

**НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ПУБЛІЧНОГО ПРАВА**

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА**

Збірник наукових праць

Збірник засновано у 2015 році

Випуск 6, 2021
Том 2

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

НАУКОВИЙ ВІСНИК ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Збірник наукових праць
Випуск 6, том 2, 2021
Виходить 6 разів на рік

Збірник заснований у вересні 2015 року.
Засновник: Науково-дослідний інститут публічного права.
Свідectво про державну реєстрацію – серія KB № 21525-11425 P від 08.09.2015.
Ухвалено до друку та поширення через мережу Internet
вченою радою Науково-дослідного інституту публічного права
(протокол № 10 від 22.09.2021 р.).

Збірник наукових праць «Науковий вісник публічного та приватного права» включено до переліку наукових фахових видань (Категорія «Б»), в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з юридичних дисциплін на підставі Наказу Міністерства освіти та науки України № 409 від 17.03.2020 р. (Додаток 1).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Галуцько В.В. – доктор юридичних наук, професор (головний редактор); **Дрозд О.Ю.** – доктор юридичних наук, доцент (науковий редактор); **Журавльов Д.В.** – доктор юридичних наук, професор; **Козін С.М.** – кандидат юридичних наук; **Короед С.О.** – доктор юридичних наук, доцент; **Курило В.І.** – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії аграрних наук, заслужений юрист України; **Мануїлова К.В.** – кандидат юридичних наук, доцент; **Севрук В.Г.** – кандидат юридичних наук; **Влад Вернигора** – LL.M., BA (Hons), MA, DSocSc (Таллін, Естонія).

Редакційна колегія не завжди поділяє позицію автора.
За точність викладеного матеріалу відповідальність покладається на авторів.
Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Н 34 Науковий вісник публічного та приватного права : Збірник наукових праць.
Випуск 6. Т. 2. – К. : Науково-дослідний інститут публічного права, 2021. – 258 с.

У збірнику висвітлюються актуальні питання теорії та історії публічного адміністрування, адміністративного, конституційного, цивільного, трудового, екологічного, кримінального і кримінально-процесуального права.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів і студентів, усіх, хто цікавиться проблемами публічного та приватного права.

Адреса редакції:
Науково-дослідний інститут публічного права
03118, м. Київ, вул. Козацька, 116, к. 206, тел. (044) 228-10-31
www.nvppp.in.ua

ISSN 2618-1258 (Print)
ISSN 2618-1266 (Online)

© Науково-дослідний інститут публічного права, 2021

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ**

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.6.2.17>

ПОЛІШ В.В.

**РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ СПРАВЕДЛИВОСТІ В ОКРЕМИХ ВИДАХ
ЮРИДИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУЧАСНОЇ СИСТЕМИ ПРАВА УКРАЇНИ**

**IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLE OF JUSTICE IN CERTAIN TYPES
OF LEGAL ACTIVITIES OF THE MODERN SYSTEM RIGHTS OF UKRAINE**

Мета статті полягає в аналізі особливостей реалізації принципу справедливості в основних видах юридичної діяльності сучасної вітчизняної правової системи. У статті проаналізовано основні види юридичної діяльності та особливості реалізації в них принципу справедливості. Визначено, що необхідність дотримання принципу справедливості у практичній, науковій та навчальній діяльності є однією з важливих засад розвитку сучасної вітчизняної державно-правової системи. З'ясовано, що соціальна справедливість не може гарантувати повної соціальної рівності, оскільки самі люди не рівні за своїми фізичними і духовними здібностями, іншими генетико-біологічними властивостями. Справедливість виступає не критерієм права, а основою створення і реалізації правових норм. Таку основу прийнято називати принципами права. Справедливість є особливою правовою категорією. Це етико-юридичний феномен: не втрачаючи зв'язку з мораллю, вона є ціннісно-моральним критерієм у процесі створення й реалізації норм права. Визначено, що принцип справедливості можна розглядати на декількох рівнях узагальнення. Перший рівень передбачає найбільший ступінь узагальнення й охоплює такі вимоги: рівності, гуманізму, відповідності правових норм моральним, ієрархії в захисті суспільних відносин. Другий рівень змісту принципу справедливості юридичної відповідальності розкривається через принципи законності, невідворотності, гуманізму, індивідуалізації, винності діяння. «Відповідальність справедлива, коли вона законна, невідворотна, індивідуалізована, настає за винні діяння» і відповідає вимогам гуманізму. Справедливість неможливо розглядати незалежно від інших принципів як юридичної відповідальності, так і кримінального права. Принцип справедливості юридичної відповідальності – ідея, основне начало, закріплене в системі норм, що передбачають юридичну відповідальність, що полягає в рівності, повазі і захисті прав і свобод людини, відповідності правових норм моральним нормам, категоріям розумності і сумлінності, в обліку ієрархії особистих, суспільних і державних інтересів.

Ключові слова: *справедливість, принцип справедливості, юридична діяльність, правова система України.*

The purpose of the article is to analyze the features of the implementation of the principle of justice in the main types of legal activity of the modern domestic legal system. The article analyzes the main types of legal activity and features of their implementation of the principle of justice. It was determined that the need to observe the principle of justice in practical, scientific and educational activities is one of the important foundations of the development of the modern domestic state-legal system. It was found that social justice cannot guarantee complete social equality, since people themselves are not equal in terms of their physical and spiritual abilities, other genetic and biological properties. Justice is not a criterion of law, but the basis for the creation and implementation of legal norms. Such a basis is usually called the principles of law. Justice is a special legal category. This is an ethical and legal phenomenon: without losing its connection with morality, it is a value-moral criterion in the process of creating and implementing legal norms. It was determined that the principle of justice can be considered at several levels of generalization. The first level provides the greatest degree of generalization and includes the following requirements: equality, humanism, compliance of legal norms with morals, hierarchy in the protection of social relations. The second level of the content of the principle of justice of legal responsibility is revealed through the principles of legality, inevitability, humanism, individualization, and culpability. "Responsibility is fair when it is legal, unavoidable, individualized, comes for guilty actions" and meets the requirements of humanism. Justice cannot be considered independently of other principles of both legal responsibility and criminal law. The principle of justice of legal responsibility is an idea, the main principle, enshrined in the system of norms that provide for legal responsibility, which consists in equality, respect and protection of human rights and freedoms, compliance of legal norms with moral norms, categories of reasonableness and conscientiousness, taking into account the hierarchy of personal, public and state interests.

Key words: *justice, principle of justice, legal activity, legal system of Ukraine.*

Вступ. З метою виокремлення певних рівнів юридичного закріплення принципу справедливості та з'ясування найбільш оптимального ступеня його імплементації в окремі види юридичної діяльності необхідно визначити, у яких саме формах вона здійснюється у правовій системі України, що перебуває на етапі становлення.

Аналіз досліджень і публікацій. Дане дослідження базувалося на наукових працях І. Бабич, В. Баранова, М. Голубева, С. Гусарева, Н. Заєць, С. Ковальова, Д. Липинського, А. Малько, М. Мироненка, В. Самохвалова, О. Тарасишина та інших.

Мета статті полягає в аналізі особливостей реалізації принципу справедливості в основних видах юридичної діяльності сучасної вітчизняної правової системи.

Результати дослідження. Юридична діяльність є особливим видом соціальної практики. Вона пов'язана з такими засадами, як: юридична освіта, аналітичне мислення, знання чинного законодавства, розуміння процедурно-процесуальних особливостей провадження юридичної справи, та, відповідно, відбувається на різних рівнях її провадження шляхом реалізації загально-правового принципу справедливості.

Щодо видів юридичної діяльності, а саме їх переліку, то найбільш науково виваженою вбачається позиція С. Гусарева, який вважає, що юридична діяльність здійснюється у формі практичної, наукової та навчальної діяльності.

Кожна із зазначених форм має свої особливості мети, змісту, засобів здійснення тощо та відбувається у специфічному соціальному середовищі, що охоплюється поняттям сфери. У зазначеній тріаді практична діяльність юристів є провідною формою, а навчальна та наукова виступають як додаткові або специфічні форми. Юридична навчальна та юридична наукова діяльність є рівноцінними елементами в системі, кожен з яких виконує свою власну функцію, завдяки чому відбувається гармонійне поєднання та взаємодія елементів у системі [4, с. 234].

У формі практичної діяльності реалізується юридичне закріплення принципу справедливості наступним чином. Особливість юридичної справедливості полягає в тому, що вона у правовій сфері має найбільш чіткий, формально визначений характер і може пов'язуватися з державним примусом [6, с. 290].

В ідеалі вся правова система суспільства повинна стояти на варті справедливості, слугувати засобом її вияву та закріплення, охорони та захисту. Принцип справедливості, що має нормативно-оцінювальний характер, закладений у змісті права і виявляється у правах та обов'язках, способах заохочення та мірах покарання тощо. Завдяки праву ідеї справедливості нормативно виявляються, забезпечуються охороною прав та інтересів громадян.

Як основний принцип права, справедливість втілюється в законодавчих актах усіх галузей (адміністративному, цивільному, трудовому, житловому, кримінальному праві тощо), що унеможливають із будь-яких мотивів надання привілеїв для окремих громадян, соціальних груп або прошарків населення і встановлюють однакові права й обов'язки для всіх членів суспільства.

Оціночна функція принципу справедливості передбачає його особливу координаційну роль в системі принципів права. З позиції принципу справедливості найбільш важливим результатом такої координації є досягнення оптимального співвідношення між загальнолюдськими, у тому числі і правовими принципами, які відповідають даному рівню економічного, політичного, соціального та культурного розвитку суспільства, що забезпечують успішне вирішення як близьких, так і перспективних завдань нормативного регулювання.

Певною мірою принцип справедливості є підґрунтям інших принципів права, визначає їх співвідношення та межі дії у конкретних історичних умовах. Тому справедливість часто визнають найбільш важливою якістю права. Суттєвим показником повноцінності законів з позиції принципу справедливості у багатьох випадках є їхнє суворе підпорядкування та надання стандартам прав та свобод людини пріоритету і надійної охорони зазначених цінностей.

Здійснення прав і свобод є невід'ємним від виконання кожним громадянином своїх юридичних обов'язків. У випадках відмови від їх виконання або порушення зазначених цінностей є справедливим застосування до винних встановлених законом мір впливу. Цінність справедливості, а через неї і права в цілому, виявляється у тому чи іншому правозастосуванні – у справедливому характері судового рішення, примиренні конфліктуючих сторін, тим самим у забезпеченні миру, порядку у правовідносинах [1, с. 9].

Правова справедливість санкціонує ті чи інші суспільні відносини та відповідні правила поведінки, закони, вчинки та дії людей. Вона є засобом забезпечення соціальної цінності правових норм і без її урахування як еталона зіставлення поведінки людей правове регулювання ускладняється. Принцип соціальної справедливості можна розглядати як: 1) правову категорію (тобто як принцип права, принцип юридичної відповідальності); 2) самостійну категорію права (йдеться про використання справедливості як компонента нормативної системи, про розподіл прав та обов'язків між членами суспільства); 3) соціально-політичний і моральний ідеал, спрямований на оцінювання співвідношення юридичних інтересів [14, с. 220–223].

Принцип соціальної справедливості є правовою категорією особливого типу. Не втрачаючи зв'язку з мораллю, він становить ціннісно-моральний критерій у процесі створення та реалізації правових норм. В ідеалі кожний нормативно-правовий акт повинен бути втіленням загальносоціальної справедливості.

Норми, створені законодавцем, не лише мають слугувати критерієм вирішення юридичних проблем, а й сприяти врегулюванню важливих соціальних проблем. Йдеться про забезпечення справедливого задоволення всіх законних інтересів суб'єктів правового регулювання, що відповідає можливостям цієї стадії розвитку суспільства. Що стосується уявлень про справедливість, то правові норми покликані виконувати дві важливі функції.

По-перше, вони мають інтегрувати уявлення справедливості у правову систему. Внаслідок такої інтеграції уявлення про справедливість можуть мати характер загальної обов'язковості, спиратися на силу й авторитет держави. Водночас підвищуватиметься соціально-моральна цінність самої правової системи.

По-друге, правові норми повинні сприяти поширенню відповідних вимог справедливості серед населення та суб'єктів правового регулювання. Вимоги справедливості можуть бути зафіксовані і безпосередньо у правовій настанові, або ж не бути в нормативно-правовому акті, але обов'язково закріплюватися в ньому в різних формах (у вигляді рівності між учасниками суспільних відносин, шляхом установлення співвідношення між правами та обов'язками, через визначення відповідного характеру цілей та засобів правових норм, шляхом індивідуалізації санкцій). Справедливість, про яку йдеться в Декларації прав людини і громадянина, не тотожна соціальній справедливості, яка передбачає рівність усіх людей, незалежно від класу і соціального стану, у їх життєвих можливостях, а також перерозподіл між ними матеріального і духовного багатства [5]. Не можна замінювати принцип соціальної справедливості принципом рівності всіх людей.

Соціальна справедливість не може гарантувати повної соціальної рівності, оскільки самі люди не рівні за своїми фізичними і духовними здібностями, іншими генетико-біологічними властивостями. Справедливість виступає не критерієм права, а основою створення і реалізації правових норм. Таку основу прийнято називати принципами права. Справедливість є особливою правовою категорією. Це етико-юридичний феномен: не втрачаючи зв'язку з мораллю, вона є ціннісно-моральним критерієм у процесі створення й реалізації норм права.

Усі без виключення галузі законодавства повинні втілювати справедливість у суспільні відносини, що ними регулюються, адже принцип справедливості має нормативно-оціночний характер, закладений у правах та обов'язках, заходах заохочення та покарання тощо.

Виділення у структурі принципів юридичної відповідальності принципу справедливості викликано особливим значенням даного інституту для правової системи. Справедливість є базовим або основним принципом юридичної відповідальності [11, с. 121]. Тому встановлення юридичної відповідальності має бути справедливим і відповідати всім критеріям справедливості. За суспільно небезпечні діяння повинні неминуче застосовуватися заходи державного примусу (покарання, стягнення), а за суспільно корисні діяння – заохочення.

Наприклад, незастосування заохочувальної санкції до особи, що врятувала життя іншої, або залишення без негативної реакції з боку держави в особі уповноважених органів факт вчинення правопорушень суб'єктами правовідносин, порушуватиме принцип справедливості. Справедливість же позитивної юридичної відповідальності напряму пов'язана із такими поняттями, як заохочення або нагороди. З даного приводу А.В. Малько зауважує, що саме існування заохочувальних норм є проявом існування принципу справедливості юридичної відповідальності [9, с. 26-36.]

На думку М. Мироненка, соціально активна поведінка повинна призводити до застосування заходів добровільної форми реалізації юридичної відповідальності, а саме заохочувальних санкцій. Причому застосування заохочувальних санкцій повинно відповідати вимогам справедливості [10, с. 59].

На переконання О. Носкової, справедливість позитивної юридичної відповідальності є показником свідомої діяльності людини і громадянина. У даному разі йдеться про позитивну оцінку поведінки громадянина з точки зору виконання ним своїх юридичних обов'язків. У разі, коли громадянин відповідально, якісно, свідомо виконує покладені на нього обов'язки, держава і суспільство повинні належним чином це оцінювати й заохочувати.

Адже така поведінка розкриває здібності такої людини, формує її моральні якості, впливає на підвищення рівня законності та стабільності суспільного розвитку тощо. Держава повинна стимулювати за допомогою заохочувальних санкцій суб'єктів правовідносин до правомірної поведінки [11, с. 121, 124].

Заохочувальні санкції виражають схвалення якісного виконання приписів правових норм та покликані стимулювати правомірну поведінку [12, с. 347].

Проте застосування заходів заохочення повинно також базуватися на справедливості. Заохочення сприймається як справедливе, коли воно: призначається за реальні заслуги перед державою та суспільством; за своїм розміром відповідає зусиллям, які було витрачено для вчинення такої корисної дії, яка зазвичай пов'язана із перевиконанням обсягів вимог передбачених правовими приписами; застосовується за результати, яких досягнуто засобами, що повністю відповідають вимогам закону і моралі [2, с. 110].

Отже, справедливість позитивної юридичної відповідальності можна визначати через: відповідність юридичної відповідальності моральним уявленням громадян; показник свідомої діяльності людини й громадянина [13, с. 15-16]. Справедливість позитивної юридичної відповідальності дозволяє найбільш повно розкрити механізм поведінки громадян у суспільстві, спонукає до правомірної поведінки, виховуючи відповідальне ставлення до виконання покладених обов'язків. Характеризуючи в цілому справедливість юридичної відповідальності, варто зазначити, що усі обов'язки суб'єктів права повинні бути чітко регламентовані, адже саме тут криється взаємозв'язок принципів справедливості і законності [11, с. 125, 126].

Справедливістю позитивної юридичної відповідальності є морально-правова категорія, яка містить вимоги відповідності між практичною роллю індивідів у житті суспільства та їх соціальним становищем, між їх правами й обов'язками, заслугами людини та визнанням тощо. Через позитивну юридичну відповідальність досягається найбільш оптимальна співмірність між можливою і бажаною поведінкою та їх оцінкою. Таким чином, невідповідність у цих співвідношеннях можна розглядати як несправедливість. Саме усунення несправедливості є одним із засобів

впровадження справедливості, а попередження виникнення несправедливості – найважливішою прогностичною функцією юридичної науки. Саме у такому напрямі й повинна скеровуватися діяльність держави [11, с. 125, 126].

Усталеним у науковій літературі є також підхід, згідно з яким добросовісність є внутрішнім критерієм, тоді як справедливість і розумність – зовнішнім або об'єктивним мірилом якості права. Справедливість слугує підґрунтям для практичного утвердження людської гідності, яка становить вершину ієрархії цивілізаційних цінностей будь – якого демократичного суспільства. З позиції природного права справедливість – це застосування моральних вимог як вимог правових до актів законодавства, поняття про належне, яке відповідає розумінню сутності прав людини.

У формі навчальної діяльності процес юридичного закріплення принципу справедливості відбувається на рівні юридичної деонтології. Справедливість є важливим аспектом юридичної деонтології, який полягає у поділі кожної людини відповідно до реальних заслуг, в оцінці вчинків і їх результатів пропорційною до затрачених зусиль і сумлінь.

Справедливість повністю виключає прояв таких соціальних недоліків як протекціонізм, користоловство, хабарництво, кумівство, сімейність, знайомство тощо [17, с. 13]. Ідеї справедливості, швидше за все, є наближеними до моральних норм або звичаєвого права, правила яких хоча і не мають письмового закріплення, але об'єктивно існують та мають чітке змістовне наповнення. Наразі дискусійним залишається питання про те, чи є справедливість категорією моралі чи права.

Ми переконані, що справедливість є морально-правовою категорією, оскільки моральні норми, ідеї природного права, цінності людської цивілізації у цілому, переломлюючись через правосвідомість законодавця знаходять своє вираження у правових нормах, які регламентують правовідносини юридичної відповідальності. Так, суб'єкти юридичної відповідальності, здійснюючи власну поведінку у відповідності із приписами правових норм (тобто поводячись правомірно), керуються принципом справедливості, який усвідомлюється ними як розумність та сумлінність їх діяльності, а також набуває вигляду формули, за якої зазначені суб'єкти не повинні шкودити іншим суб'єктам реалізовувати їх суб'єктивні права, не повинні зловживати правами, при реалізації своїх прав зобов'язані поважати права інших тощо. У регулятивних правовідносинах реалізація принципу справедливості впливає на формування та розвиток правомірної поведінки суб'єктів юридичної відповідальності [8, с. 112].

Варто погодитися із Е. Ковальновою, яка вважає, що тільки така справедливість, що визнається більшістю членів суспільства у певний історичний період у конкретній державі, може використовуватися в якості критерію визначення правомірності або протиправності людських вчинків [7, с. 10-11].

На власне переконання М. Сиріх, критерієм справедливості повинні виступати не стільки моральні норми, які визнаються тією або іншою частиною населення країни, скільки норми, які базуються на загальнолюдських цінностях і відображають інтереси усього населення або його переважної більшості [15, с. 334].

Дуже часто справедливість розуміють як концепцію пропорційності вибраних засобів поставлених меті. Як стверджується в літературі, принцип справедливості можна розглядати на декількох рівнях узагальнення. Перший рівень передбачає найбільший ступінь узагальнення й охоплює такі вимоги: рівності, гуманізму, відповідності правових норм моральним, ієрархії в захисті суспільних відносин. Другий рівень змісту принципу справедливості юридичної відповідальності розкривається через принципи законності, невідворотності, гуманізму, індивідуалізації, винності діяння. «Відповідальність справедлива, коли вона законна, невідворотна, індивідуалізована, настає за винні діяння» і відповідає вимогам гуманізму. Справедливість неможливо розглядати незалежно від інших принципів як юридичної відповідальності, так і кримінального права. Принцип справедливості юридичної відповідальності – ідея, основне начало, закріплене в системі норм, що передбачають юридичну відповідальність, що полягає в рівності, повазі і захисті прав і свобод людини, відповідності правових норм моральним нормам, категоріям розумності і сумлінності, в обліку ієрархії особистих, суспільних і державних інтересів.

Дослідниця О. Тарасишина стверджує, що ступінь функціонування соціальної справедливості в сучасних державах є принципом здійснення юридичної діяльності, що визначає якість різноманітних форм спілкування суб'єктів в процесі їх життєдіяльності. В процесі взаємодії суб'єктів юридичної діяльності соціальні відчуття під впливом інших чинників поступово трансформуються у відповідні вимоги соціальної справедливості. Тут слід мати на увазі, що ці ви-

моги суб'єкти правозастосування з часом усвідомлюють як власні інтереси і можуть прагнути до зміни попереднього ступеня соціальної справедливості в суспільстві [16, с. 11].

Рівність, повага до прав людини, захист прав і свобод людини, розумність, сумлінність, врахування особистих, суспільних і державних інтересів, наявність ієрархії в регулюванні, охороні і захисті суспільних відносин, відповідність правових норм загальнолюдській моралі виступають критеріями справедливості юридичної відповідальності. У такому сенсі ідея справедливості відображає єдність і взаємопроникнення позитивного і природного права [3].

Висновки. Отже, будучи одним з основних принципів здійснення юридичної діяльності принцип справедливості є визначальним критерієм формування сучасного типу правової системи України, яка цілком відповідає ознакам демократичної правової держави.

Список використаних джерел:

1. Бабич І. Г. Принцип справедливості в римському праві і в сучасному зобов'язальному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса. 2013. 23 с.
2. Баранов В.М. Поощрительные нормы советского социалистического права В.М. Баранов, М.И. Байтин. Саратов : Сарат. ун-т, 1978. 147 с.
3. Голубева Н. Ю. Поняття та система принципів цивільного процесуального права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. С. 106. URL : <http://www.apdp.in.ua/v53/17.pdf> (дата звернення: 26.07.2022)
4. Гусарев С.Д., Тихомиров О.Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності) : навч. посіб. Київ : Знання, 2005. 656 с.
5. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1949 р. Київ : Укр. Правнича фундація, 1995. 12 с.
6. Заєць Н. В. Міліція на порозі тисячоліть: примус чи переконання? *Наук. вісн. Дніпропетров. юрид. ін-ту МВС України*. 2001. № 1. С. 290–296.
7. Ковалева Е.Л. Правомерное и противоправное поведение : их соотношение : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства ; История правовых учений». Москва. 2002. 25 с.
8. Липинский Д.А. Общая теория юридической ответственности : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.01. Самара. 2004. 487 с.
9. Малько А.В. Поощрение как правовое средство. Изв. вузов. *Правоведение*. 1996. № 3. С. 28.
10. Мироненко М.Б. Принципы юридической ответственности в системе принципов права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 Саратов, 2001. 239 с.
11. Носкова Е.А. Позитивная юридическая ответственность : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Тольятти, 2004. 211 с.
12. Политология : Энциклопедический словарь / [сост. Ю.И. Аверьянов, С.Г. Айвазова, Т.А. Алексеева и др.]. М. : Моск. коммерч. ун-т, 1993. 431 с.
13. Рагузина О.В. Гуманизм и справедливость юридической ответственности в публичном и частном праве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Рагузина Ольга Владимировна. Саратов, 2001. 193 с.
14. Самохвалов В. В. Законність та справедливість: проблеми співвідношення. Міжнар. поліц. енцикл.: у 10 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. Київ : Ін Юре, 2003. Т. 1. 221 с.
15. Сырых В.М. Теория государства и права : [учеб. для вузов] Москва : Юристъ, 1995. 420 с.
16. Тарасишина О. М. Справедливість і толерантність у системі сучасного права України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса. 2008. 21 с.
17. Юридична деонтологія : навч. посіб. для юрид. вищих навч. Закладів. В.М. Горшенёв, Л.Л. Богачова, І.В. Бенедик та ін.] ; за ред. В.М. Горшенёва, В.В. Комарова. Харків. : Основа, 1993. 187 с.

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.6.2.1>

БАБИЧ І.С.

**ПЕРЕРАХУНОК ПЕНСІЇ КОЛИШНЬОМУ ПРАЦІВНИКУ МІЛІЦІЇ
У РОЗМІРІ ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ ПЕНСІЇ**

**RECALCULATION OF PENSION FOR FORMER MILITIAMAN
IN THE AMOUNT OF A POLICE OFFICER'S PENSION**

Стаття присвячена аналізу проблемного питання перерахунку колишньому міліціонеру пенсії в розмірі пенсії поліцейським. В статті проведено дослідження процесу здійснення Пенсійним фондом України перерахунку розміру пенсійних виплат колишнім міліціонерам, розкрито законодавче регулювання досліджуваного питання, а також проаналізована судова практика перерахунку пенсій колишнім працівникам Міністерства внутрішніх справ України. Автор статті зауважив, що після прийняття у 2015 році Верховною Радою України закону, яким гарантувався перерахунок пенсій міліціонерів із врахуванням заробітних плат поліцейських, та відмовою ПФУ виплачувати нові підвищенні пенсії через брак коштів в бюджеті, розпочалася історія натягнутих відносин між пенсіонерами-колишніми міліціонерами та Пенсійним фондом України, що згодом призвела до збільшення численності судових звернень пенсіонерів. В статті також зазначається, що результатом купі звернень від колишніх міліціонерів стали рішення судів, зокрема і Верховного Суду щодо зобов'язання Пенсійного фонду здійснити перерахунок пенсій правоохоронців з моменту виникнення права на перерахунок пенсій та в порядку, що встановлено чинним законодавством України. Це рішення ВС прийняв оскільки збільшення грошового забезпечення поліцейських, що за складовими має ідентичний характер грошового забезпечення колишніх міліціонерів, однак більшим за розміром, є безумовною підставою здійснення перерахунку пенсійних виплат колишніх працівників міліції. Як підсумок визначено, що хоч зміни в законодавство, які дозволили экс-робітникам органів внутрішніх справ отримувати поліцейські пенсії, були прийняті й стали чинними більше п'яти років тому, досі колишні міліціонери мають клопіт з відстоюванням своїх законних прав на гідну пенсію в судових засіданнях. Тільки в 2018 році, після тривалих судових тяжб щодо правонаступництва ліквідованих органів внутрішніх справ Національною поліцією, пенсіонери-міліціонери одержали омріяні перерахунки пенсій. Однак виплати перерахованих ще у 2018 році пенсій почали виплачуються тільки зараз, що доводить незлагодженість функціонування соціального захисту населення й пенсіонерів зокрема та бюджетної системи в Україні.

Ключові слова: пенсія, міліціонери, перерахунок пенсій, грошове забезпечення, Пенсійний фонд України, поліція, судова практика.

The article is devoted to the analysis of recalculation of former militiaman's pension in the amount of police officer's pension. It is studied in the article the process of recalculation of former militiaman's pension by the Pension Fund of Ukraine, revealed the legislative regulation of the understudied issue and also analyzed the judicial practice of recalculation of pensions of former employees of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. The author of the article notes that after the passed in 2015 by the Verkhovna Rada of Ukraine the law, which guaranteed recalculation of pensions of former militiamen taking into account police salaries, and the refusal of the Pension Fund of Ukraine to pay new increased pensions due to lack of funds in the budget, the history of strained relations between the former militiamen and the Pension Fund of Ukraine began. This fact subsequently led to an increase in the number of pensioners' appeals to the courts. The article also notes that as a result of a number of appeals from former militiamen to the courts, including the Supreme Court, the last one decided to oblige the Pension Fund to recalculate the pensions of the law enforcement officers from the moment of the right to recalculate pensions and in the manner prescribed by applicable law of Ukraine. This decision was made by the Supreme Court, because the increase of policemen's pensions (the components are identical to the financial security of former militiamen, but there is more in amount) is an unconditional ground for recalculation the pensions of former militiamen. As a result, it is determined that although the changes in the legislation that allowed ex- militiamen to receive police pensions were adopted and came into force more than five years ago, former police officers still have enough trouble with defending their legal rights to a decent pension in court proceedings. After lengthy court cases on the succession of internal affairs bodies by the National Police, in 2018 pensioners-policemen received the desired recalculation of pensions. However, payments of pensions listed back in 2018 began to be paid only now, which proves the incoherence of functioning of social protection of the pensioners and the budget system in Ukraine.

Key words: *pension, police officers (militiamen), recalculation of pensions, financial security, Pension Fund of Ukraine, police, judicial practice.*

Актуальність теми. Колишні працівники Міністерства внутрішніх справ України (МВС України) – міліціонери доволі нерідко мають проблеми з виплатою їм гідної пенсії, котра буде прирівняна до пенсії працівників Національної поліції України. Варто зауважити на тому, що розмір пенсійних виплат міліціонерам вже був прирівняний до грошового забезпечення поліцейських [1], однак судові спори з даного приводу підтверджують невирішеність проблеми перерахунку розміру пенсійних виплат колишнім міліціонерам.

Хоч історія натягнутих відносин між колишніми міліціонерами та Пенсійним фондом України (далі – ПФУ) розпочалася ще в грудні 2015 року, коли останній після прийняття Верховною Радою України закону, яким гарантувався перерахунок пенсій міліціонерів з врахуванням заробітних плат поліцейських (Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення гарантій соціального захисту колишніх працівників органів внутрішніх справ України та членів їхніх сімей» [2]), відмовився робити такий перерахунок через брак коштів в бюджеті, і досі складна ситуація по перерахунку пенсій колишнім міліціонерам залишається актуальною.

Стан дослідження. Проблематика та теоретико-практичні аспекти пенсійного забезпечення колишніх працівників МВС та поліцейських були досліджені наступними вченими й юристами: В. М. Андріївим, Н. Б. Болотіною, В. С. Венедиктовим, С. В. Венедиктовим, С. В. Вишновецькою, М. І. Іншиним, М. М. Клемпарським, К. Ю. Мельником, С. М. Прилипком, Г. І. Чанишевою та інші.

Метою статті є розкриття правової характеристики здійснення ПФУ перерахунку розміру пенсійних виплат колишнім міліціонерам, а також проведення дослідження судової практики питання перерахунку пенсій колишнім працівникам органів внутрішніх справ (далі – ОВС).

Виклад основного матеріалу. Переходячи до основного викладу статті, варто зазначити безумовний факт щодо того, що проблемою перерахунку пенсій колишнім працівникам ОВС стурбовані мільйони пенсіонерів. Нижче будемо намагатися проаналізувати виниклу ситуацію.

Розпочнемо із законодавчого регулювання питання. Так, за положеннями ч. 3 ст. 51, ч. 3 ст. 63 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» (далі – Закон № 2262-ХІІ) усі пенсії, що було призначено за даним Законом, осо-

бам начальницького й рядового складу ОВС України (міліції та податкової міліції), мають бути перераховано при зміні видів грошового забезпечення, щомісячних додаткових видів грошового забезпечення (надбавок, доплат, підвищень) та премій у розмірах, встановлених законодавством для поліцейських [3].

Перерахунок розміру пенсійних виплат здійснюється з моменту виникнення права на перерахунок пенсій та в порядку, що встановлено КМУ, відповідно до норми ч. 2 ст. 51 вищезазначеного закону, з першого числа місяця, що йде за місяцем, в якому настали обставини, що тягнуть за собою зміну розміру пенсії. Якщо при цьому пенсіонер набув права на підвищення пенсії, різницю в пенсії за минулий час може бути виплачено йому не більш як за 12 місяців [3].

Також варто додати, що оновлені схеми розрахунку посадових окладів працівників поліції, окладів поліцейських за спеціальними званнями, розміри надбавок за стаж служби в поліції та розміри інших складових грошового забезпечення працівника поліції запроваджено відповідно до постанови КМУ від 11.11.2015 р. № 988 «Про грошове забезпечення поліцейських Національної поліції» [4].

Наразі оплата праці поліцейським є значно вищою, аніж розмір заробітної плати колишніх міліціонерів. Від набрання чинності відповідних законодавчих положень (з 29.12.2015 р.), пенсійні виплати колишнім міліціонерам мали перерахувати. Даний перерахунок згідно із законом мав відбуватися на основі виплат, що включали б:

- грошове забезпечення;
- надбавки;
- доплати;
- підвищення;
- преміальні виплати.

Таким чином, ми бачимо, що пенсії колишніх міліціонерів підлягають перерахунку [5].

Зважаючи на вищесказане, розмір пенсії, беручи до уваги посаду колишнього міліціонера, має бути збільшений приблизно вдвічі. Однак попри все вищезазначене, під час звернення до ПФУ з вимогою підвищити пенсію, колишні міліціонери-пенсіонери повсякчас одержують відмову від органів держави проводити перерахунок пенсії [1].

Як результат конфлікту між міліціонерами й ПФУ стосовно перерахунку пенсійних виплат, збільшилася численність судових звернень пенсіонерів, що завершилися рішенням Верховного суду від 15.02.2018 р., яким було зобов'язано Пенсійний фонд здійснити перерахунок пенсій правоохоронців [6].

Збільшення грошового забезпечення поліцейських є безумовною підставою для перерахунку пенсії колишньому працівнику міліції (висновок Верховного Суду в постанові № 607/10583/16-а) [7]. В цій справі Суд зазначає, що КМУ було встановлено постановою № 988 від 11.11.2015 «Про грошове забезпечення поліцейських Національної поліції» та постановою № 947 від 18.11.2015 «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 09.03.2006 р. № 268» розміри грошового забезпечення працівникам поліції за посадовими окладами та спеціальними званнями, що значно перевищують посадові оклади та плату за спеціальні звання колишніх міліціонерів. Тож, збільшення грошового забезпечення поліцейських, що за складовими має ідентичний характер грошового забезпечення колишніх міліціонерів, однак більшим за розміром, є безумовною підставою здійснення перерахунку пенсійних виплат позивача як колишнього працівника міліції [8].

Схожу думку висловили і судді при винесенні постанови КАС ВС від 26.02.2021 р. у справі № 822/2345/16, де також було зазначено про безумовну підставу для перерахунку пенсії позивача, як колишнього міліціонера на підставі постанови КМУ від 11.11.2015 р. № 988, а бездіяльність МВС щодо не надіслання інформації про зміни у грошовому утриманні до ПФУ визнана протиправною [9].

Тотожна позиція була висловлена Верховним Судом у постановях від 15.02.2018 р. у справі № 820/6514/17, від 27.03.2020 р. № 537/14865/17, від 11.08.2020 р. № 714/19/17, від 20.08.2020 р. № 524/7847/16-а, а також від 09.09.2021 р. № 219/8671/17 й від 28.01.2021 р. № 811/261/18 [10; 11, п. 19].

Згадати варто і перше зразкове рішення Касаційного адміністративного суду Верховного Суду у справі № 820/6514/17, де Суд зобов'язав ПФУ перерахувати всі пенсії колишнім міліціонерам із врахуванням грошового забезпечення поліцейських. Дякуючи цьому рішенням решта таких же пенсіонерів отримали можливість одержати сатисфакцію в судах у спрощеному порядку [12].

Так, Харківським окружним адміністративним судом було направлено до ВС справу № 820/6514/17 для розгляду її в якості зразкової, адже і в інших типових справах позивачами були пенсіонери ОВС, а відповідачем виступає територіальний орган ПФУ, предметом спору є бездіяльність ПФУ при перерахунку й виплатах пенсій міліціонерів з 01.01.2016 р. згідно з оновленими правовими нормами. Мова про набрання чинності 29.12.2015 року змінами до ст. 63 Закону № 2262-ХІІ. Так, пенсії міліціонерів мають бути встановлюватися з урахуванням видів грошового забезпечення (надбавок, доплат, підвищень) та премій в встановлених законом для поліцейських розмірах.

Верховним Судом було визнано підвищення грошового забезпечення поліцейських як безумовну підставу перерахунку пенсії позивача як міліцейського. Відповідно до абз. 2 п. 15 розділу ХІ «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про Національну поліцію» за колишніми міліціонерами, у тому числі пенсіонерами, а також членами їх сімей, іншими особами зберігаються пільги, компенсації і гарантії, передбачені цим Законом для колишніх поліцейських, членів їхніх сімей, інших осіб [13, п.22; 14, абз. 2 п. 15]. Отже позивач може розраховувати на пенсійний перерахунок з початку 2016 року.

При відмові перерахувати пенсію, відповідач зазначив брак передбачених на цю мету коштів в бюджеті ПФУ. На такий аргумент відповідача Верховний Суд зазначає, що дана позиція ПФУ не дає позивачу права на мирне володіння своїм майном, що гарантується у ст. 1 Першого протоколу Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [13, п. 4].

ВС вирішив, посилаючись у п. 37 своєї постанови по справі № 820/6514/17 на рішення ЄСПЛ у справі «Кечко проти України» від 08.11.2005 р., а також на п. 38 цієї ж постанови, що органи державної влади не можуть посилатися на відсутність коштів як причину невиконання своїх зобов'язань, коли чинна норма права передбачає виплату певних надбавок, і дотримуються усі вимоги, котрі необхідні для цього. Дану позицію підтримав і Верховний Суд України у своїх рішеннях по справах № 21-399во10 від 22.06.2010 р., № 21-977во10 від 07.02.2012 р., № 21-44а10 від 03.12.2010 р.

Останнє, що потрібно зауважити щодо зразкової справи № 820/6514/17, що задля використання висновків ВС судам слід не забувати про наступне: довідки щодо розміру грошового забезпечення задля перерахунку пенсійних виплат із врахуванням грошового забезпечення поліцейських мають отримуватись з додержанням Порядку проведення перерахунку пенсій, призначених відповідно до Закону України № 2262-ХІІ, що затверджено в постанові КМУ від 13.02.2008 р. № 45 (далі – Порядок). Ці довідки мають бути чинними.

Щодо зазначеного вище Порядку, варто зазначити наступне.

В пункті 1 Порядку встановлено, що перерахунок раніше призначених згідно із Законом № 2262-ХІІ пенсійних виплат на умовах й в розмірі, передбаченому КМУ, здійснюється, якщо підвищиться грошове забезпечення відповідних категорій військовослужбовців, осіб, що мають право на пенсію за вищенаведеним законом [15, п. 1].

Порядок проведення перерахунку пенсій, призначених відповідно до Закону № 2262-ХІІ, затверджений постановою КМУ від 13.02.2008 № 45, передбачив, що Мінсоцполітики має повідомити ГУ ПФУ про підстави перерахунку пенсійних виплат й про потребу в підготовці списків осіб, пенсії котрих підлягають перерахунку (абз. 1 п. 2 Порядку). Наступним кроком згідно із абз. 2 п. 2 Порядку є складання у 10-денний строк головними управліннями ПФУ списків даних осіб та подання їх до органів, що мають повноваження на видачу довідок щодо розміру грошового забезпечення для перерахунку пенсій, органам, з яких осіб було звільнено зі служби [15, п. 2]. Далі на основі списків уповноваженими органами підготовлюються довідки щодо розміру грошового забезпечення для кожного, хто зазначений у списках, й протягом місяця подаються до головних управлінь ПФУ [15, абз. 1 п. 3].

Верховний Суд при винесенні остаточного рішення у справі № 811/261/18 звернув увагу на те, що зміна умов чи норм пенсійного забезпечення (наприклад визначення різновидів грошового забезпечення задля перерахунку пенсійних виплат) підзаконними нормативними актами варто розцінювати як порушення закону, адже зміна умов та норм пенсійного забезпечення осіб, що було звільнено з військової служби, й інших осіб, що претендують на пенсію за Законом України № 2262-ХІІ, здійснюється виключно шляхом внесення змін до цього Закону та Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (абз. 3 ст. 1¹ Закону України № 2262-ХІІ) [11, п. 22-23].

Наразі тисячі колишніх робітників ОВС мають захищати та відсуджувати заслужені пенсії у держави. Останні декілька років Україна заборгувала колишнім військовикам недоплат десь по 100 тис. грн. Задля погашення державою боргу перед військовими необхідно виділити більше

5 млрд. грн. Хоч апеляційними судами і було зобов'язано Пенсійний фонд здійснити перерахунок та нарахувати виплати в повному обсязі, ПФУ продовжує казати, що коштів немає, а бюджет нинішнього року покриває потребу в погашенні заборгованості перед різними категоріями пенсіонерів всього на 360 млн. грн. [16].

Як зауважує Володимир Тимофєєв – голова Всеукраїнського громадського об'єднання «Комітет захисту конституційних прав військовослужбовців, співробітників МВС України і СБУ «За справедливість»: «нас ставлять в чергу на виплату заборгованості, у котрій наразі стоять близько 82 тис. пенсіонерів різних категорій. Сьогодні виплачують за судовими рішеннями 2018 року, а скільки нам доведеться чекати – ніхто не знає. Може, три, може, чотири роки».

Після збільшення пенсій для поліцейських забезпечення колишніх міліціонерів виявилось в декілька разів нижчим. Тільки в 2018 році, після тривалих судових тяжб щодо правонаступництва Національної поліції ліквідованих ОВС, пенсіонери-міліціонери одержали омріяні перерахунки пенсій. Однак підготовлені МВС довідки щодо грошового забезпечення міліціонерів не включали низку надбавок, а премії було знижено в десятки разів. У зв'язку з оновленими довідками щодо грошового забезпечення нерідко нова пенсія була в кілька разів нижчою, аніж отримують колеги-поліцейські.

Майор міліції у відставці Сергій Поляков після виходу на пенсію з посади начальника чергової частини районного відділу розповідає, що отримує 3,6 тис. грн., в той час як колеги, котрі звільнилися вже в поліції – понад 7,5 тис. грн. Як заявляє колишній міліціонер, робочі умови, обов'язки, задачі й роль однакові, а пенсії геть відрізняються. Отримати законний перерахунок чоловік зможе завдяки судовій системі – спершу звернувшись за оскарженням відмови від видачі довідки щодо грошового забезпечення, а згодом і з позовом до ПФУ [16].

Аналізування наукового та практичного матеріалу дозволяє зробити наступні висновки. Наразі нажаль ситуація з проблемою перерахунку пенсій колишнім працівникам ОВС чи просто колишнім міліцейським досі немає свого довгоочікуваного вирішення та оплати пенсіонерам пенсійних виплат в законних та належних розмірах.

Хоч зміни в законодавство, які дозволили експериментувати ОВС отримувати поліцейські пенсії, були прийняті й стали чинними більше п'яти років тому, досі колишні міліціонери мають клопіт з відстоюванням своїх законних прав на гідну пенсію в судових засіданнях та повинні захищати право на перерахунок їх пенсій до рівня поліцейських пенсійних виплат.

Питання прирівнювання посад міліціонерів до посту поліцейських й перерахунку їм пенсії вимагає детальнішого аналізування, адже мова тут не лише про справедливість під час розподілення благ соціального характеру, однак і щодо законності й обґрунтованості виплат з ПФУ, що формується як із обов'язкових внесків господарюючих суб'єктів та громадян, так і коштів українського держбюджету, котрі призначені для оплат пенсій військовослужбовцям й деяким іншим категоріям осіб [17, с. 103].

Хотілось би вірити, що грошове забезпечення пенсіонерів-колишніх міліцейських врешті-решт буде справедливим, стабільним й системним. Аби спробувати вирішити наведені проблеми варто встановити соціально-справедливий перерозподіл між тими працівниками, хто вийшов на пенсію ще за часів функціонування міліції та одержував би такі ж пенсійні виплати, як і ті, хто виходить зараз на пенсію з такої ж посади, однак вже з лав поліції.

Список використаних джерел:

1. Як міліціонеру отримувати поліцейську пенсію? URL: https://lawflagman.com.ua/services/fo/pensii_police.html.
2. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення гарантій соціального захисту колишніх працівників органів внутрішніх справ України та членів їхніх сімей: Закон України від 23.12.2015 № 900-VIII. Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2016, № 3, ст. 31.
3. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб: Закон України від 09.04.1992 № 2262-XII. Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1992. № 29, ст. 399.
4. Про грошове забезпечення поліцейських Національної поліції: Постанова, Схема від 11.11.2015 № 988 / Кабінет Міністрів України. *Офіційний вісник України* від 11.12.2015 р. № 96. Стор. 59, стаття 3281.
5. Пенсії колишніх працівників органів МВС підлягають перерахунку. URL: http://www.vasrr.gov.ua/news/5249-pensii_kolishnikh_pratsivnikiv_organiv_mvs_pidliagaiut_pererakhunku.html.

6. Пенсії військовим та міліціонерам збільшать... «в розстрочку». URL: <https://www.gorod.cn.ua/news/gorod-i-region/90401-pensiyyi-viiskovim-ta-milicioneram-zbilshat-v-rozstrochku.html>.

7. Право є, коштів не видно. URL: <https://zib.com.ua/ua/133266.html>.

8. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 13.03.2018 по справі № 607/10583/16-а. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/72749413>.

9. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 26.02.2021 р. по справі № 822/2345/16. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/95177059>.

10. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 09.09.2021 р. по справі № 219/8671/17. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/99482215>.

11. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 28.01.2021 по справі № 811/261/18. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/94458675>.

12. Милиціонерам пересчитають пенсії – Верховний Суд. URL: <https://alvaprivacy.ua/publikatsii/obraztsovoe-reshenie-militsioneram-pensii>.

13. Рішення Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 15.02.2018 р. по справі № 820/6514/17. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/72290243>.

14. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2015. № 40-41. ст. 379.

15. Про затвердження Порядку проведення перерахунку пенсій, призначених відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», та внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 17 липня 1992 р. № 393: Постанова, Порядок від 13.02.2008 № 45 / Кабінет Міністрів України. *Офіційний вісник України* від 25.02.2008 р., № 12, стор. 19, стаття 301

16. Відслужили своє. Як колишні силовики домагаються перерахунку пенсій. URL: <https://ua.112ua.tv/mnenie/vidsluzhyly-svoie-yak-kolyshni-sylovyky-domahaiutsia-pererakhunku-pensii-572178.html>.

17. Іванов І. В., Князькова Л. М., Хайлова Т. В. Соціальний захист працівників органів внутрішніх справ як гарантія соціальної безпеки держави. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. Вип. 1. С. 100-104. URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2020/1/23.pdf>.

СПЕЦИФІКА ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ ПРАЦІВНИКІВ СУДОВИХ ОРГАНІВ

SPECIFICATIONS OF EMPLOYMENT OF EMPLOYEES OF JUDICIAL BODIES

Актуальність статті полягає в тому, що правове регулювання вступу в трудові відносини є одним із найменш урегульованих інститутів трудового права. Якщо така ситуація і є допустимою для трудових відносин, що виникають у приватній сфері, оскільки надмірний тиск з боку держави може порушувати розвиток ринку праці, то для трудових відносин з органами публічної влади, зокрема судовими органами, наведений підхід має ряд суттєвих недоліків й може призвести до негативних наслідків. Завданням судової гілки влади є вчинення правосуддя від чого залежить реалізації суб'єктами, права яких було порушено права на захист, справедливості та обґрунтованості притягнення до юридичної відповідальності. Тому, працівники на посади в судових органах повинні володіти високим рівнем знань та практичного досвіду не лише для належного виконання посадових обов'язків, але й запобігання вчиненню помилок іншими працівниками. Крім того, від якості їх роботи залежить довіра до держави від населення, рівень злочинності та бажання кваліфікованих працівників пов'язувати свою кар'єру із судовими органами. З'ясовано, що особливість працевлаштування в судових органах щодо одночасності реалізації декількох конституційних прав полягає у тому, що завдяки послідовній реалізації юридичних фактів щодо проведення конкурсу, обрання серед кандидатів особи, що отримає посаду в судових органах й власне зайняття її, втілюються одразу декілька прав, які закріплені, як основні та невід'ємні. Такими правами є: право бути обраним до судових органів; право мати доступ до державної служби в судових органах; право на працю. Визначено, що працевлаштування працівників судових органів суттєво відрізняється від процедури найму працівників в приватній сфері. Це пояснюється спільними для усіх кандидатів вимогами, публічністю проведення відбору, чіткому законодавчому регулюванню усіх етапів, гарантій, засобів захисту. Особливість працевлаштування працівників судових органів полягає ще й у встановленні додаткових вимог й процедур навіть для державних службовців, як то знання судового законодавства чи проходження оцінювання фізичної підготовки. Разом з тим, можливо встановити, що специфіка працевлаштування працівників судових органів обумовлюється потребою забезпечення рівності процесу найму та доступу до нього, визначенні найбільш об'єктивних та актуальних критеріїв відбору серед кандидатів кваліфікованих працівників.

Ключові слова: *працевлаштування, суд, працівник, судові органи, праця.*

The relevance of the article lies in the fact that the legal regulation of entering into labor relations is one of the least regulated institutions of labor law. If such a situation is permissible for labor relations arising in the private sphere, since excessive pressure from the state can disrupt the development of the labor market, then for labor relations with public authorities, in particular, judicial authorities, this approach has a number of significant disadvantages and may lead to negative consequences. The task of the judicial branch of government is to administer justice, which depends on the implementation by subjects whose rights have been violated of the right to protection, justice and the reasonableness of bringing legal responsibility. Therefore, employees for positions in judicial bodies must have a high level of knowledge and practical experience not only for the proper performance of official duties, but also to prevent other employees

from making mistakes. In addition, the trust of the population in the state, the level of crime and the desire of qualified employees to connect their careers with the judicial authorities depend on the quality of their work. It has been found out that the peculiarity of employment in judicial bodies with regard to the simultaneous implementation of several constitutional rights is that due to the consistent implementation of legal facts regarding the holding of the competition, the selection among candidates of the person who will receive a position in the judicial bodies and the actual occupation of it, several rights are embodied at once, which are fixed as basic and integral. Such rights are: the right to be elected to judicial bodies; the right to have access to public service in judicial bodies; right to work. It was determined that the employment of employees of judicial bodies is significantly different from the procedure of hiring employees in the private sector. This is explained by the requirements common to all candidates, the publicity of the selection process, the clear legal regulation of all stages, guarantees, and means of protection. The peculiarity of the employment of employees of judicial bodies also lies in the established additional requirements and procedures even for civil servants, such as knowledge of judicial legislation or passing the assessment of physical training. At the same time, it is possible to establish that the specifics of the employment of employees of judicial bodies is determined by the need to ensure the equality of the hiring process and access to it, to determine the most objective and relevant selection criteria among candidates for qualified employees.

Key words: *employment, court, employee, judicial bodies, work.*

Актуальність теми. Правове регулювання вступу в трудові відносини є одним із найменш урегульованих інститутів трудового права. Якщо така ситуація і є допустимою для трудових відносин, що виникають у приватній сфері, оскільки надмірний тиск з боку держави може порушувати розвиток ринку праці, то для трудових відносин з органами публічної влади, зокрема судовими органами, наведений підхід має ряд суттєвих недоліків й може призвести до негативних наслідків.

Завданням судової гілки влади є вчинення правосуддя від чого залежить реалізації суб'єктами, права яких було порушено права на захист, справедливості та обґрунтованості притягнення до юридичної відповідальності. Тому, працівники на посади в судових органах повинні володіти високим рівнем знань та практичного досвіду не лише для належного виконання посадових обов'язків, але й запобігання вчиненню помилок іншими працівниками. Крім того, від якості їх роботи залежить довіра до держави від населення, рівень злочинності та бажання кваліфікованих працівників пов'язувати свою кар'єру із судовими органами. Відповідно, працевлаштування осіб на посади в судових органах є основоположним та обумовлює наступне ефективну або ж навпаки неправомірну діяльність працівників таких органів.

Слід зауважити, що правове регулювання працевлаштування працівників судових органів є більш деталізованим щодо етапів та стадій, суб'єктів в порівнянні із загальним трудовим законодавством. Проте, різниця в правових статусах таких працівників, постійність внесення змін до законодавства вказують на потребу визначення її специфіки. Відповідно, дане дослідження надасть можливість виділити, які саме особливості відрізняють працевлаштування працівників судових органів від такої ж діяльності в інших публічних та приватних трудових відносинах. Також, можливо буде з'ясувати у чому полягає сутність та зміст кожної з особливостей працевлаштування, визначити способи їх взаємодії між собою. Важливо, щоб особливості відтворювали і теоретичні напрацювання вчених щодо специфіки працевлаштування, і чинне законодавство.

Стан дослідження. На сьогодні, питання особливостей працевлаштування суддів, державних службовців чи поліцейських було висвітлено у роботах наступних науковців: В. А. Багрій, Д. В. Балух, Ю. Ю. Боброва, О. В. Гончаренко, П. В. Євдокимов, О. П. Єфремова, М. І. Іншин, А. С. Карпунець, О. І. Кобелев, А. В. Косенко, І. Є. Марочкін К. Ю. Мельник, А. М. Мерник, І. А. Мирко, Н. С. Панова, О. Г. Серeda, О. К. Черновський, С. Г. Штогун, О. Г. Юшкевич, Н. О. Яворська, І. М. Якушев. Проте, безпосередньо специфіка працевлаштування працівників судових органів є малодослідженою.

Виклад основного матеріалу. Проведене дослідження та аналіз наукових підходів дозволив дійти висновку, що існують наступні особливості працевлаштування працівників судових органів:

1. Одночасність реалізації декількох конституційних прав в ході працевлаштування працівників судових органів (право бути обраним до судових органів; право мати доступ до державної служби в судових органах; право на працю);

2. Необов'язковість підписання трудового договору для працевлаштування працівників судових органів;

3. Встановлення у законодавстві спеціальних професійних вимог для працевлаштування працівників судових органів;

4. Наявність обмежень у реалізації прав (право на працю працівників судових органів; право на підприємницьку діяльність, самозайнятість; право на участь в політичних партіях) в ході працевлаштування працівників судових органів;

5. Регулювання працевлаштування працівників судових органів проводиться міжгалузевими принципами права та спеціальними нормами права;

6. Особливий суб'єктний склад відносин у сфері працевлаштування працівників судових органів (Вища кваліфікаційна комісія суддів України; Вища рада правосуддя; Президент України; Державна судова адміністрація; голова суду).

Однією з особливостей працевлаштування працівників судових органів є одночасне втілення декількох конституційних прав людини та громадянина. Саме у конституційному законодавстві закріплені основні права осіб, кожне із таких прав суттєво відрізняється за змістом та характером. Тому особливо відмінним є можливість їх втілення паралельно в ході настання одних й тих же юридичних фактів.

Так, згідно з ст. 38 Конституції України, громадяни мають право на участь в управлінні державними справами, вільно бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Громадяни користуються рівним правом доступу до державної служби та служби в органах місцевого самоврядування [1].

Таким чином, працевлаштування в судових органах, як таких, що є різновидом органів державної влади, є виявом права на участь в державному управлінні. Як виходить із аналізу даної норми наведене правом має реалізуватися на рівних умовах та є доступним для будь-якого громадянина України. Доречним є й уточнення не лише про право на вільно обиратися та бути обраним до органів державної влади, як, наприклад, до Вищої ради правосуддя, але й мати доступ до служби, що є більш характерним для суддів, працівників Служби судової охорони, адже вони проходять конкурс для зайняття посади.

Проте, деякі недоліки формулювань у даній нормі права обумовили потребу в її додатковому тлумаченні Конституційним Судом України від 06.07.1999 № 7-рп/99, де уточнено, що право бути вільно обраним до органів державної влади означає те, що громадянин України володіє правом вільно обиратися та бути обраним до будь-якого органу державної влади, зокрема Верховної Ради України чи до органу місцевого самоврядування, але лише до одного із таких органів [2].

Тобто, працевлаштування в судових органах не може поєднуватися із службою в інших органах державної влади, а також й займати посаду в органах місцевого самоврядування. Така заборона втілюється через наявність спеціальних перевірок для працівників судових органів, скасування за рішенням суду наказів про призначення й обов'язковій втраті статусу або ж працівника органів місцевого самоврядування, або працівника судових органів.

Крім того, А. С. Карпунець зазначає, що інститут державної служби є інститутом адміністративного права та полягає у реалізації завдань й функцій держави згідно з власною компетенцією [3, с. 5].

Тобто, право на службу в судових органах, що реалізується шляхом працевлаштування у них є адміністративним правом. Також, право обирати та бути обраним до органів державної влади й зокрема судових органів можливо й розглядати як політичне право, хоча й специфічне за своїм змістом. За своєю ж сутністю таке право полягає у можливості бути учасником із державного управління у сфері правосуддя та безпосередньо його проводити у випадку судді.

Разом з тим, відповідно до ст. 43 Конституції України кожен володіє правом на працю, що передбачає можливість заробляти на прожиття працею, вільно обраною та вільно погодженою [1].

У даному контексті, проходження конкурсу та отримання посади в судових органах є втіленням й права на працю. Особа, яка є кандидатом на посаду добровільно написала заяву про участь в конкурсі, добровільно його пройшла та перемогла. Перебуваючи на посаді в судових органах, працівник отримує заробітну плату, йому гарантується втілення його основних трудових

прав, як то на відпустку, на безпечні умови праці, як й поширюються вимоги щодо дотримання правил охорони праці.

З огляду на таку ситуацію І. М. Якушев зазначає, що право на державну службу є системним та конституційним правом, яке випливає зі змісту права на працю, але із можливістю реалізації в ході спеціальної процедури лише громадянами України [4, с. 157].

Аналогічно й право на перебування на посадах в судових органах можливо розглядати, як специфічну форму втілення права на працю. Варто наголосити, що кожен із наведених підходів є частково вірним, адже відображає частину реальних правовідносин, що складаються в ході працевлаштування. Проте, більш доречним все ж вважаємо підхід згідно з яким відбувається одночасна реалізація декількох конституційних прав. Такий підхід дозволяє висвітлити та розкрити значення кожного права, не применшуючи його значення для особи та суспільства загалом. Крім того, саме комплексний підхід дозволяє розкрити взаємозв'язки між даними правами та виявити прогалини в їх правовому регулюванні, наприклад, щодо захисту прав молоді на працю.

Можливо резюмувати, що особливість працевлаштування в судових органах щодо одночасності реалізації декількох конституційних прав полягає у тому, що завдяки послідовній реалізації юридичних фактів щодо проведення конкурсу, обрання серед кандидатів особи, що отримає посаду в судових органах й власне зайняття її, втілюються одразу декілька прав, які закріплені, як основні та невід'ємні. Такими правами є: право бути обраним до судових органів; право мати доступ до державної служби в судових органах; право на працю. Перших два права мають управлінський та частково політичний, в значенні суспільно важливий характер й можуть бути реалізовані громадянами. Зі свого боку, право на працю є соціально-економічним та стосується кожної особи. Наведені права є рівними за своїм значенням для осіб, що їх втілюють, хоча й мають взаємозалежний характер. Наприклад, право на працю обумовлює обов'язок дотримання заборони на дискримінацію під час працевлаштування в судових органах. Водночас, право на доступ до посад до служби в судових органах обмежує право на працю через доступ до нього лише громадян України, які пройшли спеціальну перевірку.

Ще однією особливістю працевлаштування працівників судових органів є необов'язковість трудового договору. В теорії трудового права саме підписання трудового договору вважається початком трудових відносин. Наприклад, І. М. Якушев зазначає, що незалежно від форми (як то усна чи письмова) або виду (контракт, угода, про виконання тимчасових робіт, про роботу за сумісництвом) трудовий договір є підставою виникнення трудових правовідносин. Процедура укладання договору вказує на здійснення декількох дій, які лише разом спричиняють укладання трудового договору, а кожна окрема дія до таких наслідків не призводить [4, с. 81].

Погоджуємося із твердженням, що виникненню трудових відносин передую складений юридичний факт, що має певні етапи та стадії, завершення кожної із яких окремо ще не означає завершення процесу працевлаштування. Разом з тим, трудовий договір для працівників судових органів або ж взагалі не вимагається, або вимагається у виключних випадках.

Наприклад, у ст. 57 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» передбачено, що особа, що була призначена на посаду судді набуває повноважень лише після проголошення присяги судді [5].

Тобто, завершальним етапом під час працевлаштування судді, як працівника судових органів є складання присяги, а не підписання трудового договору. Аналогічна ситуація із державними службовцями, що перебувають на посадах в судових органах, адже у ч. 3 ст. 21 Закону України «Про державну службу» передбачено, що особа, що вступає на посаду державної служби уперше, отримує статус державного службовця з моменту публічного складання Присяги державного службовця [6].

У даному випадку, момент початку трудових відносин є варіативним й залежить від того чи перебував працівник судових органів на державній службі попередньо. Окремо слід зауважити, що саме по собі складання присяги не спричиняє виникнення трудових відносин, а повинно відбуватися після складання наказу (акту) про призначення на посаду. Також, спірними є формулювання, які використані у чинному законодавстві, як то «набувають статусу державного службовця» або ж «набувають повноважень», оскільки це передбачає момент перебування на посаді й отримані заробітної плати за це без можливості виконувати службові обов'язки. Зрозуміло, що така ситуація є недопустимою, а тому більш доречним було б зобов'язання складання присяги наступного дня після наказу про призначення, що зменшило б плутанину в строках.

Відповідно до ст. 80 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» призначення на посаду судді проводиться Президентом України не пізніше 30 днів з моменту отримання подання Вищої ради правосуддя [5].

Аналізуючи даний законодавчий акт можливо дійти висновку, що трудовий договір із суддею не підписується, а основні умови праці встановлюються в нормативно-правових актах. Крім того, не передбачено й підписання трудових угод із будь-яким іншим працівником судових органів. Такий підхід видається доволі дискусійним особливо враховуючи недостатнє висвітлення питання працевлаштування у спеціальних нормах права щодо державних службовців, що перебувають на посадах в судових органах та можливість підписання трудового контракту із ними, що передбачено в загальному законодавстві.

Так, згідно з ст. 31-1 Закону України «Про державну службу», з особою, що призначається на посаду державної служби може бути укладено контракт про проходження державної служби. Суб'єкт призначення чи керівник державної служби приймає рішення про віднесення посади до такої, що вимагає підписання контракту до моменту оголошення конкурсу. Істотні умови контракту включають: місце роботи та посаду; спеціальні вимоги; дату набуття чинності й строк дії; права й обов'язки сторін; режим відпочинку; завдання й показники результативності, ефективності та якості; умови оплати праці; відповідальність сторін; підстави зміни умов розірвання чи припинення дії контракту [6].

Тобто, необхідність контракту обумовлюється особливостями посади й необхідністю внесення коректив до стандартних умов праці, що й власне відповідає праці в судових органах. Залежно від посади, рішення про підписання контракту приймається або ж головою суду, або ж керівником Державної судової адміністрації.

Проте, деякі науковці заперечують необхідність в існування такого контракту, адже акт про призначення на посаду уже містить усі необхідні умови праці для державного службовця, а решту умов закріплено на законодавчому рівні [7, с. 63].

Можливо погодитись із тим, що трудовий контракт не завжди є необхідним для працівників судових органів, адже основні умови встановлені на законодавчому рівні і передбачення інших є неможливим через потребу забезпечення рівності працівників судових органів, виділення конкретної суми коштів для оплати праці з державного бюджету й власне задля усунення корупційних ризиків. Водночас, перебування на окремих посадах в судових органах має специфіку щодо повноважень, обов'язків чи часу роботи, що неможливо чітко прописати в акті про призначення та має бути встановлено на локальному рівні.

Тож, особливості працевлаштування працівників судових органів щодо не обов'язковості трудового договору розкриваються через встановлення спеціальних умов вступу на службу, що передбачають проходження конкурсу, підписання наказу, складання присяги та інших етапів, які в сукупності спричиняють виникнення трудових відносин між працівником та судовими органами. Підписання трудового договору не входить або ж є факультативним етапом такого процесу.

До особливостей працевлаштування працівників судових органів зараховуємо й встановлення спеціальних професійних вимог до працівників. Такі вимоги різняться залежно від посади й визначаються у законодавстві, посадових інструкціях та умовах конкурсу. Звісно, що вимоги щодо професійного рівня існують для кожного працівника, незалежно від сфери його роботи, однак відмінність полягає у змісті вимог та формі їх закріплення.

Щодо суддів, то у ст. 7 Порядку складення відбіркового іспиту та методики оцінювання його результатів встановлено, що відбірковий іспит для суддів включає: тестування рівня загальнотеоретичних знань у сфері права; тестування рівня володіння державною мовою; тестування особистих морально-психологічних якостей [8].

Тестування знань державної мови є загальною вимогою до усіх працівників судових органів, коли ж теоретичні знання з права відображають специфіку роботи судді та вказують на наявність мінімально допустимого рівня знань в даній сфері для наступного проходження спеціальних курсів. Щодо тестування морально-психологічних якостей, то хоча такий етап і є необхідним, однак його зміст та критерії є найбільш спірними і їх тлумачення та дотримання важко проконтролювати.

Варто зазначити, що професійних знань та досвіду кандидатів на посаду судді ніколи недостатньо для виконання функцій судді. Саме тому, ст. 77 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» визначено, що для кандидатів на посаду судді проводиться спеціальна теоретична та практична підготовка за навчальним планом, що затверджений Вищою кваліфікаційною комісією за рекомендаціями Національної школи суддів [5].

Тобто, професійні знання та якості кандидат на посаду судді отримує в ході проходження конкурсу. Позитивно можливо оцінити те, що навчання є оплачуваним та проводиться особами не лише із правовими, але й педагогічними знаннями, що полегшує засвоєння матеріалу.

Таким чином, спеціальні професійні вимоги до судді полягають у наявності знань в сфері права та успішного проходження спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді.

Досліджуючи уже правове регулювання професійних вимог до державних службовців, що перебувають на посадах судових органів, можливо помітити, що вони суттєво різняться за своїм змістом. Згідно з ст. 30-33 Положення «Про проведення конкурсів для призначення на посади державних службовців у судах, органах та установах системи правосуддя», загальні вимоги до усіх вказаних працівників є такими: знання законодавства, розв'язання ситуаційних задач для з'ясування відповідності компетенцій та професійних знань встановленим вимогам щодо спеціального законодавства у сфері державної служби та посадової інструкції [9].

Тобто, навіть на рівні спеціальних норм права щодо конкурсу на посади державної служби в судових органах не сформульовано які навички мають бути у кандидатів та яке саме законодавство окрім як про державну службу необхідно вивчати. У даному випадку, виникає питання щодо необхідності фактичного дублювання змісту загальних норм щодо проведення конкурсу на посади державної служби, адже це збільшує ризики колізій та прогалин.

Аналіз наведених вимог дозволяє зрозуміти, що знання у сфері права для державних службовців обмежуються лише застосуванням законодавства у судовій та адміністративній сфері. Більш важливими для отримання посади видається наявність комунікативних й управлінських навичок, перевірити наявність яких можливо лише із застосуванням оціночних та суб'єктивних критеріїв.

Найбільш специфічними є вимоги до кандидатів на посади в Службі судової охорони, адже ст. 31 Порядку проведення конкурсу для призначення на посади співробітників Служби судової охорони вказує на проходження перевірки рівня фізичної підготовки, який встановлений Головою Служби судової охорони. Крім того, необхідно пройти ситуаційні завдання щодо знань Конституції України, законодавства у сфері судоустрою та статусу суддів, діяльності національної поліції, у сфері запобігання корупції [10].

Позитивно слід оцінити уточнення на підзаконному рівні сфер законодавства, якими необхідно оволодіти. Для праці в Службі судової охорони більш важливою є саме професійна фізична підготовка, коли ж знання законодавства дозволяє розуміти специфіку роботи суду та визначати межі власних та інших суб'єктів повноважень.

У Наказі територіального управління Служби судової охорони у місті Києві та Київській області від 17.09.2019 № 11 визначено додаткові вимоги до компетентності працівників Служби судової охорони, як то: наявність лідерських якостей (вміння встановлювати цілі та пріоритети, стратегічно планувати); здатність приймати ефективні рішення й (швидкість рішення, дія в екстремальних ситуаціях; наявність аналітичних здібностей (систематизація, узагальнення інформації, гнучкість); підтримання громадського порядку (знання законодавства щодо судових й правоохоронних органів, системи правоохоронних органів, розмежування їх компетенцій) [11].

Як й в попередньому випадку, особисті комунікативні й аналітичні здібності є не менш важливими вимогами до кандидата на посаду в судових органах, ніж наявність формальних знань законодавства. Такі вимоги відображають особливості організаційно-управлінської сторони праці в судових органах, адже комунікація із представниками для громадян ототожнюється із комунікацією з державою та впливає на рівень довіри. Крім того, ефективне виконання повноважень можливо лише за умови спільної роботи в межах власної компетенції усіх працівників судових органів, а не суперництва між ними.

Тож, особливість працевлаштування працівників судових органів щодо встановлення спеціальних професійних вимог до них полягає у встановленні на підзаконному та локальному рівнях правового регулювання спеціальних вимог до кандидатів, які відображають і напрями роботи та відповідні сфери законодавства, і необхідні якості для ефективного втілення повноважень та реалізації завдань. Спеціальні вимоги можуть полягати не лише у формальному знанні законодавства, але й вмінню їх застосовувати на практиці або ж навіть вмінню швидко оволодіти такими навичками, як у випадку із суддями.

Наступною особливістю працевлаштування працівників судових органів вважаємо наявність обмежень у реалізації прав. Праця у судових органах вимагає не лише виконання прямих обов'язків, але й дотримання заборон, що обумовлені соціально-економічними цінностями й уявленнями у суспільстві, прагненням запобігти конфлікту інтересів чи корупційним ризикам. Досліджуючи питання А. М. Мерник зазначає що ідея обмеження прав виникла ще у 18 ст. та надалі була закріплена у багатьох національних й міжнародних нормативно-правових актах. Вона полягає у тому, що обмеження може мати правовий характер завдяки встановленню на підставі

закону, а цілі які вона переслідує забезпечують користь для суспільства та їх можливості мати такі ж права та обов'язки [12, с. 37].

Тобто, обмеження прав працівників судових органів є допустимими, але за дотримання вимог щодо чіткої визначеності у законні та направленості та гарантування й забезпечення прав та інтересів усього суспільства. При цьому, правові обмеження для працівників судових органів не повинні перевищувати необхідні та стосуватися тих прав, що жодним чином не впливають на професійну діяльність, наприклад, право на зайняття спортом, творчістю чи право вступати у шлюб. Аналіз чинного законодавства дозволив сформулювати перелік прав щодо яких здійснюються обмеження:

1. Право на працю працівників судових органів;
2. Право на підприємницьку діяльність, самозайнятість;
3. Право на участь в політичних партіях.

Таким чином, наявність обмежень у реалізації прав працівників судових органів, як особливості їх працевлаштування полягає у законодавчому встановленні заборон та додаткових вимог для осіб, які мають бажання працювати в судових органах. Такі обмеження поширюються безпосередньо на право на працю й починають діяти з моменту подання заяви на участь в конкурсі та надалі продовжують діяти протягом всього часу перебування на посаді в судових органах. Встановлені обмеження пояснюються необхідністю забезпечити належний процес правосуддя, захистити інтереси населення та права осіб, що звернулися за захистом, як й гарантувати рівні та справедливі умови праці для усіх працівників судових органів.

Особливістю працевлаштування працівників судових органів вважаємо регулювання міжгалузевими принципами та спеціальними нормами законодавства. Тобто, усі стадії та етапи отримання посади в судових органах для працівника будуть регулюватися спільно і конституційним, і трудовим, і адміністративним та судовим законодавством. Такий підхід гарантує максимальне охоплення трудових відносин із працівниками судових органів, забезпечення їх втілення та захисту під час проходження конкурсу й інших стадій працевлаштування.

Тож, особливість працевлаштування працівників судових органів щодо регулювання міжгалузевими принципами та спеціальними нормами права полягає у тому, що під час найму працівників дотримуються загальні трудові цінності та вимоги, що забезпечують рівність, належність та безпеку умов праці. Такі норми права не є систематизованими, що часто порушує їх спільне та належне використання для реалізації права.

Також, до особливостей працевлаштування працівників судових органів зараховуємо особливий суб'єктний склад. Хоча трудові відносини виникають між працівником судових органів та власне державою, але сприяти їх утворенню вповноважені спеціальні суб'єкти. Аналіз чинного законодавства дозволив виділити наступні суб'єкти відносин із працевлаштування працівників судових органів:

1. Вища кваліфікаційна комісія суддів України;
2. Вища рада правосуддя;
3. Президент України;
4. Державна судова адміністрація;
5. Голова суду.

Отже, проведене дослідження свідчить, що працевлаштування працівників судових органів суттєво відрізняється від процедури найму працівників в приватній сфері. Це пояснюється спільними для усіх кандидатів вимогами, публічністю проведення відбору, чіткому законодавчому регулюванню усіх етапів, гарантій, засобів захисту. Особливість працевлаштування працівників судових органів полягає ще й у встановленні додаткових вимог й процедур навіть для державних службовців, як то знання судового законодавства чи проходження оцінювання фізичної підготовки. Разом з тим, можливо встановити, що специфіка працевлаштування працівників судових органів обумовлюється потребою забезпечення рівності процесу найму та доступу до нього, визначенні найбільш об'єктивних та актуальних критеріїв відбору серед кандидатів кваліфікованих працівників.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996 р. № 30. Ст. 141.
2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 49 народних депутатів України і виконавчого комітету Вінницької міської ради щодо офіційного

тлумачення положень статей 38, 78 Конституції України, статей 1, 10, 12, частини другої статті 49 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (справа про сумісництво посад народного депутата України і міського голови): Рішення Конституційного Суду України від 06.07.1999 № 7-рп/99. *Офіційний вісник України*. 1999. № 27. С. 171.

3. Карпунець А. С. Інститут державної служби в системі державного управління. *Науковий вісник Академії муніципального управління*, 2016. № 4. С. 153–161.

4. Якушев І. М. Трудовий договір, як підстава виникнення трудових правовідносин. *Історико-правовий часопис*, 2020. № 1. С. 78–83.

5. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. №1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>

6. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2016. № 4 С. 43.

7. Мельник К. Ю. Акт про призначення на посаду як основна підстава виникнення трудових правовідносин з державними службовцями. *Соціальне право*. 2017. № 2. С. 58–64.

8. Порядок складення відбіркового іспиту та методики оцінювання його результатів : Рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 10 квітня 2017 року № 33/зп-17. URL: <https://cutt.ly/NYzYQfv>

9. Положення про проведення конкурсів для призначення на посади державних службовців у судах, органах та установах системи правосуддя : Рішення Вищої ради правосуддя від 26.11.2019 № 3162/0/15-19. URL: <https://cutt.ly/GYzYL9D>

10. Умови проведення конкурсу на зайняття посади державної служби категорії «Б» – заступника начальника юридичного управління Державної судової адміністрації України : Наказ Державної судової адміністрації України від 23.04.2021 № 140. URL: <https://cutt.ly/hYzY4WO>

11. Про затвердження Порядку проведення конкурсу для призначення на посади співробітників Служби судової охорони : Наказ Вищої ради правосуддя від 30.10.2018 № 3308/0/15-18 URL: <https://cutt.ly/HYzUjc1>

12. Про оголошення конкурсу : Наказ територіального управління Служби судової охорони у місті Києві та Київській області від 17.09.2019 № 11. URL: <https://cutt.ly/mYzUY2e>

**ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ТА СПОСОБІВ ЗАХИСТУ
ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ ВІД НЕЗАКОННОГО ЗВІЛЬНЕННЯ**

**TO THE PROBLEM OF DEFINING THE CONCEPT AND WAYS
TO PROTECT CIVIL SERVANTS FROM ILLEGAL DISMISSAL**

Актуальність статті полягає в тому, що можливість захищати свої права є одним з центральних постулатів побудови демократичної та соціально орієнтованої держави. Однак, широка внутрішня сутність захисту виводить цю категорію далеко за межі виключно конституційних статей. Вона є актуальним предметом наукових досліджень кожне з яких допомагає винайти все нові її ознаки, більшість з яких прямо пов'язана із об'єктом на який спрямовано дію вказаної категорії. Через це досліджуючи теоретико-правові засади захисту прав державних службовців від незаконного звільнення не можна оминати увагою поняття та способи подібного захисту, які допоможуть зрозуміти в подальшому механізми забезпечення прав суб'єктів, що відповідають за реалізацію функцій держави. Метою статті є визначити поняття та охарактеризувати способи захисту державних службовців від незаконного звільнення. У статті узагальнено наукові підходи до визначення поняття «захист» та «правовий захист», на основі чого сформульовано визначення терміну захист державних службовців від незаконного звільнення. Виділено теоретичні підходи до розуміння поняття «спосіб захисту». Побудовано теоретико-юридичну позицію про зміст способів захисту державних службовців від незаконного звільнення, а також наведено їх різновиди. Наголошено, що способи правового захисту консолідують в собі механічну сторону дії даної категорії. Проте, слід також констатувати, що незважаючи на існування різноманітних визначень поняття «способів захисту», на сьогоднішній день поза увагою юристів-теоретиків залишається зміст способів правового захисту в межах трудової галузі права. Зроблено висновок, що наукові інтерпретації способів захисту прав працівників від незаконного звільнення відрізняються між собою за кількістю об'єднаних в них процедурних дій. Разом із цим, в більшості представлених поглядів мається загальне логічне зерно. Воно полягає у тому, що основними способами, які направлено на захист прав незаконно звільнених працівників та які відповідають уявленням про зміст і призначення способів захисту загалом, є оскарження та відновлення суб'єктів службової діяльності на роботі.

Ключові слова: державні службовці, державна служба, незаконне звільнення, правовий захист, способи захисту.

The relevance of the article lies in the fact that the opportunity to protect one's rights is one of the central postulates of building a democratic and socially oriented state. However, the broad inner essence of protection takes this category far beyond the boundaries of exclusively constitutional articles. It is an actual subject of scientific research, each of which helps to invent its new features, most of which are directly related to the object on which the action of the specified category is directed. Because of this, researching the theoretical and legal foundations of the protection of the rights of civil servants against illegal dismissal, one cannot ignore the concept and methods of such protection, which will help to understand in the future the mechanisms of ensuring the rights of subjects responsible for the implementation of state functions. The purpose of the article is to define the concept and characterize the methods of protection of civil servants from illegal dismissal. The article summarizes the scientific approaches to

the definition of "protection" and "legal protection", based on which the definition of the term protection of civil servants from illegal dismissal is formulated. Theoretical approaches to understanding the concept of "method of protection" are highlighted. The theoretical and legal position on the content of ways to protect civil servants from illegal dismissal, as well as their varieties. It is emphasized that the methods of legal protection consolidate the mechanical side of the action of this category. However, it should also be stated that despite the existence of various definitions of the concept of "methods of protection", to date, the content of methods of legal protection within the labor field of law remains outside the attention of theoretical lawyers. It was concluded that scientific interpretations of methods of protecting the rights of employees against illegal dismissal differ among themselves in terms of the number of procedural actions combined in them. At the same time, most of the views presented have a common logical grain. It consists in the fact that the main methods aimed at protecting the rights of illegally dismissed employees and which correspond to the ideas about the content and purpose of methods of protection in general are appeals and restoration of subjects of official activity at work.

Key words: *civil servants, civil service, illegal dismissal, legal protection, methods of protection.*

Постановка проблеми. Можливість захищати свої права є одним з центральних постулатів побудови демократичної та соціально орієнтованої держави. Однак, широка внутрішня сутність захисту виводить цю категорію далеко за межі виключно конституційних статей. Вона є актуальним предметом наукових досліджень кожне з яких допомагає винайти все нові її ознаки, більшість з яких прямо пов'язана із об'єктом на який спрямовано дію вказаної категорії. Через це досліджуючи теоретико-правові засади захисту прав державних службовців від незаконного звільнення не можна оминати увагою поняття та способи подібного захисту, які допоможуть зрозуміти в подальшому механізми забезпечення прав суб'єктів, що відповідають за реалізацію функцій держави.

Стан дослідження проблеми. Питанням змісту правового захисту прав, у тому числі трудових, а також особливостями способів захисту присвятили свою увагу такі науковці, як В.І. Щербина, О.В. Іванов, Б.Ю. Тіхонова, М.С. Малєїн, І.О. Дзера, С.С. Алексєєв, А.Д. Матвієнко, І.В. Лагутіна, Е.А. Лукашев, Н.Г. Александров, А.С. Пашков, В.Н. Смірнов, В.С. Андрєєв, Ю.П. Орловський, С.І. Іванов, М.І. Іншин та інші. Незважаючи на високий ступінь актуальності досліджень вказаних вчених та їх виключний досвід у розробці проблеми правового захисту, питання сутності та особливостей реалізації останнього у сфері забезпечення прав державних службовців при незаконному звільненні належним чином не розкривалось.

Саме тому **метою статті** є визначити поняття та охарактеризувати способи захисту державних службовців від незаконного звільнення.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження варто відмітити, що в праві під захистом прав та законних інтересів працівників розуміють сукупність матеріально-правових заходів, організаційних і процесуальних способів припинення і попередження порушень трудового законодавства, відновлення порушених трудових прав громадян і відшкодування понесеної внаслідок цього шкоди. Захист передбачає як діяльність державних і уповноважених державою органів, так і діяльність самих суб'єктів правовідносин по усуненню перешкод, а також відновленню порушених трудових прав [1]. Відповідно до іншого концептуального підходу запропонованого І.В. Лагутіною поняття захисту трудових прав варто розглядати у широкому і вузькому значеннях. У широкому значенні – це реалізація захисної функції трудового права, яка, у свою чергу відображає захисну функцію держави. У вузькому значенні – це забезпечення додержання трудових прав, попередження і профілактика їх порушень, реальне поновлення незаконно порушених прав і встановлення трудовим законодавством та діями відповідних органів реальної ефективної відповідальності роботодавців за порушення трудових прав працівників [2]. Схожу думку підтримує Е.А. Лукашева, яка вважає, що в найбільш загальному сенсі захист – це протидія незаконним порушень і обмежень трудових прав, свобод та інтересів особи, попередження цих порушень і обмежень, а також відшкодування заподіяної шкоди в разі, якщо попередити або відобразити порушення і обмеження не вдалось. У вузькому сенсі захист трудових прав визначається як комплексна система заходів, застосовуваних для забезпечення вільної та належної реалізації трудових прав, що включає судовий захист, законодавчі, економічні, організаційно-технічні та інші засоби та заходи, а також самозахист прав [3, с. 73].

Беручи до уваги зазначені моменти, повністю не підтримуючи жодну наукову концепцію щодо визначення правового захисту, а також захисту в сфері трудового права, ми дійшли висновку, що правовий захист в цілому є комплексною категорією єдиною для будь-якої галузі права та об'єкту впливу. Тобто, її сутність та призначення є незмінними і незалежним від сфери застосування. В той же час, складність категорії не дає можливості висувати одноманітні трактування, в зв'язку з чим логічно виділяти широке та вузьке розуміння, де перше пояснює основоположні засади захисту, а друге – його функціональні фактори. Таким чином, захист у праві – це полігалузевий юридичний інститут, який об'єднує в собі норми права які регулюються правовідносинами в сфері забезпечення державою прав та законних інтересів фізичних та юридичних осіб від порушень, зокрема, трудових прав державних службовців при звільненні. У вузькому розумінні, захист – це система способів державного впливу на суспільні відносини з метою недопущення порушень прав та свобод фізичних та юридичних осіб, у тому числі, трудових прав державних службовців, а також реагування на подібні порушення шляхом притягнення винних осіб до відповідальності та відновлення порушеного юридичного стану. Прикладом такого порушення є незаконне звільнення державного службовця, що веде до припинення його трудової діяльності.

Варто зауважити, що саме способи, зазначені в межах вузького підходу, формують відмінності захисту кожного окремого об'єкту, зокрема, прав державних службовців при звільненні. Іншими словами, саме способи захисту є змістоутворюючим аспектом безпосередньо захисту державних службовців від незаконного звільнення, що встановлює необхідність їх дослідження.

Так, слово «спосіб» в довідниковій літературі визначається, як: дія, прийом, система прийомів, яка дає можливість зробити, здійснити що-небудь, досягти чогось; те, що служить знаряддям, засобом у якій-небудь справі, дії; дія або систему дій, що вчинюються при виконанні роботи чи здійсненні діяльності і тому подібне; система дій, що застосовуються під час виконання якої-небудь роботи [4; 5; 6].

В науці управління «спосіб» визначається невід'ємною складовою методів управління та механізму управління. При цьому, методи управління – це сукупність способів і прийомів управлінського впливу, що забезпечують досягнення цілей і вирішення завдань підприємства. В свою чергу, механізм управління – це спосіб організації управління суспільними справами, де взаємопов'язані методи, засоби і принципи, що і забезпечує ефективну реалізацію цілей управління [7].

Тобто, способи правового захисту консолідують в собі механічну сторону дії даної категорії. Проте, слід також констатувати, що незважаючи на існування різноманітних визначень поняття «способів захисту», на сьогоднішній день поза увагою юристів-теоретиків залишається зміст способів правового захисту в межах трудової галузі права. Через це вважаємо необхідним, навести власне, сформульоване на основі загальноправових поглядів трактування способів захисту державних службовців від незаконного звільнення, відповідно до якого – це система законодавчо встановлених, державно-владних, процедурних груп дій, що застосовуються уповноваженими суб'єктами з метою забезпечення та недопущення порушень прав державних службовців при звільненні. Фактично, відповідно до наведеного визначення, кожен спосіб захисту – це сукупність спеціальних юридичних процедур.

В цьому ж контексті виникає нагальна потреба у відповіді на питання, які саме способи захисту державних службовців від незаконного звільнення існують?

Незважаючи на констатовану нами «законодавчу урегульованість» способів захисту державних службовців від незаконного звільнення, в положеннях як КЗпП, так і Закону України «Про Державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII відсутні статті які б характеризували або перелічували способи захисту трудових прав працівників в цілому, а також задіяних до праці у державному секторі.

Прикладом нормативної регламентованості способів захисту прав особи, можна знайти у цивільному законодавстві. Так, в статті 16 Цивільного кодексу України від 16.01.2003 № 435-IV вказано наступне: «Кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу. Способами захисту цивільних прав та інтересів можуть бути: 1) визнання права; 2) визнання правочину недійсним; 3) припинення дії, яка порушує право; 4) відновлення становища, яке існувало до порушення; 5) примусове виконання обов'язку в натурі; 6) зміна правовідношення; 7) припинення правовідношення; 8) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; 9) відшкодування моральної (немайнової) шкоди; 10) визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб» [8].

Відсутність у трудовому законодавстві визначення та переліку способів захисту прав працівників, у тому числі від незаконного звільнення, не є перешкодою для науковців. Наприклад, М.В. Лушнікова та А.М. Лушніков виділяють такі способи захисту трудових прав і законних інтересів: 1) матеріально-охоронні способи захисту зацікавленими особами своїх прав та охоронюваних законом інтересів: переговори, відмова від виконання роботи; 2) процесуальні способи захисту: стягнення грошової суми в судовому порядку [9, с. 755].

А.П. Вершинін ділить способи захисту на відновлювальні, штрафні та запобіжні. Запобіжні способи спрямовані на усунення незаконних дій (наприклад, визнання недійсними умов трудового договору, колективного договору, угоди; визнання страйку незаконним; визнання в судовому порядку недійсним нормативно правового акту). Штрафні способи тягнуть додаткові несприятливі наслідки для правопорушника (відшкодування матеріальної шкоди, компенсація моральної шкоди). Відновлювальні способи являють собою усунення несприятливих наслідків (відновлення порушених прав, примус до виконання обов'язків) [10, с. 18–20]. І.В. Лагутіна пропонує схожий поділ залежно від меж впливу на порушника та виділяє відновні (спрямовані на поновлення становища, що існувало до порушення), способи, що припиняють (спрямовані на припинення дій, які порушують права та інтереси, забезпечують можливість безперешкодної реалізації прав) та штрафні (пов'язані з настанням додаткових несприятливих наслідків для порушника) [11, с. 37].

Н.Д. Гетьманцева та І.Г. Козуб зазначали, що способами захисту є: 1) визнання умов трудового чи колективного договору недійсними; 2) визнання факту укладення трудового договору; 3) відновлення становища, яке існувало до порушення права; 4) відшкодування витрат; 5) відшкодування шкоди; 6) компенсація моральної шкоди; 7) компенсація витрат; 8) виплата матеріальної допомоги; 9) перерахування заробітної плати у зв'язку з індексацією; 10) укладення трудового договору; 11) зміна правовідношення; 12) розірвання трудового договору; 13) зміна формулювання причини звільнення; 14) укладення колективного договору; 15) визнання наказу, розпорядження або дій власника чи уповноваженого ним органу незаконними та інші способи, передбачені законодавством. Вчені зауважують, що досить часто способи захисту поєднуються. Наприклад, визнання права і виконання обов'язку в натурі; відновлення становища, яке існувало до порушення права, і відшкодування шкоди; відшкодування шкоди і перерахування заробітної плати у зв'язку з індексацією тощо [12].

Ю.Н. Полетаєв виділяє в якості заходів захисту у трудовому праві наступні: поновлення на роботі; зміна дати та формулювання звільнення; визнання недійсним догору про працю; утримання із заробітної плати; стягнення на користь працівника сум, які йому належать; допуск до роботи незаконно відсторонених працівників; зворотне стягнення з працівника коштів, виплачених йому за рішенням органу по розгляду трудових спорів при відміні цього рішення [13, с. 94].

На думку О.Є. Соніна, система способів захисту прав працівників, порушених незаконним звільненням з роботи, складається з п'яти основних елементів (матеріально-правових вимог, що можуть бути заявлені працівником), а саме: поновлення на роботі, оплата часу вимушеного прогулу, зміна формулювання причин звільнення, зміна дати звільнення, відшкодування моральної шкоди [14, с. 177].

Висновки. Отже, як бачимо наукові інтерпретації способів захисту прав працівників від незаконного звільнення відрізняються між собою за кількістю об'єднаних в них процедурних дій. Разом із цим, в більшості представлених поглядів мається загальне логічне зерно. Воно полягає у тому, що основними способами, які направлено на захист прав незаконно звільнених працівників та які відповідають уявленням про зміст і призначення способів захисту загалом, є оскарження та відновлення суб'єктів службової діяльності на роботі. Беручи до уваги зазначений аспект, а також особливості регулювання різних моментів захисту державних службовців від незаконного звільнення, ми вважаємо доцільним виділити:

1) оскарження незаконного звільнення – даний спосіб об'єднує в собі процедури, спрямовані на оскарження факту незаконного звільнення державного службовця до спеціально уповноважених суб'єктів державної влади;

2) відновлення службово-трудових відносин – зазначений спосіб об'єднує в собі процедури, реалізацію яких спрямовано на відновлення порушеного правового статусу державного службовця, а також трудових відносин між ним та органом державної влади.

Список використаних джерел:

1. Цивільне право України: Академічний курс : Підручник / [у 2-х томах.; Т. 1] / за заг. ред. Я.М. Шевченко. К., «Ін-Юре», 2003. 520 с.
2. Лазукова Н.В. Гарантії та форми захисту прав людини в сфері праці. *Молодий вчений*. № 1 (16) 2015 р.
3. Халиков В.Р. Защита трудовых прав как новый институт трудового права Российской Федерации. *Вестник Челябинского государственного университета*. 2006. С. 72–74.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун» 2004. С. 1140.
5. Словник російської мови: Ок. 57000 / под ред. докт. філол. наук, проф. Н.Ю. Швед. М. : Рос. мов., 1984. 816 с.
6. Ожегов С. Словарь русского языка: 57 000 слов. М.: Рус.яз. 1987. 797 с.
7. Основи соціального управління : навчальний посібник / А.Г. Гладишев, В.Н. Иванов, В.І. Патрушев та ін. ; за ред. В.Н. Иванова. М. : Вища школа, 2001. С. 265.
8. Цивільний кодекс України : закон від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної ради України*. 2003. № 40. Ст. 356.
9. Лушнікова М.В. Нариси теорії трудового права / М.В. Лушнікова, А.М. Лушніков. СПб. : Юридичний центр «Пресс», 2006. 940 с.
10. Вершинін А.П. Способи захисту цивільних прав в суді : автореф. дис. докт. юрид. наук. СПб., 1998. 57 с.
11. Лагутіна І.В. Форми захисту трудових прав працівників: монографія. Одеса : Фенікс, 2008. 114 с.
12. Гетьманцева Н.Д. Козуб І.Г. Засіб, спосіб і форма захисту трудових прав. *Адвокат*. 2009. № 11. С. 37–42.
13. Полстаєв Ю.М. Правопорядок і відповідальність в трудовому праві: навчальний посібник. М., 2004. 184 с.
14. Сонін О. Є. Щодо ефективності способів захисту трудових прав. *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. праць / кер. авт. кол. С. В. Ківалов; відп. за вип. Л. І. Кормич. Миколаїв : Вид-во «Іліон», 2009. Вип. 38. С. 175–179.

КЛАСИФІКАЦІЯ ОЦІНОЧНИХ ПОНЯТЬ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УКРАЇНИ

CLASSIFICATION OF APPRAISAL CONCEPTS OF RIGHTS OF SOCIAL SECURITY OF UKRAINE

Актуальність статті полягає в тому, що у праві соціального забезпечення оціночні поняття є поширеним явищем та мають свої особливості. Так, вони не мають вичерпного тлумачення, їх розкрито поверхнево. Також визначення чи орієнтовні переліки оціночних понять права соціального забезпечення доводиться шукати у законодавчих актах інших галузей права, що надалі впливає на їх значення. Оскільки, зміни до законодавчих актів вносяться щоденно, то кількість оціночних понять та різноманітність їх видів також зростає. Для систематизації і виділення останніх серед інших термінів необхідно зрозуміти у чому полягає «оціночність» кожного слова, словосполучення та які характерні ознаки відрізняють поняття одне від одного. Тому нами було проаналізовано ряд нормативно-правових актів соціального законодавства і співвіднесено тлумачення окремих оціночних понять у сфері соціального забезпечення. Метою статті є здійснення класифікації оціночних понять у праві соціального забезпечення та виявлення основних проблем застосування оціночних понять у правових нормах. У статті проаналізовано наукові підходи до встановлення видів оціночних понять права соціального забезпечення України. Здійснено критичний аналіз позицій вчених, визначено переваги та недоліки. Сформульовано авторську класифікацію оціночних понять права соціального забезпечення. Деталізовано зміст і значення кожного з критеріїв класифікації. З'ясовано, що будь-які причини, які наведе військовослужбовець можуть бути визнані поважними з точки зору командира військової частини. До поняття «поважні причини» можуть входити певні неочікувані або передбачувані обставини ужитті військовослужбовця, дії фізичних або юридичних осіб, явища, що не залежать від його волі. Віднесення причини до поважної здійснюється переважно на підставі норм моралі і не завжди причини, які військовослужбовець буде вважати поважними будуть такими для командира (начальника) військової частини. Наголошено, що у законодавчих актах, що належать до системи права соціального забезпечення можна виявити велику кількість оціночних понять, що потребують конкретизації та законодавчого закріплення. Для їх класифікації основним критерієм вважаємо ступінь конкретизації оціночних понять законодавцем. З метою розкриття цих понять законодавець часто використовує орієнтовні не вичерпні переліки. За допомогою їх оціночні поняття наповнюються змістом та становляться більш визначеними.

Ключові слова: оціночні поняття, соціальне законодавство, право соціального забезпечення, соціальні права, соціальний захист.

The relevance of the article lies in the fact that in social security law, valuation concepts are a common phenomenon and have their own characteristics. Yes, they do not have a comprehensive interpretation, they are revealed superficially. Also, definitions or approximate lists of evaluative concepts of social security law have to be sought in legislative acts of other branches of law, which further affects their meaning. Since changes to legislative acts are made daily, the number of evaluative concepts and the variety of their types also increases. In order to systematize and highlight the latter among other terms, it is necessary to understand what is the "value" of each word, word

combination and what characteristic features distinguish the concepts from each other. Therefore, we have analyzed a number of normative legal acts of social legislation and correlated the interpretation of individual evaluative concepts in the field of social security. The purpose of the article is to carry out the classification of evaluative concepts in the law of social security and to identify the main problems of the application of evaluative concepts in legal norms. The article analyzes scientific approaches to establishing types of evaluative concepts of social security law of Ukraine. A critical analysis of the positions of scientists was carried out, the advantages and disadvantages were determined. The author's classification of evaluative concepts of social security law is formulated. The content and meaning of each of the classification criteria is detailed. It was found that any reasons given by a serviceman can be considered valid from the point of view of the commander of the military unit. The concept of "reasonable reasons" may include certain unexpected or predictable circumstances of a serviceman's behavior, actions of individuals or legal entities, phenomena that do not depend on his will. Attribution of a reason to respectable is carried out mainly on the basis of moral standards, and not always the reasons that a serviceman will consider respectable will be such for the commander (chief) of the military unit. It is emphasized that in the legislative acts belonging to the system of social security law, it is possible to find a large number of evaluative concepts that require specification and legislative consolidation. For their classification, we consider the degree of concretization of evaluative concepts by the legislator to be the main criterion. In order to reveal these concepts, the legislator often uses indicative, non-exhaustive lists. With their help, evaluative concepts are filled with content and become more defined.

Key words: *evaluative concepts, social legislation, social security law, social rights, social protection.*

Актуальність теми. У праві соціального забезпечення оціночні поняття є поширеним явищем та мають свої особливості. Так, вони не мають вичерпного тлумачення, їх розкрито поверхнево. Також визначення чи орієнтовні переліки оціночних понять права соціального забезпечення доводиться шукати у законодавчих актах інших галузей права, що надалі впливає на їх значення.

Оскільки, зміни до законодавчих актів вносяться щоденно, то кількість оціночних понять та різноманітність їх видів також зростає. Для систематизації і виділення останніх серед інших термінів необхідно зрозуміти у чому полягає «оціночність» кожного слова, словосполучення та які характерні ознаки відрізняють поняття одне від одного. Тому нами було проаналізовано ряд нормативно-правових актів соціального законодавства і співвіднесено тлумачення окремих оціночних понять у сфері соціального забезпечення.

Стан дослідження. Класифікація цих понять є актуальною та малодослідженою проблемою. Вперше оціночні поняття стали предметом дослідження С. І. Вільнянського. Надалі ці питання у своїх працях вивчали багато вітчизняних та українських вчених таких як: Є. І. Астрахан, В. А. Багрій, М. І. Бару, І. П. Зеленко, М. І. Іншин, Т. В. Кашаніна, В. Н. Кудрявцев, Д. М. Левіна, О. А. Степанова, С. М. Черноус та інші.

Тому, виходячи із вищевказаного, **метою дослідження** є здійснення класифікації оціночних понять у праві соціального забезпечення та виявлення основних проблем застосування оціночних понять у правових нормах.

Виклад основного матеріалу. На шляху до розкриття мети необхідно визначити конкретні задачі дослідження:

- проаналізувати позиції науковців щодо видів оціночних понять у загальній теорії права;
- запропонувати класифікацію оціночних понять у праві соціального забезпечення;
- виявити оціночні поняття у законодавчих актах права соціального забезпечення;
- розкрити зміст та дослідити проблеми тлумачення окремих оціночних понять.

Матеріали дослідження можуть бути використані при розробці проєктів законодавчих актів, удосконаленні існуючої бази законодавства у сфері права соціального забезпечення та здійсненні пов'язаної правотворчої діяльності.

Результати також можуть застосовуватись при викладанні навчальної дисципліни «Право соціального забезпечення» студентам юридичного профілю; юристами для більш глибоко розу-

міння змісту оціночних понять, якими оперує понятійний апарат права соціального забезпечення та для наступних наукових розробок.

Передусім пропонуємо розглянути визначення «оціночні поняття». Для цього звернемося до юридичної енциклопедії, що містить наступну дефініцію: «оціночні поняття у праві – поняття, зміст яких недостатньо чи взагалі не визначено теорією права» [1, с. 400]. В. Е. Жеребкін визначає оціночні поняття як не визначені в законі теорії чи судовій практиці строки правової науки [2, с. 7].

Певна річ, що вказані дефініції підкреслюють «оціночність» цих понять. Їх існування у нормах права є неминучим явищем та повинно узгоджуватись з кількістю прямо передбачених термінів у законах. Тому при редакції будь-якого закону законодавець повинен звертати увагу на виникнення розбіжностей у роз'ясненнях певних понять. Надалі слід закріплювати визначення оціночних понять, що стали предметом найбільших дискусій при застосуванні у практичній діяльності, як терміни у законодавстві.

У результаті створення нових правових норм та збільшення кількості оціночних понять у праві соціального забезпечення виникає потреба у їх систематизації. На жаль, це питання не розкрито ні вітчизняними ні українськими науковцями.

Тому ми пропонуємо звернутися до прикладів організації оціночних понять на певні групи у галузях права, що тісно пов'язані з правом соціального забезпечення.

Так, С. А. Резанов при дослідженні адміністративно-правових норм розділяє оціночні поняття «в залежності від ступеня конкретності їх нормативного формулювання» на дві групи. До першої належать «ті, окремі ознаки яких, закріплені у правових нормах, а інші визначаються у процесі застосування права. Це такі поняття як: «сильне сп'яніння», «злісний порушник», «малозначність», «грубе порушення». Другу групу складають оціночні поняття, що «лише орієнтують правозастосувача, визначаючи загальний напрямок його оціночної діяльності». До їх числа відносяться формулювання «у необхідних випадках», «у виняткових випадках», «як правило» [3].

Якщо застосувати цей критерій до оціночних понять у праві соціального забезпечення, то також можна знайти приклади понять, що належать до цих груп. Так, наприклад, у ч. 1 ст. 101 Закону України «Про пенсійне забезпечення» міститься поняття «у необхідних випадках», а саме у такій нормі: «органи, що призначають пенсії, мають право вимагати відповідні документи від підприємств, організацій і окремих осіб, а також в необхідних випадках перевіряти обґрунтованість їх видачі» [4], яке можна віднести до другої групи оціночних понять за наведеним критерієм.

У трудовому праві ще за радянської доби Є. І. Астрахан класифіковано оціночні поняття за ступенем конкретизації на чотири групи: з «нульовим» ступенем; наводиться певний «орієнтир», що підказує загальний напрямок, але без будь-яких переліків; встановлюється орієнтовний не вичерпний перелік фактичних складів, які підводяться під це оціночне поняття; вичерпно конкретизовані, стали абсолютно-визначені на думку самого автора [5, с. 40].

Ця класифікація аналогічно може бути застосована і до оціночних понять права соціального забезпечення. В основу наданого групування покладено базову ознаку оціночних понять – не конкретизованість законодавцем. Також згадується про не вичерпність переліку характеристик чи складових будь-якого оціночного поняття.

С. М Черноус подібно поділяє оціночні поняття трудового права України за ступенем конкретизації при цьому виділяючи 2 групи: відносно оціночні та абсолютно оціночні. Надалі розглядає різновиди лише відносно оціночних понять за способом та видом конкретизації. А також класифікує поняття «залежно від того, у якій галузі законодавства визначені критерії конкретизації оціночного поняття, що використано в законодавстві про працю на: 1) відносно оціночні поняття, які використані в законодавстві про працю і критерії конкретизації яких визначені в нормах трудового права України; 2) відносно оціночні поняття, які використані в законодавстві про працю і критерії конкретизації яких визначені в інших галузях законодавства» [6, с. 27].

До того ж С. М. Черноус здійснює класифікацію оціночних понять трудового права за наступними групами, а саме: 1) якісні оціночні поняття трудового права; 2) кількісні оціночні поняття трудового права; 3) складені оціночні поняття трудового права [6, с. 26].

Виділені критерії для оціночних понять трудового права досить влучно застосовувати і для систематизації оціночних понять права соціального забезпечення. Галузь трудового права знаходиться у тісному зв'язку з правом соціального забезпечення, тому деякі оціночні поняття з їх законодавчих актів можуть співпадати. Так, наприклад, поняття «поважні причини», яке міститься у п. 3 ст. 40 Кодексу законів про працю та у ч. 10 ст. 10¹ Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей».

Здійснений аналіз приводить до висновку, що оціночні поняття права соціального забезпечення можна класифікувати використовуючи такі критерії:

1. За належністю поняття до конкретних підгалузей, що входять до системи права соціального забезпечення. Здебільшого науковці виділяють підгалузі з наступними умовними назвами: пенсійне право, право соціальної допомоги, право соціального обслуговування [6].

2. За окремими законодавчими актами, що входять до системи джерел права соціального забезпечення (по окремим законам, постановам, положенням і т. д.).

3. За ступенем розкриття поняття законодавцем: конкретизовані з певним «орієнтиром», абсолютно не конкретизовані, конкретизовані за допомогою не вичерпного переліку.

4. За будовою складових частин поняття: складні та прості.

Під простими оціночними поняттями слід розуміти словосполучення, яке не містить у своєму складі інших оціночних понять («належні умови», «професійні труднощі»). Складні – це словосполучення, що складається з двох або більше оціночних понять («небезпечний виробничий фактор»).

5. За якісними та кількісними характеристиками: якісні та кількісні. Якісні оціночні поняття є спрямованими на описову характеристику предмета розгляду («належні умови»), а кількісні означають міру, величину предмета, тобто оціночною є кількість цього поняття («всіма перевагами, що надаються водіям з інвалідністю»).

Пропонуємо проаналізувати види оціночних понять, обравши критерій – за окремими законодавчими актами, що входять до системи джерел права соціального забезпечення.

Для початку розглянемо Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [7]. Перша стаття розкриває визначення основних термінів і у викладені цих понять містяться деякі оціночні. Наприклад, у п. 5 ч. 1 ст. 1 у терміні «нешасний випадок» маємо оціночне поняття «небезпечний виробничий фактор». Термінологія законодавства відсилає нас на визначення у Правилах безпеки в газовому господарстві коксохімічних підприємств і виробництв, де це поняття розкрито як вид небезпечного впливу на людину (обладнання, машини тощо) у разі виникнення аварійної ситуації [8].

У цьому випадку це відносно оціночне поняття права соціального забезпечення норми якого конкретизуються у законодавчому акті щодо охорони праці як інституту трудового права. Воно є складним, адже «небезпечний фактор» і «виробничий фактор» – це два оціночні поняття. А також є якісним – описує характеристики фактора.

Термін «професійне захворювання» у п. 7 ч. 1 ст. 1 цього Закону охарактеризовано не вичерпним переліком на це вказує словосполучення «певних видів робіт та інших факторів, пов'язаних з роботою» і тому його теж можна вважати оціночним.

У п. 6 ч. 2 ст. 15 Закону передбачено, що роботодавець зобов'язаний безоплатно створювати всі необхідні умови для роботи на підприємстві представників Фонду [7].

Оціночним поняттям тут виступають «необхідні умови для роботи». Це якісне відносно оціночне поняття, що частково розкрито у пункті 1.7 Положення про комісію (уповноваженого) із страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності як «надання приміщення з відповідним обладнанням для проведення її засідань та узгодження питань про їх проведення у зручний для членів комісії час з дотриманням умов оплати праці за їх місцем роботи» [9].

Норми згаданого Положення регламентують необхідні умови саме для членів комісій, тому слід розширити значення цього оціночного поняття, застосувавши його для працівників Фонду.

На нашу думку, «необхідні умови для роботи» – це сукупність умов щодо надання робочого місця у період перебування на підприємстві, забезпечення основною інформацією щодо специфіки роботи конкретної організації та створення роботодавцем комфортної робочої обстановки для працівників Фонду.

У Законі України «Про соціальний діалог в Україні» насиченістю оціночних понять в одній статті привертає увагу ч. 1 ст. 3, де викладено основні принципи соціального діалогу [10].

Такі словосполучення як: «добровільності та прийняття реальних зобов'язань», «компромісних рішень», «пріоритету узгоджувальних процедур» – є оціночними. Їх оціночність головним чином полягає у тому, що вони застосовуються на розсуд суб'єкта та в залежності від конкретних домовленостей між сторонами. Поняття «компромісні рішення» можна визначити як рішення, що зумовлені взаємними поступками задля досягнення поставлених цілей. Щодо «узгоджувальних процедур», то у ч. 4 ст. 8 Закону розкривається їх мета, але не зміст самого поняття чи перелік конкретизуючих характеристик, що до нього належить. Для виведення дефініції цього поняття

звернемося до юридичної енциклопедії. Так, процедура у правовому розумінні – це врегульований законом, іншим нормативно-правовими актами порядок, який складається з послідовних дій і спрямований на досягнення правового результату [1].

Пропонуємо розуміти «узгоджувальні процедури» як визначені сторонами (представниками) соціального діалогу конкретного рівня згідно законодавства або колективної угоди, послідовні дії їх учасників, що спрямовані на висловлення власних позицій кожної із сторін та формулювання (розробку) компромісних рішень під час укладання наступних законодавчих проєктів.

На нашу думку, вказане оціночне поняття є простим, якісним, не конкретизованим, але тлумачити це поняття можливо виходячи з його мети. Також узгоджувальні процедури є однією з форм соціального діалогу і потребують більш детального роз'яснення у цьому Законі.

Оціночні поняття також містяться і в статтях Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту». Почнемо аналіз із завдання Закону, а саме стаття 1: «Закон спрямований на захист ветеранів війни шляхом: створення належних умов для підтримання здоров'я та активного довголіття» [11]. Це речення має у складі два оціночних поняття «належні умови» та «активне довголіття».

Якщо розглядати «належні умови» у контексті цього Закону то до них можна віднести надання пільг, які передбачені у статтях 12-16, наприклад, «безплатне одержання ліків; безплатне забезпечення санаторно-курортним лікуванням або одержання компенсації вартості самостійного санаторно-курортного лікування; щорічне медичне обстеження і диспансеризація із залученням необхідних спеціалістів; першочергове обслуговування в лікувально-профілактичних закладах, аптеках та першочергова госпіталізація» [11].

Тобто, особи, на яких поширюється дія цього Закону мають право на забезпечення необхідними ліками безкоштовно, на отримання безкоштовних путівок до санаторно-курортних закладів, на переважне право першості при обслуговуванні у аптеках і при госпіталізації.

Щодо поняття «активне довголіття», то це ідеалізоване явище під яким слід розуміти комплекс заходів, корисних звичок для людей похилого віку, що тримають їх у постійному русі, формі та тонусі.

Одним із основних законодавчих актів права соціального забезпечення виступає Закон України «Про соціальні послуги».

У статтях останнього нам вдалося знайти такі оціночні поняття: 1) «негативні наслідки для осіб/сімей»; 2) «професійні труднощі», «професійне вигорання», «емоційна підтримка» (п. 18 ч. 1 ст. 1); 3) «у формі, доступній для сприйняття особами з будь-яким видом порушення здоров'я» (п. 3 ч. 1 ст. 12); 4) обставини, що впливають на надання або припинення надання соціальних послуг (п. 4 ч. 2 ст. 12); 5) «дбайливо ставитися до майна надавачів соціальних послуг» (п. 7 ч. 2 ст. 12); 6) «найкращі інтереси отримувачів соціальних послуг» (п. 1 ч. 8 ст. 13) та інші.

Оціночне поняття «професійне вигорання» не передбачене у цьому Законі, проте викладене у Інструкції про порядок організації та проведення психопрофілактичної роботи з персоналом Державної прикордонної служби України та вживається у чотирьох значеннях:

1) «реакція організму та психологічної сфери людини, яка виникає внаслідок тривалого впливу стресів середньої інтенсивності, що обумовлені її професійною діяльністю». Тобто як фізіологічно-психологічна категорія;

2) «результат некерованого довготривалого стресу». Тобто як наслідок психологічної бездіяльності щодо вирішення внутрішньо-зовнішнього конфлікту у процесі життєдіяльності та здійснення певного виду професійної діяльності;

3) «психічний стан, який характеризується виникненням відчуттів емоційної спустошеності та втоми, викликаних професійною діяльністю людини, і поєднує в собі емоційну спустошеність, деперсоналізацію і редукцію професійних досягнень». Тобто довготривалий процес емоційного та фізичного виснаження людини;

4) «різновид та передумова професійної деформації особистості». Як вид видозміни особи в індивідуальному та трудовому контексті (зміна роду зайнятості, способу життя тощо) [12].

Тобто цей термін є визначеним, але не у законодавчих актах права соціального забезпечення, а у інших джерелах законодавства. Поняття «професійне вигорання» вживається у цих значеннях тільки для вказаної Інструкції і тому для права соціального забезпечення воно є оціночним. Також це якісне, просте за будовою оціночне поняття, що може застосовуватись для вказаного Закону у розумінні викладеному в Інструкції, адже вона теж стосується роботи з персоналом.

Щодо словосполучення «емоційна підтримка», то це поняття є абсолютно не конкретизованим у законодавстві. Воно застосоване у контексті професійної підтримки для працівників,

які надають соціальні послуги. Саме за цією ознакою «емоційна підтримка» є відмінною від терміну «психологічна підтримка», визначення якого передбачене абзацом 7 ст. 1 Закону України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» [46] як «система соціально-психологічних, психолого-педагогічних способів і методів допомоги особі з метою оптимізації її психоемоційного стану в процесі формування здібностей і самосвідомості, сприяння соціально-професійному самовизначенню, підвищенню конкурентоспроможності на ринку праці та спрямуванню зусиль особи на реалізацію власної професійної кар'єри». Зіставлення цих понять засвідчує також те, що у загальному «емоційна підтримка» є однією із складових «психологічної підтримки» [13].

Поняття «професійні труднощі» не роз'яснено у цьому Законі та інших законодавчих актах, воно не містить вичерпного переліку труднощів, які вважаються професійними.

З огляду на спрямованість цього Закону під оціночним поняттям «професійні труднощі» слід визначати складні важкі обставини, ситуації, що виникають у професійній діяльності працівників, які надають соціальні послуги та можуть впливати на емоційний стан особи і якість виконання їх роботи.

«Обставини, що впливають на надання або припинення надання соціальних послуг» чітко не визначені нормами розглянутого Закону. У статті 24 передбачено перелік підстав для відмови у наданні та для припинення надання соціальних послуг, але вище зазначене оціночне поняття означає ті обставини за існування яких створюється можливість впливу на передбачені підстави.

Тому воно і є оціночним. Так, однією з підстав припинення надання соціальних послуг є «відсутність потреби у соціальних послугах за результатами оцінювання потреб особи/сім'ї» обставиною, яка впливає на цю підставу може бути одужання особи, що потребувала денного догляду вдома.

Поняття «найкращі інтереси отримувачів соціальних послуг» є занадто суб'єктивним і може застосовуватись з точки зору отримувача, що саме для нього є «найкращими інтересами».

Для кожної особи своя пріоритетність потреб та інтересів, тому на нашу думку використання такого поняття у нормах цього Закону є недоцільним та зайвим.

Звернемося до норм Закону України «Про статус та соціальний захист громадян які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», який містить наступні оціночні поняття: 1) «безпечні умови проживання» (ст. 5); 2) «для тих, хто потребує поліпшення житлових умов» (п. 20, 23 ч. 1 ст. 20); 3) «житлові умови поліпшилися настільки, що відпали підстави для надання іншого жилого приміщення» (п. 23 ч. 1 ст. 20); 4) «осіб, які потребують поліпшення житлових умов» (п. 3 ч. 1 ст. 21) [14].

При з'ясуванні значення словосполучення «безпечні умови проживання» у термінології законодавства було виявлене подібне поняття «безпечні умови для людини», що визначено «як стан середовища життєдіяльності, при якому відсутня небезпека шкідливого впливу його факторів на людину», та передбачено у ст. 1 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» [15]. Більш широким терміном виступає словосполучення «безпечні умови для людини», адже до його складу входять умови проживання, життя, середовища. Завдяки сукупності цих компонентів і відсутності у них шкідливого впливу на здоров'я особи створюються повноцінні безпечні умови для людини.

До змісту оціночного поняття «осіб, які потребують поліпшення житлових умов» є багато запитань. По-перше, незрозуміло з якого моменту виникає потреба у поліпшенні наявних умов цих осіб та по-друге, які саме житлові умови є такими, що потребують поліпшення. Необхідні положення можна знайти у житловому законодавстві. Так, у пункті 13 Правил обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов, і надання їм жилих приміщень в Українській РСР (що є досі чинними) передбачено вісім випадків за яких громадяни потребують поліпшення житлових умов, наприклад, це ті громадяни, які проживають: «у приміщенні, що не відповідає встановленим санітарним і технічним вимогам»; «не менше 5 років за договором найму (оренди) в будинках (квартирах), що належать громадянам на праві приватної власності»; «у гуртожитках»; «в одній кімнаті по дві і більше сім'ї, незалежно від родинних відносин, або особи різної статі старші за 9 років, крім подружжя (в тому числі якщо займане ними жите приміщення складається більш як з однієї кімнати)» та інші [16].

Тобто, житлові умови, які потребують поліпшення здебільшого визначаються через два критерії: 1) приміщення з порушенням до санітарних та технічних вимог приміщення; 2) кількість осіб, сімей на одне приміщення (занадто тісні для проживання осіб).

А також ці житлові умови визнаються не придатними для нормальної повноцінної життєдіяльності людей. Описане оціночне поняття є конкретизованим у законодавстві іншої галузі

права, але законодавчий акт, який містить вичерпний перелік вказаних умов є «застарілим» та потребує оновлення.

У нормах Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [17] можна зустріти поняття, що є оціночними. Наприклад, «належні умови» у ч. 2 ст. 15: «Військовослужбовцям, які балотуються кандидатами у народні депутати, депутати місцевих рад, їх командири (начальники) повинні створювати належні умови для здійснення цього права» [17].

У Законі не визначено які саме умови повинні бути створені командиром (начальником) військової частини, щоб визнати їх належними для вільного здійснення права особи обирати і бути обраним. Для конкретизації цього поняття необхідно звернутися до Виборчого кодексу України [18].

З вищенаведеного положення до належних умов входить те, що командир (начальник) повинен отримати згоду військовослужбовця, який є кандидатом у депутати, для призову на навчальні та спеціальні збори. До цих умов також можна віднести надання вихідного дня у зв'язку з проведенням виборів.

Проте, перелік «належних умов для здійснення цього права» обмежений, не розкритий законодавцем. Інші, не визначені Виборчим кодексом, умови можуть здійснюватися на вільний розсуд командира (начальника) та в обсязі, що є зручним саме для нього.

Ще одне оціночне поняття міститься у нормі частини 10 статті 10¹ цього Закону: «можуть надаватися відпустки за сімейними обставинами та з інших поважних причин» [17]. Законодавець частково конкретизує поняття «поважні причини» наводячи один із прикладів таких причин – сімейні обставини, але це лише один приклад, а не конкретно встановлений перелік.

Тобто будь-які причини, які наведе військовослужбовець можуть бути визнані поважними з точки зору командира військової частини. До поняття «поважні причини» можуть входити певні неочікувані або передбачувані обставини ужитті військовослужбовця, дії фізичних або юридичних осіб, явища, що не залежать від його волі. Віднесення причини до поважної здійснюється переважно на підставі норм моралі і не завжди причини, які військовослужбовець буде вважати поважними будуть такими для командира (начальника) військової частини.

У ч. 1 ст. 11 цього Закону вживається таке оціночне поняття як «небезпечні фактори військової служби» у контексті права військовослужбовців на охорону здоров'я та медичну допомогу. Це поняття є оціночним, тому що у законодавчих актах не наведено переліку таких факторів та не конкретизовано тлумачення цього поняття. Варіанти визначень містяться у тематичних посібниках, наприклад, до небезпечних факторів військової служби відносять чинники, що здійснюють безпосередній негативний вплив на організм людини або на виконання нею функціональних обов'язків та викликають порушення стану здоров'я військовослужбовців, а також фактори, які можуть бути причинами вибухів, аварій, пожеж, людських жертв. Цими небезпечними факторами можуть бути: аварії; механічні ураження (удари, пошкодження або травми від ураження важкими предметами); надлишкові концентрації канцерогенних, токсичних і радіоактивних речовин; заподіяння шкоди здоров'ю військовослужбовців (травмування, захворювання, отруєння) або загибель особового складу; радіаційні поля іонізуючих випромінювань та інші [19, с. 12-13].

Як бачимо, у навчальній літературі є примірні переліки та визначення оціночного поняття «небезпечні фактори військової служби». Але вичерпний перелік цих факторів встановити неможливо, тому це поняття так і залишиться оціночним.

Для збільшення ступеню конкретизації законодавцю слід навести орієнтовний перелік небезпечних факторів чи ввести визначення терміну які фактори можна вважати небезпечними під час здійснення військової діяльності.

Наступним для розгляду на предмет оціночних понять пропонуємо Закон України «Про пенсійне забезпечення» [4]. У статті 3 цього Закону передбачене таке поняття як «особи, зайняті суспільно корисною працею». Це поняття розкрито у економічному енциклопедичному словнику та означає «трудова діяльність окремих індивідів, трудових колективів, сукупного працівника, що спрямована на створення необхідних і корисних благ для задоволення потреб суспільства. Корисність такої праці залежить передусім від того, наскільки створений продукт або послуга відповідають дедалі більшим потребам населення, які зазнають кількісних та якісних змін на різних етапах економічної системи, особливо у процесі переходу від менш розвиненої суспільно-економічної формації до більш розвиненої» [20]. Наведене у Законі поняття є оціночним, адже праця кожної особи має оцінюватись на предмет корисності, щоб бути суспільно корисною.

Також це словосполучення не розкрито та не роз'яснено у аналізованому Законі. Далі у цій статті наводиться перелік осіб, які мають право на трудову пенсію і з цього переліку не всі особи займаються суспільно корисною працею, а саме «інші особи, які підлягають державному соціальному страхуванню», «члени сімей осіб, вказаних у цій статті, і пенсіонерів з числа цих осіб – у разі втрати годувальника». Тому на нашу думку, це оціночне поняття потребує уточнення.

У законодавчих актах, що належать до системи права соціального забезпечення можна виявити велику кількість оціночних понять, що потребують конкретизації та законодавчого закріплення. Для їх класифікації основним критерієм вважаємо ступінь конкретизації оціночних понять законодавцем. З метою розкриття цих понять законодавець часто використовує орієнтовні не вичерпні переліки. За допомогою їх оціночні поняття наповнюються змістом та становляться більш визначеними.

Розглянуті поняття є здебільшого якісними та простими. Наведені приклади з аналізованих законодавчих актів – це лише невелика частина оціночних понять, що вживаються при формуванні норм права соціального забезпечення. Разом зі створенням нових норм з'являються нові оціночні поняття, що мають бути пояснені законодавцем у правових джерелах. Отже, право соціального забезпечення містить різноманітні оціночні поняття, що можуть тлумачитись і у актах інших галузей законодавства та бути згруповані за певними критеріями.

Список використаних джерел:

1. Юридична енциклопедія: у 6 т. / Редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: «Укр. енцикл.», 2002. Т. 4. 720 с.
2. Жеребкин, В. Е. Оценочные понятия права (текст лекции). Харків: Вид. Харк. юрид. ін-та, 1976. 16 с.
3. Резанов С.А. Форми закріплення адміністративного розсуду: оціночні поняття та їх зміст. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Юридичні науки*. 2015. Вип. 3. Ч. 2. Т. 1. С. 80–87.
4. Про пенсійне забезпечення: Закон України від 05.11.1991 № 1788-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992 р. № 3. ст. 10.
5. Астрахан Е. И. Оценочные понятия в советском законодательстве о труде и социальном обеспечении. *Учёные записки ВНИИСЗ*. Москва, 1974. Вып. 30. С. 37–56.
6. Черноус С.М. Місце оціночних понять у понятійному апараті трудового права. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Київський національний університет імені Тараса Шевченка*. Київ, 2005. С. 26-28. (Юридичні науки ; Вип. 67.69)
7. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 23.09.1999 № 1105-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999 р. № 46. Ст. 403.
8. Правила безпеки в газовому господарстві коксохімічних підприємств і виробництв: затв. наказом Держгірпромнагляду від 27.03.2007 р. № 61. *Офіційний вісник України*. 2007 р. № 32. Ст. 1323.
9. Положення про комісію (уповноваженого) із страхування у зв'язку з тимчасовою втраченою працездатності: затв. постановою правління Фонду соціального страхування України від 19.07.2018. № 13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0013890-18#Text>
10. Про соціальний діалог в Україні: Закон України від 23.12.2010 № 2862-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011 р. № 28. Ст. 255.
11. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22.10.1993 № 3551-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993 р. № 45. Ст. 425.
12. Інструкція про порядок організації та проведення психопрофілактичної роботи з персоналом Державної прикордонної служби України: затв. наказом Адміністрації Державної прикордонної служби України від 14.04.2008. № 318. *Офіційний вісник України*. 2008 р. № 54. Ст. 1823.
13. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 06.10.2005 № 2961-IV. *Офіційний вісник України*. 2005 р. № 44. Ст. 2757.
14. Про статус та соціальний захист громадян які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від 28.02.1991 № 796-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991 р. № 16. Ст. 200.
15. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення: Закон України від 24.02.1994 4004-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994 р. № 27. Ст. 218.

16. Про затвердження Правил обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов, і надання їм жилих приміщень в Українській РСР: постанова Ради Міністрів Української РСР і Української Республіканської Ради Професійних Спілок від 11 грудня 1984 р. № 470.

17. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20.12.1991 № 2011-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1991 р. № 15. Ст. 190.

18. Виборчий кодекс України: Закон України від 19.12.2019 р. № 396-ІХ. *Відомості Верховної Ради України*. 2020 р. № 7, № 8, № 9. Ст. 48.

19. Охорона праці та безпека військової діяльності: навчальний посібник / О. П. Северин, В. М. Богомаз, М. В. Боренко, В. Г. Лоза, І. Є. Крамар, О. І. Шаптала. Дніпропетр. нац. ун-т залізн. трансп. ім. акад. В. Лазаряна. Дніпро, 2018. 208 с.

20. Економічний енциклопедичний словник. URL: <https://subject.com.ua/economic/slovník/7500.html>

**ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОКРЕМИХ ЕТАПІВ
СЛУЖБОВОЇ КАР'ЄРИ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ**

**PECULIARITIES OF THE LEGAL REGULATION OF CERTAIN STAGES
OF THE SERVICE CAREER OF POLICE OFFICERS**

Актуальність статті полягає в тому, що кар'єра кожного працівника, незалежно від форми власності підприємства, установи чи організації, в якій він здійснює трудову діяльність, є індивідуальною та залежить здебільшого від дій та рішень особи. Проте, в окремих випадках саме місце роботи детермінує особливості кар'єрного росту працівника. Подібна ситуація є характерною для службово-трудової діяльності в органах підрозділах Національної поліції України. Службова кар'єра поліцейських поєднана із виконанням особливих трудових обов'язків, а також багатьох інших особливостей, які існують на кожному етапі просування по службі та відображаються на механізмі її правового регулювання. У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства України, виділено ключові етапи службової кар'єри поліцейських. Акцентовано увагу на відмінностях між службовою кар'єрою поліцейських від інших категорій працівників. Розкрито особливості правового регулювання окремих етапів службової кар'єри поліцейських. Зроблено висновок, що регулювання службової кар'єри поліцейських має велику кількість особливостей, які не притаманні регулюванню трудової діяльності інших категорій працівників та виражені в наступному: по-перше, різноманітні етапи службової кар'єри поліцейських регламентуються особливим видом локальних нормативно-правових актів – наказами керівників органів та підрозділів Національної поліції; по-друге, відомча нормативно-правова база у сфері роботи поліції окреслює специфічну структуру правового статусу поліцейських, яка передбачає наявність спеціальних звань, стаж його служби та, певним чином, професіоналізм; по-третє, в межах своєї службової кар'єри на працівника поліції покладається великий масив службово-трудових обов'язків, передбачених загальним трудовим, спеціальним відомчим законодавством, а також локальними підзаконними актами в сфері роботи поліції, які встановлюють вектори діяльності конкретних підрозділів та служб Національної поліції України; по-четверте, особливий характер має початок службової кар'єри поліцейського, який передбачає обов'язкове первинне навчання, а також перевірку особи на відповідність за своїми психологічними та фізичними параметрами навантаженням служби в поліції; по-п'яте, спеціальним відомчим законодавством визначено особливі гарантії професійної роботи поліцейських, якими вони мають право безперешкодно користуватись протягом всієї службової кар'єри; по-шосте, нормативно-правовими актами визначено особливі обмеження антикорупційного змісту, вплив яких розповсюджується на поліцейських протягом всього строку їх службової кар'єри.

Ключові слова: *службова кар'єра, поліцейські, Національна поліція України, правове регулювання.*

The relevance of the article lies in the fact that the career of each employee, regardless of the form of ownership of the enterprise, institution or organization in which he works, is individual and depends mostly on the actions and decisions of the individual. However, in some cases, the place of work itself determines the specifics of an employee's career growth. A similar situation is typical for official and labor activities in the bodies and

divisions of the National Police of Ukraine. The service career of police officers is combined with the performance of special labor duties, as well as many other features that exist at each stage of promotion and are reflected in the mechanism of its legal regulation. The article, based on the analysis of the scientific views of scientists and the norms of the current legislation of Ukraine, highlights the key stages of the service career of police officers. Attention is focused on the differences between the careers of police officers and other categories of employees. The peculiarities of the legal regulation of certain stages of the service career of police officers are disclosed. It was concluded that the regulation of the service career of police officers has a large number of features that are not inherent in the regulation of labor activities of other categories of employees and are expressed as follows: firstly, various stages of the service career of police officers are regulated by a special type of local legal acts – orders heads of bodies and divisions of the National Police; secondly, the departmental legal framework in the field of police work outlines the specific structure of the legal status of police officers, which provides for the presence of special ranks, length of service and, in a certain way, professionalism; thirdly, within the scope of his official career, a police officer is entrusted with a large array of official and labor duties provided for by general labor, special departmental legislation, as well as local by-laws in the field of police work, which establish vectors of activity of specific units and services National Police of Ukraine; fourthly, the beginning of a police officer's service career is of a special nature, which involves mandatory initial training, as well as a person's psychological and physical compliance with the workload of police service; fifth, special departmental legislation defines special guarantees of the professional work of police officers, which they have the right to freely use throughout their career; sixthly, regulations define special anti-corruption restrictions, the impact of which extends to police officers throughout their career.

Key words: *official career, police officers, National Police of Ukraine, legal regulation.*

Постановка проблеми. Кар'єра кожного працівника, незалежно від форми власності підприємства, установи чи організації, в якій він здійснює трудову діяльність, є індивідуальною та залежить здебільшого від дій та рішень особи. Проте, в окремих випадках саме місце роботи детермінує особливості кар'єрного росту працівника. Подібна ситуація є характерною для службово-трудова діяльності в органах підрозділах Національної поліції України. Службова кар'єра поліцейських поєднана із виконанням особливих трудових обов'язків, а також багатьох інших особливостей, які існують на кожному етапі просування по службі та відображаються на механізмі її правового регулювання.

Стан дослідження проблеми. Окремі проблемні питання, пов'язані із службовою кар'єрою працівників поліції, у своїх наукових працях розглядали: В.Б. Авер'янов, Д.М. Бахрах, Ю.П. Битяк С.М. Бортник, В.В. Венедиктов, А.А. Добровольський, М.І. Іншин, В.В. Лазор, П.Д. Пилипенко, В.І. Прокопенко, Г.І. Чанишева та інші. Втім, незважаючи на чималі теоретичний доробок, в юридичній літературі відсутні комплексні наукові дослідження, присвячені правовому регулюванню окремих етапів службової кар'єри поліцейських.

Саме тому **метою статті є:** з'ясувати особливості правового регулювання окремих етапів службової кар'єри поліцейських.

Виклад основного матеріалу. Першочергово необхідно відмітити, що важливою спільною особливістю правового регулювання всіх етапів службової кар'єри поліцейських є специфіка локальних нормативних актів, що видаються в органах та підрозділах поліції з питань проходження служби. Відповідно до загальних трудових положень КЗпП, взаємини між керівником та персоналом підприємства, установи чи організації оформлюються у вигляді наказів. Наприклад, згідно із статтею 24 Кодексу, працівників не може бути допущений до роботи без укладення трудового договору, оформленого наказом чи розпорядженням власника або уповноваженого ним органу. Звільнення працівника з підприємства, установи чи організації оформлюється наказом, копія якого видається працівнику. За допомогою наказів до працівників застосовуються заходи дисциплінарної відповідальності та заохочень [1].

Водночас, в діяльності органів та підрозділів НПУ, відповідно до Закону України «Про Національну поліцію України» від 02.07.2015 № 580-VIII рішення з питань проходження служби

оформлюються письмовими наказами по особовому складу на підставі відповідних документів, перелік та форма яких установлюються Міністерством внутрішніх справ України. Видавати накази по особовому складу можуть керівники органів, підрозділів, закладів та установ поліції відповідно до повноважень, визначених законом та іншими нормативно-правовими актами, та номенклатурою посад, затвердженою Міністерством внутрішніх справ України [2].

Механізм видання подібних локальних документів передбачено у Наказі МВС «Про затвердження Порядку підготовки та видання наказів щодо проходження служби в поліції» від 23.11.2016 № 1235. Згідно з Розділом II документу, підставою для видання наказів по особовому складу є такі зміни в службовій діяльності [3]: призначення на посади, переміщення по службі, тимчасове виконання обов'язків за іншою посадою; присвоєння та позбавлення спеціальних звань поліції, пониження у спеціальному званні на один ступінь; закріплення спеціальних жетонів з індивідуальним номером; заохочення; зарахування у розпорядження; звільнення з посади; звільнення зі служби в поліції; відрядження поліцейських до державних (міждержавних) органів, установ, організацій та органів місцевого самоврядування із залишенням на службі в поліції; відсторонення від виконання службових обов'язків (посади) [3]; надання відпусток відповідно до законодавства; зміни прізвища, імені та по батькові; обчислення стажу служби в поліції, який дає право на встановлення поліцейським надбавки за вислугу років, надання додаткової оплачуваної відпустки; встановлення посадових окладів; встановлення чи скасування додаткових видів грошового забезпечення, премії та інших доплат відповідно до вимог чинного законодавства України; направлення поліцейських для проходження служби у складі національного персоналу в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки, а також їх повернення. Накази по особовому складу повинні мати єдину самостійну порядкову нумерацію, окрему від наказів іншого характеру (нормативно-правового, організаційно-розпорядчого тощо). Оригінали наказів по особовому складу зберігаються в підрозділах документального забезпечення органів поліції, які ці накази видали. Другі примірники наказів або витяги з них надсилаються до підрозділів кадрового забезпечення, фінансового забезпечення та бухгалтерського обліку, управління майном, а також у разі необхідності до інших зацікавлених підрозділів [3].

Особливий спектр завдань та функцій, які покладаються на працівників Національної поліції України, детермінує специфіку службової кар'єри поліцейських вже на її стартових етапах. Так, сам доступ до професії поліцейського консолідує в собі декілька важливих відмінностей.

В роботі Національної поліції України процедура прийняття на службу є значно ширшою та передбачає попередню перевірку кандидатів. Зокрема, згідно із статтею 50 Закону України «Про Національну поліцію України» від 02.07.2015 № 580-VIII громадяни нашої держави, які виявили бажання вступити на службу в поліцію, з метою визначення стану їхнього здоров'я зобов'язані пройти медичні обстеження, а також перевірку рівня фізичної підготовки, психофізіологічне обстеження, обстеження на предмет виявлення алкогольної, наркотичної та токсичної залежності. Громадяни України, які виявили бажання вступити на службу в поліцію, за їхньою згодою проходять тестування на поліграфі [2].

Важливою особливістю правового регулювання службової кар'єри поліцейських, є встановлення на законодавчому рівні спеціальних звань для осіб, які працюють на посадах поліцейських. Згідно статті 80 відомчого Закону про діяльність поліції, встановлено такі спеціальні звання поліцейських: 1) спеціальні звання молодшого складу: рядовий поліції; капрал поліції; сержант поліції; старший сержант поліції; 2) спеціальні звання середнього складу: молодший лейтенант поліції; лейтенант поліції; старший лейтенант поліції; капітан поліції; майор поліції; підполковник поліції; полковник поліції; 3) спеціальні звання вищого складу поліції: генерал поліції третього рангу; генерал поліції другого рангу; генерал поліції першого рангу [2].

Однією з важливих особливостей правового регулювання безпосередньо активного етапу службової кар'єри поліцейських, тобто, їх прямої трудової діяльності є багатоманітність службово-трудова обов'язків. Так, поряд із трудовими обов'язками працівників, службовими обов'язками поліцейських, існують обов'язки, які визначені підрозділом в якому поліцейський проходить службу.

Наприклад, окремим нормативно-правовим актом підзаконного характеру регульовано роботу слідчих підрозділів, а саме Наказом МВС «Про організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України» від 06.07.2017 № 570. Окремий правовий регламент має діяльність Департаменту організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування Національної поліції України уособлений Положенням від 27.11.2015 № 126 [4; 5].

Аналогічним чином організовано діяльність інших підрозділів Національної поліції України, на працівників кожного з яких покладено додаткові обов'язки та функції, визначені у підзаконних нормативно-правових актах, які регулюють діяльність окремих структурних елементів НПУ, наприклад, як це зроблено у Наказі НПУ «Про затвердження Положення про Департамент карного розшуку Національної поліції України» від 14.11.2015 № 90, Наказі НПУ «Про затвердження Положення про Департамент кіберполіції Національної поліції України» від 10.11.2015 № 85, Наказі НПУ «Про затвердження Положення про Департамент превентивної діяльності Національної поліції України» від 27.11.2015 № 123 і таке інше.

Поза увагою не можна залишити таку важливу особливість правового регулювання службової кар'єри поліцейських, як встановлення антикорупційних обмежень, а також обмежень пов'язаних із зайняттям іншими видами трудової діяльності. За загальним правилом, згідно до статті 66 Закону України «Про Національну поліцію України» від 02.07.2015 № 580-VIII поліцейський не може під час проходження служби займатися іншою оплачуваною діяльністю, крім науково-педагогічної, наукової або творчої [2].

З поміж іншого, під час всієї трудової діяльності працівник поліції обмежується в деяких належних йому суб'єктивних правах відповідно до Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 № 1700-VII. В розумінні вказаного законодавчого акту корупція – це використання особою, зазначеною у частині першій статті 3 Закону (особами уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, суддів, державних службовців, поліцейськими і таке інше), наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у частині першій статті 3 Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей [6]. З метою протидії явищу корупції, на поліцейських розповсюджуються додаткові обмеження та обов'язки пов'язані із особливостями отримання подарунків, спільною працею з близькими родичами, запобіганням виникненню конфлікту інтересів, а такою обов'язок систематичного проходження фінансового контролю і таке інше. Зокрема, поліцейські, відповідно до статті 27 Закону не можуть мати у прямому підпорядкуванні близьких їм осіб або бути прямо підпорядкованими у зв'язку з виконанням повноважень близьким особам. Своєї черги, близькими особами вважаються, члени сім'ї поліцейського, а також чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний та двоюрідний брати, рідна та двоюрідна сестри, рідний брат та сестра дружини (чоловіка), племінник, племінниця, рідний дядько, рідна тітка, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, зять, невістка, тесть, теща, свекор, свекруха, батько та мати дружини (чоловіка) сина (дочки), усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням зазначеного суб'єкта [6].

Навести до уваги також потрібно нормативну визначеність гарантій професійної діяльності поліцейських. Варто відмітити, що термін «гарантія» в узагальненому тлумаченні розкривається як умова, котра забезпечує успіх чого-небудь; гарантія- порука в чомусь, забезпечення чого-небудь тощо [7, с. 173;8, с. 130].

Трудова діяльність кожного працівника, а також його основні трудові права та інтереси забезпечуються гарантіями визначеними КЗпП, Конституцією та іншими національними законодавчими актами в сфері праці. Однак, зважаючи на особливо складний характер роботи поліцейських та супутні їй ризики, законодавець визначив додаткові професійні гарантії, якими вказана категорія працівників користується в раках своєї службової кар'єри. Зокрема, стаття 62 Закону України «Про Національну поліцію України» від 02.07.2015 № 580-VIII вказує, що поліцейський під час виконання покладених на поліцію повноважень є представником держави. Законні вимоги поліцейського є обов'язковими для виконання всіма фізичними та юридичними особами. Поліцейський під час виконання покладених на нього обов'язків підпорядковується тільки своєму безпосередньому та прямому керівнику. Правопорушення щодо поліцейського або особи, звільненої зі служби в поліції, її близьких родичів, вчинені у зв'язку з його попередньою службовою діяльністю, мають наслідком відповідальність відповідно до закону. Окрім того, кожен поліцейський [2]: 1) забезпечується належними умовами для виконання покладених на нього службових обов'язків; 2) отримує в органах поліції в установленому порядку інформацію, у тому числі з обмеженим доступом, та матеріали, необхідні для належного виконання покладених на нього обов'язків; 3) користується повноваженнями, передбаченими цим Законом, незалежно від

посади, яку він займає, місцезнаходження і часу; 4) своєчасно і в повному обсязі отримує грошове забезпечення та інші компенсаційні виплати відповідно до закону та інших нормативно-правових актів України; 5) у повному обсязі користується гарантіями соціального та правового захисту, передбаченими цим Законом та іншими актами законодавства; 6) захищає свої права, свободи та законні інтереси всіма способами, що передбачені законом; 7) під час виконання поліцейських повноважень користується безоплатно всіма видами громадського транспорту міського, приміського і місцевого сполучення (крім таксі), а також попутним транспортом. Поліцейські, які виконують повноваження поліції на транспортних засобах, крім того, мають право на безоплатний проїзд у поїздах, на річкових і морських суднах. Під час службових відряджень поліцейські мають право на позачергове придбання квитків на всі види транспорту і розміщення в готелях при пред'явленні службового посвідчення та посвідчення про відрядження; 8) може бути переміщений по службі залежно від результатів виконання покладених на нього обов'язків та своїх професійних, особистих якостей. В органах (закладах, установах) поліції з метою захисту трудових, соціально-економічних прав та інтересів поліцейських відповідно до вимог законодавства можуть утворюватися професійні спілки. Обмеження прав професійних спілок поліцейських порівняно з іншими професійними спілками не допускається [2].

Висновки. Таким чином, проведений в статті науковий аналіз системи та механізму правового регулювання службової кар'єри поліцейських показав наявність великої кількості особливостей, які не притаманні регулюванню трудової діяльності інших категорій працівників та виражені в наступному:

- по-перше, різноманітні етапи службової кар'єри поліцейських регламентуються особливим видом локальних нормативно-правових актів – наказами керівників органів та підрозділів Національної поліції;

- по-друге, відомча нормативно-правова база у сфері роботи поліції окреслює специфічну структуру правового статусу поліцейських, яка передбачає наявність спеціальних звань, стаж його служби та, певним чином, професіоналізм;

- по-третє, в межах своєї службової кар'єри на працівника поліції покладається великий масив службово-трудова обов'язків, передбачених загальним трудовим, спеціальним відомчим законодавством, а також локальними підзаконними актами в сфері роботи поліції, які встановлюють території діяльності конкретних підрозділів та служб НПУ;

- по-четверте, особливий характер має початок службової кар'єри поліцейського, який передбачає обов'язкове первинне навчання, а також перевірку особи на відповідність за своїми психологічними та фізичними параметрами навантаженням служби в поліції;

- по-п'яте, спеціальним відомчим законодавством визначено особливі гарантії професійної роботи поліцейських, якими вони мають право безперешкодно користуватись протягом всієї службової кар'єри;

- по-шосте, нормативно-правовими актами визначено особливі обмеження антикорупційного змісту, вплив яких розповсюджується на поліцейських протягом всього строку їх службової кар'єри.

Список використаних джерел:

1. Кодекс законів про працю України: кодекс від 10.12.1971 № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Додаток до № 50.
2. Про Національну поліцію: закон від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. Ст. 379.
3. Про затвердження Порядку підготовки та видання наказів щодо проходження служби в поліції: наказ від 23.11.2016 № 1235. *Офіційний вісник України*. 2017. № 7. Ст. 209.
4. Про затвердження Положення про Департамент організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування Національної поліції України : наказ від 27.11.2015 № 126.
5. Про організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України: наказ від 06.07.2017 № 570. *Офіційний вісник України*. 2017. № 72. Ст. 2212.
6. Про запобігання корупції: закон від 14.10.2014 № 1700-VIII. *Відомості Верховної ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / под.ред. В.Т. Бусел. К. ; Ірпінь ; Перун, 2002.
8. Ожегов С.І. Словник російської мови ; під ред. Н.Ю. Шведової. 20 вид., стереотип. М. : рос. мова, 1988.

ГРОШОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСОБОВОГО СКЛАДУ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ СПЕЦІАЛЬНОГО ЗВ'ЯЗКУ ТА ЗАХИСТУ ІНФОРМАЦІЇ УКРАЇНИ

CASH SECURITY OF PERSONAL STORAGE STATE SPECIAL COMMUNICATION SERVICE AND PROTECTION OF INFORMATION OF UKRAINE

Актуальність статті полягає в тому, що таке спеціальне питання, як грошове забезпечення особового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України у правовій доктрині не висвітлене, не з'ясовані ключові поняття зазначеної проблематики, не упорядковано понятійно-категоріальний апарат, не визначено специфіку грошового забезпечення, що, у свою чергу, обумовлює актуальність та нагальність проведення нашого дослідження. Метою статті є з'ясування змісту поняття та ознак грошового забезпечення особового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України. У статті розкрито думки вчених щодо змісту поняття «грошове забезпечення», виокремлено особливості його нормативно-правового регулювання. На підставі проаналізованого запропоновано дефініцію поняття «грошове забезпечення особового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України» та виокремлено його суттєві правові ознаки. Серед них, зокрема, звернуто увагу на базовість та комплексність грошового забезпечення. Наведені ознаки відповідно означають, що грошове забезпечення є основною, фундаментальною соціальною гарантією матеріального характеру для військовослужбовців Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, вона є найбільш стабільною, свого роду константою у порівнянні з іншими соціальними гарантіями у контексті підстав, видів та форм їх надання. Обсяг і рівень виплат грошового забезпечення повинні тяжіти до того, щоб максимально всебічно та збалансовано забезпечити задоволення базових потреб військовослужбовців та їх сімей за різними сферами, видами та рівнями. Метою і призначенням грошового забезпечення особового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України є: 1) забезпечення гідного рівня життя військовослужбовців Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, що відповідає загальноновизначним міжнародним стандартами, а також 2) створення мотиваційних чинників для: а) більш якісного, оперативного, у необхідних випадках – творчого виконання своїх завдань; б) підвищення професійної компетенції; в) закріплення професійних кадрів, забезпечення стабільності кадрової політики; г) підвищення престижності та привабливості професії для молоді, створення матеріальних важелів для обрання ними саме сфери несення військової служби.

Ключові слова: грошове забезпечення, заробітна плата, військовослужбовець, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації, соціальні гарантії.

The relevance of the article lies in the fact that such a special issue as the financial support of the personnel of the State Service for Special Communications and Information Protection of Ukraine is not covered in the legal doctrine, the key concepts of the specified problem are not clarified, the conceptual and categorical apparatus is not organized, and it is not defined specifics of monetary support, which, in turn, determines the relevance and urgency of conducting our research. The purpose of the article is to clarify the content of the concept and features of financial support for the personnel of the State Service for Special Communications and Information Protection of Ukraine.

The article reveals the opinions of scientists regarding the meaning of the concept of "cash security", highlights the peculiarities of its regulatory and legal regulation. On the basis of the analyzed, a definition of the concept of "monetary support of the personnel of the State Service for Special Communications and Information Protection of Ukraine" was proposed and its essential legal features were identified. Among them, in particular, attention was drawn to the basicity and complexity of monetary support. The given signs mean that financial support is the main, fundamental social guarantee of a material nature for servicemen of the State Service of Special Communications and Information Protection of Ukraine, it is the most stable, a kind of constant in comparison with other social guarantees in the context of grounds, types and forms their provision. The volume and level of monetary support payments should aim to provide the most comprehensive and balanced satisfaction of the basic needs of servicemen and their families in various areas, types and levels. The purpose and purpose of financial support for the personnel of the State Service of Special Communications and Information Protection of Ukraine is: 1) ensuring a decent standard of living of military personnel of the State Service of Special Communications and Information Protection of Ukraine, which meets generally recognized international standards, as well as 2) creating motivational factors for: a) more qualitative, operative, in necessary cases – creative performance of tasks; b) improvement of professional competence; c) consolidation of professional personnel, ensuring the stability of the personnel policy; d) increasing the prestige and attractiveness of the profession for young people, creating material levers for them to choose the field of military service.

Key words: *financial security, salary, military serviceman, State Service for Special Communications and Information Protection, social guarantees.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі Україна зіштовхується з численними викликами. Значна їхня частина пов'язана із агресією, що проявляється до нашої держави, загрожуючи суверенітету та територіальній цілісності. У такому контексті на одне із чільних місць у реалізації державної політики виходить посилення позицій військовослужбовців, створення сильних Збройних Сил України та різних родів військ, військових формувань, створених на території України відповідно до законодавства.

А надто, враховуючи те, що агресивні дії щодо Української державності проявляються у різних способах та площинах, сферах, в тому числі, і в інформаційній, важливу роль у обороні державного суверенітету та забезпеченні безпеки відіграє особовий склад Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України. Проблематика належного рівня соціальних гарантій особового складу зазначеної структури на сьогодні не розкривалася та не склала предмет цілісних та системних досліджень. В тому числі, таке спеціальне питання, як грошове забезпечення особового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України у правовій доктрині не висвітлене, не з'ясовані ключові поняття зазначеної проблематики, не упорядковано понятійно-категоріальний апарат, не визначено специфіку грошового забезпечення, що, у свою чергу, обумовлює актуальність та нагальність проведення нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням специфіки правового регулювання соціального захисту військовослужбовців, в тому числі їх грошового забезпечення, займалися такі науковці, як О. В. Андрійчук, В. В. Біліченко, Л. Ю. Величко, В. С. Венедіктов, О. М. Глушко, В. В. Гончарук, В. В. Жернаков, М. І. Іншин, В. Л. Костюк, О. В. Лавріненко, О. Є. Луценко, О. М. Марчукова, Є. Ю. Подорюк, С. М. Прилипка, Є. В. Синько, Д. І. Сіроха, О. В. Удовенко, Н. М. Хуторян, О. М. Ярошенко та ін.

Невирішені раніше проблеми. Попри наявні системні напрацювання невинуватно науковою увагою оминається проблематика поняття, ознак та особливостей правового регулювання грошового забезпечення особового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України.

Метою статті є з'ясування змісту поняття та ознак грошового забезпечення особового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні у науковій доктрині небагато теоретичних визначень грошового забезпечення. З-поміж них, наприклад, М. В. Ляпін і С. М. Чимишенко вважають, що «грошовим забезпеченням» є «доля національного доходу, яку в грошовій формі

отримують військовослужбовці для задоволення своїх матеріальних та культурних потреб з урахуванням особливості військової служби і порядку її проходження різними категоріями військовослужбовців» [1, с. 197]. Д. Р. Вічавський, визначає грошове забезпечення як «систему фінансових стимулів гарантованих державою, що отримують військовослужбовці для задоволення своїх матеріальних та культурних потреб згідно з кількістю і якістю праці, з урахування особливостей військової служби і порядку її проходження різними категоріями військовослужбовців» [2, с. 67]. М. М. Постернак, який вважає, що відповідне забезпечення є «платою, яку військовослужбовці отримують за свою службу» [3; 4, с. 19].

Усі запропоновані судження поєднує спільна риса – вчені вважають за доцільне визначати грошове забезпечення як своєрідну плату, яка насамперед визначається та обумовлюється особливостями військової служби та надається для задоволення матеріальних та культурних потреб військовослужбовців.

Особливістю категорії «грошове забезпечення» у контексті його науково-теоретичного пізнання є також і специфіка його нормативно-правового закріплення. На сьогодні питання нарахування та виплати грошового забезпечення військовослужбовцям врегульоване цілою низкою нормативно-правових актів. З-поміж них дефініцію зазначеної категорії закріплює лише один – Інструкція про порядок виплати грошового забезпечення військовослужбовцям Державної прикордонної служби України, що затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ України від 25.06.2018 № 558. За її положеннями, термін «грошове забезпечення» означає гарантоване державою грошове забезпечення в обсязі, що відповідає умовам проходження військової служби та стимулює закріплення кваліфікованих військових кадрів. Грошове забезпечення визначається залежно від посади, військового звання, тривалості, інтенсивності та умов військової служби, кваліфікації, наукового ступеня і вченого звання військовослужбовця [5]. Як бачимо, визначення не є досить чітким та невичерпно відображає сутність категорії грошового забезпечення. Проте позитивним аспектом дефініції є відображення мети надання грошового забезпечення – стимулювання закріплення військових кадрів. Поряд з тим, не можливо у повній мірі погодитися з тим, що це є єдиною метою грошового забезпечення, адже, як нами уже відзначалося вище, воно має досить комплексний та багатофункціональний характер. Важливим є наголос на тому, що таке забезпечення є гарантованим державою, а також повинне відповідати умовам проходження військової служби.

Поряд з тим, визначення досліджуваного поняття відсутні, зокрема, у Законі України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20.12.1991 № 2011-ХІІ, постанові Кабінету Міністрів України від 30.08.2017 № 704 «Про грошове забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу та деяких інших осіб» та наказі адміністрації Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України від 13.03.2018 № 151 «Про затвердження Інструкції про грошове забезпечення та компенсаційні виплати військовослужбовцям Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України». При визначенні зазначеної категорії нормотворці послуговуються підходом, за яким перераховують складові такого грошового забезпечення, а не відображають його сутність та зміст.

О. В. Удовенко виділяє наступні сутнісні риси грошового забезпечення військовослужбовців:

1) за своїм сутнісним змістом воно є особливим виявом винагороди працівника за виконуваним ним трудову функцію. Опираючись на міркування С. М. Бортника, М. В. Ляпіна та С. М. Чімишенка [1, с. 197; 6, с. 71], О. В. Удовенко підтримує тезу щодо того, що грошове забезпечення кореспондується із заробітною платою як відповідний вид гарантій, проте за своєю сутністю має істотну відмінність від заробітної плати як виплати: 1) заробітна плата для грошового забезпечення є родовим поняттям; 2) характеризується специфікою своєї мети та завдань; 3) регулюється нормами спеціального законодавства; 2) виплачується особам, котрі за своїм правовим статусом є військовослужбовцями та/або мають право на отримання такого грошового забезпечення; 3) переслідує особливу основу та похідну мету. Основна мета: забезпечення задоволення матеріальних потреб і законних інтересів військовослужбовця, зокрема, в позаслужбовому житті. Похідною метою є стимулювання краще виконувати свої службові завдання; 4) виконує особливі завдання та функції. Серед завдань: створення належного рівня соціальної безпеки військовослужбовця та його сім'ї; стимулювання залишення на службі; трудової конкуренції серед військовослужбовців; високого рівня виконавської дисципліни, нетолерантності до корупційних проявів; мотивування осіб до вступу до військової служби. Функції: відтворювальна, забезпечення матеріального стимулювання, регулююча; 5) гарантується державою та визначається, встановлюється, виплачується відповідними повноважними суб'єктами; 6) залежить від умов військової

служби та особливих характеристик військовослужбовця й підлягає індексації; 7) є системною категорією, яку складають особливі структурні елементи; 8) здійснюється на усталеній періодичній основі тощо [4, с. 23].

Наведений комплекс правових ознак грошового забезпечення військовослужбовців всебічно відображає його сутність, акцентуючи увагу не лише на зовнішньому виразі грошового забезпечення, а й на його завданнях та функціях, меті, що свідчить про те, що науковець досить глибинно підійшов до аналізу грошового забезпечення як категорії. На наш погляд, запропонований перелік ознак доцільно врахувати і при більш спеціальних дослідженнях грошового забезпечення особового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України.

Зі свого боку вважаємо за доцільне запропонувати грошове забезпечення особового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України (далі – ДССЗІ) визначати як системну та базову соціальну гарантію матеріального характеру для особового складу, яка надається на постійній основі на весь період військової служби (а також у інших, виключно визначених законом випадках), здебільшого у грошовому виразі як періодична виплата, спрямована на забезпечення комплексного вирішення питання задоволення матеріальних та нематеріальних потреб військовослужбовців та членів їх сімей у такій якості та обсязі, що гарантуватимуть гідний рівень життя зазначених осіб, а також належне стимулювання до якісного виконання своїх професійних обов'язків, закріплення кваліфікованих кадрів, підвищення престижності окресленої сфери реалізації службових обов'язків та привабливості для молодих спеціалістів.

Висвітливши більш теоретичні питання грошового забезпечення особового складу ДССЗІ, перейдемо до з'ясування окремих аспектів дійсного стану правового регулювання та реалізації правових норм у досліджуваній сфері. Відтак, варто зауважити, що визначена нами мета та призначення грошового забезпечення військовослужбовців ДССЗІ на практиці наразі досить часто не досягається. Розміри та зміст грошового забезпечення продовжують залишатися на низькому рівні, формально та необґрунтовано сконструйованими, що, відповідно, не сприяє забезпеченню соціальної захищеності та стимулюванню особового складу ДССЗІ.

Неефективним у контексті його реалізації є, наприклад, правове регулювання здійснення індексації грошового забезпечення особового складу ДССЗІ шляхом відсилання до інших актів законодавства, які регулюють зазначене питання. Адже, наприклад, Закон України «Про індексацію грошових доходів населення» від 03.07.1991 № 1282-XII не визначає реальних механізмів проведення індексації грошового забезпечення. Крім того, зазначений закон закріплює, що підприємства, установи та організації, що фінансуються чи дотуються з Державного бюджету України, підвищують розміри оплати праці (грошового забезпечення) у зв'язку з індексацією за рахунок власних коштів і коштів Державного бюджету України [7]. Саме тому у разі браку коштів за відповідними джерелами фінансування індексація грошового забезпечення не здійснюватиметься. Інших додаткових гарантій чи механізмів вирішення окресленого питання нормативно-правове регулювання не передбачає.

Також відповідно до Інструкції від 13.03.2018 № 151 визначено особливості надання надбавки за особливості проходження служби. Військовослужбовцям у межах асигнувань, затверджених на грошове забезпечення, вона устанавлюється у розмірі до 100 відсотків посадового окладу з урахуванням окладу за військовим званням та надбавки за вислугу років залежно від якості, складності, обсягу та важливості виконуваних обов'язків за посадою. Розмір надбавки за особливості проходження служби устанавлюється військовослужбовцям індивідуально наказом по особовому складу на підставі рапортів начальників [8].

Як бачимо, у наведених нормах закладено багато неефективних юридичних конструкцій. Зокрема, значне використання оціночних суджень: «якість, складність, обсяг та важливість виконуваних робіт» як підстава для визначення розміру надбавки. Бракує більш конкретних ознак, кількісних та якісних характеристик особливостей служби, які слугують причиною для встановлення надбавки, їхньої диференціації та відповідності конкретним відсоткам відповідної надбавки. Зазначене створює ситуацію необмеженого власного розсуду керівництва у визначенні розміру таких надбавок, встановлення таких надбавок не за об'єктивними підставами, а з суб'єктивних міркувань та оцінки. Наведене може призводити до порушення службових прав військовослужбовців. Цьому сприяє і те, що надбавка визначається індивідуально для кожного лише на підставі рапорту (а отже особистого розсуду) начальника. Також неможливо позитивно оцінити положення щодо здійснення виплати такої надбавки у межах фонду грошового забезпечення, що означає недостатність механізмів забезпечення виплати такої надбавки. Схожі недоліки містять і положення, якими врегульовано преміювання особового складу [8].

Висновки. Підсумовуючи наведене, ознаками грошового забезпечення військовослужбовців, вважаємо за необхідне також їх доповнити наступними рисами:

1) базовість – ознака, що здійснює акцент на тому, що грошове забезпечення є основною, фундаментальною соціальною гарантією матеріального характеру для військовослужбовців ДССЗІ, вона є найбільш стабільною, свого роду константою у порівнянні з іншими соціальними гарантіями у контексті підстав, видів та форм їх надання. Грошове забезпечення покликане забезпечити задоволення базових потреб військовослужбовців ДССЗІ, всі інші соціальні гарантії визначають додаткові підвищені правові можливості для задоволення інших матеріальних та нематеріальних потреб військовослужбовців та членів їх сімей;

2) системність – грошове забезпечення характеризується наявністю певної структури та конкретних його елементів, які складають вивірену та взаємоузгоджену систему, у якій забезпечено зв'язок між різними її складовими (доплатами, надбавками, додатковими виплатами тощо);

3) спеціальне коло суб'єктів, яким надається таке грошове забезпечення (грошове забезпечення виплачується військовослужбовцям, які: призначені на посади в адміністрацію Держспецзв'язку або підрозділи Держспецзв'язку; зараховані у розпорядження Голови Держспецзв'язку або начальників підрозділів Держспецзв'язку [8]);

4) матеріальний характер – грошове забезпечення не є абстрактною категорією. Відповідно до своєї мети та функцій, воно має конкретний матеріальний вираз – надається у вигляді грошових коштів (періодичних виплат);

5) диференційованість – розміри грошового забезпечення диференціюються з огляду на різні умови. Такі умови можна розподілити на об'єктивні (ті, що не залежать від особи військовослужбовця) – встановлення надбавок за особливості проходження служби, за службу в умовах режимних обмежень, а також суб'єктивні – залежать від самої особи військовослужбовця – це надання надбавок за ранг, вислугу років, кваліфікацію, за почесні, вчені звання, науковий ступінь тощо. А отже, така диференціація є цілком обґрунтованою та важливою – забезпечує виконання конкурентостимулюючої функції, створення мотивації до більш ефективного виконання службових обов'язків, підвищення власної кваліфікації, професійного розвитку. Також така диференціація виконує компенсаційну функцію – тобто за допомогою надання підвищених виплат особовому складу, які реалізують свої професійні навички у більш складних умовах служби, здійснюється компенсація тих підвищених ризиків, які несуть такі військовослужбовці, фізичних, психоемоційних витрат тощо;

6) комплексність як риса грошового забезпечення особового складу ДССЗІ нами виділена з метою акцентувати увагу на тому, що обсяг і рівень виплат грошового забезпечення повинні тяжіти до того, щоб максимально всебічно та збалансовано забезпечити задоволення базових потреб військовослужбовців та їх сімей за різними сферами, видами та рівнями. Тобто, щоб військовослужбовець за допомогою своєї спеціальної винагороди за понесену службу, не вдаючись до залучення інших ресурсів, зміг забезпечити гідний поточний рівень життя собі і своїй сім'ї, в тому числі, не лише побутові витрати, а й розвиток, рекреацію, культурні послуги, в тому числі, вирішувати питання довгострокових перспектив – житлового забезпечення, освіти тощо;

Також варто підкреслити мету і призначення грошового забезпечення особового складу ДССЗІ: 1) забезпечення гідного рівня життя військовослужбовців ДССЗІ, що відповідає загально визнаним міжнародним стандартами, а також 2) створення мотиваційних чинників для: а) більш якісного, оперативного, у необхідних випадках – творчого виконання своїх завдань; б) підвищення професійної компетенції; в) закріплення професійних кадрів, забезпечення стабільності кадрової політики; г) підвищення престижності та привабливості професії для молоді, створення матеріальних важелів для обрання ними саме сфери несення військової служби.

Список використаних джерел:

1. Ляпін М. В., Чимишенко С. М. Роль грошового забезпечення в системі матеріального забезпечення військовослужбовців. *Сучасні проблеми розбудови Збройних Сил України* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 26 квіт. 2013 р.). Київ : ВІКНУ, 2013. С. 197–198.
2. Вічавський Д. Р. Роль грошового забезпечення у стимулюванні до військової служби. *Бізнес, цифрові інновації та підприємництво: стан, аналіз тенденцій та науково-економічний розвиток* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 22 груд. 2018 р.). Львів : ЛЕФ, 2018. Ч. 2. С. 67–69.
3. Постернак М. М. Грошове забезпечення військовослужбовців: як обчислювати та надавати. *Головбух: Бюджет*. 2019. № 22 (360). URL: <https://ebudget.mcfra.ua/736888>

4. Удовенко О. В. Правове регулювання грошового забезпечення військовослужбовців : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2021. 227 с.
5. Про затвердження Інструкції про порядок виплати грошового забезпечення військовослужбовцям Державної прикордонної служби України : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 25.06.2018 р. № 558. *Офіційний вісник України*. 2018. № 61. Ст. 120.
6. Бортник С. М. Гарантії реалізації трудових прав поліцейських. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 2. С. 68–72.
7. Про індексацію грошових доходів населення: Закон України від 03.07.1991 р. № 1282-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 42. Ст. 551.
8. Про затвердження Інструкції про грошове забезпечення та компенсаційні виплати військовослужбовцям Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України : Наказ адміністрації Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України від 13.03.2018 р. № 151. *Офіційний вісник України*. 2018. № 36. Ст. 70.

ПОНЯТТЯ ПРИНЦИПІВ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ У ТРУДОВОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

THE CONCEPT OF THE PRINCIPLES OF COMPENSATION FOR DAMAGES IN THE LABOR LAW OF UKRAINE

Актуальність статті полягає в тому, що вивчаючи правове регулювання тих чи інших відносин суспільного життя, важливо розглянути принципи, на яких ґрунтується це регулювання. Означене безумовно стосується і відносин відшкодування шкоди у трудовому праві, в основі яких лежать принципи загального та спеціального характеру. Зазначене пояснюється тим, що принципи не просто складають основу, базову ідею функціонування певних правовідносин, саме за їх допомогою формуються закономірності подальшого розвитку та вдосконалення інституту відшкодування шкоди у трудовому праві України. А відтак, вивчення принципів має важливе теоретичне та практичне значення. У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, розкрито сутнісний зміст поняття «принцип». Запропоновано авторське визначення поняття принципів відшкодування шкоди у трудовому праві України. Аргументовано, що принципи в контексті представленої проблематики покликані забезпечувати ідейну основу функціонування механізму відшкодування шкоди у трудовому праві, його загальне спрямування та ключові пріоритети. Зроблено висновок, що принципи являють собою не просто найбільш загальні положення, які покладені в основу права, – це закономірності суспільного життя, що сформувалися в наслідок його об'єктивного розвитку, які були виявлені та науково обґрунтовані людиною як найбільш корисні та доцільні для використання уіснуючому правову просторі. Тож, особливе значення принципів права полягає у тому, що вони у концентрованому вигляді виражають ключові, найбільш загальні та універсальні закономірності, що становлять ідейну основу як права в цілому, так і його окремих елементів (галузей, інститутів, норм). Завдяки своїй загальності, універсальності, відносній незмінюваності та імперативності вони забезпечують відповідну єдину спрямованість правового життя в державі. Означене у повній мірі стосується і принципи відшкодування шкоди у трудовому праві України, які являють собою найбільш загальні та універсальні ідеї, відправні, незаперечні положення, що покладені в основу організації та функціонування правового механізму відшкодування шкоди. Принципи покликані забезпечувати ідейну основу зазначеного механізму, його загальне спрямування та ключові пріоритети.

Ключові слова: *принципи, принципи права, відшкодування шкоди, трудове право, трудове законодавство.*

The relevance of the article lies in the fact that when studying the legal regulation of certain relations of social life, it is important to consider the principles on which this regulation is based. The above certainly applies to the relations of compensation for damages in labor law, which are based on general and special principles. This is explained by the fact that the principles do not simply form the basis, the basic idea of the functioning of certain legal relations, it is with their help that the laws of further development and improvement of the institution of compensation for damages in the labor law of Ukraine are formed. Therefore, the study of principles has important theoretical and practical significance. The article, based on the analysis of scientific views of scientists,

© МЕЛЬНИК В.В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правового забезпечення підприємницької діяльності і фінансової безпеки (Харківський національний університет внутрішніх справ)

reveals the essential meaning of the concept of "principle". The author's definition of the concept of compensation principles in the labor law of Ukraine is proposed. It is argued that the principles in the context of the presented issues are intended to provide the ideological basis for the functioning of the compensation mechanism in labor law, its general direction and key priorities. It was concluded that the principles are not just the most general provisions that are the basis of law, they are the regularities of social life that were formed as a result of its objective development, that were discovered and scientifically substantiated by man as the most useful and expedient for use in the existing legal space. Therefore, the special importance of the principles of law lies in the fact that they express the key, most general and universal laws in a concentrated form, which constitute the ideological basis of both law as a whole and its individual elements (branches, institutions, norms). Due to their generality, universality, relative immutability and imperativeness, they ensure the corresponding single focus of legal life in the state. The above fully applies to the principles of compensation for damages in the labor law of Ukraine, which represent the most general and universal ideas, basic, indisputable provisions that form the basis of the organization and functioning of the legal mechanism for compensation for damages. The principles are designed to provide the ideological basis of the mentioned mechanism, its general direction and key priorities.

Key words: *principles, principles of law, compensation for damages, labor law, labor legislation.*

Постановка проблеми. Вивчаючи правове регулювання тих чи інших відносин суспільного життя, важливо розглянути принципи, на яких ґрунтується це регулювання. Означене безумовно стосується і відносин відшкодування шкоди у трудовому праві, в основі яких лежать принципи загального та спеціального характеру. Зазначене пояснюється тим, що принципи не просто складають основу, базову ідею функціонування певних правовідносин, саме за їх допомогою формуються закономірності подальшого розвитку та вдосконалення інституту відшкодування шкоди у трудовому праві України. А відтак, вивчення принципів відшкодування шкоди у трудовому праві України.

Стан дослідження. Ряд теоретичних питань, пов'язаних із відшкодуванням шкоди у трудовому праві України, у своїх наукових працях розглядали: Е. В. Бабаєнко, В. В. Гаєвий, Т. Є. Крисань, О. Ю. Костюченко, І. В. Лагутіна, Я. С. Протопопова, І. А. Римар, О. П. Сорока, С. В. Селезень та багато інших. Втім, незважаючи на чималу кількість наукових здобутків, недостатньо розробленим в юридичній літературі є питання принципів відшкодування шкоди у трудовому праві України.

Саме тому **метою статті є:** з'ясувати сутність поняття принципів відшкодування шкоди у трудовому праві України.

Виклад основного матеріалу. У сучасних тлумачних словниках, слово принцип (від з лат. «principium» – початок, основа [1, с.461]) визначається як: основне, вихідне положення якої-небудь системи, якогось учення, теорії, науки, ідеологічного напрямку тощо; основний закон якої-небудь точної науки; особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення чогось; основна особливість устрою, дії механізму, пристрою, тощо; переконання, норма, правило, яким керується хто-небудь у житті, поведінці [2, с. 1125].

З викладеного видно, що термін «принцип» має досить просторий зміст, втім всі його тлумачення містять одну спільну ключову ознаку, а саме те, що принцип – це щось головне або основне. Саме у такому сенсі, тобто у розумінні базисного, відправного начала принцип тлумачить у філософії, теорії права, державного управління та інших галузях наукового знання. Так, наприклад, В. І. Шинкарук, веде мову про принцип, як про першопочаток, те, що лежить в основі певної сукупності фактів, теорії, науки. Дослідник відмічає, що дана категорія була відома людству з давнини, зокрема ще античні філософи прагнули віднайти принцип існування усіх речей і, зазвичай, пов'язували його із субстанцією. Від XVI – XVII ст. в європейській філософії принцип почали тлумачити здебільшого як категорію теоретико-пізнавальну на основі розрізнення того, що лежить в основі дійсності, – принцип буття і того, що лежить в основі пізнання цієї дійсності, – принцип пізнання. В подальшому розуміння принцип переміщується у сферу логічного виразу пізнання; принцип стає центральним поняттям, основоположною ідеєю, що пронизує певну систему знання і субординує його. У межах теоретичного знання принцип означає вимогу роз-

гортання самого знання у систему, де всі теоретичні положення логічно пов'язані між собою і впливають певним чином одне з одного. Будь-яка теоретична система знання ґрунтується на принципах, пов'язаних між собою. Крім того, зауважує В. І. Шинкарук, принцип уособлює внутрішні переконання людини, ті практичні, моральні й теоретичні засади, якими вона керується в житті, в різноманітних сферах діяльності [3, с. 513]. О. Є. Гаршин у своїх наукових працях пише, що принцип – це основоположна категорія, адже за своєю суттю він є началом, вихідною точкою, виступаючи тим первинним, з чого виводяться інші поняття. Саме принцип визначає уявлення про предмет або явище, в основі яких він закладений. Принцип, наголошує дослідник, – саме те ядро, яке органічно об'єднує навколо себе інші елементи. Знаючи вихідні положення, на яких базується конкретний феномен, можна з легкістю пізнати його характеристики, визначити складові частини, особливості, закономірності тощо [4]. О. Є. Гаршин підкреслює, що як основоположна категорія, принципи існують не тільки на рівні загальних категорій, а поширюється і на рівень конкретних правовідносин, тобто діють стосовно як найчисельнішої групи явищ, так й окремо взятого феномену [4]. Звідси, підсумовує науковець, принцип є науковою категорією у вигляді вихідного положення, яке характеризується універсальністю, високим ступенем узагальнення, володіє як об'єктивними, так і суб'єктивними властивостями, здатне встановлювати правила та вимагати їх виконання і використовується як в теоретичній, так й у практичній діяльності [4]. З позиції А. О. Кузнецова принцип – це основне вихідне положення будь-якої теорії чи вчення, вихідні засади пояснень чи керівництва до дії. Принципи – основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю і відображають суттєві положення теорії, вчення, науки, системи права, державного устрою тощо. Принципам, підкреслює автор, притаманна властивість абстрактного відображення закономірностей соціальної дійсності, що зумовлює їх особливу роль у структурі широкого кола явищ. Принцип є джерелом багатьох явищ або висновків, що належать до нього як дія до причини (П. реальний) або як наслідки до підстави (П. ідеальний). Також підкреслює А. О. Кузнецов, принципи – це внутрішнє переконання людини, що визначає її ставлення до дійсності, суспільних ідей і діяльності [5, с. 560–561].

У сфері правознавства питанням принципів приділено, і приділяється сьогодні дуже багато уваги. Так, для прикладу, Р. Б. Тополевський, Н. В. Федіна тлумачать принципи права як основоположні ідеї, базові засади, через які виявляється зміст та сутність права, призначення та спрямованість правового регулювання у суспільстві. Принципи права можуть безпосередньо закріплюватися в нормативно-правових приписах, так звані норми-принципи. Принципи права: виводяться з правової реальності, визначають структуру права, мають високий рівень абстрактності, забезпечують логічність та послідовність права, забезпечують масштаб поведінки, визначають орієнтацію правового регулювання, є базою для правозастосування. Роль принципів права: – забезпечити узагальнені орієнтири правової системи; – забезпечувати однотипність застосування правових норм; – забезпечувати вплив на суспільні відносини через встановлення правил високого рівня абстрагування [6, с. 133]. В. М. Кириченко та О. М. Куракін зазначають, принципи права притаманні будь-якій правовій системі, вони виступають в якості своєрідної конструкції, на якій базуються і реалізуються не тільки окремі норми права, інститути і галузі права, а й вся система права. Вони служать основним орієнтиром всієї правотворчої, правозастосовчої і правоохоронної діяльності державних органів. Принципи права – це основні засади, вихідні ідеї, положення, що відображають зміст права, його сутність і призначення у суспільстві, визначають спрямованість правового регулювання і поширюються на усіх суб'єктів права [7]. К. Г. Волинка вважає, що принципи права – це керівні ідеї, що характеризують зміст права, його сутність і призначення в суспільстві. З одного боку, стверджує правознавець, вони виражають закономірності права, а з другого – являють собою найбільш загальні норми, що діють в усій сфері правового регулювання і поширюються на всіх суб'єктів. Ці норми або прямо сформульовані в законі, або виводяться із загального змісту законодавства. Призначення принципів права полягає в тому, що вони забезпечують однакове формулювання норм права, а також їхній вплив на суспільні відносини у формі правового регулювання й інших форм правового впливу, визначають шляхи вдосконалення правових норм, виступаючи як провідні ідеї для законодавця. За умови їх закріплення в Конституції, наголошує К. Г. Волинка, принципи права забезпечують єдність процесів створення права, його реалізації і охорони. Принципи права є критерієм оцінки права і методологічною основою його подальшого вдосконалення [8, с. 99]. О. М. Бандурка, О. М. Головка, О. С. Передерій під принципами права розуміють нормативно закріплену ідейну основу права, що визначає статистику і динаміку його буття – структуру права, функціонування права, формування і розвиток змісту права, його сутність, соціальну спрямованість. Принципи

права, зазначають правознавці, – ідеологічна, нормативно-ідейна основа функціонування правової життєдіяльності суспільства, його правової системи. Як стрижневі ідеї права принципи права, відображені у змісті норм права, характеризують сутність і соціальне призначення права певної країни, вони впливають як на статичну частину права, так і на його динаміку. Інакше кажучи, принципи права є нормативно-ідейним критерієм (орієнтиром) усіх правових форм, видів юридичної діяльності у державі: правотворчої діяльності, правозастосовної діяльності, правоохоронної діяльності тощо [9, с. 152–153]. Існування принципів права, справедливо підкреслюють О. М. Бандурка та ін., обумовлює системність права, тобто внутрішню узгодженість, єдність галузей та інститутів права, їх уповноважувальних, зобов'язальних, заборонних норм, норм матеріального та процесуального права й т. ін. Як ідеологічна основа функціонування правової життєдіяльності суспільства, його правової системи принципи права невіддільні від природи самого суспільства, від його економічного, соціального, політичного ладу, від панівного в країні державного режиму (тоталітарного, авторитарного, демократичного), тобто характер принципів є об'єктивно обумовленим, він відображає конкретно-історичні особливості цього суспільства (рабовласницького, феодального, капіталістичного тощо) [10, с. 153]. У загальному аспекті категорія «принцип права», зазначають С. Д. Гусарев та ін., має використовуватися в усіх випадках, коли йдеться про відправні засади та ідеї, що належать юриспруденції. Принципи права – це найбільш загальні та стабільні засади, що сприяють утвердженню, забезпеченню і захисту суспільних цінностей, виражають сутність права та визначають напрями його подальшого розвитку [10, с. 120–121].

М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко з приводу принципів, пишуть, що останні характеризуються як найбільш загальні вимоги, що ставляться до суспільних відносин та їх учасників, а також як вихідні керівні засади, відправні установлення, що виражають сутність права і впливають з ідей справедливості та свободи, визначають загальну спрямованість і найістотніші риси чинної правової системи. З давніх давен, зауважують науковці, принцип вважався підвалиною, фундаментом будь-якої соціальної системи (в тому числі правової), вимоги якого поширювалися на всі явища, що належали до цієї системи. При цьому принципи не формулюють конкретних прав і обов'язків і не завжди забезпечені конкретними законодавчими санкціями, однак про те, на яких принципах засновано правовий порядок, можна значною мірою судити щодо характеру самої держави (демократична, тоталітарна тощо) [11, с. 197]. М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко стверджують, що провідна роль принципів забезпечується їх прямим чи непрямым закріпленням у нормах права. Засади, не закріплені в правових приписах, є ідеями права і належать до сфери правосвідомості. Ці ідеї-принципи передують створенню системи права. Принципи права можуть бути прямо формульовані в законодавстві або ж впливати з його загального сенсу [11, с. 197]. Значення принципів, на думку правників, права зумовлюється тим, що вони: мають властивість вищої імперативності, загальності, універсальності, значущості, їм притаманні стійкість і стабільність протягом невизначено тривалого часу; спрямовують розвиток і функціонування всієї правової системи; зумовлюють напрямки правотворчої, правозастосовної та інших форм юридичної діяльності; виступають найважливішим критерієм законності дій громадян, посадових осіб та інших суб'єктів права; сприяють заповненню прогалин у праві; забезпечують підвищення рівня правосвідомості в суспільстві [11, с. 197–198].

У галузі трудо-правової науки, принципи визначаються, як керівні засади, ідеї, які зумовлені об'єктивними закономірностями існування, рівнем розвитку суспільства і визначають зміст та спрямованість правового регулювання. Значення принципів права полягає в тому, що вони у стислому вигляді, концентровано, відображають найсуттєвіші риси комплексу правових норм у конкретній сфері суспільних відносин [12, с. 93–94]. Н. Б. Болотіна акцентує увагу на тому, що саме у юридичних принципах виражаються закономірності та властивості права як самостійного соціального явища, удосконалюються система, структура права і правове регулювання. Принципи виступають тим правовим орієнтиром, виходячи з якого законодавець формулює галузеві норми, вносить зміни і доповнення до чинних, нормативних актів. Правові принципи допомагають глибше зрозуміти значення конкретних норм і визначають тенденції розвитку законодавства [12, с. 94]. Ю. П. Дмитренко під принципами трудового права розуміє виражені в законодавстві про працю основи, керівні положення, що характеризують найсуттєвіші риси його змісту і внутрішню єдність правового регулювання суспільних правовідносин у сфері праці, а також визначають загальну спрямованість трудового права [13, с. 101]. Головне значення принципів трудового права у тому, що вони: дають можливість краще з'ясувати зміст і роль трудового законодавства, його зв'язок з економікою, політикою, мораллю; визначають загальну спрямованість і основні тенденції розвитку трудового права як складової системи права; сприяють правильному

застосуванню юридичних норм на практиці; забезпечують розвиток і удосконалення трудового законодавства паралельно з розвитком трудових відносин [13, с. 101].

Висновок. Отже, як видно із вище викладеного, принципи являють собою не просто найбільш загальні положення, які покладені в основу права, – це закономірності суспільного життя, що сформувалися в наслідок його об'єктивного розвитку, які були виявлені та науково обґрунтовані людиною як найбільш корисні та доцільні для використання у існуючому правовому просторі. Тож, особливе значення принципів права полягає у тому, що вони у концентрованому вигляді виражають ключові, найбільш загальні та універсальні закономірності, що становлять ідейну основу як права в цілому, так і його окремих елементів (галузей, інститутів, норм). Завдяки своїй загальності, універсальності, відносній незмінюваності та імперативності вони забезпечують відповідну єдину спрямованість правового життя в державі. Означене у повній мірі стосується і принципи відшкодування шкоди у трудовому праві України, які являють собою найбільш загальні та універсальні ідеї, відправні, незаперечні положення, що покладені в основу організації та функціонування правового механізму відшкодування шкоди. Принципи покликані забезпечувати ідейну основу зазначеного механізму, його загальне спрямування та ключові пріоритети.

Список використаних джерел:

1. Словник іншомовних слів, Укладачі: С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. Національний університет ім. Тараса Шевченка, Український мовно-інформаційний фонд НАН України. «Наукова Думка». Київ, 2000. 680 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
3. Філософський енциклопедичний словник : енциклопедія / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; голов. ред. В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
4. Гаршина О. Є. Принцип як наукова категорія. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 1. С. 282–289. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvdy_s_2012_1_40.
5. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. К. : НАДУ, 2010. 820 с.
6. Тополевський Р. Б., Федіна Н. В. Теорія держави і права : навч. посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 268 с.
7. Кириченко В. М., Куракін О. М. Теорія держави і права: модульний курс : навч. посіб. К. : Центр учбової літератури, 2010. 264 с.
8. Волинка К. Г. Теорія держави і права : навч. посіб. К. : МАУП, 2003. 240 с.
9. Теорія держави і права : підручник / [О. М. Бандурка, О. М. Головка, О. С. Передерій та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України О. М. Бандурки ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 416 с.
10. Теорія держави та права : навч. посіб. / [Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.] ; за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. К. : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
11. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. ; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків : Право, 2011. 584 с.
12. Болотіна Н. Б. Трудове право України : підручник. 4-те вид., стер. К. : Вікар, 2006. 725 с.
13. Дмитренко Ю. П. Трудове право України : підручник. К. : ЮрінкомІнтер, 2009. 624 с.

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.6.2.2>

АГАНІН Б.Ю.

**ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ У СФЕРІ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ**

**DETERMINATION OF THE ESSENCE OF ADMINISTRATIVE ACTIVITIES
OF THE NATIONAL POLICE IN THE FIELD OF TRAFFIC SAFETY**

У статті аналізується чинне міжнародне та вітчизняне законодавство у сфері безпеки дорожнього руху. Проведений аналіз наявних теоретичних напрацювань вчених адміністративістів та поліцієстів щодо питань відмежування таких категорій як: «адміністративна діяльність поліції», «поліцейська діяльність». Констатовано, що поліцейська діяльність, як і адміністративна діяльність Національної поліції є особливими видами державно-владної управлінської діяльності, але остання є елементом поліцейської діяльності, яка за своєю суттю є ширшим поняттям. Адміністративна діяльність Національної поліції має такі ознаки: є особливим видом державно-владної управлінської діяльності; регулюється адміністративними нормативно-правовими актами; структурно входить до поліцейської діяльності; поєднує як правоохоронну, так і сервісну функції держави; передбачає застосування спеціальних адміністративних форм та методів; здійснюється зі спеціальною метою; підлягає контролю з боку громадянського суспільства. З'ясовано, що під правоохоронною функцією розуміють, наприклад, гарантування функціонування суспільних відносин, врегульованих правом або об'єктивно зумовлені державними охоронними правовими потребами і сутністю державної влади однорідні стійкі напрямки її діяльності із задоволення цих потреб. Правоохоронна функція передбачає охорону кожного члена суспільства від несправедливого поводження з боку інших осіб. Проведене дослідження дає можливість узагальнити, що адміністративна діяльність Національної поліції у сфері безпеки дорожнього руху є специфічним видом державно-владної управлінської діяльності, адже з одного боку покликана забезпечити безпеку дорожнього руху за допомогою імперативного впливу на поведінку його учасників шляхом реалізації комплексу постійно здійснюваних дій правоохоронного характеру, а з іншого боку – підтримувати рівень безпекового середовища у транспортних процесах на рівні допустимого організаційними (у тому числі сервісними) діями, що спрямовані на мінімізацію ризиків, загроз та викликів для соціально-економічних цінностей людини, суспільства та держави в цілому.

Ключові слова: адміністративна діяльність, безпека, безпека дорожнього руху, дорожній рух, дорожньо-транспортна пригода, забезпечення внутрішньої безпеки, Національна поліція, поліцейська діяльність.

The article analyzes current international and domestic legislation in the field of road safety. An analysis of the existing theoretical works of administrative scientists and police officers regarding the issues of defining such categories as: "administrative police activity", "police activity" was carried out, on the basis of which it was established that police activity, as well as the administrative activity of the National Police, are special types of state-authority management activity, but the latter is an element of policing, which is inherently a broader concept. The administrative activity of the National Police has the following characteristics: it is a special type of state-authority management activity; regulated by administrative legal acts; is structurally included in police activity; combines both law enforcement and service functions of the state; provides for the use of special administrative forms and methods; carried out for a special purpose; subject to control by civil society. It has been found that the law enforcement function means, for example, guaranteeing the functioning of social relations regulated by law or objectively determined by state protective legal needs and the essence of state power, uniform stable directions of its activity to satisfy these needs. The law enforcement function provides for the protection of every member of society from unfair treatment by other persons. The conducted research makes it possible to generalize that the administrative activity of the National Police in the field of road safety is a specific type of state-authority management activity, because on the one hand it is designed to ensure road safety by means of an imperative influence on the behavior of its participants through the implementation of a complex of constantly implemented law enforcement actions, and on the other hand – to maintain the level of safety environment in transport processes at the acceptable level by organizational (including service) actions aimed at minimizing risks, threats and challenges for the socio-economic values of a person, society and the state as a whole.

Key words: *administrative activity, security, road traffic safety, road traffic, traffic accident, ensuring internal security, National Police, police activity.*

Постановка проблеми. Безпека на дорогах є однією зі значних проблем сучасного світу і питання убезпечення дорожнього руху є вкрай актуальним, оскільки людські втрати від дорожньо-транспортного травматизму є серйозним чинником, що негативно впливає не тільки на охорону життя та здоров'я людей, але й на соціально-економічний прогрес і досягнення країнами поставлених цілей розвитку [1]. З огляду на це вбачається доречним здійснення розгляду сутності адміністративної діяльності Національної поліції у сфері безпеки дорожнього руху, оскільки це провідний суб'єкт забезпечення публічної безпеки і порядку як у звичайних умовах життєдіяльності суспільства й держави, так і в умовах виникнення надзвичайних ситуацій [2, с. 16], а від якісного науково обгрунтованого підходу до її оптимізації залежить ефективність та результативність здійснення державної політики у сфері внутрішньої безпеки України в цілому.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Досліджувана проблематика розкрита в межах наукових праць вчених-адміністративістів побічно. Тобто як безпосередній об'єкт вивчення, результати аналізу щодо теоретичного осмислення адміністративної діяльності національної поліції у сфері безпеки дорожнього руху не оприлюднено. Втім суміжні питання, а також теоретичні основи, що мають суттєве значення для розкриття її положень висвітлено у працях таких вчених як: В. Аверьянов, О. Бандурка, О. Безпалова, В. Глухверя, І. Голосніченко, Л. Коваль, Я. Кондратьєва, В. Кулікова, І. Лавринчук, Л. Мамчур, П. Онопенко, В. Осадчий, О. Остапенко, Т. Пікуля, Ю. Римаренко, О. Соколенко, Р. Ткаченко та інших.

Метою статті є здійснення теоретичного осмислення адміністративної діяльності Національної поліції у сфері безпеки дорожнього руху.

Виклад основного матеріалу. Доктрина юридичної науки щодо категорійно-понятійного розуміння одного і того ж явища чи процесу містить щонайменше декілька позицій, а іноді – сотні. Це залежить від юридичної природи досліджуваного феномену. Однозначність позицій вчених можна спостерігати лиш у випадку законодавчого закріплення основних його конструкційних властивостей або ж окремих сутнісних ознак, що є базисом його змістового наповнення. У іншому випадку – має місце суб'єктивне інтерпретування конкретного науковця, виражене сукупним уявленням певного ідейного змісту [3, с. 25].

Сучасні здобутки незалежної Української держави на її шляху до інтеграції в структуру Європейського Союзу нерозривно пов'язані зі створенням та подальшим розвитком інституту Національної поліції. Зазначені процеси стали каталізатором упровадження в науковий обіг но-

вих термінів та понять, таких як «поліцейське право», «поліціїстика», «поліцейська діяльність» тощо [2, с. 11]. Тому поняття «поліцейська діяльність» стало замінником словосполученню «адміністративна діяльність поліції». Так, у колективній роботі «Поліцейська (адміністративна) діяльність» за загальною редакцією доктора юридичних наук, професора О. Безпалової дається наступне визначення поліцейської діяльності: «це особлива форма державно-владної діяльності управлінського характеру, що здійснюється в інтересах суспільства й держави спеціально створеними органами, уповноваженими застосовувати поліцейські заходи з метою забезпечення публічної безпеки та порядку, охорони прав і свобод громадян та інтересів суспільства й держави, протидії злочинності та надання послуг із допомоги особам, які цього потребують з особистих, економічних або соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій» [2, с. 13].

З вказаних визначень видно, що суттєвих відмінностей між «адміністративною діяльністю Національної поліції» та «поліцейською діяльністю» немає. Але ці категорії за своєю суттю є різними. Так, самі автори вище зазначеної роботи вказують, що поняття «поліцейська діяльність» не є діяльністю суто органів Національної поліції. І ми згодні із цим. Адже, наприклад, в Європі поліцейська сфера відноситься до діяльності так званих поліцейських організацій. Так, в Резолюції № 690 (1979) Парламентської асамблеї Ради Європи «Декларація про поліцію» зазначено, що до поліцейських організацій крім поліції входять: «секретні служби, військова поліція, збройні сили або міліція, які виконують поліцейські функції, відповідальні за правоохоронну діяльність, розслідування правопорушень, охорону громадського порядку та державної безпеки» [4].

Отже, на нашу думку, поліцейська діяльність, як і адміністративна діяльність Національної поліції є особливими видами державно-владної управлінської діяльності, але остання є елементом поліцейської діяльності, яка за своєю суттю є ширшим поняттям.

Окрім того, адміністративна діяльність Національної поліції тісно пов'язана із правоохоронною діяльністю. Адже, відповідно до Закону України від № «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» [5] Національна поліція входить в структуру правоохоронних органів та покликана: 1) забезпечувати публічну безпеку і порядок; 2) охороняти права і свободи людини, а також інтереси суспільства і держави; 3) протидіяти злочинності; 4) надавати в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [6]. Правоохоронна діяльність охоплює широкий спектр заходів із забезпечення прав і свобод громадян, забезпечення в державі режиму законності. Ця діяльність не завжди здійснюється у формі правозастосування і для деяких органів держави не є основною; більш того, правоохоронну діяльність можуть здійснювати недержавні інституції [2, с. 15].

За своєю структурою правоохоронна діяльність може поділятися на: попередження виникнення умов та причин суспільно небезпечних явищ; припинення процесу їх розвитку; ліквідацію негативних наслідків. Вона спрямована на охорону суспільних відносин, врегульованих правом нормами права, від будь-яких посягань [7, с. 110]. Таким чином, правоохоронна діяльність здійснюється в межах охоронних правовідносин і має відповідати принципам правоохоронної системи. У них інтегровані всі принципи права, правового регулювання, принципи правосвідомості і законності стосовно цілей, завдань, засобів і методів правової охорони суспільних відносин [8]. У свою чергу правоохоронна діяльність пов'язана із правоохоронною функцією. На жаль, чинне законодавство не містить такого поняття як «правоохоронна функція». До того ж у законах, які визначають правовий статус окремих правоохоронних органів, відсутній єдиний підхід і до розуміння сутності самого поняття «функція». Воно перепутане із компетенцією, завданнями, повноваженнями, обов'язками [9, с. 78].

Так під правоохоронною функцією розуміють, наприклад, гарантування функціонування суспільних відносин, врегульованих правом [10, с. 71] або об'єктивно зумовлені державними охоронними правовими потребами і сутністю державної влади одиниці стійкі напрямки її діяльності із задоволення цих потреб [11, с. 5]. Вчений І. Лавринчук зазначає, що правоохоронна функція передбачає охорону кожного члена суспільства від несправедливого поводження з боку інших осіб [12, с. 99]. З приводу усього вищевказаного О. Соколенко констатує про недостатню конкретизацію у наведених визначеннях сутності правоохоронної функції, що майже не відображує специфіку правоохоронної діяльності як явища правової дійсності [13, с. 847]. Тому вчений переконаний, що це комплексний цілісний пріоритетний напрямок державної політики, спрямований на забезпечення відповідно до засад верховенства права та пріоритету прав людини охорони права і правовідносин, а також захисту основ конституційного ладу, у тому числі прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина, законності та правопорядку [13, с. 851].

Необхідно відзначити, що правоохоронна функція є провідною функцією органів Національної поліції, але не основною. Так, головним принципом діяльності поліції визнано принцип «служити і захищати» [6], отже сервісно-правова спрямованість визначає сутність адміністративної діяльності Національної поліції і полягає у врегульованні за допомогою норм права сервісно-правової діяльності підрозділів та посадових осіб Національної поліції, спрямованих на забезпечення особистої безпеки громадян, захист їх прав і свобод, законних інтересів фізичних і юридичних осіб, публічного порядку і безпеки спрямованих на протидію правопорушень [14, с. 94].

Сучасне реформування вітчизняної поліції відбувається на основі партнерських відносин із громадськістю та кращих традицій Європи, але всі ці концептуальні зміни не завжди вчасно знаходять належне законодавче підкріплення. Яскравим прикладом такої проблеми є те, що, не дивлячись на реформи, які відбуваються в нашій державі, адміністративна діяльність Національної поліції Європейського зразка і досі регламентується радянським Кодексом України про адміністративні правопорушення 1984 року. Сьогодні вкрай необхідна політична воля законодавця, за браком якої, ще з 1998 року, з моменту запровадження адміністративної реформи, не прийнятий новий кодифікований акт – Кодекс про адміністративні проступки, який зміг би гармонійно, враховуючи інтереси сьогодення та інтереси всіх зацікавлених суб'єктів, задовольнити потреби усього суспільства в цій сфері [15, с. 17–26]. Відкладаючи прийняття цього вкрай необхідного закону, ми ставимо під сумнів проведення реформування Національної поліції як основного органу, який здійснює адміністративну діяльність, якість якої оцінює громадськість як основний її показник. Неможливо здійснювати сучасну адміністративну діяльність за застарілим законодавством, яке унеможливило якісне та всебічне забезпечення публічної безпеки та публічного порядку на гідному європейському рівні [14, с. 94–95].

Аналіз наукової думки щодо сутності адміністративної діяльності Національної поліції дозволяє узагальнити, що: 1) ряд авторів вважають, що головне в адміністративній діяльності Національної поліції це видання нормативних та індивідуальних актів [16]. Але на нашу думку, видання таких актів, це одна із інструментів (форм) адміністративної діяльності та характеризує її як розпорядчу діяльність і не як не може бути головним при визначенні сутності вказаної категорії; 2) більшість науковців під адміністративною діяльністю органів внутрішніх справ розуміють в першу чергу діяльність, яка направлена на забезпечення особистої безпеки громадян, захист їхніх прав і свобод, законних інтересів, публічної безпеки, боротьбу з правопорушеннями та їх попередження [17; 18; 19]. Інші, крім правоохоронної та превентивної функцій зазначену діяльність доповнюють сервісною, а саме надання публічних послуг фізичним та юридичним особам [20, с. 9; 21]; 3) її ознакою визначається урегульованість адміністративними нормами [17; 18]; 4) також її наділяють такими характеристиками: а) владна, розпорядча, організуюча, виконавча, управлінська [19; 22; 2]; б) підзвітність і підконтрольність громадянському суспільству [21, с. 12].

Отже, аналіз вище зазначено спонукає до висновку, що адміністративна діяльність Національної поліції має такі ознаки:

– є особливим видом державно-владної управлінської діяльності. Здійснюється від імені держави, тому має імперативний характер. Під час адміністративної діяльності працівники органів Національної поліції мають право використовувати фізичну силу, вогнепальну зброю та спеціальні засоби. Крім того, притягувати до юридичної відповідальності та застосовувати адміністративні стягнення які є обов'язковими для виконання. Наприклад, Інструкція з оформлення поліцейськими матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі [22], визначала процедуру оформлення працівниками органів і органів (підрозділів) Національної поліції України, які мають спеціальні звання, відповідно до покладених на них повноважень, матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі [23]. У той же час для адміністративної діяльності Національної поліції є характерним цілеспрямований та усвідомлений вплив на об'єкти та суб'єктів, що не пов'язані субординаційними зв'язками. Тобто така діяльність має управлінський характер. Наприклад, спільний наказ МВС України та МОЗ України від 09.11.2015 року №1452/735 «Про затвердження Інструкції про порядок виявлення у водіїв транспортних засобів ознак алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції» [24], створив нормативно-правове підґрунтя діяльності патрульної поліції та закладів охорони здоров'я щодо виявлення у водіїв транспортних засобів

ознак алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції [24];

- регулюється адміністративними нормативно-правовими актами;
- структурно входить до поліцейської діяльності;
- поєднує як правоохоронну, так і сервісну функції держави;

– передбачає застосування спеціальних адміністративних форм (наприклад, видання адміністративних нормативних та індивідуальних актів) та методів (наприклад, адміністративний примус та адміністративний нагляд) реалізації;

– здійснюється зі спеціальною метою, яка визначена у профільному Законі України «Про Національну поліцію» – служити суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку [6];

– підлягає контролю з боку громадянського суспільства. Так, відповідно до п. 2 ст. 9 Закону України «Про національну поліцію», поліція забезпечує постійне інформування органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також громадськості про свою діяльність у сфері охорони та захисту прав і свобод людини, протидії злочинності, забезпечення публічної безпеки і порядку [6]. А розділ VIII зазначеного закону регулює процедуру громадського контролю за діяльністю Національної поліції.

Висновки. Серед масиву найбільш небезпечних внутрішніх загроз суспільним інтересам і цінностям сміливо можна виділити нехтування безпечною поведінкою на транспорті, адже стан аварійності в Україні є критичним.

Проведене дослідження дає можливість узагальнити, що адміністративна діяльність Національної поліції у сфері безпеки дорожнього руху є специфічним видом державно-владної управлінської діяльності, адже з одного боку покликана забезпечити безпеку дорожнього руху за допомогою імперативного впливу на поведінку його учасників шляхом реалізації комплексу постійно здійснюваних дій правоохоронного характеру, а з іншого боку – підтримувати рівень безпекового середовища у транспортних процесах на рівні допустимого організаційними (у тому числі сервісними) діями, що спрямовані на мінімізацію ризиків, загроз та викликів для соціально-економічних цінностей людини, суспільства та держави в цілому.

Список використаних джерел:

1. Стан справ аварійності на транспорті в Україні за 2019 рік: Директорат з безпеки на транспорті Міністерства інфраструктури України. *Міністерство інфраструктури України*, 2020. URL: <https://mtu.gov.ua/files/bezpeka/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D0%BD%20%D0%B0%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%D0%BD%D0%B0%20%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%82%D1%96%20%20%D0%B7%D0%B0%202019%20%D1%80%D1%96%D0%BA.pdf>

2. Поліцейська (адміністративна) діяльність. За загальною редакцією О. І. Безпалової. Харків, 2021. 396 с.

3. Даниленко А. О. Доктринальні підходи до визначення поняття публічного адміністрування. *Південноукраїнський правничий часопис*, 2019. № 4. С. 25–27.

4. Резолюція № 690 (1979) Парламентської асамблеї Ради Європи «Декларація про поліцію»: Міжнародний документ від 08.05.1979 р. № 690. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_803#Text

5. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 23.12.1993 р. № 3781-XII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text>

6. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>

7. Політичний вимір діяльності Міністерства внутрішніх справ України (відповідь на виклики XXI століття) / За ред. Ю. І. Римаренка, Я. Ю. Кондратьєва. К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2003. 292 с.

8. Мамчур Л. О. Адміністративно-правові засади взаємодії правоохоронних органів України з публічними інституціями: дис. ... канд. юрид. наук (доктора філософії): 12.00.07. Тернопіль, 2019. 2020 с.

9. Пікуля Т. О. Правоохоронні органи в механізмі держави України (теоретико-правові питання функціонування): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2004. 203 с.

10. Осадчий В. І. Правоохоронні органи як суб'єкти кримінально-правового захисту. *Право України*, 1997. № 11. С. 71–75.
11. Онопенко П. В. Правоохоронні функції української держави: зміст і реалізація: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2005. 18 с.
12. Лавринчук І. Обставини встановлення правового статусу державного службовця. *Право України*, 1999. № 9. С. 98–102.
13. Соколенко О. Л. Поняття та ознаки правоохоронної функції держави як основи правоохоронної діяльності. *Форум права*, 2012. № 4. С. 847–852.
14. Ткаченко Р. Адміністративна діяльність органів національної поліції як об'єкт громадського контролю. *Правовий часопис Донбасу*, 2018. № 2 (63). С. 93–98.
15. Безпалова О. І. Компетенція органів внутрішніх справ України щодо реалізації правоохоронної функції держави. *Журнал східноєвропейського права*, 2014. № 5. С. 17–26.
16. Коваль Л. В. Адміністративне право України. Основи, Київ, 1994. 230 с.
17. Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ. Загальна частина / За загальною редакцією І. П. Голосніченка, Я. Ю. Кондратьєва. Київ, 1995. 177 с.
18. Аверьянов В. Б. Функции и организационная структура органа государственного управления. Київ : Наук думка, 1979. С. 3–8.
19. Адміністративна діяльність. Частина особлива / За загальною редакцією О. М. Бандурки. Харків: Ун-т внутр. справ. «Еспада», 2000. 368 с.
20. Адміністративна діяльність Національної поліції / За редакцією Кулікова В.А. К. : «Освіта України», 2016. 230 с.
21. Адміністративна діяльність Національної поліції / За загальною редакцією В. А. Глуховері. Дніпро, 2017. 248 с.
22. Адміністративна діяльність / За загальною редакцією О. І. Остапенка. Львів : ЛІВС, 2002. 252 с.
23. Про затвердження Інструкції з оформлення поліцейськими матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 13.01.2020 р. № 13. *Ligazakon*. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE34396.html.
24. Про затвердження Інструкції про порядок виявлення у водіїв транспортних засобів ознак алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції : Наказ МВС України та МОЗ України від 09.11.2015 р. № 1452/735. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1413-15#Text>.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ПОНЯТТЯ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ПОЛІЦІЇ

ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECT OF THE CONCEPT OF PUBLIC CONTROL OVER POLICE ACTIVITIES

В дослідженні розглядаються питання визначення понять «контроль», «нагляд», «громадський контроль», «громадський контроль за діяльністю Національної поліції України» тощо. Зазначається, що висвітлення категоріальних питань стосовно громадського контролю викликає складність з ряду об'єктивних причин, оскільки контроль як поняття є достатньо поширеним у різних науках, не лише адміністративного права й правових науках загалом, в теорії державного управління, менеджменті, філософії, політології тощо, тому відповідно існує багато підходів до його трактування (в науковій літературі існують визначення адміністративного контролю, контролю за органами виконавчої влади, контролю за діяльністю публічних адміністрацій, суспільного контролю, державного контролю). Зазначено, що не існує серед дослідників єдності щодо понять «контроль» та «нагляд» (серед позицій дослідників виділяються три основні групи: дослідники, які отождествлюють в адміністративному праві категорії контролю і нагляду; дослідники, що вважають нагляд різновидом контролю; дослідники, які розглядають контроль і нагляд незалежними і відмінними категоріями, самостійними формами юридичної діяльності). Акцентується увага на тому, що в законодавстві, як і серед дослідників, ситуація з поняттям «громадський контроль» ідентична ситуації із категоріями «контроль» та «нагляд», «громадський контроль» відповідно має безліч різних трактувань. Дослідники класифікують зміст поняття громадського контролю у широкому та вузькому значеннях. Дослідники-прихильники «вузького» тлумачення поняття вбачають громадський контроль лише у формі подання громадянами звернень до органів державної влади (скарги, заяви, запити або пропозиції), або аналогічними колективними зверненнями зі сторони громадських організацій, представницьких органів трудових колективів, профспілками. Представники «широкого» розуміння змісту такого контролю вважають публічну перевірку діяльності публічних адміністрацій, органів державної влади громадянами, об'єднаннями громадян на відповідність поставлених завдань і досягнутих результатів, зазначений контроль спрямований корегувати діяльність публічної адміністрації або органу державної влади, мети і цілей їх діяльності. Наводяться думки дослідників на визначення «громадського контролю за діяльністю Національної поліції України». На основі проаналізованої літератури наводиться авторське бачення поняття громадського контролю за діяльністю поліції як категорії адміністративного права.

Ключові слова: *контроль, нагляд, громадський контроль, усунення недоліків, підконтрольність.*

The study examines the definition of the terms "control", "supervision", "public control", "public control over the activities of the National Police of Ukraine", etc. It is noted that the coverage of categorical issues regarding public control causes difficulty for a number of objective reasons, since control as a concept is quite common in various sciences, not only administrative law and legal sciences in general, in the theory of public administration, management, philosophy, political science, etc., therefore accordingly, there are many approaches to its interpretation (in the scientific literature there are

definitions of administrative control, control over executive power bodies, control over the activities of public administrations, public control, state control). It is noted that there is no unity among researchers regarding the concepts of "control" and "supervision" (among the positions of researchers, three main groups are distinguished: researchers who equate the categories of control and supervision in administrative law; researchers who consider supervision to be a type of control; researchers who consider control and supervision by independent and distinct categories, independent forms of legal activity). Attention is drawn to the fact that in legislation, as well as among researchers, the situation with the concept of "public control" is identical to the situation with the categories "control" and "supervision", "public control" has many different interpretations, respectively. Researchers classify the content of the concept of public control in broad and narrow meanings. Researchers who support the "narrow" interpretation of the concept see public control only in the form of citizens submitting appeals to state authorities (complaints, statements, requests or proposals), or similar collective appeals from public organizations, representative bodies of labor groups, and trade unions. Representatives of the "broad" understanding of the content of such control consider the public verification of the activities of public administrations, state authorities by citizens, associations of citizens for compliance with the tasks set and the results achieved, the specified control is aimed at correcting the activities of the public administration or state authority, the goals and objectives of their activities. The researchers opinions on the definition of "public control over the activities of the National Police of Ukraine" are given. On the basis of the analyzed literature, the author's vision of the concept of public control over police activities as a category of administrative law is presented.

Key words: *control, supervision, public control, elimination of shortcomings, controllability.*

Постановка проблеми. В Україні тривалий час відбувається процес перебудови і реформування державних інституцій за стандартами Західного світу, ліберальних демократій. Одним із стандартів та пріоритетною вимогою ЄС є побудова громадянського суспільства і, що головне, її активна участь в управлінні, впливи за державними справами, органами державної влади та особливо правоохоронним блоком, куди входить не лише поліція. Згідно нового Закону «Про Національну поліцію» 2015 р. передбачені різні форми участі громадськості у контролі за діяльністю поліцейських, але нас цікавить саме визначення і розуміння поняття «громадський контроль за діяльністю поліції», оскільки будь-яке наукове дослідження бере початок від понятійно-категоріального апарату і розуміння змісту термінів, які досліджуються.

Тому проблематику категорії «громадський контроль за діяльністю поліції» вважаємо актуальною і важливою для науки адміністративного права й загалом для регулювання суспільних відносин у сфері здійснення контролю громадянського суспільства за діяльністю правоохоронних органів загалом і Національної поліції України зокрема.

Стан опрацювання. Змістом поняття контролю в науках державного управління, адміністративного права, поліцейстики як відгалуження адміністративного права займаються наступні дослідники: В. Авер'янов, О. Андрійко, Д. Бахрах, Ю. Битяк, С. Гончарук, В. Кравчук, О. Поклад, О. Юнін та інші.

Метою статті є встановлення визначення громадського контролю за діяльністю поліції як категорії адміністративного права на основі теоретичних напрацювань дослідників та чинних нормативно-правових актів.

Виклад основного матеріалу. Висвітлення категоріальних питань стосовно громадського контролю викликає складність з ряду об'єктивних причин. Контроль як поняття є достатньо поширеним у різних науках, не лише адміністративного права й правових науках загалом, в теорії державного управління, менеджменті, філософії, політології тощо, тому відповідно й існує безліч підходів до його трактування, наголосі на певних аспектах змісту цього поняття, що притаманні певній науці. В літературі існують визначення адміністративного контролю, контролю за органами виконавчої влади, контролю за діяльністю публічних адміністрацій, суспільного контролю, державного контролю, паралельно існує поняття нагляду і моніторингу, які деякі дослідники можуть отожденовати або називати у розумінні контролю нагляд, або використовувати термін контрольно-наглядової діяльності. Це все треба врахувати, проаналізувати й виокреми-

ти в контексті адміністративного права, поліцейстики і діяльності Національної поліції поняття категорії «громадський контроль за діяльністю поліції».

Поняття контролю загалом і громадського контролю згадується у енциклопедичній або довідниковій літературі. Так, в Юридичній енциклопедії контроль означає перевірку виконання законів або рішень, може поділятися на відомчий, державний, виробничий тощо [2]. В зазначеній енциклопедії вказано визначення й суто громадського контролю «один з видів соціального контролю, який здійснюється об'єднаннями громадян та самими громадянами. Є важливою формою реалізації демократії і способом залучення населення до управління суспільством та державою. Об'єктом громадського контролю є діяльність державних органів, підприємств, установ і організацій, а також поведінка окремих громадян. Громадянський контроль повинен здійснюватися на засадах законності. Основним методом громадського контролю є перевірка виконання вимог чинного законодавства та прийнятих рішень на підконтрольних об'єктах. Вона може здійснюватися як самостійно, так і разом з органами державного контролю. За результатами перевірок на підставі складених при цьому протоколів та актів громад, організації інформують відповідні державні органи про виявлені порушення, вносять пропозиції щодо притягнення правопорушників до відповідальності тощо» [1].

Велика українська енциклопедія наводить також термін громадського контролю: «один з видів соціального контролю, який здійснюється об'єднаннями громадян та самими громадянами» [4]. Дане визначення вважаємо занадто «розмитим». У Енциклопедичному словнику з державного управління натомість вказуються визначення і суспільного контролю як механізму регуляції поведінки людей, спрямований на те, щоб добитися неухильного виконання суспільними інститутами, соціальними групами та окремими громадянами правових і етичних норм, законів, регулюючих суспільні відносини, забезпечити соціальний захист індивідів, їх прав з урахуванням соціальної справедливості, дотримання ними нормативних та етичних обмежень [8]. У свою чергу громадський контроль тут розглядається як один з видів соціального контролю за діяльністю органів державної влади і місцевого само-врядування, який здійснюється об'єднаннями громадян та самими громадянами і є важливою формою реалізації демократії та способом залучення населення до управління суспільством та державою, а основним змістом такого контролю є контроль за реалізацією основних положень політики, її можливими наслідками, станом рішення проблем, програмуванням та плануванням, витрачанням коштів [8, с. 120–121].

Окрім того, що дослідники в різних сферах розглядають контроль через призму конкретної науки, в науці адміністративного права ще й немає єдності щодо понять контролю і нагляду. Загалом серед позицій дослідників можна виділити три основні течії: дослідники, що ототожнюють в адміністративному праві категорії контролю і нагляду; дослідники, що вважають нагляд різновидом контролю; дослідники, які розглядають контроль і нагляд незалежними і відмінними категоріями, самостійними формами юридичної діяльності [3, с. 253].

О. Бондар наводить туманення контролю і нагляду: «правову форму здійснення управлінської діяльності, що виступає як однорідна діяльність уповноважених державних органів та їх посадових осіб по встановленню фактичної відповідності результатів діяльності підконтрольних суб'єктів очікуваним цілям, перевірці шляхів і засобів досягнення цього результату на відповідність вимогам права та прийняттю за результатами перевірки відповідних заходів регулятивно-охоронного характеру. Щодо нагляду, то він виступає як однорідна діяльність уповноважених державних органів та їх посадових осіб по встановленню фактичної відповідності діяльності суб'єктів нагляду приписам правових норм без втручання у їхню діяльність» [3, с. 254]. В. Гаращук наводить принципову відмінність між поняттями контролю і нагляду, оскільки контроль є формою державної діяльності, яка здійснюється безперервно і повсякчасно, а нагляд періодично, також повноваження у сфері контролю дозволяють суб'єкту, що здійснює контроль, втручатися у діяльність об'єкту контролю, у виключних випадках навіть замінити керівний орган такого об'єкту, також інстанція, що здійснює контроль може притягувати винних до правової відповідальності у разі виявлення відхилень від правових приписів [6, с. 82–83]. О. Бондар також наводить третє компіляційне поняття «контрольно-наглядової діяльності», яка полягає у: «спрямовану на забезпечення законності і правопорядку в різних сферах суспільного життя однорідну діяльність уповноважених державних органів, по своєчасному виявленню проблем, створенню умов для їх вирішення та усуненню конфліктів між владними і підлеглими структурами, що здійснюється за допомогою спеціальних правових засобів» [3, с. 253]. Відштовхуючись від такої позиції, контроль або нагляд можуть здійснювати лише органи державної влади, що суттєво обмежує суб'єктів контролю.

В. Рубцов та Н. Перинська головним призначенням і змістом контролю називають фіксацію відхилення від норми та внесення корективів у процес діяльності задля усунення недоліків (скоріше це підходить під розуміння внутрішнього контролю в певній державній інстанції). Дослідники розглядають контроль внутрішній і зовнішній. При внутрішньому суб'єкт і об'єкт знаходяться у прямому адміністративному підпорядкуванні, у зовнішньому контролі суб'єкт і об'єкт організаційно не знаходяться у відносинах підпорядкування [15, с. 187–188].

Зауважимо, що різні погляди на зміст понять контролю та нагляду серед дослідників спричинені відсутністю визначення у чинних нормативно-правових актів категорій «контроль» та «нагляд» [12]. А. Денисова, проаналізувавши чинну українську законодавчу базу зауважує, що «контроль» і «нагляд» в ній розглядаються як синоніми [7, с. 74], І. Шемелинець також у підтвердження вказує, що «нагляд» і «контроль» законодавцем використовуються у нормативно-правових актах у поєднанні як «нагляд (контроль)» [17, с. 184]. Л. Зверенчук називає два основних аспекти змісту поняття «контроль» – це перевірка виконання прийнятих рішень і дотримання встановлених обмежень, також це прояв відповідності дійсного стану запланованому, контроль постає механізмом і способом порівняння результатів із тими завданнями, що ставилися перед певною державною інституцією [16, с. 189; 14; с. 105–107].

В законодавстві, як і серед дослідників, ситуація з поняттям «громадський контроль» ідентична ситуації із категоріями «контроль» та «нагляд», «громадський контроль» відповідно має безліч різних трактувань. Дослідники класифікують зміст поняття громадського контролю у широкому та вузькому значеннях. Дослідники-прихильники «вузького» тлумачення поняття вбачають громадський контроль лише у формі подання громадянами звернень до органів державної влади (скарги, заяви, запити або пропозиції), або аналогічними колективними зверненнями зі сторони громадських організацій, представницьких органів трудових колективів, профспілками. О. Крурик розглядає громадський контроль як пріоритетну функцію громадянського суспільства, змістом якої є публічна перевірка діяльності публічних адміністрацій, органів державної влади громадянами, об'єднаннями громадян на відповідність поставлених завдань і досягнутих результатів, такий контроль спрямований корегувати діяльність публічної адміністрації або органу державної влади, мети і цілей їх діяльності. Інші дослідники, наприклад, О. Полтораков, дещо ширше розглядають зміст поняття громадського контролю, як систему відносин держави і громадянського суспільства, основою якої є підзвітність органів державної виконавчої влади органам законодавчої влади, представницьким органам і недержавним структурам. На думку Т. Наливайко громадський контроль є організаційно-правовою формою об'єднання громадян задля задоволення і захисту їх інтересів, інтересів громади [13, с. 142]. А. Ключко та О. Собина вказують, що контроль може передбачати повноваження із впливу на підконтрольного, але громадський контроль надає право підконтрольному об'єктові вказати на певні виявлені недоліки, громадянський контроль не передбачає здійснення владного впливу на процес усунення недоліків, покарання за недоліки тощо. Через це дослідниці вказують на основну проблему громадського контролю – діяльність представників громадян не можна назвати контролем у повному розумінні цього слова, оскільки вони не мають права притягати винних (виявлених під час контролю) у порушенні законів [9].

А. Неугодніков встановлює визначення «Громадський контроль за діяльністю публічної адміністрації», який: «можна визначити як діяльність громадськості (окремих приватних осіб та/або громадських об'єднань), яка має на меті перевірку або спостереження у сфері публічного адміністрування» [11, с. 69]. Натомість Л. Гапоненко розглядає громадський контроль за діяльністю органів виконавчої влади і вважає це «функцією громадянського суспільства, яка полягає у запобіганні порушенням, перевірці та оцінці виконання підконтрольними об'єктами завдань держави та в інших не заборонених законодавством формах з метою розвитку громадянського суспільства, захисту прав та свобод людини і громадянина, забезпечення законності та ефективності в діяльності органів виконавчої влади» [5, с. 46].

Серед дослідників адміністративного права, які займаються питаннями адміністративно-правового забезпечення діяльності поліції, наводяться визначення громадського контролю за діяльністю поліції. Так, О. Юнін наводить авторське тлумачення: «це комплекс здійснюваних відповідно до Конституції і законів України представниками громадськості (окремими громадянами та/або громадськими об'єднаннями) заходів, які спрямовані на перевірку (спостереження, нагляд) дотримання законності підрозділами Національної поліції або окремими її посадовими особами під час виконання покладених на Національну поліцію завдань та службових повноважень співробітників поліції, а також на взаємодію поліції з громадськістю задля підготовки та

виконання спільних проєктів, програм та заходів для задоволення потреб населення та поліпшення ефективності виконання поліцією покладених на неї завдань» [18, с. 203]. О. Поклад вважає, що громадський контроль за діяльністю поліції: «це визначена законом діяльність представників громадськості (як індивідуальних, так і колективних суб'єктів), спрямована на перевірку (спостереження, нагляд) за законністю виконання завдань підрозділами Національної поліції щодо забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, надання в межах, визначених законом, послуг із допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги» [13, с. 143]. А дослідник С. Медведенко: «...громадський контроль за діяльністю Національної поліції – це цілеспрямована діяльність громадськості (громадян України, іноземців, громадських організацій, представників установ і підприємств) щодо виконання органами Національної поліції України повноважень, дотримання ними законності, дисципліни, захисту прав і свобод людини, інтересів суспільства та держави» [10, с. 34]. А. Ключко та О. Собина зазначають: «громадський контроль за діяльністю поліції з огляду на чинне законодавство можна сформулювати як комплекс заходів, які здійснюються громадськістю (органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями, громадянами), що спрямовані на збирання, накопичення, аналіз інформації про діяльність працівників поліції, що, як результат, передбачає можливість та реальний механізм представлення цієї інформації до внутрішньовідомчого контролюючого органу з Національної поліції з метою усунення зазначених недоліків» [9, с. 199].

Висновки. На основі проаналізованої наукової літератури ми дійшли висновків, що під громадським контролем за діяльністю поліції як категорії адміністративного права можна вважати: *це визначений адміністративно-правовими нормами механізм участі представників громадянського суспільства (індивідуальних та/або колективних суб'єктів) у контролі за діяльністю Національної поліції України, що передбачає виявлення недоліків у роботі та подання рекомендацій щодо поліпшення роботи Національної поліції України, участь громадськості у спільних з Національною поліцією проєктів, висловлення недовіри керівникам поліції.*

Список використаних джерел:

1. Андрійко О.Ф. Громадський контроль. *Юридична енциклопедія: В 6 т.* / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: «Укр. енцикл.», 1998. URL: https://leksika.com.ua/16501001/legal/gromadskiy_kontrol.
2. Андрійко О.Ф. Контроль. *Юридична енциклопедія: В 6 т.* / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: «Укр. енцикл.», 1998. URL: <https://leksika.com.ua/10530412/legal/kontrol>.
3. Бондар О. Г. Поняття контрольно-наглядової діяльності як основа дослідження контрольно-наглядової діяльності у сільському господарстві. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 1. С. 251–255. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2014_1_59
4. Велика українська енциклопедія. Тематичний реєстр гасел з напрямку «Юридичні науки» / Укладачі: Бабка В. Л., Шумило М. М.; за ред. д. і. н., проф. Киридон А. М. Київ: Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2017. 152 с.
5. Гапоненко Л. В. Громадський контроль за діяльністю органів виконавчої влади: сутність та механізм реалізації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 4. С. 43–47.
6. Гарашук В.М. Теоретико-правові проблеми контролю та нагляду у державному управлінні: дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.07. Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2003. 215 с.
7. Денисова А. В. Про співвідношення контролю та нагляду в чинному законодавстві: проблемні питання визначення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Вип. 41(2). С. 22–25. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_41\(2\)_6](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_41(2)_6).
8. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін.; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. Київ: НАДУ, 2010. 820 с.
9. Ключко А.М., Собина В.О. Громадський контроль за діяльністю поліції в Україні. *Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія: Державне управління*. 2017. Вип. 1. С. 194–201.
10. Медведенко С.В. Поняття та форми громадського контролю за діяльністю Національної поліції України. *Прикарпатський Юридичний вісник*. 2019. № 2 (27). С. 32–36.

11. Неугодніков А. О. Громадський контроль за діяльністю суб'єктів публічної адміністрації: наближення до міжнародних стандартів. *Lex Portus: юрид. наук. журн.* Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2019. № 6. С. 66–80.

12. Павлик Р. І. Відмінність понять «державний контроль» і «державний нагляд»: нормативно-правовий аспект. *Демократичне врядування*. 2017. Вип. 20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2017_20_6.

13. Поклад О. В. Поняття та зміст громадського контролю за діяльністю поліції в Україні. *Право і суспільство*. 2016. № 2. С. 139–145.

14. Репело В.В. Адміністративно-правові засади діяльності Державної міграційної служби України : дис. на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Дніпро, 2021. 260 с.

15. Рубцов В.П., Перинська Н.І. Державне управління та державні установи : навч. посіб. для дистанційного навчання / за ред. доктора соціол. наук, проф. Ю.П. Сурміна. Київ : Університет «Україна», 2008. 440 с.

16. Татарова Т. Поняття та зміст контролю в державному управлінні фінансами. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 6. С. 188–194.

17. Шемелинець І. І., Позняк О. П. Співвідношення понять нагляду і контролю в трудовому законодавстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2016. Вип. 36(1). С. 183–186. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_36\(1\)_42](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_36(1)_42).

18. Юнін О.С. Поняття громадського контролю над діяльністю Національної поліції України. *Адміністративне право і процес*. 2021. № 4. С. 200–204.

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ОБ'ЄКТУ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З КОРУПЦІЄЮ

PROBLEMS OF DETERMINING THE OBJECT OF ADMINISTRATIVE OFFENSES RELATED TO CORRUPTION

Мета статті полягає у здійсненні комплексно-системного аналізу нормативних засад, теоретичних основ адміністративного права та узагальненої практики, на основі якого розкрити проблеми визначення об'єкту адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією. У статті проаналізовано проблеми визначення об'єкту адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією. Об'єктом адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією є коло суспільних відносин, що підлягають врегулюванню нормами адміністративного права та завдають шкоди чинному правовому порядку шляхом вчинення неправомірних корупційних діянь. Підкреслено, що об'єктом будь-якого адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією є ті чи інші суспільні відносини, щодо запобігання конкретному правопорушенню, встановленої вимоги, заборони чи обмеження законодавства у сфері запобігання та протидії корупції, які є індивідуальними для кожного із видів таких правопорушень. Зроблено висновок, що об'єктом будь-якого адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією є ті чи інші суспільні відносини, щодо запобігання конкретному правопорушенню, встановленої вимоги, заборони чи обмеження законодавства у сфері запобігання та протидії корупції, які є індивідуальними для кожного із видів таких правопорушень. В статті 172-4 об'єктом правопорушення є суспільні відносини, що виникають у сфері запобігання порушенню обмежень щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності. В статті 172-5 об'єктом правопорушення є суспільні відносини, що виникають у сфері запобігання порушенню встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків. В статті 172-6 об'єктом правопорушення є суспільні відносини, що виникають у сфері запобігання порушенню вимог фінансового контролю. В статті 172-7 об'єктом правопорушення є суспільні відносини, що виникають у сфері запобігання порушенню вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів. В статті 172-8 об'єктом правопорушення є суспільні відносини, що виникають у сфері запобігання порушенню законодавства щодо незаконного використання інформації, що стала відома особі у зв'язку з виконанням службових або інших визначених законом повноважень. В статті 172-8-1 об'єктом правопорушення є суспільні відносини, що виникають у сфері запобігання порушенню встановлених законом обмежень після припинення повноважень члена Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг. В статті 172-9 об'єктом правопорушення є суспільні відносини, що виникають у сфері невжиття заходів щодо протидії корупції. В статті 172-9-1 об'єктом правопорушення є суспільні відносини, що виникають у сфері запобігання порушення заборони розміщення ставок на спорт, пов'язаних з маніпулюванням офіційним спортивним змаганням. В статті 172-9-2 об'єктом правопорушення є суспільні відносини, що виникають у сфері запобігання порушення законодавства у сфері оцінки впливу на довкілля.

Ключові слова: *корупція, запобігання корупції, адміністративне правопорушення, адміністративне правопорушення пов'язане з корупцією, Збройні Сили України.*

The purpose of the article is to carry out a complex and systematic analysis of regulatory principles, theoretical foundations of administrative law and generalized practice, on the basis of which to reveal the problems of determining the object of administrative offenses related to corruption. The article analyses the problems of determining the object of administrative offenses related to corruption. The object of administrative offenses related to corruption is the circle of social relations that are subject to regulation by the norms of administrative law and harm the current legal order by committing illegal acts of corruption. It is emphasized that the object of any administrative offense related to corruption is one or another social relations regarding the prevention of a specific offense, the established requirement, prohibition or limitation of legislation in the field of prevention and counteraction of corruption, which are individual for each of the types such offenses. It was concluded that the object of any administrative offense related to corruption is one or another social relations regarding the prevention of a specific offense, the established requirement, prohibition or limitation of legislation in the field of prevention and counteraction of corruption, which are individual for each of types of such offenses. In Article 172-4, the object of the offense is social relations arising in the sphere of prevention of violation of restrictions on coexistence and combination with other types of activities. In Article 172-5, the object of the offense is social relations that arise in the field of preventing violations of legal restrictions on receiving gifts. In Article 172-6, the object of the offense is public relations arising in the field of preventing violations of financial control requirements. In Article 172-7, the object of the offense is public relations arising in the field of preventing violations of requirements for the prevention and settlement of conflicts of interest. In Article 172-8, the object of the offense is public relations that arise in the field of prevention of violations of legislation regarding the illegal use of information that has become known to a person in connection with the performance of official or other powers defined by law. In Article 172-8-1, the object of the offense is public relations that arise in the field of preventing violations of the restrictions established by law after the termination of the powers of a member of the National Commission, which carries out state regulation in the fields of energy and communal services. In Article 172-9, the object of the offense is public relations arising in the field of failure to take measures to combat corruption. In Article 172-9-1, the object of the offense is public relations that arise in the field of preventing violations of the ban on placing bets on sports related to the manipulation of an official sports competition. In Article 172-9-2, the object of the offense is public relations arising in the field of prevention of violations of legislation in the field of environmental impact assessment.

Key words: *corruption, prevention of corruption, administrative offense, administrative offense related to corruption, Armed Forces of Ukraine.*

Актуальність теми. Проблема запобігання корупції стає дедалі актуальнішою не тільки для практиків, а й для теоретиків права, оскільки наукові підходи до її правильного трактування, «подрібнення» соціального явища на окремі види антисоціальної поведінки, правові вчинки, до їх криміналізації, відмежування суміжних складів протиправних корупційних діянь від інших заборонених законом діянь формують базис для ефективної протидії явищу [1]. Сучасні реалії засвідчують, що основні юридичні терміни та поняття в цій сфері потребують уточнення змісту та поглибленого дослідження, без чого неможливо досягти результативного впливу на корупцію [8].

Огляд останніх досліджень. Запобігання адміністративним правопорушенням, пов'язаних із корупцією аналізували у своїх наукових доробках такі вчені як: В. Авер'янов, С. Алфьоров, А. Басов, М. Бездольний, О. Безпалова, Ю. Битяк, С. Гончарук, О. Губанов, О. Джафарова, В. Загородній, Н. Задирака, О. Клок, Ю. Коваленко, В. Колпаков, А. Комзюк, Г. Лученцов, П. Лютиков, М. Мельник, В. Настюк, О. Пасека, А. Приходько, С. Рогульський, С. Сербогін, С. Стеценко, М. Хавронюк, О. Шимон та ряд інших.

Однак, в Україні і досі ситуація з корупцією є складною, що досить негативно впливає на імідж нашої держави на міжнародній арені. Відповідно, проблеми визначення об'єкту адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією є своєчасним науковим викликом.

Мета статті полягає у здійсненні комплексно-системного аналізу нормативних засад, теоретичних основ адміністративного права та узагальненої практики, на основі якого розкрити проблеми визначення об'єкту адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією.

Виклад основних положень. Для належного теоретичного осмислення змісту правопорушень, пов'язаних із корупцією, неабияке значення має аналіз елементів складів цих правопорушень, оскільки саме вони дають змогу визначити характерні особливості того чи іншого правопорушення, відмежувати склади правопорушень, пов'язаних із корупцією, від суміжних деліктів (дисциплінарних проступків, злочинів), встановити момент їх закінчення тощо. Акцент уваги на елементах складів правопорушень, пов'язаних із корупцією, а також їх ознаках, дасть змогу визначити проблемні аспекти регламентації відповідальності за правопорушення цієї категорії, підтвердити або спростувати доцільність віднесення того чи іншого правопорушення до категорії правопорушень, пов'язаних із корупцією, а також визначити можливі шляхи удосконалення чинного антикорупційного законодавства України. Поняття складу адміністративного правопорушення, як і його елементів, не відображені безпосередньо в законодавстві України. Відповідно, визначення їх змісту стало завданням доктрини адміністративного права [5].

Досліджуючи юридичний склад адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією, Цабека К.Є. доречно зазначає, що важливе значення для притягнення особи до адміністративної відповідальності мають правильність та об'єктивність адміністративно-правової оцінки вчиненого нею протиправного діяння (дії чи бездіяльності), що передбачає обрання оптимального заходу для здійснення впливу на правопорушника. У свою чергу, кожному випадку вчинення адміністративного правопорушення притаманна наявність у сукупності певних характерних ознак, що дозволяє встановити якою юридичною нормою адміністративного законодавства вчинене діяння (дія чи бездіяльність) визнається як протиправне. Визначальною умовою застосування до особи адміністративної відповідальності є наявність в її діянні юридичного складу адміністративного правопорушення (проступку) [2, с. 112].

Погоджуючись з думкою автора, слід зазначити, що для того, щоб кваліфікувати корупцію саме як адміністративне правопорушення необхідним є визначення юридичного складу такого правопорушення, а тому доцільно було б дослідити підходи деяких вчених до визначення юридичного складу адміністративного правопорушення. Так, О.В. Белікова в своїй праці зазначає, що будь-яке протиправне, винне діяння, за здійснення якого чинним законодавством України передбачена адміністративна відповідальність, може бути визнане правопорушенням тільки за наявності у відповідному діянні певних ознак (елементів) складу адміністративного правопорушення [3, с. 22]. В свою чергу, колектив авторів підручника «Адміністративне право України» на чолі з В.В. Галунько визначають юридичний склад адміністративного проступку як сукупність ознак єдності об'єктивних і суб'єктивних характеристик, які потрібні для визначення такого діяння правопорушенням (об'єкт проступку; об'єктивна сторона; суб'єкт проступку; суб'єктивна сторона) [4, с. 293]. На думку В. Колпакова, під юридичним складом адміністративного проступку слід розуміти передбачений нормами права комплекс ознак (елементів), за наявності яких певне протиправне діяння можна кваліфікувати як адміністративний проступок [6, с. 13]. Міловідова С.В. зазначає, що концептуальне розуміння складу адміністративного правопорушення полягає, зокрема, у визначенні його як сукупності ознак об'єктивного та суб'єктивного походження, що характеризують те чи інше діяння саме як адміністративне правопорушення (проступок) [7, с. 16]. Автори науково-практичного коментаря зазначають, що Як і склад злочину, адміністративне правопорушення можна визнати таким, що пов'язане з корупцією, лише за умов наявності чотирьох обов'язкових елементів: об'єкта посягання, об'єктивної та суб'єктивної сторони й суб'єкта правопорушення. Родовий об'єкт усіх таких правопорушень становлять суспільні відносини, що виникають з приводу дотримання вимог, заборон й обмежень, встановлених законодавством у сфері запобігання корупції [1].

Тобто, аналізуючи позиції деяких науковців, можна зробити висновок, що юридичний склад адміністративних правопорушень – це сукупність характерних об'єктивних та суб'єктивних ознак, за обов'язковою наявністю яких вчинене протиправне діяння слід необхідно кваліфікувати саме, як адміністративне правопорушення.

Не викликає й заперечень те, що до об'єктивних елементів складу адміністративного правопорушення, зокрема пов'язаного з корупцією, належать об'єкт та об'єктивна сторона, а до суб'єктивних – суб'єкт та суб'єктивна сторона [5].

Загальноприйнятим є той факт, що об'єктом фактично будь-якого правопорушення є те на що посягає певна особа, коли вчиняє протиправне діяння. Як зазначає Міловідова С.В. під «об'єктом» слід розуміти сталі зв'язки та залежності, які утворюють базову структуру соціальної організації і щодо яких заподіюється шкода або створюється реальна загроза такого заподіяння; при цьому передбачається, що згадані зв'язки і стосунки визначені законодавцем як такі,

що потребують захисту й охорони через контрольну, юрисдикційну, адміністративно-примусову діяльність [7, с. 19]. У теорії адміністративного права зазначається, що залежно від ступеня конкретизації розрізняють загальний, родовий, видовий і безпосередній об'єкти правопорушення (загальний – уся сукупність суспільних відносин, що охороняються адміністративним законодавством; родовий – група однорідних зав'язків, що передбачена конкретно орієнтованими адміністративно-правовими нормами; видовий – умовно відокремлена група специфічних відносин у рамках їх певного роду (наприклад, приватно-правові відносини в загальній системі відносин власності – тією мірою, якою останні піддані адміністративно-правовому регулюванню та адміністративно-правовому захисту); зрештою, безпосередній об'єкт – конкретні, персонально визначені стосунки і зв'язки, стан існування і функціонування конкретних суб'єктів як елементів соціальної структури, що зазнають деформації, руйнування, чи усталеного порядку здійснення в результаті скоєння адміністративно-правового проступку) [7, с. 12].

Що стосується об'єкту корупційного правопорушення, то Рогульський С.С. зазначає, що об'єктом будь-якого корупційного правопорушення є встановлений порядок управління в державі, оскільки: по-перше, особи, які вчиняють корупційні правопорушення, наділені певними владними повноваженнями та діють від імені держави або певних утворень (органів місцевого самоврядування), та які представляють суспільні, а не особисті інтереси, тобто відносини, на які посилає правопорушення, мають суспільний характер; по-друге, корупційні діяння, незалежно від їх прояву, полягають у незаконному використанні наданих владних повноважень за певну матеріальну чи нематеріальну винагороду для себе або для своїх близьких, тобто є певна угода про «продаж» владних повноважень [9, с. 57–58]. Автори монографії зауважують, що таке визначення можна інтерпретувати й для правопорушень, пов'язаних із корупцією, оскільки очевидним є те, що вони також пов'язані з виконанням особою визначених владних повноважень, і відмінним у цьому разі є лише те, що правопорушення, пов'язані з корупцією, безпосередньо не пов'язані з одержанням матеріальної чи нематеріальної винагороди за здійснення таких владних повноважень. На підставі зазначеного родовим об'єктом правопорушень, пов'язаних із корупцією автори визначають суспільні відносини у сфері запобігання порушенню встановлених Законом України «Про запобігання корупції» вимог, заборон та обмежень, застосування превентивних механізмів щодо таких порушень, а також усунення наслідків правопорушень, пов'язаних із корупцією [5].

Аналізуючи Закон України «Про запобігання корупції», а також Главу 13-А Кодексу України про адміністративні правопорушення, можна сказати, що об'єктом будь-якого адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією є ті чи інші суспільні відносини, щодо запобігання конкретному правопорушенню, встановленої вимоги, заборони чи обмеження законодавства у сфері запобігання та протидії корупції, які є індивідуальними для кожного із видів таких правопорушень. В статті 172-4 об'єктом правопорушення є суспільні відносини, що виникають у сфері запобігання порушенню обмежень щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності. В статті 172-5 об'єктом правопорушення є суспільні відносини, що виникають у сфері запобігання порушенню встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків. В статті 172-6 об'єктом правопорушення є суспільні відносини, що виникають у сфері запобігання порушенню вимог фінансового контролю. В статті 172-7 об'єктом правопорушення є суспільні відносини, що виникають у сфері запобігання порушенню вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів. В статті 172-8 об'єктом правопорушення є суспільні відносини, що виникають у сфері запобігання порушенню законодавства щодо незаконного використання інформації, що стала відома особі у зв'язку з виконанням службових або інших визначених законом повноважень. В статті 172-8-1 об'єктом правопорушення є суспільні відносини, що виникають у сфері запобігання порушенню встановлених законом обмежень після припинення повноважень члена Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг. В статті 172-9 об'єктом правопорушення є суспільні відносини, що виникають у сфері невжиття заходів щодо протидії корупції. В статті 172-9-1 об'єктом правопорушення є суспільні відносини, що виникають у сфері запобігання порушення заборони розміщення ставок на спорт, пов'язаних з маніпулюванням офіційним спортивним змаганням. В статті 172-9-2 об'єктом правопорушення є суспільні відносини, що виникають у сфері запобігання порушення законодавства у сфері оцінки впливу на довкілля.

Відповідно, об'єктом адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією є коло суспільних відносин, що підлягають врегулюванню нормами адміністративного права та завдають шкоди чинному правовому порядку шляхом вчинення неправомірних корупційних діянь.

Список використаних джерел:

1. Адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією: наук.-практ. комент. / С.С. Чернявський, Р.А. Сербин, І.Д. Пастух та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 90 с.
2. Цабека К.Є. Юридичний склад адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією. *Серія: Право*. 2020. № 2 (68). С. 112–117.
3. Белікова О.В. Юридичний склад адміністративного правопорушення. *Держава та регіони. Серія «Право»*. 2013. № 3 (41). С. 22–28.
4. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / В.В. Галунько, П.В. Діхтієвський, О.В. Кузьменко, С.Г. Стеценко та ін. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.
5. Франчук В.В., Корецька-Шукєвич Д.Д. Правопорушення, пов'язані з корупцією: адміністративно-правові засади протидії : монографія. Варшава : ЛьвДУВС, 2021. 183 с.
6. Колпаков В.К. Адміністративна відповідальність (адміністративно-деліктне право): навч. посіб. К. : Юрінком Інтер, 2008. 256 с.
7. Міловідова С.В. Попередження та протидія адміністративним правопорушенням в Україні / Державний вищий навчальний заклад «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана». К., 2016. 231 с.
8. Шестопалова Л. Відмежування корупційних правопорушень від правопорушень, пов'язаних із корупцією. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 5. С. 193–197. URL: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip/2017/5/44><http://pgpjournal.kiev.ua>.
9. Рогульський С.С. Адміністративно-правові заходи боротьби з корупцією в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. К., 2005. 187 с.

СУТНІСТЬ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАПОЗИЧЕНИХ ПРАЦІВНИКІВ

THE ESSENCE OF SOCIAL SECURITY OF BORROWED EMPLOYEES

Мета статті полягає у розкритті сутності соціального забезпечення запозичених працівників. У статті запропоновано авторське визначення поняття «соціальне забезпечення запозичених працівників». Акцентовано увагу на тому, що на сьогоднішній день питання соціального забезпечення працівників, що здійснюють трудову діяльність на умовах запозиченої праці, досить поверхнево врегульовано на нормативно-правовому рівні, а відтак, законодавець фактично не виділяє цю категорію працівників, як окремих, специфічних суб'єктів соціального забезпечення. Визначено, що соціальне забезпечення запозичених працівників являє собою сукупність визначених нормами чинного законодавства інструментів та засобів, які використовує в своїй діяльності держава та роботодавець, яка спрямована на економічну, соціальну та іншу підтримку працюючих осіб у разі настання передбачених у законі соціальних, економічних, політичних ризиків, тощо. Працівник, який відпрацював на умовах запозиченої праці певну кількість років на роботах із шкідливими умовами праці і має право на пільгову пенсію, не буде її отримувати. Пояснюється це наступним: до органу пенсійного фонду будуть надані документи про роботу працівника у кадровому агентстві, де відсутні шкідливі умови праці, а доказати, що людина фактично знаходилася під впливом шкідливих виробничих факторів, буде неможливо, оскільки трудовий договір з підприємством-споживачем не укладався. Зроблено висновок, що до проблем соціального забезпечення запозичених працівників слід віднести: відсутність законодавчого закріплення спеціального переліку соціальних гарантій для запозичених працівників, що обумовлює необхідність розробки окремого нормативно-правового акту, що регулював би працю вказаної категорії працівників; низький рівень соціальних гарантій, які властиві саме до досліджуваної категорії працівників; відсутність механізмів взаємодії між роботодавцем, що використовує запозичену працю, та агентствами із працевлаштування; недосконалість економічних та політичних механізмів, які властиві для всієї сфери соціального забезпечення України.

Ключові слова: соціальне забезпечення, запозичені працівники, правове регулювання, суб'єкт.

The purpose of the article is to reveal the essence of social security of borrowed employees. The article offers the author's definition of the concept of "social security of borrowed employees". Attention is focused on the fact that today the issue of social security for employees performing labor activities under the conditions of borrowed labor is rather superficially regulated at the normative and legal level, and therefore, the legislator does not actually single out this category of employees as separate, specific subjects social security. It was determined that the social security of borrowed employees is a set of tools and means defined by the norms of current legislation, which are used by the state and employers in their activities, which is aimed at economic, social and other support of working people in the event of the occurrence of social, economic, political risks provided for in the law, etc. An employee who has worked under the terms of borrowed labor for a certain number of years in jobs with harmful working conditions and is entitled to a preferential pension will not receive it. This is explained as follows: the pension fund authority will be provided with documents about the employee's work in a

staffing agency where there are no harmful working conditions, and it will be impossible to prove that the person was actually under the influence of harmful production factors, since the employment contract with the consumer company was not concluded. It was concluded that the problems of social security of borrowed workers should include: the lack of legislative consolidation of a special list of social guarantees for borrowed workers, which necessitates the development of a separate normative legal act that would regulate the work of the specified category of workers; low level of social guarantees, which are specific to the studied category of workers; lack of interaction mechanisms between the employer using borrowed labor and employment agencies; the imperfection of economic and political mechanisms, which are typical for the entire sphere of social security of Ukraine.

Key words: *social security, hired workers, legal regulation, subject.*

Постановка проблеми. Специфіка трудо-правового статусу запозичених працівників, обумовлює необхідність створення особливого підходу до соціального забезпечення цієї категорії працівників. У науковій літературі, цілком слушно відзначає О.Г. Попов, питання правового регулювання запозиченої праці та соціального забезпечення осіб, які працюють на умовах запозиченої праці, неодноразово обговорювалось, проте реальних кроків щодо нормативно-правового закріплення цього інституту на рівні окремого закону чи нормативно-правового акта, на жаль, не було [1]. Думки науковців з цього питання, підкреслює автор, суттєво відрізнялись одна від одної: одні виступають за легалізацію «запозиченої праці», а інші – проти. Проте, звертаючись до міжнародного права та зарубіжного досвіду існування запозиченої праці, варто відзначити, що в більшості держав вже закладені основи для детального врегулювання правових питань соціального забезпечення осіб, які працюють на умовах запозиченої праці [1]. Що стосується України, то проблема нормативно-правового регулювання запозиченої праці в Україні також зумовлена її особливостями та низкою недоліків у використанні праці осіб, які працюють на умовах запозиченої праці.

Стан дослідження. Окремі проблемні питання, пов'язані із регулюванням праці запозичених працівників, у своїх наукових працях розглядали: М.І. Бондар, М.Л. Захаров, М.М. Клемпарський, В.П. Комарова, О.Г. Попов, Е.Г. Тучкова, О.В. Цятковська, А.М. Цятковська, та багато інших. Втім, незважаючи на чималу кількість наукових здобутків, в юридичній літературі недостатньо розробленим залишається питання соціального забезпечення працівників, які здійснюють трудову діяльність на умовах запозиченої праці.

Саме тому **метою статті** є: розкрити сутність соціального забезпечення запозичених працівників.

Виклад основного матеріалу. Взагалі, термін «соціальне забезпечення» вперше офіційно використано у назві закону Сполучених Штатів Америки, Закону про соціальне забезпечення 1935 року, хоча цей законодавчий акт заснував програми лише для допомоги за віком, у разі смерті, інвалідності та безробіття. Міжнародна організація праці (МОП) швидко прийняла цей термін, який був потім широко використаний в різних конвенціях та рекомендаціях МОП, що прийняті протягом декількох років після першого всеохоплюючого стандарту соціального забезпечення, Конвенції про соціальне забезпечення (мінімальні норми), 1952 (№ 102) [2; 3].

М.І. Бондар, О.В. Цятковська та А.М. Цятковська зазначають, що соціальне забезпечення – це право людини, яке відповідає універсальній потребі захисту від певних ризиків для життя та соціальних потреб. Ефективні системи соціального забезпечення гарантують безпеку доходів і охорону здоров'я, сприяючи, таким чином, запобіганню та зменшенню бідності та нерівності, а також сприянню соціальному залученню та людській гідності. У різних країнах це здійснюється шляхом надання пільг у грошовій чи натуральній формі, призначених для забезпечення доступу до медичної допомоги та медичних послуг, а також гарантії доходу протягом усього життя, зокрема у разі хвороби, безробіття, трудового каліцтва, материнства, інших сімейних обов'язків, інвалідності, втрати годувальника сім'ї, а також під час виходу на пенсію та похилого віку [4]. Таким чином, узагальнюють науковці, система соціального забезпечення є важливою інвестицією в добробут працівників і суспільства в цілому, а також полегшують доступ до освіти та професійної підготовки, харчування та основних товарів і послуг. У зв'язку з іншими політиками, соціальне забезпечення сприяє підвищенню продуктивності та можливостей працевлаштування, а також економічному розвитку [4]. Відповідно до точки зору М.М. Клемпарського, соціальне забезпечення представляє собою систему закріплених у законодавстві соціально-економічних заходів, що гарантують матеріальне забезпечення громадян у старості, у період тимчасової непрацездат-

ності, в разі втрати годувальника та в інших передбачених законодавством випадках [5, с. 25]. Е.Г. Тучкова та М.Л. Захаров до суттєвих ознак соціального забезпечення на сучасному етапі відносять такі: державний характер організаційно-правових способів розподілу сукупного суспільного продукту через систему соціального забезпечення; законодавче закріплення переліку соціальних ризиків, що визнаються державою як підстави для надання тих чи інших видів соціального забезпечення; закріплення кола осіб, що підлягають забезпеченню в нормах права чи договорів, санкціонованих державою; нормування державою соціального стандарту забезпечення, нижче від якого воно не може бути, шляхом законодавчого закріплення видів забезпечення, його рівня і умов надання [6, с. 29].

Таким чином, соціальне забезпечення запозичених працівників являє собою сукупність визначених нормами чинного законодавства інструментів та засобів, які використовує в своїй діяльності держава та роботодавці, яка спрямована на економічну, соціальну та іншу підтримку працюючих осіб у разі настання передбачених у законі соціальних, економічних, політичних ризиків, тощо.

Проблемі соціального забезпечення всіх категорій працівників приділяється суттєва увага як на національному, так і міжнародному рівнях. В даному контексті відзначимо, що у 2012 році МОП виклала свою стратегію вирішення проблеми розширення сфери охоплення соціального забезпечення і подальшого розвитку та підтримання всеосяжних систем соціального забезпечення у Резолюції та Висновках, прийнятих Міжнародною конференцією праці на її 100-ій сесії у червні 2011 року. На своїй 101-ій сесії у червні 2012 року Конференція прийняла нову міжнародну норму в галузі соціального забезпечення – Рекомендацію №202 щодо мінімальних рівнів соціального захисту, яка стала завершальним компонентом стратегії МОП щодо соціального забезпечення [7; 4]. Основні ідеї Рекомендації полягають у наступному:

- соціальне забезпечення є правом людини, і всім людям, незалежно від того, де вони живуть, має бути гарантований принаймні мінімальний рівень базового соціального захисту.

- соціальне забезпечення – це соціальна і економічна необхідність у боротьбі з бідністю та соціальним виключенням, сприяння розвитку, рівності та рівним можливостям;

- мінімальний рівень соціального захисту є економічно доступним і може бути впроваджений, забезпечений або підтриманий будь-де, відповідно до національних умов [7; 4];

- мінімальний рівень соціального захисту складається принаймні з чотирьох базових гарантій у галузі соціального забезпечення: основних видів медичних послуг та основних гарантованих доходів у період дитинства, дорослого та похилого віку для всіх мешканців і всіх дітей;

- усі суспільства повинні також розробити стратегії підвищення встановлених у них рівнів соціального забезпечення, керуючись нормами МОП у галузі соціального забезпечення, з урахуванням зрілості економіки країн та розширення фінансового простору [7; 4].

Окремо варто вказати на положення «Конвенції про соціальне забезпечення (мінімальні норми)» (1952 року). Конвенція Міжнародної організації праці № 102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення» [8] базується на основних нормативно-правових актах Європейського Союзу. Конвенція була ухвалена на 35-й сесії Генеральної конференції Міжнародної організації праці 28 червня 1952 року у Женеві (Швейцарія). Вона передбачає основні види соціальних ризиків і встановлює дев'ять відповідних їм основних напрямів соціального забезпечення: медичне обслуговування, допомога на випадок хвороби, по безробіттю, по старості, допомога у зв'язку з виробничою травмою, допомога багатодітним сім'ям, допомога у зв'язку з вагітністю та пологами, по інвалідності та в разі втрати годувальника. Стандарти МОП щодо соціального забезпечення і Конвенція про мінімальні норми соціального забезпечення визнані в усьому світі ключовим орієнтиром розроблення правомірних, надійних і стійких систем соціального захисту. Нині Конвенція № 102 є єдиною міжнародною угодою із системним баченням соціального забезпечення. Ця теза підтверджується налагодженою системою централізованого фінансування, управління та принципів адміністрування, які включають відповідальність держави; права, визначені законом; колективне фінансування та фінансове забезпечення; механізми прозорості та забезпечення виконання [9; 10].

Варто відзначити, що в юридичній літературі вчені досить неоднозначно відносяться до соціального забезпечення та соціального захисту працівників, які здійснюють трудову діяльність на умовах запозиченої праці. Так, до прикладу, Т. Трошина вказує, що відповідь на питання про те, чи мають робітники, зайняті на умовах запозиченої праці, оплату та соціальні гарантії на рівні працівників, яких приймає безпосередньо роботодавець, – частіше за все заперечливий. І це, як правило, пов'язано з наступними моментами [11]:

- по-перше, працівники, які зайняті на умовах запозиченої праці, позбавлені гарантії постійної зайнятості, оскільки в будь-який момент, незалежно від якості виконаної ними роботи, можуть бути переведені на інше підприємства або взагалі звільнені. Тобто запозичена праця по суті є різновид тимчасової роботи з витікаючими з цього наслідками;

- по-друге, саме цей тимчасовий характер найма позбавляє працівників багатьох видів винагород, що пов'язані з тривалістю роботи на одному місці, наприклад, виплати за стаж, соціальне страхування та інше. Такі працівники можуть не отримати лікарняних, допомоги по вагітності та пологах та відпустки по догляду за дитиною. Проведення регулярних медичних оглядів та надання путівок санаторно-курортного лікування теж залишається під питанням;

- по-третє, працівник, який відпрацював на умовах запозиченої праці певну кількість років на роботах із шкідливими умовами праці і має право на пільгову пенсію, не буде її отримувати. Пояснюється це наступним: до органу пенсійного фонду будуть надані документи про роботу працівника у кадровому агентстві, де відсутні шкідливі умови праці, а доказати, що людина фактично знаходилася під впливом шкідливих виробничих факторів, буде неможливо, оскільки трудовий договір з підприємством-споживачем не укладався [11].

Наведені вище приклади не єдині серед недоліків використання запозиченої праці. Негативні моменти також криються в тому, що працівники, зайняті в агентствах займаної праці, здебільшого не охоплені профспілками і не приймають участі у колективному регулюванні трудових відносин. Таке зниження соціального захисту стається внаслідок того, що по фактичному місту роботи трудові відносини з працівником відсутні, а у кадровому агентстві працівники навряд чи створять профспілку, оскільки їх об'єднує не спільна праця або професійна належність, а штучно створений статус [12].

Цікавою видається наукова позиція О.Г. Попова, який за результатами аналізу судової практики встановив, що роботодавцями у сфері запозиченої праці не виконуються навіть загальні норми трудового законодавства щодо прийняття та звільнення з роботи. За відсутності у приватного агентства зайнятості обов'язку щодо сплати страхових внесків за працівників до системи загальнообов'язкового соціального страхування вони часто нехтують цим обов'язком. Внаслідок вчинення таких дій запозичений працівник втрачає право на гідне соціальне забезпечення в старості або в разі настання відповідних соціальних ризиків [1]. Усі ці проблеми виникають, на думку вказаного вище науковця, у зв'язку із відсутністю належного правового регулювання такої праці та соціального забезпечення осіб, які працюють на умовах запозиченої праці. Вважаємо, що один із найбільш ефективних шляхів вирішення цієї проблеми – встановлення правового регулювання інституту запозиченої праці на рівні окремого закону «Про запозичену працю», який би визначав поняття «запозичена праця», осіб, які працюють на умовах запозиченої праці, визначав правовідносини між працівниками, приватними установами зайнятості та державою, встановлював соціальні гарантії прав осіб, які працюють на умовах запозиченої праці тощо [1]. З огляду на зазначене вище, О.Г. Попов у майбутньому Законі України «Про запозичену працю» запропонував чітко визначити права та обов'язки осіб, які працюють на умовах запозиченої праці, визначити чіткий перелік обов'язків, які покладаються на приватне агентство зайнятості, що є однією із важливих гарантій дотримання прав та законних інтересів працівника та у випадку їх порушення є необхідною підставою для захисту порушених прав у випадку недотримання приватним агентством своїх обов'язків. Окремою статтею, на переконання вченого, має визначатись право осіб, які працюють на умовах запозиченої праці, щодо створення професійних спілок для захисту своїх прав та інтересів, особливо в сфері соціального забезпечення та охорони праці. Метою створення таких професійних об'єднань є представництво інтересів осіб, які працюють на умовах запозиченої праці, в соціально-трудових відносинах з приватними агентствами та організаціями-змовниками та забезпечення цієї категорії працівників необхідними соціальними гарантіями [1].

Висновок. У підсумку представленого наукового дослідження слід узагальнити, що на сьогоднішній день питання соціального забезпечення працівників, що здійснюють трудову діяльність на умовах запозиченої праці, досить поверхнево врегульовано на нормативно-правовому рівні, а відтак, законодавець фактично не виділяє цю категорію працівників, як окремих, специфічних суб'єктів соціального забезпечення. Зазначене в свою чергу призводить до порушення прав запозичених працівників не тільки в процесі здійснення ними трудової діяльності, а й у разі настання певних соціальних ризиків.

Тож, до проблем соціального забезпечення запозичених працівників слід віднести:

- відсутність законодавчого закріплення спеціального переліку соціальних гарантій для запозичених працівників, що обумовлює необхідність розробки окремого нормативно-правового акту, що регулював би працю вказаної категорії працівників;

- низький рівень соціальних гарантій, які властиві саме до досліджуваної категорії працівників;
- відсутність механізмів взаємодії між роботодавцем, що використовує запозичену працю, та агентствами із працевлаштування;
- недосконалість економічних та політичних механізмів, які властиві для всієї сфери соціального забезпечення України.

Список використаних джерел:

1. Попов О.Г. Щодо проблем правового регулювання соціального забезпечення осіб, які працюють на умовах запозиченої праці. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Випуск 4, 2016. URL: <http://www.nvppp.in.ua/vip/2016/4/17.pdf>
2. Конвенція № 102 про мінімальні норми соціального забезпечення, 1952 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_011
3. Васильчак С. В., Жидяк О. Р., Лояк Л. М. Соціальне забезпечення в контексті пенсійної реформи. *Наук. вісник ЛьвДУВС. Серія економічна*. Львів. 2018. Вип. 2. С. 19–28.
4. Бондар, М., Цятковська, О., & Цятковська, А. Соціальне забезпечення: міжнародно-правовий аспект. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2021. Випуск 4(64). С. 96–105. URL: <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2021-64-96-105>.
5. Клемпарський М.М. Правове регулювання пенсійного забезпечення працівників органів внутрішніх справ : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05. Х., 2004. 224 с.
6. Захаров М.Л. Тучкова Э.Г. Право социального обеспечения России : Учебник. 3-е изд., пере раб. и доп. М. : Волтерс Клувер, 2004. 608 с.
7. Стратегія Міжнародної організації праці. Соціальне забезпечення для всіх: розбудова мінімальних рівнів соціального захисту та всеосяжних систем соціального забезпечення: узагальнений виклад / Міжнародна організація праці, Бюро МОП для країн Центральної та Східної Європи. Будапешт: МОП, 2013 р. URL: <http://komspip.rada.gov.ua/uploads/documents/30080.pdf>.
8. Про мінімальні норми соціального забезпечення : Конвенція МОП від 28.06.1952 № 102. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_011.
9. ILO Social Security Standards: Learn, Ratify and Apply [Електронний ресурс]. URL: <https://www.social-protection.org/gimi/RessourcePDF.action?id=55196>
10. Комарова В.П. Конвенція МОП «Про мінімальні норми соціального забезпечення» як основа соціальних стандартів України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2020. № 2. URL: http://apnl.dnu.in.ua/2_2020/15.pdf.
11. Трошина Т. Нетипові форми зайнятості: ризики для працівників та необхідність правового регулювання. URL: https://nspp-lugansk.ucoz.ua/publ/netipovi_formi_zajnatosti_riziki_dlja_pracivnikov_ta_neobkhdnist_pravovogo_reguljuvannja/1-1-0-20.
12. Козина И. М. Заемный труд: социальные аспекты. *Социологические исследования*. 2008. № 11. С. 3–12.

**ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ СУБ'ЄКТІВ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОРУШЕНЬ
ПРАВИЛ ПАРКУВАННЯ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ**

**ON THE QUESTION OF DETERMINING SUBJECTS OF ADMINISTRATIVE
VIOLATIONS OF VEHICLE PARKING RULES**

Актуальність статті полягає в тому, що встановлення суб'єкта є обов'язковою умовою правильної кваліфікації адміністративного правопорушення. Відсутність суб'єкта означає відсутність складу правопорушення в цілому. Більш того, без достовірної інформації про суб'єкта адміністративного проступку, провадження у справі взагалі не починається. Чинне законодавство про адміністративну відповідальність допускає можливість здійснення спеціальних заходів, спрямованих на встановлення особи порушника. Як правило, це відбувається лише при фізичній можливості спілкування з порушником на місці порушення, або ж за наявності певних ідентифікаційних даних. Аналіз правозастосовної практики свідчить про те, що більшість проблемних аспектів встановлення суб'єкта адміністративного порушення правил паркування транспортних засобів пов'язані з аналізом його спеціальних ознак, оскільки більшість суб'єктів цих порушень мають саме статус спеціальних, а не загальних суб'єктів. Метою статті є дослідження особливостей суб'єктів адміністративних порушень правил паркування транспортних засобів. Визначено роль і місце суб'єкта адміністративного правопорушення при кваліфікації порушень правил паркування транспортних засобів. Розглянуто підстави диференціації суб'єктів адміністративних правопорушень у відповідності до наявних загальних чи спеціальних ознак. Охарактеризовано спеціальні ознаки, притаманні суб'єктам вчинення адміністративних порушень правил паркування транспортних засобів. Виокремлено особливості спеціальних суб'єктів адміністративних порушень правил паркування транспортних засобів зафіксованих в режимі фотозйомки (відеозапису). Зроблено висновок, що практичне встановлення суб'єкта адміністративних порушень правил паркування транспортних засобів супроводжується багатьма проблемами, які обумовлюють помилки при кваліфікації, неправильне застосування адміністративно-деліктних норм, виникнення юридичних конфліктів. Це, зокрема, і недостатній професійний рівень суб'єктів адміністративно-юрисдикційної діяльності, і брак методичного забезпечення, і недосконале технічне оснащення тощо. Але, безумовно, головна проблема криється в площині законодавства. Вади законодавчого регулювання суттєво ускладнюють кваліфікацію правопорушень, знижують загальну ефективність інституту адміністративної відповідальності. Від їх якнайшвидшого усунення залежить не тільки захищеність відповідних суспільних відносин, а й фактичний стан благоустрою населених пунктів.

Ключові слова: суб'єкт адміністративного правопорушення, водій, відповідальна особа, належний користувач транспортного засобу, правила паркування, режим фотозйомки (відеозапису).

The relevance of the article lies in the fact that the establishment of the subject is a mandatory condition for the correct qualification of an administrative offense. The absence of the subject means the absence of the composition of the offense as a whole. Moreover, without reliable information about the subject of the administrative offense, the proceedings in the case do not begin at all. Current legislation on administrative responsibility allows for the possibility of carrying out special measures aimed at establishing the identity of the violator. As a rule, this happens only if it is physically possible to communicate

with the violator at the place of the violation, or if certain identification data is available. The analysis of law enforcement practice shows that most of the problematic aspects of establishing the subject of an administrative violation of vehicle parking rules are related to the analysis of its special features, since most of the subjects of these violations have the status of special and not general subjects. The purpose of the article is to study the peculiarities of the subjects of administrative violations of the rules of parking vehicles. The role and place of the subject of an administrative offense in the qualification of violations of the rules of parking vehicles is defined. The grounds for differentiating the subjects of administrative offenses in accordance with existing general or special features are considered. The special features characteristic of subjects who commit administrative violations of vehicle parking rules are characterized. Features of special subjects of administrative violations of vehicle parking rules recorded in photo (video) mode are highlighted. It was concluded that the practical establishment of the subject of administrative violations of vehicle parking rules is accompanied by many problems that lead to errors in qualification, incorrect application of administrative-delict norms, and the emergence of legal conflicts. This is, in particular, the insufficient professional level of subjects of administrative and jurisdictional activity, and the lack of methodical support, and imperfect technical equipment, etc. But, of course, the main problem lies in the area of legislation. Defects in legislative regulation significantly complicate the qualification of offenses and reduce the overall effectiveness of the institution of administrative responsibility. Not only the security of the relevant social relations, but also the actual state of improvement of settlements depends on their speedy elimination.

Key words: *the subject of an administrative offense, the driver, the responsible person, the proper user of the vehicle, parking rules, photo (video) mode.*

Постановка проблеми. Встановлення суб'єкта є обов'язковою умовою правильної кваліфікації адміністративного правопорушення. Відсутність суб'єкта означає відсутність складу правопорушення в цілому. Більш того, без достовірної інформації про суб'єкта адміністративного проступку, провадження у справі взагалі не починається. Чинне законодавство про адміністративну відповідальність допускає можливість здійснення спеціальних заходів, спрямованих на встановлення особи порушника. Як правило, це відбувається лише при фізичній можливості спілкування з порушником на місці порушення, або ж за наявності певних ідентифікаційних даних (наприклад, реєстраційного номеру транспортного засобу). Аналіз правозастосовної практики свідчить про те, що більшість проблемних аспектів встановлення суб'єкта адміністративного порушення правил паркування транспортних засобів пов'язані з аналізом його спеціальних ознак, оскільки більшість суб'єктів цих порушень мають саме статус спеціальних, а не загальних суб'єктів.

Стан дослідження. Проблема визначення суб'єкта адміністративного правопорушення, характеристики його загальних та спеціальних ознак, зокрема і в досліджуваній сфері, привертала увагу багатьох дослідників в галузі адміністративного права, серед яких: В. Б. Авер'янов, О. І. Безпалова, Н. В. Давидова, П. М. Дмитрушак, О. Ю. Дрозд, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, М. Ф. Криштанович, О. В. Кузьменко, Р. І. Любицький, Р. Ю. Молчанов, А. В. Нефедова, О. Ю. Салманова, М. В. Плугатир, А. В. Пугач, В. Й. Разводовський, А. В. Рижий, Г. В. Самойленко, А. О. Собакар, Л. І. Сопільник, І. Ж. Торончук та інші. Разом з тим, стрімкий розвиток адміністративно-деліктного законодавства та впровадження технічних засобів фіксації адміністративних порушень правил паркування транспортних засобів, виокремлюють нові проблеми характеристики суб'єктів адміністративних порушень правил паркування транспортних засобів.

Метою статті є дослідження особливостей суб'єктів адміністративних порушень правил паркування транспортних засобів.

Виклад основних положень. Як зазначає В.К. Колпаков, правове становище суб'єктів адміністративних правопорушень неоднакове. Вони різняться за видами трудової діяльності, займаними посадами, відношенням до військового обов'язку тощо. Посадовим обов'язком службовця може бути забезпечення додержання визначених загальнообов'язкових правил. Наприклад, виконання санітарних, протипожежних норм – обов'язок усіх громадян, а для службовців – ще і трудовий обов'язок. Тому, за порушення таких норм покарання має бути суворішим. Деякі обов'язки стосуються не всіх, їх мають виконувати лише визначені категорії осіб (військовозобов'язані,

іноземці, батьки неповнолітніх дітей, особи, що перебувають під адміністративним наглядом) і, звичайно, тільки вони можуть відповідати за невиконання таких обов'язків [1, с. 267-268].

Законодавець також прагне диференціювати відповідальність різних категорій громадян, а, отже, створили умови для індивідуального справедливого впливу на правопорушників, що й зумовило включення цих ознак до закону. Спеціальні ознаки не стосуються будь-яких розбіжностей національного, класового характеру, ставлення до релігії, статі, віку, освіти, тощо.

За загальним правилом, спеціальні ознаки мають тимчасовий характер (хоч особа може мати таку властивість досить тривалий час), вони мобільні, особа може мати їх відразу кілька, набувати нових, позбуватися уже наявних [1, с. 267-268].

Аналізуючи статті КУпАП, які передбачають відповідальність за порушення правил паркування транспортних засобів, можна зробити висновок, що в них прямо вказано на окремі спеціальні ознаки суб'єкта адміністративного правопорушення. В результаті чого можемо виокремити наступних суб'єктів, які мають спеціальні ознаки і відповідно тільки за їх наявності можуть вважатись суб'єктом конкретного адміністративного проступку.

1. Особа, яка керувала транспортним засобом у момент вчинення правопорушення (момент паркування) (ч. 1, 2 та 8 ст. 151² КУпАП).

Визначення терміну «керування транспортним засобом» було наведено в п. 27 Пленуму ВСУ від 23.12.2005 № 14 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті», за яким керування транспортним засобом – виконання функцій водія під час руху такого засобу або інструктора-водія під час навчання учнів-водіїв, незалежно від того, керує особа транспортним засобом, який рухається своїм ходом чи за допомогою буксирування [2].

Крім того, в рішенні №404/4467/16-а від 20.02.19 ВС/КАС зазначив, що «само по собі керування транспортним засобом розуміється, як технічна дія водія з метою приведення транспортного засобу в рух, зворушення з місця і, як наслідок, переміщення транспортного засобу в просторі. Експлуатація транспортного засобу передбачає використання цього транспортного засобу за призначенням, тобто з метою керування [3].

Таким чином, керування транспортним засобом – це умисне виконання особою функцій водія шляхом вчинення технічних дій для приведення транспортного засобу в рух та зворушення з місця, а під час руху – для зміни напрямку руху та/чи швидкості транспортного засобу [4].

Тобто можемо зробити висновок, що знаходження особи за кермом транспортного засобу, який не є в стані руху (знаходиться в нерухомому стані) і перебуває на майданчику для паркування транспортних засобів з порушенням правил паркування, не є доказом вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого 152¹ КУпАП, оскільки саме перебування особи на місці за кермом не доводить факт керування транспортним засобом, незалежно від того працює двигун чи ні.

Однак слід наголосити ще на одному моменті. У вищенаведених прикладах судової практики постійно наголошується на виконанні функцій водія під час руху транспортного засобу.

Законодавство визначає, що водій – особа, яка керує транспортним засобом і має посвідчення водія (посвідчення тракториста-машиніста, тимчасовий дозвіл на право керування транспортним засобом, тимчасовий талон на право керування транспортним засобом) відповідної категорії. Водієм також є особа, яка навчає керуванню транспортним засобом, перебуваючи безпосередньо в транспортному засобі [5].

Виходить, що якщо особа не має посвідчення водія, керує транспортним засобом і порушує правила паркування, то вона не буде суб'єктом даного правопорушення.

Враховуючи вищевикладене, пропонуємо під «керуванням транспортним засобом» розуміти технічні дії особи, яка перебуває за кермом з метою приведення транспортного засобу в рух, зворушення з місця і, як наслідок, переміщення транспортного засобу в просторі.

2. Посадові особи суб'єктів господарювання, які утримують майданчики для паркування транспортних засобів (ч. 3, 4, 7 ст. 151² КУпАП).

Відповідно до Правил паркування транспортних засобів, їх дія поширюється на осіб, які розміщують транспортні засоби на майданчиках для паркування, а також на суб'єктів господарювання, які утримують такі майданчики. Під останніми розуміються балансоутримувачі майданчиків для паркування транспортних засобів, що визначаються відповідно до Закону України «Про благоустрій населених пунктів» [6].

В законодавстві існують різні визначення «суб'єктів господарювання».

Зокрема, відповідно до ст. 55 Господарського кодексу України, суб'єктами господарювання визнаються учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством. До них відносяться:

1) господарські організації – юридичні особи, створені відповідно до Цивільного кодексу України, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до цього Кодексу, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку;

2) громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці [7].

В Законі України «Про захист економічної конкуренції», наприклад, суб'єкт господарювання це юридична особа незалежно від організаційно-правової форми та форми власності чи фізична особа, що здійснює діяльність з виробництва, реалізації, придбання товарів, іншу господарську діяльність, у тому числі яка здійснює контроль над іншою юридичною чи фізичною особою; група суб'єктів господарювання, якщо один або декілька з них здійснюють контроль над іншими. Суб'єктами господарювання визнаються також органи державної влади, органи місцевого самоврядування, а також органи адміністративно-господарського управління та контролю в частині їх діяльності з виробництва, реалізації, придбання товарів чи іншої господарської діяльності. Господарською діяльністю не вважається діяльність фізичної особи з придбання товарів народного споживання для кінцевого споживання [8].

На відміну від визначення «суб'єкта господарювання» в законодавстві відсутнє поняття «посадова особа суб'єкта господарювання». Єдине чим можна оперувати в даному випадку, це визначення, яке міститься в Методиці визначення відносин контролю (затверджена розпорядженням Антимонопольного Комітету України 24.12.2002 № 397-р.), відповідно до якої посадові особи суб'єкта господарювання це:

- керівник;
- заступник керівника підприємства;
- головний бухгалтер;
- голова та члени виконавчого органу господарського товариства;
- голова ревізійної комісії;
- у товариствах, де створена рада товариства (спостережна рада), голова та члени ради товариства (спостережна рада) [9].

3. Водій (ч. 6 ст. 151² КУпАП).

Відповідно до п. v) ч. 1 ст. 1 Конвенції про дорожній рух «термін «водій» («погонич») означає будь-яку особу, яка керує транспортним засобом, автомобілем і т.д. (включаючи велосипеди) або веде по дорогах худобу, стада, упряжних, в'ючних або верхових тварин» [10].

Однак, як ми вже раніше згадували, відповідно до українського законодавства водій це особа, яка керує транспортним засобом і має посвідчення водія (посвідчення тракториста-машиніста, тимчасовий дозвіл на право керування транспортним засобом, тимчасовий талон на право керування транспортним засобом) відповідної категорії. Водієм також є особа, яка навчає керуванню транспортним засобом, перебуваючи безпосередньо в транспортному засобі [5].

4. Інспектор з паркування (ч. 2 ст. 127² КУпАП)

Правовий статус, права і обов'язки зазначених осіб визначаються органами місцевого самоврядування. Так, згідно ст. 30 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» до власних (самоврядних) повноважень виконавчих органів сільських, селищних, міських рад належить уповноваження інспекторів з паркування здійснювати у випадках, визначених законом, розгляд справ про адміністративні правопорушення та проводити тимчасове затримання транспортних засобів [11].

Окремо слід наголосити, що особливістю досліджуваних нами правопорушень є те, що суб'єктом може бути особа, яка не причетна до керування транспортним засобом в момент порушення правил паркування. Це стосується випадків, коли правопорушення зафіксоване в режимі фотозйомки або відеозапису.

Так, відповідно до ст. 14⁻² КУпАП, адміністративну відповідальність за порушення правил паркування транспортних засобів, зафіксовані в режимі фотозйомки (відеозапису) (за допомогою технічних засобів з функціями запису, зберігання, відтворення і передачі фото-, відеоінформації), може нести:

1. Відповідальна особа – фізична особа або керівник юридичної особи, за якою зареєстровано транспортний засіб.

Законодавством визначено, що власник транспортного засобу, а також особа, яка використовує такий транспортний засіб на законних підставах, можуть передавати керування транспортним засобом іншій особі, що має при собі посвідчення водія на право керування транспортним засобом відповідної категорії. Власник транспортного засобу може передавати такий засіб у користування іншій особі, що має посвідчення водія на право керування транспортним засобом відповідної категорії, передавши їй реєстраційний документ на цей транспортний засіб [5].

Тобто особа має право користуватись транспортним засобом при наявності в неї реєстраційного документа, незалежно від того чи є вона власником даного транспортного засобу. Транспортні засоби реєструються за юридичними та фізичними особами в сервісних центрах МВС України або через центри надання адміністративних послуг [12].

Слід зазначити, до Єдиного державного реєстру транспортних засобів уносяться такі відомості про власника (співвласника) транспортного засобу: прізвище, ім'я, по батькові (за наявності), дата народження; повне найменування та ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств та організацій України (для юридичних осіб); адреса реєстрації місця проживання фізичної особи або адреса місцезнаходження юридичної особи; назва, серія (за наявності), номер, дата видачі документа, що посвідчує особу, та найменування органу, який його видав; реєстраційний номер облікової картки платника податків або серія (за наявності) та номер паспорта (для фізичних осіб, які через свої релігійні переконання відмовляються від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків відповідно до закону) [13].

2. Належний користувач транспортного засобу.

Відповідно до ч. 1 ст. 14². КУпАП адміністративну відповідальність за порушення правил паркування транспортних засобів, зафіксовані в режимі фотозйомки (відеозапису) (за допомогою технічних засобів з функціями запису, зберігання, відтворення і передачі фото-, відеоінформації), в разі якщо до Єдиного державного реєстру транспортних засобів внесено відомості про належного користувача відповідного транспортного засобу, - несе належний користувач транспортного засобу.

В Єдиному державному реєстрі транспортних засобів формуються та реєструються заяви власників транспортних засобів у сфері державної реєстрації, перереєстрації, зняття з обліку транспортних засобів, у тому числі заяви про внесення відомостей про належного користувача транспортного засобу з обов'язковим присвоєнням програмними засобами ведення ЄДРТЗ кожній окремій заяві реєстраційного номера та фіксуванням дати і часу реєстрації.

Унесення відомостей про належного користувача транспортного засобу до ЄДРТЗ здійснюється відповідно до Порядку внесення відомостей про належного користувача транспортного засобу до Єдиного державного реєстру транспортних засобів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 14 листопада 2018 року № 1197 [14].

Відповідно до вищезазначеного Порядку, належний користувач - фізична особа, яка на законних підставах користується транспортним засобом, що їй не належить, а також керівник юридичної особи – лізингодержувача (особа, яка виконує повноваження керівника такої юридичної особи – лізингодержувача) або працівник, визначений керівником юридичної особи, яка є власником транспортного засобу або отримала в установленій законодавством спосіб право користуватися ним, які в разі внесення щодо них відомостей до Реєстру, відповідно до статті 14² Кодексу України про адміністративні правопорушення несуть відповідальність за адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі, або за порушення правил зупинки, стоянки, паркування транспортних засобів, зафіксовані в режимі фотозйомки (відеозапису) [14].

3. Особа, яка ввезла транспортний засіб на територію України.

Відповідно до ч. 2 ст. 14². КУпАП, у разі якщо транспортний засіб зареєстровано за межами території України і такий транспортний засіб відповідно до законодавства не підлягає державній реєстрації в Україні, до адміністративної відповідальності за порушення правил паркування транспортних засобів, зафіксовані в режимі фотозйомки (відеозапису), притягається особа, яка ввезла такий транспортний засіб на територію України.

Слід наголосити, що це стосується транспортних засобів, які відповідно до законодавства не підлягають державній реєстрації в Україні, тобто вони перебувають на іноземній реєстрації.

Вбачається, що такі транспортні засоби можуть ввозитись громадянами в Україну у двох режимах:

- режим транзиту;
- режим тимчасового ввезення.

Що стосується транзиту, то відповідно до ст. 90 Митного кодексу України, це митний режим, відповідно до якого товари та/або транспортні засоби комерційного призначення переміщуються під митним контролем між двома митними органами України або в межах зони діяльності одного митного органу без будь-якого використання цих товарів, без сплати митних платежів та без застосування заходів нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності [15]. Строк перебування транспортного засоби, який перебуває на території України обмежено терміном 10 діб, а у разі переміщення в зоні діяльності однієї митниці – 5 діб.

Відповідно до ст. 103 Митного кодексу України, тимчасове ввезення – це митний режим, відповідно до якого іноземні товари, транспортні засоби комерційного призначення ввозяться для конкретних цілей на митну територію України з умовним повним або частковим звільненням від оподаткування митними платежами та без застосування заходів нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності і підлягають реекспорту до завершення встановленого строку без будь-яких змін, за винятком звичайного зносу в результаті їх використання [15].

Законодавством встановлено, що тимчасове ввезення громадянами-нерезидентами на митну територію України транспортних засобів особистого користування дозволяється на строк до одного року. Цей строк може бути продовжено митними органами з урахуванням дії обставин непереборної сили та особистих обставин громадян, які ввезли такі транспортні засоби, за умови документального підтвердження цих обставин, але не більш як на 60 днів. Обов'язковою умовою допуску зазначених транспортних засобів до тимчасового ввезення на митну територію України є реєстрація цих транспортних засобів в уповноважених органах іноземних держав, що підтверджується відповідним документом.

Висновки. Підсумовуючи викладене можемо констатувати, що практичне встановлення суб'єкта адміністративних порушень правил паркування транспортних засобів супроводжується багатьма проблемами, які обумовлюють помилки при кваліфікації, неправильне застосування адміністративно-деліктних норм, виникнення юридичних конфліктів. Це, зокрема, і недостатній професійний рівень суб'єктів адміністративно-юрисдикційної діяльності, і брак методичного забезпечення, і недосконале технічне оснащення (особливо, це стосується обміну даними з електронних реєстрів) тощо. Але, безумовно, головна проблема криється в площині законодавства. Вади законодавчого регулювання суттєво ускладнюють кваліфікацію правопорушень, знижують загальну ефективність інституту адміністративної відповідальності. Від їх якнайшвидшого усунення залежить не тільки захищеність відповідних суспільних відносин, а й фактичний стан благоустрою населених пунктів.

Список використаних джерел:

1. Колпаков В.К. Адміністративно-деліктний правовий феномен : монографія. К. : Юрінком Інтер, 2004. 528 с.
2. Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті : Постанова Пленуму Верховного суду України від 23.12.2005 № 14. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-05#Text>.
3. Постанова Верховного суду України від 20.02.2019 №404/4467/16-а. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79997722>.
4. Постанова Софіївського районного суду Дніпропетровської області від 14 лютого 2020 року № 3/193/8/20. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87590527>.
5. Про Правила дорожнього руху : Постанова Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 р. № 1306. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF#Text>.
6. Про затвердження Правил паркування транспортних засобів : постанова Кабінету Міністрів України від 3 грудня 2009 р. № 1342. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1342-2009-%D0%BF>.
7. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
8. Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11 січня 2001 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/2210-14#Text>.
9. Про затвердження Методики визначення відносин контролю : Розпорядження Анти-монопольного Комітету України 24.12.2002 № 397-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v397p226-02#Text>.

10. Конвенція про дорожній рух від 8 листопада 1968 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_041#Text.

11. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>.

12. Про затвердження Порядку державної реєстрації (перереєстрації), зняття з обліку автомобілів, автобусів, а також самохідних машин, сконструйованих на шасі автомобілів, мотоциклів усіх типів, марок і моделей, причепів, напівпричепів, мотоколясок, інших прирівняних до них транспортних засобів та мопедів : Постанова Кабінету Міністрів України від 7 вересня 1998 р. № 1388. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1388-98-%D0%BF#Text>.

13. Порядок ведення Єдиного державного реєстру транспортних засобів: наказ МВС України від 06.11.2020 № 779. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1337-20#Text>.

14. Про затвердження Порядку внесення відомостей про належного користувача транспортного засобу до Єдиного державного реєстру транспортних засобів : Постанова Кабінету Міністрів України від 14 листопада 2018 р. № 1197. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1197-2018-%D0%BF#n8>.

15. Митний кодекс України від 13 березня 2012 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text>.

**ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ОБ'ЄКТУ, ПРЕДМЕТУ
І МЕТОДІВ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ
ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УКРАЇНІ**

**SOME ASPECTS OF DETERMINING THE OBJECT, SUBJECT AND METHODS
OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE ACTIVITIES
OF TERRITORIAL COMMUNITIES IN UKRAINE**

Актуальність статті полягає в тому визначення об'єкту, предмету і методів адміністративно-правового регулювання діяльності територіальних громад, закладення необхідного наукового підґрунтя дасть змогу для вдосконалення процесу нормотворчості та правозастосування у сфері управління органами місцевого самоврядування. Метою статті є визначення об'єкту, предмету і системи методів адміністративно-правового регулювання діяльності територіальних громад. Визначено об'єкт, предмет і систему методів адміністративно-правового регулювання діяльності територіальних громад. З'ясовано, що об'єктами адміністративно-правового регулювання діяльності територіальних громад в Україні є наступні складові: адміністративні послуги, що надаються у територіальних громадах; відносини публічного адміністрування, тобто ті напрямки, за якими здійснюють свою діяльність відповідні суб'єкти публічного адміністрування територіальних громад; виконавчо-розпорядча діяльність суб'єктів публічного адміністрування територіальних громад. Встановлено, що предметом адміністративно-правового регулювання діяльності територіальних громад в Україні є наступні складові: внутрішні суспільні відносини, що виникають та існують у сфері управління адміністративно-правовою діяльністю, пов'язаною із публічним адмініструванням всередині представницьких та виконавчо-розпорядчих органів територіальних громад; зовнішні суспільні відносини, що пов'язані з участю в різних формах жителів громади у процесі прийняття владних рішень, пов'язаних із вирішенням питань місцевого значення, суб'єктами публічного адміністрування територіальних громад. Пропонується до системи методів адміністративно-правового регулювання діяльності територіальних громад відносити як сукупність основних загально-правових методів – імперативного та диспозитивного, так і додаткових: заохочення, переконання, примусу та рекомендацій. Крім того, залежно від особливостей взаємовідносин суб'єктів правовідносин можна використовувати такі методи, як: координації, субординації та реординації.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, територіальні громади, об'єкт адміністративно-правового регулювання, предмет адміністративно-правового регулювання, методи адміністративно-правового регулювання.

The relevance of the article lies in the definition of the object, subject and methods of administrative and legal regulation of the activities of territorial communities, the establishment of the necessary scientific basis will allow for the improvement of the process of rule-making and law enforcement in the field of management of local self-government bodies. The purpose of the article is to define the object, subject and system of methods of administrative and legal regulation of the activities of territorial communities. The object, subject and system of methods of administrative and legal regulation of the activities of territorial communities are defined. It was found that the objects of administrative and legal regulation of the activities of territorial communities

in Ukraine are the following components: administrative services provided in territorial communities; relations of public administration, i.e. those directions in which the relevant subjects of public administration of territorial communities carry out their activities; executive and administrative activities of subjects of public administration of territorial communities. It has been established that the following components are the subject of administrative-legal regulation of the activities of territorial communities in Ukraine: internal social relations that arise and exist in the sphere of management of administrative-legal activities related to public administration within representative and executive administrative bodies of territorial communities; external social relations related to the participation of community residents in various forms in the process of making power decisions related to solving issues of local importance by subjects of public administration of territorial communities. It is proposed to refer to the system of methods of administrative and legal regulation of the activities of territorial communities as a set of basic general legal methods - imperative and dispositive, as well as additional: encouragement, persuasion, coercion and recommendations. In addition, depending on the specifics of the relationship between the subjects of legal relations, such methods as: coordination, subordination and reorientation can be used.

Key words: *administrative-legal regulation, territorial communities, object of administrative-legal regulation, subject of administrative-legal regulation, methods of administrative-legal regulation.*

Постановка проблеми. З'ясування сутності та механізму адміністративно-правового регулювання будь-якого виду діяльності потребує встановлення основних складових його розуміння, до яких, зокрема відносяться об'єкт, предмет і методи. Повною мірою сказане стосується і сфери публічного адміністрування діяльності територіальних громад.

Так, об'єкт адміністративно-правового регулювання вказує на сфери, в яких здійснюється публічне адміністрування певного виду діяльності. За допомогою правильного визначення предмета адміністративно-правового регулювання у відповідній сфері можна визначити коло суспільних відносин, які піддаються публічному адмініструванню. А за допомогою методів можна обрати правильні прийоми, способи та засоби впливу адміністративно-правових норм на суспільні відносини у відповідній сфері.

Тому визначення об'єкту, предмету і методів адміністративно-правового регулювання діяльності територіальних громад, закладення необхідного наукового підґрунтя дасть змогу для вдосконалення процесу нормотворчості та правозастосування у сфері управління органами місцевого самоврядування.

Стан дослідження. Дослідженню проблем визначення адміністративно-правового регулювання в окремих галузях суспільних відносин приділяли свою увагу такі, зокрема, вчені, як: Т.Л. Антонова, К.В. Барсуков, Ю.А. Будник, А.П. Гетьман, І.А. Городецька, В.А. Головко, Ю.С. Кіцул, В.А. Лазаренко, Д.В. Мамчур, А.В. Матвійчук, О.Й. Разводовський, В.В. Шеховцов, В.Д. Черний та інші.

Проте у доктрині адміністративного права відсутні визначення таких важливих складових адміністративно-правового регулювання діяльності територіальних громад, як об'єкт, предмет і методи.

Зважаючи на те, що територіальні громади, є первинними суб'єктами місцевого самоврядування в Україні, а також основними носіями його функцій і повноважень, то правильне визначення вищезазначених понять буде слугувати гарною основою для подальшого практичного втілення процесу децентралізації влади, що відбувається на сьогодні в Україні.

Метою статті є визначення об'єкту, предмету і системи методів адміністративно-правового регулювання діяльності територіальних громад.

Виклад основного матеріалу дослідження. У теорії держави і права під об'єктом правового регулювання розуміються матеріальні та нематеріальні блага, з приводу яких здійснюється таке регулювання. При чому поняття «об'єкт правового регулювання» фактично є тотожним поняттю «об'єкт права» [1, с. 212–213]. А «об'єкт права», у свою чергу є тотожним «об'єкту правовідносин». Таке співвідношення стосується і сфери правовідносин, що регулює адміністративне право. Тобто щоб правильно визначити об'єкт адміністративно-правового регулювання розгляданого нами виду діяльності доцільно звернутись до об'єктів адміністративно-правових відносин.

Так, об'єктами адміністративно-правових відносин можуть бути різноманітні матеріальні та нематеріальні блага, які становлять публічну цінність, а також діяння суб'єктів адміністративного права, пов'язані з цими благами, а саме: 1) нематеріальні особисті блага людини – життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність, безпеку, свободу пересування та ін.; 2) матеріальні – предмети матеріального світу, створені природою чи людиною; 3) дії суб'єктів адміністративно-правових відносин, коли суб'єкт чи об'єкт публічного управління має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання певних дій [2, с. 22].

Наприклад, Є. Єряшов розглядаючи адміністративно-правове регулювання цивільної авіації України визначив його об'єкт як «матеріальні й нематеріальні блага: повітряний простір, авіаційна техніка та конструкторсько-технологічна документація до неї, різноманітне авіаційне обладнання щодо управління повітряним рухом тощо, з приводу яких виникають правовідносини, тобто стійкі правові зв'язки між суб'єктами щодо використання повітряного простору за допомогою повітряних суден із метою здійснення повітряних перевезень, виконання авіаційних робіт, обслуговуванням повітряного руху, сертифікацією суб'єктів та об'єктів авіаційної діяльності тощо» [3, с. 46].

Що стосується розгляданого нами об'єкта адміністративно-правового регулювання діяльності територіальних громад в Україні, то першою його складовою мають бути адміністративні послуги, що надаються у територіальних громадах, оскільки розглядалий вид адміністративно-правового регулювання здійснюється, зокрема, з приводу надання комплексу таких послуг жителям територіальних громад.

Також об'єктом мають бути відносини публічного адміністрування, тобто ті напрямки, за якими здійснюють свою діяльність відповідні суб'єкти публічного адміністрування територіальних громад. Такі напрямки визначаються функціями, основними серед яких є: залучення населення до участі у вирішенні питань місцевого значення; володіння, використання та управління комунальною власністю; забезпечення комплексного соціально-економічного та культурного розвитку відповідної території; надання соціальних послуг населенню; забезпечення законності, громадської безпеки, правопорядку, охорона прав, свобод і законних інтересів громадян; соціальний захист населення, сприяння працевлаштуванню громадян; захист прав місцевого самоврядування [4].

Відповідно, можна виділити наступні об'єкти адміністративно-правового регулювання діяльності територіальних громад: питання місцевого значення, що визначені у ст. 143 Конституції України; заходи соціально-економічного та культурного значення; соціальні послуги; права, свободи та законні інтереси жителів громади; заходи із забезпечення громадської безпеки та громадського порядку у територіальній громаді; заходи із соціального захисту жителів громади.

І, нарешті третьою складовою об'єкту адміністративно-правового регулювання діяльності територіальних громад є власне виконавчо-розпорядча діяльність суб'єктів публічного адміністрування таких громад.

Під предметом правового регулювання у теорії держави та права розуміються «конкретні суспільні відносини, що потребують урегулювання саме нормами права, а не іншими соціальними нормами. Йому властиві такі ознаки: це мають бути соціальні відносини, іншими словами відносини між людьми, оскільки право не регулює наприклад процесів, які можуть протікати в природі; це відносини, які мають носити свідомий характер. Тобто суб'єкти, вступаючи в такі відносини, повинні розуміти свої діти та керувати ними, а не діяти у стані гіпнозу, фізичного чи психічного примусу; це найбільш важливі суспільні відносини для конкретної людини, групи людей чи суспільства в цілому; це відносини, які можуть бути врегульовані саме нормами права, а не іншими соціальними регуляторами, що зайвий раз підкреслює їх важливість і значущість» [5, с. 256–257]. Вищенаведені тези повною мірою стосуються і предмету адміністративно-правового регулювання діяльності територіальних громад, оскільки здійснюючи виконавчо-розпорядчу діяльність або надаючи адміністративні послуги чи вирішуючи питання місцевого значення, суб'єкти публічного адміністрування створюють та регулюють суспільні відносини, що є важливими як для жителів певної громади, так і для підтримки функціонування її управлінських та представницьких органів.

Визначаючи конкретний перелік суспільних відносин, що складають розглядалий нами предмет правового регулювання, доцільно звернутись до думок вчених.

Так, В.Д. Черній вважає, що «предметом адміністративно-правового регулювання функціонування системи органів місцевого самоврядування в Україні є наступні групи суспільних відносин: внутрішні суспільні відносини, що виникають у процесі функціонування цих органів;

зовнішні суспільні відносини, що виникають у процесі функціонування цих органів переважно у наступних сферах: а) здійснення виконавчо-розпорядчої діяльності, спрямованої на створення і підтримку повноцінного життєвого середовища для членів територіальних громад; б) здійснення сервісно-обслуговуючої діяльності, спрямованої на надання високоякісних та доступних публічних послуг та задоволення інших публічних інтересів осіб, що проживають або функціонують на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці; в) здійснення організаційної діяльності, спрямованої на узгодження інтересів державного та місцевого рівнів, взаємодію з органами виконавчої влади» [6, с. 142].

Схожу думку мають і В.М. Бевзенко та Р.С. Мельник, на думку яких «органи місцевого самоврядування беруть участь у адміністративно-правових відносинах подвійного характеру: внутрішніх адміністративно-правових відносинах, пов'язаних із організацією існування й функціонування цих органів; зовнішніх адміністративно-правових відносинах, котрі виникають у зв'язку із: 1) здійсненням цими органами повноважень у різноманітних сферах суспільного життя територіальної громади для 2) самостійного вирішення справ місцевого значення в межах Конституції і законів України та 3) представництва спільних інтересів територіальних громад» [7, с. 155]. У цілому погоджуючись із вищенаведеними думками вчених, відзначимо, що їх класифікації потребують деякого уточнення.

Так, внутрішні суспільні відносини виникають та існують у сфері управління адміністративно-правовою діяльністю, пов'язаною із публічним адмініструванням всередині представницьких та виконавчо-розпорядчих органів територіальних громад. Це можуть бути, наприклад, відносини пов'язані із проходженням служби в таких органах. Такі відносини є дуже схожими із відносинами всередині органів виконавчої влади, проте у них є одна важлива відмінність. Якщо в органах виконавчої влади існують імперативно-владні відносини, засновані на засадах підпорядкування нижчого суб'єкта публічної адміністрації вищому органу, тобто побудована так звана «вертикаль влади», то в органах місцевого самоврядування такого вертикального підпорядкування не існує. Тобто імперативно-владні відносини виникають та реалізуються лише всередині певного органу місцевого самоврядування.

Щодо зовнішніх суспільних відносин, то їх особливістю, на відміну від відносин, у яких беруть участь органи виконавчої влади, є те, що жителі територіальної громади можуть брати активну участь у створенні та регулюванні таких відносин.

Така участь членів громади може бути реалізованою у різних формах.

Наприклад, О. Чебаненко та Д. Ковриженко виділяють наступні форми участі громадян у процесі прийняття владних рішень: інформування та вплив (органи влади інформують громадян в односторонньому порядку); консультування (органи влади консультуються з громадянами, як правило, оцінюючи позицію громадян); дорадче залучення (заохочення участі громадян у процесі прийняття політичних рішень, унаслідок чого громадяни мають можливість дати остаточну оцінку перед ухваленням або відхиленням певного рішення); стимульована участь (органи влади залишають за громадянами право прийняти остаточне рішення); добровільна участь громадян (громадяни активно залучені до процесу прийняття владних рішень, при цьому їх позиція є обов'язковою для врахування, відповідальність за зроблені кроки лежить на обох суб'єктах управлінської діяльності - органах влади і громадськості) [8, с. 32]. Тобто предметом адміністративно-правового регулювання діяльності територіальних громад можуть бути також суспільні відносини, пов'язані з участю в різних формах жителів громади у процесі прийняття владних рішень, пов'язаних із вирішенням питань місцевого значення, суб'єктами публічного адміністрування територіальних громад.

Характеристика методів є наступною складовою розуміння сутності адміністративно-правового регулювання діяльності територіальних громад.

Що стосується класифікації методів, то найбільш розповсюдженою є класифікація «за ознакою характеру впливу права на суспільні відносини, які ним регулюються» [5, с. 257]. Так, згідно з цією класифікацією К.Г. Волинка виділяє два основних методи правового регулювання. Перший метод – метод децентралізованого регулювання – автономний, а другий метод централізованого, або імперативного, наказового регулювання. Перший метод побудований на координації цілей та інтересів сторін у суспільних відносинах та застосовується для регламентації рівних за становищем (рівноправних) суб'єктів, які задовольняють свої приватні інтереси. Децентралізований метод правового регулювання, як правило, застосовується у приватно-правових галузях (цивільне, сімейне, трудове право)» [9, с. 105]. Іншими словами, мова йде про диспозитивний метод правового регулювання.

Диспозитивний метод розуміється також як «засіб регулювання відносин між рівноправними учасниками правовідносин. Він надає можливість сторонам самостійно вирішувати питання про форму своїх взаємовідносин, урегульованих нормами права. Цей метод застосовується у сфері дії галузей приватного права (наприклад, цивільного, сімейного права)» [5, с. 257]. На нашу думку, при адміністративно-правовому регулюванні діяльності територіальних громад цей метод можливо застосовувати для впливу на суспільні відносини пов'язані з участю жителів громади у процесі прийняття владних рішень, пов'язаних із вирішенням питань місцевого значення, суб'єктами публічного адміністрування територіальних громад.

Наприклад, диспозитивний метод доцільно використовувати для впливу на відносини у сфері залучення жителів громади до процесу прийняття владних рішень в межах так званого «бюджету участі». «Система учасницького бюджетування – це засіб прямого громадського впливу, направлена на залучення громадян безпосередньо до процесу прийняття рішень, зокрема, з розподілу бюджетних коштів на реалізацію пріоритетних та важливих для населення проєктів і програм, що носять вигляд проєктних пропозицій. Основна мета формування системи учасницького бюджетування – покращення обізнаності громадськості у процесах, що відбуваються на рівні місцевих бюджетів в Україні, забезпечення прозорості розподілу ресурсів і прийняття рішень, сприяння демократизації суспільства через залучення громадськості до бюджетного процесу» [10, с. 4]. Цю систему в Україні було запроваджено у 2015 році і на сьогодні вона активно застосовується як одна із ефективних форм впливу громадян на прийняття управлінських рішень суб'єктами публічного адміністрування щодо спрямування коштів на задоволення реальних потреб жителів територіальних громад.

Щодо другого, імперативного методу, то на думку К.Г. Волинка «він базується на відносинах субординації між учасниками суспільних відносин – вони не є рівними за статусом. За його допомогою регулюються відносини, в яких пріоритет надається загальносоціальному інтересу. В державно-організованому суспільстві загальносоціальні інтереси виражає держава, яка здійснює централізоване управління суспільними процесами та наділена владними повноваженнями. Тому централізований, імперативний метод використовується в публічно-правових галузях (конституційне, адміністративне, кримінальне право)» [9, с. 105]. Цей метод увібрав у себе методи заборони, владних приписів (субординації) та зобов'язання [5, с. 257]. При адміністративно-правовому регулюванні діяльності територіальних громад такий метод застосовується, наприклад, для впливу на імперативно-владні відносини, що виникають та реалізуються всередині певного органу місцевого самоврядування.

Поєднання двох вищезазначених методів для адміністративно-правового регулювання діяльності територіальних громад не суперечить тим тенденціям, що на сьогодні присутні в адміністративному праві. Оскільки цій галузі права рівною мірою притаманні як імперативний, так і диспозитивний методи правового регулювання [11, с. 74–77].

Деякі вчені, як методи правового регулювання властиві окремим галузям права, виділяють також методи заохочення, рекомендацій, переконання, примусу тощо [12, с. 216; 13]. Так, метод примусу можна віднести до імперативного методу, оскільки до його змісту входить заборона певних дій. Метод переконання можна охарактеризувати з точки зору існування потреби роз'яснення уповноваженими суб'єктами положень нормативно-правових актів, що приймають органи місцевого самоврядування, доцільності їх прийняття та необхідності дотримання саме таких правил поведінки всіма учасниками суспільних відносин у сфері діяльності органів публічного адміністрування територіальних громад. Метод заохочення як засіб впливу полягає в тому, щоб через свідомість направляти волю людей на вчинення корисних справ, реалізацію потрібної поведінки у певних правовідносинах. Метод рекомендації полягає в тому, що органи публічного адміністрування пропонують той чи інший варіант рішення, а мешканці територіальної громади самі визначають його прийнятність [14, с. 121]. Звичайно, що і ці методи можливо використовувати у деяких випадках адміністративно-правового регулювання діяльності територіальних громад, проте лише у якості допоміжних, а не основних методів. Важливо, що обрання методу залежить від конкретного виду правовідносин, для врегулювання яких планується обрати той чи інший метод.

Крім того, залежно від оцінки ієрархії та підпорядкування суб'єктів адміністративного права одного іншому (іншим) у якості методів адміністративно-правового регулювання функціонування системи органів місцевого самоврядування в Україні В.Д. Черній пропонує виокремлювати методи субординації, координації та реординації [6, с. 145].

Підтримуючи позицію вищезгаданого вченого відзначимо, що важливість використання для упорядкування суспільних відносин у сфері публічного адміністрування територіальних гро-

має саме методу реординації полягає в тому, що завдяки цьому методу, як зазначає К.М. Кравцова: «а) з одного боку, громадянам як підвладним об'єктам надаються права вимагати від суб'єктів виконавчої влади належної поведінки щодо реалізації прав і свобод громадян, б) з іншого боку, на зазначених суб'єктів законом покладаються чіткі обов'язки щодо неухильного виконання вищезгаданих вимог з боку громадян. Громадянин стає в певному сенсі рівноцінною стороною у стосунках з державою» [14, с. 122]. Вищенаведені тези повною мірою можна віднести і щодо особливостей врегулювання взаємовідносин між жителями територіальних громад та суб'єктами публічного адміністрування таких громад.

Висновок. Об'єктами адміністративно-правового регулювання діяльності територіальних громад в Україні є наступні складові:

- адміністративні послуги, що надаються у територіальних громадах, оскільки розглядається вид адміністративно-правового регулювання здійснюється, зокрема, за приводу надання комплексу таких послуг жителям територіальних громад;

- відносини публічного адміністрування, тобто ті напрямки, за якими здійснюють свою діяльність відповідні суб'єкти публічного адміністрування територіальних громад: питання місцевого значення, що визначені у ст. 143 Конституції України; заходи соціально-економічного та культурного значення; соціальні послуги; права, свободи та законні інтереси жителів громади; заходи із забезпечення громадської безпеки та громадського порядку у територіальній громаді; заходи із соціального захисту жителів громади;

- виконавчо-розпорядча діяльність суб'єктів публічного адміністрування територіальних громад.

Предметом адміністративно-правового регулювання діяльності територіальних громад в Україні є наступні складові:

- внутрішні суспільні відносини, що виникають та існують у сфері управління адміністративно-правовою діяльністю, пов'язаною із публічним адмініструванням всередині представницьких та виконавчо-розпорядчих органів територіальних громад. Це можуть бути, наприклад, відносини пов'язані із проходженням служби в таких органах. Такі відносини є дуже схожими із відносинами всередині органів виконавчої влади, проте у них є одна важлива відмінність. Якщо в органах виконавчої влади існують імперативно-владні відносини, засновані на засадах підпорядкування нижчого суб'єкта публічної адміністрації вищому органу, тобто побудована так звана «вертикаль влади», то в органах місцевого самоврядування такого вертикального підпорядкування не існує. Тобто імперативно-владні відносини виникають та реалізуються лише всередині певного органу місцевого самоврядування;

- зовнішні суспільні відносини, що пов'язані з участю в різних формах жителів громади у процесі прийняття владних рішень, пов'язаних із вирішенням питань місцевого значення, суб'єктами публічного адміністрування територіальних громад. Їх особливістю, на відміну від відносин, у яких беруть участь органи виконавчої влади, є те, що жителі територіальної громади можуть брати активну участь у створенні та регулюванні таких відносин.

До системи методів адміністративно-правового регулювання діяльності територіальних громад можна віднести як сукупність основних загально-правових методів – імперативного та диспозитивного, так і додаткових: заохочення, переконання, примусу та рекомендацій. Крім того, залежно від особливостей взаємовідносин суб'єктів правовідносин можна використовувати такі методи, як: координації, субординації та реординації. Використання того чи іншого методу залежить від виду правовідносин, для впливу на які застосовуються такі методи.

Список використаних джерел:

1. Юридична енциклопедія : у 6 т. І уклад. Ю.С. Шемшученко, М.П. Зюблук, В.П. Горбатенко та ін, К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2002. Т. 4 : Н-П. 2002. 717 с.
2. Адміністративне право України. Повний курс: підручник / за ред. В. Галушка, О. Правоторової. Видання третє. Київ : Академія адміністративно-правових наук, 2020. 466 с.
3. Єряшов Є. Сутність адміністративно-правового регулювання цивільної авіації України. *Національний юридичний журнал: теорія та практика*. 2014, жовтень. С. 44–48.
4. Завдання та функції місцевого самоврядування. URL: <https://tarashchamr.gov.ua/zavdannya-ta-funkcii-miscevoho-samovryaduvannya-16-39-44-21-04-2020/>
5. Теорія держави та права : навч. посіб. / [Є.В. Білозьоров, В.П. Власенко, О.Б. Горова, А.М. Завальний, Н.В. Заяць та ін.] ; за заг. ред. С.Д. Гусарєва, О.Д. Тихомирова. К. : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.

6. Черній В.Д. Адміністративно-правове регулювання функціонування системи органів місцевого самоврядування в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2021. 228 с.
7. Мельник Р.С., Бевзенко В.М. Загальне адміністративне право : навчальний посібник / за заг. ред. Р.С. Мельника. К.:Ваіте, 2014. 376 с.
8. Чебаненко О., Ковриженко Д. Взаємодія громадянського суспільства та влади на місцевому рівні. *Часопис Парламент*. 2008. № 2. С. 26–40.
9. Волинка К.Г. Теорія держави і права : навч. посіб. К. : МАУП, 2003. 240 с.
10. Методика формування Системи учасницького бюджетування та бюджету участі на рівні міст обласного значення і об'єднаних територіальних громад. Всеукраїнська громадська організація «Асоціація сприяння самоорганізації населення». Одеса, 2016. 31 с. URL: <https://samoorg.com.ua/wp-content/uploads/2012/08/Methodika-Byudzhetu-uchasti-1.pdf>.
11. Адміністративне право України. Академічний курс: підруч.: У двох томах : Т. 1. Загальна частина / Ред. колегія : В.Б. Авер'янов (голова). К. : «Юридична думка», 2004. 584 с.
12. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М.В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О.В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.
13. Лук'янець Д. Про співвідношення методу адміністративного права та методів адміністративно-правового регулювання. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/324228418.pdf>.
14. Кравцова К.М. Сутність методів адміністративно-правового регулювання обігу пестицидів у сільському господарстві України. *Право і суспільство*. 2016. № 2. Ч. 3. С. 119–123.

ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРИНЦИПІВ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАОХОЧЕНЬ ДО ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

TO CHARACTERIZE THE PRINCIPLES OF APPLYING INCENTIVES TO EMPLOYEES OF THE NATIONAL POLICE

Актуальність статті полягає в тому, що ефективність та якість здійснення службово-трудової діяльності працівниками Національної поліції України залежить від багатьох чинників, серед яких надважливе та особливе місце належить інституту заохочень. Разом із тим, застосування заохочень до працівників поліції є складним за своєю сутністю та змістом процесом, в основі якого лежать відправні начала, вихідні ідеї, які прийнято називати принципами. Сутність та призначення останніх полягає не просто у тому, щоб створити ідейне підґрунтя для застосування відповідного трудо-правового інституту, а й окреслити перспективні напрями його подальшого розвитку. У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, здійснено аналіз сутності та змісту таких понять, як: «принципи» та «принципи права», на основі чого було запропоновано авторське визначення «принципів застосування заохочень до працівників Національної поліції». Акцентовано увагу на тому, що вказані принципи є різноманітними за своєю сутністю та змістом, а відтак їх запропоновано поділити на дві групи: загальноправові та спеціальні. Визначено, що принципи застосування заохочень до працівників Національної поліції являють собою сукупність вихідних, основоположних, базових ідей, начал, засад, які визначають вектор правового регулювання окремих суспільних відносин в сфері трудової діяльності працівників органів та підрозділів Національної поліції України, а саме правовідносин, що виникають з питань застосування до вказаної категорії працівників заохочень. З'ясовано, що всі без виключення працівники Національної поліції України мають право на застосування щодо них в установленому законодавством порядку заходів заохочення. При цьому, жодного з них не може бути обмежено у даному праві на основі його суб'єктивних ознак, тобто, дискриміновано. Відмінність зазначеного принципу полягає в тому, що він виражає не тільки базову ідею, але й гарантію реалізації працівником поліції своїх трудових прав, а також можливості на рівні з іншими працівниками Національної поліції України зазнавати позитивного стимулюючого впливу з боку керівництва.

Ключові слова: заохочення, поліцейські, принципи права, застосування заохочень, Національна поліція.

The relevance of the article lies in the fact that the efficiency and quality of the performance of official work by employees of the National Police of Ukraine depends on many factors, among which the institute of incentives has an important and special place. At the same time, the application of incentives to police officers is a complex process in its essence and content, which is based on starting principles, original ideas, which are commonly called principles. The essence and purpose of the latter is not simply to create an ideological basis for the application of the relevant labor law institute, but also to outline promising directions for its further development. The article, based on the analysis of the scientific views of scientists, analyzed the essence and content of such concepts as: "principles" and "principles of law", on the basis of which the author's definition of "principles of applying incentives to employees of the National Police" was proposed. Attention is focused on the fact that these principles are diverse in their essence and content, and therefore it is proposed to divide them into two groups: general

and special. It was determined that the principles of applying incentives to employees of the National Police represent a set of initial, fundamental, basic ideas, principles, principles that determine the vector of legal regulation of individual social relations in the field of labor activities of employees of the National Police of Ukraine, namely the legal relations that arise on the application of incentives to the specified category of employees. It was found that all employees of the National Police of Ukraine without exception have the right to apply incentive measures to them in accordance with the procedure established by law. At the same time, none of them can be limited in this right on the basis of its subjective features, that is, discriminated against. The difference of this principle lies in the fact that it expresses not only the basic idea, but also the guarantee of the police officer's realization of his labor rights, as well as the opportunity, on a par with other employees of the National Police of Ukraine, to experience a positive stim.

Key words: *incentives, police officers, principles of law, application of incentives, National Police.*

Постановка проблеми. Ефективність та якість здійснення службово-трудової діяльності працівниками Національної поліції України залежить від багатьох чинників, серед яких надзвичайне та особливе місце належить інституту заохочень. Разом із тим, застосування заохочень до працівників поліції є складним за своєю сутністю та змістом процесом, в основі якого лежать відправні начала, вихідні ідеї, які прийнято називати принципами. Сутність та призначення останніх полягає не просто у тому, щоб створити ідейне підґрунтя для застосування відповідного трудо-правового інституту, а й окреслити перспективні напрями його подальшого розвитку.

Стан дослідження проблеми. Окремі проблемні питання, пов'язані із характеристикою заохочень працівників правоохоронних органів взагалі та Національної поліції, зокрема, у своїх наукових працях розглядали: М.І. Байтін, І.Є. Данильєв, А.І. Денисов, В.Л. Козлов, Г.А. Крігер, К.Є. Ліванцев, І.Л. Невзоров, Ю.М. Старілов, В.Ф. Тараненко, Т.А. Фулей та інші. Разом з цим, незважаючи на чималий теоретичний доробок, в юридичній літературі відсутні комплексні дослідження, присвячені принципам застосування заохочень до працівників Національної поліції України.

Саме тому, **мета статті** полягає у тому, щоб надати характеристику принципам застосування заохочень до працівників Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу. Варто відзначити, що поняття «принципи» використовуються у багатьох сферах наукового пізнання, що обумовлює наявність великої кількості підходів до його тлумачення. Етимологічно термін «принцип» походить від латинського «*principers*», «*principium*» – перший. Зміст слова свого часу намагався розкрити відомий математик І. Ньютон. Відповідно до обстоюваної вченим позиції «принцип» – це: твердження, яке відповідало двом критеріям; було сформовано на основі експериментів і спостережень за будь-яким явищем (феноменом); це твердження буде використано як «початок» (тобто відправна точка) для подальших висновків і умовиводів [1]. Поняття «принцип» неодноразово ставало об'єктом наукових розробок представників юридичної науки. Найчастіше останні тлумачаться як основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю і відображають суттєві положення теорії, вчення, науки, системи внутрішнього і міжнародного права, політичної, державної чи громадської організації (гуманізм, законність, справедливість, рівність громадян перед законом тощо [2, с. 143–144].

Разом із цим, у численних дискусіях між науковцями сформувались відмінні, особливі підходи до визначення поняття принципів права. Наприклад, О.Ф. Скакун зазначає, що принципи права – основоположні загальноприйняті норми-ідеї (вихідні начала), що виражають сутність права, закономірності його розвитку і мають найвищий авторитет, тобто є незаперечними вимогами, що висуваються до учасників суспільних відносин з метою встановлення соціального компромісу і порядку [3]. Як вказує М.І. Байтін, під принципами права слід розуміти вихідні начала, ключові ідеї права, що відбивають його сутність та зміст, визначають основні правила наукового пізнання та закріплюють загальний порядок практичної діяльності [4, с. 7]. І.Л. Невзоров вказує, що принципи права – це такі відправні ідеї існування права, які виражають найважливіші закономірності й основи цього типу держави і права, є однорядкові з сутністю права і становлять його основні риси, відрізняються універсальністю, вищою імперативністю і загальною значимістю, відповідають об'єктивній необхідності побудови та вдосконалення певного суспільного ладу; це

такі правові явища, які безпосередньо пов'язують зміст права з його соціальними основами – тими закономірностями суспільного життя, на яких ґрунтується ця правова система [5, с. 41, 44].

Таким чином, принципи застосування заохочень до працівників Національної поліції являють собою сукупність вихідних, основоположних, базових ідей, начал, засад, які визначають вектор правового регулювання окремих суспільних відносин в сфері трудової діяльності працівників органів та підрозділів Національної поліції України, а саме правовідносин, що виникають з питань застосування до вказаної категорії працівників заохочень.

Вказані принципи є різноманітними за своєю сутністю та змістом, що обумовлює необхідність здійснення їх класифікації. Наприклад, залежно від свого характеру принципи права, за теорією М.С. Кельмана поділяються на соціально-економічні, політичні, ідеологічні, релігійні, естетичні і спеціально-юридичні [6, с. 287]. Залежно галузі права М.М. Марченко виділяє принципи права, властиві рабовласницькому, феодальному, капіталістичному та соціальному праву, а також принципи, що притаманні праву, перехідному від одного типу права до іншого [7, с. 46]. О.А. Лукашкова обґрунтовує в своїх працях необхідність розмежування загальних принципів організації суспільства і суто правових принципів. До останніх вона відносить принципи законності, справедливості, рівноправності, нерозривного зв'язку прав і обов'язків, співвідношення переконання і примусу, відповідальності за вину [8, с. 111–124]. В свою чергу Л.С. Явич розподіляє всі принципи права на: 1) основні принципи (які диференціює на загальносоціальні і спеціальноюридичні); 2) міжгалузеві і галузеві; 3) принцип інститутів права; 4) принципи правотворчості і правосуддя; 5) принципи законності і правосвідомості; 6) принципи правового регулювання, тобто насамперед міжгалузеві, галузеві принципи права, а також принципи інститутів права [9, с. 77–78].

Неоднозначним є підхід наукової спільноти до визначення принципів заохочення працівників різних сфер трудової діяльності. Так, лише декілька науковців на сьогоднішній день прямо звертали увагу на зазначену проблематику. Наприклад І.М. Рябовол виділив такі принципи заохочення працівників: гласності, індивідуалізації, відповідності трудовим заслугам, обмеженості «фонду» заохочень, поєднання моральних і матеріальних аспектів заходів заохочення [10, с. 13]. К.В. Типікіна виокремила: принципи заслуг, справедливості, обґрунтованості, персоналізованості (адресності), гласності, багатоманіття, економії (розумності), своєчасності, шансу, законності [11, с. 54–55]. Натомість, П.В. Хряпінський, вказує на такі принципи застосування заохочення: правомірність, соціальна корисність, доцільність, добровільність і своєчасність [12].

Отже, як показує дослідження, сучасна наука трудового права не надає ґрунтовної інформації не тільки про сутність, але й перелік принципів заохочень в цілому, а також принципів заохочень окремих категорій працівників, зокрема, поліцейських. Маючи на меті подолати цю прогалину ми побудували власну доктринальну позицію про класифікацію принципів застосування заохочень до працівників поліції, які можна розподілити на дві великі групи: загальні принципи, до яких відносяться загальноправові вихідні засади, що є основою всіх без виключення галузей та правових явищ, а також особливі та спеціальні – принципи, котрі характерні виключно сфері застосування заохочень до працівників в цілому, а також працівників поліції зокрема.

Так, перша група містить в собі два важливі принципи: законності, рівності та гуманізму. Починаючи із розгляду принципу законності відмітимо, що даний принцип має конституційну основу та визначається в положеннях Основного закону, як засада неухильного слідування праву всіма суб'єктами правовідносин [13]. Згідно із своїм внутрішнім змістом законність, як принцип застосування заохочень до працівників Національної поліції України, визначає два важливі фактори:

- 1) по-перше, процедура застосування заохочень має відбуватись у чітко визначеному законодавством порядку із дотриманням усіх нормативно встановлених вимог, правил та обмежень;
- 2) по-друге, застосування заохочень до працівників поліції відбувається виключно у межах переліку таких заохочень, закріплених у нормативно-правовій базі, що регламентує трудову діяльність працівників НПУ.

Не менш важливим принципом є рівність, яка в той же час виступає будівною вихідною засадою трудової галузі права в цілому. Витоки принципу рівності, як і законності, містяться у Конституції України від 28.06.1996 №254к/96-ВР. Згідно статті 21 Основного закон усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними [13]. За текстом статті 24 громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками [13].

Принцип рівності також має відбиток у положеннях ключового законодавчого акту в сфері праці – КЗпП. В статті 2-1 цього акту вказується, що у сфері праці забороняється будь-яка дискримінація, зокрема порушення принципу рівності прав і можливостей, пряме або непряме обмеження прав працівників залежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, гендерної ідентичності, сексуальної орієнтації, етнічного, соціального та іноземного походження, віку, стану здоров'я, інвалідності, підозри чи наявності захворювання на ВІЛ/СНІД, сімейного та майнового стану, сімейних обов'язків, місця проживання, членства у професійній спілці чи іншому об'єднанні громадян, участі у страйку, звернення або наміру звернення до суду чи інших органів за захистом своїх прав або надання підтримки іншим працівникам у захисті їх прав, повідомлення про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, а також сприяння особі у здійсненні такого повідомлення, за мовними або іншими ознаками, не пов'язаними з характером роботи або умовами її виконання [14].

Спіраючись на зміст зазначеного принципу, всі без виключення працівники Національної поліції України мають право на застосування щодо них в установленому законодавством порядку заходів заохочення. При цьому, жодного з них не може бути обмежено у даному праві на основі його суб'єктивних ознак, тобто, дискриміновано. Відмінність зазначеного принципу полягає в тому, що він виражає не тільки базову ідею, але й гарантію реалізації працівником поліції своїх трудових прав, а також можливість на рівні з іншими працівниками НПУ зазнавати позитивного стимулюючого впливу з боку керівництва.

Безперечно, законність та рівність є одними з найвагоміших ідей застосування заохочень до працівників Національної поліції України, але наряду з ними можна виділити принципи особливого характеру, які відносяться до сфери саме заохочувального впливу у трудовому праві.

Так, до особливих принципів застосування заохочень до працівників НПУ можна віднести принцип справедливості. Як указує Н.І. Матузов справедливість в праві означає відповідність між роллю особистості у суспільстві та її соціально-правовим положенням; це співрозмірність між діянням та відплатою, між заслуженою поведінкою і заохоченням, між злочином та покаранням і так далі. Даний принцип в найбільшій мірі виражає загальносоціальну сутність права і пошук компромісу між учасниками правовідносин, між громадянином та державою [15, с. 119]. Відповідно до внутрішньої природи справедливості, як принцип застосування заохочень, дана категорія виражена у наявності ідеї-вимоги про необхідність застосування заохочень виключно в тих випадках, коли відповідний працівник НПУ виконав покладені на нього трудові обов'язки якісно та ефективно, тобто, реалізував в своїй роботі умови застосування до нього заохочення.

Тісно пов'язаним із принципом справедливості заохочення є вихідна засада об'єктивності та обґрунтованості. Зміст зазначеного принципу розкривали у своїх працях Е.В. Тішкіна та А.Н. Головиштікова. Відповідно до їх погляду цей принцип передбачає, що всі рішення про застосування заходів заохочення повинні ґрунтуватися на конкретних, достовірних фактах [16]. Тобто, принцип об'єктивності та обґрунтованості несе в собі ідею того, що застосування будь-якого заохочення до працівника поліції має ґрунтуватися тільки на реально існуючих досягненнях працівника, підтверджених об'єктивними фактами дійсності.

Ще одним особливим принципом застосування заохочень до працівників поліції необхідно виділити доступність та індивідуальність заохочення. Зміст останнього є комплексним та виражається у наступному:

1) по-перше, як влучно вказує М.Л. Смолярова, доступність як принцип заохочення базується на доступності інформації стосовно умов і заходів заохочення, що визначені в локальних нормативно-правових актах для працівників підприємств, установ та організацій [17];

2) по-друге, заохочення має підкреслювати індивідуальні досягнення конкретного працівника поліції, а не окремої трудової групи для забезпечення найбільшої ефективності позитивного мотиваційного впливу.

Останню групу принципів становлять принципи спеціальні, тобто, ті вихідні засади, які відносяться виключно сфери заохочень саме до працівників НПУ. До цієї групи, зокрема варто віднести:

– принцип компетенції керівника – застосування відповідного виду заохочення до працівника поліції повинно відбуватись виключно керівником, який має на це повноваження;

– принцип найбільшої користі для працівника – окрім врахування встановлених нормативно-правовою базою умов, при застосуванні заохочень керівник також має брати до уваги особисті інтереси та потреби працівника;

Висновки. Підводячи підсумки зауважимо, що, на нашу думку, представлений перелік принципів застосування заохочень до працівників Національної поліції України найбільш точно характеризує ідейну юридичну основу досліджуваної правової категорії та заповнює теоретико-правову прогалину пов'язану із відсутністю ґрунтовної доктринальної позиції щодо переліку та змісту цих принципів.

Список використаних джерел:

1. Кірстен Уолш. Ідея принципів у ранньомодерній думці: міждисциплінарні перспективи / Пітер Р. Енсті. Routledge, 2017. 304 с.
2. Подорожній Є.Ю. Особливості юридичної відповідальності у трудовому праві України : дисертація / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків. 2016. 426 с.
3. Скакун О.Ф. Теорія права і держави : підручник. К. : Алерта; КБІТ; ЦУЛ, 2009. 241 с.
4. Бельський К. С. Про засади адміністративного права. Адміністративне право та адміністративний процес: старі і нові проблеми. *Держава і право*. 1998. № 8. С. 5–32.
5. Невзоров, І. Л. Принцип законності у правозастосовчій діяльності [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Х., 2003. 196 с.
6. Кельман М.С., Мурашин О.Г., Хома Н.М. Загальна теорія держави і права : підруч. Львів : «Новий Світ 2000», 2004. 584 с.
7. Лаврів О.Я. Система принципів трудового права України: дисертація / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. Київ. 2006. 211 с.
8. Лукашева Е.А. Социалистическое правосознание и законность. М. : Юрид. лит., 1973. 344 с.
9. Наливайко О.І. Теоретико-правові проблеми захисту прав людини : дисертація / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ. 2002. 178 с.
10. Рябовол І. М. Заохочення за працю за радянським трудового права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Л., 1978. 22 с.
11. Тіпкіна Е. В. Заслуга як підставу для правового заохочення. М. : Юрлітінформ, 2010. 160 с.
12. Барабаш О. О. Принципи застосування заохочення як засобу правового впливу: загальна характеристика. *Форум права*. 2012. № 3. С. 17–22.
13. Конституція України: закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Офіційний вісник України*. 2010. № 72/1. Ст. 2598.
14. Кодекс законів про працю України: закон від 10.12.1971 № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Додаток до № 50.
15. Снігур І.Й. Механізм реалізації права громадян на участь у здійсненні державної влади : дисертація / Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. Харків, 2007. 225 с.
16. Головистікова А. Н. Проблеми теорії держави і права: підручник / А. Н. Головистікова, Ю. А. Дмитрієв. М. : Вид-во Ек-смо, 2005. 832 с.
17. Смолярова М. Л. Принципи стимулювання в трудовому праві: теоретичні та практичні аспекти. *Держава та регіони. Сер. : Право*. 2014. № 1. С. 77–80.

СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ СУДОВИХ ПРОЦЕДУР В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

ESSENCE AND FEATURES OF JUDICIAL PROCEDURES IN ADMINISTRATIVE JUDICIAL PROCEDURE

Сучасний науковий пошук у напрямку визначення сутності і змісту категорії «судова процедура» здійснено із формування саме відповідного категоріально-понятійного апарату. Оскільки однією зі складових комплексної проблеми підвищення ефективності судового захисту прав і свобод людини і громадянина у публічно-правових відносинах є вдосконалення процедурного порядку розгляду справ адміністративними судами, вирішення якої неможливе без визначення змісту судової процедури в адміністративному судочинстві. З цією метою досліджено семантику термінів «процедура», «правова процедура», «адміністративна процедура» з подальшим вивченням в правовий обіг терміну «судова процедура». Наголошено, що правова (судова) процедура щодо розгляду справи у відповідному провадженні закінчується ухваленням судового рішення спрямованого на забезпечення основних прав та свобод людини та громадянина. В цьому контексті судовий процес становить собою єдину стабільну та динамічну систему адміністративного судочинства, а судова процедура має свій прояв у вирішенні певної адміністративної справи та закінчується прийняттям судового рішення, що є процесуальною формою реалізації правосуддя. Доведено, що судова процедура в адміністративному судочинстві становить собою відповідну сукупність правовідносин, що складаються під час здійснення адміністративного судочинства та спрямована на ухвалення судового рішення, яким закінчується відповідний вид провадження стосовно розгляду справи в адміністративному суді з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень. Здійснено класифікацію судової процедури в адміністративному судочинстві в залежності від критерію виду провадження, в рамках якого відбувається захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб. У відповідності до зазначеного критерію виокремлено наступні судові процедури: 1) у провадженні в адміністративному суді першої інстанції; 2) в апеляційному провадженні; 3) у касаційному провадженні; 3) у провадженні за нововиявленими або виключними обставинами.

Ключові слова: процедура, правова процедура, адміністративна процедура, адміністративний процес, судовий процес, судова процедура, правосуддя, адміністративне судочинство, судові рішення.

Modern scientific research in the direction of determining the essence and content of the category “judicial procedure” is carried out from the formation of the appropriate categorical and conceptual apparatus. Since one of the components of the complex problem of improving the effectiveness of judicial protection of human and civil rights and freedoms in public law is to improve the procedural order of administrative courts, which can not be solved without determining the content of judicial proceedings in administrative proceedings. To this end, the semantics of the terms “procedure”, “legal procedure”, “administrative procedure” with the subsequent introduction of the term “court procedure” into legal circulation has been studied. It is emphasized that the

legal (judicial) procedure for consideration of the case in the relevant proceedings ends with the adoption of a court decision aimed at ensuring the fundamental rights and freedoms of man and citizen. In this context, the trial is the only stable and dynamic system of administrative justice, and the judicial process is manifested in the resolution of a particular administrative case and ends with the adoption of a court decision, which is a procedural form of justice. It is proved that judicial procedure in administrative proceedings is a relevant set of legal relations that are formed during administrative proceedings and aimed at adopting a court decision, which ends the relevant type of proceedings concerning the case in administrative court to effectively protect the rights, freedoms and interests of individuals, rights and interests of legal entities from violations by the subjects of power. The classification of judicial procedure in administrative proceedings has been carried out depending on the criterion of the type of proceedings within which the rights, freedoms and interests of individuals, rights and interests of legal entities are protected. In accordance with this criterion, the following court procedures are distinguished: 1) in proceedings in the administrative court of first instance; 2) in appeal proceedings; 3) in cassation proceedings; 3) in proceedings on newly discovered or exceptional circumstances.

Key words: *procedure, legal procedure, administrative procedure, administrative process, court process, court procedure, justice, administrative proceedings, court decision.*

Вступ. В умовах сьогодення система адміністративних судів посідає особливе місце, оскільки її завдання полягає у захисті прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень, шляхом справедливого, неупередженого та своєчасного вирішення адміністративних справ, що прямо визначене ст. 2 Кодексу адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. Поряд із цим, на сьогоdnішній день чимало питань, пов'язаних із недостатнім опрацюванням у доктрині адміністративного права і процесу категоріального апарату судового адміністративного процесу, внаслідок чого окремі норми сприймаються неоднозначно, що, у свою чергу, тягне проблеми правозастосовної діяльності [1].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Слід звернути увагу, що вченими в сфері адміністративного судочинства питання судових процедур мали місце при розгляді таких питань, зокрема питань формування та запровадження адміністративної юстиції, правового статусу адміністративних судів, удосконалення процесуального порядку відправлення правосуддя адміністративними судами тощо. З цього приводу доречно вказати праці В.Б. Авер'янова, Н.В. Александрової, Ю.П. Битяка, О.В. Бачуна, П.В. Вовка, Е.Ф. Демського, О.В. Джафарової, В.С. Зайцева, С.В. Ківалова, І.Б. Коліушка, Р.О. Куйбіди, О.В. Кузьменко, О.М. Пасенюка, Ю.С. Педька, В.Г. Перепелюка, О.П. Рябченко, М.О. Сороки, А.О. Селіванова, В.С. Стефанюка, Е.Ю. Шведа, Ю.Л. Шереніна та ін.

Так, В.В. Горбалінський у своїй монографічній праці «Судова помилка в адміністративному судочинстві» наголошує, що недосконалість норм адміністративного матеріального і процесуального законодавства є однією з основних причин судових помилок. Недоліки процесуальних норм стосуються конкретних судових процедур відправлення правосуддя, а також концептуальних питань адміністративного судочинства (визначення завдань адміністративного судочинства, суб'єкта владних повноважень як сторони адміністративного судочинства тощо) [2, с. 174]. О.С. Луніна у своєму дисертаційному дослідженні виокремлює основні напрямки формування належної судової процедури розгляду публічно-правових спорів у сфері державної реєстрації, яка спрямована на досягнення оптимального поєднання доступності, якості та оперативності правосуддя: 1) вдосконалення процесуальної форми розгляду таких справ; 2) вдосконалення регулювання права на оскарження винесених судових рішень; 3) вирішення окремих проблемних питань адміністративного процесуального статусу фізичних, юридичних осіб, а також суб'єктів владних повноважень [3]. О.В. Заяц у межах дисертаційної роботи «Публічно-правові спори у сфері державної реєстрації як предмет адміністративного судочинства» здійснив комплексне дослідження, присвячене теоретичним та практичним проблемам адміністративних процедур порушення справи адміністративної юрисдикції [1]. Але в той же час, на нашу думку акцент робиться на судових процедурах в адміністративному судочинстві щодо вирішення справи по суті.

Мета статті полягає в необхідності здійснити науковий аналіз позицій вчених щодо розуміння сутності та змісту таких юридичних понять як «процедура», «правова процедура», «адміністративна процедура» з подальшим в визначенням терміну «судова процедура» та її особливості в частині відновлення та захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією зі складових комплексної проблеми підвищення ефективності судового захисту прав і свобод людини і громадянина у публічно-правових відносинах є вдосконалення процедурного порядку розгляду справ адміністративними судами, вирішення якої неможливе без визначення змісту судової процедури в адміністративному судочинстві.

Сучасний науковий пошук у напрямку визначення сутності і змісту категорії «судова процедура» необхідно здійснювати із формування саме відповідного категоріально-понятійного апарату. З цією метою слід здійснити семантику термінів «процедура», «правова процедура», «адміністративна процедура» з подальшим в веденням в правовий обіг терміну «судова процедура».

Так, Н.Р. Нижник свого часу акцентувала увагу на тому, що процедури, як і будь-яке об'єктивне правове явище має нормативний і фактичний прояв. З однієї сторони, вони є сукупністю загальноприйнятих і специфічних дій, які визначають послідовність вчинення різних дій і взаємодій між учасниками державно-управлінських відносин чи оформлення будь-яких справ, спрямованих на досягнення певного завершального результату. З іншої сторони, процедури повинні виступати орієнтиром для дій. Критеріями наявності процедурної упорядкованості діяльності є: ясна цільова спрямованість, зорієнтованість на конкретний об'єкт управління, тривалість у часі, послідовність вчинення процедурних дій та їх документальна фіксація [4]. В цьому контексті ми вбачаємо зміст управлінської процедури, але все ж таки вона спрямована на реалізацію належної правової процедури у певних відносинах

В той же час, Є.Ф. Демський робить висновок, що процедура – це самостійне цілісне юридичне утворення, яке регламентоване юридичними нормами, а в деяких випадках і за звичаєм чи традиціями, визначає порядок здійснення учасниками відносин юридично і соціально значущих дій та забезпечує реалізацію нормативно-правового регулювання суспільних відносин [5, с. 134]. В подальшому, вчений під адміністративною процедурою розуміє встановлений нормами адміністративного процесуального права порядок діяльності суб'єктів правовідносин щодо реалізації нормативно-правового регулювання у сфері державного управління та розгляду і вирішення конкретних адміністративних справ [5, с. 134–135].

У свою чергу, Р.С. Алімов дійшов висновку, що правова (юридична) процедура – це система правових відносин, що складаються в певній послідовності, направлених на досягнення правового результату, який може виражатися у формуванні юридичних норм, утворень або припиненні певних правовідносин (головних для процедури), запобігання правопорушенням, також в інших, правових наслідках [6, с. 20]. В продовження зазначеному, Р.С. Алімов звертає увагу, що будь-які процедури юридичного характеру спрямовані на розв'язання індивідуальних адміністративних справ. Останні є зібранням юридичних документів, на підставі яких державний орган підтверджує якісь права, обов'язки юридичних і фізичних осіб або факти, дії, події; санкціонує, веде реєстрацію таких фактів, дій або здійснює контроль (нагляд), будь-які перевірки та інші управлінські процедури [6].

О.К. Туркова в межах монографічного дослідження звертає увагу, що адміністративна процедура – це передбачений нормами адміністративного права порядок реалізації владних повноважень, що визначає модель поведінки посадових осіб органів державної влади й органів місцевого самоврядування під час здійснення ними своїх повноважень; зміст такої процедури також складає порядок дій фізичних і юридичних осіб щодо виконання покладених на них адміністративним законодавством чи індивідуальними розпорядчими актами юридичних обов'язків або реалізації суб'єктивних прав у випадках, коли таке виконання (реалізація) пов'язано із взаємодією з публічною адміністрацією [7, с. 42–43]. В цьому аспекті, вчена визначає відповідні адміністративні процедури через реалізацію відповідними владними суб'єктами компетенції щодо здійснення процедурних дій в межах передбачених нормами адміністративного права. В той же час, необхідно звернути увагу, що відповідна адміністративна процедура у взаємовідносинах між суб'єктами владних повноважень з одного боку та фізичних і юридичних осіб, з іншого боку, повинні завершуватися прийняттям відповідного адміністративного акту (рішення), що в свою чергу свідчить про забезпечення та реалізацію відповідних прав, свобод та законних інтересів юридичних та фізичних осіб.

Доречно навести позицію В.Б. Авер'янова, який звертає увагу, що адміністративні провадження складаються із множини послідовно здійснюваних дій, які у вітчизняній науці усталено називаються «процедурами». Якщо ці дії спрямовані на розгляд і вирішення конкретних адміністративних справ і прийняття індивідуальних адміністративних актів, цілком логічно використовувати термін «адміністративні процедури» [8, с. 589]. Адміністративні процедури здатні істотно сприяти підвищенню ефективності реалізації публічної влади, чіткому виконанню функцій і повноважень органів та посадових осіб, а головне – вони покликані забезпечити необхідну послідовність у реалізації громадянами своїх прав і охоронюваних законом інтересів та стати дієвим засобом протидії суб'єктивізму з боку службовців органів виконавчої влади. Крім того, принципово важливим є те, що завдяки адміністративним процедурам фактично ніби «вирівнюються» правові позиції суб'єктів владних повноважень та людини – на противагу відносинам «субординації», в яких, зазвичай, перебувають суб'єкти управлінських відносин [8, с. 589].

Н.Л. Губерська доводить, що адміністративна процедура – це нормативно встановлений порядок послідовно здійснюваних дій органів публічної адміністрації, спрямованих на прийняття владних управлінських рішень і реалізацію повноважень, не пов'язаних із розглядом суперечок або застосуванням заходів примусу. Зміст адміністративних процедур у відповідній сфері суспільних відносин становить закріплений адміністративно-процесуальними нормами порядок розгляду та вирішення органами виконавчої влади та місцевого самоврядування індивідуальних адміністративних справ з метою забезпечення прав і законних інтересів та виконання відповідних обов'язків усіх суб'єктів адміністративних правовідносин у відповідній сфері суспільних відносин [9, с. 153].

Враховуючи викладене, та спираючись на правові позиції вчених та норми діючого законодавства, на слід зробити проміжний висновок, що розгляд справи адміністративним судом – це аж ніяк не адміністративний порядок. У зв'язку з чим, адміністративне судочинство можна лише дуже умовно віднести до видів адміністративного процесу, хоча і тільки при чіткому наголосі на судовому характері процесу, наприклад – адміністративно-судовий процес [8, с. 589]. В нашому випадку ми ведемо мову про суспільні відносини, які складають предмет адміністративного судочинства, виникають у зв'язку з реалізацією заінтересованими особами права на судовий захист як фізичними, так і юридичними особами, а перегляд справи та оскарження судового рішення пов'язаний із вирішенням питання про законність і обґрунтованість останнього.

В той же час, спираючись на наукові позиції вчених-адміністративістів постає необхідним вказати на істотні відмінності між адміністративним судочинством та адміністративними процедурами: по-перше, суд не призначений для самоініціативного (ex officio) здійснення контролю за публічною адміністрацією. Судовий процес здійснюється лише у разі надходження позову від особи, яка вважає, що діями публічної адміністрації порушено її права. У свою чергу, один із видів адміністративної процедури передбачає, що приводом для розгляду справи є ініціатива самої ж публічної адміністрації, яка провадитиме такий розгляд [8, с. 24]. В той же час, ми можемо констатувати, що в цілому відповідний потенціал адміністративної процедури не використовується, оскільки у відповідності до норм чинного законодавства та Конституції України, особа має право на судове оскарження без попереднього звернення до суб'єкта владних повноважень щодо вирішення спору по суті. В той час коли орган публічної влади це питання може врегулювати, тобто вирішити без надмірного навантаження на адміністративний суд щодо ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень [10]; по-друге, адміністративні процедури відрізняються від судових процедур за своїм змістом, оскільки у ході адміністративних процедур переважна більшість операцій із виявлення, фіксації та в деяких випадках оцінки фактичних даних здійснюється саме на стадії адміністративного розслідування. Можливо, через це в адміністративних процедурах досить часто зустрічається припис про право зацікавлених осіб брати участь у розслідуванні справи, що здійснюється апаратом органу, і набагато рідше – припис про право цих осіб брати участь у розгляді справи, що здійснюється власне самим органом. Для судового процесу, де діє принцип безпосередності дослідження обставин справи, такий підхід неприпустимий. Одержавши заяву і визнавши, що поданих матеріалів достатньо для початку розгляду справи, суд приступає до судового слідства за цими матеріалами безпосередньо на своїх засіданнях [8, с. 24]; по-третє, однією з основних засад правосуддя є усність судового процесу; за загальним правилом, суд розглядає справи у відкритому судовому засіданні. Наявність у зацікавленої особи фундаментального права особистого спілкування із судом при безпосередньому дослідженні ним обставин справи є однією з умов, за якої судова процедура може бути визнана

належною. У свою чергу, в адміністративних процедурах непоодинокими є випадки розгляду справи у формі листування всіх учасників справи (письмова форма розгляду), усунення сторін від спільної з органом публічної адміністрації безпосередньої оцінки фактичних обставин як на стадії розслідування, так і при вирішенні справи. У судовому процесі письмове провадження є лише винятком із загального правила [8, с. 24]; по-четверте, органи та посадові особи, що провадять адміністративні процедури, є складовою частиною публічної адміністрації. За таких умов навіть за наявності положення про формальну самостійність певного адміністративного органу при вирішенні справи він все одно не застрахований від неформальних впливів із боку вищестоящих адміністративних органів. Більше того, більшість «квазісудових органів» позбавлені навіть формальної самостійності: їх рішення, як правило, потребують затвердження з боку відповідного органу публічної адміністрації. Саме через наведену обставину адміністративні процедури діяльності адміністративних органів, у тому числі й «квазісудових органів», не слід об'єднувати із процедурами діяльності адміністративного суду [8, с. 25].

Доречно також вказати, що ст. 4 КАС України уведено дефініцію «судовий процес» як правовідносини, що складаються під час здійснення адміністративного судочинства. Тому, судовий процес доцільно розглядати як урегульовані нормами адміністративного процесуального права правовідносини, що виникають між адміністративним судом, сторонами та іншими учасниками адміністративної справи, з приводу розгляду та вирішення цим судом публічно-правових спорів, учасниками яких є, по-перше, суб'єкти державно-владних повноважень, по-друге, фізичні та юридичні особи [11, с. 45–53]. Зазначене, вбачається, й обумовлює наявність застосування терміну «судова процедура».

У свою чергу, П.В. Вовк у відповідності до норм чинного законодавства звертає увагу, що судовий процес спрямований на вирішення адміністративної справи і виражається через здійснення операцій з нормами адміністративного процесуального права. Компетенція у сфері захисту прав і свобод засобами адміністративної юстиції покладається на орган державної судової влади – адміністративний суд. Рішення адміністративних судів закріплюються в офіційних актах-документах – постановах, ухвалах, які складаються із дотриманням вимог юридичної техніки [12, с. 92]. Однією зі складових комплексної проблеми підвищення ефективності судового захисту прав і свобод людини і громадянина у публічно-правових відносинах є проблема вдосконалення саме процедурного порядку розгляду справ адміністративними судами тощо.

В дійсності Законом України «Про судоустрій і статус суддів» закріплюється, що судову владу реалізують судді та, у визначених законом випадках, присяжні шляхом здійснення правосуддя у рамках відповідних судових процедур [13]. В той же час, правосуддя в Україні здійснюється виключно судами та відповідно до визначених законом процедур судочинства, у тому числі й у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень [10].

На сьогоднішній день в доктрині адміністративного судочинства сформовано також галузевий підхід до визначення правосуддя в адміністративних справах.

Так, монографічному дослідженні «Захист прав, свобод та інтересів громадян в адміністративних судах першої інстанції» визначено наступні ознаки такого правосуддя: здійснення тільки судом, призначенням є вирішення спору про право, врегулювання процедур відправлення процесуальним законодавством, результатом є судові рішення, що приймається іменем (ім'ям) України і є обов'язковим на всій території України. Крім того, вчений відзначав, що призначенням суду у механізмі держави – бути арбітром у спорах про право [12, с. 40–41].

В продовження належної правової процедури В.С. Стефанюк зазначає, що остання становить собою застосування права судами відповідно до встановлених і санкціонованих державою юридичних принципів і процедур для гарантування та захисту конституційних і особистих прав людини і громадянина, у тому числі й юридичних осіб. Науковець виходить із європейського стандарту щодо концепції процесуальної належної правової процедури, якою є право на справедливий і публічний судовий розгляд справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо прав та обов'язків, що гарантується ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 р. [14, с. 32–33]. Виходячи із змісту даної Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 р. можемо дійти висновку, що відповідна правова (судова) процедура щодо розгляду справи у відповідному провадженні закінчується ухваленням судового рішення спрямованого на забезпечення основних прав та свобод людини та громадянина. В цьому контексті судовий процес

становить собою єдину стабільну та динамічну систему адміністративного судочинства, а судова процедура має свій прояв у вирішенні певної адміністративної справи та закінчується прийняттям судового рішення, що є процесуальною формою реалізації правосуддя.

Нами на початку роботи зверталась увага на дисертаційне дослідження О.В. Зайця, яке присвячене адміністративним процедурам порушення справи адміністративної юрисдикції. В межах даної роботи вченим систематизовано адміністративні процедури звернення до адміністративного суду за захистом на стадії відкриття провадження у справі за критерієм виду провадження, в рамках якого відбувається адміністративна процедура. Виділено такі адміністративні процедури: 1) відкриття провадження у справі; 2) повернення позовної заяви (подання, скарги, заяви); 3) повернення позовної заяви (подання, скарги) за заявою позивача; 4) залишення позовної заяви без розгляду; 5) прийняття нових доказів у справі за ініціативою позивача (скаржника, заявника) (його представника). Зазначений склад адміністративних процедур притаманний не всім видам провадження на стадії відкриття провадження у справі [1, с. 9]. Не заперечуючи даної наукової позиції, але вважаємо, що доречно вести мову про судову процедуру відкриття адміністративним судом провадження у справі.

У свою чергу Ю.Л. Шеренін досліджуючи процесуальні форми перегляду судових рішень адміністративними судами, звертає увагу, що належна процедура, що здійснюється у межах реалізації судової адміністративної юрисдикції встановлена відповідними процесуальними нормами, якими визначається порядок і умови реалізації повноважень адміністративного суду, учасників судового адміністративного процесу. Саме сукупність процесуальних норм, якими вичерпно і послідовно регламентовано порядок реалізації судової адміністративної юрисдикції, являє собою юридичну конструкцію – процесуальну форму реалізації адміністративного судочинства, що собою й становить судову процедуру [15, с. 23].

Г.В. Фазикоз у своїй науковій праці звертає увагу, що реалізації судової влади здійснюється на підставі прийняття судового рішення, яким судова справа вирішується по суті і яке є структурним компонентом відповідного судочинства як процесуальної форми реалізації правосуддя. На основі цих висновків автор формулює власне визначення поняття судового рішення, як акту реалізації судової влади, постановлений у формі процесуального акта-документа в межах самостійної (автономної) судової процедури, яким справа вирішується по суті і який є частиною правопорядку в державі [16, с. 7–8].

Доречно також вказати, що рішення суду, відповідно до позиції Верховного Суду України, становить собою найважливіший акт правосуддя, яке покликане забезпечити захист гарантованих Конституцією України прав і свобод людини та здійснення проголошеного Основним Законом України принципу верховенства права [17].

М.І. Цуркан доводить, що результатом здійснення правосуддя, тобто наслідком встановлення у справі обставин, є ухвалені відповідно до норм матеріального та процесуального права акт – судове рішення. В подальшому вчений звертає увагу, що судове рішення – це правовий (правозастосовний) персоналізований акт, прийнятий судом на основі нормативно-правового акта, який має разовий характер та є обов'язковим до виконання [8, с. 518].

В дійсності судове рішення відіграє важливу роль у вирішенні адміністративної справи по суті та спрямовані забезпечити єдність правозастосовної практики. З цього приводу доречно вказати ст. 290 КАС України, якщо у провадженні одного або декількох адміністративних судів перебувають типові адміністративні справи, кількість яких визначає доцільність ухвалення зразкового рішення, суд, який розглядає одну чи більше таких справ, може звернутися до Верховного Суду з поданням про розгляд однієї з них Верховним Судом як судом першої інстанції [10]. Отже, провадження за типовими (зразковими) справами є однією з найцікавіших новел нового КАСУ, яка потенційно справляє значний вплив на забезпечення єдності судової практики – однієї з найважливіших ознак ефективного адміністративного судочинства. Зокрема, таке нововведення надасть змогу істотно знизити завантаження судів адміністративних судів та забезпечити єдність судової практики в адміністративних справах, зробить розгляд адміністративних спорів швидшим та ефективнішим [18].

Я.П. Синицька на підставі аналізу норм чинного законодавства та наукових позицій вчених дійшла висновку, що судове рішення в адміністративному судочинстві – це найважливіший акт правосуддя, який вирішує адміністративну справу по суті і є процесуальним актом, що має державно-обов'язковий, індивідуально-конкретний характер із застосування норм права до встановлених у судовому розгляді фактів і правовідносин, ухвалений судом іменем України у передбаченому законом процесуальному порядку з дотриманням принципів адміністративного

судочинства й спрямований на захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, інших суб'єктів при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень [19, с. 174].

Висновки. В кінцевому підсумку можемо дійти висновку, що судова процедура в адміністративному судочинстві це відповідна сукупність правовідносин, що складаються під час здійснення адміністративного судочинства та спрямована на ухвалення судового рішення, яким закінчується відповідний вид провадження стосовно розгляду справи в адміністративному суді з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень.

В той же час, доречно вести мову, що судова процедура в адміністративному судочинстві може бути класифікована в залежності від критерію виду провадження, в рамках якого відбувається захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб. У відповідності до зазначеного критерію доцільно виокремлювати наступні судові процедури: 1) у провадженні в адміністративному суді першої інстанції; 2) в апеляційному провадженні; 3) у касаційному провадженні; 4) у провадженні за нововиявленими або виключними обставинами.

Список використаних джерел:

1. Заяць О.В. Адміністративні процедури порушення справи адміністративної юрисдикції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь. 2014. 201 с.
2. Горбалінський В.В. Судова помилка в адміністративному судочинстві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2015. 205 с.
3. Луніна О.С. Публічно-правові спори у сфері державної реєстрації як предмет адміністративного судочинства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2015. 207 с.
4. Нижник Н. Р. Правовое регулирование государственно-управленческих отношений : автореф. дис. доктора юрид. наук : 12.00.02. М., 1992. 44 с.
5. Демський Е. Ф. Адміністративне процесуальне право України : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 496 с.
6. Алімов Р.С. Процедури в адміністративному праві України: теорія і практика : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2002. 198 с.
7. Туркова О. К. Правова природа процедур надання адміністративних послуг в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2007. 238 с.
8. Адміністративне судочинство України : підручник / О.М.Пасенюк (кер. авт. кол.), О.Н.Панченко, В. Б. Авер'янов [та ін.] ; за заг. ред. О. М. Пасенюка. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 672 с.
9. Губерська Н. Л. Адміністративні процедури у сфері вищої освіти : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2016. 471 с.
10. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/2747-15>.
11. Комзюк А. Т., Бевзенко В. М., Мельник Р. С. Адміністративний процес України : навч. посіб. Київ : Прецедент, 2007. 531 с.
12. Вовк П.В. захист прав, свобод та інтересів громадян в адміністративних судах першої інстанції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2009. 202 с.
13. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/1402-19>.
14. Стефанюк В. С. Судовий адміністративний процес : монографія. Харків : Фірма «Консум», 2003. 464 с.
15. Шеренін Ю. Л. Процесуальні форми перегляду судових рішень адміністративними судами : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2012. 191 с.
16. Фазикош Г. В. Судове рішення в цивільному судочинстві : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2008. 19 с.
17. Про судове рішення у цивільній справі : Постанова Верховного суду України від 18.12.2009 № 14. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/v0014700-09>.
18. Подорожна Т. Зразкові та типові справи як новий механізм адміністративного судочинства. URL : <https://sud.ua/ru/news/blog/124220-zrazkovi-ta-tipovi-spravi-yak-noviy-mekhanizm-administrativnogo-sudochinstva>.
19. Синицька Я.П. Судові рішення в адміністративному судочинстві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2014. 198 с.

КАЗЬМІНА-ВОРОНЕЦЬ Я.С.

**ЦІЛІ ТА ЗАВДАННЯ З ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ
ЩОДО ВПРОВАДЖЕННЯ «ЄВРОПЕЙСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО КУРСУ»
В СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО УКРАЇНИ**

**GOALS AND TASKS FOR FORMATION AND IMPLEMENTATION
OF STATE POLICY REGARDING THE IMPLEMENTATION
OF THE “EUROPEAN GREEN COURSE” IN AGRICULTURAL HOLDING**

В статті аналізуються численні європейські та вітчизняні нормативно-правові акти щодо впровадження Європейського Зеленого Курсу взагалі та у сільське господарство – зокрема. На сьогодні вбачається актуальним завданням державної політики переконати людей змінити свої харчові звички на більш екологічно стійкі моделі споживання їжі стає все більш актуальним. Уподобання в їжі, вибір і звички в їжі, як відомо, важко змінити, оскільки вони є центральним аспектом способу життя людей та їхнього соціально-культурного середовища. Багато людей вже мають позитивне ставлення до екологічно чистої їжі, але помітний розрив між прихильним ставленням і фактичною покупкою та споживанням більш екологічно чистих харчових продуктів і його ще потрібно подолати. Аналіз численної літератури та кращих світових практик показав, що найкращі стратегії для зменшення цих втрат їжі включають кращу освіту, кращу інфраструктуру для зберігання продуктів, кращий доступ до ринків для дрібних фермерів і створення можливостей для колективного маркетингу. Що стосується нашого дослідження, то необхідно зазначити, що державна політика щодо впровадження Європейського Зеленого Курсу і реалізації завдання зі зменшення втрат їжі та харчових відходів може відбуватися на макрорівні (законодавство, оподаткування, інфраструктура тощо), але бажано починати з мікрорівня – на рівні потреб окремо взятої особи. Дослідники, неурядові організації, органи публічної адміністрації працюють на зменшення харчових відходів, але відносно мало уваги та координації зосереджено на підтримці споживача у скороченні відходів їжі. Тому на нашу думку необхідно розробити і прийняти Національну стратегію управління харчовими відходами до 2050 року, в якій і визначити план дій для всіх рівнів, але акцент зробити на стимулюванні споживача щодо скорочення харчових відходів. До завдань державної політики України щодо впровадження ЄЗК в сільське господарство відносяться наступні: 1) стимулювання розвитку зеленого сільського господарства; 2) підтримка у формуванні сталого режиму виробництва та споживання продуктів харчування; 3) зменшення втрат їжі та харчових відходів; 4) діджиталізація (цифровізація) сільського господарства та покращення доступу до широкосмугового Інтернету.

Ключові слова: *Європейська Зелена Угода, сільське господарство, цілі, завдання, державна політика, стале споживання їжі, органічне виробництво.*

The article analyzes numerous European and domestic regulations on the implementation of the European Green Deal in general and in agriculture in particular. Today, the urgent task of public policy to persuade people to change their eating habits to more environmentally sustainable patterns of food consumption is becoming increasingly important. Food preferences, choices and habits are known to be difficult to change because they are a central aspect of people's lifestyles and socio-cultural backgrounds. Many people already have a positive attitude towards organic food, but there is a noticeable gap between the favorable attitude and the actual purchase and consumption

of cleaner food and it still needs to be overcome. An analysis of the vast literature and best practices of the world has shown that best strategies to reduce these food losses include better education, better food storage infrastructure, better access to markets for small farmers, and opportunities for collective marketing. Regarding our study, it should be noted that the state policy on the implementation of European Green Deal and the implementation of the task of reducing food and food waste may occur at the macro level (legislation, taxation, infrastructure, etc.), but it is desirable to start at the micro level – at the level of individual needs. Researchers, NGOs, and public administrations are working to reduce food waste, but relatively little attention and coordination has been focused on supporting consumers in reducing food waste. Therefore, in our opinion, it is necessary to develop and adopt a National Strategy for Food Waste Management until 2050, which will define an action plan for all levels, but focus on encouraging consumers to reduce food waste. The tasks of the state policy of Ukraine on the introduction of EPC in agriculture include the following: 1) stimulating the development of green agriculture; 2) support in the formation of a sustainable regime of production and consumption of food; 3) reduction of food losses and food waste; 4) digitization (digitalization) of agriculture and improving access to broadband Internet.

Key words: *European Green Deal, agriculture, goals, objectives, public policy, sustainable food consumption, organic production.*

Постановка проблеми. Цілі держави завжди обумовлюють відповідні напрями її політики та завдання. Для України характерним є визначення цілей її політики з ґрунтуванням на таких базових суспільних цінностях: людина, її права та свободи, відповідальність перед собою, своєю сім'єю та суспільством; державність, добробут населення та національна безпека; європейський вибір, відданість загальнонародним цінностям, ідеалам свободи та гарантованої демократії; послідовне утвердження гуманістичних і правових засад розвитку суспільства, поваги й толерантності, професійності й авторитету, доброчинності й шляхетності у відносинах між людьми, становлення громадянського суспільства [1].

Однак, Європейський Зелений Курс (далі ЄЗК) є досить динамічним інструментом, який тільки у процесі формування. Тому основні нормативно-правові акти, які забезпечать реалізацію зазначеного курсу, будуть лише розроблятися та затверджуватись.

Так, на сьогодні існує лише один нормативно-правовий акт, який стосується реалізації державної політики України щодо впровадження ЄЗК, це Постанова Кабінету Міністрів України (далі КМУ) від 24 січня 2020 р. № 33, що затверджує «Положення про міжвідомчу робочу групу з питань координації подолання наслідків зміни клімату в рамках ініціативи Європейської Комісії «Європейський Зелений Курс»» [2]. В якій визначений адміністративно-правовий статус вказаної міжвідомчої робочої групи.

Тому визначаючи мету державної політики щодо впровадження ЄЗК в сільське господарство України було взято за основу вище зазначені цілі, а також мета, яка була поставлена ЄС під час прийняття Європейського зеленого курсу. Такими документами в першу чергу є Комюніке Європейської Комісії «Європейський зелений курс» 2019 року [3] (далі Комюніке) та Дорожня карта 2020 року (далі Дорожня карта) [4; 5], що містять основні заходи у сферах, які підпадають під дію ЄЗК, а також часові рамки для їхнього впровадження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Цілі та завдання з формування та реалізації державної політики є предметом аналізу чисельних наукових досліджень вітчизняних вчених різних галузей наукових знань, зокрема це: А. Даніленко, О. Евсеева, О. Лаврук, В. Оксін, Л. Сорока, В. Тертичка та інші. Однак чіткого розуміння цілей та завдань з формування та реалізації державної політики щодо впровадження «Європейського Зеленого Курсу» в сільське господарство України досі не має, що спонукає наукову спільноту до пошуку істинності в цьому питанні.

Метою статті є висвітлення власної думки щодо цілей та завдань з формування та реалізації державної політики при впровадженні «Європейського Зеленого Курсу» в сільське господарство України.

Виклад основного матеріалу. Комюніке та Дорожня карта, це основні документи, які визначають зміст, завдання, принципи та напрями формування та реалізації державної політики України щодо впровадження «Європейського Зеленого Курсу» в загалі та у сільське господарство – зокрема. Однак, за змістом, зазначені документи – це «початкові стратегічні документи ключових політик і заходів, необхідних для досягнення Європейського зеленого курсу» [5].

В свою чергу ЄЗК є складовою частиною Стратегії Європейської Комісії для імплементації Порядку денного ООН до 2030 року та цілей сталого розвитку [6]. Українська сторона основними цілями зазначеного курсу визначила: забезпечення харчової безпеки; конкурентоспроможність українських виробників та підприємств; збереження біорізноманіття, захист здоров'я та добробут громадян від ризиків та наслідків зміни клімату [2].

Україна планує приєднатися до ЄЗК, проголосивши в Національній економічній стратегії намір досягти кліматичної нейтральності в 2060 році [7]. Проте такий перехід може стати величезним викликом для нашої країни через застарілі технології у промисловість, низьку якість державного управління та занадто амбітні цілі, запропоновані Євросоюзом для України [8].

Тому уряду України для реалізації державної політики щодо впровадження ЄЗК в сільське господарство необхідно вирішити завдання загального характеру, тобто ті, що стосуються усього ЄЗК. Та спеціальні – ті які відносяться саме сільського господарства.

Порівняння загальних порядків денних ЄС та Уряду України щодо впровадження «Європейського Зеленого Курсу» в сільське господарство свідчить про їх часткове перекриття. Так, у Програмі діяльності Кабінету Міністрів України (2020) [9] Уряд зробив основний акцент на продовольчій безпеці, визначивши її одним із довгострокових пріоритетів своєї діяльності. Варто наголосити, що з ухваленням нової Національної економічної стратегії на період до 2030 року [10] ракурс сільськогосподарської політики уряду розширився і прямо визначена узгодженість національної політики з Європейським зеленим курсом. Серед завдань аграрної політики як складової нової економічної політики Уряд України визначив її екологічний компонент, зокрема забезпечення: 1) розвитку сталого сільськогосподарського виробництва; 2) підтримки органічного виробництва та збільшення виробництва органічної продукції; 3) державної політики в агропромисловому секторі щодо захисту довкілля та управління природними ресурсами у сільському господарстві; 4) розвитку інфраструктури зрошення; 5) виробництва та експорту безпечної та здорової сільськогосподарської та харчової продукції [11].

Отже, до загальних завдань державної політики у зазначеній сфері відносяться забезпечення: 1) кліматичної нейтральності шляхом трансформації державної політики, яка буде відбуватися на трьох рівнях, а саме на: а) державному (кліматичне врядування); б) місцевому (кліматично нейтральні громади); в) індивідуальному (свідомі кліматично нейтральні громадяни України); 2) продовольчої безпеки; 3) узгодженості національної політики з Європейським зеленим курсом.

Інші завдання ЄЗК загального характеру наступні: а) постачання чистої, доступної та безпечної енергії; б) мобілізація промисловості та кругової економіки; в) енерго та ресурсоефективне будівництво та реконструкція; г) збереження та відновлення екосистеми та біорізноманіття; д) забезпечення нульового забруднення довкілля; е) запровадження сталої і розумної мобільності [5]; ж) стале зелене сільське господарство.

Більш детально зупинимось на завданнях державної політики, які стосуються реформування сільського господарства України в зелене сільське господарство, тобто проаналізуємо спеціальні завдання.

1. Стимулювання розвитку кліматично-орієнтованого сільського господарства (зокрема, органічного виробництва, технологій неглибокої оранки тощо) [11]. Європейський зелений курс в аграрній частині посиляється на оновлену стратегію «Від ферми до виделки», в українській інтерпретації – «Від лану до столу». До 2030 року ця стратегія передбачає такі важливі і складні пункти: а) скорочення використання небезпечних пестицидів на 50%; б) скорочення використання антибіотиків у тваринництві на 50%; в) розширення частки органічного виробництва до 25% від загального виробництва; г) зменшення використання добрив на 20% [12].

Для України актуальним є розвиток системи зрошення та іригації. Так за даними «Аудиту економіки держави», який був проведений за ініціатииви Президента України Володимира Зеленського та представлений 6 листопада 2020 року зазначено, що «В Україні обліковується 5,5 млн га меліорованих земель, з них 2,2 млн га зрошуваних і 3,3 млн га осушуваних. Але система зрошення та дренажу є нерозвинутою: Україна використовує – 20% потенціалу зі зрошення та – 10% з дренажу. Як наслідок, Україна втрачає близько 1,5 млрд дол. США доходів щорічно, за даними ЄБРР, а кожен 6 гектар с/г земель є деградованим» [13]. Тому державна політика України повинна спрямуватися саме на стимулювання зрошення та дренажу сільськогосподарських земель шляхом прийняття законодавства, удосконалення системи управління водними ресурсами та меліорацією земель. Прийняті Стратегія зрошення та дренажу в Україні [14] і План заходів з реалізації Стратегії зрошення та дренажу в Україні на період до 2030 року [15] частково покликані вирішити зазначену проблему.

2. Формування сталих та усвідомлених споживчих практик населення [11] – це харчові системи, які розглядаються як усі елементи та види діяльності, що стосуються виробництва, переробки, розподілу, приготування та споживання їжі, підтримують здоров'я людини та екологічну стійкість. Однак вони створюють найбільший тиск, пов'язаний з людиною на Землі.

Метою 12 цілі ООН зі сталого розвитку (ЦУР) є: «забезпечення сталого споживання та виробництва», це означає, що споживачі повинні перейти на поживне та безпечне харчування з меншим впливом на навколишнє середовище. Крім того, виробникам потрібно вирощувати більше продуктів харчування для зростаючого населення планети, одночасно зменшуючи негативний вплив на навколишнє середовище [16], що дуже складно. Цей перехід до здорового та стійкого харчування з залученням багатьох зацікавлених сторін, включаючи споживачів, необхідний для досягнення ЦУР ООН, які спрямовані на ліквідацію бідності, голоду та недоїдання, а також на захист планети та забезпечення соціального та економічного добробуту для всіх.

Одним із варіантів більш сталого виробництва харчових продуктів є органічне виробництво, описане в Регламенті (ЄС) 2018/848 Європейського Парламенту та Ради від 30 травня 2018 року про органічне виробництво та маркування органічних продуктів та скасування Регламенту Ради (ЄС) № 834, в якому сказано, що «система сталого управління складається з виробництва широкого спектру високоякісних харчових продуктів, інших продуктів сільського господарства та агрокультури, які відповідають попиту споживачів на товари, що виробляються шляхом використання процесів, які не завдають шкоди навколишньому середовищу, здоров'ю людей, здоров'я рослин або здоров'я та благополуччя тварин» [17].

Органічні продукти можна визначити як продукти, вирощені з метою збереження ґрунту, води та повітря та мінімізації впливу на навколишнє середовище. Забороняється використання синтетичних добрив і хімічних засобів захисту рослин, профілактичне застосування антибіотиків, використання генетично модифікованих організмів (ГМО), іонізуючого випромінювання.

Отже, забезпечення екологічної стійкості щодо атмосфери, води та ґрунту може бути досягнуто лише за умови підтримки сталого режиму виробництва та споживання продуктів сільського господарства.

Необхідно відмітити, що частка сільськогосподарських земель під органічним виробництвом в Україні та ЄС свідчить про їх рух в одному напрямі – збільшення обсягу таких земель. Водночас рівень амбітності ЄС є набагато вищим, ніж в Україні (відповідно 25% та 3%) [11]. Отже, Україна має всі можливості щоб стати провідним лідером в органічному виробництві.

Таким чином, державна політика України щодо впровадження ЄЗК в сільське господарство повинна в першу чергу бути зорієнтованою на роз'яснювальну роботу серед населення України. Завдання переконати людей змінити свої харчові звички на більш екологічно стійкі моделі споживання їжі стає все більш актуальним. Уподобання в їжі, вибір і звички в їжі, як відомо, важко змінити, оскільки вони є центральним аспектом способу життя людей та їхнього соціально-культурного середовища. Багато людей вже мають позитивне ставлення до екологічно чистої їжі, але помітний розрив між прихильним ставленням і фактичною покупкою та споживанням більш екологічно чистих харчових продуктів і його ще потрібно подолати.

3. Зменшення втрат їжі та харчових відходів – ініціатива була б корисною для подолання прогалин України щодо стратегічного планування зменшення втрат їжі та скорочення харчових відходів [11]. Харчові відходи це коли корисний їстівний матеріал, призначений для споживання людиною, викидається, втрачається, руйнується або споживається шкідниками в будь-якій точці ланцюга постачання харчових продуктів.

Загальнови́знано, що дані про харчові відходи отримати важко [18], ті оцінки, які є, свідчать про те, що приблизно 30% щорічного світового врожаю ніколи не споживається людьми [19]. Приблизно 1,3 мільярда тонн їжі, або третина загального світового виробництва, втрачається [20]. При цьому європейці та північноамериканці витрачають приблизно 100 кг їжі на душу населення щорічно. У країнах Африки на південь від Сахари та Південної або Південно-Східної Азії витрачається лише 6–11 кг їжі на людину на рік. Крім того, причини харчових відходів у всьому світі різні. В індустріальних країнах низька вартість їжі означає, що величезна кількість їжі псується перед вживанням або її просто викидають через смак або не привабливий вигляд. Однак в інших країнах причини втрат їжі пов'язані в основному з неефективним збиранням врожаю, неадекватними засобами для зберігання та охолодження, а також з низькою якістю пакування та виробничих процесів [21]. Іншими словами, в країнах, що розвиваються, втрата їжі відбувається на фермі або біля неї, тоді як у розвинутих країнах втрата їжі відбувається ближче до кінця харчового ланцюга споживача.

Аналіз численної літератури та кращих світових практик показав, що найкращі стратегії для зменшення цих втрат їжі включають кращу освіту, кращу інфраструктуру для зберігання продуктів, кращий доступ до ринків для дрібних фермерів і створення можливостей для колективного маркетингу. Інвестування в сільськогосподарські технології, транспорт, інфраструктуру та комунікаційні технології можуть допомогти зменшити втрати їжі. Однак важливо також зазначити, що на втрати їжі можуть також впливати багато інших факторів, таких як доступ до регулярного енергопостачання, державна політика та регулювання й багато інших. Тому важливо детально дослідити, які існують чинники втрат їжі. Багато факторів сприяють цьому марнотратству – поведінка споживачів формується не тільки під впливом індивідуальних та міжособистісних факторів, а й під впливом існуючої системи харчування, наприклад, яка державна політика, маркетинг продуктів харчування та ЗМІ.

Що стосується нашого дослідження, то необхідно зазначити, що державна політика щодо впровадження ЄЗК і реалізації завдання зі зменшення втрат їжі та харчових відходів може відбуватися на макrorівні (законодавство, оподаткування, інфраструктура тощо), але бажано починати з мікрорівня – на рівні потреб окремо взятої особи. Дослідники, неурядові організації, органи публічної адміністрації працюють на зменшення харчових відходів, але відносно мало уваги та координації зосереджено на підтримці споживача у скороченні відходів їжі. Тому на нашу думку необхідно розробити і прийняти Національну стратегію управління харчовими відходами до 2050 року, в якій і визначити план дій для всіх рівнів, але акцент зробити на стимулюванні споживача щодо скорочення харчових відходів.

4. Діджиталізації (цифровізації) сільського господарства. Уже сьогодні в сільському господарстві існують нові прийоми роботи, в яких задіяні цифрові і технологічні інновації, що підвищують його ефективність. Використання дронів в землеробстві і в цілому в сільському господарстві – одне з найбільш перспективних напрямків застосування цієї технології. Безпілотні літаючі апарати (БЛА) можуть бути ефективно використані для планування і контролю етапів сільськогосподарського виробництва, а також для хімічної обробки посівів та інших рослин. При цьому основним критерієм для впровадження БЛА є економічна доцільність. БЛА дозволяють отримувати актуальну і ефективну інформацію тоді, коли вона вам необхідна, крім того, накопичена за тривалий період інформація дозволяє аналізувати процеси в динаміці. Апарати оснащують спеціальними датчиками, які точково виявляють заражені зони посівів, точково наносять добрива і поливають рослини. За три години БЛА може засіяти 10 км² землі. Ще один спосіб застосування дронів – це спостереження, контроль за роботою працівників, сільськогосподарської техніки, охорона угідь. А встановлення на дрони тепловізорів забезпечує також охорону вночі. GPS-контроль дозволяє здійснити багато з того, що ще недавно здавалося неймовірним [22].

Використовуючи дану систему, можна контролювати багато параметрів, серед яких: 1) місце розташування та маршрути пересування всієї техніки; 2) витрати палива в русі, витрати палива під час стоянок, витрати палива під час виконання робіт на полях, витрати палива на 1 гектар обробленої площі і т.д.; 3) час в'їзду і виїзду з поля, час простоїв і виконання польових робіт; 4) площа оброблених ділянок полів. Крім того, система дозволяє: 1) наносити карти полів або імпортувати їх з інших картографічних програм; 2) вести облік історії обробки полів, чергування сільськогосподарських культур; 3) автоматично ідентифікувати навісне обладнання і визначити вид виконуваних робіт; 4) автоматично ідентифікувати водіїв для обліку часу робіт; 5) задавати розцінки робіт для попереднього розрахунку вартості виконаних робіт; 6) порівнювати заплановані польові роботи з фактично виконаними [22].

Наприклад, *Storwise Operations* [23] – це світова компанія з надання дистанційних послуг для агробізнесу. Вона активно працює у 50 країнах світу, наприклад в: Україні, Казахстані, Молдові, Уругваї, Парагваї та у багатьох країнах Африки [24]. Вона надає послуги з: моніторингу усіх полів в одній системі; зміни стану посівів в режимі реального часу; миттєвого сповіщення про проблеми на полях; контролю ситуації на полях навіть офлайн; прогнозу урожаю.

Також є приклади і новітніх ІТ продуктів запроваджених українськими агрокомпаніями, зокрема: 1) *METEOTREK* [25] – продукт для моніторингу погодних умов, планування технологічних операцій в агровиробництві і моделювання ризиків виникнення захворювань рослин; 2) *PROFEED* [26] – комплексна система контролю й управління процесом годування тварин на м'ясо-молочних фермах. Вона допомагає оптимізувати бізнес-процеси і раціонально використовувати корм [22].

Однак, цифровізація сільського господарства неможлива без належного доступу до широкопasmового Інтернету у сільській місцевості, тому цей індикатор є важливим. Наразі Укра-

їна має нижчу вихідну позицію порівняно з ЄС (відповідно 55% та 82%), у той же час має намір рухатися в одному напрямі з ЄС, суттєво скоротити відставання від ЄС та визначає амбітні цілі щодо покращення доступу сільського населення до широкосмугового Інтернету (охоплення 95% с/г населення в Україні та 100% в ЄС) [11].

Отже, цілі і завдання державної політики України щодо впровадження ЄЗК в сільське господарство корелюються із напрямками формування зазначеної політики, а також із суміжними сферами: екологічною (кліматичною), розвитку сільських територій, органічного виробництва, диджиталізацією тощо.

Висновки. До завдань державної політики України щодо впровадження ЄЗК в сільське господарство відносяться наступні: 1) стимулювання розвитку зеленого сільського господарства; 2) підтримка у формуванні сталого режиму виробництва та споживання продуктів харчування; 3) зменшення втрат їжі та харчових відходів; 4) діджиталізація (цифровізація) сільського господарства та покращення доступу до широкосмугового Інтернету.

Список використаних джерел:

1. Тертичка В. Державна політика: аналіз і впровадження в Україні : автореф. дис. ... д-ра наук. з держ. управління : 25.00.01 / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. К., 2004. 36 с.
2. Положення про міжвідомчу робочу групу з питань координації подолання наслідків зміни клімату в рамках ініціативи Європейської Комісії «Європейський зелений курс» : Постанова Кабінету Міністрів України від 24.01.2020 р. № 33. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/33-2020-%D0%BF#Text>
3. The European Green Deal/ COM/2019/640 final Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, 2019. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2019%3A640%3AFIN>
4. European Parliament resolution of 15 January 2020 on the European Green Deal (2019/2956 (RSP)). *European Parliament*, 2020. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2020-0005_EN.html
5. Європейський зелений курс: можливості та загрози для України. Аналітичний документ. *Ресурсно-аналітичний центр «Суспільство і довкілля»*, 2020. URL: <https://www.rac.org.ua/uploads/content/571/files/european-green-dealuafinal.pdf>
6. Sustainable Development Goals. European Commission website, 2020. URL: https://ec.europa.eu/info/strategy/international-strategies/sustainable-development-goals_en
7. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 р. №179. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-nacionalnoyi-eko-a179>
8. Алектанкіна К., Ткаченко Я. Зелений курс в ЄС та Україні: виклики та перспективи. «*Вокс Україна*», 2021. URL: <https://voxukraine.org/zelenyj-kurs-v-yes-ta-ukrayini-vyklyky-ta-perspektivy/>
9. Про затвердження Програми діяльності Кабінету Міністрів України: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.06.2020 р. № 471. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-programi-diyalnosti-kabinetu-ministriv-t120620>
10. Національна економічна стратегія 2030. Центр економічного відновлення, 2020. URL: <https://nes2030.org.ua/#rec245890384>
11. Картування стратегічних цілей України та ЄС у контексті Європейського зеленого курсу: вектори розвитку та флагманські ініціативи». Аналітичний документ. *Ресурсно-аналітичний центр «Суспільство і довкілля»*, 2021. URL: <https://www.rac.org.ua/uploads/content/615/files/mappingeuropean-green-deal2021ua.pdf>
12. Кучер М. Імплементация Європейського «зеленого курсу» в інтересах українського аграрного сектору. *AgroPolit.com*, 2021. URL: <https://agropolit.com/blog/458-implementatsiya-evropeyskogo-zelenogo-kursu-v-interesah-ukrayinskogo-agrarnogo-sektoru>
13. Вектори економічного розвитку 2030. Кабінет Міністрів України, 2021. URL: <https://nes2030.org.ua/docs/doc-vector.pdf>
14. Про схвалення Стратегії зрошення та дренажу в Україні на період до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.08. 2019 р. № 688-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D1%80#Text>
15. План заходів з реалізації Стратегії зрошення та дренажу в Україні на період до 2030 року : Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21.10.2020 р. № 1567-р. URL: <https://mepr.gov.ua/news/36573.html>

16. Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development. United Nations, 2015. URL: https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E
17. Regulation (EU) 2018/848 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2018 on organic production and labelling of organic products and repealing Council Regulation (EC) No 834/2007 (OJ L 150, 14.6.2018, p. 1–92).
18. Parfitt, J., Barthel, M., Macnaughton, S. Food waste within food supply chains: Quantification and potential for change to 2050. *Royal Society*, 2010. <https://doi.org/10.1098/rstb.2010.0126>.
19. Global Food: Waste Not Want Not. *Institute for Mechanical Engineers*, 2013.
20. Food and Agriculture Organization (FAO). Global Food Losses and Food Waste. FAO, 2011.
21. Bahadur, Krishna, Iftekhharul Haque, Alexander F. Legwegoh and Evan D. G. Fraser. Strategies to Reduce Food Loss in the Global South. *Sustainability*, 2016, 8(7). <https://doi.org/10.3390/su8070595>
22. Сільське господарство в Україні. *DLF Attorneys-at-law*, 2020. URL: <https://dlf.ua/ua/silske-gospodarstvo-v-ukrayini/>
23. Cropwise Operations. Цифрове рішення для агровиробництва, 2021. URL: <https://ua.cropwise.com/operations#features>
24. Cropwise Operations. *Latifundist Media*, 2021. URL: <https://latifundist.com/kompanii/948-cropio>
25. METEOTREK. Офіційний сайт, 2021. URL: <http://meteotrek.ua/>
26. PROFEED. Офіційний сайт, 2021. URL: https://profeed.systems/?fbclid=IwAR0dTUkSy_NqGHTXPURNwWTg6MCN3wpbyfD-JySeXC_q9lg-kP7uZsikITo

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ

THE CONCEPT AND SIGNS OF AN ADMINISTRATIVE OFFENSE IN THE FIELD OF THE ELECTION PROCESS

У статті сформульовано поняття адміністративного правопорушення у сфері виборчого процесу, яке пропонується розуміти як суспільно-шкідливе, протиправне, винне діяння (дію чи бездіяльність), що посягає на суспільні відносини у сфері виборчого процесу та за яке законодавством встановлена адміністративна відповідальність, зокрема статтями 212⁷–212²⁴ КУпАП.

Суспільна шкідливість як ознака адміністративного правопорушення у сфері виборчого процесу полягає в заподіянні чи можливості заподіяння шкоди суспільним відносинам, пов'язаних із реалізацією виборчих прав громадян. В даному випадку ступінь суспільної шкідливості визначається характером посягання на демократичні інститути в державі.

З точки зору теорії адміністративно-деліктного права поняттю порушення виборчого законодавства взагалі або ж адміністративного порушення у сфері виборчого процесу властиві всі ознаки адміністративного порушення як такого. На підставі аналізу ст. 9 КУпАП та узагальнення поглядів вчених з цього питання, виділено такі ознаки адміністративного правопорушення у сфері виборчого процесу: а) наявність діяння (дії чи бездіяльності); б) суспільна шкідливість; в) адміністративна протиправність; г) винність; д) адміністративна караність.

Ключові слова: вибори, виборчий процес, адміністративне правопорушення, адміністративна відповідальність, поліцейська діяльність, протидія правопорушенням.

The article formulates the concept of an administrative offense in the field of the election process, which is proposed to be understood as a socially harmful, illegal, culpable act (action or inaction) that affects public relations in the field of the election process and for which administrative responsibility is established by legislation, in particular, articles 212⁷–212²⁴ KUPAP.

Public harm as a sign of an administrative offense in the field of the electoral process consists in causing or the possibility of causing damage to social relations related to the exercise of citizens' electoral rights. In this case, the degree of social harm is determined by the nature of encroachment on democratic institutions in the state.

From the point of view of the theory of administrative-delict law, the concept of a violation of election legislation in general or an administrative violation in the field of the election process is characterized by all the signs of an administrative violation as such. Based on the analysis of Art. 9 of the Code of Criminal Procedure and summarizing the views of scientists on this issue, the following signs of an administrative offense in the field of the election process are highlighted: a) the presence of an act (action or inaction); b) social harm; c) administrative illegality; d) guilt; e) administrative penalty.

Key words: elections, election process, administrative offense, administrative responsibility, police activity, combating offenses.

Вступ. Провідне місце у системі публічно-правового забезпечення виборчих прав громадян належить нормам адміністративного права, які в умовах сьогодення переживають стан подальшого розвитку. Це пов'язано з тим, що після здобуття Україною незалежності йде постійний процес зміни виборчого законодавства, на що мають реагувати теорія і практика адміністративного права, з метою розвитку, уточнення і забезпечення реалізації конституційно-правових норм. Забезпечення виборчих прав громадян є провідною проблемою сьогодення, оскільки порушення цього права призводить до сумнівів у легітимності публічної влади в будь-якій державі. Тому комплексне дослідження проблем адміністративно-правового забезпечення протидії адміністративним правопорушенням у сфері виборчого процесу та вироблення пропозицій щодо удосконалення законодавства у сфері виборчих прав громадян сприятимуть розбудові розвиненої демократичної правової держави та допоможе громадянам реалізувати своє конституційне право обирати і бути обраними до органів державної влади й органів місцевого самоврядування.

Стан дослідження. Теоретичною основою дослідження стали роботи учених стосовно вивчення різних аспектів адміністративно-правової протидії правопорушенням у сфері виборчого процесу, зокрема В.Б. Авер'янова, Н.І. Ануфрієва, В.Г. Афанасьєва, О.М. Бандурки, Ю.П. Битяка, В.В. Бевзенка, В.М. Гарашука, В.В. Галушка, Е.Ф. Демського, Є.В. Додіна, Р.А. Калужного, С.В. Ківалова, В.К. Колпакова, А.Т. Комзюка, Т.О. Коломось, Л.В. Ковалю, О.В. Кузьменко, В.І. Курила, О.Г. Мурашина, Н.Р. Нижник, В.І. Олефіра, В.Ф. Опришка, О.І. Остапенка, С.В. Петкова, Ю.І. Римаренка, В.Д. Сушенка, О.Ю. Синявської, М.М. Тищенко, Ю.О. Фрицького, В.К. Шкарупи, Х.П. Ярмачі та ін.

Окремі аспекти адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері виборчого процесу були предметом дослідження таких науковців, як І. Баранов, О. Волощук, В. Гайдук, Д. Голосніченко, Я. Давидович, В. Ковтунець, О. Колесников, В. Колесніченко, В. Кравченко, І. Луговий, О. Нельма, О. Осадчук, В. Плукар, М. Смокович, В. Співак, П. Стецюк, В. Стукаленко, та ін. Проте, вони лише розкрили окремі аспекти адміністративно-правового забезпечення виборчого процесу.

Метою статті є дослідження поняття та ознак адміністративних правопорушень у сфері виборчого процесу

Виклад основних положень. Розглядаючи підстави адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері виборчого процесу, пропонується відштовхуватися від загальних уявлень та понять з цього питання. Питання наукового дослідження підстав адміністративної відповідальності займає одне з провідних місць в теорії адміністративно-деліктного права, тому що вона безпосередньо пов'язана із встановленням обсягу застосування заходів адміністративного стягнення та із забезпеченням законності при притягненні до відповідальності, дотриманням прав і свобод громадян.

Досить поширеною є позиція Д.М. Бахраха, який у своїх роботах виділяє три підстави адміністративної відповідальності:

- 1) нормативна – наявність системи норм які її регулюють;
- 2) фактична – діяння конкретного суб'єкта, яке порушує правові приписи, які охороняються адміністративними санкціями (адміністративне правопорушення);
- 3) процесуальна – акт компетентного суб'єкта про накладення конкретного стягнення за конкретне адміністративне правопорушення [1, с. 281].

Значення нормативної підстави адміністративної відповідальності полягає в тому, що адміністративна відповідальність взагалі не може виникнути, якщо така можливість не передбачена адміністративно-деліктним законодавством [2, с. 280–282]. Аналіз наукових досліджень свідчить, що зміст нормативної підстави адміністративної відповідальності, можна подати таким чином:

- а) матеріально-правові норми (визначають склади адміністративних проступків);
- б) компетенційні норми (встановлюють коло суб'єктів, які мають право накладати адміністративні стягнення);
- в) процесуальні норми (регламентують процедуру притягнення до адміністративної відповідальності, її процесуальну форму).

Нормативною підставою адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері виборчого процесу на даний час виступає Кодекс України про адміністративні правопорушення.

Питання захисту виборчих прав громадян за допомогою норм, які встановлюють адміністративну відповідальність вперше було визначено у законодавстві, коли до глави 15 КУпАП «Адміністративні правопорушення, що посягають на встановлений порядок управління» було включено ст. 186², якою було передбачено відповідальність за окремі порушення у сфері виборчого процесу [3].

Пізніше, у 2006 році до КУпАП було включено окрему главу 15-А «Адміністративні правопорушення, що посягають на здійснення народного волевиявлення та встановлений порядок його забезпечення», яка на той час містила 14 статей [4]. Збільшення кількості та видів правопорушень у сфері виборчого процесу, за які законодавством встановлена адміністративна відповідальність, вбачається доцільним та своєчасним заходом, адже це дозволяє забезпечити більш доскональний захист суспільних відносин у сфері здійснення народного волевиявлення.

До фактичних підстав настання адміністративної відповідальності відносять наявність складу адміністративного правопорушення.

У наукових джерелах адміністративне правопорушення розглядається як феномен, якому притаманні наступні особливості:

- адміністративне правопорушення (проступок) – явище соціальне, оскільки породжується сукупністю об'єктивних і суб'єктивних умов соціального буття людей;
- адміністративне правопорушення (проступок) – має історичний характер;
- адміністративне правопорушення (проступок) – суспільно шкідливе, масове явище, тому що складається із множинної сукупності специфічних актів індивідуальної поведінки людей у суспільстві, яке завдає чи може завдати шкоду (як матеріальну, так і нематеріальну) суспільним відносинам, які охороняються нормами адміністративного права;
- адміністративне правопорушення (проступок) – правове явище, оскільки з метою захисту від нього суспільство вимушене встановлювати відповідні правові заборони, забезпечені можливостями адміністративного примусу [5, с. 13].

Адміністративне правопорушення, яке посягає на виборчі права громадян, є фактичною підставою для настання адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері виборчого процесу.

Науковцями зазначається, що в адміністративно-правовій доктрині, а потім у законодавстві і юридичній практиці, історично склалися два підходи до сутності і змісту поняття «адміністративне правопорушення».

Відповідно до першого таким є порушення прав громадян та інших юридично підвладних суб'єктів адміністративно-правових відносин з боку суб'єкта, що здійснює публічне управління, при виконанні останнім управлінських функцій.

Отже, це управлінське правопорушення, або правопорушення у сфері управлінської (адміністративної) діяльності. Такі правопорушення породжують адміністративну (управлінську) відповідальність держави. Вона реалізується у формі скасування адміністративного акту та відшкодування заподіяного збитку. Для обґрунтованого вирішення справ про такі правопорушення утворюється інститут адміністративної юстиції [6].

Дослідниками вказується, що у рамках першого підходу інститут адміністративних правопорушень розвивається за дотриманням, законодавством і практикою західних країн. У результаті він стає найважливішим засобом контролю суспільства за виконавчою владою.

Зазначені вище інститути адміністративних правопорушень разом з інститутами адміністративної юстиції становлять основу сучасного адміністративного права Франції, ФРН, Австрії, Італії, Бельгії й інших країн. Потреба проконтролювати адміністративну владу, власне, одна з причин (обставин) появи адміністративного права.

У відповідності до другого підходу адміністративне правопорушення – це порушення громадянином загальнообов'язкових правил або адміністративних установлень, за вчинення яких передбачено адміністративний (суб'єктом адміністративної влади одноосібно) порядок накладення стягнень.

Такий підхід сформувався ще за радянських часів, коли порушення громадянином загальнообов'язкових правил, які не підпадають під дію кримінального законодавства, розглядаються у спрощеному, позасудовому порядку. За процедурою розгляду вказані правопорушення отримують назву адміністративних. У даному випадку термін «адміністративне» відбиває не властивість самої протиправної дії, а вказує на порядок розгляду справи щодо такої дії [6].

У даному дослідженні пропонується розглядати адміністративне правопорушення у сфері виборчого процесу, що посягає на виборчі права громадян, саме зі сторони другого підходу.

Сформулювати поняття адміністративного правопорушення у сфері виборчого процесу можливо лише на основі системного аналізу ряду ознак, які в сукупності складають сутність делікту.

У відповідності до положень ст. 9 КУпАП визначається, що «адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи безді-

яльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність» [7].

Можливо зазначити, що адміністративним правопорушенням визнається тільки конкретне діяння (умисне чи необережне) у формі дії чи бездіяльності, тобто певний акт поведінки суб'єкта. А сама адміністративна відповідальність не може наступати за певні думки щодо адміністративного правопорушення, висловлення наміру вчинити адміністративний проступок, якщо тільки у висловленні наміру не міститься підбурювання до вчинення правопорушення.

Відсутність серед переліку загальних ознак у Загальній частині КУпАП, а також в Особливій частині КУпАП, при формулюванні законодавчих конструкцій конкретних адміністративних правопорушень, такої специфічної ознаки як суспільна шкідливість, обумовлює дискусію з цього питання в науці адміністративного права.

Домінуючою позицією в науці є уявлення про те, що суспільна шкідливість як ознака є матеріальною характеристикою адміністративного проступку, суспільна небезпечність, у свою чергу, якісна характеристика злочинного діяння [8, с. 34]. Проте існують й інші погляди. Частина вчених висловлюють думку про те, що адміністративним проступкам притаманна суспільна небезпека [9, с.43-45]. Інші вважають, що ні суспільна небезпечність ні суспільна шкідливість не притаманна адміністративному правопорушенню [10, с.178-181]. Інша науковці вказують, що суспільною небезпечністю характеризуються тільки частина адміністративних деліктів, однак більшість адміністративних правопорушень цією властивістю не володіють [11, с. 6].

Суспільна шкідливість як ознака адміністративного правопорушення у сфері виборчого процесу полягає в заподіянні чи можливості заподіяння шкоди суспільним відносинам, пов'язаних із реалізацією виборчих прав громадян. В даному випадку ступінь суспільної шкідливості визначається характером посягання на демократичні інститути в державі.

Так як адміністративне правопорушення якісно відрізняється від злочину, при розмежуванні адміністративних деліктів і злочинів не слід брати за основу уявлення про матеріальну єдність усіх правопорушень, обумовлене тим, що всі вони – суспільно небезпечні. Усім адміністративним правопорушенням притаманна єдина ознака – суспільна шкідливість.

Відносно цього твердження, слушною є позиція, згідно якої незважаючи на велику подібність адміністративних проступків та злочинів, вони суттєво відокремлюються один від одного, суворо індивідуалізовані і є самостійними видами правопорушень [12, с. 203].

На додаток до вказаного можливо навести думку В.Д. Сушенко про те, що діалектичне розуміння первинності і вторинності, співвідношення моралі і права приводить до висновку, що ознака суспільної небезпечності не присвоюється конкретному діянню у зв'язку з віднесенням його до розряду протиправних, а навпаки, якраз усвідомлення суспільної небезпечності визначеного поведінкового акту спричинює волевиявлення [13, с. 28].

У разі якщо той чи інший проступок перестав мати суспільну шкідливість і набув нової якості – суспільної небезпечності, то його необхідно криміналізувати, тобто визначити на законодавчому рівні як злочин. Крім того, може також існувати і зворотній процес – декриміналізація (коли діяння перестає бути кримінально караним, а за його вчинення встановлюється адміністративна відповідальність).

Також для забезпечення уніфікації підходів до вивчення цього питання науковцями пропонувалось законодавчо закріпити суспільну шкідливість як невід'ємну ознаку будь-якого адміністративного правопорушення [14].

Крім того, обов'язковою ознакою діянь, які утворюють адміністративне правопорушення у сфері виборчого процесу, є їх адміністративна протиправність. Сама по собі суспільно-шкідлива спрямованість поведінки не може бути підставою для притягнення до адміністративної відповідальності. Суспільна шкідливість і адміністративна протиправність в механізмі правопорушення виступають, як логічно взаємообумовлені правові категорії, які відображають, з однієї сторони, зміст, а з іншої – форму діяння [15, с. 95].

Для того щоб адміністративне правопорушення знайшло своє конкретне вираження, необхідна юридична форма. Досліджуючи адміністративне правопорушення слід відмітити, що протиправність є основною властивістю будь-якого правопорушення. Правопорушення являють собою виключно протиправні проступки. Правова природа протиправних дій обумовлюється тим, що всі ознаки правопорушень передбачаються нормами права. Відсутність протиправності говорить про відсутність самого правопорушення.

Враховуючи зазначене, адміністративним проступком у сфері виборчого процесу можливо вважати тільки діяння, яке заборонене нормами адміністративно-деліктного права.

Також однією з обов'язкових ознак адміністративного правопорушення є винність особи, що вчинила протиправне діяння. У правовій науці вина, що стосується всіх правопорушень, визначається як психічне відношення особи до свого діяння і його шкідливих наслідків. Винність не є чимось зовнішнім по відношенню до проступку. Це його атрибутивна властивість, істотна ознака, обов'язкова умова настання відповідальності. Якщо в діях особи вини не встановлено, якщо шкідливі наслідки стали результатом випадкового збігу обставин, значить немає вини, немає суб'єктивної сторони, немає проступку і не може бути відповідальності [11, с. 44].

Інша ознака – адміністративної караності, також є необхідною для адміністративного проступку. Адже будь-яке порушення норм адміністративного права не можна визначити як адміністративний делікт. Діяння, що порушує законодавство про вибори, можливо визначити як адміністративне правопорушення тільки в тому випадку, якщо воно тягне можливість застосування адміністративно-правових заходів стягнення.

Висновки. Підсумовуючи викладене необхідно сформулювати поняття адміністративного правопорушення у сфері виборчого процесу, яке пропонується розуміти як суспільно-шкідливе, протиправне, винне діяння (дію чи бездіяльність), що посягає на суспільні відносини у сфері виборчого процесу та за яке законодавством встановлена адміністративна відповідальність, зокрема статтями 212⁷–212²⁴ КУпАП.

З точки зору теорії адміністративно-деліктного права поняттю порушення виборчого законодавства взагалі або ж адміністративного порушення у сфері виборчого процесу властиві всі ознаки адміністративного порушення як такого. Враховуючи вище викладене, аналізуючи ст. 9 КУпАП і узагальнюючи погляди вчених з цього питання можна виділити такі ознаки адміністративного правопорушення у сфері виборчого процесу: а) наявність діяння (дії чи бездіяльності); б) суспільна шкідливість; в) адміністративна протиправність; г) винність; д) адміністративна караність.

Список використаних джерел:

1. Бахрах Д.Н. Административное право. Учебник для вузов. Москва : Издательство БЕК, 1997. 368 с.
2. Курс адміністративного права України: підручник. за ред. О. В. Кузьменко. 3-тє вид., допов. Київ : Юрінком Інтер. 2018. 904 с.
3. Указ Президії Верховної Ради УРСР № 8710-11 від 19.01.1990. URL: www.rada.gov.ua.
4. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального, Кримінально-процесуального кодексів України щодо відповідальності за порушення виборчих прав громадян: Закон України від 23 лютого 2006 року № 3504-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2006. № 33. Ст. 280.
5. Севрюгин В. Е. Понятие правонарушения (проступка) по административному законодательству : учебное пособие. Москва. 1988. 52 с.
6. Колпаков В. К. Административная реформа і деліктне законодавство. *Науковий вісник НАВСУ*. 2004. № 4. С. 41–50.
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.
8. Братусь С. Н. Юридическая ответственность и законность (очерк теории). Москва. 1976. 216 с.
9. Лунев А. Е. Административная ответственность за правонарушения. Москва. 1961. 188 с.
10. Манохин В. М., Адушкин Ю. С., Багишаев З. А. Российское административное право: Учебник. Москва. 1996. 472 с.
11. Бахрах Д. Н. Состав административного проступка : учебное пособие. Свердловськ. 1987. 70 с.
12. Ключишниченко А. П. Советское административное право (Часть общая) : Специализированный курс лекций. Киев: КВШ МВД СССР. 1975. 264 с.
13. Сущенко В. Д. Административно-правовая борьба милиции с приобретением самогона и других крепких спиртных напитков домашней выработки : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.02. Киев, 1986. 165 с.
14. Луговий І. О. Адміністративна відповідальність за правопорушення, що посягають на здійснення народного волевиявлення та встановлений порядок його забезпечення дис. ... канд. юр. наук : 12.00.07. Київ. 2007. 226 с.
15. Самощенко И. С. Понятие правонарушения по советскому законодательству. Москва. 1963. 286 с.

СВІТОВИЙ ДОСВІД ЦИФРОВІЗАЦІЇ МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

GLOBAL EXPERIENCE OF DIGITALIZATION OF LOCAL GOVERNMENT BODIES: TODAY'S CHALLENGES

У статті досліджено світові національні програми та стратегії цифровізації на прикладі США та ЄС. Зазначено, що цифрові стратегії різних країн є набагато більш гетерогенні, ніж документи середньострокового економічного планування, чотирьох- і п'ятирічні плани розвитку. Деякий порівняльний аналіз існуючих стратегій цифрового розвитку країн має допомогти: сформулювати узагальнений порядок денний для країн з різними типами економічного і соціального розвитку; більш ефективно розробляти національні цифрові стратегії; усвідомити мотиви, завдання, підґрунтя, можливості та обмеження процесів національного стратегування у країнах з ринковою або частково ринковою економікою; сформулювати можливий розвиток нового погляду на питання приватно державної взаємодії з метою поліпшення національного економічного розвитку. Головними цілями програми «Порядок денний цифрової економіки США» позиціонуються створення сприятливого середовища для діяльності американських компаній і забезпечення провідної ролі Сполучених Штатів під час вироблення стандартів і правил гри в межах багатосторонніх форматів. Існуючі стратегічні документи суттєво відрізняються за змістом, можна виділити кілька напрямів, які можна застосувати до більшості країн: створення сучасної інфраструктури зв'язку, центрів зберігання і обробки даних; сприяння вільному обміну інформацією; розширення спектра інформаційно-комунікаційних послуг; упровадження нових інтелектуальних мереж, платформ і технологій за одночасного забезпечення їх інтероперабельності (функціональної сумісності); розвиток електронної торгівлі; скасування обмежень, що заважають веденню бізнесу; стимулювання підприємницької ініціативи і фінансування в ІКТ; надання пільг малому та середньому бізнесу; підвищення рівня інформаційної безпеки та довіри користувачів до Інтернет-сервісів; підготовка фахівців і підвищення загального рівня комп'ютерної грамотності. Зроблено висновок, що, не дивлячись на суттєві відмінності, цифрові стратегії різних країн мають спільні характеристики: інвестиції в інфраструктуру широкопasmового доступу; підвищення рівня проникнення Інтернету; акцент на зв'язках Інтернет-індустрії з іншими галузями. Деякі стратегії обмежені переважно розвитком ІКТ, включно з такими технологічними сферами, як Інтернет, широкопasmовий доступ та електронна комерція, та не інтегрують ІКТ з більшістю традиційних сфер.

Ключові слова: цифрові програми, цифровізація, управлінська діяльність, адміністративно-правове регулювання, стратегія цифровізації.

The article examines global national digitalization programs and strategies on the example of the USA and the EU. It is noted that digital strategies of different countries are much more heterogeneous than medium-term economic planning documents, four- and five-year development plans. Some comparative analysis of existing digital development strategies of countries should help: formulate a generalized agenda for countries with different types of economic and social development; develop national digital strategies more effectively; to understand the motives, tasks, background, possibilities and limitations of national strategizing processes in countries with a

market or partially market economy; to formulate the possible development of a new perspective on the issue of private-state interaction with the aim of improving national economic development. The main goals of the US Digital Economy Agenda are to create a favorable environment for the activities of American companies and ensure the leading role of the United States in the development of standards and rules of the game within multilateral formats. The existing strategic documents differ significantly in content, several directions can be identified that can be applied to most countries: creation of modern communication infrastructure, data storage and processing centers; promotion of free exchange of information; expansion of the range of information and communication services; introduction of new intelligent networks, platforms and technologies while simultaneously ensuring their interoperability (functional compatibility); development of electronic trade; cancellation of restrictions that prevent business; stimulation of entrepreneurial initiative and financing in ICT; providing benefits to small and medium-sized businesses; increasing the level of information security and user trust in Internet services; training specialists and increasing the general level of computer literacy. It was concluded that, despite significant differences, the digital strategies of different countries have common characteristics: investments in broadband access infrastructure; increasing the level of Internet penetration; emphasis on the connections of the Internet industry with other industries. Some strategies are limited mainly to ICT development, including technological areas such as the Internet, broadband and e-commerce, and do not integrate ICT with most traditional areas.

Key words: *digital programs, digitalization, management activity, administrative and legal regulation, digitalization strategy.*

Вступ. У період 2015–2018 рр. національні програми переходу до цифрової економіки були прийняті багатьма країнами. Експерти навіть говорять про виникнення нового типу національного стратегічного документа, а також про новий процес національного стратегування [1, с. 151–175]. Водночас аналіз та співставлення існуючих на сьогодні програмних документів (програм і стратегій цифрового розвитку) показує, з одного боку, певну спільність підходів до формування таких документів, а з іншого – істотну різноманітність у форматі та змісті ключових ініціатив.

Виклад основного матеріалу. Цифрові стратегії різних країн є набагато більш гетерогенні, ніж документи середньострокового економічного планування, чотирьох- і п'ятирічні плани розвитку. Деякий порівняльний аналіз існуючих стратегій цифрового розвитку країн має допомогти: сформулювати узагальнений порядок денний для країн з різними типами економічного і соціального розвитку; більш ефективно розробляти національні цифрові стратегії; усвідомити мотиви, завдання, підґрунтя, можливості та обмеження процесів національного стратегування у країнах з ринковою або частково ринковою економікою; сформулювати можливий розвиток нового погляду на питання приватно-державної взаємодії з метою поліпшення національного економічного розвитку.

ОЕСР виробила перелік заходів, необхідних для успішного впровадження цифрового порядку урядами [2]:

- розробка стратегії цифрового уряду, доповненої планом дій і інструментами оцінки впливу.

- визначення структури, що забезпечує політичний мандат, повноваження і ресурси для розробки та координації реалізації цифрової стратегії.

- оновлення нормативно-правової бази.

- фінансування розробки ключових інструментів для роботи з цифровими технологіями (наприклад, цифрова ідентифікація, загальні служби даних, загальні бізнес-процеси) і активне їх впровадження в державному секторі.

- розвиток навичок роботи з цифровими даними і технологіями в державному секторі

- сприяння прийняттю цифрових стандартів і забезпечення їх дотримання з тим, щоб пропонувати більш узгоджену, сумісну і стійку цифрову урядову інфраструктуру (наприклад, стандартизована модель для проекту ікт, управління, стандартизована модель для бізнес-кейсів, стандарти обслуговування, сумісність даних).

- реалізація політики щодо підтримки розвитку державного сектору, керуючого даними, а також сприяння стратегічному використанню даних і нових технологій в державному секторі.

– розробка стратегії відкритих державних даних (у рамках загальної структури і політики управління даними) із залученням зовнішніх зацікавлених сторін для управління кожним етапом ланцюжка створення вартості відкритих державних даних.

Питання цифрової економіки були вперше внесені до порядку денного G20 на саміті в Анталії у 2015 р. На цьому саміті лідери G20 визнали, що ми живемо в епоху Інтернет-економіки, яка відкриває і можливості, і виклики для глобального зростання [3]. Вони також визнали, що ІКТ і їх використання можуть стати загрозою для національної безпеки. На саміті G20 в Ханчжоу (2016 р.) було дано старт першій з «Ініціатив розвитку і співпраці в області цифрової економіки», націлених на прискорення розвитку цифрової економіки та інклюзивного зростання. Згідно з «Ініціативою», цифрова економіка характеризується як «широкий спектр економічних заходів, які охоплюють використання оцифрованої інформації та знань як ключового фактора виробництва, сучасних інформаційних мереж як важливого простору для діяльності і ефективне використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) як важливого фактора росту продуктивності та оптимізації структури економіки» 10. На саміті в Ханчжоу було відзначено, що ідея інноваційного зростання охоплює дії, які підтримують інновації, нову індустріальну революцію і цифрову економіку. Відповідно до згаданої Ініціативи, члени G20 погодили наступні принципи стимулювання цифрового економічного зростання:

1. Інновації. Інновації у сфері ІКТ і економічній діяльності мають вирішальне значення для всеосяжного економічного зростання.

2. Партнерство. Члени G20 вживають узгоджених зусиль з вибору питань, що стосуються цифрової економіки. Більш тісне партнерство між членами «Двадцятки» сприяє обміну інформацією та досвідом для подальшої співпраці.

3. Інклюзивність. Інклюзивне та відкрите бізнес-середовище сприятиме економічному зростанню, зміцненню взаємної довіри та надійному потоку інформації.

У квітні 2017 р. G20 провела першу нараду «цифрових» міністрів, у результаті чого було прийнято «Декларацію міністрів з цифрової економіки «Групи двадцяти» [3]. У Декларації відзначено, що цифрова економіка стає дедалі більш важливим фактором глобального інклюзивного зростання, вона підтверджує свою прихильність створенню «орієнтованого на інтереси людей, відкритого для всіх і спрямованого на розвиток інформаційного суспільства», що дозволяє людям домогтися сталого розвитку та поліпшення якості життя. Міністри також відзначили, що роль цифрових технологій у світовій економіці залишається значною мірою поки ще невідомою, і це може створювати проблеми для інклюзивності, зайнятості тощо. Згідно з документом, особливу увагу слід приділяти недостатньо представленим і знедоленим групам, які ще не мають доступу до Інтернету. На саміті в Гамбурзі в 2017 р. «Планом дій G20» [4] передбачено забезпечити до 2025 р. підключення всіх своїх громадян до цифрових комунікацій. Країни «Великої Двадцятки» розробили стратегії розвитку цифрової економіки на середньостроковий або довгостроковий періоди. Кожна з прийнятих програм (або стратегій) має свою специфіку, але всі вони націлені на рішення національних завдань і спираються насамперед на національні інноваційні системи, оскільки найближчими роками цифрова економіка стане важливою рушійною силою світової економіки.

Навіть побіжний аналіз існуючих програм, стратегій і планів розвитку цифрової економіки, а також огляд напрацювань у межах ОЕСР і G20 свідчать про увагу, яку приділяють цій проблематиці у провідних країнах світу. Хоча існуючі стратегічні документи суттєво відрізняються за змістом (у кожному враховується національна специфіка), можна виділити кілька напрямів, які можна застосувати до більшості країн:

- створення сучасної інфраструктури зв'язку, центрів зберігання і обробки даних;
- сприяння вільному обміну інформацією;
- розширення спектра інформаційно-комунікаційних послуг;
- упровадження нових інтелектуальних мереж, платформ і технологій за одночасного забезпечення їх інтероперабельності (функціональної сумісності);
- розвиток електронної торгівлі;
- скасування обмежень, що заважають веденню бізнесу;
- стимулювання підприємницької ініціативи і фінансування в ІКТ;
- надання пільг малому та середньому бізнесу;
- підвищення рівня інформаційної безпеки та довіри користувачів до Інтернет-сервісів;
- підготовка фахівців і підвищення загального рівня комп'ютерної грамотності.

При цьому пріоритетна увага надається розвитку таких наскрізних цифрових технологій, як Інтернет речей, індустріальний Інтернет, штучний інтелект, хмарні обчислення, квантові та

нові виробничі технології, компоненти робототехніки, кіберфізичні системи, технології обробки великого обсягу даних, бездротовий зв'язок, адитивні технології (3D-друк), блокчейн. Можна також виділити основні сфери, в яких ІКТ знайшли найбільш широке застосування. До них належать: розумні міста, сільське господарство, логістика та державне управління; цифрова охорона здоров'я; інтелектуальні енергетичні мережі (Smart Grid) і транспортні системи; фінансові послуги. За різноманіття підходів до формування державних стратегій розвитку цифрової економіки з огляду на свою масштабність найбільший практичний і дослідницький інтерес представляють відповідні програмні документи найбільших міжнародних гравців – США і ЄС.

Досвід США. Головними цілями програми «Порядок денний цифрової економіки США» позиціюються створення сприятливого середовища для діяльності американських компаній і забезпечення провідної ролі Сполучених Штатів під час вироблення стандартів і правил гри в межах багатосторонніх форматів. За її реалізацію відповідає міністерство торгівлі США [5]. Координацію залучених до цього процесу чотирьох структурних підрозділів (Національний інститут стандартів і технологій, Національне агентство з телекомунікацій і інформації, Патентне відомство США і Управління міжнародної торгівлі) здійснює директор з цифрової економіки. Експертну підтримку надає Консультативна рада з цифрової економіки (2016 р.) [6], до складу якої входять представники американських компаній, громадянського суспільства та академічних кіл. Програмою передбачається робота за чотирма напрямками: вільний і відкритий Інтернет; довіра і безпека в Мережі; інновації та нові технології; доступ і професійні навички [7; 8].

Досвід Європейського Союзу. У 2010 р. в ЄС було прийнято Цифровий порядок денний для Європи [8], що став першим з сімох ініціатив у межах стратегії «Європа 2020». Метою Цифрового порядку денного було «отримання стійких економічних і соціальних вигід шляхом створення спільного цифрового ринку, заснованого на швидкісному та надшвидкісному інтернеті і сумісних програмах», та визначено низку проблем, вирішення яких необхідне для отримання потенційних переваг. Серед проблем були відзначені фрагментовані цифрові ринки, недостатня технічна сумісність, зростання кіберзлочинності та ризик зниження довіри до мереж, недостатній обсяг інвестицій, досліджень та інновацій, недостатній рівень цифрової грамотності та професійних навичок, а також упущені можливості у вирішенні суспільних проблем. Для подолання цих перешкод і розкриття потенціалу цифрових технологій потрібна «комплексна та єдина політична відповідь на європейському рівні» [9]. У 2015 р. в ЄС було ухвалено Стратегію єдиного цифрового ринку в Європі [10], в якій на підставі заходів, передбачених у Цифровому порядку денному, наголошувалося на необхідності забезпечення більш ефективного доступу до послуг, створення відповідних умов для розвитку мереж і послуг і максимального використання потенціалу зростання Європейської цифрової економіки [11]. Група Світового банку зазначає, що в ЄС вже існували установи, що відповідають за загальну політику на регіональному рівні, в т.ч. за забезпечення міжнародної конкуренції на ринку телекомунікацій та інформаційних технологій, здійснення інвестицій в цифрову інфраструктуру і безпеку, а також у загальноєвропейські науково-дослідні програми [12]. Реалізація Стратегії єдиного цифрового ринку для Європи розгортається і триває в рамках вже створених загальноєвропейських установ і структур управління [13].

У кожній країні ЄС реалізуються власні національні програми. Створення єдиного цифрового ринку здійснюється за трьома напрямками. Перший – «Полегшення доступу споживачів і бізнесу до товарів і послуг через Інтернет в межах всього Євросоюзу» – включає наступні ініціативи [14; 15]:

- *полегшення транскордонної електронної торгівлі.* Завдання полягає в розробці правил, які користувалися б довірою у бізнесу і споживачів. Для цього проводиться гармонізація правил укладання контрактів і захисту споживачів під час купівлі будь-якого товару (тобто фізичного або його електронного варіанту), вносяться зміни до Регламенту про співпрацю в галузі захисту прав споживачів;

- *більш ефективна і доступна за ціною поштова доставка.* Європейська Комісія дослідила причини високої вартості доставки посилок з-за кордону, яка стримує розвиток транскордонної електронної торгівлі, і намагається виробити заходи для підвищення прозорості роботи поштових служб;

- *припинення невиправданого блокування за географічним принципом,* під яким розуміється відмова користувачам у доступі до сайтів на території інших держав-членів ЄС і перенаправлення їх на сайти країн перебування. ЄК готує зміни до законодавства ЄС, щоб припинити практику необґрунтованого блокування;

• *поліпшення доступу до цифрового контенту і вдосконалення нормативно-правової бази захисту авторських прав.* Ця проблема може виникнути під час переїздів громадян до іншої країни. Крім того, науковці зазначають труднощі з доступом до матеріалів, що підпадають під дію законодавства про захист авторських прав. Було обцяно створити ефективну систему контролю за порушенням авторських прав;

• *скорочення навантаження, пов'язаного зі сплатою ПДВ.* Через відсутність в ЄС єдиної ставки податку під час транскордонного постачання фізичних товарів компаніям доводиться реєструватися і оплачувати його в кожній державі-члені, що негативно позначається на розвитку електронної торгівлі. Для вирішення цієї проблеми на товари, придбані через Інтернет за кордоном, поширюється механізм єдиної електронної реєстрації та сплати ПДВ, встановлюється єдиний поріг оподаткування для компаній-початківців, скасовуються винятки на сплату цього податку під час імпорту невеликих партій товару з країн – не членів ЄС.

Проте, не дивлячись на суттєві відмінності, цифрові стратегії різних країн мають спільні характеристики: інвестиції в інфраструктуру широкопasmового доступу; підвищення рівня проникнення Інтернету; акцент на зв'язках Інтернет-індустрії з іншими галузями. Деякі стратегії обмежені переважно розвитком ІКТ, включно з такими технологічними сферами, як Інтернет, широкопasmовий доступ та електронна комерція, та не інтегрують ІКТ з більшістю традиційних сфер.

Список використаних джерел:

1. Коровкин В.В. Национальные программы цифровой экономики стран ближнего востока. *Ars Administrandi (Искусство управления)*. 2019. Т. 11, № 1. С. 151–175.
2. Strengthening Digital Government. OECD, March 2019. URL: <https://www.oecd.org/going-digital/strengtheningdigital-government.pdf>.
3. G20 Digital Economy Development and Cooperation Initiative delivered at 2016 Hangzhou Summit renews impetus to global econom. China Daily, 28 Sep 2016. URL: https://www.chinadaily.com.cn/business/2016hangzhoug20/2016-09/28/content_26927065.htm.
4. G20 Hamburg Action Plan, 8 July 2017. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/23546/2017-g20-hamburgaction-plan-en.pdf>.
5. Положихина М.А. Национальные модели цифровой экономики. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/natsionalnye-modeli-tsifrovoy-ekonomiki/viewer>
6. Digital Economy Board of Advisors. National Telecommunications and Information Administration United States Department of Commerce. URL: <https://www.ntia.doc.gov/category/digital-economy-board-advisors>.
7. Commerce Department Digital Economy Agenda. URL: https://www.nist.gov/system/files/documents/director/vcat/Davidson_VCAT-2-2016_post.pdf.
8. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. A Digital Agenda for Europe. European Commission. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0245:FIN:EN:PDF>
9. EC publishes Digital Agenda for Europe 2010–2020. *LIBER*. URL: <https://libereurope.eu/ec-publishes-digitalagenda-for-europe-2010-2020>
10. Shaping the Digital Single Market. – European Commission. URL: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/policies/shaping-digital-single-market>
11. Shaping Europe's digital future – Questions and Answers. European Commission. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_20_264
12. Цифровая повестка Евразийского экономического союза до 2025 года: перспективы и рекомендации. *Группа Всемирного банка*. URL: <http://www.eurasiancommission.org/ru/act/dmi/SiteAssets/%D0%9E%D0%B1%D0%B7%D0%BE%D1%80%D0%92%D0%91.pdf>.
13. Ревенко Н. Европейский Союз на пути к единому цифровому рынку. *Экономика XXI века*. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/evropeyskiy-soyuz-na-puti-k-edinomu-tsifrovomu-rynku/viewer>
14. A Digital Single Market Strategy for Europe: Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. COM(2015) 192 final. European Commission, 2015. URL: <http://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2015/EN/1-2015-192-EN-F1-1.PDF>.

ЗМІСТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ НА ТЕРИТОРІАЛЬНОМУ РІВНІ

CONTENTS OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE AT THE TERRITORIAL LEVEL

Акцентовано увагу на необхідності з'ясувати зміст адміністративно-правового статусу Національної поліції України на територіальному рівні. Підкреслено, що адміністративно-правовий статус Національної поліції України на територіальному рівні є однією з провідних адміністративно-правових засад її діяльності. Здійснено аналіз наукових підходів до визначення складових адміністративно-правового статусу органів державної влади. Наголошено на необхідності при характеристиці адміністративно-правового статусу органу державної влади, зокрема Національної поліції України на територіальному рівні, для позначення прав і обов'язків використовувати термін «повноваження». Встановлено, що повноваження Національної поліції України є складовою її компетенції, а сфера їх реалізації визначена предметом відання, що також входить до складу останньої. З'ясовано, що повноваження Національної поліції України на територіальному рівні є похідними від її основних повноважень. Зазначено, що деталізація повноважень Національної поліції України на територіальному рівні може бути здійснена відповідним нормативно-правовим актом в залежності від напрямку діяльності або функціонального призначення окремого підрозділу. Обґрунтовано, що: завдання Національної поліції України як змістовний елемент її адміністративно-правового статусу, в тому числі на територіальному рівні, є первинними по відношенню до її повноважень, оскільки останні є засобом їх реалізації; функції представлені як певні вектори реалізації її повноважень; напрями діяльності Національної поліції на територіальному рівні визначають специфіку функціонування даного правоохоронного органу. В якості змістовної складової адміністративно-правового статусу Національної поліції України на територіальному рівні розглянуто ретроспективну та позитивну юридичну відповідальність. Зроблено висновок, що адміністративно-правовий статус Національної поліції України на територіальному рівні є однією з провідних адміністративно-правових засад діяльності вказаного правоохоронного органу. Складовими елементами адміністративно-правового статусу Національної поліції України на територіальному рівні є завдання, повноваження, функції та напрями діяльності даного правоохоронного органу, можливість застосування заходів юридичної відповідальності.

Ключові слова: адміністративно-правовий статус, Національна поліція України на територіальному рівні, зміст, повноваження, юридична відповідальність, компетенція, завдання, функції, напрями діяльності.

Attention has been focused on the need to clarify the content of the administrative and legal status of the National Police of Ukraine at the territorial level. It has been emphasized that the administrative-legal status of the National Police of Ukraine at the territorial level is one of the leading administrative-legal bases of its activity. An analysis of scientific approaches to determining the components of the administrative and legal status of state authorities has been carried out. It has been emphasized the need to use the term “authorization” to denote rights and obligations when characterizing the administrative and legal status of a state authority, in particular the National Police of Ukraine at the territorial level. It has been established that the powers of the

National Police of Ukraine are a component of its competence, and the scope of their implementation is determined by the subject of the mandate, which is also part of the latter. It has been found that the powers of the National Police of Ukraine at the territorial level are derived from its main powers. It has been noted that the detailing of the powers of the National Police of Ukraine at the territorial level can be carried out by a relevant normative legal act, depending on the direction of activity or the functional purpose of a separate unit. It has been substantiated that: the tasks of the National Police of Ukraine as a substantive element of its administrative and legal status, including at the territorial level, are primary in relation to its powers, since the latter are a means of their implementation; functions are presented as certain vectors for the implementation of its powers; the areas of activity of the National Police at the territorial level determine the specifics of the functioning of this law enforcement body. Retrospective and positive legal responsibility has been considered as a substantive component of the administrative and legal status of the National Police of Ukraine at the territorial level. It was concluded that the administrative-legal status of the National Police of Ukraine at the territorial level is one of the leading administrative-legal bases of the activity of the specified law enforcement body. Constituent elements of the administrative and legal status of the National Police of Ukraine at the territorial level are the tasks, powers, functions and areas of activity of this law enforcement body, the possibility of applying measures of legal responsibility.

Key words: *administrative and legal status, National Police of Ukraine at the territorial level, content, powers, legal responsibility, competence, tasks, functions, areas of activity.*

Постановка проблеми. Однією з провідних адміністративно-правових засад діяльності Національної поліції України на територіальному рівні є її адміністративно-правовий статус. Адміністративно-правовий статус Національної поліції України на територіальному рівні вказує на ряд важливих аспектів, зокрема: окреслює правові засади діяльності даного правоохоронного органу, оскільки об'єктивізується в них; визначає місце, роль і значення Національної поліції України в системі суб'єктів суспільних відносин, що виникають і розвиваються в межах відповідних адміністративно-територіальних одиниць; відображає завдання, повноваження, функції та напрями діяльності Національної поліції на територіальному рівні; слугує засобом реалізації адміністративної правосуб'єктності Національної поліції України на територіальному рівні; закріплює міру юридичної відповідальності Національної поліції України на територіальному рівні в разі вчинення протиправних діянь, заподіяння шкоди, завданої фізичним чи юридичним особам рішенням, дією або бездіяльністю відповідного органу чи підрозділу. У зв'язку з чим убагаочується актуальним питання про зміст адміністративно-правового статусу Національної поліції України на територіальному рівні.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Адміністративно-правовий статус окремих правоохоронних органів, у тому числі Національної поліції України, неодноразово обирався вченими як предмет наукових пошуків. Зокрема, окреслену проблематику досліджували В.В. Аброськін, О.М. Бандурка, Д.М. Бахрах, О.І. Безпалова, О.В. Джафарова, А.Т. Комзюк, В.В. Крикун, В.В. Майоров, О.А. Падалка, В.Б. Пчелін, О.Ю. Салманова, В.В. Сокурченко, А.В. Танько, С.О. Шатрава й інші. Однак чимала кількість питань залишаються дискусійними та невирішеними. Зокрема, відсутня однастайність у визначенні змістовних складових адміністративно-правового статусу, в тому числі Національної поліції України на територіальному рівні.

Метою статті є встановлення змісту адміністративно-правового статусу Національної поліції України на територіальному рівні.

Виклад основного матеріалу. При характеристиці адміністративно-правового статусу Національної поліції України на територіальному рівні слід звернути увагу на те, що багато науковців пропонують в якості його структурних складових розглядати сукупність прав та обов'язків особи. Проте, на наш погляд, у контексті характеристики адміністративно-правового статусу органу державної влади не доречно оперувати такими категоріями, оскільки таку сукупність слід позначати як його повноваження.

Зокрема, в теорії права повноваження – поняття узагальнююче й означає нерозривне поєднання прав та обов'язків. Більш того, юридичні повноваження (правообов'язки) державного

органу або його посадові особи – вид і захід владного впливу на учасника правових відносин з метою реалізації припису правової норми, досягнення певного соціально-корисного результату. Цей вплив, підкреслюють Р.С. Мельник і В.М. Бевзенко, спрямований на задоволення домагань уповноваженого суб'єкта або на винну особу. Юридичні повноваження не можуть бути представлені як одне лише право або один лише обов'язок. При формулюванні повноважень законодавець в одних випадках може віддати пріоритет правам, в інших – обов'язкам. Саме тому юридичні повноваження постають як певні правообов'язки [1, с. 185]. Дещо схожу позицію висловлює О.Ф. Скакун у підручнику «Теорія держави і права (Енциклопедичний курс)», зокрема зауважує, що при здійсненні повноважень посадовими особами центр ваги в співвідношенні прав та обов'язків припадає на обов'язки, оскільки за їх невиконання настає притягнення до юридичної відповідальності. Проте й посадові особи мають право вимагати відповідної поведінки від інших органів та осіб, а також їх невтручання в сферу своєї компетенції, встановлену державою. У такому разі юридичні повноваження постають як певні «правообов'язки», тобто поєднання прав та обов'язків – покладені обов'язки виконуються через користування наділеними правами [2, с. 530].

З огляду на що більш вірною здається позиція О.О. Бандурки, який під правовим статусом державного органу розуміє певну сукупність повноважень юридично-владного характеру, реалізація яких забезпечує виконання покладених на нього завдань [3, с. 125]. При цьому слід відмітити, що владні повноваження пов'язані з компетенцією та предметом відання органів державної влади, в тому числі Національної поліції України, які на сторінках фахової літератури розглядають як структурний елемент правосуб'єктності. Зокрема відмічається, що компетенція є одним із видів публічної правоздатності. Еволюційно вона сформувалася як структурний елемент правосуб'єктності, властивий тим суб'єктам публічного права, які наділені владним ресурсом. Особливістю компетенції є те, що вона завжди обмежується предметом відання, тобто повинна реалізовуватися у певній юридично визначеній сфері суспільних відносин та на території, у межах якої владний суб'єкт виконує покладені на нього функції. Повноваження, своєю чергою, є складниками компетенції та у своїй сукупності утворюють її обсяг. Вони постають як права та обов'язки, що з метою виконання суб'єктом публічного права встановлених для нього законом функцій поєднані в єдине ціле [4, с. 234; 5, с. 287]. На нашу думку, наведений підхід потребує певних уточнень. По-перше, в разі якщо компетенцію державного органу розглядати як структурний елемент його правосуб'єктності, то вона не може обумовлюватися владними повноваженнями, оскільки вони є складовою правового статусу особи, а правосуб'єктність, як зазначалося раніше, є передстатусним елементом. А тому, по-друге, ми підтримуємо тих вчених, які розглядають компетенцію як складову правового статусу особи.

Наприклад, на думку Н.О. Армаша, компетенція – це елемент правового статусу, який встановлює сукупність юридично закріплених прав та обов'язків органу виконавчої влади або його керівника, реалізація яких забезпечує виконання їх основних функцій [6, с. 78]. З позиції В.А. Глуховері, органи виконавчої влади наділяються необхідною оперативною самостійністю, що виражається в їх компетенції – предметах управління, правах, обов'язках, територіальних межах діяльності кожного окремого органу (компетенція – це певний обсяг державної діяльності, покладений на конкретний орган, або коло питань, передбачених законодавством, іншими нормативно-правовими актами, які він має право вирішувати у процесі практичної діяльності). Кожен орган виконавчої влади має офіційне найменування та повноваження використовувати різні атрибути з державною символікою (гербовим штампом, бланками з офіційними найменуваннями, тощо) [7, с. 242].

Погоджуємося і з думкою І.Д. Казанчук, яка вказує на те, що компетенція поєднує в собі два елементи: по-перше, «предмети відання» (суспільні відносини); по-друге, «права і обов'язки», або «владні повноваження» органу. Така позиція більш повно визначає сутнісну характеристику компетенції, адже охоплює не тільки права та обов'язки, а й певну сферу діяльності державних органів. Не можна встановити компетенцію будь-якого державного органу, не окресливши сферу даних йому владних повноважень, характер питань, якими він повинен займатися, оскільки ці питання (предмети відання) утворюють головний елемент компетенції органу [8, с. 55]. Також, як зауважують Р.А. Калужний, А.Т. Комзюк та О.О. Погрібний, компетенція являє собою певний обсяг державної діяльності, покладений на конкретний орган, або коло питань, передбачених законодавством, іншими нормативно-правовими актами, які він має право вирішувати в процесі практичної діяльності. Органи влади наділяються необхідною оперативною самостійністю, що виражається в їх компетенції – предметах відання, правах, обов'язках, територіальних межах діяльності кожного окремого органу [9, с. 547]. Із чого слідує, що повноваження Національної

поліції України є складовою її компетенції, а сфера їх реалізації визначена предметом відання, що також входить до складу останньої.

Що стосується предмету відання, як елементу компетенції, його сутність на сторінках фахової літератури розкривають як юридично визначену (окреслену) сферу діяльності того чи іншого органу або посадової особи, без якої, власне, немає об'єктивного (матеріального) підґрунтя для існування та реалізації відповідних повноважень [10, с. 77]. При цьому, наголошує С.С. Василів, включення предметів відання до складу компетенції значно спрощує упорядкування взаємовідносин державних органів між собою, а також державних органів з органами місцевого самоврядування спрощує розмежування компетенції. Деталізація компетенції забезпечує чітко окреслені межі, щоб уникнути плутанини в діяльності державних і суспільних структур, адже компетенція поряд із визначенням специфічної ролі кожного органу покликана водночас забезпечувати погодження їхніх дій. Встановлюючи компетенцію кожного з державних органів, держава відповідно розподіляє владні повноваження між ними. Законодавець розмежовує повноваження органів державної влади із вказівкою на сфери їхньої діяльності та об'єкти впливу. Як вбачається з нормативно-правових актів, які визначають повноваження державних органів, законодавець, визначаючи компетенції органу, окреслює повноваження зі вказівкою на конкретні сфери діяльності [11, с. 166]. Тобто компетенція Національної поліції України на територіальному рівні може бути охарактеризована через реалізацію її повноважень у відповідній сфері суспільних відносин. Саме тому при визначенні сутності адміністративно-правового статусу Національної поліції України на територіальному рівні основний акцент ставиться нами на характеристиці її повноважень.

Повноваження Національної поліції України на територіальному рівні є похідними від її основних повноважень. Останні знайшли свою об'єктивізацію в ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію», згідно з приписами якої, до них відноситься: здійснення превентивної та профілактичної діяльності, спрямованої на запобігання вчиненню правопорушень; виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, вжиття у межах своєї компетенції заходів для їх усунення; вжиття заходів з метою виявлення кримінальних, адміністративних правопорушень; припинення виявлених кримінальних та адміністративних правопорушень; вжиття заходів, спрямованих на усунення загроз життю та здоров'ю фізичних осіб і публічній безпеці, що виникли внаслідок учинення кримінального, адміністративного правопорушення; здійснення своєчасного реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події; здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень у межах визначеної підслідності; розшук осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду, ухиляються від виконання кримінального покарання, пропали безвісти, та інших осіб у випадках, визначених законом; у випадках, визначених законом, здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення, прийняття рішення про застосування адміністративних стягнень та забезпечення їх виконання [12]; тощо.

Більш детально наведені повноваження регламентовано приписами Положення «Про Національну поліцію», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 року № 877. Як свідчить аналіз даного нормативно-правового акта, окрема увага приділена реалізації повноважень Національної поліції України на територіальному рівні. Зокрема, зазначено, що Національна поліція здійснює свої повноваження через центральний орган управління й утворені в установленому порядку територіальні (у тому числі міжрегіональні) органи в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, районах, містах, районах у містах, а також заклади та установи. При цьому Національна поліція під час виконання покладених на неї завдань взаємодіє з іншими державними органами, допоміжними органами та службами, утвореними Президентом України, тимчасовими консультативними, дорадчими й іншими допоміжними органами, утвореними Кабінетом Міністрів України, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, громадськими спілками, профспілками та організаціями роботодавців, відповідними органами іноземних держав і міжнародних організацій, а також підприємствами, установами й організаціями [13].

Більш того, деталізація повноважень Національної поліції України на територіальному рівні може бути здійсненна відповідним нормативно-правовим актом в залежності від напрямку діяльності або функціонального призначення окремого підрозділу. Наприклад, Інструкцією з організації діяльності чергової служби органів (підрозділів) Національної поліції України, затвердженої наказом Міністерства внутрішніх справ України (далі МВС України) від 23 травня 2017 року № 440 визначено повноваження чергових частин, що можуть утворюватися у структурних підрозділах Головних Управлінь Національної поліції (далі – ГУНП) [14]. Своєю чергою,

з метою організації належної взаємодії територіальних органів поліції та міжрегіональних територіальних органів Національної поліції України, їх структурних та відокремлених підрозділів під час реагування на надзвичайні ситуації, у випадку введення правового режиму воєнного чи надзвичайного стану було прийнято Інструкцію «Про порядок взаємодії територіальних органів поліції та міжрегіональних територіальних органів Національної поліції України під час реагування на надзвичайні ситуації, у випадку введення правового режиму воєнного чи надзвичайного стану», затвердженої наказом МВС України від 31 жовтня 2016 року № 1129 [15].

Разом із тим, як цілком слушно було підкреслено, визначення сутності правового статусу особи, в тому числі адміністративно-правового, лише через її повноваження можна охарактеризувати як дуже вузьке, оскільки воно не охоплює значної частини питань організації і діяльності державних органів, які визначають їх правовий статус [3, с. 125].

Так, навіть якщо проаналізувати приписи законодавства, що визначають адміністративно-правовий статус Національної поліції України, в тому числі на територіальному рівні, побачимо, що даний орган влади, як і будь-який інший, наділяється владними повноваженнями задля виконання покладених на нього завдань. Зокрема, законодавець визначаючи в ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» основні повноваження Національної поліції України використовує конструкцію «поліція відповідно до покладених на неї завдань» [12]. Така ж сама конструкція використовується й у Положенні «Про національну поліцію» [13]. З огляду на що можна стверджувати, що завдання Національної поліції України як змістовний елемент її адміністративно-правового статусу, в тому числі на територіальному рівні, є первинними по відношенню до її повноважень, оскільки останні є засобом їх реалізації. Що стосується функцій як змістовного елементу адміністративно-правового статусу Національної поліції України на територіальному рівні, то вони можуть бути представлені як певні вектори реалізації її повноважень. Нарешті напрями діяльності Національної поліції на територіальному рівні як складові її адміністративно-правового статусу визначають специфіку функціонування даного правоохоронного органу.

В якості ще однієї змістовної складової адміністративно-правового статусу Національної поліції України на територіальному рівні, на нашу думку, слід розглядати юридичну відповідальність. Як свідчить аналіз положень Закону України «Про Національну поліцію», законодавець вказує лише на юридичну відповідальність поліцейських. Зокрема, як зазначено в ч. 1 ст. 19 (види відповідальності поліцейських) вищенаведеного нормативно-правового акта, в разі вчинення протиправних діянь поліцейські несуть кримінальну, адміністративну, цивільно-правову, матеріальну та дисциплінарну відповідальність відповідно до закону [12]. Із чого слідує, що до відповідного різновиду юридичної відповідальності може бути притягнуто окремо взятого поліцейського, а не Національну поліцію в цілому. Разом із тим у ч. 2 ст. 19 Закону України «Про Національну поліцію» вказано, що держава відповідно до закону відшкодовує шкоду, завдану фізичній або юридичній особі рішеннями, дією чи бездіяльністю органу або підрозділу поліції, поліцейським під час здійснення ними своїх повноважень [12]. З огляду на що, юридичну відповідальність все ж таки слід розглядати як окрему структурну складову адміністративно-правового статусу Національної поліції України на територіальному рівні.

Говорячи про юридичну відповідальність як складову адміністративно-правового статусу Національної поліції України на територіальному рівні, не можна не відмітити її позитивний аспект. Зокрема, прикладом застосування позитивної юридичної відповідальності до особи є її відзначення державними нагородами та/чи відомчими заохочувальними відзнаками.

Висновки. Отже, адміністративно-правовий статус Національної поліції України на територіальному рівні є однією з провідних адміністративно-правових засад діяльності вказаного правоохоронного органу. Складовими елементами адміністративно-правового статусу Національної поліції України на територіальному рівні є завдання, повноваження, функції та напрями діяльності даного правоохоронного органу, можливість застосування заходів юридичної відповідальності.

Список використаних джерел:

1. Мельник Р.С., Бевзенко В.М. Загальне адміністративне право: навчальний посібник / за заг. ред. Р.С. Мельника. К.: Ваіте, 2014. 376 с.
2. Скакун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : підручник. Видання 2-е, перероблене і доповнене. Харків : Еспада, 2009. 752 с.
3. Бандурка О.О. Управління державною податковою службою в Україні: організаційно-правові аспекти: моногр. Х. : Вид-во НУВС, 2005. 506 с.

4. Січевлюк В.А. Еволюція категорії «правова суб'єктність» (теоретико-прикладні засади) : монографія. Київ : Вид-во «Юридична думка», 2020. 462 с.
5. Панасюк О. До питання про співвідношення понять «повноваження» та «компетенція» суду в кримінальному провадженні. *Публічне право*. 2013. № 4 (12). С. 282–290.
6. Армаш Н.О. Керівник органу виконавчої влади: адміністративно-правовий статус. Запоріжжя : ГУ «ЗІДМУ», 2006. 248 с.
7. Глухверя В.А. Теорія і практика адміністративно-правового забезпечення реформ у системі МВС України : дис. ... доктора юрид. наук : спец. 12.00.07. Запоріжжя, 2020. 646 с.
8. Казанчук І.Д. Компетенція органів національної поліції України щодо охорони навколишнього природного середовища та екологічної безпеки в інтеграційних умовах. *Наше право*. 2017. № 1. С. 54–61.
9. Кодекс України про адміністративні правопорушення: науково-практичний коментар / Р.А. Калюжний, А.Т. Комзюк, О.О. Погрібний та ін.; К. : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 781 с.
10. Передерій О.С. Правовий статус поліції країн континентальної правової сім'ї (загальнотеоретична характеристика на матеріалах Франції, Німеччини, Польщі) : дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Харків, 2009. 211 с.
11. Василів С.С. Адміністративно-правові засади підвідомчості розгляду справ про адміністративні правопорушення : дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Львів, 2016. 245 с.
12. Про Національну поліцію: закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379.
13. Про затвердження Положення про Національну поліцію: постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 877. *Офіційний вісник України*. 2015. № 89. Ст. 2971.
14. Про затвердження Інструкції з організації діяльності чергової служби органів (підрозділів) Національної поліції України: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 23.05.2017 № 440. *Офіційний вісник України*. 2017. № 56. Ст. 1656.
15. Про затвердження Інструкції про порядок взаємодії територіальних органів поліції та міжрегіональних територіальних органів Національної поліції України під час реагування на надзвичайні ситуації, у випадку введення правового режиму воєнного чи надзвичайного стану: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 31.10.2016 № 1129. *Офіційний вісник України*. 2017. № 14. Ст. 400.

**ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ТЕРМІНУ «ВЗАЄМОДІЯ» В КОНТЕКСТІ
ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУСПІЛЬСТВА ПІД ЧАС ЗАПРОВАДЖЕННЯ
ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ**

**THE CONCEPT AND ESSENCE OF THE TERM "INTERACTION"
IN THE CONTEXT OF INFORMATION SECURITY OF SOCIETY DURING
THE IMPLEMENTATION OF THE LEGAL REGIME OF MARTIAL STATE**

Метою статті є дослідження законодавчого та наукового висвітлення поняття та сутності терміну «взаємодія» задля його аналізу в контексті інформаційного забезпечення суспільства під час запровадження правового режиму воєнного стану. Статтю присвячено дослідженню законодавчого та наукового розкриття поняття та сутності терміну «взаємодія» задля його аналізу в контексті інформаційного забезпечення суспільства під час запровадження правового режиму воєнного стану. У результаті узагальнено, що взаємодією є спосіб реалізації спільно узгодженої діяльності (забезпечення або виконання завдань), яка визначена спеціальною метою (саме її досягнення), що здійснюється в межах компетенції суб'єктів комунікації. Визначено, що інформаційне забезпечення громадськості про фактичний стан безпечового середовища, пов'язаного із широкомасштабною збройною агресією Російської Федерації проти України є обов'язком держави. Його реалізація покладена на низку суб'єктів, як сектору безпеки та оборони, так і інших представників формування інформаційного простору. Ключовим у зазначеному є те, що всі ці суб'єкти мають діяти спільно та скоординовано задля забезпечення виконання завдань правового режиму воєнного стану. Доведено, що реалізація спільно узгодженої діяльності суб'єктів сектору безпеки та оборони України між собою, а також іншими суб'єктами публічної влади та громадянського суспільства під час запровадження правового режиму воєнного стану є надзвичайно важливою. Належне інформаційне забезпечення громадськості є одним із завдань правового режиму воєнного стану. Його реалізація передбачає вираженість обрання форм підготовки та оприлюднення інформації. Тому у досліджуваному контексті поняття «взаємодія» слід трактувати як спосіб виконання завдань правового режиму воєнного стану сутність якого репрезентує об'єднання зусиль усіх уповноважених суб'єктів інформаційного простору задля позитивного впливу на населення, розповсюдження достовірної інформації, формування патріотичного ставлення та віри у силу та можливості держави відстоювати свої національні інтереси способом реалізації військової сили, а також спонукання якомога більшого числа осіб долучитись до волонтерського руху.

Ключові слова: взаємодія, громадськість, комунікація, поінформованість населення, правовий режим воєнного стану, сектор безпеки та оборони, якість та результативність взаємодії.

The purpose of the article is to study the legislative and scientific coverage of the concept and essence of the term "interaction" for its analysis in the context of information provision of society during the introduction of the legal regime of martial law. The article is devoted to the study of the legislative and scientific disclosure of the concept and essence of the term "interaction" for its analysis in the context of the information support of society during the introduction of the legal regime of martial law. As a result, it is generalized that interaction is a way of implementing a jointly agreed activity (ensuring or performing tasks), a certain special goal (precisely its achievement), carried out

within the competence of the subjects of communication. It is determined that providing information to the public about the actual security status is the responsibility of the state. Its implementation is entrusted to a number of subjects of both the security and defense sector and other representatives of the formation of the information space. The key is that all these actors must act jointly and in a coordinated manner to ensure that the tasks of the legal regime of martial law are met. It has been proven that the implementation of jointly coordinated activities of the subjects of the security and defense sector of Ukraine among themselves, as well as other subjects of public authority and civil society, is extremely important when introducing the legal regime of martial law. Proper information provision of the public is one of the tasks of the legal regime of martial law. Its implementation implies a balanced choice of forms of preparation and disclosure of information. Therefore, in the context under study, the concept of "interaction" should be interpreted as a way to fulfill the tasks of the legal regime of martial law, the essence of which is the unification of the efforts of all authorized subjects of the information space to positively influence the population, disseminate reliable information, form a patriotic attitude and faith in the strength and ability of the state to defend their national interests through the exercise of military force, as well as encouraging as many as possible to join the volunteer movement.

Key words: *communication, interaction, legal regime of martial law, public awareness, public, quality and effectiveness of interaction, security and defense sector.*

Постановка проблеми. Воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення національної безпеки, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень. Сьогодні воєнний стан є особливим правовим режимом діяльності органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування та організацій в Україні у виняткових обставинах, пов'язаних тільки з обставинами зовнішнього характеру – необхідністю відбиття агресії проти України або запобігання безпосередній загрозі агресії [1, с. 66]. Тому інформаційне забезпечення співпраці різних гілок влади із громадянським суспільством набуває нового змісту, адже посилюється його значення.

Інформаційне забезпечення спочатку використовувалось для створення єдиного інформаційного фонду, систематизації та уніфікації показників і документів, розроблення засобів формалізованого опису даних тощо [2, с. 30]. Сьогодні зміст поняття «інформаційне забезпечення» істотно змінився. Його тлумачать набагато ширше, не тільки як важливий елемент автоматизованих інформаційних систем обліку, він характеризує стан керованого об'єкта і є основою для прийняття управлінських рішень [2, с. 30] і його нерозривно пов'язують з ефективністю управління: недостовірні дані або їх недостатність можуть породжувати проблеми з прийняттям рішень, що позначається на якості управління в цілому. Позитивним є зростання розуміння важливості інформаційного забезпечення для управління [3, с. 68] будь-якої сфери, а тим більше – під час запровадження правового режиму воєнного стану.

Ведучи мову про інформаційне забезпечення суспільства, слід відштовхуватися від позиціонування цього процесу як вироблення та надання інформаційних продуктів, які висвітлюють діяльність органів влади та призначені для належного інформування громадян про фактичний стан справ щодо конкретного питання. А у розумінні цього дослідження – про стан широко-масштабної збройної агресії Російської Федерації проти України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Досліджуване питання побічно розкривається у межах праць таких вчених як: І. Андрощук, А. Бабич, Т. Жук, В. Іваха, М. Ковалів, І. Матієнко-Зубенко, Н. Небітова, К. Серебряк, Л. Терещенко, М. Філоненко, А. Халецька, А. Халецький, Л. Шморгун та ін. Проте у представленому до аналізу формулюванні, досліджувана проблематика не має наукового висвітлення.

Метою статті є дослідження законодавчого та наукового висвітлення поняття та сутності терміну «взаємодія» задля його аналізу в контексті інформаційного забезпечення суспільства під час запровадження правового режиму воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Згідно з формулюванням ч.1 статті 12 Закону України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII усі складові сектору безпеки та оборони є взаємопов'язаними. У п. 2 ч. 2 цієї статті також вказано, що органи, установи, організації та індивідуальні суб'єкти, що залучаються до виконання завдань забезпечення національної безпеки України взаємодіють з органами, які входять до складу сектору безпеки і оборони [4; 5, с. 65].

Звернемо увагу, що поняття «взаємодія» не має однозначного трактування у праві. З погляду філософії, поняття «взаємодія» вживається для фіксації впливу об'єктів один на одного, визначається їх спільною обумовленістю і породженням одним об'єктом іншого [6]; яка тісно пов'язана з поняттям взаємозв'язку і розглядається як одна з форм останнього; суть взаємодії полягає у зворотному впливі предмета чи явища на інший предмет [7]. Великий тлумачний словник сучасної української мови дає наступне визначення: «взаємодія – це взаємний зв'язок між предметами у дії, а також погоджена дія між ким-, чим-небудь, взаємний вплив тіл чи частинок, який зумовлює зміну стану їхнього руху» [8].

Однак, ми погоджуємося із позицією А. Бабиц, що фундаментом дослідження поняття «взаємодія» є насамперед психологія, а точніше, соціальна психологія, яка наголошує на тому, що для будь-якої взаємодії є характерним двосторонній зв'язок між втягненими у процес діяльності особами. Насамперед взаємодія і її змістовне навантаження розкриваються як на рівні окремих контактів, так і в контексті спільної діяльності, тобто такої, яка реалізується спільно з кимось [9, с. 81-82]. Саме тому загальноприйняте розуміння взаємодії позначає таку сумісну дію кількох об'єктів або суб'єктів, при якій результат дії одного з них впливає на інші [10, с. 16]. Це постійна співпраця у вирішенні як значних, так і повсякденних питань, при якій сторони діють відкрито та прозоро [5, с. 67; 11].

Уточнимо, що стаття 18 рамкового Закону України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII «Про правовий режим воєнного стану» регулює взаємодію військового командування та військових адміністрацій з органами державної влади в умовах воєнного стану [12], але її не конкретизує, лише вказуючи, що порядок такої взаємодії визначається Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України.

Загалом в термінології законодавства термін «взаємодія» визначається як: 1) спосіб забезпечення прикордонного контролю, який полягає у спільній діяльності контрольних органів і служб, спрямованій на здійснення пропуску через державний кордон осіб, транспортних засобів та вантажів у межах їх компетенції (у розумінні наказу Адміністрації Держкордонслужби від 29 серпня 2011 р. № 627 «Про затвердження Порядку дій посадових осіб органів охорони державного кордону Державної прикордонної служби України щодо установлення режиму в пунктах пропуску через державний кордон, здійснення контролю за його додержанням, а також організації і забезпечення взаємодії та координації контрольних органів і служб, що здійснюють різні види контролю або беруть участь у забезпеченні режиму в пунктах пропуску через державний кордон»); 2) узгоджені за метою, завданням, місцем, часом та способом виконання завдань дії підрозділів для досягнення мети (у розумінні наказу МВС України від 2 лютого 2016 р. № 74 «Про затвердження Положення про організацію та несення служби з охорони дипломатичних представництв, консульських установ іноземних держав, представництв міжнародних організацій в Україні військовими частинами і підрозділами Національної гвардії України»).

Відповідно, законодавець під взаємодією розуміє спосіб реалізації спільно узгодженої діяльності (забезпечення або виконання завдань), яка визначена спеціальною метою (саме її досягнення), що здійснюється в межах компетенції суб'єктів комунікації.

Терміни «співпраця», «спільність», «співробітництво» також використовуються при характеристиці терміну «взаємодія». Уточнимо, що термін «співпраця» утворилась шляхом поєднання двох слів і походить від словосполучення «спільна праця» – спільна з ким-небудь діяльність [8]. У свою чергу «спільний» – це той, що належить усім чи багатьом, призначений для колективного користування, який виконується або досягається всіма у суспільстві (групі) [8; 13]. У психології, співробітництво, поряд із суперництвом є видом взаємодії. Де воно передбачає такі дії, які сприяють організації спільної діяльності, забезпечують її успішність, узгодженість, ефективність [14].

Л. Шморгун і Н. Небітова визначають співпрацю і співробітництво як етапи взаємодії, вказуючи на те, що для того, щоб розпочався процес взаємодії необхідно виникнення низки умов: спочатку виникає потреба у взаємодії, потім мотив і на останок у всіх учасників (суб'єктів) взаємодії повинен бути інтерес у співпраці (спільній діяльності). Отже, за наявності цих трьох умов,

сторони можуть переходити до наступного етапу – до співробітництва [13; 15]. На нашу думку, співпраця і співробітництво – це види взаємодії, а не етапи.

Слід розуміти, що під час запровадження правового режиму воєнного стану відбувається зміна структури взаємовідносин між органами влади і громадянським суспільством. Оскільки з одного боку, взаємодія як суспільне явище характеризується тим, що шляхом впливу вносить певну організованість та системність у спільну діяльність, а суб'єкти такої діяльності повинні бути обізнаними, свідомими та толерантними до потреб кожного із її учасників [13], а з іншого – така спільна діяльність певним чином обмежується, внаслідок введення правового режиму воєнного стану. Тому на перший план взаємодії виходить забезпечення оборони держави, відсіч військової агресії та формування такого інформаційного простору, який би допоміг як громадянам України, так і не громадянам: отримувати достовірну та повну інформацію; проводити інформаційні заходи, спрямованих на підвищення рівня обороноздатності держави та на протидію інформаційним операціям агресора (противника) [16].

Відповідно, інформаційне забезпечення громадськості про фактичний стан безпечового середовища, пов'язаного із широкомасштабною збройною агресією Російської Федерації проти України є обов'язком держави, реалізація якого покладена на низку суб'єктів, як сектору безпеки та оборони, так і інших представників формування інформаційного простору. Ключовим у зазначеному є те, що всі ці суб'єкти мають діяти спільно та скоординовано задля забезпечення виконання завдань правового режиму воєнного стану.

Висновки. На основі отриманих у ході дослідження результатів, можна узагальнити, що реалізація спільно узгодженої діяльності суб'єктів сектору безпеки та оборони України між собою, а також іншими суб'єктами публічної влади та громадянського суспільства під час запровадження правового режиму воєнного стану є надзвичайно важливою. Належне інформаційне забезпечення громадськості є одним із завдань правового режиму воєнного стану. Його реалізація передбачає виваженість обрання форм підготовки та оприлюднення інформації. Тому у досліджуваному контексті поняття «взаємодія» слід трактувати як спосіб виконання завдань правового режиму воєнного стану сутність якого репрезентує об'єднання зусиль усіх уповноважених суб'єктів інформаційного простору задля позитивного впливу на населення, розповсюдження достовірної інформації, формування патріотичного ставлення та віри у силу та можливості держави відстоювати свої національні інтереси способом реалізації військової сили, а також спонукання якомога більшого числа осіб долучитись до волонтерського руху.

Список використаних джерел:

1. Ковалів М. В., Іваха В. О. Діяльність органів внутрішніх справ в умовах воєнного стану. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : Юридичні науки. 2016. № 837. С. 65–70.
2. Терещенко Л.О., Матієнко-Зубенко І.І. Інформаційні системи і технології в обліку. К. : КНЕУ, 2004. 187 с.
3. Серебряк К.І. Проблеми інформаційного забезпечення регіонального співробітництва. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. 2015. № 7(224). С. 68-73.
4. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.
5. Жук Т. Адміністративно-правові засади забезпечення взаємодії контррозвідувальних органів з іншими суб'єктами сектору безпеки з метою охорони національних інтересів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / НДІП. Київ, 2021. 230 с.
6. Словник української мови Т. 1. Наук. думка, 1970. 346 с.
7. Український Радянський енциклопедичний словник: в 3-х т. ; уклад. М. Бажан, І. Білодід, О. Гурій та ін. К., 1966. Т. 1. 436 с.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005.
9. Бабич А. О. Форми взаємодії між суб'єктами необережного співзаподіяння. *Питання боротьби зі злочинністю*. № 40 (2020) С. 81–87.
10. Андрощук І. Взаємодія як педагогічна категорія. *Педагогічний дискурс*. 2013. Вип. 14. С. 15–19.
11. Халецька А., Халецький А. Інституціональне забезпечення взаємодії органів державної влади та громадянського суспільства. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2014. № 5.

12. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 28. Ст. 250.
13. Небітова Н. Ю. Адміністративно-правові засади взаємодії органів національної поліції з державними та громадськими інституціями у сфері протидії торгівлі людьми в Україні: : дис. ... доктора філософії : 081 «Право». Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2021.
14. Філоненко М. Психологія спілкування : навчальний посібник / К. : Центр учбової літератури, 2008. 224 с.
15. Шморгун Л. Г. Менеджмент організацій. К., 2010. 452 с.
16. Про основи національного спротиву: Закон України від 16.07.2021 р. № 1702-IX. *Відомості Верховної Ради*. 2021. № 41. Ст. 339.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ ЗАСОБАМИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

MEASURES FOR THE IMPLEMENTATION OF YOUTH POLICY: ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROVISION

Метою статті є визначення сутності, змісту та особливостей забезпечення реалізації молодіжної політики засобами адміністративно-правового спрямування. В дослідженні розглядаються особливості адміністративно-правового забезпечення реалізації молодіжної політики. Зазначається, що роль держави в процесі реалізації молодіжного напрямку державної політики в гуманітарній сфері є визначальною, оскільки на органи державної влади покладено велику кількість різних функцій: розробку необхідного законодавства, запровадження новітніх технологій роботи з молоддю через мережу державних закладів освітнього, соціального та культурно-мистецького характеру, підготовку та залучення спеціалістів, створення сприятливого середовища. Систему реалізації молодіжного напрямку державної політики в гуманітарній сфері складає сукупність тісно пов'язаних та об'єктивно необхідних елементів, серед яких: 1) нормативно-регулятивний (норми і правила поведінки, принципи діяльності та реалізації її окремих напрямів, викладені у законодавчій та підзаконній номотворчості); 2) інституціональний (суб'єкти публічного адміністрування, наділені державно-владними та делегованими повноваженнями, окремі інституції громадянського суспільства, молодіжні організації, молодіжні рухи тощо); 3) функціональний (політичні функції, політичний процес та режим); 4) ідеологічний (політичні погляди, політична свідомість та культура); 5) комунікативний (зв'язки, що об'єднують зазначені компоненти формування та реалізації державної політики в молодіжній сфері). Підсумовано, що в умовах фрагментованості гуманітарного простору державна політика в молодіжній сфері має істотне значення для збереження людського капіталу та досягнення національної згуртованості, брак державної уваги до молодіжної політики, безсистемність та застарілість форм її реалізації знижують ефективність відповідних заходів та значно ускладнюють протидію негативним тенденціям у цій сфері (зокрема, демографічно-міграційним трендам, розмиванню національної ідентичності, маргіналізації та криміналізації, поширенню деструктивних настроїв та ідеологічних впливів).

Ключові слова: *державна політика, адміністративно-правове забезпечення, інституції, законодавство, система.*

The purpose of the article is to determine the essence, content and features of ensuring the implementation of youth policy by means of administrative and legal direction. The study examines the peculiarities of administrative and legal support for the implementation of youth policy. It is noted that the role of the state in the process of implementing the youth direction of the state policy in the humanitarian sphere is decisive, since the state authorities are entrusted with a large number of versatile functions: the development of the necessary legislation, the introduction of the latest technologies for working with young people through the network of state educational, social, cultural and artistic institutions character, training and involvement of specialists, creation of a favorable environment. The system of implementation of the youth direction of the state policy in the humanitarian sphere consists of a set of closely related and

objectively necessary elements, among which: 1) normative and regulatory (norms and rules of conduct, principles of activity and implementation of its individual directions, set forth in legislative and bylaws); 2) institutional (subjects of public administration, endowed with state power and delegated powers, individual institutions of civil society, youth organizations, youth movements, etc.); 3) functional (political functions, political process and regime); 4) ideological (political views, political consciousness and culture); 5) communicative (connections that unite the specified components of the formation and implementation of state policy in the youth sphere). It was concluded that in the conditions of fragmentation of the humanitarian space, state policy in the youth sphere is of significant importance for the preservation of human capital and the achievement of national cohesion, the lack of state attention to youth policy, the unsystematic and outdated forms of its implementation reduce the effectiveness of relevant measures and make it much more difficult to counteract negative trends in this sphere (in particular, demographic and migration trends, erosion of national identity, marginalization and criminalization, spread of destructive attitudes and ideological influences).

Key words: *state policy, administrative and legal provision, institutions, legislation, system.*

Постановка проблеми. Молодіжна політика в Україні має несистемний характер. Незважаючи на чималу кількість державних документів різного рівня та певні позитивні зрушення в цій сфері, ключові індикатори та тенденції в молодіжному середовищі поки що є далекими від оптимальних (на що вказують, зокрема, дані Аналітичного звіту «Становище молоді в Україні» Робочої групи ООН у справах молоді). Зазначене свідчить про необхідність удосконалення національної молодіжної політики (зокрема, з урахуванням європейського досвіду), особлива відповідальність за що покладається на Міністерство молоді та спорту України.

Попри величезний креативний потенціал, яким володіє ця найбільш активна частина українського соціуму, можливості для його повноцінного розкриття в Україні залишаються обмеженими. Найбільш промовистими індикаторами цього є дані соціологічних досліджень щодо проблем, які молодь вважає найбільш загрозливими особисто для себе: корупція (37%); війна (36%); серйозні проблеми зі здоров'ям (34%); соціальна несправедливість та безробіття (32%); зростання бідності у суспільстві (30%).

Стан наукової розробки проблеми. Гуманітарна сфера країни та особливості її належного адміністративно-правового забезпечення завжди привертала увагу вітчизняних вчених-правознавців, серед яких найбільше підґрунтя для формування концептуальних засад публічно-правового забезпечення гуманітарного розвитку українського суспільства зробили Ю.В. Климчук, В.І. Дяченко, І.В. Чеховська, О.В. Захарова, Н.Б. Новицька, В.О. Морозова, В.В. Карлова, О.А. Задихайло, І.Г. Ігнатченко, Ю.В. Якимець, В.С. Шестак, Ю.Л. Юринець, та інші вчені. Попри вагомий теоретичний та практичний значущість наукових праць, їх фрагментарність і неповний аналіз системності й цілісності у формулюванні концептуальних засад державної політики України в гуманітарній сфері унеможливили висвітлення всіх особливостей адміністративно-правового забезпечення її формування та реалізації.

Мета статті. Цими передумовами зумовлюється актуальність статті та необхідність визначення сутності, змісту та особливостей забезпечення реалізації молодіжної політики засобами адміністративно-правового спрямування.

Виклад основного матеріалу. Молодіжний напрямок реалізації державної політики України в гуманітарній сфері має спиратися та орієнтуватися на європейські тенденції його розвитку, підтримки, інституційного та нормативно-правового забезпечення. І ключовим у цьому аспекті є схвалена 22 травня 2018 року в Брюсселі Молодіжна стратегія ЄС на 2019–2027 роки та відповідно робочий план на 2019–2021 роки з урахуванням запропонованих заходів, які спрямовані на зміцнення зв'язків між ЄС і молоддю через інклюзивні та цифрові способи діалогу, забезпечення ефективних результатів через цілеспрямовані пріоритети й дії, більш ефективну структуру для збирання та передачі ідей молоді, а також обміну інформацією про дії, вжиті на користь молоді, поліпшення співробітництва між політичними сферами, зокрема, через молодіжного координатора ЄС; надання молоді права голосу у формуванні політики ЄС; забезпечення контролю витрат ЄС на молодь; початок нового й більш інклюзивного молодіжного діалогу в ЄС; сприяння мобільності волонтерства та єдності; здійснення програми для молоді з метою поширення визнання неформального навчання тощо [1].

Безперечно, молодіжна політика як органічна складова частина гуманітарної політики повинна мати аксіологічне ядро на основі державницьких цінностей, проте національно-патріотичну складову не можна примітивізувати, зводити виключно до певних ритуально-церемоніальних практик (на кшталт обов'язкового співання Державного Гімну в школах) чи формального етнографізму (як-от вдягання національного одягу на свята). За всієї важливості культивування пошани до національних символів, героїчних смислів та історичної пам'яті ефективної реалізації мети молодіжної політики може бути досягнуто лише через гармонійне поєднання аксіологічних національно-просвітницьких та прагматичних організаційно-економічних складників молодіжної політики.

Серед позитивних тенденцій 2019–2022 р.р. слід відзначити збереження високої патріотичної налаштованості молоді, продовження зниження відсотка підлітків, які мають досвід куріння хоча б раз у житті (56,2% хлопців та 45,1% дівчат проти 60,4 та 46% відповідно у 2015 р.), а також певне зростання зацікавленості молоді політикою внаслідок часткового оновлення національного політикуму [2; 3].

Починаючи з 2020 р. в умовах пандемії COVID-19 та станом на сьогодні, враховуючи воєнний стан, молоді люди залишаються найбільш позитивно налаштованою частиною населення в Україні [4].

Частина проблем молодіжної сфери, як і аналогічна частина проблем гуманітарної сфери в цілому, зумовлена об'єктивними чинниками і має комплексний характер, що значно ускладнює, якщо не унеможливорює взагалі, їх швидке розв'язання. Зокрема, це:

- війна з боку РФ;
- особливості загальних соціально-економічних та суспільно-політичних процесів в Україні;
- пандемія коронавірусної інфекції COVID-19;
- загальноєвропейські та світові тренди (зокрема, міграційні та глобалізаційні тощо).

Проте чимало з них є наслідком невідповідної нормативно-правової бази, недостатнього фінансування власне молодіжної та гуманітарної сфери, браку системної роботи відповідних органів, застарілих форм і методів взаємодії держави з молодіжною аудиторією тощо, а тому цілком можуть бути вирішені в середньостроковій перспективі за умов наявності відповідної політичної волі, адекватного фінансового та організаційного забезпечення.

Головним керівним документом у сфері реалізації державної гуманітарної політики в молодіжній сфері є Закон України «Про основні засади молодіжної політики» стаття 3 якого метою такої політики називає створення умов для самореалізації та розвитку потенціалу молоді в Україні, підвищення рівня її самостійності та конкурентоспроможності, забезпечення активної участі молоді в суспільному житті [5]. Означена мета відповідно до вказаного вище закону знаходить реалізацію у завданнях, якими є:

- 1) створення умов для залучення молоді до громадського, політичного, соціально-економічного, культурного життя суспільства, популяризація ролі та важливості участі молоді у процесі ухвалення рішень;
- 2) підтримка молоді в реалізації її соціально-економічного потенціалу, у тому числі для вирішення житлових питань, питань професійного розвитку, працевлаштування, задоволення освітніх, медичних, культурних та інших потреб;
- 3) формування громадянської, національної та культурної ідентичності української молоді;
- 4) сприяння інституційному розвитку молодіжних та дитячих громадських об'єднань, молодіжних центрів, посилення їхньої ролі у процесі соціалізації молоді;
- 5) розвиток молодіжної інфраструктури;
- 6) розвиток національного та міжнародного молодіжного співробітництва [5].

Роль держави в процесі реалізації молодіжного напрямку державної політики в гуманітарній сфері є визначальною, оскільки на органи державної влади покладено велику кількість різнобічних функцій: розробку необхідного законодавства, запровадження новітніх технологій роботи з молоддю через мережу державних закладів освітнього, соціального та культурно-мистецького характеру, підготовку та залучення спеціалістів, створення сприятливого середовища.

У цьому контексті молодіжну політику в сучасних умовах доцільно розуміти як пріоритетний специфічний напрям реалізації державної політики в гуманітарній сфері, що передбачає побудовану переважно на нормах адміністративного права системну діяльність публічної адміністрації, спрямовану на створення необхідних умов та гарантій для соціального становлення, всебічного розвитку та самореалізації молоді, а також її активного залучення до суспільно-політичної та державно-управлінської діяльності за допомогою адміністративно-правових засобів.

Систему реалізації молодіжного напрямку державної політики в гуманітарній сфері складає сукупність тісно пов'язаних та об'єктивно необхідних елементів, серед яких: 1) нормативно-регулятивний (норми і правила поведінки, принципи діяльності та реалізації її окремих напрямів, викладені у законодавчій та підзаконній номотворчості); 2) інституціональний (суб'єкти публічного адміністрування, наділені державно-владними та делегованими повноваженнями, окремі інституції громадянського суспільства, молодіжні організації, молодіжні рухи тощо); 3) функціональний (політичні функції, політичний процес та режим); 4) ідеологічний (політичні погляди, політична свідомість та культура); 5) комунікативний (зв'язки, що об'єднують зазначені компоненти формування та реалізації державної політики в молодіжній сфері).

На відміну від інших складових реалізації державної політики в гуманітарній сфері країни адміністративно-правове забезпечення створення умов для самореалізації та розвитку потенціалу молоді в Україні крім відповідного розгалуженого законодавства, подано відповідною системою суб'єктів публічного адміністрування, покликаних втілювати у життя головні пріоритети реалізації цього напрямку державної гуманітарної політики України. Особливість цієї системи полягає у наявності центрально-директивних та консультативно-дорадчих органів управління молодіжною політикою. Зокрема, першу групу складають: а) Кабінет Міністрів України; б) центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує молодіжну політику (Міністерство молоді та спорту України) в частині узагальнення практики застосування законодавства у сфері молодіжної політики, внесення пропозицій щодо його вдосконалення; забезпечення підготовки Національної молодіжної стратегії, державних цільових програм у сфері молодіжної політики, інших нормативно-правових актів, спрямованих на її реалізацію; забезпечення підготовки щорічної доповіді про становище молоді в Україні та подання її до Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України; забезпечення вивчення соціально-економічних обставин, потреб, цінностей, пріоритетів молоді, рівня її залученості до суспільного життя; сприяння проведенню всеукраїнських та міжнародних заходів з реалізації молодіжної політики; спрямовування та координація діяльності Українського молодіжного фонду, здійснення управління державною установою «Всеукраїнський молодіжний центр», координація діяльності молодіжних центрів та молодіжних просторів, здійснення їх нормативно-правового забезпечення тощо; в) центральні органи виконавчої влади, до повноважень яких належать питання формування та реалізації політики у сферах, пов'язаних з вирішенням питань молоді, а також Верховна Рада Автономної Республіки Крим, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування;

Другу групу складають виключно консультативно-дорадчі органи забезпечення реалізації молодіжного напрямку державної політики в гуманітарній сфері, серед яких: а) Національна рада з питань молоді – орган, що утворюється при Кабінеті Міністрів України з метою вироблення узгодженої позиції щодо формування та реалізації молодіжної політики, налагодження взаємодії центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування з суб'єктами молодіжної роботи з питань розвитку та реалізації молодіжної політики; б) Молодіжні ради – консультативно-дорадчий орган, що може утворюватися при Верховній Раді Автономної Республіки Крим, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, місцевому органі виконавчої влади, органі місцевого самоврядування з метою залучення молоді до формування та реалізації молодіжної політики на регіональному та місцевому рівнях; в) Молодіжні та дитячі громадські об'єднання, які наділені правом щодо залучення до реалізації державних цільових, регіональних та місцевих програм у сфері молодіжної політики, а також бути надавачами соціальних послуг; взяття участі у формуванні та реалізації молодіжної політики; утворення молодіжних центрів, здійснення підготовки молодіжних працівників у порядку, за критеріями та вимогами, визначеними центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує молодіжну політику; здійснення моніторингу та оцінювання реалізації молодіжної політики тощо [5].

Попри створену інституційно-правову систему реалізації молодіжного напрямку державної політики в гуманітарній сфері та проголошення державою прав молоді на всі соціально-гуманітарні послуги без наявності відповідних адміністративно-правових механізмів їх реалізації призводить до того, що державні гарантії соціальної підтримки молоді, розвитку молодіжного руху, туризму, підприємництва, молодіжних організацій у законотворчій діяльності не забезпечуються на належному ефективному рівні. На сьогодні очевидним здається:

– посилення міжвідомчої та міжсекторальної взаємодії шляхом залучення органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, громадських і міжнародних організацій, інших зацікавлених сторін до формування та реалізації молодіжної політики;

– забезпечення реалізації принципу субсидіарності, що передбачатиме надання в процесі реалізації молодіжної політики достатніх повноважень та адміністративно-правових ресурсів на той рівень, від якого буде отриманий бажаний результат та максимальний ефект для кожного із суб'єктів;

– диверсифікація молодіжної політики шляхом запровадження диференційованого підходу до молоді як до соціальних і вікових груп та розробки нових, насамперед публічно-правових технологій роботи з молоддю, виходячи з соціальних і вікових відмінностей;

– формування нових організаційно-правових форм та державних механізмів реалізації прав і обов'язків молоді через посилення координації зусиль органів державної влади, місцевого самоврядування та молодіжних інституцій громадянського суспільства, комплексне удосконалення процесу нормативно-правової інституціоналізації державної молодіжної політики як складової реалізації державної політики України в гуманітарній сфері в цілому;

– забезпечення інформаційної підтримки реалізації молодіжного напрямку державної політики в гуманітарній сфері шляхом створення інформаційного молодіжного простору, що має формуватися за допомогою інтерактивної взаємодії держави (відповідних державних інституцій, суб'єктів делегованих повноважень та окремих інституцій громадянського суспільства) та молоді в інформаційних глобальних мережах силами самої молоді, створення єдиного молодіжного інформаційного порталу та укладення суспільного договору засобів масової комунікації із всезагальним охопленням молоді інформацією;

– формування цільових проектів і програм на державному, регіональному та місцевому рівнях, підтверджених нормативною базою, механізмом державної підтримки, фінансовими засобами тощо.

Висновки. Таким чином, систему реалізації молодіжного напрямку державної політики в гуманітарній сфері складає сукупність тісно пов'язаних та об'єктивно необхідних елементів, серед яких: 1) нормативно-регуляторний (норми і правила поведінки, принципи діяльності та реалізації її окремих напрямів, викладені у законодавчій та підзаконній нормотворчості); 2) інституціональний (суб'єкти публічного адміністрування, наділені державно-владними та делегованими повноваженнями, окремі інституції громадянського суспільства, молодіжні організації, молодіжні рухи тощо); 3) функціональний (політичні функції, політичний процес та режим); 4) ідеологічний (політичні погляди, політична свідомість та культура); 5) комунікативний (зв'язки, що об'єднують зазначені компоненти формування та реалізації державної політики в молодіжній сфері).

В умовах фрагментованості гуманітарного простору державна політика в молодіжній сфері має істотне значення для збереження людського капіталу та досягнення національної згуртованості. Брак державної уваги до молодіжної політики, безсистемність та застарілість форм її реалізації знижують ефективність відповідних заходів та значно ускладнюють протидію негативним тенденціям у цій сфері (зокрема, демографічно-міграційним трендам, розмиванню національної ідентичності, маргіналізації та криміналізації, поширенню деструктивних настроїв та ідеологічних впливів). Вказане також підриває національні зусилля щодо деокупації та реінтеграції, суспільної консолідації та солідаризації українського соціуму.

Список використаних джерел:

1. Дабагян І. М., Павловська Л.І. Сучасна молодіжна політика в Європі (на прикладі Німеччини). *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Соціальні комунікації*. 2019. Т. 30(69), № 2(2). С. 140–145. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/UZTNU_filol_2019_30\(69\)_2\(2\)_29](http://nbuv.gov.ua/UJRN/UZTNU_filol_2019_30(69)_2(2)_29)
2. Динаміка патріотичних настроїв українців. Серпень 2019 / Соціологічна група «Рейтинг». URL: http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_patriotyzm_082019.pdf
3. Куріння, вживання алкоголю та наркотичних речовин серед підлітків, які навчаються: поширення й тенденції в Україні (за результатами дослідження 2019 року в рамках міжнародного проекту «Європейське опитування учнів щодо вживання алкоголю та інших наркотичних речовин – ESPAD») / ЮНІСЕФ Україна. С. 18. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/2521/file/ESPAD_2019_ukr.pdf
4. Україні – 29. Де ми зараз та куди прямуємо? / Разумков Центр. URL: <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/ukraini-29-de-my-zaraz-ta-kudy-priamuiemo>
5. Про основні засади молодіжної політики : Закон України від 27 квітня 2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#Text>
6. EU Council Approves EU Youth Strategy 2019–2027, Regulation on European Solidarity Corps 2021–2027, Conclusions on youth work, migration and refugees. COM/2018/0269. 27/11/2018. URL: https://ec.europa.eu/youth/policy/youth-strategy_en

ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ КЕРІВНОГО СКЛАДУ ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

PROBLEMS OF LEGAL RESPONSIBILITY OF THE MANAGEMENT OF THE NATIONAL POLICE

Актуальність статті полягає в тому, що юридичну відповідальність керівного складу органів та підрозділів Національної поліції України найбільш доцільно розуміти як санкції негативного характеру, які застосовуються до суб'єкта у разі вчинення ним дій, що суперечать нормам чинного законодавства, а також бездіяльність, яка передбачає невиконання та/або неналежне виконання посадовою особою своїх посадових обов'язків. Актуальність проблематики обумовлена також тим, що питання юридичної відповідальності досить розмито визначено у нормах чинного законодавства. Метою статті є: розкрити проблему юридичної відповідальності керівного складу органів Національної поліції. У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства України, виокремлено та розглянуто наступні види юридичної відповідальності керівного складу органів Національної поліції: кримінальну, адміністративну, дисциплінарну, матеріальну та політичну. З'ясовано, що інститут конституційно-правової відповідальності стосується суб'єктів конституційного права і регламентується конституційними нормами та нормами суспільної моралі, тобто певною мірою регулюється нормами звичаєвого права, які теж відображають історично сформовану дійсність навіть в період трансформаційних змін існуючих правовідносин. Тож, Політична відповідальність керівників органів та підрозділів Національної поліції України передбачає, що останні несуть відповідальність у разі невиконання та/або неналежне виконання різного роду державних концепцій програм, тощо. Наголошено, що на сьогоднішній день питання юридичної відповідальності керівного складу поліції врегульовано недостатньо ефективно, якісно та повно. Зазначене пояснюється тим, що: законодавець недостатньо диференційовано підходить до регулювання окремих видів відповідальності (зокрема матеріальної та дисциплінарної) не розділяючи при цьому всіх поліцейських із керівним складом поліції; перелік видів юридичної відповідальності є досить звуженим, а тому потребує розширення таким видом відповідальності, як політична.

Ключові слова: юридична відповідальність, керівний склад, Національна поліція, проступок, правопорушення.

The relevance of the article lies in the fact that the legal responsibility of the management of the bodies and divisions of the National Police of Ukraine is most appropriate to understand as sanctions of a negative nature, which are applied to the subject in the event that he commits actions that contradict the norms of current legislation, as well as inaction, which involves non-compliance and/or improper performance of official duties by an official. The relevance of the issue is also due to the fact that the issue of legal responsibility is rather vaguely defined in the current legislation. The purpose of the article is: to reveal the problem of legal responsibility of the management of the National Police. The article, based on the analysis of the scientific views of scientists and the norms of the current legislation of Ukraine, singles out and considers the following types of legal responsibility of the leadership of the National Police: criminal, administrative, disciplinary, material and political. It was found that the institution of constitutional and legal responsibility concerns the subjects of constitutional law and is regulated by constitutional norms and norms of social morality, that is, to a certain extent, it is regulated by the norms of customary law, which also reflect the historically formed reality even

during the period of transformational changes in existing legal relations. Therefore, the political responsibility of the heads of the bodies and units of the National Police of Ukraine assumes that the latter are responsible for non-implementation and/or improper implementation of various state concepts of programs, etc. It was emphasized that, to date, the issue of legal responsibility of the police leadership has not been regulated sufficiently efficiently, qualitatively and completely. This is explained by the fact that: the legislator does not sufficiently differentiated approach to the regulation of certain types of responsibility (in particular, material and disciplinary) without separating all police officers from the police management team; the list of types of legal responsibility is quite narrow, and therefore needs to be expanded by such a type of responsibility as political.

Key words: *legal responsibility, leadership, National Police, misdemeanor, offense.*

Постановка проблеми. Невиконання та/або неналежне виконання керівниками органів та підрозділів своїх посадових Національної поліції тягне за собою настання певного виду юридичної відповідальності. Варто відзначити, що питання відповідальності посадових осіб поліції є фактично не дослідженим у правовій літературі, що обумовлює наявність ряду прогалин і недоліків у відповідному напрямку. Взагалі, відповідальність у науковій літературі розглядається як суб'єктивний фактор, що виступає внутрішнім стимулом до належної поведінки, усвідомлення наслідків для суспільства, їх оцінка самою особою, що діє як корисних чи шкідливих [1, с. 2]. В свою чергу юридичну відповідальність керівного складу органів та підрозділів Національної поліції України найбільш доцільно розуміти як санкції негативного характеру, які застосовуються до суб'єкта у разі вчинення ним дій, що суперечать нормам чинного законодавства, а також бездіяльності, яка передбачає невиконання та/або неналежне виконання посадовою особою своїх посадових обов'язків. Актуальність проблематики обумовлена також тим, що питання юридичної відповідальності досить розмито визначено у нормах чинного законодавства.

Стан дослідження. Проблема юридичної відповідальності працівників поліції неодноразово ставала предметом дослідження багатьох науковців. Зокрема їй приділяли увагу: О.М. Бандурка, О.І. Безпалова, С.М. Бортник, С.М. Лелет, С.А. Резанов, Х.В. Солнцева, В.А. Троян, І.Р. Юрчак, Н.В. Янюк та багато інших. Втім, незважаючи на чималий теоретичний доробок, малодослідженим залишається питання юридичної відповідальності саме керівного складу органів Національної поліції.

Саме тому **метою статті** є: розкрити проблему юридичної відповідальності керівного складу органів Національної поліції

Виклад основного матеріалу. Починаючи науку дослідження необхідно вказати, що у Законі України «Про Національну поліцію» (стаття 19) закріплено, що у разі вчинення протиправних діянь поліцейські несуть кримінальну, адміністративну, цивільно-правову, матеріальну та дисциплінарну відповідальність відповідно до закону [2]. Що ж стосується саме керівників поліції, то такими видами відповідальності, на нашу думку, є: кримінальна, адміністративна, матеріальна, дисциплінарна та політична.

Головна сутність кримінальної відповідальності, доводить М.Й. Коржанський, полягає в тому, що «вона є особистою, персоніфікованою, належною лише певній особі, що вона – це не державним примус, не санкція правової норми. Юридична відповідальність ґрунтується лише на психофізичних і суспільних властивостях особи, здатною бути відповідальною» [3, с. 120]. Основними функціями кримінальної відповідальності поліцейських є наступні: регулятивна функція передбачає фіксацію у кримінально-правових нормах підстав реалізації кримінальної відповідальності, визначення кримінально-правового статусу особи, яка підлягає кримінальній відповідальності, складів правомірної поведінки, що виключають кримінальну відповідальність, підстав застосування заходів кримінально-правового впливу, прав та обов'язків правозастосовних органів щодо їх застосування; превентивна функція кримінальної відповідальності складається з двох взаємозв'язаних складників: спеціально-превентивного впливу, що полягає в утриманні від вчинення нового кримінального правопорушення особою, щодо якої реалізована кримінальна відповідальність, і загально-превентивного впливу, який передбачає попередження скоєння кримінальних правопорушень іншими особами; каральна функція кримінальної відповідальності позбавляє особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, найрізноманітніших благ, прав, свобод і знаходить свій вияв у застосуванні кожного елементу кримінальної відповідальності (засудження – покарання – судимості); відновлювальна функція кримінальної відповідальності реалізується шляхом приведення у первинний стан порушених суспільних відносин, соціальних зв'язків, правовідносин [4].

Таким чином, кримінальна відповідальність – це найбільш суровий вид юридичної відповідальності, який може бути застосовано до всіх категорій працівників поліції, в тому числі і до їх керівників. Перелік підстав застосування кримінальної відповідальності визначається Кримінальним кодексом України. Так, змістовний аналіз останнього дає можливість констатувати, що до кримінальних правопорушень, пов'язаних із невиконанням або неналежним виконанням посадових обов'язків поліцейським, може відноситися розголошення державної таємниці (ст. 328 КК України); незаконне перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій (ст. 340 КК України); зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України); перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу (ст. 365 КК України); службове підроблення (ст. 366 КК України); декларування недостовірної інформації (ст. 366-1 КК України); службова недбалість (ст. 367 КК України); примушування давати показання (ст. 373 КК України) тощо [5; 4]. Зазначений перелік проступків також стосується і керівників органів та підрозділів Національної поліції України.

Наступним видом юридичної відповідальності, який слід згадати в межах представленої проблематики, – адміністративна. Як і кримінальна, порядок її застосування визначається спеціальним кодифікованим нормативно-правовим актом – Кодексом України про адміністративні правопорушення. Адміністративній відповідальності, слушно зазначає В.О. Морозов, властиві ряд специфічних рис, які відрізняють її від інших видів юридичної відповідальності, зокрема [6]: а) у випадках, прямо передбачених чинним законодавством, підставою відповідальності може бути не тільки адміністративне правопорушення (проступок), а й порушення інших галузей права. Такі заходи можуть застосовуватися у разі звільнення від кримінальної відповідальності, тобто за діяння, що містять ознаки злочинів, які не становлять великої суспільної небезпеки; б) адміністративна відповідальність виявляється в накладенні на порушників певних видів адміністративних стягнень, специфічних за змістом і відмінних від інших заходів стягнення та впливу, які застосовуються в різних галузях права. Ці види адміністративних стягнень передбачені ст. 24 КУпАП та іншими законодавчими актами України; в) адміністративні стягнення накладаються державними органами та їх посадовими особами, яким таке право надане законом. Їх перелік закріплений у розділі III КУпАП України. Притягнення до адміністративної відповідальності за адміністративні проступки є обов'язком державних органів; г) законодавством закріплено особливий, спрощений порядок притягнення до адміністративної відповідальності, що створює умови для його оперативності й економічності у використанні; д) однією з важливих ознак, які характеризують адміністративну відповідальність, є те, що між правопорушником та органом (посадовою особою), який накладає стягнення [6].

Адміністративна відповідальність працівників Національної поліції України, що є різновидом юридичної відповідальності, який врегульований адміністративно-правовими нормами, настає за адміністративні правопорушення. Адміністративна відповідальність працівників Національної поліції України є особливим видом адміністративної відповідальності, який характеризується вжиттям специфічних заходів адміністративного покарання до спеціального кола суб'єктів [7, с. 103; 8]. До специфічних ознак адміністративної відповідальності працівників Національної поліції України слід віднести: спеціальний суб'єктний склад (поліцейські є спеціальними суб'єктами права, оскільки наділені державно-владними повноваженнями); спеціальний порядок притягнення до адміністративної відповідальності (поліцейські за вчинення адміністративних правопорушень, як правило, притягаються до дисциплінарної відповідальності, тому на законодавчому рівні закріплено специфічний перелік фактичних та нормативно-правових підстав притягнення поліцейського до адміністративної відповідальності); специфічний перелік заходів адміністративного покарання, вжиття яких проводиться щодо поліцейських (закон забороняє застосовувати до працівників Національної поліції України громадські роботи, виправні роботи, адміністративний арешт) [8].

Згідно зі статтею 15 Кодексу України про адміністративні правопорушення вони несуть відповідальність за адміністративні правопорушення відповідно до дисциплінарного статуту. Зокрема, за порушення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху, санітарних норм, вчинення правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушення тиші в громадських місцях, за неправомірне використання державного майна, незаконне зберігання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації, невиконання заходів щодо окремої ухвали суду, порушення законодавства про державну таємницю, порушення порядку обліку, зберігання і використання документів та інших матеріальних носіїв інформації, що містять службову інформацію, ці особи несуть адміністративну відповідальність на загальних підставах.

До поліцейських осіб не можуть бути застосовані громадські роботи, виправні роботи й адміністративний арешт [9; 10].

Що ж стосується адміністративної відповідальності керівного складу поліції, то найчастіше вона настає за вчинення корупційних правопорушень. Слід підкреслити, що за загальним правилом відповідно до ст. 15 КУпАП поліцейські за вчинення правопорушень, пов'язаних із корупцією, несуть адміністративну відповідальність на загальних підставах, тобто притягаються до відповідальності згідно з нормами КУпАП, а не згідно з нормами дисциплінарного статуту осіб рядового та начальницького складу органів внутрішніх справ. Відповідно до ст. 221 КУпАП судді районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судів розглядають справи про адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, вчинені поліцейськими. Водночас до поліцейських не може бути застосовано такі види адміністративних стягнень, як громадські роботи, виправні роботи і адміністративний арешт [9; 11].

Наступними тісно пов'язаними видами відповідальності керівного складу Національної поліції України є дисциплінарна та матеріальна відповідальність. Зауважимо також, що матеріальна відповідальність поліцейських має багато спільних рис із дисциплінарною відповідальністю. Зокрема, для притягнення до обох цих видів юридичної відповідальності необхідними умовами є перебування на службі у відповідних органах поліції, наявність загальних умов відповідальності (наприклад, протиправність, наявність вини). І матеріальна, і дисциплінарна відповідальність настає за невиконання або неналежне виконання своїх службових обов'язків, тобто за дисциплінарний проступок. Водночас матеріальна і дисциплінарна відповідальність поліцейських – це два різних самостійних види юридичної відповідальності, і тому між ними є принципові відмінності [12, с. 97–98].

Дисциплінарна відповідальність, пише Л.П. Попов, – це застосування заходів дисциплінарного впливу в порядку службового підпорядкування за вчинення дисциплінарного проступку або за інші неправомірні дії, що не переслідуються в кримінальному порядку. Підстави відповідальності, види дисциплінарних стягнень, права органів виконавчої влади та керівників по їх накладання, а також порядок застосування та оскарження з урахуванням конкретних умов і виду державної служби встановлюються чинним законодавством, статутами і положеннями про дисципліну [13]. Дисциплінарним проступком поліцейського визнається протиправна винна дія чи бездіяльність поліцейського, що полягає в порушенні ним службової дисципліни, невиконанні чи неналежному виконанні обов'язків поліцейського або виходить за їх межі, порушенні обмежень та заборон, визначених законодавством для поліцейських, а також у вчиненні дій, що підривають авторитет поліції. Дисциплінарне стягнення є засобом підтримання службової дисципліни, що застосовується за вчинення дисциплінарного проступку з метою виховання поліцейського, який його вчинив, для безумовного дотримання службової дисципліни, а також з метою запобігання вчиненню нових дисциплінарних проступків. Стягнення має індивідуальний характер та не застосовується до поліцейського, вина якого у вчиненні дисциплінарного проступку не встановлена у визначеному порядку або який діяв у стані крайньої необхідності чи необхідної оборони [14].

Що ж стосується матеріальної відповідальності, то вона представляє собою обов'язок працівника відшкодувати збитки, завдані організації-роботодавцеві, в межах і порядку, встановлених законодавством. У зазначеному випадку матеріальна відповідальність може мати місце поряд з іншими видами юридичної відповідальності й виникає внаслідок виключно протиправної та винної поведінки працівника [15, с. 184]. Матеріальна шкода, заподіяна особою рядового та начальницького складу Національної поліції, за загальним правилом, стягується на підставі наказу начальника, і лише у виключних випадках – за рішенням суду [16, ст. ст. 17, 23, 31; 12]. Відповідно до трудового права, покриття шкоди працівниками в розмірі, що не перевищує середнього місячного заробітку, провадиться за розпорядженням власника або уповноваженого ним органу, керівниками підприємств, установ, організацій, та їх заступниками – за розпорядженням вищого в порядку підлеглості органу шляхом відрядження із заробітної плати працівника. Якщо працівник не згоден із відрядженням або його розміром, трудовий спір за його заявою розглядається в порядку, передбаченому законодавством. У решті випадків покриття шкоди провадиться шляхом подання власником або уповноваженим ним органом позову до районного, районного у місті, міського чи міськрайонного суду [17, ст. 136; 12].

І останній вид відповідальності, який на нашу думку, має специфічний характер, та може бути застосовано до керівного складу поліції, – відповідальність політична. Політична відповідальність – це один із видів публічної відповідальності, що настає за умови, коли суб'єкти державно-політичних відносин не можуть або не хочуть втілювати в життя програми, підтримані

суспільством. Інститут конституційно-правової відповідальності стосується суб'єктів конституційного права і регламентується конституційними нормами та нормами суспільної моралі, тобто певною мірою регулюється нормами звичаєвого права, які теж відображають історично сформовану дійсність навіть в період трансформаційних змін існуючих правовідносин. Тож, Політична відповідальність керівників органів та підрозділів Національної поліції України передбачає, що останні несуть відповідальність у разі невиконання та/або неналежного виконання різного роду державних концепцій програм, тощо.

Висновок. Завершуючи наукове дослідження слід констатувати, що на сьогоднішній день питання юридичної відповідальності керівного складу поліції врегульовано недостатньо ефективно, якісно та повно. Зазначене пояснюється тим, що:

- по-перше, законодавець недостатньо диференційовано підходить до регулювання окремих видів відповідальності (зокрема матеріальної та дисциплінарної) не розділяючи при цьому всіх поліцейських із керівним складом поліції. З огляду на це, вбачається доцільним у дисциплінарному статуті Національної поліції необхідно виокремити окрему статтю, присвячену питанню дисциплінарної та матеріальної відповідальності: а) керівників територіальних органів поліції; б) начальних структурних підрозділів поліції.

- по-друге, перелік видів юридичної відповідальності є досить звуженим, а тому потребує розширення таким видом відповідальності, як політична.

Список використаних джерел:

1. Тугаринов В.П. Личность и общество. М., 1985. 86 с.
2. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/conv#Text>
3. Коржанський М.Й. Презумпція невинуватості і презумпція вини : [монографія] / М.Й. Коржанський. К. : Атіка, 2004. 216 с.
4. Мух К.Б. Види юридичної відповідальності працівників поліції. URL: http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/1_2021/15.pdf
5. Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001, № 25–26. Ст. 131.
6. Морозова В.О. Адміністративна відповідальність як відповідний правовий інститут. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2018/2_2018/part_1/26.pdf.
7. Литвиненко В.І. Юридична відповідальність посадових осіб правоохоронних органів як суб'єктів протидії корупції в Україні. *Право та інновації*. 2015. № 4. С. 102–109.
8. Каленіченко Л. І. Особливості юридичної відповідальності працівників Національної поліції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер. : Право*. 2019. Вип. 55, т. 1. С. 27–31.
9. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
10. Падалка О. А. Юридична відповідальність Національної поліції України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2016. Вип. 20. С. 81–84.
11. Панасенко А.О. Особливості адміністративної відповідальності поліцейських за корупційні правопорушення. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/33403/1/OCO%20БЛИВОСТІ%20АД%20МІНІСТРАТИВНО%20І%20ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.pdf>
12. Синявська, О. Ю. Щодо особливостей і нормативного врегулювання матеріальної відповідальності працівників Національної поліції України. *Держава та регіони*. 2019. № 1 (63). С. 95–99.
13. Адміністративное право : учебник : издание второе, переработанное и дополненное / под ред. Л.Л. Попова. М. : Юристъ, 2005. 425 с.
14. Про Дисциплінарний статут Національної поліції України : Закон України від 15.03.2018 № 2337-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19/conv#Text>
15. Сучасна правова енциклопедія / О. В. Зайчук, О. Л. Копиленко, В. С. Ковальський [та ін.]; за заг. ред. О. В. Зайчука ; Ін-т законодавства Верховної Ради України. 2-ге вид., перероб. і допов. К. : Юрінком Інтер, 2013. 408 с.
16. Положення про матеріальну відповідальність військовослужбовців за шкоду, заподіяну державі: затверджене Постановою Верховної Ради України від 23 червня 1995 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 25. Ст. 193
17. Кодекс законів про працю України. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Додаток до № 50. Ст. 375.

ТОПЧІЙ В.В., БОДУНОВА О.М.

**АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЦИФРОВІЗАЦІЇ
ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ЯК НАПРЯМУ ЗАПОБІГАННЯ
КОРУПЦІЙНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ**

**ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT OF DIGITALIZATION OF PUBLIC
AUTHORITIES AS A DIRECTION OF PREVENTION OF CORRUPTION OFFENSES**

Актуальність статті полягає в тому, що корупція є одним з найбільш небезпечніших соціально-правових та соціально-політичних явищ для кожного суспільства та держави, яке враховуючи соціально-політичні, демографічні та психологічні особливості людей, повністю пов'язане з соціальними подіями кожного соціуму. Наведене явище підриває авторитет державної влади, знецінює основні принципи демократичних держав, завдає величезної політичної та економічної шкоди країні, гальмуючи цим самим її розвиток. Корупція існує майже у кожних економічних та політичних системах держави. Метою статті є виявлення основних проблем протидії корупції в Україні, аналіз протидії корупції та визначення основних підстав виникнення корупції в державних органах, дослідження новітніх заходів із протидії корупції в системі державної влади, виявлення основних проблем та встановлення шляхів реформування системи забезпечення протидії корупції в Україні. Стаття присвячена дослідженню розвитку корупції в Україні, виявленню основних проблем та аналіз її протидії, визначенню основних підстав виникнення корупції в державних органах та заходам запобігання корупції України. Встановлено, що цифровізація є багатограним процесом, який впроваджує цифрові технології в усі сфери життя, підвищує ефективність державного управління в результаті спрощення управлінських процедур, забезпечує здійснення контролю за діяльністю органів державної влади та забезпечує високий ступінь доступності інформації про загальну діяльність органів державної влади. Зроблено висновок, що шляхами подолання корупційної діяльності на території України, можна назвати такі основні складові державної діяльності, які могли б покращити сучасний стан в країні, а саме: вияв саме політичної волі щодо подолання корупції в Україні; ефективна співпраця антикорупційних органів один між одними; ліквідація прогалин та упущень українського антикорупційного законодавства; щоденне вдосконалення цифрових технологій, як основи сталого добробуту нашої держави, покращення життя, навчання та роботи українців.

Ключові слова: *корупція, основні засади запобігання корупції, заходи протидії корупції, цифровізація органів державної влади.*

The relevance of the article is that corruption is one of the most dangerous socio-legal and socio-political phenomena for every society and state, which, given the socio-political, demographic and psychological characteristics of people, is fully linked to social events in every society. This phenomenon undermines the authority of state power, devalues the basic principles of democratic states, causes enormous political and economic damage to the country, thereby hampering its development. Corruption exists

© ТОПЧІЙ В.В. – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, директор (Навчально-науковий інститут права Університету державної фіскальної служби України). ORCID ID: 0000-0003-4596-6469.

© БОДУНОВА О.М. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та кримінології (Навчально-науковий інститут права Університету державної фіскальної служби України). ORCID ID: 0000-0001-9179-5985.

in almost every economic and political system of the state. The purpose of the article is to identify the main problems of anti-corruption in Ukraine, analyze anti-corruption and identify the main causes of corruption in government, study the latest measures to combat corruption in public administration, identify major problems and identify ways to reform the anti-corruption system in Ukraine. The article is devoted to the study of corruption in Ukraine, identifying the main problems and analysis of its counteraction, determining the main causes of corruption in government agencies and measures to prevent corruption in Ukraine. It has been established that digitalization is a multifaceted process that introduces digital technologies in all spheres of life, increases the efficiency of public administration by simplifying administrative procedures, ensures control over the activities of public authorities and provides a high degree of information on general government activities. It is concluded that the ways to overcome corruption in Ukraine include the following main components of state activity that could improve the current situation in the country, namely: the manifestation of political will to overcome corruption in Ukraine; effective cooperation of anti-corruption bodies with each other; elimination of gaps and omissions in Ukrainian anti-corruption legislation; daily improvement of digital technologies as the basis of sustainable welfare of our state, improvement of life, education and work of Ukrainians.

Key words: *corruption, basic principles of corruption prevention, anti-corruption measures, digitalization of public authorities.*

Постановка проблеми. В нашій державі протидія корупції вважається одним із найважливіших завдань. Корупцією, з прийняттям незалежності України, є первинна загроза етнічній безпеці, непорушності та економічному зростанню, яка підриває конституційні принципи, спотворює та розкитує політичну організацію та довіру суспільства до державної влади, розвінчує ринкові засоби розвитку конкуренції та сприяє розквіту чималим правопорушенням. Дана інформація дає змогу дійти висновку, що дана тематика потребує широкого дослідження та визначення заходів щодо її подолання.

Корупція є одним з найбільш небезпечніших соціально-правових та соціально-політичних явищ для кожного суспільства та держави, яке враховуючи соціально-політичні, демографічні та психологічні особливості людей, повністю пов'язане з соціальними подіями кожного соціуму. Наведене явище підриває авторитет державної влади, знецінює основні принципи демократичних держав, завдає величезної політичної та економічної шкоди країні, гальмуючи цим самим її розвиток.

Корупція існує майже у кожних економічних та політичних системах держави. Одним з основних завдань кожної держави та державної політики є створення чинних систем протидії корупції, які даватимуть змогу виявляти підстави її виникнення, відвернення настання її наслідків та притягнення осіб до відповідальності. Але будучи пов'язаною з механізмами державного управління, вона вважається певним механізмом неправомірного використання суспільства, тим самим означає привласнення посадовими особами власності та інших цінностей шляхом отримання влади [3, с. 5–6].

Метою статті є виявлення основних проблем протидії корупції в Україні, аналіз протидії корупції та визначення основних підстав виникнення корупції в державних органах, дослідження новітніх заходів із протидії корупції в системі державної влади, виявлення основних проблем та встановлення шляхів реформування системи забезпечення протидії корупції в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню основних передумов, обставин, причин, які дозволяють розвиватися корупції у різних сферах суспільства, засад та основних заходів запобігання корупції присвячені наукові праці таких авторів, як: С. Лазаренко, Я. Морозов, О. Сахань, О. Гулак, В. Курило, Л. Дубчак, К. Жданюк, А. Іваниця, К. Сімаков, В. Валіна, В. Лауніконіс, М. Будовій [3–7]. Не зважаючи на велику кількість наукових досліджень, багато питань з даної теми наразі залишаються дискусійними та недостатньо висвітленими.

Виклад основного матеріалу. За всі роки незалежності України корупція з'явилася на всіх рівнях державного управління, починаючи від вищих органів державної влади, закінчуючи обласними і районними державними адміністраціями, а також в багатьма іншими сферами життєдіяльності суспільства, що призвело:

– до руйнування влади;

- негативного впливу на соціально-економічний розвиток нашої держави;
- підриває репутацію країни серед всіх інших держав;
- знищує основні засади демократичної та правової держави [4, с. 159].

Термінова проблема необхідності запобігання й плідної протидії корупції вже давно і твердо осягнена на всіх рівнях привселюдного управління державою. Продовж останніх років в Україні було впроваджено достатню кількість інституційних антикорупційних реформ та законів, надано рекомендації різних науковців, котрі вивчають проблему корупції. Втім корупційні процеси наразі не гальмуються, адже даним явищем уражені органи, які зобов'язані перешкоджати її поширенню [4, с. 159].

Дослідниками стверджується, що одним з найважливіших елементів посилення якості роботи державної системи є дієва протидія корупційним злочинам, до складу якої входить запобігання їх вчиненню. На думку зарубіжних науковців, необхідність технологічного процвітання державних службовців та їх структурних підрозділів є найважливішою [5].

Верховенство права, як одне з найголовніших правових засад запобігання корупції у сфері управління, спрямоване на домінування в нашому суспільстві правопорядку, виключення зловживання службовими та посадовими особами, а також наданими їм правами та повноваженнями. Відповідно до ст. 19 Конституції України «органи державної влади, органи місцевого самоврядування та всі їх посадові особи повинні діяти лише в межах своїх повноважень, на підставі та у спосіб, які прямо передбачені Конституцією та законами України». Отже, сміливо можна вважати що, вихід за межі таких повноважень характеризується як корупційний прояв [4].

Загалом, антикорупційні закони, прийняті Верховною Радою України та десять антикорупційних рухів уряду, свідчить про те, що в Україні загалом створена досить ефективна антикорупційна база, на сьогоднішній день здійснюються заходи у сфері запобігання корупції. Але, поряд з деякими органами державної влади, органи місцевого самоврядування дедалі більше залучаються в корупційні явища, чим стають поживним середовищем для організованої злочинності, а й іноді докладають зусиль створити в своїх межах організовані злочинні групи.

Наявність корупційних процесів органах державної влади в Україні тягне за собою настання дуже тяжких наслідків. Їх настання може призвести не тільки до знищення української демократії та державності в цілому, а й взагалі Україна може стати «не придатною» державою на міжнародній арені, тобто буде нецікавою для співпраці з іншими країнами [6].

Однією з ключових організаційних засад запобігання корупції у сфері публічного управління наразі є цифровізація, тобто багатогранний процес переходу нашого соціуму на цифрові технології, котрий стосується абсолютно всіх сфер суспільної життєдіяльності. В контексті вдосконалення державного управління, перехід на цифрові технології має один з першочергових напрямків, чим повинен вплинути на вдосконалення різних суспільних галузей. Тобто, «цифрові» технології в Україні – це один із головних напрямків реформування управління державою.

На сьогоднішній день Україна вже має похвальні приклади використання цифрових технологій у сфері державних закупівель тощо. Забезпечуючись підтримкою з боку держави, цифровізація сприяє розвитку відкритого інформаційного товариства, як одного зі суттєвих чинників розвитку демократичної держави, зростання робочих місць для громадян, підвищення продуктивності праці та якості життя в Україні [7].

За останні роки на території України було розроблено десятки законопроектів, що певною мірою стосуються даної сфери цифрових та інформаційних комунікаційних технологій.

17 січня 2018 року Розпорядженням Кабінету Міністрів України була затверджена Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки, яка закріпила, що «при цілісних та безперервних державних підходах цифрові технології будуть запроваджувати:

- розвиток доступного інформаційного суспільства;
- підвищення продуктивності;
- покращення економічного зростання;
- підвищення якості життя громадян України.

У даному Розпорядженні також встановлюється, що реалізація зазначеної Концепції відкріє можливість для:

- підвищення результативності державного управління, шляхом спрощення державних процедур з управління;
- зменшення адміністративних витрат;
- застосування новітніх методів у державному управлінні;
- збільшення якості адміністративних послуг та відкритий доступ до них;

- забезпечення проведення контролю за продуктивністю діяльності органів української державної влади, а також органів місцевого самоврядування;
- забезпечення найвищого ступеня відкритості інформації, щодо діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування;
- надання можливості усім громадянам, різноманітним суспільним організаціям приймати участь у підготовці проектів рішень, які вводяться на кожному рівні державного управління;
- зменшення рівня корупційної діяльності та тінізації економічних процесів [1].

Протягом 2020 року Національним агентством з питань запобігання корупції було запроваджено Антикорупційну стратегію, яка була розрахована на 2020–2024 роки. Дана Стратегія визначає головні напрямки майбутнього вдосконалення цілісної системи запобігання та протидії корупційній діяльності, а також найбільш основних сфер її подолання.

Згідно з результатами аналізу стану корупції на території України станом на 2020 рік, Національним агентством у зазначеній Стратегії було висвітлено головні засади антикорупційної політики на 2020–2024 роки:

- поліпшення функцій держави та органів місцевого самоврядування. Тобто, позбавлення органів повторення їх повноважень, непостійне припинення реалізації недостатньо ефективних повноважень та відсторонення усіх випадків втілення функцій одним й тим самим органом, що характеризуються корупційними ризиками;
- цифрове перетворення реалізації повноважень державних органів, абсолютна прозорість їхньої діяльності та відкритість даних для всіх бажаючих;
- створення законних та найбільш зручних способів задоволення потреб суспільства;
- створення стимулюючого ефекту для суб'єктів суспільних правовідносин, який полягає у невідворотності відповідальності за пов'язані із корупційною діяльністю правопорушення;
- утворення суспільної недовіри до корупції та запровадження культури порядності та шаноби до верховенства закону [9].

Наступним етапом стало затвердження 17 листопада 2021 року Розпорядження на засіданні Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії здійснення цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації Системи управління державними фінансами до 2025 року та затвердження плану заходів щодо її реалізації» [2].

Із затвердженням даної Стратегії на просторах інтернету з'явилась інформація про висловлення позиції Голови Волинської обласної державної адміністрації щодо її ефективності. Він зазначив, що «Цифрове перетворення державних послуг в нашої державі набирає великих обертів та є позитивним явищем, тому що запровадження відкритих, прозорих, чітких, автоматизованих через смартфон та простих для всіх електронних послуг – це не лише безкомпромісно новий порядок організації як виробництва, так і обслуговування в різних сферах країни та самому державному управлінні. Зазначене явище допомагає зниженню впливу суспільного фактору, а також корупційної складової, при наданні різноманітних державних послуг, підвищуючи їхню якість та ефективність та покращуючи людське життя, навчання, роботу і відпочинок [8].

Згідно з пунктами Стратегії здійснення цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації Системи управління державними фінансами наразі створено:

1. Єдиний веб-портал, який дає змогу слідкувати за використанням публічних коштів. Зазначено, що у 2020 році, з метою підвищення ефективного державного контролю щодо витрат бюджетних коштів уповноваженими на це установами Державної аудиторської служби, буде надано розширений доступ до сервісів даного веб-порталу.

2. Веб-портал, за допомогою якого громадяни зможуть слідкувати за інформацією щодо витрат розпорядників та одержувачів державних бюджетних коштів та інформування суспільства про планування і виконання бюджетів України.

Також зазначена Стратегія зазначає очікувані результати досягнення своєї стратегічної цілі. До таких результатів належать:

- збільшення рівня допомоги середнього строкового бюджетного проектування, надаючи особам, які користуються електронними засобами, зручне користування у роботі з інформаційною системою;
- збільшення дієвості та оперативності проведення бюджетного процесу в державі;
- підвищення продуктивного використання бюджетного капіталу шляхом підвищення дієвості верифікації державних розрахунків;
- перехід усіх платників податків до використання онлайн-каналів, скорочення кількості прогалин під час заповнення податкових декларацій, а також появи для громадян Єдиного веб-порталу електронних послуг і його мобільного додатку;

– встановлення ризиків, що значно спростує та пришвидшить процедуру аналізу даних, а також зменшить витрати власного робочого часу, який кожен приділяв проведенню перевірок посадових осіб та платників податків;

– створення нового процесу урядового фінансового контролю, створення багаторівневих заходів із здійснення контролю в операційних та управлінських процесах, систематична оцінка їх ефективності [2].

Висновки. Здійснивши аналіз наукових досліджень сучасного стану рівня проявів корупційної діяльності в Україні та аналізу нормативно-правової бази України, досвіду її реалізації, можна сказати, що наразі, в нашій державі існують неабиякі проблеми в антикорупційній діяльності. Запровадження різноманітних Стратегій не досконально покращує становище в країні та не до кінця мінімізує корупційні ризики у діяльності органів державної влади.

Говорячи про шляхи подолання корупційної діяльності на території України, можна назвати такі основні складові державної діяльності, які могли б покращити сучасний стан в країні. До них належать:

- вияв саме політичної волі щодо подолання корупції в Україні;
- ефективна співпраця антикорупційних органів один між одними;
- ліквідація прогалів та упущень українського антикорупційного законодавства;
- щоденне вдосконалення цифрових технологій, як основи сталого добробуту нашої держави, покращення життя, навчання та роботи українців.

Список використаних джерел:

1. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 року № 67-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npras/proshvalennya-konceptsiyi-rozvitku-cifrovoyi-ekonomiki-ta-suspilstva-ukrayini-na-20182020-rokita-zatverdzhennya-planu-zahodiv-shodo-yiyi-realizatsiyi> (дата звернення: 20.06.2018).

2. Про схвалення Стратегії здійснення цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації Системи управління державними фінансами до 2025 року та затвердження плану заходів щодо її реалізації : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.11.2021 р. № 1467-р.

3. Гаращук В. М. Актуальні проблеми боротьби з корупцією в Україні : монографія. В. М. Гаращук, А. О. Мухатаєв. Хакрів : Право, 2010. 144 с.

4. Сахань Олена, Морозов Я. Правові та організаційні засади запобігання корупції у сфері публічного управління України. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. 2021. № 4 (51). С. 158–178.

5. Гулак О. В., Курило В. І., Дубчак Л. М. До питання про шляхи подолання корупції в Україні. *Право та державне управління*. 2021. № 1. С. 196–201.

6. Жданюк К., Іваниця А. Корупція як один із злочинів в діяльності публічної влади. *Актуальні питання юриспруденції: теоретичний та практичний виміри* : матеріали Четвертої Міжнародної науково-практичної конференції (Суми, 23 квітня 2020 року). Суми, 2021. 198 с.

7. К. І. Сімаков, В. Г. Валіна, В. П. Лауніконіс, М. Ю. Будовій. Особливості державного управління в умовах цифрової трансформації України. *Економічний вісник Донбасу*. 2021. № 1(63), С. 179–185.

8. Цифровізація державних послуг – це оперативність, нова якість, зменшення впливу людського фактору та корупційної складової. URL: <https://voladm.gov.ua/new/cifrovizaciya-derzhavnih-poslug-ce-operativnist-nova-yakist-zmenshennya-vplivu-lyudskogo-faktoru-ta-korupciynoyi-skladovoyi-yuriy-pogulyayko/> (дата звернення: 10.04.2022)

9. Засади державної антикорупційної політики в Україні на 2020–2024 роки (Антикорупційна стратегія). Національне агентство з питань запобігання корупції. Київ, 2020.

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

УДК 343.13

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.6.2.7>

АНИСТРАТЕНКО Ю.І., ГРИЦЮК І.В.

**ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС СЛІДЧОГО ЯК СУБ'ЄКТА
КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ**

**PROCEDURAL STATUS OF INVESTIGATOR AS A SUBJECT
OF CRIMINAL TREATMENT**

Актуальність статті полягає в тому, що поняття «процесуальний статус слідчого» або «правовий статус слідчого» широко використовується в засобах масової інформації, в науковій, навчальній літературі. Часто у вказаних поняттях слово «статус» замінюють терміном «положення». Таким чином, перш ніж приступити до вивчення процесуального статусу слідчого слід дати правильне визначення даного поняття. Метою статті є аналіз правового статусу слідчого, виокремлення його видів та складових частин, для кращого розуміння проблем, які існують, також можливості оперативних змін, для ефективнішого виконання завдань кримінального провадження слідчим і слідством. Дану статтю присвячено проблематиці визначення місця слідчого у кримінальному процесі України. Досліджено поняття його правового статусу та інших суміжних категорій. Також визначено поняття правового статусу слідчого, його видів та особливостей правового статусу. Здійснено виокремлення проблемних аспектів реалізації процесуального статусу слідчого у кримінальному провадженні та його ефективної взаємодії з оперативними підрозділами та іншими суб'єктами кримінального провадження тощо. Процесуальна самостійність слідчого – це елемент його процесуального статусу, який не може бути вирішений лише у нормах КПК України. Тут необхідний окремий закон, що буде містити відповіді на ті болючі питання, що накопичувалися роками упродовж щоденної копіткої діяльності слідчих у процесі досудового розслідування. З'ясовано, що на органи досудового розслідування покладаються такі завдання: 1) захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень; 2) охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження; 3) забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності слідчих органів Національної поліції; 4) забезпечення відшкодування фізичним і юридичним особам шкоди, заподіяної кримінальними правопорушеннями; 5) виявлення причин і умов, які сприяють учиненню кримінальних правопорушень, і вжиття через відповідні органи заходів щодо їх усунення.

Ключові слова: слідчий, органи досудового розслідування, процесуальний статус, кримінальне провадження, правовий статус, правове становище, статус слідчого, права та обов'язки слідчого.

© АНИСТРАТЕНКО Ю.І. – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри фінансового права (Університет державної фіскальної служби України). ORCID ID: 0000-0003-2660-0568.

© ГРИЦЮК І.В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики (Університет державної фіскальної служби України). ORCID ID: 0000-0003-2253-4057.

The urgency of the article lies in the fact that the concept of “procedural status of the investigator” or “legal status of the investigator” is widely used in the media, in the information. Often in the specified concepts the word “status” is replaced by the term “position”. Thus, before proceeding to the study of the procedural status of the investigator, it is necessary to give a correct definition of this concept. The purpose of the article is to analyze the legal status of the investigator, to identify its types and components, to better understand the problems that exist, as well as opportunities for operational change, to more effectively perform the tasks of criminal proceedings by investigators and investigators. This article is devoted to the issue of determining the place of the investigator in the criminal process of Ukraine. The concept of its legal status and other related categories is studied. The concept of the legal status of the investigator, its types and features of the legal status is also defined. The problematic aspects of the realization of the procedural status of the investigator in criminal proceedings and its effective interaction with operational units and other subjects of criminal proceedings, etc. have been identified. Procedural independence of the investigator is an element of his procedural status, which cannot be written only in the CPC of Ukraine. There is a need for a special law that will answer the painful questions that have accumulated over the course of daily laborious activity. It was found out that the following tasks are assigned to the bodies of pre-trial investigation: 1) protection of the person, society and the state from criminal offenses; 2) protection of rights, freedoms and legal interests of students of criminal conduct; 3) ensuring prompt, complete and unbiased investigation of criminal offenses attributed to the jurisdiction of the investigative bodies of the National Police; 4) ensuring compensation to individuals and legal entities for the damage caused by criminal offenses; 5) identification of the causes and conditions that contribute to the commission of criminal offenses, and the adoption of appropriate measures to eliminate them.

Ключові слова: *слідчий, органи досудового розслідування, процесуальний статус, кримінальне провадження, правовий статус, правове становище, статус слідчого, права та обов'язки слідчого.*

Постановка проблеми. Поняття «процесуальний статус слідчого» або «правовий статус слідчого» широко використовується в засобах масової інформації, в науковій, навчальній літературі. Часто у вказаних поняттях слово «статус» замінюють терміном «положення». Таким чином, перш ніж приступити до вивчення процесуального статусу слідчого слід дати правильне визначення даного поняття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У теорії кримінального процесу питання щодо удосконалення інституту суб'єктів досудового розслідування в різні часи досліджували вітчизняні та закордонні науковці, зокрема Ю.П. Аленін, О.В. Баулін, Р.С. Белкін, Р.М. Білоконь, В.І. Бояров, І.В. Гловук, В.Г. Гончаренко, Ю.М. Грошевський, А.Я. Дубинський, О.В. Капліна, Л.М. Лобойко, В.Г. Лукашевич, Є.Д. Лук'янчиков, А.О. Ляш, В.Т. Маляренко, В.Т. Нор, В.В. Назаров, Д.М.А. Погорельський, В.О. Попелюшко, І.В. Рогатюк, В.В. Рожнова, Р.Ю. Савонюк, Д.Б. Сергєєва, С.М. Смоков, А.Б. Соловйов, С.М. Стахівський, О.Ю. Татаров, В.М., П.В. Цимбал, О.Г. Шило, М.Є. Шумило, О.О. Юхно, О.Г. Яновська та інші.

Метою статті є аналіз правового статусу слідчого, виокремлення його видів та складових частин, для кращого розуміння проблем, які існують, також можливості оперативних змін, для ефективнішого виконання завдань кримінального провадження слідчим і слідством.

Виклад основного матеріалу. Слово «статус» у перекладі з латинського „status” означає положення, стан чого-небудь чи кого-небудь [1, с. 209]. Таким чином, терміни «статус» і «положення» є словами-синонімами, незалежно від галузі їх застосування, тобто вони рівнозначні за змістом і відрізняються лише морфологічним походженням. В енциклопедичній літературі поняття «статус» тлумачиться як правове положення громадянина чи юридичної особи [2, с. 17]. З цього слідує, що поняття «правове положення» необхідно вважати синонімом поняття «правовий статус».

Що ж стосується змісту поняття «правовий статус», то за своєю сутністю це питання про те: чи включати в нього тільки юридичні права та обов'язки або ж й інші елементи.

Багато вчених визнають, що основу правового становища (або статусу) суб'єкта права складають його основні права та обов'язки. Так, П.М. Рабінович вважає, що включення у правовий статус окрім прав та обов'язків інших юридичних компонентів може призвести тільки

до «важковагової конструкції» [3, с. 65]. За вузьке тлумачення правового статусу виступав і В.М. Горшенюв. На його думку, вузьконормативне розуміння передумов чи вихідного елементу – це прояв правового статусу [4, с. 51].

Чинний КПК України чітко дає визначення поняття слідчого. Згідно п. 17 ч. 1 ст. 3 КПК України слідчий – службова особа органу Національної поліції, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, органу державного бюро розслідувань, підрозділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України, уповноважена в межах компетенції, передбаченої КПК України, здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень [5].

КПК України, покладаючи на слідчого відповідальність за законність і своєчасність проведення процесуальних дій (ч. 1 ст. 40), уповноважує його на проведення негласних слідчих (розшукових) дій (п. 2 ч. 2 ст. 40). Як наслідок окрім виконання обов'язків, притаманних слідчому, він має можливість доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам (п. 3 ч. 2 ст. 40) [5].

У ч. 2 ст. 40 КПК України наведений перелік повноважень слідчого, який не є вичерпний, оскільки у п. 9 цього ж пункту вказано, що слідчий вправі здійснювати й інші повноваження, передбачені КПК України. До них слід віднести, наприклад, право слідчого витребувати та отримувати від перелічених у ч. 2 ст. 93 КПК України органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій [5].

Слідчий має право провадити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії на території, яка знаходиться під юрисдикцією іншого органу досудового розслідування, або своєю постановою доручити їх проведення такому органу досудового розслідування, який зобов'язаний її виконати (ч. 6 ст. 218 КПК), а також доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам [6, с. 149].

Норма про негласні слідчі дії є нововведенням КПК України. Відповідно до статті 246 КПК України негласними слідчими (розшуковими) діями визнається різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню та проводяться у випадках, якщо відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб.

Уперше в кримінальній процесуальній доктрині на законодавчому рівні закріплено вичерпний перелік негласних слідчих (розшукових) дій.

До них у КПК України законодавець відносить наступні дії: аудіо- та відеоконтроль особи (ст. 260), накладення арешту на кореспонденцію (ст. 261), огляд і виїмка кореспонденції (ст. 262), зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263), зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264), обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння (ст. 267), установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268), спостереження за особою, речю або місцем (ст. 269), аудіо- та відеоконтроль місця (ст. 270), контроль за вчиненням злочину (ст. 271) та виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 262) [5].

КПК України змінює ситуацію докорінно. Ті дії, які раніше називались оперативно-розшуковими, нині пропонується називати негласними слідчими (розшуковими). Крім того, частиною 3 статті 246 КПК України вводиться норма, за якою рішення про проведення негласних слідчих (розшукових) дій приймає слідчий, прокурор. А відповідно до частини 6 статті 246 КПК України, право проводити негласні слідчі дії надається слідчому, прокурору або за їхнім дорученням співробітникам оперативних підрозділів [5].

На проведення негласних слідчих (розшукових) дій, передбачених статтями 260, 261, 262, 263, 264, 267, 268, 269, 271, 274 необхідно отримати дозвіл слідчого судді, але у цій частині нічого принципово не змінюється, оскільки і нині на проведення аналогічних дій, але передбачених Законом України «Про оперативно розшукову діяльність, необхідно отримати дозвіл суду. Тобто, з набуттям чинності КПК України у слідчого з'явилась певна кількість інструментів, яким він раніше не володів [5].

Одним із елементів процесуальної самостійності слідчого є його право на оскарження рішень, дій чи бездіяльності прокурора особисто (ст. 311–313 КПК України) [5].

Але в ч. 3 коментованої статті встановлено особливий порядок оскарження слідчим відмови наглядаючого прокурора у погодженні клопотання до слідчого судді про застосуван-

ня заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій чи негласних слідчих (розшукових) дій. Ініціювати розгляд питань, порушених слідчим у клопотанні до слідчого судді перед прокурором вищого рівня, може тільки керівник органу досудового розслідування.

Таким чином маємо відсутність повноважень слідчого не те щоб самостійно визначати напрямки розслідування, проводити слідчі (розшукові) дії, застосовувати заходи процесуального примусу, у тому числі й запобіжні заходи, а й навіть захистити власну гідність, або залишити при собі хоча б своє внутрішнє переконання у разі незгоди з позицією прокурора, оскільки права безпосереднього оскарження вказівок вищестоящому прокурору – слідчого позбавляють. До того ж, і прокурора більш не обтяжують обов'язком передати справу іншому слідчому, якщо доводи, викладені у клопотанні, принесеному керівником органу досудового розслідування, виявляться для нього не переконливими (ч. 3 ст. 40 КПК України).

Наведене вище робить вкрай актуальним вислів Л. Лобойка про те, що «використання посадовця такого рівня компетентності як виконавця волі прокурора (про схожість функцій слідчого і судді годі й говорити) є розкішшю для держави. Допитати свідка і провести очну ставку здатен і дільничний інспектор. Висококваліфікований юрист – слідчий – повинен мати повноваження приймати самостійно найважливіші рішення у кримінальній справі...» [7, с. 93].

Слідчого за КПК України віднесено до сторони обвинувачення, що не буде сприяти його об'єктивності під час доказування та неупередженості у разі прийняття й обґрунтування процесуальних рішень. Як вірно наголошує Б.В. Романюк, щоб забезпечити демократичне відправлення правосуддя слідчий не повинен бути представником жодної зі сторін у змагальному процесі [8, с. 134–135].

Процесуальна самостійність слідчого – це такий елемент його процесуального статусу, який на наш погляд, не може бути вирішений лише у нормах КПК України. Тут необхідний окремий закон, що буде містити відповіді на ті болочі питання, що накопичувалися роками упродовж щоденної копіткої діяльності слідчих у процесі досудового розслідування.

У зв'язку із вступом в дію КПК України 2012 р., 9 серпня 2012 року Міністерством внутрішніх справ України видано вже згадуваний вище наказ №686 «Про організацію діяльності органів досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України», яким затверджено Положення про органи досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України; Положення про Головне слідче управління МВС України; Типове положення про слідче управління (відділ) головного управління, управління МВС України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, на транспорті; Типове положення про слідчий відділ (відділення) міського, районного, лінійного управління (відділу) головного управління, управління МВС України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, на транспорті; Інструкцію з організації діяльності органів досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України [5].

Однак практичні працівники зіткнулися із цілою низкою недосконалих норм КПК України 2012 р., а як результат – неадаптоване законодавство стало причиною масових звільнень із слідчих підрозділів кваліфікованих працівників, які десятиліттями набували навиків та майстерності роботи за КПК 1960 р. Організаційно-штатні зміни тривають на рівні МВС до сьогоднішнього дня. Також слід констатувати, що вказаним наказом суттєво обмежено і так хитку процесуальну незалежність слідчого, а його положення про визначення процесуального статусу слідчого ОВС на сьогоднішній день є мало оптимістичними [9, с. 144].

Реформаторам і законодавцям слід врахувати 16-річний, на жаль, часто негативний досвід, та поставити собі риторичне запитання про те, що саме ми прагнемо змінити в сучасному кримінальному процесуальному законодавстві, яку мету перед собою ставимо, яких негативних наслідків, що вже існують прагнемо уникнути. Без концептуального бачення суті проблеми її правильно і швидко вирішити неможливо, на що нами вже зверталася увага у юридичній літературі [9, с. 146].

Слід погодитися із раціональною пропозицією Л.М. Лобойка та О.А. Банчука, суть якої полягає в тому, що усунення процесуальної залежності слідчого від свого керівника повинно стати одним із напрямів реформи кримінального процесу [10, с. 38], однак згідно з положеннями КПК 2012 р. слідчий став повністю залежним ще і від прокурора, який реалізує на сьогоднішній день функцію процесуального керівництва всім процесом досудового розслідування. Але все ж таки відрадним є той факт, що протягом двох років чинності КПК нами відстежено не лише негативні наслідки таких змін, але і встановлено ряд позитивних моментів.

7 листопада 2015 р. набрав чинності Закон України «Про Національну поліцію» [11]. Реформа очікувана, необхідна. Створення поліції викликало бурхливий інтерес у суспільстві, особливо нові принципи призначення на посади. Переживаючи ейфорію від можливості якісного оновлення кадрового складу поліції, контролю та впливу на такі призначення, як керівництво держави, народні депутати України, так і громадські активісти поза увагою залишили організацію досудового слідства в контексті Закону України «Про Національну поліцію». Справді, цим Законом передбачено, що у складі національної поліції функціонують органи досудового розслідування, національна поліція здійснює досудове розслідування кримінальних правопорушень у межах визначеної підслідності. Підслідність кримінальних правопорушень визначається статтею 216 КПК України [5]. Згідно з цією нормою, кримінальні правопорушення підслідні слідчим органів внутрішніх справ, слідчим органів безпеки, слідчим органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, слідчим органів державного бюро розслідувань, департаментом Національного антикорупційного бюро України.

Національна поліція є центральним органом виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав та свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки та порядку. Діяльність поліції спрямовується й координується Кабінетом міністрів України через Міністерство внутрішніх справ України згідно із законом. Зазначений правовий статус Національної поліції підтверджується й постановою Кабінету міністрів України від 10.09.2014 № 442 «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» (зі змінами та доповненнями), згідно з якою поліція не є структурним підрозділом Міністерства внутрішніх справ, а отже, не є органом внутрішніх справ у розумінні кримінального процесуального закону.

Відповідно до 3У «Про Національну поліцію» та ст. 216 КПК України, слідчий – це службова особа Національної поліції України, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, органу державного бюро розслідувань, уповноважена в межах компетенції, передбаченої КПК України, здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень [11].

Також, Міністерство внутрішніх справ, наразі, розробило проект наказу «Про організацію діяльності органів досудового розслідування Національної поліції» для приведення нормативно-правових актів МВС у відповідність до вимог Закону України «Про Національну поліцію».

Проектом наказу передбачається затвердити:

- 1) Положення про органи досудового розслідування Національної поліції;
- 2) Типове положення про слідче управління головного управління Національної поліції в місті Києві, областях, Автономній Республіці Крим та місті Севастополі;
- 3) Типове положення про слідчий відділ (відділення) територіального органу поліції головного управління Національної поліції в місті Києві, областях, Автономній Республіці Крим та місті Севастополі;
- 4) Інструкцію з організації діяльності органів досудового розслідування Національної поліції.

Пропонується одночасно визнати таким, що втратив чинність, наказ МВС від 9 серпня 2012 року № 686 «Про організацію діяльності органів досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України».

У проекті визначено, що органами досудового розслідування є Головне слідче управління Національної поліції, слідчі управління головних управлінь Національної поліції в місті Києві, областях, Автономній Республіці Крим та місті Севастополі, слідчі відділи (відділення) територіальних органів поліції.

На органи досудового розслідування покладаються такі завдання:

- 1) захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень;
- 2) охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження;
- 3) забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності слідчих органів Національної поліції;
- 4) забезпечення відшкодування фізичним і юридичним особам шкоди, заподіяної кримінальними правопорушеннями;
- 5) виявлення причин і умов, які сприяють учиненню кримінальних правопорушень, і вжиття через відповідні органи заходів щодо їх усунення.

Наразі проект наказу оприлюднено на сайті МВС. До 28 січня приймаються зауваження та пропозиції до цього проекту у письмовій формі.

Висновки. Тому для того, щоб досудове слідство в нашій країні було об'єктивним, справедливим та ефективним, діяльності слідчого потрібно приділити в першу чергу державну увагу, забезпечити їй конституційне законодавче регулювання, а статус слідчого, нарешті, визначити у спеціальному законі, передбачивши, що під час проведення досудового слідства, слідчий не повинен бути ні обвинувачем, ні захисником, а має бути процесуально незалежним шукачем істини.

Список використаних джерел:

1. Юридический энциклопедический словарь. М.: Сов. Энцикл. 1984. 335 с.
2. Большая Советская Энциклопедия. Изд. 3-е. Т. 24. / Гл. ред. А.М. Прохоров. М.: Сов. Энцикл. 1976. С. 461.
3. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: Посібник для студентів спеціальності «Правознавство» (2-ге вид.). К.: Б.в., 1994. С. 65.
4. Горшенев В.М. Структура правового статуса гражданина в свете Конституции СССР 1977 г. *Правопорядок и правовой статус личности*. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та. 1980. С. 51–58.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України, Закон, Кодекс від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2013. № 9–10. № 11–12. № 13. Ст. 88. База даних «Законодавство України» ВР України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
6. Правовий статус та повноваження слідчого за новим КПК. *Митна справа*. 2013. № 6(2.1). С. 147–151.
7. Лобойко Л.М. Теоретична оцінка основних положень загальної частини проекту КПК України. *Питання реформування кримінального судочинства* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Донецьк, 2005. Донецьк : ДЮІ ЛДУВС. 2005. С. 87–94.
8. Романюк Б.В. Спадковість та новизна у процесі формування кримінального судочинства стосовно процесуальної незалежності слідчого. *Кримінальний процес України в контексті європейських стандартів судочинства*: матеріали наук.-практ. конф. (м. Київ, 7 грудня 2007 р.). К. : Київський нац. ун-т внутр. Справ. 2008. С. 134–135.
9. Басиста І. В. Процесуальна самостійність слідчого в світлі вимог чинного КПК: проблеми та перспективи. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2015. № 11. С. 141–147.
10. Лобойко Л.М. Реформа досудового розслідування і статусу слідчих (Біла книга. Проект для обговорення) : Американська асоціація юристів. Ініціатива з верховенства права / Л.М. Лобойко, О.А. Банчук. Київ. 2010. 41 с.
11. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. База даних «Законодавство України» ВР України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/580-19>

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПОКАЗАНЬ СВІДКІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

FEATURES OF THE FORMATION OF WITNESS TESTIMONY IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Актуальність статті полягає в тому, що показання свідка є важливим джерелом доказової інформації в будь-якому кримінальному провадженні. Відповідно до статті 65 Кримінального процесуального кодексу України. Свідком є фізична особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження і яка викликана для давання показань. Однак без їх належної оцінки судом весь процес подання, прийняття, збирання, витребування і дослідження втрачає свою сутність, адже результати здійснення оцінки як показань свідків, так і інших доказів, закріплюються у судовому рішенні. Похибки при здійсненні оцінки доказів судом приводять до ухвалення неправомірного рішення, яке може бути оскаржене. У статті проведено розгляд обставин та умов щодо особливостей формування показань свідків у кримінальному провадженні. Розглянуті основні принципи оцінки та отримання доказів, а також критерії їх оцінки та критерії оцінки правомірності їх отримання. Встановлено взаємозв'язок між належною оцінкою показань свідка та належним судовим розглядом. Звернено увагу на спосіб і порядок проведення допиту. Теорія криміналістики та юридичної психології також поповнила юриспруденцію комплексними дослідженнями процесів комунікативної взаємодії учасників допиту, в результаті яких були визначені основні етапи формування показань: 1) сприйняття; 2) запам'ятовування; 3) відтворення. Ці етапи визначаються як базові, оскільки були розроблені для інтерпретації процесу формування показань передусім свідків. Зокрема, аналіз розвитку поглядів щодо змісту вказаних етапів засвідчує, що найперше розкривалися особливості формування показань добросовісних свідків. Зроблено висновок, що формування показань свідків є складним процесом, невід'ємними компонентами якого постають як нормативно визначені дії слідчого, прокурора, слідчого судді, сторони захисту та суду, спрямовані на одержання показань свідка та визначення їх як джерела доказів для забезпечення прийняття доброякісних процесуальних рішень у кримінальному провадженні, а також психічні процеси, пов'язані зі сприйняттям, запам'ятовуванням, обробкою, відтворенням та фіксуванням показань, які передують допиту, проходять під час та відбуваються після нього, розуміння природи яких дає змогу з'ясувати їх достовірність чи неправдивість.

Ключові слова: кримінальне провадження, формування доказів, показання свідка, належність, сприйняття, запам'ятовування, обробка.

The relevance of the article lies in the fact that the testimony of a witness is an important piece of evidentiary information in any criminal proceeding. In accordance with Article 65 of the National Administrative Code of Ukraine. A witness is a physical victim whose circumstances are known or may be known, subject to proof during criminal prosecution and who is summoned to testify. Mistakes in the evaluation of evidence with this method lead to the publication of an invalid document, which may be published. The article examines the circumstances and conditions of the peculiarities of witness testimony formation in criminal proceedings. The basic principles of evaluating and obtaining evidence, as well as the criteria for their evaluation and the criteria for

assessing the legality of their receipt are considered. The theory of criminology and legal psychology also supplemented jurisprudence with complex studies of the processes of communicative interaction of the participants of the interrogation, as a result of which the main stages of the formation of testimony were determined: 1) perception; 2) memorization; 3) reproduction. These stages are defined as basic, as they were designed to interpret the process of formation of testimonies, primarily of witnesses. In particular, the analysis of the development of views regarding the content of the indicated stages proves that the peculiarities of the formation of testimony of bona fide witnesses were revealed first. The relationship between the proper assessment of the witness's testimony and the proper trial has been established. Attention was drawn to the method and procedure of the interrogation. It was concluded that the formation of witness statements is a complex process, the integral components of which appear as normatively defined actions of the investigator, prosecutor, investigating judge, the defense side and the court, aimed at obtaining witness statements and identifying them as a source of evidence to ensure the adoption of high-quality procedural decisions in criminal proceedings, as well as mental processes related to the perception, memorization, processing, reproduction and recording of statements that precede the interrogation, take place during and after it, understanding the nature of which makes it possible to find out their authenticity or falsity.

Key words: *criminal proceedings, formation of evidence, testimony of a witness, belonging, perception, memorization, processing.*

Актуальність теми. Показання свідка є важливим джерелом доказової інформації в будь-якому кримінальному провадженні. Відповідно до статті 65 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України). Свідком є фізична особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження і яка викликана для давання показань. Однак без їх належної оцінки судом весь процес подання, прийняття, збирання, витребування і дослідження втрачає свою сутність, адже результати здійснення оцінки як показань свідків, так і інших доказів, закріплюються у судовому рішенні. Похибки при здійсненні оцінки доказів судом приводять до ухвалення неправомірного рішення, яке може бути оскаржене.

Стан дослідження. Особливості формувань показань свідка як джерела доказів у кримінальному процесі України досліджували такі вчені, як: В.Г. Гончаренко, Г.Ф. Горський, Ю.М. Грошевий, В.В. Король, М.М. Михеєнко, М.А. Погорецький, В.М. Тертишник, Д.О. Савицький, С.М. Стахівський, Л.Д. Удалова, І.Я. Фойницький, В.П. Шибіко, М.С. Шумило, та інші.

Суб'єктами оцінки доказів у кримінальному процесі України відповідно до статті 94 КПК України є слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд. Серед цих суб'єктів найважливішу роль відіграє її здійснення саме судом у судовому провадженні, оскільки результати саме цієї процесуальної діяльності втілюються в остаточному судовому рішенні.

Метою статті є аналіз особливостей формування показань свідків у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Показання свідка є одним із процесуальних джерел доказів відповідно до частини 2 статті 84 КПК України.

Під показаннями розуміють відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин.

Варто зазначити, що в доктрині кримінального процесуального права питання, пов'язані з суб'єктами кримінального провадження, в тому числі окремі питання участі свідка у кримінальному провадженні були темою дослідження великої кількості науковців.

Проте, незважаючи на дослідження вказаних вчених дана проблематика продовжує залишатися досить актуальною і потребує нових методологічних підходів до її вирішення.

Як не раз визнавалось дослідниками ще початку 20-го століття: «Свідки – це альфа та омега кримінального процесу. Положення це настільки загальновідоме, що не потребує доведення. І слідчому, і судді, а також прокурору та захиснику доводиться постійно мати справу з показаннями свідків. Звідси показання свідків, як матеріал для вирішення справи, має велике значення в практиці криміналістів». І ці твердження не лише не втратили, а й не втрачять ознаку відповідності практиці реалізації чинного кримінального процесуального законодавства.

Із прийняттям у 2012 р. КПК України кримінальний процес поповнився офіційною дефініцією «показання». Отже, відповідно до ч. 1 ст. 95 КПК, показання – це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження.

Таке тлумачення не залишилося поза увагою науковців та зазнало критики, предметом якої стали її компоненти – усність та письмовість форми, коло суб'єктів, які можуть давати показання, предмет показань (відомості про відомі обставини у кримінальному провадженні, що мають значення для конкретного кримінального провадження), визначення допиту як єдиної процесуальної форми одержання показань [1, с. 58–86]. До цього поняття теж є певні зауваження, однак, зазначимо, що передусім його треба співвідносити з офіційною дефініцією доказів, наведеною у ч. 1 ст. 84 КПК, переліком їх процесуальних джерел (ч. 2 ст. 84 КПК) та нормативними приписами щодо процесуального порядку збирання, оцінки та використання доказів. Вони, зокрема, мають визначальний вплив на встановлення особливостей формування показань свідка як доказів.

Сприйняття особою змісту матеріальних та ідеальних слідів як «відбиття» обставин підготовки, вчинення, а також наслідків злочинної діяльності трансформується в її свідомості, перетворюючись на суб'єктивне знання невід'ємної індивідуальності доказувача, а також тиском його функціонального та позиційного інтересу процесуального інтерпретатора. Інакше кажучи, сукупність доказів підготовчого кримінального провадження – це сума створених *ad casum* (для конкретного разу) знань (фактів) про обставини певної події, які ще самі потребують неупередженого, безпосереднього дослідження судом у межах належної судової процедури [2, с. 46–47].

Вважаємо, що є підстави стверджувати, що у кримінальному провадженні є докази сторони обвинувачення, сторони захисту та судові докази. Основною операційною одиницею доказування є доказ. Без цієї категорії не має доказування. Рух від імовірного до достовірного/вірогідного знання відбувається завдяки застосуванню процедур збирання, оцінки та використання відомостей, які визначаються суб'єктами кримінальної процесуальної діяльності як фактичні дані (докази). На підставі цього формується внутрішнє переконання суб'єктів оцінки доказів, виробляється обґрунтування своєї процесуально-правової позиції. Те, що ці дані можуть мати суб'єктивне трактування, зумовлено процесуально-правовими інтересами окремих учасників кримінального провадження, не може бути аргументом для несприйняття їх як доказів цих учасників під час їх комунікативної взаємодії у кримінальному провадженні і на досудових, і на судових стадіях. Зведення доказів сторони обвинувачення та захисту до відомостей, що містяться в матеріалах, які надаються ними до суду, на нашу думку, викличе суттєві розбіжності між теорією доказування і теорією прийняття кримінальних процесуальних рішень у контексті визначення критеріїв доброякісності процесуальних рішень, які приймаються під час досудового розслідування.

Водночас належить визнати, що законодавець нормативними приписами ст. 23 КПК України запровадив для суду, так би мовити, «нульове» значення доказів сторони обвинувачення та захисту без їх безпосереднього дослідження під час судового розгляду, відмежовуючи в такий спосіб суд від висновків сторін кримінального провадження і, найперше, від аргументів сторони обвинувачення, оскільки без цього не може йтися про реальну змагальність сторін у суді.

Відтак вважаємо, що особливості формування доказів, джерелом яких є показання свідків у кримінальному провадженні, необхідно розглядати не тільки під час судового розгляду, а й під час досудового розслідування.

Слід зазначити, що погляди на формування показань свідків як доказів у теорії кримінального процесу, криміналістики й юридичної психології відрізняються. І ця різнобічність розкриває різні аспекти складного процесу набуття показаннями свідка значення джерела доказу у кримінальному провадженні.

Щодо формування доказів, то у теорії кримінального процесу певною мірою традиційним є підхід, за яким формування доказів зводиться до їх збирання.

Але таке вузьке розуміння формування доказів, на нашу думку, значно обмежує уявлення про цей процес, залишаючи за його рамками розумову діяльність учасників кримінального провадження щодо оцінки й використання одержаних відомостей як доказів певних фактів, які мають значення для кримінального провадження.

Тут визнаємо слушною думку В.П. Гмирка і М.Є. Шумила, що такий підхід у методологічному аспекті є непродуктивним, бо штучно звужує бачення проблеми, обмежуючи її, наприклад, змістом, формою і способами отримання процесуальних джерел відомостей про факти,

даючи змогу вирішити питання про їхню допустимість. Але в цьому разі залишаються, ніби, «в тіні» психологічні, гносеологічні, лінгвістичні складові феномена кримінально-судових доказів [3, с. 30].

Тобто, якщо окреслювати формування доказів лише їх збиранням, яке завершується їх фіксуванням у протоколі процесуальної дії, журналі судового засідання та його технічному записі, то за формальною ознакою внесення певних відомостей у такий протокол, журнал та доданий до нього технічний носій інформації можемо вважати ці відомості сформованим доказом. Але на практиці такого не має і не може бути. Без перевірки цих відомостей, інтерпретації їхнього змісту щодо даних про обставини події кримінального правопорушення, одержаних із інших джерел, та з'ясування додержання нормативних приписів стосовно їх збирання не може бути сформоване твердження про те, що ці дані відповідають реальній події, що сталася, тобто є доказом.

Формування доказів на прикладі досудового розслідування, не обмежується фіксуванням отриманих відомостей шляхом застосування належних засобів фіксації, тобто протоколюванням результатів слідчих дій. Формування доказів ґрунтується на первинній доказовій інформації, що вилучається суб'єктом доказування зі слідів, залишених на місці події. Відтворення події у пам'яті свідків, потерпілих, підозрюваних, обвинувачених, а також знання, які має експерт та спеціаліст, – це ще не докази. Тому формування доказів – це комплекс здійснюваних суб'єктом доказування процедур, що дають йому змогу виявити носії інформації, пошук якої здійснюється, сприйняти її та перетворити на належну процесуальну форму. Формування доказів – це процес перетворення доказової інформації на форму доказів, що передбачена кримінальним процесуальним законом. У ньому інтегруються різні за своїм обсягом дії щодо визначення їх належності, достовірності та допустимості. В.П. Гмирко й М.Є. Шумило, своєю чергою, наголошують, що доказ не є догмою, чимось «застиглим» назавжди, а динамічним юридичним явищем. Він починає формуватися на досудовому розслідуванні, а завершується в судовому засіданні за участю сторін процесу [3, с. 30].

Але не варто сприймати цю позицію, яку ми поділяємо, як те, що формування доказів підміняє процес доказування у кримінальному провадженні. Доказування охоплює і формування окремих доказів, і оперування ними під час комунікативної взаємодії суб'єктів доказування у кримінальному провадженні для забезпечення прийняття якісних процесуальних рішень.

У рамках визначення особливостей формування доказів, джерелом яких є показання свідків, постають різні підходи до розуміння сутності показань. О.Г. Шило, аналізуючи особливості правового регулювання використання показань у доказуванні в кримінальному провадженні, зазначає, що законодавча дефініція показань, наведена у ч. 1 ст. 95 КПК, як їх іманентну ознаку охоплює процесуальний порядок їх отримання – під час допиту. Проте у науковій літературі небезпідставно наголошувалося на тому, що показання можуть бути отримані також і під час інших С(Р)Д та судових дій (пред'явлення для впізнання (ст. 228–230 КПК), слідчого експерименту (ст. 240 КПК), огляду (ст. 237 КПК) та ін.), під час яких особа може повідомити відомості, що матимуть важливе значення і для проведення С(Р)Д чи судової дії, і загалом для вирішення кримінального провадження. Однак учена правильно акцентує на тому, що за законодавчою дефініцією:

- показання надаються під час допиту (в усній або письмовій формі) (ознака, що стосується процесуальної форми отримання показань);
- показання можуть бути надані підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом (ознака, що стосується суб'єкта їх надання);
- має бути зв'язок відомостей, що становлять зміст показань, із обставинами, які мають значення для кримінального провадження (ознака, що стосується змісту показань).

Відповідно, О.Г. Шило слушно зазначає, що відсутність будь-якої з цих ознак позбавляє отримані відомості значення показань як процесуального джерела доказів [4, с. 90].

У теорії криміналістики й юридичної психології С(Р)Д залежно від засобів збору інформації про обставини кримінального правопорушення умовно поділяють на вербальні і невербальні [5, с. 20]. Відтак, зважаючи на те, що відомості про обставини кримінального правопорушення під час проведення допиту, одночасного допиту двох чи більше раніше допитаних осіб, слідчого експерименту, обшуку, впізнання можуть одержуватися в результаті вербальної комунікації між учасниками цих С(Р)Д, окремі науковці використовують цей факт як аргумент на користь твердження про те, що показання можуть надаватися не тільки під час допиту.

Теорія криміналістики та юридичної психології також поповнила юриспруденцію комплексними дослідженнями процесів комунікативної взаємодії учасників допиту, в результаті яких були визначені основні етапи формування показань: 1) сприйняття; 2) запам'ятовування; 3) від-

творення. Ці етапи визначаються як базові, оскільки були розроблені для інтерпретації процесу формування показань передусім свідків. Зокрема, аналіз розвитку поглядів щодо змісту вказаних етапів засвідчує, що найперше розкривалися особливості формування показань добросовісних свідків. Зазначимо, що на початку в теорії доказування довіра суду невідомій йому людині, яка стоїть перед судом та розповідає про те, що він бачив та чув, була заснована на одному із трьох міркувань: 1) люди схильні до спокійного стану, а винаходити неправду значно важче, ніж казати правду, тому природно людина схильна до правдивого, такого, що відповідає дійсності, до передачі побаченого або почутого;

1) свідки спонукаються до правди притаманним більшості людей усвідомленням, що без правди неможливий нормальний порядок співіснування;

2) ймовірна правдивість свідків є наслідком релігійних та моральних чинників та страху перед карою небесною або землею.

Базовою для всіх цих уявлень була презумпція про те, що будь-яке спілкування – розповідь, показання, сповіщення, донесення, доповідь – ґрунтується на здатності людини відтворювати пережите за допомогою пам'яті, вона зазвичай щиро схильна до цього, іншими словами, вона об'єктивна і правдива. На цих підставах формувалося загальне припущення, що всі показання є достовірними, а тому є законним джерелом доказового матеріалу, яким оперує правосуддя для віднайдення істини.

У контексті наведених підходів до потенціалу достовірності показань свідків допускалося два випадки, за яких за законом може бути визначена хибність або спірність показань: 1) коли очевидно є несумлінність свідка – свідомо неправдиве свідчення внаслідок керування почуттям злоби або помсти проти обвинуваченого, або внаслідок злочинного очікування вигод від результатів процесу; 2) коли у свідка є які-небудь органічні (природні) дефекти або інша хвороба, що позбавляє його можливості говорити правду внаслідок його неспроможності нормально сприймати зовнішній світ (наприклад, сліпі, глухі, дальтоніки, особи, які мають хронічні чи тимчасові психічні розлади, та інші, які не здатні об'єктивно орієнтуватися у навколишньому середовищі, неспроможні розрізняти світ дійсності та фантазії).

У всіх інших випадках показання свідка вважалися правдивими та за приписом закону мали сприйматися судом як законний доказ для підтвердження або спростування фактів, на яких ґрунтується вирок.

Однак на початку XX століття наведені концепти припущення достовірності показань свідків постали як сумнівні завдяки результатам експериментальної та кримінальної (юридичної) психології.

Деякі автори ще детальніше структурування процесу формування показань свідка, зокрема: 1) відчуття; 2) сприйняття; 3) використання сприйнятого у своїх подальших діях та досвіді; 4) оцінка сприйнятого з позиції власної моралі та правосвідомості; 5) запам'ятовування; 6) моделювання допитуваним поведінки на майбутньому допиті; 7) встановлення контакту з допитуваним; 8) отримання розумової задачі; 9) пригадування; 10) пригадування під впливом слідчого; 11) зміна раніше прийнятих вольових рішень під впливом слідчого; 12) відтворення.

Формування показань свідків активно досліджувалося в контексті особливостей сприйняття та вербального відтворення ознак зовнішності людини. Відтак до його компонентів запропоновано відносити: 1) спостереження; 2) сприйняття; 3) формування картини побаченого; 4) відновлення у пам'яті; 5) відтворення; 6) фіксація процесуальна та криміналістична; 7) декодування вільного опису в упорядкований (системний); 8) складання орієнтувань для розшуку [5, с. 68–73].

Більшість учених, на підставі узагальнення спеціальної літератури, схиляються до думки, що процес формування показань можливо розглядати у двох аспектах – психологічному та криміналістичному.

Отже, зважаючи на вищезазначене, формування показань свідків є складним процесом, невід'ємними компонентами якого постають як нормативно визначені дії слідчого, прокурора, слідчого судді, сторони захисту та суду, спрямовані на одержання показань свідка та визначення їх як джерела доказів для забезпечення прийняття доброякісних процесуальних рішень у кримінальному провадженні, а також психічні процеси, пов'язані зі сприйняттям, запам'ятовуванням, обробкою, відтворенням та фіксуванням показань, які передують допиту, проходять під час та відбуваються після нього, розуміння природи яких дає змогу з'ясувати їх достовірність чи неправдивість.

Список використаних джерел:

1. Давидова Д. В. Джерела доказів у кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Кривий Ріг : Донецький юридичний інститут МВС України, 2015. 225 с.
2. Шумило М. Є. Поняття «докази» у Кримінальному процесуальному кодексі України: спроба критичного переосмислення ідеології нормативної моделі. *Вісник Верховного Суду України*. 2013. № 2 (150). С. 40–48.
3. Гмирко В. П. Кримінально-судові докази: юридичне поняття чи дефініція. *Право України*. 2014. № 10. С. 26–35.
4. Шило О. Особливості правового регулювання використання показань у доказуванні в кримінальному провадженні. *Право України*. 2014. № 10. С. 89–96.
5. Удалова Л. Д. Теоретичні засади отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Київський національний університет внутрішніх справ. К., 2007. 433 с.

СКЛАДОВІ ЕЛЕМЕНТИ МЕХАНІЗМУ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

COMPONENT ELEMENTS OF THE CRIME PREVENTION MECHANISM IN UKRAINE

Актуальність статті полягає в тому, що запобігання злочинності на сьогодні є одним із найбільш пріоритетніших напрямів діяльності кожної держави. Проте на сьогодні залишається недостатньо дослідженим питання щодо визначення злочинності, а відтак важко встановити поняття та сутність механізму запобігання злочинності з метою його удосконалення у практичній площині. У зв'язку з цим актуальним є дослідження проблем функціонування механізму запобігання злочинності на сучасному етапі розвитку України. Метою статті є аналіз доктринальних джерел щодо поняття та сутності механізму запобігання злочинності та формування на основі цього авторської дефініції. У науковій статті проаналізовано поняття та структурні елементи механізму запобігання злочинності. Зазначено, що у сучасних умовах розвитку української державності та агресивного військового вторгнення росії на територію України важливе значення має захист національної безпеки. Основним фактором при цьому є розробка нових та вдосконалення існуючих методів та заходів запобігання злочинності, розробка та прийняття комплексного плану запобігання злочинності. У зв'язку з цим, виникає питання щодо визначення складових елементів механізму запобігання злочинності, який повинен бути спрямований на досягнення соціально прийнятного рівня злочинності, мінімізацію наслідків вчинення кримінальних правопорушень. З'ясовано, що чітко поділити загальносоціальне запобігання злочинності на окремі заходи, а також назвати конкретні засоби такого запобігання неможливо. В об'єктивній дійсності вони проявляються одночасно й нероздільно, а суб'єктами загальносоціального запобігання злочинності є усі легальні соціальні та державно-правові інституції, а також кожний законотворчий член суспільства, які своєю правомірною діяльністю розширюють та укріплюють культурну сферу життєдіяльності суспільства, звужуючи й послаблюючи тим самим сферу його субкультури та її кримінально протиправного сегмента. Зроблено висновок, що під механізмом запобігання злочинності доцільно розуміти процес реалізації комплексу взаємопов'язаних і взаємоузгоджених заходів економічного, правового, політичного, організаційно-управлінського характеру, які спрямовані на попередження, профілактику та припинення кримінальних правопорушень і здійснюються спеціально уповноваженими державними органами в рамках комплексного плану запобігання злочинності.

Ключові слова: запобігання злочинності, механізм запобігання злочинності, кримінальні правопорушення, профілактика, попередження, злочинність.

The relevance of the article lies in the fact that crime prevention is currently one of the most priority areas of activity of every state. However, today the issue of defining crime remains insufficiently researched, and therefore it is difficult to establish the concept and essence of the crime prevention mechanism in order to improve it on a practical level. In this regard, it is relevant to study the problems of the functioning of the crime prevention mechanism at the current stage of development of Ukraine. The purpose of the article is the analysis of doctrinal sources regarding the concept and essence of the crime prevention mechanism and the formation of the author's definition based on this. The concept and structural elements of the crime prevention mechanism are analyzed in the scientific article. It was noted that in the current conditions of the development of

Ukrainian statehood and Russia's aggressive military invasion of the territory of Ukraine, the protection of national security is of great importance. The main factor in this is the development of new and improvement of existing methods and measures of crime prevention, development and adoption of a comprehensive crime prevention plan. In this regard, the question arises as to the definition of the constituent elements of the crime prevention mechanism, which should be aimed at achieving a socially acceptable level of crime, minimizing the consequences of committing criminal offenses. It was found out that it is impossible to clearly divide general social crime prevention into separate measures, as well as to name specific means of such prevention. In objective reality, they manifest simultaneously and inseparably, and the subjects of social crime prevention are all legal social and state-legal institutions, as well as every law-abiding member of society, who through their legitimate activities expand and strengthen the cultural sphere of society's life, narrowing and weakening thereby the sphere of its subculture and its criminally illegal segment. It was concluded that the crime prevention mechanism should be understood as the process of implementing a complex of interrelated and coordinated measures of an economic, legal, political, organizational and managerial nature, which are aimed at the prevention, prevention and termination of criminal offenses and are carried out by specially authorized state bodies within the framework of a comprehensive plan crime prevention.

Key words: *crime prevention, crime prevention mechanism, criminal offenses, prevention, prevention, crime.*

Вступ. Запобігання злочинності на сьогодні є одним із найбільш пріоритетніших напрямів діяльності кожної держави. Проте на сьогодні залишається недостатньо дослідженим питання щодо визначення злочинності, а відтак важко встановити поняття та сутність механізму запобігання злочинності з метою його удосконалення у практичній площині.

У зв'язку з цим актуальним є дослідження проблем функціонування механізму запобігання злочинності на сучасному етапі розвитку України.

Метою наукової статті є аналіз доктринальних джерел щодо поняття та сутності механізму запобігання злочинності та формування на основі цього авторської дефініції.

Виклад основного матеріалу. З огляду на те, що у загальному сенсі «механізм – це внутрішній устрій, сукупність процесів, з яких складається явище» [1], а з позицій системного підходу – внутрішній устрій системи [2], механізм запобігання злочинності можна уявити як сукупність послідовно здійснюваних процесів, спрямованих на недопущення кримінальних правопорушень. Це узгоджується з розумінням самого запобігання злочинності як: діяльності, що перешкоджає вчиненню кримінальних правопорушень, що здійснюється насамперед з метою перервати дію чинників, що її зумовлюють, і тим самим перешкодити подальшому вчиненню злочинів, існуванню злочинності в сучасних параметрах та їхньому збільшенню [3].

Варто зазначити, що серед криминологів немає узгоджених теоретичних уявлень про механізм запобігання злочинності в Україні. Цей аспект протидії її проявам тим чи іншим чином висвітлювався практично всіма відомими вітчизняними криминологами, зокрема В. Батиргарєєвою, А. Бойком, В. Глушковым, Б. Головкиним, Л. Давиденком, І. Данышиным, О. Джужою, В. Дрьоміним, А. Закалюком, А. Зелінським, О. Кальманом, О. Костенком, І. Лановенком, О. Литвиновим, В. Поповичем, Б. Розовським, О. Храмцовим, В. Шакуном, О. Шостко. Кожний із дослідників пропонує власне бачення цієї проблеми та оперує відповідною термінологією.

Варто зазначити, що на законодавчому рівні поняття «запобігання» та «протидія» не визначені. Тому, аналізуючи механізм запобігання злочинності, слід виходити із норм законодавства, які діють на сьогодні. У своїх наукових дослідженнях ми опираємось на ст. 1 Кримінального кодексу України, де зазначено, що «Кримінальний кодекс України має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довілля, конституційного устрою України від кримінально протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також *запобігання* кримінальним правопорушенням» [6]. Саме тому, говорячи про мінімізацію кримінально протиправних посягань у нашій державі, слід оперувати поняттям «запобігання».

Серед криминологів побутує думка, що розуміння сутності й змісту механізму запобігання злочинності має обумовлюватись сутністю та змістом самої злочинності як детермінованої суб'єктивними та об'єктивними чинниками еволюційно мінливої схильності людей до вчинення

кримінальних правопорушень та проявів останньої у формі їх реального вчинення. Отже, запобігти проявам злочинності означає не допустити виникнення схильності до кримінальних правопорушень, а коли вона вже виникла – не допустити її переростання у вчинення кримінального правопорушення [5].

Таким чином, об'єктом запобігання злочинності, що не входить до структури механізму такого запобігання, виступають: 1) фактори, що детермінують схильність до вчинення кримінальних правопорушень; 2) сама ця схильність у випадку її виникнення; 3) зусилля, спрямовані на її реалізацію у виді готування до кримінального проступку. Готування до злочинів іншої тяжкості, замах на вчинення кримінального правопорушення та вчинення закінченого кримінального правопорушення за кримінальним законодавством України потребують іншого засобу протидії злочинності, а саме – кримінально-правового реагування на їх вчинення, та детермінують механізм здійснення останнього.

Доцільно відмітити, що механізм запобігання злочинності утворюють дві складові: динамічна та статична. Перша з них, динамічна, містить заходи запобігання злочинності. Такими є: 1) профілактика злочинності, тобто зусилля, спрямовані на нейтралізацію суб'єктивних та об'єктивних обставин, що обумовлюють появу схильності до вчинення кримінальних правопорушень; 2) попередження злочинності, тобто застереження осіб, схильних до вчинення кримінальних правопорушень, про нерациональність їх вчинення через низку соціально негативних наслідків як для суспільства, так і для них самих; 3) припинення розпочатого злочинного діяння, тобто зусилля, спрямовані на переривання готування до кримінального проступку (ч. 2 ст. 14 КК України) [6].

Профілактика кримінальних правопорушень як перша складова механізму запобігання злочинності полягає в нейтралізації криміногенних передумов можливого правопорушення, або діяльності з усунення та нейтралізації причин його можливого вчинення, а також умов, що сприяють цьому [4].

Коли профілактика виявляється неефективною, виникає потреба в застосуванні попередження кримінальних правопорушень.

З цього приводу відмітимо, що попередження – це сукупність заходів, безпосередньо спрямованих на свідомість конкретних осіб або окремих їхніх груп, які мають кримінально протиправні наміри, замислюють вчинення кримінального правопорушення. На рівні індивідуального запобігання злочинам попередження проявляється як інформування потенційного злочинця про нерациональність спланованого ним кримінального правопорушення. Головною ознакою цієї форми запобігання є наявність зусиль, що застосовуються до конкретних осіб, які вже мають намір вчинити злочин. З позиції кримінального права це означає, що попередженням кримінального правопорушення є діяльність суб'єктів запобігання на стадії виявлення умислу на його вчинення [4].

Якщо й попередження не зупиняє потенційного злочинця і він розпочинає підготовку до вчинення кримінального правопорушення, то спрацьовує третя, остання складова механізму запобігання – припинення готування до вчинення кримінального правопорушення. При цьому припинення готування до такого правопорушення залишається у сфері запобіжної діяльності за умови, що готування до вчинення кримінального правопорушення не є кримінально караним. У випадку, коли за готування до кримінального правопорушення передбачено кримінальну відповідальність (ч. 2 ст. 14 КК України), припинення такого готування вже слід розцінювати не як засіб запобігання, а як правове реагування на вчинення кримінального правопорушення. За межами механізму запобігання злочинності перебуває й припинення кримінального правопорушення на стадії замаху на його вчинення, оскільки замах завжди визнається кримінально караним діянням [4].

Другу, статичну складову механізму запобігання злочинності, яку репрезентують засоби запобігання злочинності, коротко охарактеризувати складно. Окремо існують засоби профілактики, засоби попередження та засоби припинення проявів злочинності. Таких засобів безліч, причому їх вивчення та практичне застосування є предметом різних галузей знання та суспільної практики у всіх сферах людської життєдіяльності. Лише незначна їх частина є предметом кримінології та юриспруденції, наприклад, засоби оперативно-розшукової профілактики чи попередження кримінальних правопорушень або обвинувальний вирок суду (засіб), проголошення якого є потужним заходом запобігання злочинності, переважно у виді попередження осіб, схильних до вчинення кримінальних правопорушень.

Отже, можна зробити висновок, що перша форма запобігання злочинності має на меті нейтралізацію причин та умов злочинності, друга форма – попередження кримінальних правопорушень – зосереджується на поведінці осіб, які схильні вчиняти кримінальні правопорушення, третя – припинення – спрямована на припинення вже початих кримінальних правопорушень.

Механізм запобігання злочинності має певні особливості залежно від рівня здійснення запобіжної діяльності. На її загальносоціальному рівні зазначений механізм уявляється як раціональне, правомірне та ефективне функціонування державних і громадських інституцій в масштабах усієї країни, що безпосередньо не має на меті, власне, недопущення вчинення кримінальних правопорушень, а сприяє забезпеченню повсякденної нормальної життєдіяльності суспільства, тим самим об'єктивно гарантує відсутність факторів, що породжують схильність до вчинення злочинних діянь, або стримує схильних до правопорушень суб'єктів від вчинення таких діянь. Об'єктом запобіжної діяльності на зазначеному рівні є злочинність усіх відомих її видів у масштабах країни.

Криминологи зазначають, що чітко поділити загальносоціальне запобігання злочинності на окремі заходи (профілактика, попередження чи припинення кримінальних правопорушень), а також назвати конкретні засоби такого запобігання неможливо. В об'єктивній дійсності вони проявляються одночасно й нероздільно, а суб'єктами загальносоціального запобігання злочинності є усі легальні соціальні та державно-правові інституції, а також кожний законотворчий член суспільства, які своєю правомірною діяльністю розширюють та укріплюють культурну сферу життєдіяльності суспільства, звужуючи й послаблюючи тим самим сферу його субкультури та її кримінально протиправного сегмента.

Механізм запобігання злочинності на його спеціально-криминологічному рівні є: системою спеціально спрямованих на недопущення кримінальних правопорушень криминологічних та організаційно-правових засобів та заходів (функціональний аспект), що переважно здійснюються спеціально уповноваженими на це суб'єктами (інституціональний аспект) [4].

На відміну від механізму запобігання злочинності попереднього рівня, на спеціально-криминологічному рівні її запобігання починає проявлятися специфіка об'єктів запобіжної діяльності. Такими зазвичай виступають певні види злочинності, наприклад корислива, насильницька, корупційна, транскордонна тощо, а не вся злочинність у країні.

Дещо іншою на цьому рівні постає й сама запобіжна діяльність: чітко проявляються її форми – профілактика, попередження та припинення правопорушень, а суб'єктами їх здійснення є не усі легальні інституції суспільства та держави, а лише нормативно визначені: органи публічної влади, державні органи забезпечення правопорядку, відповідні структури громадянського суспільства (громадські організації з протидії корупції, торгівлі людьми, екологічним правопорушенням, катуванням та іншим видам злочинності тощо).

На основі цього можна виокремити особливості механізму запобігання злочинності.

По-перше, це практична сторона, пов'язана з діяльністю спеціального кола органів кримінальної юстиції, уповноважених державою виявляти, розкривати, попереджати і припиняти протиправні діяння. Розвиток нових економічних формацій знаходить своє втілення і в організації та регламентації діяльності цих структур. Практична ж реалізація ними своїх повноважень – неминучий об'єкт критики, тому що їх діяльність і в умовах соціалізму, і в умовах ринкових відносин пов'язана із застосуванням заходів примусу. Позначається і спрямованість державної, у тому числі правової, політики в розглянутій області суспільних відносин, виходячи з конкретних реалій. Проте існування в суспільстві злочинності неминуче вимагає застосування засобів і методів впливу на неї. По-друге, завдання правової науки в будь-який період часу полягають у тому, щоб узагальнювати практику діяльності органів кримінальної юстиції і сформулювати на цій основі теоретичні положення і практичні рекомендації. Якщо говорити про зовнішню сторону проблеми, то цілком допустимим є використання поряд із терміном «запобігання злочинам» і поняття «механізм запобігання злочинам». На нашу думку, це можливо з тієї причини, що даний термін указує як на можливість використання для впливу на злочинність різних засобів і методів, так і на їхній взаємозв'язок. Крім того, він підкреслює і послідовний хід їхньої реалізації в порядку, що цілком відповідає за можливостями як злочинності в цілому, так і її окремим видам [7].

Висновки. Отже, під механізмом запобігання злочинності доцільно розуміти процес реалізації комплексу взаємопов'язаних і взаємоузгоджених заходів економічного, правового, політичного, організаційно-управлінського характеру, які спрямовані на попередження, профілактику та припинення кримінальних правопорушень і здійснюються спеціально уповноваженими державними органами в рамках комплексного плану запобігання злочинності.

Механізм запобігання злочинності доцільно нормативно визначити у окремому нормативно-правовому акті і передбачити основні напрями запобіжної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Бусел В. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Видавництво «Перун», 2005. 665 с.
2. Ковальова Т. Тлумачний словник української мови. Фоліо, 2018. 608 с.
3. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3-х кн. Кн. 3 : Практична кримінологія. К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. 320 с.
4. Куц В. Протидія злочинності: сутність і зміст. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 4. С. 104–112.
5. Куц В. Механізм запобігання злочинності: теоретичний аспект. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2018. № 4. С. 20–27. URL: <http://www.chasopysnapu.gr.gov.ua/ua/pdf/4-2018/kuts.pdf>
6. Кримінальний кодекс України: Закон від 5 квітня 2001 року № 2341-III. База даних «Законодавство України». ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
7. Черкасов О.М. Поняття і структура механізму запобігання злочинам. *Форум права*. 2009. № 3. С. 652–656. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.

СУБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 135 КК УКРАЇНИ

THE SUBJECT OF THE CRIMINAL OFFENSE PROVIDED BY ART. 135 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE

Метою статті є дослідження суб'єкта кримінального правопорушення у вигляді залишення в небезпеці. Встановлено, що суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 135 КК України можуть виступати дві категорії людей: особи, які мали обов'язок піклуватися про потерпілого (цей обов'язок випливає із законодавчих або підзаконних нормативно-правових актів та встановлюється органами досудового розслідування та судом під час конкретного провадження) та особи, які своїми діями поставили потерпілого в небезпечний для життя стан. Наголошено на тому, що особа, яка має обов'язок піклуватися про потерпілого може бути визнана суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 135 КК України виключно у випадку, якщо вона мала можливість надати йому (потерпілому) допомогу. Запропоновано додати у диспозиції ч. 1 ст. 135 закону про кримінальну відповідальність вказівку на те, що особа, яка має обов'язок піклуватися про потерпілого, може бути притягнута до кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці виключно у випадку, якщо вона могла надати допомогу потерпілому таким чином, що її дії не створювали небезпеку для її життя або здоров'я. Суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 135 КК України можуть бути як категорії осіб, перелічених у ч. 1 даної норми, так і мати новонародженої дитини (у даному випадку вона поглинається суб'єктом, який зобов'язаний піклуватися про потерпілого). Отже, суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 135 КК України відноситься до числа спеціальних. У випадку злочинів, передбачених ч.ч. 1, 3 даної норми, ним виступає особа, яка мала обов'язок піклуватися про потерпілого, проте завідомо залишила його без допомоги або особа, яка сама поставила потерпілого у небезпечний для життя стан. Суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 135 закону про кримінальну відповідальність охоплює ще вужчу категорію осіб – ним може виступати виключно мати новонародженої дитини. Зроблено висновок, що перспективним напрямком подальших наукових досліджень вважаємо аналіз інших обов'язкових елементів складу залишення в небезпеці (об'єкт, об'єктивна та суб'єктивна сторони).

Ключові слова: залишення в небезпеці, злочин, Кримінальний кодекс України, покарання, суб'єкт злочину, склад кримінального правопорушення.

The purpose of the article is to study the subject of the criminal offense in the form of abandonment in danger. It is established that the subject of a criminal offense under Art. 135 of the Criminal Code of Ukraine may be two categories of people: persons who had the duty to care for the victim (this obligation arises from laws or regulations and is established by the pre-trial investigation and the court during the proceedings) and persons who actions put the victim in a life-threatening condition. It is emphasized that a person who has a duty to take care of the victim may be recognized as a subject of a criminal offense under Art. 135 of the Criminal Code of Ukraine only if she had the opportunity to provide him (the victim) with assistance. It is proposed to add in the disposition of Part 1 of Art. 135 of the Law on Criminal Liability stipulates that a person who is obliged to take care of the victim may be prosecuted for leaving him in danger only

if he could provide assistance to the victim in such a way that his actions did not create a danger for her life or health. The subject of the criminal offense provided for in Part 3 of Art. 135 of the Criminal Code of Ukraine can be both the categories of persons listed in part 1 of this norm, and the mother of a newborn child (in this case, she is absorbed by the subject who is obliged to take care of the victim). Therefore, the subject of the criminal offense provided for in Art. 135 of the Criminal Code of Ukraine is among the special ones. In the case of crimes provided for in part. 1, 3 of this norm, he is a person who had the duty to take care of the victim, but knowingly left him without help, or a person who himself put the victim in a life-threatening condition. The subject of the criminal offense provided for in Part 2 of Art. 135 of the law on criminal liability covers an even narrower category of persons - only the mother of a newborn child can act as such. It was concluded that the analysis of other mandatory elements of the composition of abandonment in danger (object, objective and subjective sides) is considered a promising direction for further scientific research.

Key words: *endangerment, crime, Criminal Code of Ukraine, punishment, subject of crime, composition of a criminal offense.*

Вступ. На відміну від інших обов'язкових ознак складу будь-якого злочину або кримінального проступку, зміст категорії «суб'єкт кримінального правопорушення» розкривається на законодавчому рівні. У ч. 1 ст. 18 КК України зазначається, що ним виступає фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до КК може наставати кримінальна відповідальність [1].

Стан дослідження. Питанню суб'єкта кримінального правопорушення приділялася й приділяється чимала увага у працях таких вітчизняних вчених, як Ю.В. Александров, В.В. Бабаніна, М.І. Бажанов, І.О. Бандурка, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, А.А. Вознюк, О.А. Гритенко, В.К. Гришук, В.П. Ємельянов, О.С. Ішук, І.М. Копотун, М.Й. Коржанський, В.М. Куц, О.М. Литвинов, І.І. Митрофанов, Є.С. Назимко, А.М. Орлеан, Ю.В. Орлов, М.І. Панов, О.О. Пашенко, В.Ф. Примаченко, Є.Л. Стрельцов, В.В. Сухонос, Є.В. Фесенко, П.Л. Фріс, М.І. Хавронюк, В.В. Шаблістий, Н.М. Ярмиш та ін. Не дивлячись на це, на науковому рівні питання суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 135 КК України залишається недостатньо розкритим.

Метою статті є дослідження суб'єкта кримінального правопорушення у вигляді залишення в небезпеці.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж проаналізувати названий обов'язковий елемент складу кримінального правопорушення у вигляді залишення в небезпеці зауважимо, що окрім загального суб'єкта, ознаки якого перелічені у ч. 1 ст. 18 КК України, закон про кримінальну відповідальність виокремлює також спеціального, під яким розуміється фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, суб'єктом якого може бути лише певна особа [1].

З наведеного слідує, що для визнання особи в якості спеціального суб'єкта, вона має володіти як обов'язковими атрибутами (фізична особа, осудність, вік з якого особа може бути притягнутою до кримінальної відповідальності), так і певними додатковими, що розкриваються у диспозиції відповідної норми статті Особливої частини КК України.

Конструкція диспозиції ст. 135 КК України свідчить про те, що суб'єкт залишення в небезпеці відноситься саме до числа спеціальних. Розглянемо детальніше дане питання.

Розпочнемо з кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 135 закону про кримінальну відповідальність. Нагадаємо, суб'єкт залишення в небезпеці визначається як «той, хто залишив без допомоги, зобов'язаний був піклуватися про цю особу і мав змогу надати їй допомогу» та той, хто «сам поставив потерпілого в небезпечний для життя стан».

Таким чином, суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 135 КК України можуть бути дві категорії осіб:

- а) особи, які були зобов'язані піклуватися про потерпілого;
- б) особи, які самі поставили потерпілого в небезпечний для життя стан [2, с. 32].

Проаналізуємо першу категорію спеціального суб'єкта залишення в небезпеці. Наявність у особи обов'язку піклуватися про іншу людину впливає з інших документів. Так, як наголошують автори навчального посібника «Актуальні проблеми кримінально-правової кваліфікації» (за заг. редакцією В.В. Топчія), у кожному кримінальному провадженні суди повинні встановлювати

наявність правового обов'язку піклуватися про особу, яка знаходиться в небезпечному для життя стані. Обов'язок піклуватися про іншу особу може випливати із закону, підзаконного нормативно-правового акту або договору [3, с. 138].

Дійсно, названий обов'язок може випливати з ряду обставин, тому передбачити вичерпний перелік документів та осіб, які мають піклуватися про іншу людину, в рамках закону про кримінальну відповідальність неможливо. Прикладами такого обов'язку слугують положення ст. 51 Конституції України («Батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття. Повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків...» [4]), ч. 2 ст. 150, ч. 1 ст. 172 Сімейного кодексу України в яких зазначається, що батьки зобов'язані піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток, а дитина, повнолітні дочка або (та) син, в свою чергу, зобов'язані піклуватися про батьків, проявляти про них турботу та надавати їм допомогу (крім того, у ч. 1 ст. 249 даного законодавчого акта сказано про те, що опікун, піклувальник, зобов'язаний виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, психічний, духовний розвиток, забезпечити одержання дитиною повної загальної середньої освіти, а у ст. 264 зазначаються обов'язки особи піклуватися про бабу, діда, прабабу, прадіда, а також про того, з ким вона проживала однією сім'єю) тощо [5].

Як було сказано вище, даний обов'язок встановлюється органами досудового розслідування та судом під час конкретного провадження.

Прикладом встановлення даного обов'язку слугує вирок Апостолівського районного суду Дніпропетровської області від 17 квітня 2020 року по справі № 171/404/20, в якому зазначається, що ОСОБА_1, будучи матір'ю малолітніх дітей, не будучи позбавленою батьківських прав відносно своїх дітей, в період часу з 6 години 10.02.2020 по 14 годину 50 хвилин 10.02.2020 у порушення вимог ч. 2 ст. 150 Сімейного кодексу України, відповідно до якої батьки зобов'язані піклуватись про здоров'я дитини, не виконала відповідний обов'язок (курсив наш – прим.), а саме – залишила самих у будинку АДРЕСА_1 в небезпечному для життя стані своїх малолітніх дітей, які позбавлені можливості через малолітство вжити заходів щодо самозбереження, та поїхала до м. Одеси в особистих справах. Так, ОСОБА_1 в період часу з 6 години 10.02.2020 по 14 годину 50 хвилин 10.02.2020, діючи умисно, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер своїх дій, а саме – завідомих залишення без допомоги в небезпеці своїх малолітніх дітей, передбачаючи можливість настання суспільно небезпечних наслідків, протиправно, без поважних причин покинула будинок АДРЕСА_1, у якому залишила своїх чотирьох малолітніх дітей, а саме: ОСОБА_2, ОСОБА_3, ОСОБА_4, ОСОБА_5 без продуктів харчування, роздягнених, у будинку без опалення, у незадовільному соціально-гігієнічному стані та без необхідних для підтримання життя людини речей, хоча повинна була виконувати покладені на неї батьківські обов'язки, тим самим поставила своїми діями малолітніх дітей в небезпечний для їх життя стан, залишивши самих, внаслідок чого вони були позбавлені можливості вжити ефективних заходів до самозбереження через свій малолітній вік [6].

Таким чином, обов'язок суб'єкта кримінального правопорушення прямо впливав з положень ч. 2 ст. 150 Сімейного кодексу України, зміст якого було розкрито вище.

Схожі випадки порушення даного обов'язку, внаслідок чого було вчинено кримінальне правопорушення, передбачене ст. 135 КК України є доволі поширеним. Наприклад, подібні ситуації описуються у вироках Кам'янка-Бузького районного суду Львівської області від 13.10.2020 року по справі № 446/300/19 [7], Полонського районного суду від 11.05.2019 року по справі № 681/643/19 [8] тощо.

Згадані вище автори навчального посібника «Актуальні проблеми кримінально-правової кваліфікації» (за заг. редакцією В.В. Топчія) слушно вказують на те, що крім обов'язку надати допомогу, особа повинна мати можливість її надати. Якщо особа через фізичну неспроможність (наприклад, не може врятувати людину, яка тоне на воді, тому що не вміє плавати) або тому, що сама знаходиться в безпорадному стані чи з інших причин не може надати допомогу, кримінальна відповідальність виключається [3, с. 138-139].

Вказівка на таку можливість прямо передбачена у диспозиції ч. 1 ст. 135 КК України та відіграє вельми важливу роль, адже унеможливорює створення прецедентів, коли особа априорі не мала змоги надати відповідну допомогу потерпілому. Втім, назвати таку вказівку повністю вдалою не можна з огляду на те, що вона не передбачає ту обставину, за якої особа має змогу надати допомогу без небезпеки заподіяння шкоди своєму життю або здоров'ю. Розглянемо детальніше дане питання.

Відповідно до «Академічного тлумачного словника української мови», категорія «змога» вживається у наступних значеннях:

- 1) спроможність, здатність що-небудь робити;
- 2) сприятлива умова, обставина, можливість для здійснення чого-небудь [9].

Таким чином, якщо в диспозиції ч. 1 ст. 135 КК України керуватися даними визначеннями, то впливає, що змога свідчить про здатність (реальну можливість) надати відповідну допомогу, проте жодним чином не вказує на безпечність таких діянь.

З викладеного слідує, що диспозиція ч. 1 ст. 135 закону про кримінальну відповідальність потребує внесення певних змін. Як приклад, в ст. 203 КК сусідньої Румунії, яка є аналогом нашої ст. 135 закону про кримінальну відповідальність, міститься вказівка на те, що діяння не є злочином, якщо внаслідок надання допомоги життя, фізична недоторканість або здоров'я особи, яка залишилася в небезпеці потерпілого, підлягають серйозній небезпеці [10].

На підставі викладеного пропонуємо доповнити словосполучення ч. 1 ст. 135 КК України «і мав змогу надати їй допомогу...» словами «...якщо такі дії не створюють небезпеку для його життя або здоров'я...»).

При цьому зауважимо, що схожі зміни варто внести і до диспозиції ч. 1 ст. 136 КК України (викласти її в наступній редакції: «Ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, при можливості надати таку допомогу, за умови, що такі дії не створюють небезпеку для життя або здоров'я винного, або неповідомлення про такий стан особи належним установам чи особам, якщо це спричинило тяжкі тілесні uszkodження...»).

Другим видом суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 135 закону про кримінальну відповідальність є особи, які самі поставили потерпілого в небезпечний для життя стан.

Яскравим прикладом опису подібного суб'єкта залишення в небезпеці слугує ситуація, описана у вирокі Куп'янського міськрайонного суду Харківської області від 17.06.2020 року по справі № 628/599/20, в якому зазначається, що в ході конфлікту ОСОБА_1 умисно обома руками із силою штовхнула ОСОБА_2 в спину, в результаті чого ОСОБА_2 від поштовху отримав прискорення та пробігши близько 2 м. вдарився головою об цегляну стіну будинку, яка розміщена з протилежної сторони від літньої кухні та впав. Через деякий час, 06.01.2020, увечері, ОСОБА_1, після спричинення тяжких тілесних uszkodжень потерпілому ОСОБА_2, від яких останній впав та вдарився головою об цегляну стіну будинку, яка розміщена з протилежної сторони від літньої кухні, усвідомлюючи, що своїми діями поставила потерпілого ОСОБА_2 у небезпечний для життя стан, нехтуючи загальнолюдським обов'язком піклуватися про нього (курсив наші прим.), не поцікавившись станом здоров'я потерпілого, усвідомлюючи, що останній позбавлений можливості жити ефективних заходів до самозбереження внаслідок безпорадного стану, усвідомлюючи що у зимовий період температура повітря є дуже низька, з місця вчинення злочину зникла, зайшовши до приміщення літньої кухні, і не надавши медичної допомоги потерпілому, який знаходився на вулиці, не викликала швидку медичну допомогу та не доставила потерпілого до медичного закладу, хоча мала змогу це зробити [11].

У названому випадку суд цілком правильно встановив той факт, що своїми суспільно небезпечними діями суб'єкт кримінального правопорушення сам поставив ОСОБА_2 у небезпечний для життя стан. Водночас, вказівка про «загальнолюдський обов'язок» є, по-перше, недовідною, адже в діях ОСОБА_1 без будь-яких обов'язків простежується склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 135 КК України, а, по-друге, подібний обов'язок швидше відноситься до певних норм моралі, ніж до юридично закріпленого правила.

Таким чином, відсутність вказівки судом на той факт, що винний сам поставив ОСОБА_2 в небезпечний для життя стан (а лише оперування «загальнолюдським обов'язком») могла вилитися у те, що в суді апеляційної інстанції захист засудженого домігся б оскарження вироку.

Додамо, що з огляду на те, що ОСОБА_2 померла внаслідок вказаних діянь винного, останнього було засуджено за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 128 КК України та ч. 3 ст. 135 КК України.

Випадки, коли суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 абр ч. 3 ст. 135 КК України виступає особа, яка сама поставила потерпілого у небезпечний для життя стан є доволі поширеними. Зокрема, такі випадки описані у вирокі Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області від 08 квітня 2019 року по справі № 303/1446/19 [12], Застанівського районного суду Чернівецької області від 09.01.2020 року по справі № 718/2387/19 [13], Фастівського міськрайонного суду Київської області від 04 грудня 2019 року по справі № 381/3168/19 [14],

Луцького міськрайонного суду Волинської області від 05 серпня 2019 року по справі № 161/3985/19 [15] тощо.

Ч. 2 ст. 135 КК України передбачає кваліфікований склад залишення в небезпеці, в якому також передбачений спеціальний суб'єкт – матір новонародженої дитини, яка не перебуває в обумовленому пологами стані. Цікаво, що у своєму дисертаційному дослідженні В.В. Бабаніна наголошує на тому, що підвищену суспільну небезпеку залишення в небезпеці новонародженої дитини несуть діяння, вчинені її батьком, через що запропоновано пропозицію щодо вдосконалення ч. 2 ст. 135 КК України, шляхом розширення меж суб'єкта, до якого слід, крім матері новонародженої дитини, віднести батька дитини (зокрема, такої позиції дотримуються 91% з усіх опитаних респондентів) [16, с. 13].

Думається, запропонована ідея є доволі цікавою, втім, на нашу думку, вона потребує додаткових аргументів на свою користь та проходження кола наукових дискусій, які включатимуть як переваги прийняття даного рішення, так і недоліки.

Суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 135 КК України можуть бути як категорії осіб, перелічених у ч. 1 даної норми, так і мати новонародженої дитини (у даному випадку вона поглинається суб'єктом, який зобов'язаний піклуватися про потерпілого).

Отже, суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 135 КК України відноситься до числа спеціальних. У випадку злочинів, передбачених ч.ч. 1, 3 даної норми, ним виступає особа, яка мала обов'язок піклуватися про потерпілого, проте завідомо залишила його без допомоги або особа, яка сама поставила потерпілого у небезпечний для життя стан. Суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 135 закону про кримінальну відповідальність охоплює ще вужчу категорію осіб – ним може виступати виключно мати новонародженої дитини.

Перспективним напрямком подальших наукових досліджень вважаємо аналіз інших обов'язкових елементів складу залишення в небезпеці (об'єкт, об'єктивна та суб'єктивна сторони).

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III / База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. (Дата звернення 03.05.2021 р.).
2. Гришук В.К., Луцький Т.М., Пасека О.Ф., Самарчук М.В. Кримінально-правова характеристика злочинів проти особи : навч. посібник у схемах. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2019. 64 с.
3. Актуальні проблеми кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. / за заг. ред В.В. Топчія ; наук. ред. В.І. Антипова. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 896 с.
4. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР / База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення 01.07.2020).
5. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III / База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 03.07.2021).
6. Вирок Апостолівського районного суду Дніпропетровської області від 17 квітня 2020 року по справі № 171/404/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88817412> (дата звернення: 01.07.2021).
7. Вирок Кам'янка-Бузького районного суду Львівської області від 13.10.2020 року по справі № 446/300/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92210988> (дата звернення: 01.07.2021).
8. Вирок Полонського районного суду від 11.05.2019 року по справі № 681/643/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81654673> (дата звернення: 01.07.2021).
9. Безпека // Академічний тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/bezpeka> (дата звернення 01.07.2021).
10. Codul Penal al Romaniei: Legea nr. 286/2009. *Avocatura.com* : site-ul web. URL: <https://www.avocatura.com/11491-noul-cod-penal.html> (дата звернення: 08.07.2021).
11. Вирок Куп'янського міськрайонного суду Харківської області від 17.06.2020 року по справі № 628/599/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81654673> (дата звернення: 01.07.2021).

12. Вирок Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області від 08 квітня 2019 року по справі № 303/1446/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/81007724> (дата звернення: 01.07.2021).

13. Вирок Застанівського районного суду Чернівецької області від 09.01.2020 року по справі № 718/2387/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/86832542> (дата звернення: 01.07.2021).

14. Вирок Фастівського міськрайонного суду Київської області від 04 грудня 2019 року по справі № 381/3168/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/86084112> (дата звернення: 01.07.2021).

15. Вирок Луцького міськрайонного суду Волинської області від 05 серпня 2019 року по справі № 161/3985/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/83460304> (дата звернення: 01.07.2021).

16. Бабаніна В.В. Кримінальна відповідальність за залишення в небезпеці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2010. 21 с.

ФУНКЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ РОБОТОДАВЦЯ ЗА ПОРУШЕННЯ ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА

FUNCTIONS OF THE EMPLOYER'S CRIMINAL LIABILITY FOR VIOLATIONS OF LABOR LAW

Актуальність статті полягає в тому, що кримінальна відповідальність має ряд суттєвих відмінностей від інших видів юридичної відповідальності, що обумовлюється у тому числі спеціальними функціями. Щодо функцій кримінальної відповідальності роботодавця за порушення трудового законодавства, то необхідним є встановлення їх переліку. Функції кримінальної відповідальності повинні відображати реальний вплив на суб'єктів трудових відносин та учасників кримінального провадження, а отже створювати єдину та взаємопов'язану систему. Оскільки функції кримінальної відповідальності роботодавця за порушення трудового законодавства не визначені на законодавчому рівні, то необхідною є їх класифікація та розподіл залежно від специфіки та напрямку дії. Водночас, аналіз змісту функцій дозволить визначити чи є ефективною дія норм кримінального, кримінально-процесуального, трудового законодавства щодо забезпечення втілення завдань та цілей кримінальної відповідальності та підтримання трудового правопорядку. Визначено, що для захисту трудових прав законодавець використовує поєднання різних видів покарань. Проте, основною особливістю підходу до кримінальної відповідальності залишається можливість притягнення до неї лише фізичних, а не юридичних осіб, що й стосується трудової сфери. Такий підхід не завжди є обґрунтованим, особливо у випадку кримінальних правопорушень, що пов'язані із завданням матеріальної шкоди, як то несплата страхових внесків. Недоліками реалізації даної функції є невідповідність міжнародним тенденціям щодо захисту трудових прав, наприклад, в аспекті притягнення до кримінальної відповідальності за сексуальні домагання на робочому місці. Зроблено висновок, що функція кримінальної відповідальності роботодавця за порушення трудового законодавства щодо відображення державної політики у трудовій сфері розкривається через законодавче визначення найбільш небезпечних та протиправних дій щодо порушення трудових прав, встановлення пріоритетних трудових прав, які найбільше потребують захисту. Залежно від обраних видів кримінальних порушень відтворюються соціальні цінності та пріоритети, які підтримує держава в трудовій сфері, а залежно від обраних методів та видів кримінальних санкцій залежить демократичність та правовий характер законодавчого регулювання, державного управління й власне відбування кримінального покарання.

Ключові слова: *функція, кримінальна відповідальність, роботодавець, трудове законодавство, праця, працівник.*

The relevance of the article lies in the fact that criminal responsibility has a number of significant differences from other types of legal responsibility, which is determined, among other things, by special functions. Regarding the functions of the employer's criminal liability for violations of labor legislation, it is necessary to establish a list of them. The functions of criminal responsibility should reflect the real impact on the subjects of labor relations and participants in criminal proceedings, and therefore create a unified and interconnected system. Since the functions of the employer's criminal liability for violation of labor legislation are not defined at the legislative level, it is necessary to classify and distribute them depending on the specifics and direction of action. At the

same time, the analysis of the content of the functions will allow to determine whether the criminal, criminal procedural, and labor legislation norms are effective in ensuring implementation of tasks and goals of criminal responsibility and maintenance of labor law and order. It was determined that the legislator uses a combination of different types of punishments to protect labor rights. However, the main feature of the approach to criminal liability remains the possibility of bringing only individuals, not legal entities, to it, which also applies to the labor sphere. This approach is not always justified, especially in the case of criminal offenses related to the assignment of material damage, such as non-payment of insurance premiums. Disadvantages of the implementation of this function are inconsistency with international trends in the protection of labor rights, for example, in the aspect of criminal prosecution for sexual harassment at the workplace. It was concluded that the function of the employer's criminal liability for violation of labor legislation regarding the reflection of state policy in the labor sphere is disclosed through the legislative definition of the most dangerous and illegal actions regarding the violation of labor rights, the establishment of priority labor rights that are most in need of protection. Depending on the chosen types of criminal violations, the social values and priorities supported by the state in the labor sphere are reproduced, and depending on the chosen methods and types of criminal sanctions, the democratic and legal nature of legislative regulation, state administration and the actual serving of criminal punishment depends.

Key words: *function, criminal responsibility, employer, labor legislation, work, employee.*

Актуальність теми. Кримінальна відповідальність має ряд суттєвих відмінностей від інших видів юридичної відповідальності, що обумовлюється у тому числі спеціальними функціями. Щодо функцій кримінальної відповідальності роботодавця за порушення трудового законодавства, то необхідним є встановлення їх переліку. Функції кримінальної відповідальності повинні відображати реальний вплив на суб'єктів трудових відносин та учасників кримінального провадження, а отже створювати єдину та взаємопов'язану систему. Оскільки функції кримінальної відповідальності роботодавця за порушення трудового законодавства не визначені на законодавчому рівні, то необхідною є їх класифікація та розподіл залежно від специфіки та напрямку дії. Водночас, аналіз змісту функцій дозволить визначити чи є ефективною дія норм кримінального, кримінально-процесуального, трудового законодавства щодо забезпечення втілення завдань та цілей кримінальної відповідальності та підтримання трудового правопорядку.

Стан дослідження. Слід зауважити, що питання функцій кримінальної відповідальності роботодавця за порушення трудового законодавства є малодослідженими, проте загальні його аспекти були опрацьовані такими вченими: С. В. Албул, Т. В. Андрейчук, А. М. Бабенко, В. А. Багрій, Т. В. Бабчинська, Н. М. Батанова, А. Ю. Бойчук, Р. Г. Ботвінов, С. Я. Вавженчук, О. А. Гритенко, Н. В. Гришина, Е. С. Дмитренко, І. В. Драган, І. В. Зелена, І. О. Зінченко, П. О. Ізуйта, М. І. Іншин, О. В. Козаченко, К. О. Колібіна, В. Я. Конопельський, О. В. Кучера, П. С. Луцюк, Л. О. Макаренко, В. О. Меркулова, Н. М. Оніщенко, А. О. Осауленко, В. П. Остапович, В. М. Пальченкова, Н. М. Пархоменко, О. І. Процевський, С. В. Селезень, Т. І. Тарахонич, І. М. Ткаченко, Є. В. Шевченко.

Виклад основного матеріалу. Нами резюмовано, що функції кримінальної відповідальності роботодавця за порушення трудового законодавства можливо розподілити на основні, тобто такі, що неодмінно мають бути втілені в ході притягнення до кримінальної відповідальності та додаткові, які можуть втілюватися частково або підвищують ефективність основних функцій. Так, до основних функцій кримінальної відповідальності роботодавця за порушення трудового законодавства зараховуємо:

1. Функція покарання кримінальної відповідальності роботодавця за порушення трудового законодавства;
2. Функція відновлення трудових прав кримінальної відповідальності роботодавця за порушення трудового законодавства;
3. Функція забезпечення захисту трудових прав кримінальної відповідальності роботодавця за порушення трудового законодавства;
4. Функція запобігання кримінальним правопорушенням кримінальної відповідальності роботодавця за порушення трудового законодавства;

5. Функція правового визначення кримінальної відповідальності роботодавця за порушення трудового законодавства.

Зі свого боку, додатковими функціями кримінальної відповідальності роботодавця за порушення трудового законодавства вважаємо такі:

1. Охоронна функція кримінальної відповідальності роботодавця за порушення трудового законодавства;

2. Виховна функція кримінальної відповідальності роботодавця за порушення трудового законодавства;

3. Обмежувальна функція кримінальної відповідальності роботодавця за порушення трудового законодавства;

4. Контролююча функція кримінальної відповідальності роботодавця за порушення трудового законодавства;

5. Функція кримінальної відповідальності роботодавця за порушення трудового законодавства щодо відображення державної політики у трудовій сфері.

Однією із функцій кримінальної відповідальності роботодавця за порушення трудового законодавства вважаємо функцію покарання. Вона є найбільш притаманною кримінальній відповідальності та допомагає втілювати її призначення щодо припинення протиправних дій. Важливо наголосити на тому, що кримінальна відповідальність все ж не є тотожною покаранню, а тому дані терміни недоречно вживати навіть, як синонімічні. Реалізація функції покарання без належної на те підстави матиме характер власне правопорушення. Відповідно, лише в межах кримінального судочинства, завдяки гарантіям незалежності та неупередженості, стадійності розгляду кримінального провадження можливо забезпечити те, щоб покарання було співмірним та відповідало сутності кримінального правопорушення, яке вчинив роботодавець.

Щодо сутності покарання, то В. М. Пальченкова досліджуючи дане питання виділяє декілька підходів: покарання, як якість розуму людини щодо порівняння явищ та зрівняння їх, наприклад, через викуп чи таліон; покарання, як право держави на підпорядкування її наказам та дотримання заборон; покарання, як вимога логіки щодо забезпечення матеріального, фізичного та розумового існування [1, с. 53].

Часто можливо погодитися із усіма наведеними підходами. Хоча й перший підхід має історичний характер, але на сьогодні може проявлятися в обов'язку роботодавця все ж сплатити усю суму невідплачених страхових внесків. Участь держави у втіленні функції покарання кримінальної відповідальності роботодавця має в більшій мірі організаційну роль, адже підстави притягнення чітко визначені у кримінальному законодавстві, а не встановлюються індивідуально для кожного роботодавця.

Прикладом правового регулювання втілення функції покарання може бути ст. 172 Кримінального кодексу України, де вказано, що незаконне звільнення працівника карається штрафом від 2 до 3 тисяч неоподаткованих мінімумів громадян; у ст. 271 зазначено, що порушення вимог законодавства про охорону праці, якщо спричинило загибель людей карається виправними роботами на строк до двох років чи обмеженням волі на строк до п'яти років [2].

Тобто функція покарання не обов'язково має матеріальний характер. До того ж усі отриманні кошти направляються державі, а не потерпілій особі, що й забезпечує каральний, а не відновлювальний вплив.

Таким чином, функція покарання кримінальної відповідальності роботодавця за порушення трудового законодавства може бути втілена в спеціальному порядку та в обсягах, що прямо визначені у кримінальному законодавстві та обрані в суді. Функція покарання є найбільш типовою та історично притаманною для кримінальної відповідальності роботодавця.

До функцій кримінальної відповідальності роботодавця за порушення трудового законодавства зараховуємо й функцію відновлення права або ж реституції. Втілення даної функції відбувається віднедавна та забезпечує оперативність захисту трудових прав, які були порушені роботодавцем. На відміну від попередньої функції, її регулювання здійснюється ще й трудовим, а не лише кримінальним законодавством та фактично є наслідком визнання роботодавця винним у вчиненні кримінального правопорушення.

Так, згідно з ст. 235 Кодексу законів про працю, у випадку незаконного звільнення, звільнення без законної підстави або ж введення через повідомлення про порушення вимог Закону України «Про запобігання корупції» [83], особа має бути поновлена на попередній роботі та їй має бути виплачено середній заробіток за час прогулу, який мав вимушений характер чи різницю за час роботи на нижче оплачуваній посаді [3].

Сутністю відновлювальної функції кримінальної відповідальності є створення умов за яких особа надалі зможе реалізувати свої трудові права та отримає компенсацію за негативні наслідки вчинення щодо неї правопорушення роботодавцем. Позитивно слід оцінювати регулювання способів втілення даної функції в окремих нормативно-правових актах, адже це дозволяє відтворити особливості захисту в трудовій сфері.

Тож, функція відновлення трудових прав кримінальної відповідальності роботодавця за порушення трудового законодавства полягає у поверненні працівника в його попереднє правове становище перебування у трудових відносинах із роботодавцем. Дана функція може бути втілюватися разом із функцією покарання та підтримує захисне спрямування застосування кримінальної відповідальності. Водночас, особливості функції відновлення трудових прав регулюються поза кримінальним законодавством.

Ще однією функцією кримінальної відповідальності роботодавця за порушення трудового законодавства вважаємо функцію забезпечення захисту. При цьому захист стосується лише прав суб'єкта трудових відносин права якого були порушені діями, адже превентивна функція втілюється окремо. Р. Г. Ботвінов зазначає, що забезпечення захисту відбувається через діяльність держави, що спрямована на створення сприятливих умов для реалізації прав та свобод формування правопорядку [4, с. 158].

Тобто, функція забезпечення має реалізуватися таким чином, щоб демонструвати правопорядок в ході притягнення до кримінальної відповідальності та надалі усувати будь-які перешкоди для реалізації трудових прав. Відповідно, застосовуються, як матеріальні, так й процесуальні гарантії.

Зокрема передбачено стабільність кримінального провадження, встановлені чіткі строки, а також права й обов'язки потерпілого та підозрюваного чи обвинуваченого. Особливо важливим для розгляду кримінальних проваджень у трудовій сфері є можливість залучати незалежних експертів для визначення причин настання нещасних випадків чи інших порушень законодавства про охорону праці. Також, чинне законодавство встановлює спеціальні гарантії незалежності діяльності та неупередженості поглядів вповноважених осіб правоохоронних органів. Це стосується спеціального матеріального й медичного забезпечення, наявності перевірки щодо відповідності вимогам антикорупційного законодавства, встановлення права на захист майна, життя та здоров'я у випадку погрози.

С. В. Селезень вказує, що гарантії необхідні не самі по собі, а заради втілення у життя прав та обов'язків, а тому їх характер та система мають щонайбільше відповідати формам реалізації таких прав [5, с. 34]. Погоджуємося із таким твердженням, адже гарантії захисту трудових прав мають відповідати формам втілення права на захист та чинним засобам й видам кримінальної відповідальності роботодавця. Існування гарантії окремо одна від одної не дозволять реалізувати функцію забезпечення захисту, тому важливо застосовувати їх комплексно та постійно.

Слід констатувати, що функція кримінальної відповідальності роботодавця за порушення трудового законодавства щодо забезпечення захисту трудових прав полягає у створенні системи гарантій реалізації права на захист через звернення до правоохоронних органів та відкриття кримінального провадження. Втілення даної функції має регулярний характер та стосується усіх учасників відносин із притягнення до кримінальної відповідальності, а не лише роботодавця.

Наступною функцією кримінальної відповідальності роботодавця за порушення трудового законодавства вважаємо є запобігання. Така функція втілюється заради попередження та профілактики, попереднього виявлення дій, що можуть не відповідати нормам права трудового законодавства та порушувати трудові дисципліну та права учасників трудових відносин. Втілення функції запобігання може мати і активний, і пасивний характер. Активні дії щодо профілактики вчинення кримінальних правопорушень, а отже й притягнення до кримінальної відповідальності полягають у проведенні спеціальних семінарів та тренінгів з боку Держпраці та інших вповноважених органів публічної влади щодо роз'яснення які саме дії вважаються правопорушенням та які вони негативні наслідки спричиняють і для особи порушника, і для всього суспільства. Тобто, відбувається вплив на правосвідомість учасників трудових відносин й зокрема роботодавця щодо переконання їх дотримуватися трудового законодавства.

Пасивний вплив на поведінку учасників трудових відносин відбувається шляхом функціонування усієї системи контролю-нагляду та притягнення до кримінальної відповідальності загалом. Як зазначає А. Ю. Бойчук вплив на свідомість порушника здійснюється завдяки усвідомленню ним невідворотності покарання та зміні ставлення до необхідності чи можливості його здійснення [6, с. 15].

Відповідно, запобігання кримінальним правопорушенням здійснюється через ілюстрування тих негативних наслідків, які неодмінно настануть для роботодавця-порушника. Такий вплив є вкрай важливим, адже постійний контроль за діяльністю роботодавців є неможливим, особливо в ринкових умовах. Відповідно, формування уявлення про невідворотність неможливості приховання правопорушення та обов'язкове його виявлення й покарання переконуватися роботодавця у надмірних ризиках вчинення кримінального правопорушення.

Тож, функція кримінальної відповідальності роботодавця за порушення трудового законодавства щодо запобігання кримінальним правопорушенням розкривається через діяльність щодо збору та аналізу причин вчинення кримінальних правопорушень та визначення шляхів, які можуть переконати роботодавців вести правомірну діяльність.

На сьогодні, саме реалізації функції запобігання має бути пріоритетним напрямом діяльності правоохоронних органів, адже шкода для трудових прав буде зменшуватися. Результати дослідження причин вчинення кримінальних правопорушень роботодавцями мають стати основою для вдосконалення чинного законодавства, а також ефективної й переконливої комунікації із суб'єктами трудових відносин.

Останньою основною функцією кримінальної відповідальності роботодавця за порушення трудового законодавства є функція правового визначення. В ході виникнення трудових відносин, діяльність їх учасників жодним чином не регулювалася, а отже неможливим було, як захистити свої трудові права та обов'язки, так й бути покараним за порушення у даній сфері.

При цьому, цілком очевидним є те, що завдання шкоди здоров'ю працівника через порушення правил охорони праці відрізняється від завдання тілесних ушкоджень, а несплата страхових внесків відрізняється від звичайної крадіжки, адже відмінними є причини та мотиви вчинення кримінального правопорушення, різніться за своїм правовим статусом суб'єкт злочину. Відповідно, функція правового визначення дозволяє більш спеціалізовано та адекватно оцінювати поведінку роботодавця щодо сутності того правопорушення, яке було ним вчинено.

І. В. Драган зазначає, що відбувається впорядкування поведінки суб'єктів через надання їх правам та обов'язкам юридичного характеру, встановлення зобов'язань та заборон, що вказують на необхідність утримуватися від суспільно-небезпечних дій [7, с. 28].

Функція правового визначення означає вказівку на чіткі дії, які має зробити працівник для захисту своїх трудових прав та вказівку на те, які саме дії вважаються правопорушенням. Слід наголосити, що протиправна дія може класифікуватися і як дисциплінарний проступок, і як адміністративне правопорушення, і як кримінальне у господарській, трудовій чи навіть екологічній сфері. Відповідно, досліджувана функція розмежовує такі види порушень, що сприяє вибору ефективного методу захисту та запобігає уникненню чи зменшенню відповідальності через маніпулятивний вибір її виду.

Таким чином, функція кримінальної відповідальності роботодавця за порушення трудового законодавства щодо правового визначення полягає у встановленні чітких, зрозумілих та однозначних у тлумаченні норм права, які регулюють питання дій, що вважаються кримінальним правопорушенням, мір покарання за такі дії залежно від шкоди чи повторюваності, порядку дій суб'єктів залучених до кримінального провадження.

Як додаткову функцію кримінальної відповідальності роботодавця за порушення трудового законодавства можливо розглядати охоронну. Варто зазначити, що тлумачення даної функції є доволі неоднозначним в наукових дослідженнях. На думку І. О. Зінченко, охоронна функція об'єднує у собі три складові елементи: захист суспільних відносин від кримінальних правопорушень, що розкривається через реагування держави на протиправний вчинок та покарання винної особи; запобігання вчиненню кримінальних правопорушень через і покарання, і недопущення нових посягань; поновлення уже порушених через вчинення кримінального правопорушення прав та відтворення соціальної справедливості [8, с. 129].

Тобто, під функцією охорони можуть розуміти одночасно усі вище перелічені основні функції кримінальної відповідальності, а отже й межі понять «охорона», «забезпечення», «захист», «профілактика» стають розмитими та ускладнюють виокремлення окремих для них цілей та способів втілення. Об'єднуючим елементом є те, що охоронна функція може бути втілення в доповнення до кожної із основних функцій.

Наприклад, під час втілення функції покарання одночасно виконується функція охорони трудової дисципліни та трудових прав працівників. Таким чином, охоронна функція є наслідком застосування основних функцій кримінальної відповідальності. Особливістю охоронної функції є її багатовекторність, тобто відсутність єдиної мети втілення, адже така встановлюється для кожного індивідуального випадку порушення трудового законодавства.

Можливо резюмувати, що охоронна функція кримінальної відповідальності роботодавця за порушення трудового законодавства розкривається через діяльність держави із встановлення комплексу заходів, що направлені на підтримання правопорядку та спонукання дотримуватися встановлених норм права.

В контексті кримінальної відповідальності втілення охоронної функції не є першочерговим завданням, але нерозривно пов'язаним із ним. В ході втілення такої функції можуть бути залучені такі інструменти як: усунення перешкод у втіленні трудових прав, переконання роботодавця вести правомірну діяльність, громадський нагляд.

Наступною додатковою функцією кримінальної відповідальності роботодавця за порушення трудового законодавства вважаємо виховну. Тривалий час виховна функція кримінальної відповідальності розглядалась, як ледь не головна у всій її системі. Таку ситуацію можливо пояснити значною ідеологізованістю державного управління та правового регулювання. У сучасних умовах значення виховної функції було переоцінено та дещо змінено. Не заперечуючи необхідності впливати на суб'єктів трудових відносин щодо їх правомірної діяльності, виховна діяльність в більшості не проводиться. Виховання передбачає регулярну комунікацію із суб'єктом навчання (роботодавцем) щодо донесення йому певної інформації, у даному випадку, про дозволені та допустимі законом та суспільством методи й способи поведінки у відносинах з іншими суб'єктами трудових відносин. Нав'язування певних ідей та правових позицій за умови, що роботодавець не здатен їх оспорювати або ж не прийняти через залякування чи побоювання за своє життя не може вважатися вихованням.

Зі свого боку, безпосередня реалізація функцій кримінальної відповідальності щодо покарання чи відновлення трудових прав для роботодавця скоріше ілюструватиме його поінформованість про невідворотність притягнення до кримінальної відповідальності, ніж власне переконання не вчиняти кримінальне правопорушення. Тому, на сьогодні, функція виховання може бути реалізована лише разом із функцією запобігання вчинення кримінальних правопорушень роботодавцями.

Як зазначає А. О. Осауленко, залежно від правової культури та рівня правосвідомості виховний вплив здійснюється на такі групи суб'єктів: особи, які вчинили злочин та відбуваються кримінальне покарання; особи, які є соціально нестійкими, а їх правомірна поведінка має маргіальну форму; особи, які свідомо виконують вимоги нормативно-правових актів [9, с. 192]. Тобто, виховна функція кримінальної відповідальності повинна застосовуватися щодо усіх роботодавців незалежно від того чи здійснили вони правопорушення. Особливістю сучасної виховної функції можливо вважати відкритість та введення діалогу між органами публічної влади, що захищають та охороняють трудові права та власне роботодавцями, що дозволяє виявити правові деформації та переконання й сформувати більш доречні аргументи для переконання.

Крім того, саме заохочувальний та рекомендаційний підхід під час реалізації виховної функції кримінальної відповідальності дозволяє сформувати довірительні відносини між роботодавцем та державою.

Таким чином, виховна функція кримінальної відповідальності роботодавця за порушення трудового законодавства полягає у формуванні довіри між владними суб'єктами, роботодавцями й працівниками та зміні й підвищенні рівня правосвідомості задля забезпечення правомірної поведінки й поза заходами контролю та нагляду із свідомого бажання роботодавця дотримуватися трудового законодавства. Виховна функція кримінальної відповідальності не буде мати позитивного впливу на поведінку без ефективної дії основних функцій та без належного рівня правових знань у всіх суб'єктів трудових відносин. Її реалізація повинна мати диспозитивний та добровільний характер, що відтворює зміни в публічному адмініструванні та соціальних цінностях.

Ще однією додатковою функцією кримінальної відповідальності роботодавця за порушення трудового законодавства є обмежувальна. Обмежувальна функція реалізується через встановлення спеціальних заборон на ведення діяльності у зв'язку з вчиненням кримінального правопорушення роботодавцем та наявністю загрози повторного вчинення таких же дій. Наприклад, у ст. 173 Кримінального кодексу України передбачено, що грубе порушення угоди про працю через обман чи зловживання довірою, примус до роботи, що не була обговорена угодою має наслідком покарання у вигляді штрафу в розмірі п'ятдесяти неоподаткованих мінімумів доходів громадян або арештом строком до шести місяців, або обмеженням волі строком до двох років, або позбавленням права обіймати певні посади чи займатись певною діяльністю [2].

Так, обмежувальна функція кримінальної відповідальності реалізується через встановлення додаткових меж втілення трудових, соціальних й економічних прав, якими наділений ро-

ботодавець. Обмеження повинно мати правомірний, законний та обґрунтований характер, саме тому воно може бути накладено лише за рішенням суду. Залежно від виду кримінального правопорушення обмеження прав може бути обрано, як одне з альтернативних видів кримінальної відповідальності. Це означає, що інші види покарання не застосовуються. Допустимим варіантом є доповнення обмеження волі чи штрафу ще й обмеженням права.

Аналіз чинного законодавства свідчить, що таке обмеження може відбуватися усього двома шляхами: заборобою займати певні посади, що найбільше стосується посадових осіб органів публічної влади, які виконували функцію роботодавця від імені держави та заборобою займатися певним видом господарської діяльності, що є більш ефективним для впливу на поведінку роботодавців у приватній сфері.

Тож, обмежувальна функція кримінальної відповідальності роботодавця за порушення трудового законодавства полягає у зменшенні обсягу прав роботодавця, що унеможливує повторне вчинення порушень у трудовій сфері у ролі саме роботодавця. Обмежувальна функція кримінальної відповідальності доповнює дію функцій покарання та запобігання. Під час її застосування необхідно враховувати інтереси усього трудового колективу та рівень негативних наслідків, адже заборона займатися господарською діяльністю може призвести й до втрати робочих місць та безробіття для членів трудового колективу.

Також, додатковою функцію кримінальної відповідальності роботодавця за порушення трудового законодавства вважаємо контролюючу. Контрольно-наглядові заходи в більшій мірі можливо розглядати, як заходи забезпечення та гарантії правомірної діяльності. Водночас, форма втілення контрольно-наглядових заходів, тобто проведення перевірок є характерною і для притягнення до кримінальної відповідальності. Так, згідно з Порядком здійснення державного контролю за додержанням законодавства про працю [10] Держпраці може виявляти порушення трудового законодавства та застосовувати штрафні санкції. Йдеться в більшій мірі про майнову та адміністративну відповідальність.

Однак, у випадку виявлення в ході проведення перевірки діянь, що мають ознаки кримінального правопорушення Держпраці зобов'язана звернутися до інших правоохоронних органів. Аналогічним правом володіють й профспілкові організації та громадські організації, що створені з метою захисту прав їх членів, наприклад, молоді чи осіб з інвалідністю.

П. О. Ізюта зауважує, що проведення перевірок є особливо ефективним для виявлення порушень у сфері охорони праці, адже ретельному, повному, комплексному нагляду мають підлягати хімічні, газодобувні, металургійні, енергетичні галузі [11, с. 50].

У таких випадках, проведення перевірок є чи не єдиним варіантом для виявлення протиправної поведінки та її усунення. Зі свого боку, для притягнення до кримінальної відповідальності за грубе порушення умов трудової угоди або ж за незаконне звільнення необхідним є саме звернення потерпілого працівника, а перевірка може виявитися малоефективною. Хоча й бути наслідком звернення за захистом до суду.

Слід констатувати, що контролююча функція кримінальної відповідальності роботодавця за порушення трудового законодавства полягає у діяльності вповноважених органів публічної влади, профспілок та громадських організацій із моніторингу та виявленню протиправних дій, які містять ознаки кримінального правопорушення та повідомлення про них правоохоронні органи, зокрема суд. Контролююча функція не завжди втілюється разом із притягненням до кримінальної відповідальності роботодавця, але є ефективним інструментом виявлення правопорушень.

До додаткових функцій кримінальної відповідальності роботодавця за порушення трудового законодавства зараховуємо функцію відображення державної політики в трудовій сфері. Державна політика в соціальній та зокрема трудовій сфері впливає на економічне положення держави, визначає види та способи соціального захисту та пенсійного забезпечення. Така політика вказує на ті соціальні цінності, які визнає та закріплює у законодавстві. Відповідно, залежно від підходу, що використовується у державній політиці в трудовій сфері залежатиме хто саме та з яких підстав може бути притягнутий до юридичної відповідальності.

Аналіз чинного кримінального законодавства, свідчить, що для захисту трудових прав законодавець використовує поєднання різних видів покарань. Проте, основною особливістю підходу до кримінальної відповідальності залишається можливість притягнення до неї лише фізичних, а не юридичних осіб, що й стосується трудової сфери. Такий підхід не завжди є обґрунтованим, особливо у випадку кримінальних правопорушень, що пов'язані із завданням матеріальної шкоди, як то несплата страхових внесків. Недоліками реалізації даної функції є невідповідність міжнародним тенденціям щодо захисту трудових прав, наприклад, в аспекті притягнення до кримінальної відповідальності за сексуальні домагання на робочому місці.

Таким чином, функція кримінальної відповідальності роботодавця за порушення трудового законодавства щодо відображення державної політики у трудовій сфері розкривається через законодавче визначення найбільш небезпечних та протиправних дій щодо порушення трудових прав, встановлення пріоритетних трудових прав, які найбільше потребують захисту. Залежно від обраних видів кримінальних порушень відтворюються соціальні цінності та пріоритети, які підтримує держава в трудовій сфері, а залежно від обраних методів та видів кримінальних санкцій залежить демократичність та правовий характер законодавчого регулювання, державного управління й власне відбування кримінального покарання.

Список використаних джерел:

1. Пальченкова В. М. Принципи громадського контролю за діяльністю кримінально-виконавчої системи: теоретико-правовий аспект. *Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку*, 2011. С. 66–68.
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III (Редакція станом на 16.10.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14>
3. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII (Редакція станом на 25.10.2020) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>
4. Ботвінов Р. Г. Особливості реалізації правоохоронної функції держави в сучасному українському суспільстві. *Ефективність державного управління*, 2016. Вип. 4. С. 156–163.
5. Селезень С. В. Юридичні гарантії захисту трудових прав працівників. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*, 2016. Вип. 5. С. 33–36.
6. Бойчук А. Ю. Аксіологічний зміст функцій юридичної відповідальності за екологічні правопорушення. *Правова держава*, 2018. № 30. С. 14–17.
7. Драган І. В. Філософсько-правові засади реформування механізму реалізації кримінальної відповідальності в сучасній Україні: дис. ... доктора філософії: спец. 081. Київ, 2021. 262 с.
8. Зінченко І. О., Шевченко С. В. До питання щодо уточнення змісту охоронної функції кримінального права. *Економічна теорія та право*. 2020. № 3(42). С. 117–136.
9. Осауленко А. О. Функції кримінального покарання: загальнотеоретичний аспект. *Юридичний науковий журнал*, 2014. № 4 С. 191–193.
10. Деякі питання здійснення державного нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю : Постанова Кабінету Міністрів від 1 серпня 2019 р. № 823. *Офіційний вісник України*. 2019. № 70. С. 161.
11. Ізутта П. О. Форми й методи контролю та нагляду за дотриманням законодавства про охорону праці. *Науковий вісник публічного та приватного права*, 2015. № 1. С. 46–51.

ІЛІЯШЕНКО О.В.

**ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ДЕТЕРМІНАНТІВ НЕЗАКОННОЇ ТОРГІВЛІ
ОРГАНАМИ І ТКАНИНАМИ ЛЮДИНИ ТА ШЛЯХИ ОПТИМІЗАЦІЇ
ЗАПОБІГАННЯ ВКАЗАНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ**

**APPROACHES TO DETERMINING THE DETERMINANTS OF ILLEGAL
TRAFFICKING IN HUMAN ORGANS AND TISSUES AND WAYS OF OPTIMIZING
THE PREVENTION OF THE INDICATED OFFENSES**

Метою статті є наукова характеристика підходів до визначення детермінантів незаконної торгівлі органами і тканинами людини та шляхи оптимізації запобігання вказаним правопорушенням. Автором досліджено питання підходів до визначення детермінантів незаконної торгівлі органами і тканинами людини та окреслено ймовірні шляхи оптимізації запобігання вказаним правопорушенням. Надано змістовну характеристику понятійно-категоріальному апарату дослідження, встановлено, що детермінанти суттєво впливають на основні криминологічні показники, на спад і зростання рівня конкретного виду злочинності, що в свою чергу негативно впливає на забезпеченість правами і свободами людей і громадян. Зазначено, що такі детермінанти злочинності в сфері незаконної торгівлі органами і тканинами людини як економічні, психологічні, моральні та політичні – є найбільш суттєвими в контексті впливу на спад і зростання відповідної галузі в структурі злочинності. Водночас, акцентовано увагу на тому, що найсильнішим фактором у контексті провокації вчинення незаконної торгівлі органами і тканинами людини є економічний. Збіднілість населення, низька правова та загально гуманітарна освіченість негативно впливають на процеси запобігання даному виду злочинності. Крім цього, нами запропоновано низку дієвих кроків, щодо врегулювання негативної тенденції зі зростання злочинності серед яких, на нашу думку, найбільш дієвим є: створення Державної трансплантаційної служби України із наданням повноважень контролю та організації забезпечення й координації дій баз забору органів і трансплантаційних центрів, що, в свою чергу, надасть можливість забезпечити адекватне функціонування та поступальний розвиток трансплантаційної служби, а також оснащення бази забору органів, котра є необхідною для діагностики смерті мозку апаратурою та обладнати реанімаційні донорські ліжка, передбачити матеріальну компенсацію лікувальному закладу за додаткову роботу й витрати, пов'язані з вилученням донорських органів; проводити щорічний аналіз роботи та заохочення діяльності керівників цих закладів.

Ключові слова: криминологія, детермінанти, торгівля органами, тканини людини, запобігання, тенденції злочинності.

The purpose of the article is a scientific description of approaches to determining the determinants of illegal trade in human organs and tissues and ways to optimize the prevention of these offenses. The author investigated the issue of approaches to determining the determinants of illegal trade in human organs and tissues and outlined possible ways to optimize the prevention of the specified offenses. A meaningful description of the conceptual and categorical apparatus of the study was given, it was established that the determinants significantly affect the main criminological indicators, the decline and increase in the level of a specific type of crime, which in turn negatively affects the provision of rights and freedoms of people and citizens. It is noted that such determinants of crime in the field of illegal trade in human organs and tissues as

economic, psychological, moral and political are the most significant in the context of the impact on the decline and growth of the corresponding industry in the structure of crime. At the same time, attention is focused on the fact that the strongest factor in the context of provocation of illegal trade in human organs and tissues is economic. Impoverishment of the population, low legal and general humanitarian education negatively affect the processes of prevention of this type of crime. In addition, we have proposed a number of effective steps to address the negative trend of crime growth, among which, in our opinion, the most effective are: creation of the State Transplantation Service of Ukraine with the granting of powers to control and organize the provision and coordination of actions of organ collection bases and transplantation centers, which, in turn, will provide an opportunity to ensure adequate functioning and progressive development of the transplantation service, as well as equipping the organ collection base, which is necessary for brain death diagnosis equipment and to equip resuscitation donor beds, provide financial compensation to the medical institution for additional work and costs associated with the removal of donor organs; conduct an annual analysis of the work and encourage the activities of the managers of these institutions.

Key words: *criminology, determinants, organ trafficking, human tissue, prevention, crime trends.*

Актуальність тематики. Права і свободи людини і громадянина, перш за все виступають одними з підвалин функціонування будь-якої демократичної державності сучасності, що в свою чергу є запорукою сталого і невпинного розвитку всіх інститутів і галузей права.

Проте, слід підкреслити, що найбільш важливим обов'язком держави в демократичному просторі є організація належного захисту прав і свобод людини і громадянина, що забезпечується в спосіб системної та комплексної роботи органів правопорядку. Водночас, низка негативних факторів, що зменшує рівень дотримання прав і свобод людини і громадянина, перш за все зумовлює необхідність наукового опрацювання основних питань пов'язаних із такими негативними тенденціями та в подальшому створює необхідність пошуку їх врегулювання. Одним із найбільш серйозних злочинних посягань є незаконна торгівля органами і тканинами людини. Кримінологічна наука, що вивчає детермінанти в питаннях злочинних проявів, характеризує відповідну злочинну діяльність як одну з найбільш небезпечних, а крізь призму запобігання й попередження такого виду злочинності, необхідність наукового опрацювання проблемних питань правильного визначення перемінних у структурі тенденцій злочинності – є найбільш пріоритетним.

Слід підкреслити, що наукову характеристику детермінантів злочинності загалом, а також основних кримінологічних аспектів запобігання незаконній торгівлі органами і тканинами людини, зокрема надавали багато авторитетних дослідників, серед яких: А. Вилкс, С. Гринчак, А. Долгова, А. Закалюк, К. Левченко, М. Парнюк, О. Салагай, В. Смирнов, К. Тимошенко, І. Силуанова та інші.

Проте, враховуючи динамічний розвиток суспільства, стрімку зміну злочинних тенденцій, а також швидкоплинність соціальної обстановки, питання надання характеристики детермінантам злочинності в сфері торгівлі органами і тканинами людини крізь призму їх запобігання, не припиняє бути актуальним.

Метою статті є наукова характеристика підходів до визначення детермінантів незаконної торгівлі органами і тканинами людини та шляхи оптимізації запобігання вказаним правопорушенням. Поставлена тема зумовила необхідність розв'язання ряду дослідницьких завдань, а саме: 1. Охарактеризувати підходи до розуміння поняття детермінантів у науці кримінології та в контексті запобігання незаконній торгівлі органами і тканинами людини; 2. Надати характеристику незаконній торгівлі органами і тканинами людини як злочину та встановити перелік детермінантів, що впливають на його кореляцію.

Об'єктом статті виступають суспільні відносини, в сфері детермінації незаконної торгівлі органами та тканинами людини.

Предметом дослідження є детермінанти незаконної торгівлі органами і тканинами людини.

Виклад основного матеріалу статті. У сучасній кримінологічній літературі, хоча й чітко розмежовуються поняття «причини злочинності» та «умови, котрі їй сприяють», – «конкретне явище в одних взаємозв'язках може відігравати роль причини, а в інших – умови» [1; 2]. У більшій мірі вони розглядаються через таку категорію, як «детермінанти злочинності». При цьому

му, відношення детермінації, з однієї сторони, має різні детермінуючі чинники (детермінанти), а з другої – детермінований (похідний) результат. Процес детермінації, який нас цікавить, складається з таких елементів: 1) умови; 2) причини; 3) дія (наслідок, результат) [3, с. 93]. Те чи інше явище виникає там і тоді, де й коли визріли відповідні передумови, й існує, тому що є певні умови. Характерною особливістю умов як моменту процесу детермінації є те, що вони самі собою не можуть перетворитись на нову дійсність (наслідок); вони лише роблять її можливою. На думку Гегеля, умови – пасивні, використовуються як матеріал для предмета і, отже, входять до змісту предмета; вони також відповідають цьому змістові й уже містять у середині себе все його визначення [4, с. 251].

При аналізі детермінації злочинності беруться до уваги характеристики: а) суспільства, соціального середовища, з урахуванням його багаторівневості: мета-, макро-, локального та мікросередовища; б) різних соціальних типів особи; в) процес взаємодії середовища й особи. Мається на увазі, що найбільш повне уявлення про процеси породження злочинної поведінки дає вивчення її детермінації, тобто аналіз не тільки причинних, а й інших зв'язків (стан, функціональність тощо). Водночас дуже важливо не відмовитись від категорії причинності, тому що саме відокремлення причинних комплексів дає змогу ефективно впливати на зниження рівня злочинності [5, с. 30]. В загальному вигляді ці обставини характеризують і причини окремих видів злочинності. Вони мають значення і для характеристик злочинів, що досліджуються нами.

В зарубіжній криминології також приділяють значну увагу чинникам, котрі сприяють міжнародній незаконній торгівлі органами і тканинами людини. Так, А. Вілкс [6, с. 54–58] відокремлює п'ять груп чинників, зокрема: 1) політичні; 2) економічні; 3) адміністративно-організаційні; 4) криміногенні та правові; 5) морально-етичні.

У ході даного дослідження в повній мірі знайшли своє підтвердження отримані вище результати. Поряд із цим, серед основних причин поширення незаконної торгівлі органами і тканинами людини в Україні встановлені й особливі внутрішні та зовнішні чинники даного виду злочинності. При цьому, перше місце посіли внутрішні чинники, зокрема *економічні*. Україна знаходиться в скрутному економічному становищі, проявами якого, як наслідок, є безробіття, особливо серед жінок (за державними статистичними даними 70–80% офіційно зареєстрованих в Україні безробітних – жінки [7, с. 56]); відсутність стабільного заробітку; нестача продуктів харчування й предметів першої необхідності за доступними цінами; поширення попиту на дешеву жіночу та дитячу працю, особливо в тіньовому бізнесі; загальний спад рівня життя в державі та ін.

Все це, в першу чергу, відбивається на жінках і дітях. Бідність, в свою чергу, сприяє пошуку будь-якої праці і засобів поліпшення свого матеріального становища, навіть без урахування можливих наслідків. Низький рівень життя та високий рівень безробіття серед населення штовхає на продаж своїх органів. Крім цього, як показали результати опитування, що були проведені К.Б. Левченко, більше половини (51,2%) опитаних вважають, що в близькій перспективі соціально-економічна ситуація в Україні погіршиться або залишиться такою самою. 26,2% респондентів очікують поліпшення соціально-економічної ситуації в неблизькій (через 6 та більше років) перспективі. З оптимізмом (соціально-економічна ситуація стане кращою протягом одного – двох років) дивляться в майбутнє лише 7,4% опитаних. Велика частка безробітних у складі опитаних дає підставу для визнання безробіття в Україні найважливішою проблемою сьогодні [8, с. 87].

Вагомими є й *політичні чинники*, а саме: нестабільність влади (особливо на початку 90-х років); політичні конфлікти (кінець 2013 року – початок 2014 року), військові конфлікти (анексія Росією Криму та проведення Антитерористичної операції на Донбасі); порушення прав людини та нездатність влади забезпечити безпеку та недоторканість особи. Все це сприяє розвитку побічних негативних факторів, серед яких зневіра у майбутнє, катастрофічне зниження народжуваності, висока смертність (наприклад, в середньому за останні роки темп падіння рівня народжуваності складає 7,5%. Особливо швидко скорочується народжуваність в сільських районах, де практично в кожному четвертому селі діти не народжуються взагалі, а в кожному 10-му – немає у віці до 5 років) та ін.

Деякі науковці до чинників, які породжують торгівлю людьми та незаконну торгівлю органами і тканинами людини, небезпідставно відносять складну екологічну ситуацію. Серед них виділяють наявність аномалій і катастроф та їх щорічне збільшення; нездатність ліквідувати наслідки аварій; порушення правил безпеки при використанні шкідливих речовин; практично відсутність системи захисту населення від екологічних бід [9, с. 122]. Встановлено також, що з попередніми чинниками пов'язані також і *психологічні чинники*, але вони на сьогоднішній день

залишаються мало дослідженими. Кризовий етап, у якому перебувають громадяни України, призвів і до зменшення самозахисту, погіршення психологічного стану людей. За принципом «уже гірше не буде» люди погоджуються на авантюрні пропозиції, навіть не думаючи про їх наслідки. Суттєвими є також інформаційні чинники, тобто брак реальної інформації з проблеми. Так, в результаті проведеного у ході даного дослідження анкетування з'ясувалося, що недостатньою є поінформованість населення про шкоду для здоров'я, пов'язану із продажем власних органів, – 8,7% опитаних.

Важливим серед чинників є моральний. На жаль, зараз не лише в нашій державі, а й у всьому світі дуже низьким є рівень моральності суспільства, зокрема сюди можна віднести: 1) поширення агресії, жорстокість та насилля в суспільстві – 17,4% опитаних; 2) корупованість владних структур – 3,8% опитаних. Необхідно відзначити, що незаконна торгівля органами і тканинами людини відображає ті соціально-економічні реалії, що існують у країнах донорів та реципієнтів. Незаконна торгівля процвітає там, де інститути управління є слабкими та корумпованими. Окрім цього, важливим і постійним фактором, що спонукає попит на ринку органів людини, є бідність; 3) відсутність діючих програм по вихованню молоді – 7,1% опитаних; 4) недостатній розвиток у суспільстві принципів гуманізму, а також практики добровільних пожертвувань – 30,0% опитаних.

Висновок. Виходячи з цього, для покращання ситуації в Україні щодо трансплантації органів необхідними, на наш погляд, є низка дієвих заходів:

1. Створення Державної трансплантаційної служби України із наданням повноважень контролю та організації забезпечення й координації дій баз забору органів і трансплантаційних центрів, що, в свою чергу, надасть можливість забезпечити адекватне функціонування та поступальний розвиток трансплантаційної служби.

2. Створення Державного центру органного донорства «материнської бази» з прикріпленнями до нього базами забору органів. Створення цього центру дозволить, не розпорошуючи коштів на регіональні центри, забезпечити функціонування основного трансплантаційного центру, який буде в змозі забезпечити протягом 5–6 років необхідну первинну потребу в трансплантації, дозволить створити науково-практичну школу, а в подальшому дозволить завдяки методичній та кадровій підтримці розвиватися регіональним трансплантаційним центрам.

3. Забезпечити належне фінансування трансплантаційної служби, зокрема фінансування закупівель медобладнання (в тому числі для діагностики смерті мозку), забезпечення матеріальної компенсації базам забору органів і лікарям, які виконували функцію транспланткоординації.

4. Залучення представників ЗМІ задля формування позитивного образу трансплантації.

5. Потребує видозмін Закон України «Про благодійництво та благодійні організації» з метою активації їх роботи з державними структурами (соціальні акції про суспільну користь трупного донорства, забезпечення закупівель медобладнання, а також законне заохочення родичів дати згоду на забір органів у донора-трупа, «невивезення» грошей за кордон.

Окрім вищевикладених заходів, доцільним вважається також оснащення бази забору органів, котра є необхідною для діагностики смерті мозку апаратурою та обладнати реанімаційні донорські ліжка, передбачити матеріальну компенсацію лікувальному закладу за додаткову роботу й витрати, пов'язані з вилученням донорських органів; проводити щорічний аналіз роботи та заохочення діяльності керівників цих закладів.

Безсумнівним є здійснення інших заходів, а саме: медики інших спеціальностей, які співпрацюють із трансплантологами, мають бути обізнаними. Тому необхідно проводити лекції з ними, питання з трансплантації вносити до їх навчальних посібників. Необхідно пропонувати їм публічні виступи у підтримку трансплантації, проводити конференції зі включенням у них питань і майстер-класів за всіма аспектами донорства (як контактувати з сім'єю для отримання згоди, обстеження і кондиціонування донора, розвиток організації реципієнтів і донорських сімей, контакт із сім'єю після донації тощо). Також необхідно створити донорський реєстр, в якому буде зафіксовано ставлення людини до можливості вилучення її органів після смерті; запровадити і легалізувати розділ донорства органів у посвідченнях водіїв.

Отже, необхідно зазначити, що внутрішні і зовнішні обставини хоча й мають певні особливості, що породжують виключно злочини, передбачені ст. 143 КК України, але відображають загальний механізм злочинної поведінки. Більше того, вони здатні зумовлювати багато антисуспільних проявів.

Список використаних джерел:

1. Долгова А. И. Криминология : [учеб. для вузов] / под общ. ред. А. И. Долговой. [3-е изд. перераб. и доп.]. М. : НОРМА, 2005. 912 с.
2. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 22. Ст. 303. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>
3. Парнюк М. А. Принцип детерминизма в системе материалистической диалектики : [моногр.]. К. : Наук. думка, 1972. 356 с.
4. Гегель Г. В. Ф. Наука логики / Г. В. Ф. Гегель // Гегель Г. В. Ф. Сочинения / [пер. Б. Г. Столпнера ; под ред. А. М. Деборина и Н. Карева]. М. – Л. : Госиздат, 193. Т. 1. 1930. 483 с.
5. Вилкс А. Торговля людьми и их органами: криминологические, политические и социальные аспекты проблемы. *Взгляд на криминальные реалии XXI века*. Рига, 2005. 114 с.
6. Левченко К. Б. Актуальні завдання організації протидії торгівлі людьми. Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда – Україна». Х., 2008. С. 87. URL: http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/printable_article/112901;jsessionid=AAED4B168C12E69258BF38B30415EC24
7. Гринчак С. В. Незаконна трансплантація: законодавчий досвід пострадянських держав. *Нове законодавство України та питання його застосування* : тези доп. та наук. повідомл. учасників наук. конф. молодих учених та здобувачів (м. Харків, 26–27 груд. 2003 р.). Х., 2004. С. 122–124.

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНОГО ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЙНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ

CERTAIN ASPECTS OF GENERAL SOCIAL PREVENTION OF CORRUPTION OFFENSES IN THE SPHERE OF THE DIGITAL ECONOMY

Актуальність статті полягає в тому, що розвиток економічного сектору будь-якої держави є показником процвітання і прогресивним явищем. Особливо в умовах інформатизації суспільства, яке дозволяє покращувати ефективність надання послуг, зокрема й у сфері економіки. Тому будь-які кримінально протиправні діяння у цій сфері є неприпустимим явищем, що характеризується особливою суспільною небезпечністю. Корупційні діяння є одним із факторів погіршення економічної ситуації будь-якої країни та зниження рівня її економічної безпеки. На жаль, в умовах цифровізації та дистанційної роботи рівень корупції не втрачає своїх високих позицій серед рівня загальної злочинності. Метою статті є виявити та охарактеризувати основні тенденції запобігання корупційної злочинності в умовах цифровізації економіки, а також визначити, які заходи запобігання доцільно застосовувати, їх вплив на ефективність, конкурентоспроможність та розвиток української економіки. У статті розглянуто окремі аспекти загальносоціального запобігання корупційних правопорушень у сфері цифрової економіки. Звернено увагу на те, що розвиток економічного сектору будь-якої держави є показником процвітання і прогресивним явищем. Особливо в умовах інформатизації суспільства, яке дозволяє покращувати ефективність надання послуг, зокрема й у сфері економіки. Тому будь-які кримінально протиправні діяння у цій сфері є неприпустимим явищем, що характеризується особливою суспільною небезпечністю. Наголошено, що в Антикорупційній стратегії також вказується, що проблемою у сфері державного регулювання економіки є те, що до цього часу повністю не здійснено цифрову трансформацію реалізації повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування як основу для забезпечення прозорості та мінімізації корупційних ризиків у їх діяльності. Зважаючи на активний розвиток процесів цифровізації доцільним є також розроблення кримінологічних засад здійснення антикорупційної запобіжної діяльності з урахуванням особливостей певних галузей економіки в умовах цифрової трансформації.

Ключові слова: цифровізація, злочинність, економіка, злочинність, кримінальні правопорушення, електронне середовище.

The relevance of the article lies in the fact that the development of the economic sector of any state is an indicator of prosperity and a progressive phenomenon. Especially in the conditions of informatization of society, which allows to improve the efficiency of service provision, in particular in the field of economy. Therefore, any criminally illegal actions in this area are an unacceptable phenomenon characterized by a special social danger. Corruption is one of the factors that worsens the economic situation of any country and lowers the level of its economic security. Unfortunately, in the conditions of digitalization and remote work, the level of corruption does not lose its high positions among the level of general crime. The purpose of the article is to identify and characterize the main trends in the prevention of corruption crimes in the context of the digitalization of the economy, as well as to determine which prevention measures should be applied, their impact on the efficiency, competitiveness and development of the Ukrainian economy. The article considers certain aspects of social prevention of corruption offenses in the field of digital

economy. Attention is drawn to the fact that the development of the economic sector of any state is an indicator of prosperity and a progressive phenomenon. Especially in the conditions of informatization of society, which allows to improve the efficiency of service provision, in particular in the field of economy. Therefore, any criminally illegal actions in this area are an unacceptable phenomenon characterized by a special social danger. It is emphasized that the Anti-corruption Strategy also indicates that the problem in the field of state regulation of the economy is that until now the digital transformation of the exercise of powers by state authorities and local self-government bodies has not been fully implemented as a basis for ensuring transparency and minimizing corruption risks in their activities. Taking into account the active development of digitalization processes, it is also appropriate to develop criminological principles for the implementation of anti-corruption prevention activities, taking into account the peculiarities of certain sectors of the economy in the conditions of digital transformation.

Key words: *digitalization, crime, economy, crime, criminal offenses, electronic environment.*

Постановка проблеми. Розвиток економічного сектору будь-якої держави є показником процвітання і прогресивним явищем. Особливо в умовах інформатизації суспільства, яке дозволяє покращувати ефективність надання послуг, зокрема й у сфері економіки. Тому будь-які кримінально протиправні діяння у цій сфері є неприпустимим явищем, що характеризується особливою суспільною небезпечністю.

Тут варто звернути увагу на вчинення корупційних кримінальних правопорушень, адже рівень корупції в Україні в останні роки постійно зростає. Так, корупційні діяння є одним із факторів погіршення економічної ситуації будь-якої країни та зниження рівня її економічної безпеки. На жаль, в умовах цифровізації та дистанційної роботи рівень корупції не втрачає своїх високих позицій серед рівня загальної злочинності.

При цьому цифровізація надає низку переваг для розвитку економіки. Висока швидкість цифровізації всіх аспектів життя обумовлена, перш за все, її можливими позитивними проявами та наслідками на всіх рівнях. Цифрова економіка, як головна прикмета сучасності, зачіпає всі сфери життя суспільства. Як тренд розвитку світової економіки і суспільства цифровізація по-різному впливає на різні сфери. А від ступеня впливу цифровізації на національне економічне та соціальне життя залежить місце кожної країни у світовому співтоваристві. Перевагами цифровізації на рівні всього суспільства є: підвищення прозорості економічних операцій і забезпечення можливості їх моніторингу [1, с. 81–82].

Зважаючи на суспільну небезпечність корупційних кримінальних правопорушень, їх серйозну суспільну небезпеку, доцільно дослідити стан нормативно-правового забезпечення у цій сфері, визначити напрями запобігання цьому виду злочинності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання корупційної злочинності у сфері економіки, зокрема, з використанням інформаційних технологій, досліджували такі вчені: О. І. Барановський, П. І. Гаман, В. В. Пацкан, В. А. Предборський, С. В. П'ясецька-Устич, В. Я. Тацій, М. І. Хавронюк тощо.

Проте, незважаючи на суттєві наукові доробки, й дотепер на національному рівні залишаються невирішеними проблеми, пов'язані, зокрема, із розробленням заходів загальносоціального запобігання корупційної злочинності у сфері цифрової економіки з огляду на стрімкий розвиток інформаційних технологій в Україні.

Мета статті – виявити та охарактеризувати основні тенденції запобігання корупційної злочинності в умовах цифровізації економіки, а також визначити, які заходи запобігання доцільно застосовувати, їх вплив на ефективність, конкурентоспроможність та розвиток української економіки.

Виклад основного матеріалу. В Антикорупційній стратегії на 2014–2017 роки вказується, що низькі темпи реалізації антикорупційної політики в Україні суттєво сповільнюють її економічне зростання. Опитування бізнесу демонструє, що поширеність корупції та недовіра до судової системи є основними перешкодами для залучення в Україну іноземних інвестицій. Тому метою Антикорупційної стратегії є досягнення суттєвого прогресу в запобіганні та протидії корупції, а також забезпечення злагодженості та системності антикорупційної діяльності всіх органів державної влади та органів місцевого самоврядування. У цій Антикорупційній стратегії

корупція розглядається як ключова перешкода стабільному економічному зростанню і розбудові ефективних та інклюзивних демократичних інститутів [2].

Доцільно відмітити, що в процесі аналізу статистичних показників щодо рівня корупційної злочинності в Україні, аналізу позитивного зарубіжного досвіду з цього питання та судової практики сформовано основні принципи Антикорупційної стратегії, до яких відносять: цифрова трансформація реалізації повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування, прозорість діяльності та відкриття даних як основа для мінімізації корупційних ризиків у їх діяльності; створення на протидію існуючим корупційним практикам більш зручних та законних способів задоволення потреб фізичних і юридичних осіб [2].

Необхідно зазначити, що в Антикорупційній стратегії також вказується, що проблемою у сфері державного регулювання економіки є те, що до цього часу повністю не здійснено цифрову трансформацію реалізації повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування як основу для забезпечення прозорості та мінімізації корупційних ризиків у їх діяльності. Тому очікуваними стратегічними результатами реалізації вказаної Стратегії, зокрема, є: розроблення та введення в промислову експлуатацію офіційного інструменту підготовки та проведення публічних закупівель у сфері інформатизації, який передбачає візуалізацію закупівель, наявність телекомунікаційних мереж, автоматизацію розрахунків очікуваної вартості; утворення єдиної інтероперабельної системи державних баз даних на основі єдиного державного центру обробки даних та національної інфраструктури просторових даних, усунення дублювання процесів збору даних [2].

Поряд з цим, Національна економічна стратегія на період до 2030 року визначає одним з орієнтирів в економічній політиці ефективну цифрову сервісну державу та компактні державні інститути (розвиток цифрової економіки як одного із драйверів економічного зростання України). Стратегія також визначає ряд тих неприпустимих кроків, заборонених напрямів руху, що є критичними перепонами для розвитку економіки («червоні лінії»), зокрема: неправомірне використання бюджетних коштів та зменшення прозорості управління державною власністю. Одним із стратегічних курсів економічної політики до 2030 року є напрям «Верховенство права» в частині забезпечення ефективної роботи антикорупційної системи для запобігання, виявлення та покарання за корупцію [3].

При цьому одним з основних підходів, що визначений Стратегією здійснення цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації системи управління державними фінансами на період до 2025 року є централізація ІТ-ресурсів та ІТ-функцій Мінфіну і центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів, з пріоритетним використанням хмарних технологій, створенням єдиного сховища даних, поступовим переходом на новий рівень сервісно орієнтованих систем шляхом забезпечення доступності державних послуг у режимі он-лайн [4].

Загалом в багатьох країнах триває процес переходу до електронного урядування. При цьому електронне урядування у світовій практиці публічного менеджменту є одним з найдієвіших на сьогодні інструментів запобігання корупції та забезпечення прозорості публічної служби. У питаннях боротьби із корупцією електронний уряд має чимало переваг: забезпечення прозорості, співпраці, публічної участі, рівного доступу, розширення можливостей та економія найважливішого ресурсу – часу [5].

Необхідно зазначити, що у Кабінеті Міністрів України заявили, що в Україні проводять цифровізацію в різних сферах для запобігання корупції. У найближчих планах – цифровізація на митниці. Відповідно до позиції українського уряду, якщо люди не будуть контактувати зі службовцями на митниці, це прибере корупційні ризики. В Україні вже реалізується цифровізація адміністративних послуг. «Перш за все, ми повинні створити умови в нашій країні, де буде неможливо мати корупцію, і тоді не потрібно буде боротися з нею... Перш за все – це цифровізація. Ми вже перевели в цифровий порядок дуже багато сфер – інвестиції, будівництво, архітектура. Повністю це переведено на електронні рамки, і в такому випадку корупція неможлива», – зазначили в Кабінеті Міністрів України [6].

При цьому в пояснювальній записці до проекту Закону України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» вказується, що ключову роль у сучасній світовій економіці відіграють технології та інновації. Саме представники технологічної сфери є найбільш фінансово успішними компаніями сьогодення. З огляду на це країни-члени Європейського Союзу та інші держави докладають якомога більше зусиль для стимулювання цифрової економіки. Отже, вбачається за необхідне не обмежуватись лише наданням пільг інноваційному бізнесу та інвес-

торам в технології, а також створити більш гнучке правове регулювання для залучення капіталу, охорони прав інтелектуальної власності, віддаленої та проектної роботи, залучення іноземних талантів, укладення договорів онлайн, а також забезпечити свободу договору та безпеку ведення інноваційного підприємництва. Таким чином, пропонується створити Дія Сіті – середовище (еко-систему), що стимулюватиме розвиток цифрової економіки, розробки в галузі передових технологій з високою доданою вартістю та формування економіки знань. Це амбітне завдання потребує об'єднання зусиль з бізнесом на добровільних та партнерських засадах, що також передбачено цим законопроектом [7].

Отже, прийнятий Закон України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» визначає організаційні, правові та фінансові засади функціонування правового режиму Дія Сіті, що запроваджується з метою стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні шляхом створення сприятливих умов для ведення інноваційного бізнесу, розбудови цифрової інфраструктури, залучення інвестицій, а також талановитих спеціалістів. При цьому правовий режим Дія Сіті – сукупність правових норм, якими визначаються права та обов'язки особи, що виникають, змінюються та припиняються у зв'язку із зверненням про набуття, набуттям та втратою статусу резидента Дія Сіті, а також особливості регулювання відносин за участю резидента Дія Сіті і щодо участі у його статутному капіталі. Важливим є те, що до загальних засад правового режиму Дія Сіті, зокрема належить: невтручання держави, державних органів та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у діяльність резидентів Дія Сіті, якщо така діяльність здійснюється в межах цього Закону та іншого законодавства України; формальний характер процедури набуття статусу резидента Дія Сіті – відсутність вимог щодо отримання спеціальних дозволів, ліцензування чи здійснення заходів державного нагляду (контролю) для подання та розгляду заяви про набуття статусу резидента Дія Сіті і внесення інформації про заявника до реєстру Дія Сіті [8].

Висновки. Отже, виходячи з вищесказаного, зазначимо, що цифровізація економіки у більшій мірі має позитивні тенденції в Україні, прискорює надання управлінських послуг, дозволяє формувати привабливий інвестиційний клімат країни. В умовах пандемії та ведення бойових дій на сході України більшість державних та приватних структур переходить на онлайн роботу. Проте навіть в цих умовах рівень корупційної злочинності не зміншується.

Зважаючи на активний розвиток процесів цифровізації доцільним є також розроблення криминологічних засад здійснення антикорупційної запобіжної діяльності з урахуванням особливостей певних галузей економіки в умовах цифрової трансформації.

Список використаних джерел:

1. Цифрова економіка: тренди, ризики та соціальні детермінанти (керівник проекту, автор доповіді Пищуліна О.). Центр Разумкова, 2020; Видавництво «Заповіт», 2020. 274 с. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_digitalization.pdf.
2. Антикорупційна стратегія на 2014–2017 роки: офіційний сайт НАЗК. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/documents/antykoriupciyna-strategiya-na-2014-2017-roky/>.
3. Національна економічна стратегія на період до 2030 року: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#n25>.
4. Стратегія здійснення цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації системи управління державними фінансами на період до 2025 року : схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 р. № 1467-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1467-2021-%D1%80#Text>.
5. Шевченко С., Сидоренко Н. Електронне урядування та ІКТ як інструменти протидії корупції у контексті світового тренду прозорості публічної служби. *Аспекти публічного управління*. 2020. Том 8. № 5. С 72–81. URL: <https://aspects.org.ua/journal/article>.
6. В Україні анонсували цифровізацію митниці. URL: <https://www.unian.ua/society/v-ukrajini-provedut-cifrovizaciyu-mitnici-shmigalnovini-ukrajini11891484.html>.
7. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70298.
8. Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні : Закон України від 15 липня 2021 року. № 1667-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text>.

УДК 343.97

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.6.2.11>

НІКІТІН Ю.В., ТОПЧІЙ В.В., ГРИЦЮК І.В.

**КРИМІНОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА:
СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ**

**CRIMINOLOGICAL SECURITY:
A COMPONENT OF NATIONAL SECURITY OF UKRAINE**

Актуальність статті полягає в тому, що питання, що стосуються проблеми забезпечення кримінологічної безпеки України, мають велике значення для теорії кримінології, кримінального права та правозастосовної діяльності правоохоронних органів, суду, прокуратури, громадських організацій. Проблема набуває ще більшої актуальності у зв'язку зі зміною законодавства, у цій сфері. Метою статті є дослідження кримінологічної безпеки як складової національної безпеки України. У статті досліджуються засади кримінологічної безпеки, як складової національної безпеки України. Автор детально досліджує існуючі погляди на парадигму «безпека», та обумовленість нового напрямку «кримінологічна безпека». Розкрито способи дій щодо досліджуваних процесів та детермінант що сприяють злочинності в Україні. Дано визначення кримінологічна безпека. Визначено норми Кримінального кодексу України, які передбачають, зокрема, відповідальність за кримінальні правопорушення, що стосуються кримінологічної безпеки, а також зроблено кримінологічний підхід щодо оцінки детермінант (ризиків) у різних сферах безпеки. Визначено, що кримінологічна безпека – це стан суспільних відносин при якому розвиваються здібності та реалізуються життєво важливі інтереси людини, суспільства, захищені від внутрішніх та зовнішніх загроз права та свободи, забезпечуються матеріальні, інтелектуальні та духовні інтереси (цінності) суспільства, державний суверенітет та територіальна цілісність, функціонування конституційного устрою держави. Кримінологічний підхід до оцінки детермінант (ризиків) у різних сферах безпеки повинен включати: – розробка теоретичних та прикладних аспектів кримінологічного забезпечення національної безпеки. Це передбачає системний погляд, принципи, цілі та завдання, що сприятиме виробленню механізму діяльності суб'єктів щодо забезпечення безпеки; – визначення об'єкта безпеки – концептуального документа, що сприяє формуванню системи національної безпеки, але й розвитку нормативно-функціональних компонентів суб'єктів; – на основі отриманих даних запровадити нові напрями досліджень щодо визначення криміногенних факторів, що сприяють злочинності, у сфері економічної, екологічної, інформаційної, соціальної, кібербезпеки; – створити міжвідомчу, міжгалузеву інституцію, яка б співпрацювала з міжнародною спільнотою з питань кримінологічної безпеки.

Ключові слова: кримінологічна безпека, кримінальне правопорушення, злочин, безпека, детермінанти.

The relevance of the article is that issues related to the criminological security of Ukraine are of great importance for the theory of criminology, criminal law and law enforcement activities of law enforcement agencies, courts, prosecutors, NGOs. The problem becomes even more relevant due to changes in legislation in this area.

© НІКІТІН Ю.В. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права та кримінології (Університет державної фіскальної служби України)

© ТОПЧІЙ В.В. – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, директор навчально-наукового інституту права (Університет державної фіскальної служби України)

© ГРИЦЮК І.В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики (Університет державної фіскальної служби України)

The aim of the article is to study criminological security as a component of national security of Ukraine. The article examines the principles of criminological security as a component of national security of Ukraine. The author explores in detail the existing views on the paradigm of "security" and the conditionality of the new direction of "criminological security". The ways of actions concerning the researched processes and determinants that contribute to crime in Ukraine are revealed. The definition of criminological security is given. The norms of the Criminal Code of Ukraine have been determined, which provide, in particular, for liability for criminal offenses related to criminological security, as well as a criminological approach to assessing determinants (risks) in various areas of security. It is determined that criminological security is a state of social relations in which the ability to develop and realize vital human interests, society, protected from internal and external threats to rights and freedoms, material, intellectual and spiritual interests (values) of society, state sovereignty and territorial integrity, the functioning of the constitutional system of the state. The criminological approach to the assessment of determinants (risks) in various areas of security should include: – development of theoretical and applied aspects of criminological support of national security. This implies a systematic view, principles, goals and objectives, which will contribute to the development of a mechanism for the activities of entities to ensure security; – definition of the object of security – a conceptual document that contributes to the formation of the national security system, but also the development of regulatory and functional components of the subjects; – on the basis of the received data to introduce new directions of researches concerning definition of the criminogenic factors promoting crime in the field of economic, ecological, information, social, cyber security; – to create an interdepartmental, intersectoral institution that would cooperate with the international community on criminological security.

Key words: *criminological security, criminal offense, crime, security, determinants.*

Постановка проблеми. Питання, що стосуються проблеми забезпечення криминологічної безпеки України, мають велике значення для теорії криминології, кримінального права та правозастосовної діяльності правоохоронних органів, суду, прокуратури, громадських організацій. Проблема набуває ще більшої актуальності у зв'язку зі зміною законодавства, у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами криминологічної характеристики безпеки людини, суспільства, держави займалися такі вчені: О.М. Бандурка, І.Г. Богатирьов, В.І. Борисов, В.В. Василевич, П.А. Воробей, Н.О. Гуторова, В.В. Голіна, О.М. Джужа, В.А. Ліпкан, О.М. Литвинов, М.І. Панов, В.Я. Тацій, В.І. Шакур та інші. Проте опубліковані дослідження торкаються окремих аспектів цієї проблеми і до цього часу ця проблема не знайшла свого належного вирішення.

Метою статті є дослідження криминологічної безпеки як складової національної безпеки України.

Основні результати дослідження. Розвиток держав світу свідчить, що кожна з них задля прогресу, стабільних суспільних відносин, торгівлі тощо здійснює забезпечення власної безпеки. Як свідчать статистичні дані останніх десятиліть, суттєвою загрозою демократичного розвитку українського суспільства стала злочинність. Так, у 2001 р. було обліковано 503676 злочинів, у 2019 р. – 444130. Разом з тим, кількість злочинів невеликої тяжкості становила – 47231, питома вага – 9,4%; особливо тяжких – 15019, питома вага – 3,0% (2001 р.). А вже у 2019 р., невеликої тяжкості – 110483, питома вага – 24,9%; особливо тяжких – 15368 – питома вага – 3,5%. Як видно з цих показників, існує суттєве зростання як кримінальних правопорушень невеликої тяжкості, так і особливо тяжких [1]. Значущість розв'язання цієї проблеми вимагає визначення основоположних понять, їх сутності, детермінант, які впливають на це, а також заходів запобігання та протидії цьому антисоціальному явищу.

Починаючи з ХХ ст. у Європі, Азії та Африці відбулися глобальні зміни, які вплинули на перерозподіл світового порядку. А розпад СРСР ще більше вплинув на дестабілізаційні процеси, які обумовили криміналізацію суспільства, загострення міжетнічних і міжконфесійних відносин, прояви екстремізму, тероризму, регіональні війни.

Вітчизняні та зарубіжні науковці, змінивши своє ставлення до безпеки, як якогось другого рядного явища, почали досліджувати поняття «безпека», «національна безпека», «міжнародна безпека», «громадська безпека», «екологічна безпека», «економічна безпека», «енергетична без-

пека», «інформаційна безпека» тощо [2; 3; 4]. І цей процес перебуває у постійній трансформації [5, с. 208–211; 6; 7; 8]. Так, зокрема канадський політолог, директор Міжнародного центру громадських інновацій в Онтаріо Фен Ольсер Хемпсон безпеку особи визначає як відсутність загроз для ключових цінностей у таких напрямках, як: права людини, фізична безпека людини (freedom for fear), людський розвиток (freedom from want) [9].

Аналіз робіт дає підстави наголосити, що узагальненим поняття є «безпека» як ґрунтовне опанування зазначеної проблеми. Термін «безпека» – це поняття якості буття і його можна використовувати у багатьох галузях. Але в нашому аспекті йдеться про «кримінологічну безпеку», яку потрібно розглядати як узагальнене поняття в тріадному вимірі: людина, суспільство, держава. У зв'язку з цим категорія «кримінологічна безпека» не абсолютна, а відносна, і її значення набуває сенсу тільки у сфері конкретної життєдіяльності людини та суспільства в державі.

В сучасних умовах української дійсності, як зазначено в ст. 3 Закону України «Про національну безпеку України» (2018), об'єктами та цілями у сфері національної безпеки є:

– людина і громадянин – життя, гідність, конституційні права і свободи, безпечні умови життєдіяльності;

– суспільство – його демократичні цінності, добробут та умови для сталого розвитку;

– держави – конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність та недоторканість.

Як видно із змісту закону, в ньому визначено основоположні засади державної політики, що спрямовані як на захист національних інтересів, так і на гарантування в Україні безпеки особи, суспільства та держави від будь-яких загроз (зовнішніх або внутрішніх) у різних сферах життєдіяльності [10]. Це дає підстави наголосити, що внутрішня безпека і зовнішня безпека є невід'ємними складовими поняття національна безпека, а також впровадження нового напрямку – кримінологія безпеки, як складової національної безпеки. Вона включає в себе наступні складові:

– стан захищеності людини, суспільства, держави;

– запобігання детермінантам, які впливають на криміналізацію суспільних відносин;

– безпечний стан об'єктів;

– системно-узгоджену діяльність уповноважених суб'єктів щодо запобігання та протидії злочинності та забезпечення безпеки людини, суспільства;

– запобігання антидемократичним діям влади, кризовим явищам в економіці, корупції, загострення соціально-політичної напруги в суспільстві;

– забезпечення першооснови життя (здоров'я, освіта, культурологічний та природний стан).

Але такий стан речей у реальному повсякденному житті не можливий. Беручи це до уваги, можна наголосити, що категорія «безпека» не абсолютна, а відносна. Її конкретне значення набуває сенсу тільки у сфері реальної життєдіяльності людини, суспільства. Тобто безпека – це об'єктивний стан, це функція рівня загроз та відповідного потенціалу держави (суб'єкта) здійснити відповідні заходи запобігання та протидії загрозам (злочинності).

Реальний стан безпеки людини, суспільства визначається існуючими або потенційними загрозами, які взаємопов'язані як із сучасною оцінкою характеру цих загроз, так і прогнозованою, як внутрішнього, так і зовнішнього порядку. Безпека таким чином виступає функцією багатьох змінних чинників. У найбільш загальному плані до таких суспільних галузей можна віднести: соціально-культурні, економічні, політичні, ідеологічні, військові тощо. Беручи це до уваги, в ході всього процесу дослідження, потрібно здійснити всеохоплюючий та правильний спосіб дій. Він включає:

а) пізнання значення термінів, які використовуються;

б) формування дослідницького завдання, постановка дослідницьких гіпотез і питань які потрібно вирішити;

в) трансформація питань відповідно до показників та дослідницьких операцій;

г) проведення досліджень;

д) інтерпретація результатів;

е) висновки та пропозиції з метою кращого пояснення досліджуваного фрагменту дійсності;

ж) на основі висновків та рекомендацій виведення нової теорії.

Дослідження та висновки найбільш імовірного розвитку криміногенної обстановки й реалізації загальнодержавних заходів щодо зміцнення позитивних тенденцій у сфері запобігання та протидії злочинності визначаються, виходячи з конкретних варіантів кількісно-якісних характе-

ристик соціально-економічного розвитку держави й тенденцій розвитку оперативної обстановки у сфері протидії злочинності. Сценарії соціально-економічного та кримінологічного розвитку мають базуватися на основоположних програмних цілях та завданнях розвитку держави на найближчі 5–10 років й враховувати основні детермінанти, що визначають як позитивну так і негативну динаміку в майбутньому.

З огляду на це кримінологічна безпека є складовою всіх галузей безпеки. Основоположною константою постає не теорія кримінологічної протидії злочинності, а формування відповідних системно-узгоджених заходів суб'єктами забезпечення безпеки, які спрямовуються на об'єкт захисту – людину, суспільство, державу. Вони як раз і виступають гарантами (об'єктами) кримінологічної безпеки.

Узагальнюючи, можна наголосити, що *кримінологічна безпека* – це стан суспільних відносин при якому розвиваються здібності та реалізуються життєво важливі інтереси людини, суспільства, захищені від внутрішніх та зовнішніх загроз права та свободи, забезпечуються матеріальні, інтелектуальні та духовні інтереси (цінності) суспільства, державний суверенітет та територіальна цілісність, функціонування конституційного устрою держави.

Беручи це за основу, потрібно підкреслити, що вагоме значення набувають національні інтереси, як головний чинник забезпечення національної безпеки і в той же час кримінологічної безпеки. Грунтуючись на це у загальній системі кримінологічної безпеки захист людини, суспільства, держави є пріоритетним завданням кримінального законодавства, яке виокремлюється із положень Конституції України (ст. 3 та розділу II) [11]. Кримінально-правова ідеологія своїм завданням спрямована на правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довілля, конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань, а також на забезпечення миру та безпеки людства, запобігання кримінальним правопорушенням (ст. 1 КК). Так, норми Кримінального кодексу передбачають, зокрема, відповідальність за кримінальні правопорушення:

1. Злочини проти основ національної безпеки України (розділ 1), коли додатковим об'єктом кримінального правопорушення є життя людини у сфері здійснення державної влади, яка забезпечує її нормальне функціонування.

2. Кримінальні правопорушення проти власності (розділ VI), приватна власність громадян.

3. Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності (розділ IX).

4. Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки (розділ VII), потенційні загрози правоохоронувальних інтересів громадян (бандитизм, терористичний акт тощо).

5. Кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності (розділ XII), порушення громадського порядку, масові заворушення.

6. Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів (розділ XV), коли об'єктом кримінального посягання є особа конкретного представника влади (наси́льство щодо державного чи громадського діяча, працівника правоохоронного органу, захоплення як заручника тощо).

7. Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення) (розділ XIX), що включають насильницькі дії відносно начальника.

8. Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (розділ XX), мир як складова міжнародного порядку [12].

Висновки. Таким чином, грунтуючись на генезисі історичного досвіду, а також демократичних, соціальних та правових принципах існування українського суспільства, обумовлюється новий підхід щодо формування концепції національної безпеки України із врахуванням її невід'ємної складової – кримінологічної безпеки, яка передбачає системну, узгоджену та цілеспрямовану діяльність уповноважених суб'єктів. Кримінологічний підхід щодо оцінки детермінант (ризиків) у різних сферах безпеки має передбачати:

– розвиток теоретико-прикладних аспектів кримінологічного забезпечення національної безпеки. Це передбачає системність поглядів, принципів, цілей та задач, що сприятиме розробці механізму діяльності суб'єктів щодо забезпечення безпеки;

– визначення об'єкта безпеки – концептуальний документ, що сприяє становленню системи національної безпеки, але і розробці нормативно-правової та функціональної складової суб'єктів;

– на основі отриманих даних впровадити нові напрямки досліджень щодо визначення криміногенних факторів, що сприяють злочинності у сфері економічної, екологічної, інформаційної, соціальної, кібер безпеки;

– створити міжвідомчу, міжгалузеву інституцію, яка б співпрацювала з міжнародним співтовариством щодо кримінологічної безпеки.

Список використаних джерел:

1. Кримінально-правове регулювання в Україні: реалії та перспективи (аналітичні матеріали) / М.В. В'юник, М.В. Карчевський, О.Д. Арланова; упоряд. Ю.В. Баулін. Харків : Право, 2020. 212 с.

2. Маслова Л.А. Механізм державного регулювання в системі забезпечення духовної безпеки суспільства : дис. ... канд. філос. наук / Нац. академія держ. управління при Президентові України. К., 2014. 248 с.

3. Баранівський В.Ф. Проблеми духовної безпеки українського суспільства. К. : Вид-во ПП Ульянич В.І. 2009. 160 с.

4. Кубальский В.Н. Криминогенность глобализационных процессов как предпосылка для выделения международной криминологии. *Міжнародна криминологія : стан і перспективи* : збірник матеріалів круглого столу. *Бібліотека журналу «Юридичний вісник»* / за заг. ред. М.П. Орзіха, В.Ф. Антипенко. Одеса : Фенікс, 2010. С. 116–121.

5. Юридична енциклопедія : у 6 т. / [ед.. кол. Ю.С. Шемшученко (голова) та ін.] К. : Вид-во «Українська енциклопедія» імені П.М. Бажана, 1998–2004. Т. 1 : А–Г. 1998. 672 с.

6. Нижник Н.Р. Національна безпека України (методологічні аспекти, стан і тенденції розвитку) : навч. посібник / Н.Р. Нижник, Г.П. Ситник, В.Т. Білоус; [за заг. ред.. П.В. Мельника, Н.Р. Нижник] К., Ірпінь : Преса України, 2000. 304 с.

7. Нікітін Ю.В. Криминогенні впливи на економічну безпеку як складову національної безпеки держави та їх попередження. *Актуальні проблеми економіки*. 2006. № 3 (57). С. 130–136.

8. Шеломенцев В.П. Правове забезпечення системи кібернетичної безпеки України та основні напрямки її удосконалення. *Боротьба з організованою злочинністю та корупцією (теорія і практика)*. 2012. Вип. 1. С. 312–320.

9. Hampson Fen Olser – Daudelin Jean – Hay John B. – Reid Holly – Marting Todd: Madness in the Multitude: Human Security and World Disorder. Ottawa: Oxford University Press, 2002. S. 16–17. ISBN 9780195415247.

10. Про національну безпеку України. Закон України від 21 червня 2018 р., № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 31. Ст. 241. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/lavs/show/2469-19#Text>

11. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

12. Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/lavs/show/2341-14#Text>

КРИМІНОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ В УКРАЇНІ

CRIMINOLOGY ENSURING THE PROTECTION OF STATE SECRETS IN UKRAINE

У статті сформульоване концептуальне бачення криминологічного забезпечення охорони державної таємниці як діяльності держави, суспільства в цілому та їх інститутів, що ґрунтується на принципах комплексного програмування та планування, мета якої полягає у досягненні та підтримці соціально прийнятного рівня захищеності таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані державною таємницею і підлягають охороні державою. До такої системи віднесено комплекс загальносоціальних та спеціально-криминологічних заходів, спрямованих на захист державної таємниці, запобігання витоку такої інформації, втрати її матеріальних носіїв, а також на запобігання, виявлення та припинення протиправних дій у сфері захисту відомостей, що становлять державну таємницю. Загальносоціальне запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним з охороною державної таємниці», під яким необхідно розуміти комплекс різноманітних за характером і спрямованістю криминологічних заходів, що запроваджуються уповноваженими органами державної влади, через реалізацію різноманітних державних концепцій, стратегій, програм і планів з питань запобігання кримінальним правопорушенням, та які спрямовані на охорону відомостей у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України. Спеціально-криминологічне запобігання – це комплексна діяльність державних органів, у тому числі правоохоронних щодо мінімізації кримінальних правопорушень у сфері охорони державної таємниці, яка спрямована на виявлення, усунення або нейтралізацію загроз й небезпек у цій сфері, встановлення окремих осіб або груп діяльність яких спрямована на розголошення, її відвернення на стадії готування, а також на етапі припинення розпочатої протиправної (у тому числі злочинної) діяльності, що здійснюється за допомогою криминологічних засобів. Запропонована концепція такого криминологічного запобігання, яка формується та реалізується відповідними суб'єктами, які знаходяться у взаємозв'язках один з одним, мають усі разом представництво спеціально уповноваженого органу – Службу безпеки України, і поділяються на чотири підсистеми: управління (керуючу), виконання, інформаційну, забезпечення.

Ключові слова: *державна таємниця, безпека, національна безпека, кримінальне правопорушення, криминологія, запобігання.*

The article formulates a conceptual vision of criminological protection of state secrets as an activity of the state, society as a whole and their institutions, which is based on the principles of complex programming and planning, the purpose of which is to achieve and maintain a socially acceptable level of security of secret information, which includes information in the field of defense, economy, science and technology, foreign relations, state security and law enforcement, the disclosure of which may harm the national security of Ukraine and which are recognized as state secrets and are subject to state

protection. Such a system includes a complex of general social and special criminological measures aimed at protecting state secrets, preventing the leakage of such information, the loss of its material carriers, as well as the prevention, detection and termination of illegal actions in the field of protection of information constituting a state secret. General social prevention of criminal offenses related to the protection of state secrets", which should be understood as a complex of criminological measures of various nature and focus, introduced by authorized state authorities, through the implementation of various state concepts, strategies, programs and plans for the prevention of criminal offenses, and which are aimed at protecting information in the field of defense, economy, science and technology, foreign relations, state security and law enforcement, the disclosure of which could harm the national security of Ukraine. Special criminological prevention is a complex activity of state bodies, including law enforcement agencies, to minimize criminal offenses in the field of state secret protection, which is aimed at identifying, eliminating or neutralizing threats and dangers in this field, identifying individuals or groups whose activities are aimed at disclosure, its diversion at the stage of preparation, as well as at the stage of termination of the started illegal (including criminal) activity, which is carried out with the help of criminological means. The proposed concept of such criminological prevention, which is formed and implemented by relevant entities that are in mutual relations with each other, all together have a representation of a specially authorized body – the Security Service of Ukraine, and are divided into four subsystems: management (managing), execution, information, support.

Key words: *state secret, security, national security, criminal offense, criminology, prevention.*

Актуальність теми. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека – найвища соціальна цінність в Україні [1]. Реалізація цієї норми Конституції України – головна ціль державної політики національної безпеки [2]. Одним із чинників, які створюють серйозну загрозу розвитку держави, є злочинність як відносно масове явище, що складається із сукупності передбачених кримінальними законами вчинків, учинених на тій чи іншій території протягом певного часу [3, с. 8].

У цьому контексті варто зауважити, що безпека особи виступає першоосновою безпеки суспільства і держави, і її реальний високий рівень і здатність гарантування державою свідчать про високі можливості соціуму і держави, а отже і високий рівень правової безпеки в цілому. Упевненість людини у можливостях реалізації власних інтересів додатково мотивує її до здійснення реально значущих дій для суспільства і держави. Відтак безпека особи виступає імперативом політики правової безпеки України.

Виклад основного матеріалу. Практика забезпечення правової безпеки особи залишається неефективною, оскільки діяльність органів державної влади, місцевого самоврядування у даній сфері значною мірою неупорядкована, а створення нової системи проходить вкрай повільно і суперечливо, не ґрунтується на достатніх науково-теоретичних напрацюваннях. Зокрема, не враховується, що на противагу домінуючій у минулому державоцентристській парадигмі права, право дедалі більше набуває людиноцентристського змісту, відповідно актуалізується проблема забезпечення правової безпеки саме особи [4]. Відсутність єдиної національної концепції боротьби зі злочинністю, неузгодженість загальнодержавних, регіональних, галузевих державних цільових програм соціальної профілактики за відповідними напрямками не сприяє запобіганню злочинності в країні. Таке становище не відповідає проголошеним конституційним положенням про соціальну, демократичну та правову державу, оскільки ситуація, що склалася, не враховує реалій сучасності.

Запобігання кримінальним правопорушенням є головною теоретичною й практичною метою кримінологічної науки. Вивчаючи, описуючи, пояснюючи й прогнозуючи таке явище як злочинність, виявляючи її причини, умови, досліджуючи особливості особи злочинця й механізм злочинної поведінки, кримінологія створює тим самим науково обґрунтовану базу запобігання злочинності. Тим більше, пошук нових шляхів і відповідей на виклики й випередження гібридних загроз в умовах зовнішньої агресії та внутрішньої нестабільності, обумовлює створення механізму відновлення України від наслідків війни. Такий механізм має передбачати протидію загрозам у всіх сферах, зокрема військово-політичній, економічній, правоохоронній, соціальній,

інформаційній, етнокультурній, екологічній тощо. А тому і сфера національної безпеки не повинна залишитися осторонь такого криминологічного забезпечення [5].

А.П. Закалюк зазначає, що заходи загальносоціального запобігання мають своїм об'єктом явища, факти, прояви тощо, які мають із злочинністю, хоч і не спричинювальний чи зумовлювальний, але інший детермінуючий, здебільшого кореляційний зв'язок або зв'язок станів [6, с. 328]. Ураховуючи зазначене, під загальносоціальним запобіганням кримінальним правопорушенням, пов'язаним з охороною державної таємниці *необхідно розуміти комплекс різноманітних за характером і спрямованістю криминологічних заходів, що запроваджуються уповноваженими органами державної влади, через реалізацію різноманітних державних концепцій, стратегій, програм і планів з питань запобігання кримінальним правопорушенням, та які спрямовані на охорону відомостей у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України.*

У цьому контексті, варто зупинити увагу на аналізі Закону України «Про державну таємницю» [7] й висловити ряд зауважень.

У ст. 22 Закону органи СБУ не лише проводять відповідну перевірку особи і надаватимуть висновок про можливість чи неможливість надання їй допуску до державної таємниці, а й приймають рішення про допуск чи відмову у допуску особи до державної таємниці із відповідним ступенем секретності. Порядок надання допуску до державної таємниці визначається Кабінетом Міністрів України.

Однак такий законодавчий підхід не враховує вимог ч. 2 ст. 19 Конституції України, за якими органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Подібне нововведення не узгоджується також із ч. 1 ст. 24 Закону України «Про державну таємницю», відповідно до якої «перевірка громадян у зв'язку з їх допуском до державної таємниці здійснюється органами Служби безпеки України у місячний (за проектом – у двомісячний) строк у порядку, встановленому цим Законом і Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність».

Системний аналіз ст. 22–26 Закону дає підстави дійти висновку, що їх реалізація призводить до кардинальної зміни існуючого порядку надання особі допуску до державної таємниці. Принциповою є підміна органами СБУ здійснення функцій і повноважень з питань надання (скасування) особі допуску до державної таємниці, що за чинними законодавчими актами надано керівнику державного органу чи органу місцевого самоврядування, власнику підприємства, установи, організації або уповноваженому ним органу. При цьому, в основі визначення обсягу та змісту таємної інформації, до якої за посадою має доступ працівник (службовець), є трудові (службові) відносини, а відповідна форма допуску до державної таємниці є похідною від них. Тож саме прадавець за нині чинним законодавством є відповідальним за прийняті ним на основі висновку СБУ рішення щодо надання працівникові (службовцю) відповідної форми допуску до державної таємниці, допуску та доступу до конкретної таємної інформації, її матеріальних носіїв.

Відповідно до ст. 26 Закону рішення про скасування допуску до державної таємниці приймається *органами СБУ у разі виникнення або виявлення обставин, передбачених ст. 23 цього Закону ... на підставі інформації, здобутої органами СБУ* або отриманої від державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, що, як вбачається, спрямовано на забезпечення реалізації нового механізму, який врегульовуватиметься підзаконними актами. А оскільки безпосередньо законом не визначено, які саме органи СБУ уповноважено на прийняття рішень щодо надання чи скасування допуску до державної таємниці, то це питання, очевидно, повинно бути вирішено в урядовому нормативно-правовому акті.

У будь-якому разі на сьогодні СБУ відшкодовує шкоду у разі визнання судом незаконним її рішення про скасування допуску до державної таємниці.

Згідно ст. 26 Закону орган СБУ надсилає до відповідного державного органу, органу місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації повідомлення про скасування особи допуску до державної таємниці. У зв'язку з чим особа, якій скасовано допуск до державної таємниці, не отримує копію відповідного рішення, що унеможливить реалізацію нею гарантованого права на оскарження зазначеного рішення в суді (крім випадків, коли рішення матиме відповідний гриф секретності). Нажаль таких невідповідностей та прогалин достатньо.

Сам процес запобігання є складним інтегрованим багаторівневим соціальним феноменом, який зовнішньо виражається у діяльності різних за статусом та компетенцією суб'єктів, спрямо-

ваній на досягнення загальної цілі – нейтралізації причин та умов, що породжують злочинність, та зниження її інтенсивності до соціально прийнятого рівня [8, с. 277]. Досягнення поставленої мети є важливою умовою нормального економічного, політичного, соціального розвитку держави й формування ідеології нетерпимості та активної громадянської позиції щодо неприйняття криміногенних проявів поведінки серед окремих членів суспільства. Крім того, як підкреслює Б.В. Авер'янов, суспільна цінність запобігання кримінальним правопорушенням полягає ще й у тому, що вона є одним із необхідних засобів забезпечення прав і свобод людини [9, с. 6]. Таким чином від якості організаційного забезпечення запобігання безпосередньо залежить досягнення надважливих цілей соціально-політичного розвитку нашої держави, забезпечення охорони й реалізації прав і свобод громадян, й охорони державної таємниці у тому числі.

Як зазначає Ю. Дрейс, на існуючому етапі проведення військово- політичних і соціально-економічних перетворень в Україні, спрямованих на розбудову європейської демократичної держави, що діє за принципом верховенства права, однією з найважливіших функцій держави є забезпечення інформаційної безпеки. У той же час, на тлі посилення загроз і зростання нестабільності у світі через поширення недостовірної, неповної та упередженої інформації постають нові виклики міжнародній безпеці в інформаційній сфері. Згідно Закону України «Про основи національної безпеки України» (2018) однією із реальних та потенційних загроз національній безпеці в інформаційній сфері є розголошення інформації, яка становить державну таємницю, або іншої інформації з обмеженим доступом, спрямованої на задоволення потреб і забезпечення захисту національних інтересів суспільства і держави [10, с. 176].

Формування Державної комплексної програми протидії злочинності є одним з етапів всієї системи кримінологічного забезпечення охорони державної таємниці. Видається за необхідне з урахуванням висловлених вище зауважень до Закону України «Про державну таємницю», прийняти Комплексну програму охорони державної таємниці до 2030 року, яка повинна базуватися на Стратегії національної безпеки (2020) й бути затверджена Кабінетом Міністрів України, і в якій необхідно передбачити відповідні запобіжні заходи за кожним із уповноважених суб'єктів.

Упровадження такої програми по забезпеченню кримінологічної безпеки у сфері охорони державної таємниці може відбуватись за трьома сценаріями:

- 1) одноразове переведення всіх ланок системи забезпечення кримінологічної безпеки на нову систему;
- 2) часткове переведення окремих ланок на нову систему в порядку експерименту; якщо він виявиться невдалим, відбувається доробка програми та її подальше впровадження;
- 3) поетапне здійснення програми забезпечення кримінологічної безпеки в масштабі всієї системи.

На думку окремих науковців [11; 12], оптимальним для програмування й організації забезпечення кримінологічної безпеки є поділ відповідних заходів за таких критеріями: за рівнем запобіжної діяльності, за її механізмом, обсягом, за змістом запобіжних заходів і за суб'єктами їх виконання. Зокрема, за рівнем запобіжної діяльності виділяються дві групи заходів – заходи загальносоціального й спеціального (кримінологічного) характеру. За обсягом і спрямованістю застосування запобіжних заходів відповідно до рівнів злочинності та криміногенних факторів розрізняють загальну, особливу й індивідуальну профілактику. За масштабами заходи можуть бути такими: 1) загальнодержавними; 2) здійснюваними на певній території держави; 3) місцевими, здійснюваними в межах району, населеного пункту чи конкретного об'єкта (мікрорайону, підприємства тощо).

Таким чином, ґрунтуючись на вищезазначених положеннях, пропонуємо свій підхід до підготовки Комплексної програми охорони державної таємниці до 2030 року в Україні, яка базується на власному досвіді та аналізі наукової літератури з питань безпекознавства та кримінології.

Перший етап – комплексне планування заходів та їх суб'єктне визначення. Це потребує не тільки організації, а і визначення уповноважених суб'єктів (державних органів, громадських об'єднань, громадян). Узгодженість їхніх дій має бути визначена в Законі України «Про національну безпеку України», «Про державну таємницю».

Другий етап – напрацювання конкретних заходів, які повинні відповідати меті концепції.

Структура концепції пропонується в такому вигляді:

1. Преамбула.
2. Визначення цінності інформації.

3. Зазначення криміногенних факторів, що обумовлюють розголошення державної таємниці.

4. Заходи загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони державної таємниці.

5. Заходи спеціально-криминологічного запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони державної таємниці.

6. Механізм охорони державної таємниці (віднесення інформації до державної таємниці; засекречування та розсекречування носіїв інформації).

7. Заходи реалізації концепції протидії злочинності

8. Оцінювання ефективності системи охорони державної таємниці в Україні.

Механізм протидії злочинності передбачає координацію діяльності всіх суб'єктів безпеки у забезпеченні життєдіяльності об'єктів безпеки і націлюється на пріоритетність національних інтересів у зниженні рівня злочинності. Заходами суб'єктного запобігання є підвищення професійної майстерності, ресурсного і наукового забезпечення відповідних державних органів, громадських об'єднань і громадян; посилення інформаційно-аналітичної роботи, кращий підбір кадрів, що займаються питаннями охорони державної таємниці, підвищення їхньої кваліфікації; фінансове забезпечення; тісна співпраця з правоохоронними органами інших держав тощо.

У свою чергу, спеціально-криминологічне запобігання у сфері охорони державної таємниці є комплексною діяльністю державних органів, у тому числі правоохоронних щодо мінімізації кримінальних правопорушень у сфері охорони державної таємниці, яка спрямована на виявлення, усунення або нейтралізацію загроз й небезпек у цій сфері, встановлення окремих осіб або груп діяльність яких спрямована на розголошення, її відвернення на стадії готування, а також на етапі припинення розпочатої протиправної (у тому числі злочинної) діяльності, що здійснюється за допомогою криминологічних засобів. Спеціально-криминологічні заходи передбачають здійснення правоохоронними органами безпосередньої роботи, спрямованої на усунення, послаблення, нейтралізацію криміногенних факторів, що впливають на забезпечення національної безпеки загальною й розголошення відомостей, що становлять державну таємницю зокрема.

У загальному, організація спеціально-криминологічного напрямку запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони державної таємниці включає в себе такі заходи:

а) організаційно-правове забезпечення:

Державним органом, який здійснює забезпечення охорони державної таємниці, а також запобігання кримінальним правопорушенням, що створюють загрозу життєво важливим інтересам України є Служба безпеки України (СБУ). Згідно із Законом України «Про Службу безпеки України» (1992) цьому органу було надано статус державного правоохоронного органу спеціального призначення, який забезпечує державну безпеку України, забезпечує охорону одного з найважливіших видів інформації з обмеженим доступом – державної таємниці [13, с. 83]. Відповідно до п. 7 ст. 24 Закону України «Про Службу безпеки України», СБУ бере участь у розробці і здійсненні відповідно до Закону України «Про державну таємницю» та інших актів законодавства заходів щодо забезпечення охорони державної таємниці та здійснення контролю за додержанням порядку обліку, зберігання і використання документів та інших матеріальних носіїв, що містять службову інформацію, зібрану у процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни, сприяє у порядку, передбаченому законодавством, підприємствам, установам, організаціям та підприємцям у збереженні комерційної таємниці, розголошення якої може завдати шкоди життєво важливим інтересам України [14].

б) інформаційно-технічне забезпечення.

Отримання максимальної інформації про можливість витоку, розголошення, оперативне надходження криминологічної інформації та пошук її додаткових джерел.

Одним із способів запобігання розголошенню державної таємниці є технічний та криптографічний захист секретної інформації [15].

в) прогностично-аналітичне забезпечення включає в себе широкий спектр методів, щодо визначення можливих втрат від розголошення інформації, що перевіряється;

Для створення комплексної системи захисту інформації, яка є власністю держави, або інформації з обмеженим доступом, вимога щодо захисту якої встановлена законом, використовуються засоби захисту інформації, які мають сертифікат відповідності або позитивний експертний висновок за результатами державної експертизи у сфері технічного та/або криптографічного захисту інформації. Підтвердження відповідності та проведення державної експертизи цих засобів здійснюються в порядку, встановленому законодавством.

Порядок проведення державної експертизи комплексних систем захисту інформації в інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних системах і засобів технічного захисту інформації встановлюється Державною службою спеціального зв'язку та захисту інформації України.

Порядок проведення державної експертизи в сфері технічного захисту інформації визначається Положенням про державну експертизу в сфері технічного захисту інформації [16].

Державний експерт з питань таємниць здійснює відповідно до вимог Закону України «Про державну таємницю» віднесення інформації у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку до державної таємниці, зміни секретності цієї інформації та її розсекречування. Такими суб'єктами є особи, які займають у відповідних галузях державної діяльності посади, перераховані Указом Президента України [17].

г) оперативно-розшукове забезпечення спрямоване на ліквідацію умов для розголошення відомостей, віднесених до державної таємниці; використання запобіжних можливостей, облік усіх обставин, ситуацій, що складаються, модернізація апробованих і розроблених нових тактичних прийомів, методичних схем запобігання таким кримінальним правопорушенням; що могло спричинити матеріальні збитки державі.

Таким чином, функціональними цілями загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним з охороною державної таємниці визначено: побудову ефективної системи суб'єктів запобігання та визначення їх компетенції у вказаній сфері; визначення форм і методів запобігання кримінальним правопорушенням у визначеній сфері, які конкретизуються у відповідних практичних заходах; забезпечення їх взаємодії з метою більш ефективного досягнення цілей цієї діяльності; визначення методів контролю за вказаною діяльністю; забезпечення прогнозування та послідовного планування заходів запобігання з урахуванням зовнішніх та внутрішніх загроз національній безпеці; розробку та втілення у життя основ запобігання кримінальним правопорушенням та інформаційної безпеки.

Головне призначення та завдання спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони державної таємниці – виявлення, оцінка та прогнозування джерел загроз та запобігання розголошенню державної таємниці чи/або втратам матеріальних носіїв секретної інформації, яке забезпечується за допомогою комплексу кримінологічних заходів (організаційно-правового, інформаційно-технічного, прогностично-аналітичного та оперативно-розшукового характеру) та механізмів їх реалізації.

Такі кримінологічні заходи щодо охорони державної таємниці забезпечується шляхом: віднесення інформації до такої, що потребує охорони, до державної таємниці, надання їй певного ступеня секретності та встановлення строку, протягом якого така інформація буде вважатись таємницею; засекречування інформації, що містить державну таємницю, технічний і криптографічний захист секретної інформації; встановлення спеціального порядку доступу та допуску до державної таємниці; визначення вимог щодо поводження з інформацією, що становить державну таємницю; встановлення кримінальної відповідальності за розголошення державної таємниці.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 черв. 1996 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
2. Стратегія національної безпеки України : Указ Президента України від 14 верес. 2020 р. № 392. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>.
3. Литвак О. М. Держава і злочинність : монографія. Київ : Атіка, 2004. 303 с.
4. Лобода А. М. Правова безпека особи в сучасній Українській державі (теоретико-правове дослідження) : дис... канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Київ, 2013. 20 с.
5. Мозоль С. А. Кримінологічна безпека в Україні : монографія. Харків : Константа, 2018. 482 с.
6. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3-х кн. Київ : Видавничий дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.
7. Про державну таємницю : Закон від 21 січ. 1994 р. № 3855-ХІІ. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text>.
8. Кримінологічний довідник: довідкове видання / за заг. ред. Джужі О. М., Литвинова О. М. Харків : Золота миля, 2013. 412 с.

9. Авер'янов Б. В. Принципи верховенства права і реформа українського адміністративно-го права. *Адвокат*. 2000. № 2. С. 5–8.
10. Дрейс Ю. О. Функціонування системи охорони державної таємниці в Україні: організаційно-правова структура, принципи та завдання. *Безпека інформації*. 2014. Т. 20. № 2. С. 176–184.
11. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3-х кн. Кн. 3 : Практична кримінологія. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. 320 с.
12. Державне програмування і регіональне планування заходів запобігання злочинності в Україні: монографія / В. В. Голіна, С. Ю. Лукашевич, М. Г. Колодяжний; за заг. ред. В. В. Голіни. Харків : Право, 2012. 304 с.
13. Барчук В., Дуленчук І. Роль Служби безпеки України в реалізації внутрішніх правоохоронних функцій держави. *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 10. С. 83–86.
14. Про Службу безпеки України : Закон від 25 берез. 1992 р. № 2229-XII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text>
15. Про Положення про технічний захист інформації в Україні : Указ Президента України від 27 верес. 1999 р. № 1229/99. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1229/99#Text>
16. Положення про державну експертизу в сфері технічного захисту інформації : наказ Адміністрації Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України від 16 трав. 2007 р. № 93. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0820-07#Text>
17. Про Перелік посадових осіб, на яких покладається виконання функцій державного експерта з питань таємниць : Указ Президента України від 01 груд. 2009 р. № 987/2009. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/987/2009>

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

REGULATORY REGULATION ECONOMIC ACTIVITY

Актуальність статті полягає в тому, що створення зони вільної торгівлі між Україною і Європейський Союзом, рух України у Європейський правовий простір, зростання значення господарської діяльності в сфері суспільного виробництва, концептуальні зміни в господарському та кримінальному законодавстві об'єктивно обумовлюють необхідність вивчення правових засад господарської діяльності. Метою статті є здійснення теоретико-методологічного аналізу нормативно-правових засад регулювання господарської діяльності в контексті демократичного врядування з врахуванням сучасних умов суспільного розвитку та проведення реформ. У результаті систематизації та розкриття змісту нормативно-правових актів сфери, що становить предмет наукового аналізу, визначено правові засади регулювання господарської діяльності. З'ясовано, що система державного регулювання господарської діяльності представлена як сукупність певних елементів: суб'єкти господарської діяльності; порядок здійснення реєстрації суб'єктів господарської діяльності; види господарської діяльності, якими можуть займатися суб'єкти господарської діяльності; види діяльності, щодо яких встановлено обмеження для зайняття ними суб'єктами господарювання; порядок отримання дозволів на здійснення таких видів господарської діяльності, відносно яких встановлено певні обмеження; суб'єкти контролю за порядком реєстрації та веденням господарської діяльності її суб'єктами, а також визначення їх компетенції; заходи щодо розслідування та притягнення винних осіб до відповідальності у разі використання господарської діяльності для вчинення правопорушень. Акцентовано увагу, що законодавчий досвід країн Європи свідчить про можливе існування інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб. Зроблено висновок, що у законодавстві низки країн континентальної Європи намітилася тенденція до запровадження інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб, або до його розширення, з метою отримання найбільш потужного важеля дії на тих юридичних осіб, у яких службовці під час виконання своїх професійних обов'язків учиняють кримінальні правопорушення з метою отримання вигоди для організацій. Негайне розроблення спеціальних приписів щодо кримінальної відповідальності юридичних осіб та доповнення кримінального законодавства правовими нормами з цього приводу в Україні є наразі актуальним питанням яке потребує законодавчої імплементації.

Ключові слова: *правові засади, конституційні основи, регулювання, господарська діяльність, підприємство.*

The relevance of the article is that the creation of a free trade zone between Ukraine and the European Union, the movement of Ukraine into the European legal space, the growing importance of economic activity in social production, conceptual changes in economic and criminal law objectively necessitate the study of legal principles. The purpose of the article is to carry out a theoretical and methodological analysis of the legal framework for regulating economic activity in the context of democratic governance, taking into account modern conditions of social development and reform. As a result of systematization and disclosure of the content of normative legal acts of the sphere, which is the subject of scientific analysis, the legal bases of regulation of economic activity are determined. It was found that the system of state regulation

of economic activity is presented as a set of certain elements: economic entities; the procedure for registration of business entities; types of economic activity that may be engaged in by economic entities; activities for which restrictions are imposed on the occupation of business entities; the procedure for obtaining permits for such activities, in respect of which certain restrictions are imposed; subjects of control over the procedure of registration and conduct of economic activity by its subjects, as well as determination of their competence; measures to investigate and bring the perpetrators to justice in case of using economic activity to commit offenses. Emphasis is placed on the fact that the legislative experience of European countries indicates the possible existence of the institution of criminal liability of legal entities. It is concluded that in the legislation of a number of continental European countries there is a tendency to introduce the institution of criminal liability of legal entities, or to expand it, in order to obtain the most powerful lever of action on those legal entities in which employees commit criminal offenses. offenses for the benefit of organizations. Immediate development of special regulations on criminal liability of legal entities and supplementation of criminal legislation with legal norms in this regard in Ukraine is currently a topical issue that requires legislative implementation.

Key words: *legal bases, constitutional bases, regulation, economic activity, enterprise.*

Актуальність теми. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека – найвища соціальна цінність в Україні. Реалізація цієї норми Конституції України – головна ціль державної політики національної безпеки. Економічні, соціальні та політичні процеси, які відбуваються в країні, впливають на характер злочинності у сфері господарської діяльності – змінюється її структура, механізми та способи вчинення. Слідом за стрімкими змінами в економіці зростає кількість кримінальних правопорушень, яким важко запобігати. Ускладнює ситуацію поширення «тіньової економіки» та корупції, недосконалість законодавчої бази, а державні органи, які створені для регулювання економічних процесів не координують свої дії між собою. За таких умов питання захисту національних інтересів держави у господарській сфері набуває особливої ваги [4].

Створення зони вільної торгівлі між Україною і Європейський Союзом, рух України у Європейський правовий простір, зростання значення господарської діяльності в сфері суспільного виробництва, концептуальні зміни в господарському та кримінальному законодавстві об'єктивно обумовлюють необхідність вивчення правових засад господарської діяльності.

Мета статті – здійснення теоретико-методологічного аналізу нормативно-правових засад регулювання господарської діяльності в контексті демократичного врядування з врахуванням сучасних умов суспільного розвитку та проведення реформ.

Виклад основного матеріалу. Реформування державно-монополістичної планово-бюрократичної економіки України почалося у кінці 80-х рр., із прийняттям Законів «Про індивідуальну трудову діяльність» та «Про кооперацію», які зародили паростки свободи для підприємницької діяльності [2, с. 509]. Водночас, стан цивільного, господарського, кримінального, податкового та інших галузей законодавства ще досить довго не відповідав завданням реформування економіки. Фактично реформи пішли по шляху неконтрольованого перерозподілу власності, легалізації кримінальних капіталів, що призвели до парадоксальної ситуації, при якій законодавча база замість того, щоб створити надійне правове поле і забезпечити дотримання режиму законності в сфері економічних (господарських) відносин, стала одним із факторів, дестабілізуючих цей процес. Суперечність, внутрішня неузгодженість, безсистемність, прогалини, невідрегульованість механізму їх реалізації – найбільш характерні риси законодавства перехідного періоду, а як відомо, правові засади, що покликані регулювати господарсько-правові відносини, якщо вони не відповідають завданням соціально-економічного прогресу суспільства і вимогам об'єктивних економічних законів, мають велику зворотну кримінальну генеруючу силу.

Сучасні економіко-правові теорії в західноєвропейських країнах щодо оцінки державно-правового втручання в сферу підприємницької діяльності містять дві чітко виражені доктрини. Відповідно до однієї з них міцний економічний розвиток країни залежить від вільного розвитку приватної підприємницької ініціативи. Роль держави при цьому повинна зводитися до забезпечення вільного розвитку ринкових відносин, при якому правове втручання держави можливе тільки з метою припинення небажаних, шкідливих і руйнівних для національної економіки процесів і проявів.

Протилежна доктрина ґрунтується на ідеї абсолютної відповідальності держави за розвиток економіки, зміцнення механізмів управління і планування, активного правового регулюючого впливу на підприємницький сектор. Як перша, так і друга доктрини, природно, мають свої позитивні і негативні сторони. А істина, як відомо, завжди посередині. І однозначного рішення цієї глобальної проблеми для всіх країн не існує, оскільки, на наш погляд, тут необхідно ретельно враховувати історичні, політичні, національні, культурні, економічні і цілий ряд інших факторів, що вимагає самостійного аналізу стосовно кожної конкретної країни, яка переходить на ринковий шлях розвитку.

Сьогодні, правовий господарський порядок в Україні формується на основі оптимального поєднання ринкового саморегулювання економічних відносин суб'єктів господарювання та державного регулювання макроекономічних процесів, виходячи з конституційної вимоги відповідальності держави перед людиною за свою діяльність та визначення України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави [1].

Національним інтересам України відповідає сталий розвиток національної економіки, інтеграція України в європейський економічний простір, розвиток рівноправного взаємовигідного економічного співробітництва з іншими державами [8].

Конституційні основи правового господарського порядку в Україні становлять: право власності Українського народу на землю, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони, що здійснюється від імені Українського народу органами державної влади і органами місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцією України; право кожного громадянина користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону; забезпечення державою захисту прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальної спрямованості економіки, недопущення використання власності на шкоду людині і суспільству; право кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності; визнання усіх суб'єктів права власності рівними перед законом, непорушності права приватної власності, недопущення протиправного позбавлення власності; економічна багатоманітність, право кожного на підприємницьку діяльність, не заборонену законом, визначення виключно законом правових засад і гарантій підприємництва; забезпечення державою захисту конкуренції у підприємницькій діяльності, недопущення зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірного обмеження конкуренції та недобросовісної конкуренції, визначення правил конкуренції та норм антимонопольного регулювання виключно законом; забезпечення державою екологічної безпеки та підтримання екологічної рівноваги на території України; забезпечення державою належних, безпечних і здорових умов праці, захист прав споживачів; взаємовигідне співробітництво з іншими країнами; визнання і дія в Україні принципи верховенства права [1; 4].

Суб'єкти господарювання та інші учасники відносин у сфері господарювання здійснюють свою діяльність у межах встановленого правового господарського порядку, дотримуючись вимог законодавства [1].

Під господарською діяльністю розуміється діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність [1].

Державна реєстрація особи (осіб) як суб'єкта господарювання являє собою певний процес. Умовно його можна розділити на кілька етапів: 1) підготовка та подання необхідних документів до органу державної реєстрації (передреєстраційна підготовка); 2) розгляд і перевірка документів, що надійшли до органу державної реєстрації (процедурний процес); 3) прийняття рішення та видача свідоцтва про державну реєстрацію суб'єкта господарювання (кінцевий результат).

Відповідно до ст. 11 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань», відомості про державну реєстрацію, включені до реєстру, є відкритими для загального ознайомлення (крім реєстраційних номерів облікових карток платників податків та паспортних даних).

Діяльність незареєстрованого суб'єкта господарювання, що підлягає державній реєстрації, заборонена. Доходи, отримані таким суб'єктом, визнаються незаконними та підлягають вилученню в Державний бюджет України у встановленому законом порядку. Існування норми щодо односторонньої реституції утримує осіб від здійснення господарської діяльності без державної реєстрації.

Згідно зі ст. 247 Господарського кодексу (ГК) України, у разі здійснення суб'єктом господарювання діяльності, що суперечить закону або установчим документам, до нього може бути застосовано адміністративно-господарську санкцію у вигляді скасування державної реєстрації та ліквідації його. У разі ліквідації суб'єкта господарювання до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців вноситься відповідний запис

Однак, суб'єкт господарювання має право оскаржити до суду рішення будь-якого органу державної влади або органу місцевого самоврядування щодо застосування до нього адміністративно-господарських санкцій. Збитки, завдані суб'єкту господарювання у зв'язку з неправомірним застосуванням до нього адміністративно-господарських санкцій, підлягають відшкодуванню в порядку, встановленому законодавством.

При цьому, у Кримінальному кодексі (КК) України [5] передбачено кримінальну відповідальність за вчинення низки кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, більшість з яких, пов'язані з використанням фіктивних суб'єктів підприємницької діяльності. Кримінальні правопорушення, що вчинюють з використанням фіктивних підприємств, набули масштабів, що становлять дедалі більшу загрозу економічній безпеці України, оскільки завдяки цій технології певна частина оборотного капіталу в державі перебуває в тіньовому обігу. Правоохоронна практика свідчить, що на етапі підготовки до вчинення кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності злочинці здійснюють державну реєстрацію фіктивних підприємств або придбання вже зареєстрованих фірм. Усі фіктивні підприємства мають однакові цілі й завдання та різняться лише способом легалізації.

Засобами державного регулювання у сфері господарювання, спрямованими на забезпечення єдиної державної політики у цій сфері та захисті економічних і соціальних інтересів держави, суспільства та окремих споживачів є ліцензування, патентування видів господарської діяльності та квотування [1].

Правові засади ліцензування, патентування певних видів господарської діяльності та квотування визначаються виходячи з конституційного права кожного на здійснення підприємницької діяльності, не забороненої законом, а також принципів господарювання, встановлених у ст. 6 ГК України.

Необхідність в одержанні ліцензії виникає у випадках, передбачених законодавством, а саме за умови, якщо вид діяльності, яким збирається займатися суб'єкт господарювання, передбачений ст. 9 Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» [7]. Органи ліцензування оприлюднюють ліцензійні умови і зміни до них на своєму офіційному веб-сайті. У разі внесення змін до ліцензійних умов у частині зміни переліку документів, що додаються до заяви про отримання ліцензії, цими ж змінами встановлюється строк подачі цих додаткових документів, який не може бути меншим, ніж два місяці з дня опублікування змін до ліцензійних умов.

Ліцензування господарської діяльності за її видами є складовою державного регулювання економіки, мета якого – забезпечення єдиної державної політики в цій сфері, а також захист основних економічних і соціальних інтересів громадян. Головним завданням ліцензування є захист основних інтересів держави, її громадян шляхом установлення з боку держави певних умов і правил здійснення видів господарської діяльності. Тобто сам по собі факт державної реєстрації в деяких випадках ще не дає зареєстрованому суб'єкту права займатися господарською діяльністю.

Залежно від особливостей провадження виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню, вимоги ліцензійних умов встановлюються стосовно суб'єкта господарювання загалом та /або відносно кожного місця провадження виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню.

Ліцензійними умовами встановлюються зміст та форма: 1) заяв про отримання, переоформлення ліцензії, зупинення та відновлення дії ліцензії в повному обсязі або частково, розширення або звуження провадження виду господарської діяльності ліцензіатом; 2) відомостей, що додаються до заяви про отримання ліцензії; 3) опису документів, що подаються для отримання ліцензії; 4) документів щодо кожного місця провадження господарської діяльності [7].

На законодавчому рівні визначено органи ліцензування, що виконують завдання регуляторної політики щодо визначення умов ліцензування для кожного з видів господарської діяльності, зокрема:

1) Міністерство внутрішніх справ України (далі – МВС України) ліцензує виробництво, ремонт і торгівлю вогнепальною зброєю невійськового призначення та боєприпасів до неї; надання послуг, пов'язаних з охороною державної та іншої власності, охорони громадян; відкриття і функціонування стрільницьких тирів, стрільбищ невійськового призначення, мисливських стелів; виробництво, торгівлю піротехнічними засобами тощо;

2) Міністерство фінансів України – виробництво дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння організованого утворення, напівдорогоцінного каміння, виготовлення й торгівлю виробами з них, збирання, первинне опрацювання відходів і брухту з них; виготовлення бланків цінних паперів, документів суворої звітності; страхову діяльність; випуск та проведення лотерей; розроблення, виробництво, упровадження, сертифікаційні випробування, увезення, вивезення голографічних захисних елементів; організацію діяльності з проведення азартних ігор;

3) Державна служба України з питань праці – посередництво у працевлаштуванні за кордоном; організацію професійної діяльності у сфері надання соціальних послуг;

4) Державна митна служба України – посередницьку діяльність митного брокера та митного перевізника;

5) Державний департамент ветеринарної медицини – виробництво оптову, та роздрібну торгівлю ветеринарними медикаментами і препаратами; проведення дезінфекційних, дезінсекційних, дератизаційних робіт (на об'єктах ветеринарного контролю); ветеринарну практику;

6) Міністерство охорони здоров'я України (далі – МОЗ України) – медичну практику; проведення дезінфекційних, дезінсекційних, дератизаційних робіт (крім робіт на об'єктах ветеринарного контролю); переробку донорської крові та її компонентів, виготовлення з них препаратів тощо.

До цього переліку можна також віднести Національний банк України та Державну комісію з цінних паперів і фондового ринку, що ліцензує певні види діяльності на ринку цінних паперів (тобто підприємницьку діяльність з перерозподілу фінансових ресурсів за допомогою цінних паперів та організаційного, інформаційного, технічного, комунального й іншого обслуговування) у разі, якщо це основний вид діяльності.

Слід згадати і про діяльність держави із захисту економічної конкуренції. Сьогодні у сфері захисту економічної конкуренції діє більше сотні нормативно-правових актів різної юридичної сили. Однак основні положення щодо захисту економічної конкуренції закріплені у ГК України (глава 3 «Обмеження монополізму та захист суб'єктів господарювання і споживачів від недобросовісної конкуренції»).

Держава підтримує конкуренцію як змагання між суб'єктами господарювання, що забезпечує завдяки їх власним досягненням здобуття ними певних економічних переваг, внаслідок чого споживачі та суб'єкти господарювання отримують можливість вибору необхідного товару і при цьому окремі суб'єкти господарювання не визначають умов реалізації товару на ринку. Органам державної влади і органам місцевого самоврядування, що регулюють відносини у сфері господарювання, забороняється приймати акти або вчиняти дії, що визначають привілейоване становище суб'єктів господарювання тієї чи іншої форми власності, або ставлять у нерівне становище окремі категорії суб'єктів господарювання чи іншим способом порушують правила конкуренції. У разі порушення цієї вимоги органи державної влади, до повноважень яких належить контроль та нагляд за додержанням антимонопольно-конкурентного законодавства, а також суб'єкти господарювання можуть оспорювати такі акти в установленому законом порядку [1].

Принципові зміни характеру економічних відносин, формування нових ринкових механізмів, що потребували правової охорони, визначили потребу врегулювання господарсько-правового інституту фінансової неспроможності (банкрутства). Незважаючи на значну кількість випадків визнання підприємств банкрутами, з огляду на практику господарських судів, є очевидними вкрай низькі результати виявлення правоохоронними органами численних спроб зловмисників використати цей інститут для списання податкових зобов'язань і приховування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності.

Базовим нормативно-правовим актом, що регулює відносини фінансової неспроможності в нашій країні, є Кодекс України з процедури банкрутства [3]. Відповідно до цього Кодексу щодо боржника – юридичної особи застосовуються такі судові процедури: а) розпорядження майном боржника; б) санація боржника; в) ліквідація банкрута; щодо боржника – фізичної особи застосовуються такі судові процедури: а) реструктуризація боргів боржника; б) погашення боргів боржника.

Процедура погашення боргів боржника вводиться у справі про неплатоспроможність разом з визнанням боржника банкрутом, а процедури санації боржника або ліквідації банкрута здійснюються з дотриманням вимог законодавства про захист економічної конкуренції. Поряд із цим, відповідно до ст. 219 КК України доведення до банкрутства, тобто умисне, з корисливих мотивів, іншої особистої заінтересованості або в інтересах третіх осіб вчинення громадянином -

засновником (учасником) або службовою особою суб'єкта господарської діяльності дій, що призвели до стійкої фінансової неспроможності суб'єкта господарської діяльності, якщо це завдало великої матеріальної шкоди державі чи кредитору передбачає кримінальну відповідальність [5].

Нині, це єдина кримінально-правова норма, що покликана охороняти суспільні відносини у цій сфері, оскільки, відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» [6] кримінальні правопорушення, передбачені ст. 218 («Фіктивне банкрутство»), 220 («Приховування стійкої фінансової неспроможності») та 221 («Незаконні дії в разі банкрутства») було декриміналізовано.

На нашу думку, у процесі розробки ефективних методик розслідування кримінальних правопорушень необхідно замислитись щодо запровадження кримінальної відповідальності для юридичних осіб й відповідно визнання останніх суб'єктами кримінальних правопорушень, зокрема, у сфері господарської діяльності.

Під час дослідження правових засад господарської діяльності в Україні було встановлено, що концепція кримінальної відповідальності організацій (юридичних осіб) має як активних прихильників, так і супротивників. Перші пояснюють свою позицію, ґрунтуючись на кількох важливих обставинах: по-перше, законним правам й інтересам значної кількості людей юридичні особи заподіюють величезну шкоду, що значно перевищує збитки, яких може завдати окремий громадянин, навіть з використанням свого службового становища в організації; по-друге, вина за заподіяння шкоди тією чи іншою мірою може стосуватися всіх або більшості учасників юридичної особи, причому всіх їх неможливо притягнути до кримінальної відповідальності через складнощі процесу доказування; по-третє, прихильники концепції відзначають зв'язок, що історично склався, між кримінальним, адміністративним і фінансовим правом (в яких норми про відповідальність юридичних осіб мають давню історію).

При цьому, варто додати, що інститут кримінальної відповідальності корпорацій (юридичних осіб) є однією з характерних особливостей кримінального права багатьох держав з розвинутою ринковою економікою. Спочатку цей інститут був характерний для країн з англосаксонською системою права, але згодом його сприйняли і багато країн континентальної Європи (Нідерланди, Фінляндія, Португалія, Франція, Данія, Люксембург) та Азії (Ліван, Сирія, Китай, Індія, Японія).

Наприклад, за американським законодавством, корпорації (організації), несуть відповідальність за різні правопорушення з широким діапазоном. Корпораціям можна висувати кримінальні звинувачення за шахрайства, обман споживачів, фіксування цін, недобросовісну рекламу, інституційну корупцію тощо.

Що стосується європейської правової доктрини, то на початку 1929 р. Міжнародний конгрес з кримінального права, що відбувся в Бухаресті, висловився за запровадження кримінальної відповідальності для юридичних осіб. Пізніше, Комітет міністрів-членів Ради Європи прийняв Рекомендації № 88 (18) щодо відповідальності підприємств – юридичних осіб за правопорушення, учинені під час ведення господарської діяльності. Додаток до Рекомендацій вказує на те, що на підприємства – юридичні особи повинна накладатися відповідальність за правопорушення, вчинені ними під час ведення своєї діяльності, навіть якщо правопорушення не було пов'язано з виконуваними підприємством завданнями. Підприємство повинне нести відповідальність незалежно від того, чи було встановлено конкретну фізичну особу, в діях якої були ознаки складу кримінального правопорушення. Якщо ж таку особу встановлено, то залучення до відповідальності підприємства не повинне звільняти від відповідальності фізичну особу, винну в правопорушенні, і, відповідно, навпаки. Зокрема, особи, які виконують управлінські функції на підприємстві, мають відповідати за порушення своїх обов'язків, якщо це призвело до вчинення правопорушення [9, с. 363].

Сьогодні більшість країн, що входять до Європейської співдружності, містять відповідні положення у своєму законодавстві. В Україні проблема запровадження інституту кримінальної відповідальності організацій перебуває на стадії вирішення. Це зумовлено не лише інтеграційними процесами. Існують і внутрішньодержавні чинники: використання організаційно-правової форми юридичних осіб сьогодні стало складовою більшості кваліфікованих кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, що потребує вжиття адекватних заходів кримінально-правового характеру.

Висновки. Правовими засадами господарської діяльності в Україні є: 1) Конституція України – визначає основу функціонування господарської діяльності: основні права, свободи й обов'язки суб'єкта господарювання, сферу компетенції органів державної влади тощо; 2) міжнародні договори України – визначають міжнародно-правові орієнтири у господарській діяльності,

здійснення суб'єктами зовнішньо-економічної діяльності, а також спільні заходи у боротьбі та запобіганні кримінальним правопорушенням у зазначеній сфері; 3) законодавчі нормативно-правові акти – регламентують питання правового забезпечення господарської діяльності: окреслюють ключові сфери суспільних відносин; встановлюють організаційні засади; визначають систему суб'єктів господарської діяльності, вид та міру покарання за вчинення кримінально-протиправних діянь, порядок відшкодування шкоди завданої кримінальним правопорушенням тощо; 4) підзаконні нормативно-правові акти – надають юридичної сили документам з організації господарської діяльності на державному та місцевому рівнях відповідно; 5) відомче (локальне) правове регулювання – полягає у деталізації (конкретизації) положень нормативно-правових актів вищого рівня правового регулювання, а саме тих, що стосуються окремих елементів системи/механізму господарської діяльності.

У законодавстві низки країн континентальної Європи намітилася тенденція до запровадження інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб, або до його розширення, з метою отримання найбільш потужного важеля дії на тих юридичних осіб, у яких службовці під час виконання своїх професійних обов'язків учиняють кримінальні правопорушення з метою отримання вигоди для організацій. Негайне розроблення спеціальних приписів щодо кримінальної відповідальності юридичних осіб та доповнення кримінального законодавства правовими нормами з цього приводу в Україні є наразі актуальним питанням яке потребує законодавчої імплементації.

Список використаних джерел:

1. Господарський кодекс України: Закон від 16 січ. 2003 р. № 436-IV. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15/print>
2. Історія держави і права України: підручник. У 2-х т. / За ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина. Кол. авторів: В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. О. Святоцький та ін. К.: Видавничий дім «ІнЮре», 2000. Т. 2. 552 с.
3. Кодекс України з процедур банкрутства: Закон від 18 жовт. 2018 р. № 2597-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19/print>
4. Конституція України: Закон від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
5. Кримінальний кодекс України: Закон від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності : Закон від 15 лист. 2011 р. № 4025-VI. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4025-17#Text>
7. Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон від 02 берез. 2015 року № 222-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/22219#Text>
8. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 серпня 2021 року «Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року» : Указ Президента України від 11 серп. 2021 р. №347/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#Text>
9. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : монографія. Київ, 2006. 1048 с.

ПОНЯТТЯ ТА ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВИХ ЗАСАД ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ ЯК СУБ'ЄКТІВ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ

THE CONCEPT AND GENERAL CHARACTERISTICS OF THE LEGAL BASIS OF THE ACTIVITIES OF THE PROSECUTOR'S OFFICE AS A SUBJECT OF THE SECURITY AND DEFENSE SECTOR

Метою статті є визначення сутності, значення та критерії поділу правових засад діяльності органів прокуратури як суб'єктів сектору безпеки і оборони; здійснення характеристики основних з них. Акцентовано увагу на важливості виокремлення та здійснення характеристики правових засад діяльності органів прокуратури. Наголошено, що від того, наскільки повно й якісно визначено правові засади функціонування сектору безпеки і оборони, а також його окремих суб'єктів, зокрема прокуратури України, на пряму залежить ефективність здійснення як у цілому захисту національних інтересів від потенціальних і реальних загроз, так і реалізації окремих напрямів їх діяльності. З'ясовано, що аналіз правових засад діяльності прокуратури як суб'єкта сектору безпеки і оборони має одне з вирішальних значень у контексті дослідження системи таких суб'єктів у цілому та визначення місця даного органу в ній. Встановлено, що правові засади діяльності органів прокуратури як суб'єктів сектору безпеки і оборони представлені сукупністю нормативно-правових актів, положення яких регламентують діяльність органів прокуратури як суб'єктів сектору безпеки і оборони. Обрано критерій поділу правових засад діяльності органів прокуратури як суб'єктів сектору безпеки і оборони, з урахуванням якого слід розглядати увесь масив вказаних нормативно-правових актів, що регламентують діяльність органів прокуратури. Здійснено аналіз нормативно-правових актів, які визначають правові засади діяльності органів прокуратури як суб'єктів сектору безпеки і оборони, від акта, що має найбільшу юридичну силу, до актів, наділених найменшою. Особливе місце в системі нормативно-правового регулювання посідають підзаконні нормативно-правові акти, що визначають правові засади діяльності органів прокуратури як суб'єктів сектору безпеки і оборони. Виокремлено й охарактеризовано наступні групи нормативно-правових актів, що всукупності становлять правові засади діяльності органів прокуратури як суб'єктів сектору безпеки і оборони: Конституція України, міжнародні договори України, закони України, в тому числі кодифіковане законодавство, підзаконні нормативно-правові акти.

Ключові слова: органи прокуратури, сектор безпеки і оборони, правові засади, нормативно-правові акти, Конституція України, міжнародні договори України, законодавчі нормативно-правові акти, підзаконні нормативно-правові акти.

The purpose of the article is to determine the essence, meaning and criteria for dividing the legal basis of the activities of the prosecutor's office as subjects of the security and defense sector; carrying out the characteristics of the main ones. Attention has been focused on the importance of distinguishing and characterizing the legal basis of the activities of the prosecutor's office. It has been emphasized that the effectiveness of the overall protection of national interests from potential and real threats, as well as the implementation of individual areas of their activity. It has been found that the analysis of the legal basis of the activity of the prosecutor's office as a subject of the security and defense sector has one of the decisive values in the context of the study of the system of such subjects as a whole and the determination of the place of this body

in it. It has been established that the legal basis of the activity of the prosecutor's office as subjects of the security and defense sector is represented by a set of normative legal acts, the provisions of which regulate the activity of the prosecutor's office as subjects of the security and defense sector. The criterion for dividing the legal bases of the activity of the prosecutor's office as subjects of the security and defense sector has been chosen, taking into account the entire array of the specified legal acts regulating the activity of the prosecutor's office. An analysis of normative legal acts has been carried out, which determine the legal basis of the activities of the prosecutor's office as subjects of the security and defense sector, from the act with the greatest legal force to the acts endowed with the least. A special place in the system of normative and legal regulation is occupied by sub-legal normative and legal acts that determine the legal basis of the activities of the prosecutor's office as subjects of the security and defense sector. The following groups of normative legal acts, which collectively constitute the legal basis for the activities of the prosecutor's office as subjects of the security and defense sector, have been singled out and characterized: the Constitution of Ukraine, international treaties of Ukraine, laws of Ukraine, including codified legislation, subordinate normative legal acts.

Key words: *prosecutor's office, security and defense sector, legal principles, normative legal acts, Constitution of Ukraine, international treaties of Ukraine, legislative normative legal acts, subordinate normative legal acts.*

Постановка проблеми. Будь-які суспільні відносини підпадають під регламентацію значної кількості нормативно-правових актів, що в сукупності визначають правові засади їх функціонування. І якщо діяльність пересічних громадян, недержавних підприємств, установ, організацій підпадає під загальнодозвільний тип правового регулювання, який передбачає правило: «дозволено все, окрім того, що прямо заборонено законом», то здійснення державної влади відбувається в межах спеціально-дозвільного режиму: «дозволено тільки те, що прямо передбачено законом» [1, с. 190]. А тому від того, наскільки повно й якісно визначено правові засади функціонування сектору безпеки і оборони, а також його окремих суб'єктів, зокрема прокуратури України, напряму залежить ефективність здійснення як у цілому захисту національних інтересів від потенціальних і реальних загроз, так і реалізації окремих напрямів їх діяльності. Аналіз правових засад діяльності прокуратури як суб'єкта сектору безпеки і оборони має одне з вирішальних значень у контексті дослідження системи таких суб'єктів у цілому та визначення місця даного органу в ній.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Сутність сектору безпеки і оборони, система його суб'єктів, їх правовий статус і механізм реалізації ними своїх повноважень неодноразово висвітлювали в наукових напрацюваннях такі вчені, як О.М. Бандурка, К.В. Бондаренко, В.К. Городенко, О.В. Джафарова, О.Ю. Дрозд, О.М. Кальчук, О.М. Кобилянський, Т.Є. Колеснік, А.Г. Мосейко, С.П. Пономарьов, В.Б. Пчелін, В.Л. Синчук, Г.П. Ситник, Н.А. Сімонян, В.В. Сокурченко, М.М. Стефанчук, В.П. Тютюнник, В.В. Циганов, С.О. Шатрава, О.М. Шевчук й інші. Проте, незважаючи на неоспорювану теоретичну та праксеологічну цінність названих здобутків, чимало питань залишилось малодослідженими чи недослідженими взагалі. Зокрема, залишилося поза увагою питання про характеристику органів прокуратури як суб'єктів сектору безпеки і оборони, в тому числі правових засад їх діяльності в цій сфері суспільного життя.

Метою статті є визначення сутності, значення та критерії поділу правових засад діяльності органів прокуратури як суб'єктів сектору безпеки і оборони; здійснення характеристики основних з них.

Виклад основного матеріалу. По-перше, аналіз правових засад діяльності органів прокуратури дозволить комплексно дослідити систему нормативно-правового регулювання суспільних відносин, що виникають і знаходять свій розвиток у сфері функціонування сектору безпеки і оборони. Це надасть змогу встановити найважливіші нормативно-правові акти, які визначають правові засади діяльності прокуратури як суб'єкта сектору безпеки і оборони. Унаслідок чого, по-друге, стане можливим визначити прогалини нормативно-правової регламентації функціонування даної сфери суспільних відносин, недоліки законодавчого закріплення діяльності прокуратури як суб'єкта сектору безпеки і оборони. При цьому слід зазначити, що вчені-правознавці, використовуючи категорію «правові засади» у відповідних дослідженнях, можуть позначати нею різні за своєю суттю явища. Зокрема, з позиції В.Б. Пчеліна, існує як мінімум два підходи до розуміння сутності категорії «правові засади». Відповідно до більш широкого підходу до її розу-

міння, до її змісту включається як основи нормативно-правового регулювання відповідної сфери суспільних відносин, так й інші їх структурні елементи – систему суб'єктів, основи їх правового статусу, тощо. У другому випадку, наголошує вчений, йдеться про вузьке розуміння правових засад як виключно нормативних основ функціонування певної сфери суспільних відносин. При цьому останній з названих вище підходів до розуміння сутності категорії «правові засади» є найбільш поширеним у правовій науці [2, с. 108]. Такий підхід використовується й у представленому науковому дослідженні. Тобто мова йде про сукупність нормативно-правових актів, положення яких регламентують діяльність органів прокуратури як суб'єктів сектору безпеки і оборони.

Досліджуючи правові засади діяльності органів прокуратури як суб'єктів сектору безпеки і оборони, слід відмітити той факт, що на сьогодні існує доволі значна кількість нормативно-правових актів, у приписах яких такі засади знайшли свою об'єктивізацію. При цьому деякі з таких нормативно-правових актів будуть визначати загальні засади функціонування органів прокуратури, а решта здійснювати регламентацію лише окремих напрямів їх діяльності як суб'єктів сектору безпеки і оборони. Саме тому необхідним є обрання певного критерію, з урахуванням якого слід розглядати увесь масив вказаних нормативно-правових актів. У такому разі справедливою виглядає позиція відносно того, що, враховуючи дію принципу законності, який знаходить свій прояв у межах будь-яких легітимних суспільних відносин, нормативно-правові акти, що визначають правові засади їх функціонування необхідно розглядати з урахуванням юридичної сили окремого з них [3, с. 54]. Ось чому нормативно-правові акти, які визначають правові засади діяльності органів прокуратури як суб'єктів сектору безпеки і оборони, будуть проаналізовані нами від акта, що має найбільшу юридичну силу, до актів, наділених найменшою.

Найвищу юридичну силу має Конституція України від 28 червня 1996 року, про що власне й вказано в ч. 1 ст. 8 Основного Закону України [4]. І хоча Основний Закон України не містить безпосередніх згадок про правовий статус органів прокуратури як суб'єктів сектору безпеки і оборони, його положення закріплюють найважливіші правові засади їх. Зокрема, мова може йти про закріплення на рівні даного нормативно-правового акта завдань органів прокуратури, що вже є свідченням їх особливого місця в системі інших правоохоронних органів нашої держави. Також мова може йти й про об'єктивізацію в положеннях Конституції України загальноправових принципів, на основі яких побудовано діяльність будь-якого державного органу. Такі принципи будуть проаналізовані нами нижче. Не можна не відмітити й той факт, що Конституція України, як акт найвищої юридичної сили, є основою для прийняття всіх інших нормативно-правових актів, що визначають правові засади діяльності органів прокуратури як суб'єктів сектору безпеки і оборони.

Дещо схоже за Основний Закон України значення, в контексті досліджуваного питання, буде набувати наступна група нормативно-правових актів, на рівні яких закріплено правові засади діяльності органів прокуратури як суб'єктів сектору безпеки і оборони. У даному випадку мова йде про міжнародні договори України, під якими відповідно до ст. 2 Закону України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 року слід розуміти укладені в письмовій формі з іноземною державою або іншим суб'єктом міжнародного права, який регулюється міжнародним правом, незалежно від того, міститься договір в одному чи декількох пов'язаних між собою документах, і незалежно від його конкретного найменування (договір, угода, конвенція, пакт, протокол тощо) [5].

Зокрема, мова може йти про нормативне закріплення життєво важливих інтересів людини, суспільства та держави в цілому, що знайшло свою об'єктивізацію в наступних міжнародних договорах України: Загальна декларація з прав людини від 10 грудня 1948 року; Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року; Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 року; тощо. При цьому слід відмітити й низку міжнародних договорів України, які регламентують діяльність будь-якого суб'єкта сектору безпеки і оборони, в тому числі прокуратури, наприклад: Європейську конвенцію про боротьбу з тероризмом від 27 січня 2002 року; Конвенцію Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму від 16 травня 2005 року; Європейську конвенцію про незастосування строків давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів від 25 січня 1974 року; Конвенцію проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 року; Міжнародну конвенцію про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців від 4 грудня 1989 року; Міжнародну конвенцію про боротьбу з бомбовим тероризмом від 15 грудня 1997 року; Міжнародну конвенцію про боротьбу з фінансуванням тероризму від 9 грудня 1999 року; Конвенцію Ради Європи про запобігання тероризму від 16 травня

2006 року; Міжнародну конвенцію про боротьбу з актами ядерного тероризму від 14 вересня 2005 року; тощо.

Наступну групу нормативно-правових актів, які визначають правові засади діяльності органів прокуратури як суб'єктів сектору безпеки і оборони, становлять закони України. Як цілком слушно наголошують окремі з науковців, у правовому регулюванні значна роль належить законам – прийнятим в особливому порядку нормативно-правовим актам з основних питань життя держави, що безпосередньо відображають загальнодержавну волю й мають вищу (після Конституції України) юридичну силу. При цьому відмічається той факт, що значення законів у ході становлення правової держави постійно зростає, оскільки верховенство закону є невід'ємною ознакою демократичної правової держави [6, с. 104; 7, с. 232].

Так, говорячи про правові засади діяльності прокуратури як суб'єкта сектору безпеки і оборони, що визначені в положеннях відповідних законів, у першу чергу, мову слід вести про Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року, положення якого визначають та розмежовуються повноваження державних органів у сферах національної безпеки і оборони, створюють основу для інтеграції політики та процедур органів державної влади, інших державних органів, функції яких стосуються національної безпеки і оборони, сил безпеки і сил оборони, визначають систему командування, контролю та координації операцій сил безпеки і сил оборони, запроваджують всеосяжний підхід до планування в сферах національної безпеки і оборони, забезпечуючи у такий спосіб демократичний цивільний контроль над органами та формуваннями сектору безпеки і оборони [8]. Окрім цього, слід вказати на Закон України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року, який визначає правові засади організації та діяльності прокуратури України, статус прокурорів, порядок здійснення прокурорського самоврядування, а також систему прокуратури України [9]. Разом із тим слід відмітити, що обидва з названих вище ключових нормативно-правових актів не вказують на органи прокуратури як на одного з суб'єктів сектору безпеки і оборони, що, як ми наголошували раніше, потребує відповідних законодавчих редагувань. При цьому як свідчить порівняльний аналіз положень вказаних нормативно-правових актів із положеннями актів, які будуть розглянуті нижче, прокуратура виконує значну кількість завдань і функцій, спрямованих на охорону й захист національних інтересів України від потенційних та реальних загроз.

Так, цілою низкою законів України визначено правові засади діяльності прокуратури як суб'єкта сектору безпеки і оборони за найрізноманітнішими напрямками. В якості прикладу таких законів слід назвати наступні: Закон України «Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів)» від 23 вересня 2021 року; Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 6 грудня 2019 року; Закон України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень» від 5 червня 2012 року; Закон України «Про протидію торгівлі людьми» від 20 вересня 2011 року; Закон України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року; Закон України «Про захист суспільної моралі» від 20 листопада 2003 року; Закон України «Про державний контроль за використанням та охороною земель» від 19 червня 2003 року; Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18 лютого 1992 року тощо.

Розглядаючи дану групу нормативно-правових актів, положення яких визначають правові засади діяльності органів прокуратури як суб'єктів сектору безпеки і оборони, не можна оминати увагою кодифіковане законодавство. Як цілком слушно зауважують із цього приводу, значення кодифікації у впорядкуванні законодавства важко недооцінити. При цьому окремі з дослідників небезпідставно вважають, що кодифікація є найбільш удосконаленою формою систематизації законодавства. Правовою метою кодифікації є впорядкування нормативної основи права, забезпечення найбільш доцільного процесу реалізації права [10, с. 63]. Так, відповідно до ст. 7 Кодексу України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року прокурор здійснює нагляд за додержанням законів при застосуванні заходів впливу за адміністративні правопорушення шляхом реалізації повноважень щодо нагляду за додержанням законів при застосуванні заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян [11]. Згідно з приписами ст. 96-1 Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року клопотання прокурора, якщо кримінальне провадження закривається ним, є однією з підстав застосування спеціальної конфіскації [12]. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року передбачає повноваження прокурора як процесуального керівника досудовим розслідуванням [13]. У ст. 22 Кримінально-виконавчого кодексу України від 11 липня 2003 року зазначено, що про-

курор здійснює нагляд за додержанням законів в органах і установах виконання покарань при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян [14].

Особливе місце в системі нормативно-правового регулювання посідають підзаконні нормативно-правові акти, що визначають правові засади діяльності органів прокуратури як суб'єктів сектору безпеки і оборони. Проте їх детальна характеристика буде висвітлена нами в окремому науковому дослідженні.

Висновки. Отже, правові засади діяльності органів прокуратури представлені сукупністю нормативно-правових актів, положення яких регламентують діяльність органів прокуратури як суб'єктів сектору безпеки і оборони. Як свідчить проведений вище аналіз, у приписах Конституції України та міжнародних договорів України закріплено основоположні правові засади діяльності органів прокуратури як суб'єктів сектору безпеки і оборони, зокрема: визначено основи правового статусу даного правоохоронного органу; регламентовано основні завдання; визначено основні напрями її діяльності. Більш детально вказані аспекти нормативно-правової регламентації діяльності органів прокуратури як суб'єктів сектору безпеки і оборони наведено в приписах відповідних законів України, в тому числі актах кодифікованого законодавства. Порівняльний аналіз наведених вище нормативно-правових актів свідчить про те, що в положеннях тих актів, які визначають основи правового статусу прокуратури (Конституція України, Закону України «Про прокуратуру»), а також визначають правові засади функціонування сектору безпеки і оборони (Закону України «Про національну безпеку України»), на органи прокуратури як суб'єктів сектору безпеки і оборони не вказується. Проте у приписах спеціальних законах України, які визначають правові засади реалізації окремих напрямів діяльності суб'єктів сектору безпеки і оборони, в тому числі органів прокуратури, наявні приписи щодо їх функціонального призначення в якості таких суб'єктів. Таке положення справ потребує свого негайного виправлення шляхом внесення законодавчих змін, в першу чергу, до Закону України «Про національну безпеку» та Закону України «Про прокуратуру». На підзаконному нормативно-правовому рівні в оперативний спосіб визначаються повноваження відповідних структурних підрозділів прокуратури, корегуються їх завдання та функції, деталізуються певні напрями діяльності органів прокуратури як суб'єктів сектору безпеки і оборони.

Список використаних джерел:

1. Скаун О.Ф. Теорія права і держави: Підручник. 2-ге видання. Київ : Алерта; КНТ; ЦУП, 2010. 520 с.
2. Пчелін В.Б. Сутність нормативно-правового регулювання організації адміністративного судочинства України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 6. Т. 2. С. 106–109.
3. Пчелін В.Б. Організація адміністративного судочинства України: правові засади : дис. ... доктора юрид. наук: спец. 12.00.07. Харків, 2017. 485 с.
4. Конституція України: закон України від 28.06.1996 № 254к/96 ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
5. Про міжнародні договори України: закон України від 29.06.2004 № 1906-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 50. Ст. 540.
6. Панова І.В. Контрольна діяльність обласних державних адміністрацій у сфері фінансів та бюджету: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Харків, 2004. 190 с.
7. Кікінчук В.Ю. Рівні правового регулювання проходження служби в органах внутрішніх справ. *Вісник ХНУВС*. 2012. № 4 (59). Ч.2. С. 228–234.
8. Про національну безпеку України: закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.
9. Про прокуратуру: закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2-3. Ст. 12.
10. Рогач О.Я. Кодифікаційні акти в системі законодавства України: дис. ... кандидата юрид. наук: спец. 12.00.01. Ужгород, 2003. 209 с.
11. Кодекс України про адміністративні правопорушення: закон України від 07.12.1984 № 8073-X. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. № 51. Ст. 1122.
12. Кримінальний кодекс України: закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.
13. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.
14. Кримінально-виконавчий кодекс України: закон України від 11.07.2003 № 1129-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3-4. Ст. 21.

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.6.2.13>

АТАМАНЧУК В.М.

**СУЧАСНІ МОЖЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ
ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ
У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННО-ОБЧИСЛЮВАЛЬНИХ МАШИН
(КОМП'ЮТЕРІВ), СИСТЕМ ТА КОМП'ЮТЕРНИХ МЕРЕЖ
І МЕРЕЖ ЕЛЕКТРОЗВ'ЯЗКУ**

**MODERN POSSIBILITIES OF CONDUCTING FOR ENSIC EXAMINATIONS
DURING THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES IN THE FIELD
OF THE USE OF ELECTRONIC COMPUTING MACHINES (COMPUTERS),
SYSTEMS AND COMPUTER NETWORKS AND ELECTRONIC
COMMUNICATION NETWORKS**

У статті автор досліджує питання щодо видів та можливостей судових експертиз під час розкриття та розслідування кримінальних правопорушень у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку. На думку автора проблема інформаційної безпеки посилилась процесами проникнення практично у всі сфери життєдіяльності суспільства технічних засобів обробки та передачі інформації. Тому, об'єкт та предмет (експертне завдання) судових експертиз під час розкриття та розслідування кримінальних правопорушень у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку залежить в першу чергу від способу та механізму скоєння та приховування злочину. Принципово важливе значення для розкриття та розслідування кримінальних правопорушень у сфері використання комп'ютерних технологій, систем та мереж електрозв'язку займають спеціалізовані експертні дослідження. До яких законом було віднесено експертизу комп'ютерної техніки і програмних продуктів та експертизу телекомунікаційних систем та засобів. Незважаючи на це на сьогодні продовжуються науково-практичні дискусії щодо визначення видів судових експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері використання комп'ютерів, систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку, їх основних завдань дослідження, об'єктів, ідентифікаційного поля, ідентифікаційних завдань та переліку орієнтовних питань, які доцільно ставити перед експертом. Саме на цих питаннях автор зосередився у даній статті. З'ясовано, що комп'ютери, по їхньому специфічному призначенню, можуть бути віднесені до знарядь здійснення злочинів, як група приладів (інструментів), використовуваних для виконання деяких робіт. Наприклад: для виготовлення різного роду текстових і графічних документів; розробки і виготовлення програмних продуктів, що забезпечують досягнення злочинного результату; використання комп'ютера, як засобу зв'язку для прийому і передачі різного роду інформації; для несанкціонованого доступу до бази даних, для одержання інформації, яку можливо використовувати надалі в злочинних цілях.

Ключові слова: електронно-обчислювальні машини, судова експертиза, кримінальні правопорушення, комп'ютерна злочинність, інформаційна безпека, експертне дослідження.

In the article, the author examines issues related to the types and possibilities of forensic examinations during the disclosure and investigation of criminal offenses in the field of the use of electronic computing machines (computers), systems and computer networks and telecommunication networks. In the author's opinion, the problem of information security has been exacerbated by the penetration of technical means of information processing and transmission into almost all spheres of society's life. Therefore, the object and subject (expert task) of forensic examinations during the disclosure and investigation of criminal offenses in the field of use of electronic computing machines (computers), systems and computer networks and telecommunication networks depends primarily on the method and the mechanism of committing and concealing the crime. Specialized expert studies are of fundamental importance for the disclosure and investigation of criminal offenses in the field of the use of computer technologies, systems and telecommunication networks. To which the law included examination of computer equipment and software products and examination of telecommunication systems and means. Despite this, scientific and practical discussions continue today regarding the definition of types of forensic examinations during the investigation of criminal offenses in the field of the use of computers, systems and computer networks and telecommunications networks, their main research tasks, objects, identification field, identification tasks and a list of indicative questions that should be asked to the expert. The author focused on these questions in this article. It was found that computers, according to their specific purpose, can be classified as tools for committing crimes, as a group of devices (tools) used to perform some work. For example: for the production of various text and graphic documents; development and production of software products that ensure the achievement of a criminal result; using a computer as a means of communication for receiving and transmitting various types of information; for unauthorized access to the database, for obtaining information that can be used in the future for criminal purposes.

Key words: *electronic computing machines, forensic examination, criminal offenses, computer crime, informational security, expert research.*

Узагальнення світової практики щодо розкриття та розслідування кримінальних правопорушень у сфері використання електронно-обчислюваних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку свідчить про те, що перелік експертних досліджень, які можуть проводитися у провадженнях в межах кримінальних правопорушень цієї категорії є досить широким. До них можливо віднести традиційні експертизи (трасологічну, дактилоскопічну, техніко-криміналістичну експертизу документів тощо), судово-економічні (бухгалтерську, фінансово-економічну, аудиторську тощо), а також інші види судових експертиз, що відносяться до різних класів.

Така обставина в першу чергу свідчить про те, що розвиток мобільно-комп'ютерних технологій дав широкий спектр цифрових і повністю портативних пристроїв, які отримали назву – гаджет (мобільні телефони, смартфони, комунікатори, кишенькові комп'ютери, ноутбуки, планшетні комп'ютери), їх мобільних додатків (програм для мобільних пристроїв), сервісів (отримання, зберігання, обробка, пошук, передача інформації та ін. за допомогою мобільного пристрою) та засобів мобільного зв'язку (GSM, WAP, GPRS, Bluetooth, Wi-Fi, i.Max), що дозволило здійснювати операції з отримання, обробки та передачі інформації практично у всіх сферах життєдіяльності людини. Таким чином проблема інформаційної безпеки посилилась процесами проникнення практично у всі сфери життєдіяльності суспільства технічних засобів обробки та передачі інформації. Тому, об'єкт та предмет (експертне завдання) судових експертиз під час розкриття та розслідування злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку залежить від способу та механізму скоєння та приховування кримінального правопорушення.

Принципово важливе значення для розкриття та розслідування кримінальних правопорушень у сфері використання комп'ютерних технологій, систем та мереж електрозв'язку займають спеціалізовані експертні дослідження. До яких Науково-методичними рекомендаціями з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень затверджених наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 було віднесено 1) експертизу комп'ютерної техніки і програмних продуктів та 2) експертизу телекомунікаційних систем та засобів [1], вклю-

чивши їх до класу інженерно-технічних експертиз, що свідчить про те, що за своїм походженням електронно-обчислювальна техніка відноситься до інженерно-технічних розробок.

Незважаючи на це, починаючи з середини 90-х років минулого століття і до сьогодні у науково-криміналістичній спільності серед вчених та практиків продовжуються відбуватись дискусії щодо визначення видів судових експертиз під час розслідування злочинів у сфері використання комп'ютерів, систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку, їх основних завдань дослідження, об'єктів, ідентифікаційного поля, ідентифікаційних завдань та переліку орієнтовних питань, які доцільно ставити перед експертом.

Так, наприклад на сьогодні в спеціальній літературі назви експертизи комп'ютерної техніки і програмних продуктів так само як і експертизи телекомунікаційних систем та засобів термінологічно є нестійкими. Автори а також слідчі вживають різні найменування експертиз такі як: «комп'ютерна», «програмно-технічна», «комп'ютерно-технічна», «ІТ-експертиза» тощо. На нашу думку, це суттєво ускладнює підбір слідчим необхідного виду експертного дослідження, адже вищезазначені терміни не охоплюють всіх об'єктів дослідження, що також створює труднощі при постановці питань, які виносяться на вирішення експертові.

Досліджуючи це питання В.О. Мещеряков вважає доцільним поділ експертизи комп'ютерної техніки і програмних продуктів на комп'ютерну експрес-експертизу, комп'ютерну стандартну експертизу та комп'ютерну детальну експертизу [2, с. 331]. Справедливо критикуючи цю дефініцію Д.В. Пашнев поділяє зазначену експертизу на:

- експертизу технічних комп'ютерних засобів, об'єктами якої є персональні комп'ютери (стаціонарні, портативні), інтегровані системи (органайзери), вбудовані системи на основі мікропроцесорних контролерів (імобілайзери, транспондери, круїз-контролери та ін.), будь-які комплектуючі всіх вказаних компонентів (апаратні блоки, плати розширення, мікросхеми та ін.).

- експертизу програмного забезпечення, метою якої є дослідження яка досліджує модулі, пакетів, алгоритмів, вихідних текстів операційних та прикладних програм.

- експертизу даних, яка досліджує всі файли комп'ютерної системи, які не являються програмними модулями і такі, що підготовлені користувачем або самою системою [3, с. 147-149].

Заслугує окремої уваги й думка М.Г. Щербаковського, який виділяє: експертизу апаратних комп'ютерних засобів та експертизу даних і програмного забезпечення [4, с. 355]. Схожих поглядів притримуються й О.Р. Росинська та В.О. Усов, які зазначають, що у рамках проведення експертизи комп'ютерної техніки і програмних продуктів її можливо поділити на два види:

- технічну експертизу комп'ютерів та його комплектуючих. Проведення якої направлено для вивчення конструктивних особливостей і стану комп'ютера, його периферійних пристроїв, магнітних носіїв, комп'ютерних мереж, а також причин виникнення збоїв у роботі вищезазначеного обладнання;

- експертизи даних та програмного забезпечення, що здійснюється з метою дослідження інформації, яка зберігалася в комп'ютері та його магнітних носіях [5, с. 173].

Разом з тим, на думку О.І. Мотляха викладена вище точка зору хоча й заслуговує на увагу, однак потребує певного уточнення, оскільки після відокремлення їх у окремий вид експертиз, можуть виникнути певні труднощі у роботі слідчих під час вибору тієї чи іншої експертизи і визначенні категорії запитань, адже межа між ними має умовний характер. Тому, вчений підтримує позицію І.В. Гори, В.А. Колесника, А.В. Іщенко поділяє експертизу комп'ютерної техніки і програмних продуктів на:

- судову апаратно-комп'ютерну експертизу, завданнями якої є визначення видів, властивостей апаратного засобу, умов застосування, наявності фізичних дефектів, встановлює причинний зв'язок між можливостями апаратних засобів та результатами їх використання;

- судову програмно-комп'ютерну експертизу, яка визначає загальні характеристики операційної системи, її функціональні властивості, визначає фактичний стан програмного об'єкта, склад відповідних файлів, їх параметри тощо

- судову інформаційно-комп'ютерну експертизу, що встановлює властивості вид інформації у комп'ютерній системі, наявність відхилень від типових об'єктів (шкідливі вклучення, порушення цілісності тощо), встановлює первісний стан інформації на фізичних носіях тощо;

- судову комп'ютерно-мережеву експертизу, мета якої є визначення властивостей й характеристик апаратного засобу і програмного забезпечення, встановлення місця, конфігурації мережі та її компонентів, відповідності виявлених характеристик типовим для конкретного класу засобів мережної технології тощо [6, с. 183].

Окремої уваги, заслуговує думка Л.П. Паламарчук, яка розглядаючи види судових експертиз під час розслідування злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем і комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку виділяє:

– експертизу комп'ютерів і периферійних пристроїв, що проводиться з метою вивчення конструкційних особливостей і стану комп'ютера, його периферійних пристроїв, магнітних носіїв, комп'ютерних мереж, а також причин виникнення збоїв у роботі зазначеного обладнання;

– експертиза машинних даних і програмного забезпечення електронно-обчислювальних машин, яка досліджує вивчення інформації, що зберігається на комп'ютері та його магнітних носіях [7, с. 141]. До останніх можливо також віднести судову експертизу телекомунікаційних систем і засобів, яка є порівняно новим видом експертних досліджень, а тому формування наукових поглядів щодо її проведення та призначення знаходиться на початковій стадії розробок.

Слід також зазначити, що в окремих випадках, під час розслідування злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку можуть призначатися комплексні та комісійні експертизи. Комплексні експертизи в основному проводяться для вирішення завдань, що відносяться до господарчої, фінансової діяльності установ проводиться комплексна комп'ютерно-технічна та судово-бухгалтерська експертиза. З метою встановлення пристрою, на якому був виконаний документ, порівняння документу з зображенням у файлі установ призначається комплексна комп'ютерно-технічна та судово-технічна експертиза документів. Для вивчення споживчих властивостей, умов зберігання, вартості комп'ютерних засобів, програмного забезпечення проводиться комплексна комп'ютерно-технічна та судово-товарознавча експертиза. Для встановлення джерела походження програмних продуктів, відео-, аудіопродукції призначається комплексна комп'ютерно-технічна та експертиза об'єктів інтелектуальної власності.

Крім цього, дослідження останніх років показують, що все частіше при розслідуванні злочинів у сфері комп'ютерних технологій слідство стикається з необхідністю експертних досліджень мовної інформації, що передається комп'ютерними мережами. У цих випадках вчені криміналісти рекомендують призначати судово-лінгвістичні експертизи, об'єктом яких, на їхню думку, виступає мовна (текстова) інформація, зафіксована на тому чи іншому матеріальному носії. При цьому справедливо зазначається, що додаткові можливості для збору необхідних доказів можуть дати як сучасні можливості традиційних (судової авторознавчої експертизи), так і відносно нових експертиз, що порівняно недавно сформувалися (семантико-текстуальну експертизу), з метою встановлення екстремістських висловлювань, розпалювання національної, релігійної та расової ворожнечі, порушення прав інтелектуальної власності та ін.

Очевидно, що перед експертним дослідженням має бути чітко визначений його об'єкт та завдання. У зв'язку з цим, необхідно зазначити, що об'єктом криміналістичних досліджень судових експертиз під час розслідування злочинів у сфері використання комп'ютерних технологій є як машинний носій інформації так й сама комп'ютерна інформація, тобто інформація яка знаходиться на самому машинному носії, а саме:

- 1) електронно-обчислювальна техніка;
- 2) програмне забезпечення та допоміжна комп'ютерна інформація необхідна для його функціонування;
- 3) текстові та графічні документи (стандартні та електронні), виготовлені з використанням засобів автоматизації (обчислювальних систем, засобів передачі даних та копіювання інформації);
- 4) відео- та звукозапис, візуальна та аудіальна інформація, представлена у форматі мультимедіа;
- 5) комп'ютерні дані та відомості, представлені у форматах, що забезпечують їхнє автоматизоване зберігання, пошук, обробку та передачу (бази даних);
- 6) фізичні носії інформації різної природи (магнітні, магнітооптичні, оптичні та ін.);
- 7) телекомунікаційні системи, засоби, мережі і їх складові частини, а також інформація, що ними передається та обробляється тощо.

Важливу роль у призначенні експертизи під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку набуває правильна постановка питань експерту, які прямо залежать від завдань експертного дослідження. У зв'язку з цим, помилки у постановці питань експерту фактично виступає помилкою у визначенні завдання, що вирішує експертиза. Коло завдань та питань, що можуть бути поставлені експерту, при призначенні комп'ютерних

експертиз досить повно розкрито у криміналістичній літературі. Ці рекомендації можуть бути в повному обсязі використані при призначенні даних видів експертних досліджень. Зокрема, до основних можливо віднести ідентифікаційних та неідентифікаційних (діагностичні чи ситуаційні) завдання, що полягають в/у:

- установленні робочого стану комп'ютерно-технічних засобів;
 - установленні обставин, пов'язаних з використанням комп'ютерно-технічних засобів, інформації та програмного забезпечення;
 - виявленні інформації та програмного забезпечення, що містяться на комп'ютерних носіях;
 - установленні відповідності програмних продуктів певним версіям чи вимогам на його розробку;
 - визначенні характеристик та параметрів телекомунікаційних систем та засобів;
 - встановленні фактів та способів передачі (отримання) інформації в телекомунікаційних системах;
 - встановленні фактів та способів доступу до систем, ресурсів та інформації у сфері телекомунікацій;
 - визначенні якості надання телекомунікаційних послуг на рівні їх споживання;
 - встановленні конфігурації та робочого стану телекомунікаційних систем та засобів;
 - встановленні типу, марки, моделі та інших класифікаційних категорій телекомунікаційних систем та засобів;
 - дослідженні алгоритмів обробки інформації та її захисту у сфері телекомунікацій.
- У зв'язку з цим перед експертом можуть бути поставлені такі завдання щодо:
- установлення цільового призначення та функціональних можливостей пристроїв, що входять до складу комп'ютера;
 - установлення цільового призначення та функціональних можливостей програмного забезпечення;
 - установлення факту розробки та хронології розробки програмного забезпечення;
 - установлення факту розробки та хронологічних характеристик виготовлення текстових документів. Виявлення і відновлення умисне знищених текстових файлів різних форматів або їх фрагментів;
 - установлення фактів прийому та передачі факсимільних повідомлень за допомогою модемного зв'язку, відновлення текстів і хронології обміну інформацією;
 - установлення фактів здійснення фотомонтажу, монтажу відео та аудіозаписів. Встановлення авторства і хронологічних характеристик виконання зазначених робіт;
 - установлення фактів виготовлення печаток, штампів, бланків і іншої графічної продукції та визначення хронології виготовлення графічних документів;
 - встановлення фактів розробки, авторства та хронологічних характеристик відеопродукції (відеофільмів, рекламних роликів тощо), виготовлених з використанням 3D-технологій;
 - відновлення та аналіз відеоінформації низької якості, знятої з недостатньою експозицією, недостатньою освітленістю об'єктів або зіпсованої з інших причин;
 - відновлення та аналіз аудіоінформації низької якості, записаної в умовах сильного шуму, з недостатньою чутливістю мікрофона, зіпсованої за якимись іншими причинами тощо;
 - відновлення та аналіз інформації, що міститься в базах даних (інформаційні системи, бухгалтерія, довідники тощо). Відновлення умисне вилученої інформації або її фрагментів;
 - відновлення та аналіз інформації, захищеної від несанкціонованого доступу (подолання кодів, паролів тощо);
 - установлення цільового призначення і функціональних можливостей мережних Internet та Intranet – додатків;
 - встановлення технологічних сеансів роботи в мережі Internet, виявлення, аналіз і відновлення інформації, отриманої по протоколах HTTP, FTP, UUCP, POP (файли, повідомлення електронної пошти e-mail, відвідування сайтів Internet тощо);
 - установлення фактів розробки програмного забезпечення, призначеного для здійснення несанкціонованого доступу до комп'ютерних мереж;
 - установлення фактів розробки програмного забезпечення для здійснення несанкціонованого доступу до розподілених баз даних та серверам баз даних;
 - установлення фактів виготовлення або наявності на комп'ютері програмного забезпечення, призначеного для несанкціонованого здійснення розрахунків по кредитних картках в областях електронної комерції;

- встановлення фактів виготовлення та умисного поширення комп'ютерних вірусів, а також програм, що небезпечні з погляду порушення працездатності комп'ютерних мереж;
- встановлення фактів виготовлення в мережі Internet інформації, зміст і способи поширення якої не відповідають чинному законодавству України (порнографія, відео, фото, тексти і т.п.);

- аналіз безпеки Internet додатків, при виготовленні яких використовуються технології HTML, Java, VBA, XML, ASP, Sybase, Oracle, MS Jet, PostgreSQL і т.п.;

- встановлення фактів несанкціонованого доступу до інформаційних ресурсів корпоративних мереж та мережі Internet. Визначення комп'ютера, з якого здійснюється несанкціонований доступ до інформаційних ресурсів;

- безпека комп'ютерних мереж;

- безпека баз даних;

- оцінка комп'ютерної техніки.

Разом із технікою на експертизу можуть бути також представлені документи, виконані із застосуванням ним засобів комп'ютерної техніки, а також сама така техніка (різні принтери, розмножувальна апаратура та ін.). Як показують проведені наукові дослідження, на сьогоднішній день нерукописні реквізити документів на паперових носіях на 90-95%, або нанесені за допомогою друкарських пристроїв комп'ютерної техніки (матричні, струменеві, лазерні принтери), або комп'ютерні технології використовувалися для створення поліграфічних та посвідчувальних друкованих форм. У зв'язку з цим у ході розслідування комп'ютерного злочину перед слідством може стояти завдання встановлення суб'єкта, який виконав роздрукований документ, або ідентифікації та діагностики комп'ютерної техніки, що використовується для його виготовлення.

У зв'язку з цим перед експертом можуть бути поставлені такі завдання щодо встановлення:

- виду друкувального пристрою (принтер, сканер-копір, друкарська машина та ін.), його типу (матричне, струменеве, лазерне, друкарське), марки;

- чи вилучений документ вихідною роздрукованою файлу чи це його наступна копія;

- чи виконані вилучені в ході слідства документи на тому самому друкувальному пристрої;

- часу, витраченого на виготовлення вилучених документів (при розмноженні великої кількості копій);

- можливості виконання реквізитів документа з використанням засобів комп'ютерної техніки;

- конкретного друкуючого пристрою, на якому виконано документ.

У криміналістичній літературі справедливо зазначається, що вирішити ідентифікаційні завдання під час експертизи документів, виконаних із застосуванням засобів комп'ютерної техніки, не завжди вдається. Це пов'язано багато в чому з тим, що в сучасних пристроях друкуючих навіть різного виду і типу використовуються одні і ті ж друкуючі блоки (картриджі). У зв'язку з цим слід пам'ятати, що вирішити питання про ідентифікацію конкретного друкуючого пристрою після зміни картриджа не завжди можливо. За даною категорією справ можуть бути призначені і традиційні криміналістичні експертизи (дактилоскопічна, трасологічна, техніко-криміналістична експертиза документів, фоноскопична), судово-економічні експертизи (фінансово-економічна, бухгалтерська), а також інші експертизи.

Іншою важливою вимогою щодо призначення судових експертиз під час розслідування злочинів у сфері використання комп'ютерних технологій є грамотна підготовка об'єктів, що надаються експерту. Одним з основних об'єктів таких експертиз виступають різного роду комп'ютерно-технічні засоби. До останніх можливо віднести:

- системний блок комп'ютера;

- жорсткий диск;

- інші технічні носії інформації (лазерні диски, флеш-карти, сервери та ін.);

- інше комп'ютерне обладнання (модеми, сканери, принтери та ін.);

- програмне забезпечення та інші програмні об'єкти (наприклад, програми-віруси);

- комп'ютерні дані (інформаційні об'єкти);

- спеціальна література (з комп'ютерного обладнання, програмування, питань інформаційної безпеки та ін.).

Комп'ютери, по їхньому специфічному призначенню, можуть бути віднесені до знарядь здійснення злочинів, як група приладів (інструментів), використовуваних для виконання деяких робіт. Наприклад: для виготовлення різного роду текстових і графічних документів; розробки

і виготовлення програмних продуктів, що забезпечують досягнення злочинного результату; використання комп'ютера, як засобу зв'язку для прийому і передачі різного роду інформації; для несанкціонованого доступу до бази даних, для одержання інформації, яку можливо використовувати надалі в злочинних цілях.

З точки зору криміналістики – будь-яке діяння передбачає внесення змін у первинну обстановку, тобто утворення слідів, що можуть бути виявлені, зафіксовані, вилучені та досліджені.

Наявність слідів дозволяє відтворити, тобто змодельовати дії злочинця при здійсненні комп'ютерного злочину й ототожнити слідоутворюючий об'єкт (комп'ютер).

Необхідно також зауважити, що визначений перелік об'єктів не є вичерпним та потребує окремого дослідження.

Список використаних джерел:

1. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень затверджених наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.

2. Мещеряков В.А. Преступления в сфере компьютерной информации: основы теории и практики расследования. Воронеж: Издательство Воронежского государственного университета, 2002. 408 с.

3. Пашнєв Д.В. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, вчинених із застосуванням комп'ютерних технологій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2007. 228 с.

4. Щербаковский М.Г. Судебные экспертизы: назначение, производство, использование: Учебно-практическое пособие. Харків : «Эспада», 2005. 544 с.

5. Россинская Е.Р., Усов А.И. Судебная компьютерно-техническая экспертиза. М. : Право и закон, 2001. 416 с.

6. Мотлях О.І. Питання методики розслідування злочинів у сфері інформаційних технологій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. К., 2005. 221 с.

7. Паламарчук Л.П. Криміналістичне забезпечення розслідування незаконного втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. К., 2004. 214 с.

БУРТОВИЙ М.О.

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА ПОТЕРПІЛОГО НА ВІДШКОДУВАННЯ (КОМПЕНСАЦІЮ) ШКОДИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

IMPLEMENTATION OF THE VICTIM'S RIGHT TO EXTORTION (COMPENSATION) OF DAMAGE FROM CRIMINAL PROSECUTION

Розглянуто низку актуальних питань, що стосуються правового регулювання та регламенту відшкодування шкоди завданої потерпілому внаслідок кримінального правопорушення, яка одночасно знаходиться у площині кримінального процесуального законодавства, так й окремих правових норм цивільного закону. Зокрема, оцінено сучасний стан наукової розробки цього питання та резерви для подальшого дослідження проблематики; проаналізовано сучасну нормативну модель відшкодування шкоди у кримінальному провадженні та охарактеризовано окремі проблемні питання, що виникають у правозастосуванні; досліджені існуючі сьогодні законодавчі ініціативи щодо покращення механізмів забезпечення права на відшкодування шкоди. Авторами проаналізовано одну із форм відшкодування шкоди, а саме, за рахунок Державного бюджету України, відмічена відсутність процедури реалізації даної форми, враховано досвід зарубіжних країн та наголошено на необхідності нагального законодавчого регулювання механізму відшкодування шкоди потерпілому у кримінальному провадженні за рахунок держави. Зроблено висновок, що інститут відшкодування шкоди у кримінальному провадженні є необхідним для всебічного відновлення порушених прав потерпілого. Однак, сучасна нормативна модель відшкодування шкоди потерпілому у кримінальному провадженні за рахунок держави характеризується неповнотою правового регулювання та в окремих випадках відсутністю правової визначеності, що своєю чергою створює певні перешкоди на шляху до реалізації потерпілим реалізації свого права на відшкодування шкоди у кримінальному провадженні. У зв'язку з цим перспективним є врахування законодавцем пропозицій, які напрацьовані у сучасній доктрині з урахуванням потреб практики. Тому першочергове значення для України в рамках євроінтеграційних процесів має стати створення спеціального Державного Фонду, визначення джерел його формування, виділення окремого відомства, відповідального за реалізацію державної політики в сфері відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням за рахунок держави.

Ключові слова: *потерпілий, відшкодування шкоди, державний бюджет, кримінальний процес, кримінальне правопорушення.*

A number of topical issues related to the legal regulation and regulations of compensation for damage caused to the victim as a result of a criminal offense, which is both in the field of criminal procedural law and certain legal norms of civil law. In particular, the current state of scientific development of this issue and reserves for further research are assessed; the modern normative model of compensation for damage in criminal proceedings is analyzed and some problematic issues that arise in law enforcement are characterized; the current legislative initiatives to improve the mechanisms for ensuring the right to compensation are investigated. The authors analyzed one of the forms of compensation, namely, at the expense of the State Budget of Ukraine, noted the lack of implementation of this form, took into account the experience of foreign countries and stressed the need for urgent legislative regulation of compensation for victims of

criminal proceedings at the expense of the state. It was concluded that the institution of compensation for damage in criminal proceedings is necessary for the comprehensive restoration of the violated rights of the victim. However, the modern normative model of compensation for damage to the victim in criminal proceedings at the expense of the state is characterized by incompleteness of legal regulation and in some cases the lack of legal certainty, which in turn creates certain obstacles on the way to the realization by the victim of his right to compensation for damage in criminal proceedings. In this regard, it is promising for the legislator to take into account proposals developed in modern doctrine taking into account the needs of practice. Therefore, the creation of a special State Fund, the determination of the sources of its formation, and the allocation of a separate department responsible for the implementation of state policy in the field of compensation for damage caused by criminal offenses at the expense of the state should be of primary importance for Ukraine within the framework of European integration processes.

Key words: *victim, compensation for damages, state budget, criminal proceedings, criminal offense.*

Постановка проблеми. Статтею 3 Конституції України встановлено, що людина, її життя і здоров'я визнаються найвищою соціальною цінністю. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Реалізація цих та інших конституційних положень у кримінальному процесі пов'язана з необхідністю не тільки вдосконалення діяльності слідчих органів, прокуратури, суду, адвокатури, але й послідовної реалізації процесуальних прав учасників процесу, в тому числі і тих, які постраждали від кримінальних правопорушень. У випадку, коли, незважаючи на усі вжиті державою заходи, кримінальне правопорушення все ж таки вчинено, потерпілій особі повинні бути надані належні процесуальні права та гарантії. Цими конституційними положеннями держава взяла на себе обов'язок відновлювати порушені кримінальним правопорушенням права потерпілих, у тому числі і шляхом відшкодування завданої їм шкоди [1; 2].

Відтак одним із завдань кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження. Тому інститут відшкодування шкоди у кримінальному провадженні є необхідним для справедливого судового розгляду та захисту порушених прав.

Власне, аналіз чинного законодавства та матеріалів слідчо-судової практики, спрямованих на забезпечення потерпілому права на реальне відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, дозволяє стверджувати, що не в усіх випадках механізм відшкодування шкоди є ефективним. Враховуючи наведене, актуальним є розроблення та запровадження більш дієвих механізмів, спрямованих на реалізацію права потерпілого на відшкодування (компенсацію) шкоди у кримінальному провадженні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та правові питання відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням набули доктринального осмислення в працях вітчизняних учених, зокрема: Ю. П. Аленіна, М. І. Гошовського, С. В. Давиденка, В. В. Кривобок, О. В. Крикунова, О. П. Кучинської, О. І. Назарука, В. Т. Нора, Т. І. Присяжнюка, В. М. Савицького, І. І. Татарина, Л. Д. Удалової та ін.

Разом з тим необхідно визнати, що питання забезпечення відшкодування (компенсації) шкоди потерпілому залишається дискусійним та потребує як наукового дослідження, організаційного забезпечення так і законодавчого регулювання.

Мета статті – на основі аналізу законодавства України, наукових підходів та міжнародного досвіду окреслити проблемні аспекти нормативного регулювання форм та порядку відшкодування шкоди у кримінальному провадженні, виявити проблемні питання, які виникають під час їх правозастосування та запропонувати науково-обґрунтовані пропозиції, спрямовані на удосконалення механізму реалізації прав потерпілого на відшкодування (компенсацію) шкоди у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Реформування правоохоронної системи в Україні, постійне удосконалення кримінального процесуального законодавства, свідчить про те, що однією з найважливіших залишається проблема забезпечення права потерпілого на відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Більш того, ст. 56 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) визначено право потерпілого на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди. Правова держава передбачає закріплення демократич-

них прав і свобод людини й громадянина, а також наявність механізмів гарантій їх забезпечення. Виконання завдань кримінального судочинства пов'язане з розширенням і належною реалізацією процесуальних прав осіб, які постраждали від кримінального правопорушення, зокрема в аспекті забезпечення права на відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням [3; 4]. Відповідно, чинним законодавством передбачено форми та порядок відшкодування шкоди у кримінальному провадженні.

Аналіз ст. 127 КПК України дає підстави виокремити три форми відшкодування (компенсації) шкоди потерпілому у кримінальному провадженні.

Так, ч. 1 ст. 127 КПК України передбачає добровільну форму відшкодування шкоди, тобто встановлює, що підозрюваний, обвинувачений, а також за його згодою будь-яка інша фізична чи юридична особа має право на будь-якій стадії кримінального провадження відшкодувати шкоду, завдану потерпілому, територіальній громаді, державі внаслідок кримінального правопорушення. Частина 2 цієї норми закріплює примусову форму, яка передбачає, що шкода, завдана кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням, може бути стягнута судовим рішенням за результатами розгляду цивільного позову в кримінальному провадженні. Ст. 128 КПК України містить певні вимоги до такого позову. Зокрема, його форма та зміст мають відповідати вимогам, встановленим до позовів, які пред'являють у порядку цивільного судочинства. Що стосується третьої форми, то це компенсація шкоди, завданої кримінальним правопорушенням за рахунок Державного бюджету України, про що зазначає ч. 3 ст. 127 КПК України [5].

Втім, крім зазначених вище форм відшкодування шкоди у кримінальному провадженні, деякі науковці виділяють ще кримінальну процесуальну реституцію. Наприклад, М. І. Тлепова зазначає, що під кримінальною процесуальною реституцією необхідно розуміти спосіб відновлення майнового стану потерпілого шляхом повернення йому речей або інших матеріальних цінностей, які були безпосередньо вилучені з його законного володіння в результаті вчинення проти нього кримінального правопорушення [6].

У Цивільному кодексі України (далі – ЦК України) також передбачено норму, відповідно до якої, шкода, завдана потерпілому внаслідок кримінального правопорушення, компенсується йому за рахунок Державного бюджету України у випадках та порядку, передбачених законом (ч. 2. ст. 1177 ЦК України). Відповідно, завдання кримінальним правопорушенням майнової чи моральної шкоди особі, є підставою для виникнення не тільки кримінально-правової, а й цивільно-правової відповідальності.

Отже, з метою визначення сутності та наповнення змісту конструкції «реалізація права потерпілого на відшкодування (компенсацію) шкоди у кримінальному провадженні», розглянемо одну із її форм реалізації, яка зазначалася вище, а саме, компенсація шкоди, завданої кримінальним правопорушенням за рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, передбачених законом.

З огляду на те, що держава взяла на себе обов'язок щодо забезпечення прав і свобод людини, вбачається, що й усунення наслідків вчиненого кримінального правопорушення шляхом відшкодування шкоди у тих випадках, коли правоохоронні органи не справилися зі своїми функціями, держава повинна взяти на себе.

Крім того, закріплення у ч. 3 ст. 127 КПК України норми про те, що шкода, завдана потерпілому внаслідок кримінального правопорушення, компенсується йому за рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, передбачених законом, обумовлена також приведенням національного законодавства до міжнародно-правових стандартів. Зокрема, 8 квітня 2005 р. Україною була підписана Європейська конвенція «Про відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів» від 24 листопада 1983 р., (далі – Конвенція) де в ст. 2 визначено, що коли відшкодування шкоди, завданої в результаті умисного насильницького злочину, не може бути забезпечено з інших джерел, держава повинна взяти це на себе [7]. Поряд з цим, у Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживань владою від 29 листопада 1985 р., вказано, що жертви злочинів мають право на найшвидшу компенсацію за заподіяну шкоду відповідно до національного законодавства взяти на себе [8; 9].

Власне тому, Верховною Радою України було розроблено декілька законопроектів, спрямованих на удосконалення механізму відшкодування шкоди, зокрема: «Про відшкодування громадянам матеріального збитку, заподіяного злочинами» від 11 вересня 2001 р., «Про відшкодування за рахунок держави матеріальної шкоди фізичним особам, які потерпіли від злочину» від 27 жовтня 2010 р., «Про відшкодування шкоди потерпілим від насильницьких кримінальних правопорушень» від 16 липня 2020 р., [9] «Про внесення змін до Кодексу України про адміністра-

тивні правопорушення та Кримінального процесуального кодексу України щодо забезпечення механізму відшкодування шкоди потерпілим від насильницьких кримінальних правопорушень» від 16 липня 2020 р., [10] «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо механізму фінансового забезпечення відшкодування шкоди потерпілим від насильницьких кримінальних правопорушень» від 16 липня 2020 р. [11]. Втім, на сьогодні, це питання залишається відкритим, а відсутність діючого спеціального закону, тягне за собою невиконання приписів ч. 3 ст. 127 КК України та ч. 2 ст. 1177 ЦК України, наслідком чого є винесення судами рішень, в яких в задоволенні позовних вимог до Держави Україна про відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, відмовляється.

Тому способом реалізації права на відшкодування шкоди завданої наслідок вчинення кримінального правопорушення залишається звернення з цивільним позовом у кримінальному провадженні або звернення з позовом в порядку цивільного судочинства.

Отже, в межах нашого дослідження, перш за все, слід визначитися із понятійним апаратом, оскільки саме з'ясування його змісту дозволить висловити власне бачення щодо сутності предмету дослідження.

Так, термін «відшкодування» означає форму відповідальності, надання кому-небудь щось інше замість загубленого, витраченого, знищеного тощо. В теорії кримінального процесу доречним (щодо моральної шкоди) вважається використання терміна «компенсація шкоди» (від лат. *compensatio* – «відшкодування»), оскільки важко собі уявити відшкодування страждань, а компенсація останніх цілком можлива. З огляду на це, глава 9 КПК України має назву «Відшкодування (компенсація) шкоди у кримінальному провадженні, цивільний позов, виплата винагороди викривачу», а ст. 1177 ЦК України «Відшкодування (компенсація) шкоди фізичній особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення» [12].

Розглядаючи проблему відшкодування шкоди за рахунок держави, слід також визначити, яка ж саме шкода підлягає відшкодуванню, адже в ст. 127 КПК України та ст. 1177 ЦК України про це нічого не вказано.

Етимологічно слово «шкода» означає збитки, втрати, що є наслідком вчинення яких-небудь неправомірних дій, що спричинені кримінальним правопорушенням.

Шкода є сукупністю несприятливих особистих немайнових, а також майнових наслідків, що виникли у разі порушення суб'єктивних прав фізичної або юридичної особи. Вона є однією з умов або підстав виникнення обов'язку щодо її відшкодування. Категорія «шкода» тісно пов'язана з питаннями цивільно-правової відповідальності. Серед підстав цивільно-правової відповідальності, поряд з протиправністю поведінки (дія чи бездіяльність) причинним зв'язком між протиправною поведінкою і заподіяною шкодою виною особи, яка заподіяла шкоду, обов'язково виділяють наявність майнової та / або моральної шкоди.

В теорії кримінального процесу розмежовуються поняття «шкода» і «збитки». Шкода – це будь-яке знецінення блага, що охороняється правом, тому її поділяють на майнову та немайнову (моральну), а збитки – це грошова оцінка шкоди, яка має місце у разі неможливості відшкодування шкоди в натурі [12].

Так, у ст. 55 КПК України зазначено, що потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди, а також адміністратор за випуском облігацій, який відповідно до положень Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» діє в інтересах власників облігацій, яким кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди. При цьому в статті названо три види шкоди, що відшкодовуються (компенсуються) під час кримінального провадження: моральна, фізична та майнова. Але суттєвим є той факт, що потерпілій фізичній особі може бути відшкодована моральна, фізична та майнова шкода, а потерпілій юридичній особі та адміністратору за випуском облігацій, компенсується лише майнова шкода, що завдана кримінальним правопорушенням [3; 4].

Водночас, фізична шкода визначається як сукупність змін, які об'єктивно відбулися в стані людини внаслідок вчинення кримінального правопорушення. До складових фізичної шкоди належать тілесні ушкодження, розлад здоров'я, фізичні страждання, а тому їх фактичне відшкодування є неможливим. Витрати на відновлення фізичного здоров'я вираховуються в грошовому еквіваленті та відносяться до майнової шкоди. Ними є: оцінені в грошовому вигляді витрати на відновлення здоров'я потерпілого, а в разі його смерті – на поховання й виплати з підтримання матеріального добробуту і виховання непрацездатних членів сім'ї потерпілого та його неповнолітніх дітей; кошти, витрачені закладом охорони здоров'я на стаціонарне лікування особи, потерпілої від злочину [9].

Таким чином, для визнання фізичної особи потерпілим достатньо заподіяння їй будь-якого з трьох визначених видів шкоди, хоча від кримінального правопорушення зазвичай походять кілька видів шкоди.

В чинному законодавстві всі наслідки немайнового характеру позначаються терміном «моральна шкода». Зміст цього поняття розкритий в постанові Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року № 4 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди», де визначено, що моральна шкода – це втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб. Відповідно моральна шкода може полягати у приниженні честі, гідності, престижу або ділової репутації, моральних переживаннях у зв'язку з ушкодженням здоров'я, у порушенні права власності (в тому числі інтелектуальної), прав, наданих споживачам, інших цивільних прав, у зв'язку з незаконним перебуванням під слідством і судом, у порушенні нормальних життєвих зв'язків через неможливість продовження активного громадського життя, порушенні стосунків з оточуючими людьми, при настанні інших негативних наслідків [13].

Під немайновою шкодою, заподіяною юридичній особі, слід розуміти втрати немайнового характеру, що настали у зв'язку з приниженням її ділової репутації, посяганням на фірмове найменування, товарний знак, виробничу марку, розголошенням комерційної таємниці, а також вчиненням дій, спрямованих на зниження престижу чи підірив довіри до її діяльності [14].

Крім того, під час дослідження даної проблематики, ми задавалися питанням, чи повинна держава брати на себе обов'язок відшкодувати і моральну шкоду, завдану кримінальним правопорушенням? Нормою ст. 4 Конвенції визначено, що компенсація повинна покриватись залежно від випадку принаймні такі частини збитку: втрату заробітку, витрати на ліки і госпіталізацію, витрати на похорон і при наявності утриманців – щодо їх утримання [7].

З цього приводу, Ю. І. Азаров та Д. П. Письменний зазначають, що у цивільному законодавстві фактично були сформульовані правові основи реалізації права потерпілого на відшкодування шкоди за рахунок держави, мова йде про відшкодування майнової шкоди (ст. 1177 ЦК України) або шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю (ст. 1207 ЦК України). На думку авторів, за рахунок держави має відшкодуватися лише майнова шкода, яка включає в себе і кошти, які були витрачені на відновлення здоров'я потерпілого, а в разі його смерті – на поховання, виплати на утримання непрацездатних членів сім'ї потерпілого та його неповнолітніх дітей [9].

Проте, видається, що факт вчинення злочинного посягання на майнову сферу потерпілого, може потягнути за собою і завдання йому моральної шкоди. Більш того, в цивілістичній літературі, неодноразово наводились приклади, що будь-яке майно має для його власника певну цінність, іноді дуже високу немайнову цінність, а відтак сама втрата такого майна шляхом викрадання, шахрайства тощо, не може не викликати в нього душевних страждань. Посилити моральні страждання може і той факт, що особу злочинця не встановлено, що зводить нанівець вірогідність повернення власнику його речей, майна. І оскільки держава відповідає перед людиною за свою діяльність, утверджуючи і забезпечуючи права і свободи людини, її обов'язком має бути і відшкодування моральної шкоди в даному конкретному делікті [15].

Що стосується майнової шкоди, то вона представляє собою майнові та/чи грошові збитки, спричинені юридичній або фізичній особі.

Збитками є: втрати, яких особа зазнала внаслідок вчинення кримінального правопорушення у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речей, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права; доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене.

Поняття майнової шкоди, завданої кримінальним правопорушенням потерпілому охоплює: заподіяну кримінальним правопорушенням особі пряму, безпосередню шкоду в її майновому та грошовому виразі; не одержані внаслідок скоєння кримінального правопорушення доходи; оцінені в грошовому вигляді витрати на відновлення здоров'я потерпілого, а в разі його смерті – на поховання й виплати з підтримання матеріального добробуту і виховання непрацездатних членів сім'ї потерпілого та його неповнолітніх дітей; кошти, витрачені закладом охорони здоров'я на стаціонарне лікування особи, потерпілої від злочину [12].

Як ми вже зазначали, згідно з ч. 1 ст. 55 КПК України потерпілим може бути також юридична особа та адміністратор за випуском облігацій, який відповідно до положень Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» діє в інтересах власників облігацій.

Відповідно кримінальним правопорушенням потерпілому-юридичній особі та адміністратору за випуском облігацій може бути завдано безпосередньої шкоди в її майновому та грошовому виразі.

Стаття 1177 ЦК України передбачає відшкодування (компенсацію) шкоди фізичній особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення. Відповідно до частини першої цієї статті за загальним правилом шкода, завдана фізичній особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення, відшкодовується відповідно до закону. У свою чергу, ч. 2 ст. 1177 ЦК України містить норму, яка так само, як і ч. 3 ст. 127 КПК України визначає, що шкода, завдана потерпілому внаслідок кримінального правопорушення, компенсується йому за рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, передбачених законом [16].

Нам імпонує позиція М. П. Ткача, який зазначає, що норми статей ЦК України, якими, визначаються підстави відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, мають бланкетні диспозиції та передбачають, що умови та порядок відшкодування шкоди державою визначається спеціальним законом, якого на даний момент не існує. У зв'язку з тим, що правозастосовна практика пішла шляхом відмови у задоволенні таких позовів, аргументуючи це відсутністю спеціального закону та реальних механізмів відшкодування шкоди, дані норми не мають практичної реалізації [15].

Заслугує на увагу також питання щодо визначення розмірів майнової шкоди, яка підлягає відшкодуванню. Наприклад, статистика свідчить, що сума шкоди завданої кримінальним правопорушенням, яка залишається невідшкодованою, є досить значною. Проблема полягає в тому, що якщо держава бере на себе зобов'язання по відшкодуванню, а реально здійснити його не зможе. Вбачається, з метою реального забезпечення права потерпілого на відшкодування шкоди, під час регулювання цього питання слід брати до уваги положення Конвенції, де вказано, що відшкодування шкоди може бути зменшено або відмінено: з врахуванням фінансового стану потерпілого (ст. 7); у зв'язку з поведінкою жертви чи заявника до, під час або після вчинення кримінального правопорушення, або у зв'язку зі спричиненою шкодою (ч. 1 ст. 8); якщо потерпілий чи заявник причетні до організації злочину чи перебувають у організації, яка займається злочинною діяльністю (ч. 2 ст. 8); у випадках, якщо повне чи часткове відшкодування шкоди суперечить справедливості чи громадського порядку (ч. 3 ст. 8). Окрім цього у ст. 5 Конвенції визначено, що у випадках необхідності може бути встановлена верхня чи нижня межа розміру відшкодування шкоди [7; 9].

Щодо умов та підстав відшкодування (компенсації) шкоди потерпілому за рахунок держави, то до них слід віднести наступні: розпочате кримінальне провадження (внесення відомостей про вчинене кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань); наявність потерпілого (звернення особи з заявою про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого, за умови, що відсутня

постанова про відмову у визнанні її потерпілим); визначення розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням

Аналіз міжнародно-правових документів та цивільного законодавства України свідчить про те, що шкода потерпілому за рахунок держави має відшкодовуватися лише у таких випадках: не встановлено особу, яка вчинила кримінальне правопорушення (очевидно, що до такої умови слід віднести і оголошення особи, що вчинила кримінальне правопорушення у розшук та інші); особа, що вчинила злочин має бути неплатоспроможною.

Слушно також зазначити, що під час розслідування кримінальних правопорушень можуть мати місце й інші випадки, що унеможливають повне відшкодування шкоди завданої кримінальним правопорушенням потерпілій особі. До прикладу, оголошення особи, що вчинила кримінальне правопорушення у розшук чи припинення досудового слідства на підставі амністії, тощо. У такому випадку, дві останні умови було б доцільно замінити на одну, більш універсальну, яка б передбачала будь-які випадки, що унеможливають відшкодування завданої шкоди дійсним правопорушником, і за яких виникає у держави обов'язок компенсації шкоди (майнової, немайнової), завданої кримінальним правопорушенням [17].

Крім того, в ч 1 ст. 19 Закону України «Про боротьбу з тероризмом», передбачено, що відшкодування шкоди, заподіяної громадянам терористичним актом, провадиться за рахунок коштів Державного бюджету України відповідно до закону і з наступним стягненням суми цього відшкодування з осіб, якими заподіяно шкоду, в порядку, встановленому законом [18].

Таким чином, ч. 2 ст. 1177 ЦК України та ч. 3. ст. 127 КК України імперативно визначає, що у законі мають бути встановлені випадки, коли держава бере на себе обов'язок відшкодувати шкоду особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення.

В контексті дослідження слід звернути увагу і на визначеність строків, протягом яких потерпілий має право на відшкодування шкоди за рахунок держави. До прикладу, у ст. 5 Конвенції вказано, що режим відшкодування шкоди може встановлювати строки, протягом якого приймаються заяви [7]. Необхідність встановлення строків обумовлена тим, що для того, щоб виникла така умова відшкодування шкоди за рахунок держави як не встановлення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, то органи досудового розслідування повинні мати певний час, по завершенню якого можна стверджувати, що особу дійсно не вдалося встановити. А тому, цілком виправданим є закріплення положення про те, що право на відшкодування шкоди у потерпілого виникає через шість місяців після заподіяння йому шкоди кримінальним правопорушенням, за умови що в цей період не вдалося встановити осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, чи їх місцезнаходження.

Утім, остаточною долю права потерпілого на відшкодування шкоди за рахунок держави та його розміру має вирішувати суд, з урахуванням конкретних обставин справи (характеру і розміру завданої громадянину шкоди, його матеріального стану та складу сім'ї) тощо.

Слід окремо зауважити, що введення в дію вищевказаних положень вимагає вирішення питання щодо джерел фінансування. У цьому випадку, доцільно вивчати та застосовувати досвід європейських країн. Адже процедура відшкодування шкоди потерпілим у кримінальному провадженні за рахунок держави передбачена у багатьох країнах світу, зокрема – в США, Німеччині, Великій Британії, Франції, Польщі, Австрії, Нідерландах, Чехії, Бельгії, Іспанії тощо.

До прикладу, у Великій Британії, на думку комісії британського парламенту, яка провела порівняльне дослідження цього питання, система відшкодування шкоди жертвам злочинів за рахунок держави є найкращою, оскільки в ній визначено широкий перелік злочинів, жертви яких одержують грошову компенсацію, та встановлені суттєві розміри грошових виплат [19].

Право на відшкодування мають: особи, яким у результаті одного або декількох серйозних злочинів завдано шкоду, мають право на її відшкодування з боку держави; відшкодуванню підлягає шкода, заподіяна злочинами, які мають наслідком арешт підозрюваного; відшкодування здійснюється потерпілому у випадках, коли завдана будь-яка шкода.

Крім того, у Великій Британії існує Служба відшкодування завданої злочином шкоди. Вона керує спеціальним фондом, який створений для надання відшкодування потерпілим від злочинів навіть неістотної шкоди, що не підпадає під затверджені тарифи загального порядку.

У Німеччині відшкодування за рахунок коштів держави надається потерпілим від умисних насильницьких дій, у тому числі діянь, що мають характер сексуального насильства. Наявність фізичної або психічної шкоди в результаті нападу є необхідною умовою для одержання відшкодування [20].

Виплати здійснюються незалежно від наявності заяви жертви до органу правопорядку та незалежно від завершення досудового розслідування, адже достатнім є сам факт відкриття провадження. Визначено декілька рівнів наслідків за ступенем пошкодження, які зазнали потерпілі від насильницьких кримінальних правопорушень. Відшкодування моральної шкоди потерпілому від насильницького кримінального правопорушення можливе у Німеччині лише за рішенням суду. До того ж потерпілий не вказує у позові її розмір. Суд сам із цим визначається. Як правило, такі суми не є значними [2].

Право на відшкодування за рахунок коштів держави існує як складова частина соціального права на компенсацію, незалежно від будь-яких претензій жертви щодо отримання відшкодування від самого правопорушника.

Відтак перед українським законодавцем стоїть доволі важливе та складне завдання щодо запровадження ефективної та дієвої процедури відшкодування шкоди, завданої потерпілому внаслідок кримінального правопорушення за рахунок Державного бюджету України.

Висновки. Переконані, що інститут відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному провадженні є необхідним для всебічного відновлення порушених прав потерпілого. Однак, сучасна нормативна модель відшкодування шкоди потерпілому у кримінальному провадженні за рахунок держави характеризується неповнотою правового регулювання та в окремих випадках відсутністю правової визначеності, що своєю чергою створює певні перешкоди на шляху до реалізації потерпілим реалізації свого права на відшкодування шкоди у кримінальному провадженні. У зв'язку з цим перспективним є врахування законодавцем пропозицій, які напрацьовані у сучасній доктрині з урахуванням потреб практики. Тому першочергове значення для України в рамках євроінтеграційних процесів має стати створення спеціального Державного Фонду, визначення

джерел його формування, виділення окремого відомства, відповідального за реалізацію державної політики в сфері відшкодування (компенсації) шкоди, завданої кримінальним правопорушенням за рахунок держави.

Список використаних джерел:

1. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996, № 30. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Про відшкодування шкоди потерпілим від насильницьких кримінальних правопорушень : проект Закону України від 17 лип. 2020 р. № 3892. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69541
3. Кримінальний процес: Підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін.; [За ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило]. Х. : Право, 2013. 824 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / [В.Г. Гончаренко та ін.] ; за заг. ред. проф. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. К. : Юстініан, 2012. 1223 с.
5. Ситенька О. С., Макачук Ю. В. Реалізація права потерпілого на відшкодування шкоди у кримінальному провадженні: окремі питання. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 8, 2020. С. 451–454. URL: http://lsej.org.ua/8_2020/115.pdf
6. Тлепова М. І. Правова природа кримінальної процесуальної реституції. *Кримінальний процес та криміналістика, судова експертиза*. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Малиновські читання». С. 227–228. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/12006/1/Tlepova_227-228.pdf
7. Европейская конвенция по возмещению ущерба жертвам насильственных преступлений от 24 ноября 1983 года. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_319
8. Декларация основных принципов правосудия для жертв преступлений и злоупотребления властью от 29 ноября 1985 года. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_114#Text
9. Азаров Ю. І., Письменний Д. П., Хабло Ю. О. Відшкодування шкоди потерпілому у кримінальному провадженні за рахунок держави. *Юридична наука*. 2014. № 5. С. 49-56. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2014_5_6
10. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального процесуального кодексу України щодо забезпечення механізму відшкодування шкоди потерпілим від насильницьких кримінальних правопорушень: проект Закону України від 17 лип. 2020 р. № 3893. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69542
11. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо механізму фінансового забезпечення відшкодування шкоди потерпілим від насильницьких кримінальних правопорушень: проект Закону України від 17 лип. 2020 р. № 3894. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69543
12. Відшкодування (компенсація) шкоди: поняття, учасники, види шкоди. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/public_html/lections/lection6_1.html
13. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди: постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 берез. 1995 р. № 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95#Text>
14. Про внесення змін та доповнень до постанови Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 р. №4 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди»: постанова Пленуму Верховного Суду України від 25 трав. 2001 р. № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-01#Text>
15. Онищенко О. С. Відшкодування моральної шкоди у деліктних зобов'язаннях : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2017. 210 с.
16. Цивільний кодекс України: Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, №№ 40-44, ст.356). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
17. Васильєв В. В. Правове регулювання відшкодування шкоди, завданої злочином : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2016. 232 с. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/download/diss/Vasilev/d_Vasilev.pdf
18. Науковий висновок щодо відшкодування (компенсації) шкоди фізичній особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення (стаття 1177 ЦК). URL: <https://coordynata.com.ua/naukovij-visnovok-sodo-vidskoduvanna-kompensacii-skodi-fizicnij-osobi-aka-poterpila-vid-kriminalnogo-pravoporushennja-statta-1177-ck>
19. Смирнов С. В. О компенсации ущерба в уголовном процессе. *Вестник Днепропетровского университета. Правоведение*. Днепропетровск. 2007. С. 70–71.
20. Карпенко Є. М. Міжнародний досвід відшкодування шкоди потерпілому як одна з форм запобігання злочинам. *Правовий часопис Донбасу*. № 1 (62), 2018. С. 190–196.

**СПОСОБИ ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ
У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ, РОЗПОВСЮДЖЕННЯ АБО ЗБУТУ ШКІДЛИВИХ
ПРОГРАМНИХ ЧИ ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ:
ОКРЕМІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ**

**METHODS OF COMMITTING CRIMINAL OFFENSES IN THE SPHERE
OF USE, DISTRIBUTION OR SALE OF HARMFUL SOFTWARE OR TECHNICAL
MEANS: CERTAIN ASPECTS OF CRIMINAL CHARACTERISTICS**

У статті проаналізовано способи вчинення кримінальних правопорушень у сфері використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів. Установлено, що відповідна категорія кримінальних правопорушень є однією з найбільш небезпечних, зокрема й в умовах стрімкого збільшення злочинних посягань, а також системно здійснюваних трансформаційних процесів у правоохоронній системі. Автором було здійснено аналіз окремих аспектів криміналістичної характеристики вчинення кримінальних правопорушень у сфері використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів і надано визначення основним дефініціям і поняттям, а зокрема способам учинення відповідного правопорушення в контексті науки криміналістики та шкідливих програмних чи технічних засобів, що й формують (є підставою) специфічності процесу досудового розслідування відповідного правопорушення. Крім цього, досліджено спосіб учинення кримінального правопорушення у сфері використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів як основу й характерну для нього рису. Класифікація способів учинення відповідних діянь охоплює основні напрями розповсюдження комп'ютерного вірусу, але не відображає їх механічної специфіки щодо кримінального умислу злочинця. Основним критерієм активного та пасивного ураження як способу вчинення злочину, на наш погляд, виступає кримінально-правова характеристика мети вчинення злочину, яка відображає криміналістичні особливості, такі як у першу чергу слідова картина способів. Способи використання і поширення шкідливих програмних засобів можуть бути класифіковані за різними підставами, які в подальшому будуть мати значення для криміналістичної характеристики. Основна їх класифікація, ґрунтується на поділі всіх способів на дві основні групи: активні і пасивні. Активні способи вчинення злочинів пов'язані з безпосереднім впливом злочинця на засоби комп'ютерної техніки. Тобто злочинець сам здійснює взаємодію з ЕОТ або їх мережею, завантажуючи шкідливий програмний засіб та використовуючи її. Потерпіла сторона або не знає про сам факт впровадження шкідливого програмного засобу, або не усвідомлює її шкідливий характер. До пасивних способів використання та поширення відносяться всі способи дій злочинця, спрямовані на створення умов, при яких користувач (користувачі) ЕОТ або їх мережі, самостійно або опосередковано під виглядом доброякісної програми отримують шкідливі програмні засоби.

Ключові слова: криміналістика, шкідливі програмні засоби, шкідливі технічні засоби, способи вчинення, кримінальний процес, досудове розслідування.

The article analyzes the methods of committing criminal offenses in the sphere of use, distribution or sale of malicious software or technical means. It was established that the corresponding category of criminal offenses is one of the most dangerous, in particular, in the conditions of a rapid increase in criminal offenses, as well as systematically

implemented transformational processes in the law enforcement system. The author carried out an analysis of certain aspects of the forensic characteristics of the commission of criminal offenses in the sphere of the use, distribution or sale of malicious software or technical means and defined the main definitions and concepts, and in particular the methods of committing the corresponding offense in the context of the science of forensics and malicious software or technical means, as well as form (are the basis of) the specifics of the process of pretrial investigation of the relevant offense. In addition, the method of committing a criminal offense in the field of use, distribution or sale of malicious software or technical means as its main and characteristic feature has been investigated. The classification of the methods of committing the relevant acts covers the main directions of computer virus distribution, but does not reflect their mechanical specificity in relation to the criminal intent of the criminal. In our opinion, the main criterion of active and passive damage as a method of committing a crime is the criminal-legal characteristics of the purpose of committing the crime, which reflects forensic features, such as, first of all, the trace pattern of the methods. Ways of using and spreading malicious software can be classified on various grounds, which will be important for forensic characterization in the future. Their main classification is based on the division of all methods into two main groups: active and passive. Active ways of committing crimes are related to the direct influence of the criminal on computer equipment. That is, the criminal himself interacts with the EOT or their network by downloading and using a malicious software tool. The affected party either does not know about the very fact of introducing a malicious software tool, or is not aware of its malicious nature. Passive methods of use and distribution include all methods of the criminal's actions, aimed at creating conditions in which the user(s) of EOT or their networks, independently or indirectly under the guise of a benign program, receive malicious software.

Key words: *forensics, malicious software, malicious technical means, methods of committing, criminal process, pre-trial investigation.*

Актуальність тематики. Криміналістичний аналіз вчинення злочинів, пов'язаних із шкідливими програмними заходами уявляє собою певну структуру, у якій одне з основних місць належить вивченню способів вчинення досліджуваних злочинів, як одного з найбільш специфічних інструментів злочинної діяльності, оскільки вчинити подібні злочини можуть тільки висококваліфіковані спеціалісти, що і ускладнює механізми розслідування, кваліфікації і профілактики даних злочинних проявів.

За результатами соціологічних досліджень, на кіберзлочинність припадає 23% випадків шахрайства у світі, 17% – в Україні. Дані також свідчать про те, що кіберзлочини стають витонченішими, що ускладнює їхнє виявлення й запобігання. Це може призвести до ще більших збитків і втрат у майбутньому. 36% респондентів в Україні вважають, що кіберзлочинність – це зовнішня загроза, 24% – внутрішня. На думку 34% респондентів, загроза може йти як ззовні, так і зсередини організації. Ці показники трохи відрізняються від результатів Всесвітнього огляду, оскільки в організаціях інших країн відзначають, що ризик такої злочинності переважно йде ззовні (46%) і тільки 13% переконані, що злочин вчиняли співробітники фірм і корпорацій. Основними кібершахраями визнані клієнти й постачальники [1].

Метою статті є аналіз окремих аспектів криміналістичної характеристики вчинення кримінальних правопорушень у сфері використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів. Така мета, на нашу думку, потребує розв'язання таких дослідницьких завдань, як: 1. Надання визначення основним дефініціям і поняттям; 2. Дослідження способу вчинення кримінального правопорушення у сфері використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів як основну й характерну для нього рису.

Об'єктом статті виступають суспільні відносини, в сфері досудового розслідування кримінальних правопорушень пов'язаних із використанням, розповсюдженням або збутом шкідливих програмних чи технічних засобів.

Предметом дослідження є способи вчинення кримінальних правопорушень у сфері використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів.

Виклад основного матеріалу статті. Правова наука визначає спосіб вчинення злочину як форму прояву суспільно небезпечного діяння тобто прийоми і методи, які використовував

злочинець для вчинення злочину [2, с. 119]. Кримінально-правове визначення поняття способу вчинення злочину, як факультативної ознаки об'єктивної сторони складу злочину дещо відрізняється від свого криміналістичного аналогу. Відповідно до положень криміналістичної науки, способом вчинення злочину прийнято вважати прояв діяльності суб'єкта (не тільки його поведінку, а й закономірне відтворення використання предметів – засобів діяльності), опосередкований об'єктивними умовами, в яких виникла й розвивалася протиправна дія [3].

Як правило, така діяльність стосується підготовки, вчинення і приховування злочинного діяння. Проте не обов'язково, щоб спосіб мав усі названі елементи. Існують злочини, в яких злочинець з низки причин не здійснює ніяких дій з їх приховання або не може їх здійснити (наприклад, через неадекватний психічний стан злочинця і так далі). Але такі факти зустрічаються досить рідко. Здебільшого під час учинення злочинів, що вимагають від злочинця інтелектуального підходу, він намагається приховати злочин шляхом знищення залишених слідів, а крім того, і вживання заходів, щоб таких слідів не залишати, фальсифікації обстановки події або самих слідів та ін. Мета цих дій, з одного боку, перешкодити своєчасному виявленню злочину, з другого – перешкодити встановленню особи злочинця [4, с. 284].

Наслідки вчинення злочину з використанням шкідливих програмних засобів не завжди можуть відображати способи їх вчинення, оскільки інколи про вчинення даного злочину можуть свідчити тільки негативні соціальні зміни. Спосіб вчинення досліджуваного злочину тісно пов'язаний з технологічними особливостями створення, використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних засобів. Слід погодитись із Р.С. Белкіним у тому, що «просто описання способу вчинення злочину не досягає мети», необхідно виявити сліди застосування цього способу з тим, щоб за ними розкривати механізм злочину, зуміти виявити докази вчиненого злочину й встановити особу злочинця [5, с. 314].

Як слушно наголошує Д.В. Пашнев, у криміналістиці такі злочини варто називати «злочинами, скоєними з використанням комп'ютерних технологій». Такий термін буде вказувати на саму технологію здійснення злочинів, що визначає способи їх скоєння. Крім того, комп'ютерні технології розроблені для обробки інформації в цифровому виді, яка і є, зрештою, предметом злочинного посягання даних злочинів. Таким чином, термін «злочини, скоєні з використанням комп'ютерних технологій» дозволить охопити всі діяння, вчинені з використанням досягнень цих технологій і такі, що посягають на оброблювану комп'ютерну інформацію [6, с. 109].

У криміналістичному аспекті таке об'єднання важливе з тієї точки зору, що дозволить виробити і застосовувати на практиці універсальні прийоми, способи, засоби і методи виявлення, фіксації і дослідження комп'ютерної інформації, що є криміналістично значущою при розслідуванні злочинів, елементом об'єктивної сторони яких є засіб комп'ютерної техніки, незалежно від кримінально-правової кваліфікації такого діяння. Одним з найважливіших визначальних факторів у боротьбі з даними злочинами є сфера їх вчинення, точніше середовище. Вони відбуваються в кіберпросторі – області знаходження комп'ютерної інформації, утворений сукупністю засобів комп'ютерної техніки [7, с. 41]. Отже, спосіб вчинення досліджуваного злочину безпосередньо виражений у формі створення, використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних засобів.

У той же час не можна не звернути уваги на те, що наведене в законі визначення є некоректним з точки зору сутності поняття «розповсюдження комп'ютерного вірусу». За особливостями розповсюдження комп'ютерні віруси поділяються на файлові, бутові (завантажувальні) та мережні. До файлових вірусів відносяться такі, що розповсюджуються шляхом упровадження в командні, виконавчі файли або файли драйверів, які завантажуються, тобто програм, до яких звертається і з якими працює користувач. Бутові віруси, або віруси, що завантажуються, розповсюджуються шляхом «зараження» завантажувального сектора гнучкого або жорсткого носія. Мережні віруси використовують для свого розмноження можливості спеціального програмного забезпечення, яке організовує функціонування комп'ютерної мережі. Наслідки використання таких вірусів, як правило, полягають у переповненні пам'яті комп'ютера, підключеного до мережі, копіями вірусу, що призводить до неможливості роботи з інформацією, яка міститься в цій ЕОМ [8, с. 87–88].

Отже, як наголошує М.М. Коваленко, розповсюдження комп'ютерного вірусу можна здійснити трьома способами: упровадженням вірусу в програми; «зараженням» завантажувального сектора носія; розповсюдженням вірусу з використанням мережного програмного забезпечення [9, с. 140].

Проте, на наш погляд дана класифікація охоплює основні напрями розповсюдження комп'ютерного вірусу, але не відображає їх механічної специфіки щодо кримінального умислу злочинця.

Основним критерієм активного та пасивного ураження як способу вчинення злочину, на наш погляд, виступає кримінально-правова характеристика мети вчинення злочину, яка відображає криміналістичні особливості, такі як у першу чергу слідова картина способів.

Способи використання і поширення шкідливих програмних засобів можуть бути класифіковані за різними підставами, які в подальшому будуть мати значення для криміналістичної характеристики. Основна їх класифікація, ґрунтується на поділі всіх способів на дві основні групи: активні і пасивні.

Активні способи вчинення злочинів пов'язані з безпосереднім впливом злочинця на засоби комп'ютерної техніки. Тобто злочинець сам здійснює взаємодію з ЕОТ або їх мережею, завантажуючи шкідливий програмний засіб та використовуючи її. Потерпіла сторона або не знає про сам факт впровадження шкідливого програмного засобу, або не усвідомлює її шкідливий характер.

До пасивних способів використання та поширення відносяться всі способи дій злочинця, спрямовані на створення умов, при яких користувач (користувачі) ЕОТ або їх мережі, самостійно або опосередковано під виглядом доброякісної програми отримують шкідливі програмні засоби.

Основна відмінність пасивних способів від активних полягає в тому, що між самим злочинцем і засобами комп'ютерної техніки, на яких буде використовуватися шкідливий програмний засіб, є проміжна ланка (або ланки), користувач, який і здійснює безпосередню взаємодію із засобами комп'ютерної техніки. Чи є такий користувач законним чи незаконним не має принципового значення для описуваних способів використання та поширення.

Потерпілий в даному випадку може знати про встановлення шкідливого програмного засобу, але не знає про наявність в ній шкідливих функцій. Активні способи використання і поширення шкідливих програмних засобів містять у собі багатоступеневу структуру. Всього в діях злочинця можна виділити три основні етапи:

1. Доступ до конкретної ЕОТ або їх мережі.

2. Доступ до програмного забезпечення, що забезпечує роботу з файлами даних або безпосередньо до файлів даних.

3. Завантаження шкідливого програмного засобу в ЕОТ або в їх мережу.

Використання і поширення шкідливих програмних засобів може здійснюватися як в разі правомірного, так і неправомірного доступу до засобів ЕОТ.

У разі правомірного доступу значно полегшується підготовка проникнення до конкретної ЕОТ або їх мережі та до комп'ютерної інформації, однак зазначені перші два етапи присутні все одно, в той час як третій етап – завантаження шкідливого програмного засобу в ЕОТ, залишається незмінним за своїм змістом.

Виходячи з цього, всі способи вчинення таких злочинів на погляд Н.Г. Шурухнова можна поділити використовуючи класифікацію способів здійснення несанкціонованого доступу до комп'ютерної інформації. До таких груп способів вчинення відносять:

- способи безпосереднього доступу до комп'ютерної інформації та подальша установка (інсталяція) шкідливого програмного засобу на ЕОТ або в їх мережу;

- способи опосередкованого (віддаленого) доступу до комп'ютерної інформації та подальша установка шкідливого програмного забезпечення на ЕОТ або їх мережу;

- змішані способи доступу, які можуть здійснюватися як шляхом безпосереднього, так і опосередкованого (віддаленого) доступу з подальшою установкою шкідливого програмного засобу на ЕОТ або в їх мережу. [10, с. 103–110].

Висновки. Таким чином у змісті статті автором було здійснено аналіз окремих аспектів криміналістичної характеристики вчинення кримінальних правопорушень у сфері використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів і надано визначення основним дефініціям і поняттям, а зокрема способам учинення відповідного правопорушення в контексті науки криміналістики та шкідливих програмних чи технічних засобів, що й формують (є підставою) специфічності процесу досудового розслідування відповідного правопорушення. Крім цього, досліджено способи учинення кримінального правопорушення у сфері використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів як основну й характерну для нього рису.

Список використаних джерел:

1. Кіберзлочинність в Україні зростає : дані звіту PricewaterhouseCoopers. URL: <http://ladynews.com.ua/newsline/kiberprestupnost-v-ukraine-nabiraet-oboroty-96603.html>.
2. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник. К. : «Правові джерела». 2002. С. 425.
3. Криміналістика (криміналістична техніка) : курс лекцій / П. Д. Біленчук, А. П. Гель, М. В. Салтевський, Г. С. Семаков. К. : МАУП, 2001. 216 с.
4. Школьній Б.В. Питання загальної теорії слідоутворення у контексті боротьби з кіберзлочинністю. *Юридична психологія та педагогіка*. 2011. № 1(9). С. 284–287.
5. Белкин, Р. С. Курс криминалистики : в 3-х т. ; т. 3: Криминалистические средства, приёмы и рекомендации. М. : Юристъ, 1997. 480 с.
6. Пашнев Д.В. Особливості виявлення і фіксації криміналістично значимої комп'ютерної інформації при розслідуванні злочинів. *Право і безпека*. 2003. № 1. С. 108–111.
7. Мещеряков В.А. Преступления в сфере компьютерной информации: основы теории и практики расследования. 2002.
8. Карчевський М.В. Кримінальна відповідальність за незаконне втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж (аналіз складу злочину) : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Х., 2003. 175 с.
9. Коваленко М.М. Комп'ютерні віруси і захист інформації. К. : Наукова думка, 1999. С. 138–143.
10. Расследование неправомерного доступа к компьютерной информации / Под ред. Н.Г. Шурухнова. М.: Издательство «Щит-М», 1999. С. 103–110.

ГАРАНТІЇ НОТАРІАЛЬНОЇ ТАЄМНИЦІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

GUARANTEES OF NOTARIAL CONFIDENTIALITY IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Актуальність статті полягає в тому, що специфіка діяльності нотаріуса є такою, що йому доводиться мати справу з таємницею особистого життя громадян або комерційною чи банківською таємницею у діяльності підприємств, установ, організацій. Складність полягає у тому, що на сьогодні в законодавстві чітко не визначено регламентацію діяльності нотаріусів щодо надання органам досудового розслідування, прокуророві або суду відомостей, які є нотаріальною таємницею, а також правил проведення слідчих дій та оперативно-розшукових заходів стосовно нотаріусів. Крім того, існують і проблемні питання щодо визначення нотаріальної таємниці. Метою статті є аналіз гарантій нотаріальної таємниці у кримінальному процесі. Статтю присвячено аналізу гарантій нотаріальної таємниці у кримінальному процесі. Визначено, що гарантії нотаріальної таємниці є новим явищем в Україні, яке потребує подальшого вдосконалення. Встановлено, що подальший розвиток провадження нотаріальної діяльності в Україні здійснюється та буде відбуватися в європейському (латинському) напрямі. Зроблено висновок, що для ефективного забезпечення нотаріальної діяльності та її складової – нотаріального процесу, необхідно до чинного українського нотаріального законодавства внести зміни, які б стосувалися трьох видів гарантій нотаріальної таємниці: 1) гарантій провадження нотаріального процесу щодо вчинення нотаріальних дій; 2) гарантій вчинення нотаріусами інших дій, які не є нотаріальними, з метою надання їм юридичної ймовірності; 3) гарантії вчинення дій, які прирівняні до нотаріально посвідчених, квазінотаріальними органами держави. Визначено, що головною метою гарантування збереження таємниці при провадженні нотаріальної діяльності є повноцінний захист всіх учасників нотаріального процесу. Для притягнення нотаріуса до кримінальної відповідальності необхідно встановити низку обставин: 1) протиправність поведінки нотаріуса; 2) характер психічного ставлення нотаріуса до діяння та його наслідків; 3) характер наслідків; 4) причинний зв'язок між діями нотаріуса і завданою шкодою. Важливою умовою є суб'єктивне ставлення нотаріуса до вчинюваного протиправного діяння, тобто його вина.

Ключові слова: гарантії нотаріальної таємниці, кримінальний процес, охорона нотаріальної таємниці, нотаріат, гарантії таємниці.

The relevance of the article lies in the fact that the specifics of the notary's activity are such that he must prove that he has a right to the secret of the private life of citizens, or commercial or private secrets in the activities of enterprises, organizations, etc. The difficulty lies in the fact that currently the legislation does not clearly define the regulation of the activity of notaries regarding the provision to pre-judicial investigation bodies, prosecutors and courts of documents that are a triple note, as well as the rules for conducting investigative actions and operational search measures by notaries. In addition, there are problematic issues regarding the definition of notarial secrecy. The purpose of the article is to analyze the guarantees of notarial secrecy in the criminal process. The article is devoted to the analysis of guarantees of notarial secrecy in the criminal process. It was determined that guarantees of notarial secrecy are a new phenomenon in Ukraine that needs further improvement. It has been established that the further development of notarial activities in Ukraine will be in the European (Latin) direction. It was concluded

that in order to effectively ensure notarial activity and its component – the notarial process – it is necessary to make changes to the current Ukrainian notarial legislation that would relate to three types of guarantees of notarial secrecy: 1) guarantees of the notarial process regarding the performance of notarial acts; 2) guarantees that notaries perform other actions that are not notarial in order to give them legal probability; 3) guarantees of actions, which are equated to notarized, quasi-notarial state bodies. It was determined that the main purpose of guaranteeing the preservation of secrecy in the conduct of notarial activities is the full protection of all participants in the notarial process. In order to bring a notary to criminal liability, it is necessary to establish a number of grounds: 1) illegality of the notary's behavior; 2) the nature of the notary's usual attitude towards the act and its consequences; 3) the nature of the consequences; 4) a causal connection between the actions of the notary and the damage caused. A necessary condition is the subjective attitude of the notary to the committed illegal act, i.e. his fault.

Key words: *guarantees of notarial secrecy, criminal process, protection of notarial secrecy, notary, guarantees of secrets.*

Вступ. Оцінюючи сучасний стан вітчизняного законотворчого процесу, що стосується регулювання кримінальних процесуальних відносин і реального стану роботи правоохоронних органів, можна зробити висновок, що важливе місце в науковому дослідженні з питань кримінального процесу відводиться інституту охорони відомостей.

Специфіка діяльності нотаріуса є такою, що йому доводиться мати справу з таємницею особистого життя громадян або комерційною чи банківською таємницею у діяльності підприємств, установ, організацій.

Складність полягає у тому, що на сьогодні в законодавстві чітко не визначено регламентацію діяльності нотаріусів щодо надання органам досудового розслідування, прокуророві або суду відомостей, які є нотаріальною таємницею, а також правил проведення слідчих дій та оперативно-розшукових заходів стосовно нотаріусів.

Крім того, існують і проблемні питання щодо визначення нотаріальної таємниці.

Метою теоретичного дослідження є аналіз гарантій нотаріальної таємниці у кримінальному процесі.

Стан дослідження. Вченими в різний час досліджувалися питання нотаріату та нотаріального процесу, зокрема проблеми дотримання нотаріальної таємниці. Це праці таких дослідників, як М. Авдюков, С. Пасічник, Л. Радзівська, С. Фурса, В. Аргунов, Ф. Рико, Ж. Рицфоль, Г. Черемних, І. Черемних та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нотаріальна таємниця має надзвичайно важоме значення під час здійснення нотаріального провадження, адже вона підкріплює довіру громадян до нотаріату і є одним із важливих правил діяльності самого нотаріуса, що забезпечує його авторитет.

Нотаріальна таємниця – це сукупність відомостей, отриманих під час вчинення нотаріальної дії або звернення до нотаріуса заінтересованої особи, зокрема й про особу, її майно, особисті майнові та немайнові права й обов'язки тощо (ст. 8 Закону про нотаріат) [1].

Нотаріальну таємницю потрібно розглядати у двох аспектах. З одного боку, це таємниця особи, яка звернулася за вчиненням нотаріальної дії (мотив звернення та сам факт звернення особи до нотаріуса, надані для дослідження документи, досягнутий після звернення до нотаріуса результат, відомості про особисте життя особи тощо).

З іншого – це таємниця нотаріуса як фахівця (відомості про надані поради, консультації тощо).

Важливими є обидві характеристики поняття таємниці вчинення нотаріальних дій, обидві повинні бути законодавчо закріплені [2, с. 55–56; 3, с. 80–81].

Нотаріуси, як і будь-які інші особи, не застраховані від можливої процесуальної участі в якості учасників кримінальних процесуальних правовідносин. Враховуючи положення, що свідок попереджається про відповідальність за відмову від давання показань та давання завідомо неправдивих показань з метою з'ясування предмету нотаріальної таємниці, необхідно дослідити це поняття більш детально [4, с. 60–61; 5, с. 78–79; 6, с. 67–69].

Відповідно до статті 8 Закону України «Про нотаріат» (далі – Закон), нотаріальна таємниця – це сукупність відомостей, отриманих під час вчинення нотаріальної дії або звернення до но-

таріуса заінтересованої особи, у тому числі про особу, її майно, особисті майнові та немайнові права і обов'язки тощо [7].

В науці домінує позиція, що нотаріальна таємниця є різновидом професійної таємниці. Зокрема, О.О. Кулініч вказує, що якщо мова йде про приватного нотаріуса, то вищезазначені відомості складатимуть виключно професійну таємницю, а якщо йдеться про діяльність державного нотаріуса, то автоматично така інформація становитиме статус службової таємниці [8, с. 75].

У будь-якому з цих правових режимів така інформація має бути забезпечена кримінальними процесуальними гарантіями.

Звертає на себе увагу той факт, що законодавцем в КПК України використано поняття «відомості, які становлять нотаріальну таємницю».

Це визначення не в повній мірі охоплює поняття нотаріальної таємниці, до якої входять не тільки відомості про вчинення нотаріальних дій, а і відповідно до статті 8 Закону «сукупність відомостей, отриманих під час вчинення нотаріальної дії або звернення до нотаріуса заінтересованої особи, в тому числі про особу, її майно, особисті майнові та немайнові права і обов'язки тощо», а тому КПК України потребує оновленого визначення нотаріальної таємниці.

Стаття 5 Закону встановлює обов'язок нотаріуса зберігати в таємниці відомості, одержані ним у зв'язку із вчиненням нотаріальних дій. Стаття 8 Закону зазначає, що нотаріус не має права давати свідчення в якості свідка щодо відомостей, які становлять нотаріальну таємницю, крім випадків, коли цього вимагають особи, за дорученням яких або щодо яких вчинялися нотаріальні дії.

Це пов'язано з тим, що нотаріус є лише утримувачем відомостей, що становлять нотаріальну таємницю, повноважним власником є особа, яка звернулася до нотаріуса для вчинення відповідних нотаріальних дій [9, с. 30].

Передусім, саме в інтересах останнього державою запроваджений правовий режим охорони, захисту і розкриття нотаріальної таємниці. Тому нотаріус не вправі «добровільно», за своєю ініціативою розкривати останню.

У випадку, коли нотаріус виступає в якості свідка у кримінальному провадженні щодо обставин справи він має передбачений п. 3 ч. 2 ст. 65 КПК імунітет. За видом такий імунітет відноситься до спеціального імунітету свідка [10].

Хоча, у науковій літературі зустрічається назва як альтернативного імунітету. Альтернативний імунітет свідків, коли в особи є право відмовитися від дачі показань свідка, що стосуються здійснення ним професійної діяльності. За такої умови можливість дати показання залежить не стільки від його волі, скільки від волі клієнта, що звернувся до нього.

Практика наділення нотаріуса як свідків альтернативним імунітетом зустрічається в Болгарії (ст. 135 ЦПК), Угорщині (параграф 170 ЦПК), Німеччині (ст. 383 ЦПК), Польщі (ст. 261 ЦПК) [11, с. 145–146].

Варто звернути увагу на положення ст. 8-1 Закону, яка встановлює, що будь-яке втручання в діяльність нотаріуса, зокрема з метою перешкоджання виконанню ним своїх обов'язків (а охорона нотаріальної таємниці є обов'язком, а не правом нотаріуса) або спонукання до вчинення ним неправомірних дій, зокрема вимагання від нього, його помічника, інших працівників, які знаходяться у трудових відносинах з нотаріусом, відомостей, що становлять нотаріальну таємницю, забороняється і тягне за собою відповідальність відповідно до законодавства. Тому будь-який незаконний, навіть «психологічний» вплив на нотаріуса забороняється.

У науці кримінального процесуального права пропонується звільняти нотаріуса від обов'язку зберігати нотаріальну таємницю, якщо йому повідомлено про підозру. Зокрема у КПК має бути передбачений механізм захисту цих даних від подальшого поширення.

Висновки. Розголошення нотаріальної таємниці – це діяння (дія або бездіяльність) особи, в результаті якого інформація, що становить нотаріальну таємницю і яка їй довірена або стала відома у зв'язку з виконанням службових або професійних обов'язків, була сприйнята сторонніми особами (тобто тими, хто не допущений до розголошуваної інформації).

Для притягнення нотаріуса до кримінальної відповідальності необхідно встановити низку обставин: 1) протиправність поведінки нотаріуса; 2) характер психічного ставлення нотаріуса до діяння та його наслідків; 3) характер наслідків; 4) причинний зв'язок між діями нотаріуса і завданою шкодою. Важливою умовою є суб'єктивне ставлення нотаріуса до вчинюваного протиправного діяння, тобто його вина.

Список використаних джерел:

1. Про нотаріат : Закон України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>.
2. Желіховська Ю.В. Поняття та гарантії таємниці вчинення нотаріальних дій. *Університетські наукові записки*. 2013. № 1. С. 108–112.
3. Фурса С.Я. Нотаріат в Україні. Кн. 1. Організація нотаріату з практикумом / С.Я. Фурса, С.І. Фурса, С.С. Фурса, О.М. Нікітюк. К. : Алерта, 2015. 484 с.
4. Теорія нотаріального процесу : [навч.-практ. посіб.] / С.Я. Фурса, С.І. Фурса, М.В. Бондарева та ін. К. : Алерта, 2012. 928 с.
5. Денисяк Н.М. Нотаріальна таємниця як одна з важливих складових діяльності нотаріуса. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. № 7. С. 136–138.
6. Сфімова О.М. Нотаріальна таємниця: між кримінальною та цивільно-правовою відповідальністю. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2014. № 1. С. 84–87.
7. Кулініч О. О. Правова охорона конфіденційної інформації, що перебуває в режимі конфіденційної таємниці. *Проблеми цивільного та господарського права*. 2008. № 1. С. 74–78.
8. Костін М. Правова природа «нотаріальної таємниці» на основі балансу особистих і публічних інтересів. *Нотаріат України*. 2014. № 6 (6). С. 28–33.
9. Когут Н. М. Імунітет свідка у кримінальному процесі України. URL: <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=44199>.
10. Сергейчук Н.М. О свидетельском иммунитете нотариуса. Материалы международной научной конференции студентов, магистрантов и аспирантов, Минск, 30-31 октября 2009 г. Минск : БГУ, 2010. С. 145–146.
11. Ярмук О. М. Окремі питання участі нотаріуса у кримінальному провадженні. *Наше право*. 2014. С. 133–138.

НАПРЯМИ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗШУКУ ДІТЕЙ, ЯКІ ЗНИКЛИ БЕЗВІСТІ

OPTIMIZATION DIRECTIONS OF THE LEGAL REGULATION OF THE OPERATIVE AND SEARCHING PROVISION OF THE SEARCH OF MISSING CHILDREN

Актуальність статті полягає в тому, що за офіційною статистикою, в світі зникають безвісти мільйони дітей, і з кожним роком цифри швидко ростуть. В Україні діти є найбільш вразливою соціальною категорією населення унаслідок сучасних кризових соціально-економічних та політичних процесів, які зумовили дестабілізацію суспільства в усіх сферах життя, у тому числі й тенденцію до ускладнення криміногенної ситуації в державі. Аналіз сучасного стану правового регулювання оперативно-розшукового забезпечення розшуку дітей, які зникли безвісти, вказує на необхідність комплексних змін законодавства, а сама нормативно-правова база потребує оновлення. У статті сформульовані напрями оптимізації правового регулювання оперативно-розшукового забезпечення дітей розшуку дітей, які зникли безвісти. Визначено прогалини правового регулювання оперативно-розшукового забезпечення дітей розшуку дітей, які зникли безвісти, а також запропоновано зміни до нормативно-правових актів з метою поліпшення нормативно-правового забезпечення оперативно-розшукового забезпечення дітей розшуку дітей, які зникли безвісти. Ураховуючи те, що діяльність щодо розшуку дітей, які зникли безвісти, здійснюється у тісній співпраці та взаємодії підрозділів правоохоронних органів слід прийняти міжвідомчу інструкції, яка б визначала організацію і порядок дій різних відомств під час надходження заяв та повідомлень про зникнення дитини безвісти. Особливо це питання стосується взаємодії органів (підрозділів) Національної поліції з Державною прикордонною службою України, Державною службою України з надзвичайних ситуацій, Національною гвардією України, військовими частинами Міністерства оборони України та ін. Сформульовані напрями оптимізації правового регулювання оперативно-розшукового забезпечення дітей розшуку дітей, які зникли безвісти (удосконалення норм законів й відомчих нормативно-правових актів, які регулюють питання розшуку дітей, які зникли безвісти, а також прийняття нової редакції Інструкції з організації розшуку підозрюваних, обвинувачених (підсудних), осіб, які ухиляються від відбування кримінального покарання, безвісно зниклих осіб та встановлення особи невпізнаних трупів та ін.), дозволять позитивним чином вплинути на підвищення рівня роботи правоохоронних органів, і впершу чергу підрозділів кримінальної поліції під час здійснення оперативно-розшукової діяльності та негласної роботи при надходженні заяв й повідомлень про зникнення дитини безвісти.

Ключові слова: *оперативно-розшукова діяльність, розшук дітей, правове регулювання, Національна поліція.*

The relevance of the article lies in the fact that, according to official statistics, millions of children go missing in the world, and every year the numbers grow rapidly. In Ukraine, children are the most vulnerable social category of the population as a result of modern crisis socio-economic and political processes, which led to the destabilization of society in all spheres of life, including the tendency to complicate the criminogenic situation in the state. An analysis of the current state of legal regulation of operational investigative

support for the search for missing children indicates the need for comprehensive changes in the legislation, and the legal framework itself needs to be updated. The article formulates the directions of optimization of the legal regulation of operative and search support for children and the search for children who have gone missing. Gaps in the legal regulation of operational-tracing support for children in the search for children who have gone missing have been identified, as well as proposed changes to normative legal acts in order to improve the regulatory-legal support for operational-tracing support for children in the search for children who have gone missing. Taking into account the fact that activities related to the search for missing children are carried out in close cooperation and interaction of law enforcement units, interdepartmental instructions should be adopted, which would determine the organization and procedure of actions of various departments during the receipt of applications and reports about the disappearance of a missing child. This issue especially concerns the interaction of the bodies (units) of the National Police with the State Border Service of Ukraine, the State Emergency Service of Ukraine, the National Guard of Ukraine, military units of the Ministry of Defense of Ukraine, etc. Formulated directions for optimizing the legal regulation of operational and search support for children, the search for missing children (improvement of laws and departmental regulations governing the search for missing children, as well as the adoption of a new version of the Instruction on the Organization of the Search for Suspects, Accused (defendants), persons who evade serving a criminal sentence, missing persons and identification of unidentified corpses, etc.), will allow to positively affect the level of work of law enforcement agencies, and first of all criminal police units during the implementation of operative and investigative activities and clandestine work when receiving applications and reports about the disappearance of a missing child.

Key words: *operative and investigative activity, search for children, legal regulation, National Police.*

Актуальність статті. За офіційною статистикою, в світі зникають безвісти мільйони дітей, і з кожним роком цифри швидко ростуть [1].

В Україні діти є найбільш вразливою соціальною категорією населення унаслідок сучасних кризових соціально-економічних [2] та політичних процесів, які зумовили дестабілізацію суспільства в усіх сферах життя, у тому числі й тенденцію до ускладнення криміногенної ситуації в державі.

Аналіз сучасного стану правового регулювання оперативно-розшукового забезпечення розшуку дітей, які зникли безвісти, вказує на необхідність комплексних змін законодавства, а сама нормативно-правова база потребує оновлення.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Теоретико-прикладні засади розшуку осіб, які зникли безвісти, на дисертаційному рівні досліджували такі вітчизняні та зарубіжні автори: С. В. Богданов, Д. В. Бойчук, В. С. Будков, Н. І. Витовтова, О. І. Гігевич, Д. А. Грінюва, Ч. М. Ісмаїлов, Д. О. Ішук, В. Г. Камиш, Є. Г. Кілессо, А. В. Котязов, О. Я. Мазурок, А. С. Мальцев, В. О. Петросян, О. Ю. Плєскач, В. П. Цильвік, В. М. Шванков та ін.

Метою статті є визначення напрямів оптимізації правового регулювання оперативно-розшукового забезпечення розшуку дітей, які зникли безвісти.

За результатами опитування респондентів встановлено, що на сьогодні найбільш значимими проблемами правового регулювання є: 1) недосконалість правового регулювання превентивної діяльності підрозділів Національної поліції щодо зникнення дітей безвісти (64%); 2) відсутність нормативно-правового акта, який би визначав єдину систему розшукової роботи правоохоронних органів (53%); 3) недосконала нормативна врегульованість питань взаємодії працівників підрозділів Національної поліції (слідчих, кримінальної поліції, ювенальної превенції), прокуратури, судів, робочого апарату Укрбюро Інтерполу, інших державних органів, органів місцевого самоврядування та громадськості (59%) [3, с. 90]; 4) потреба удосконалення норм Кримінального процесуального кодексу України, Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» та Інструкції з організації розшуку підозрюваних, обвинувачених (підсудних), осіб, які ухиляються від відбування кримінального покарання, безвісно зниклих осіб та встановлення особи невідомих трупів, затвердженої наказом МВС України від 05.01.2005 № 3 дск, щодо розшуку дітей, які зникли безвісти (75%).

Отже, вважаємо доцільним дослідити ці напрями оптимізації правового регулювання. Сфера превенції фактів безвісного зникнення дітей, у першу чергу, стосується діяльності структурних підрозділів Департаменту превентивної діяльності, однак у контексті тематики нашого дослідження слід зазначити, що особлива роль у цьому напрямку відведена підрозділам кримінальної поліції, які у відповідності до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» з метою розшуку безвісно зниклих осіб здійснюють оперативно-розшукову діяльність, включаючи оперативно-розшукові заходи, пов'язані з тимчасовим обмеженням прав людини. Ці заходи застосовуються виключно з метою запобігання вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину [4].

До функцій Департаменту карного розшуку належать «розроблення заходів з удосконалення розшукової роботи, підготовка управлінських рішень з проблем, які потребують комплексного підходу для їх вирішення, взаємодія зі структурними підрозділами центрального органу управління поліцією, правоохоронними органами іноземних держав з питань міждержавного та міжнародного розшуку, координація діяльності територіальних органів поліції і надання їм практичної допомоги з розшуку підозрюваних та обвинувачених, безвісти зниклих громадян та ідентифікації невідомих трупів» [5]. Аналіз чинних нормативно-правових актів свідчить лише про загальне декларування протидії безвісному зникненню дітей (посилення кримінальної відповідальності за торгівлю людьми, встановлення кримінальної відповідальності за насильницьке зникнення, удосконалення нормативно-правової бази у сфері усиновлення [6, с. 90].

Функція Департаменту карного розшуку щодо розроблення заходів з удосконалення розшукової роботи здійснюється надто помірними кроками. Яскравим прикладом є відсутність сучасних нормативних ініціатив. Новий нормативно-правовий акт, який повинен відповідним чином врегулювати питання організації розшуку безвісти зниклих осіб, не прийнято. До цього часу діють положення наказу МВС України від 05.01.2005 № 3 дск «Про затвердження Інструкції з організації розшуку обвинувачених, підсудних осіб, які ухиляються від відбування кримінального покарання, безвісно зниклих осіб та встановлення особи невідомих трупів», значна частина яких втратила актуальність. Зазначений нормативно-правовий акт не містить окремих методик розшуку безвісти зниклих дітей, не визначає межі застосування НСРД та ОРЗ у межах ОРС «Розшук» та ін. Так, 77% опитаних працівників підрозділів кримінальної поліції на питання «Чи відповідає Інструкція з організації розшуку обвинувачених, підсудних, осіб, які ухиляються від відбування кримінального покарання, безвісно зниклих осіб та встановлення особи невідомих трупів (наказ МВС України від 05.01.2005 р. № 3 дск) практичним вимогам розшуку дітей, які зникли безвісти?», зазначили, що вона потребує оновлення та приведення у відповідність практичним вимогам, 11% відповіли «не відповідає, необхідно прийняти новий нормативно-правовий акт» і лише 12% відповіли «повністю відповідає» [7]. У зв'язку з цим, пропонується прийняти у новій редакції «Інструкцію з організації розшуку підозрюваних, обвинувачених (підсудних), осіб, які ухиляються від відбування кримінального покарання, безвісно зниклих осіб та встановлення особи невідомих трупів, в якій передбачити алгоритм дій щодо розшуку дітей, які зникли безвісти».

Незважаючи на спробу певним чином визначити загальні першочергові заходи з реагування на заяви (повідомлення) у Розділі XXVII «Розшук дітей» «Інструкції з організації реагування на заяви і повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України», затвердженої наказом МВС України від 27.04.2020 № 357 [8], оперативно-розшукове забезпечення підрозділами кримінальної поліції розшуку дітей, які зникли безвісти, залишилися поза межами регулювання наказу. У цій інструкції визначаються тільки алгоритми орієнтовних невідкладних дій працівника чергової служби щодо: «розшуку дітей», «розшук осіб, які заблукали в лісі», «розшуку осіб, зниклих безвісти», «виявлення осіб, які не можуть сповістити відомості про себе» тощо. Однак дії інших органів і підрозділів Національної поліції, у тому числі підрозділів кримінальної поліції, ювенальної превенції, слідчих, не визначаються.

Так, відповідно до «Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України» (наказ МВС України від 19.12.2017 № 1044) до основних завдань підрозділів ювенальної превенції належать «участь в установленні місцезнаходження дитини в разі її безвісного зникнення чи отриманні даних для цього в межах кримінального провадження, відкритого за фактом її безвісного зникнення». Крім цього, у нормативно-правовому полі, спостерігається відсутність чітко визначеного статусу підрозділів ювенальної превенції [9].

У зв'язку з цим, вважаємо, що, по-перше, слід чітко нормативно визначити суб'єктів розшуку дітей, які зникли безвісти, до яких слід віднести: підрозділи кримінальної поліції, слідчих та підрозділи ювенальної превенції, по-друге, внести відповідні зміни до пп. 3 п. 1 Розділу II «Ін-

струкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України» (наказ МВС України від 19.12.2017 № 1044), шляхом його заміни змісту на наступний: «розшук дитини, яка зникла безвісти, у межах своєї компетенції».

Ще однією прогалиною є неврегульованість механізму взаємодії та відсутність норм, що закріплювали б повноваження працівників карного розшуку та ювенальної превенції у разі створення групи з розшуку дітей, які зникли безвісти [9]. Оскільки до основних завдань підрозділів ювенальної превенції належить й здійснення у межах компетенції досудового розслідування кримінальних проступків у формі дізнання, – це потребує комплексного розроблення питання нормативно-правового регулювання взаємодії підрозділів кримінальної поліції з дізнавачами, які здійснюють розслідування кримінальних проступків, вчинених щодо дітей або за їх участю. Вважаємо, що цей напрямок оптимізації правового регулювання оперативно-розшукового забезпечення безпосередньо стосується превентивного впливу на досліджувані у цій роботі явища, у зв'язку з тим, що зазначені кримінальні проступки можуть привести до безвісного зникнення дитини.

З метою підвищення ефективності розшуку осіб, у тому числі тих, які зникли безвісти, видано наказ Національної поліції від 02.02.2016 № 88 «Про забезпечення ефективності розшукової роботи підрозділів кримінальної поліції», в якому зазначено про негайне, упродовж доби, внесення до ІПРС фактів безвісного зникнення громадян та проведення першочергових заходів з їх розшуку [10]. Водночас не врегульовано безпосередньо перелік першочергових заходів, а також алгоритм їх здійснення.

Аналіз положень «Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні» (наказ МВС України від 07.07.2017 № 575) показав, що в них містяться норми, які визначають особливості організації взаємодії органів досудового розслідування з підрозділами кримінальної поліції при досудовому розслідуванні окремих видів кримінальних правопорушень, проте відповідних положень щодо організації здійснення такої взаємодії під час розслідування фактів безвісного зникнення дітей, вона не визначає.

Ураховуючи те, що діяльність щодо розшуку дітей, які зникли безвісти, здійснюється у тісній співпраці та взаємодії підрозділів правоохоронних органів слід прийняти міжвідомчу інструкції, яка б визначала організацію і порядок дій різних відомств під час надходження заяв та повідомлень про зникнення дитини безвісти. Особливо це питання стосується взаємодії органів (підрозділів) Національної поліції з Державною прикордонною службою України, Державною службою України з надзвичайних ситуацій, Національною гвардією України, військовими частинами Міністерства оборони України та ін.

До того ж, Інструкція про порядок використання правоохоронними органами можливостей НЦБ Інтерполу в Україні у попередженні, розкритті та розслідуванні злочинів (наказ МВС України, Генеральної прокуратури України, Служби безпеки України, Державного Комітету у справах охорони державного кордону України, Державної митної служби України, Державної податкової адміністрації України від 09.01.97 N 3/1/2/5/2/2) втратила чинність 17.08.2020, натомість окремого нормативно-правового акту, який би визначав зазначені питання прийнято не було, що ускладнює питання міжнародної взаємодії щодо проведення негласних процесуальних дій та оперативно-розшукових заходів на території інших країн під час розшуку дітей, які зникли безвісти.

Наступним напрямом є вдосконалення норм Кримінального процесуального кодексу України, які регулюють підстави та порядок проведення негласних слідчих (розшукових) дій. За результатами опитування респондентів встановлено, що одним із найбільш ефективних заходів, які здійснюють працівники карного розшуку, в першу чергу, під час надходження заяв (повідомлень) про безвісне зникнення дитини і з мобільним терміналом, вмонтованими у дитячі речі GPS-трекерами, смарт-годинниками, є проведення, так званого, оперативного заходу «Дуга» ще до заведення ОРС «Розшук» (за наявності номера кримінального провадження, та без ухвалення відповідних рішень у суді).

У зв'язку з цим, друге речення ч. 3 ст. 214 КПК України після слів «(відомості вносяться невідкладно після завершення огляду)» словами «..., а відносно дітей, які зникли безвісти, – установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу».

Враховуючи зазначене, слід також змінити повноваження щодо ухвалення рішення про проведення НСРД відносно дітей, які зникли безвісти. Зокрема таке рішення повинно прийматися відповідним керівником органу (підрозділу) Національної поліції. У зв'язку з цим, вважаємо за необхідне доповнити ч. 2 ст. 268 КПК України другим реченням такого змісту «Установлення

місцезнаходження радіоелектронного засобу дитини, яка зникла безвісти, проводиться на підставі рішення відповідного керівника органу (підрозділу) Національної поліції». Вивчення матеріалів зазначених проваджень показали, що ефективність проведення іншої НСРД відносно дітей, які зникли безвісти із мобільним телефоном (терміналом) (зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж – ст. 263 КПК України, становить 27%. Для підвищення результативності її здійснення ми пропонуємо спростити процедуру ухвалення рішення щодо її проведення шляхом надання повноважень прокурору щодо їх прийняття, виключно щодо дітей, які зникли безвісти із мобільним телефоном (терміналом).

У зв'язку з цим, пропонуємо доповнити ч. 4 ст. 246 КПК України після слів «контроль за вчиненням злочину» словами «..., а відносно дітей, які зникли безвісти, – зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та зняття інформації з електронних інформаційних систем».

Норми КПК України не містять конкретних вказівок щодо можливості відкриття кримінального провадження за фактом зникнення дітей [11], але норми «Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні» (наказ МВС України від 07.07.2017 № 575) встановлюють, що керівник органу досудового розслідування протягом 24 годин після подання заяви, повідомлення за фактом безвісного зникнення дитини, здійснюється обов'язкове внесення до Єдиного реєстру досудових розслідувань відомостей про вказане кримінальне правопорушення і його попередню кваліфікацію як умисного вбивства [12]. Вважаємо, що потрібно усунути і цей недолік.

Зокрема пропонуємо доповнити перше речення ч. 1 ст. 214 КПК України після слів «після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення» словами «або про зникнення дитини безвісти, якщо за цей час не буде встановлено її місцезнаходження».

Інша сфера правового регулювання оперативно-розшукового забезпечення розшуку дітей, яка потребує оптимізації, – це вдосконалення інформаційно-аналітичної роботи.

Одним із джерел інформації про осіб, які вчинюють злочини відносно осіб, які зникли безвісти є загальнодержавні реєстри, бази даних, пошукові системи тощо. Одним із таких є Єдиний реєстр осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи, який відповідно до закону України від 09.12.2019 р. № 409-IX, впроваджується в Україні.

Ефективність запровадження та використання аналогічних реєстрів апробована багатьма країнами світу. Наприклад, у Канаді такий реєстр використовують, у першу чергу, для виявлення фактів в'їзду до країни осіб, щодо яких здійснювалося кримінальне переслідування за «педофілію», й проведення подальшого оперативного спостереження за цими особами, тобто для здійснення оперативно-розшукового запобігання вчиненню злочинів сексуального характеру відносно дітей. Працівниками «Загону боротьби з експлуатацією дітей за допомогою інтернет технологій Королівської канадської кінної поліції» (провінція Саскачеван) проводять свого роду спеціальні операції (пастки) щодо виявлення «Дитячих сексуальних маніяків», «Транснаціональних дитячих сексуальних маніяків» та документують їх злочинні дії. Співробітники цього загону створюють Інтернет сторінки під вигаданими іменами дітей і розміщують фотографію несправжньої дитини. Зображення на фотографії заздалегідь генерується та оброблюється за допомогою програмного забезпечення. Інтернет сторінки також завчасно створюються в підозрілих соціальних мережах і формується певна історія їх активності. Далі очікується ініціатива «зловмисника» стосовно початку спілкування. В ході спілкування документується переписка, фіксуються прохання переслати фото оголених частин тіла. Після цього фіксуються погрози розповсюдження фотографій серед членів родини, друзів та ін. й вимоги особистої зустрічі. Після цього проводиться операція щодо затриманню злочинця.

Слід зазначити, що у вітчизняний Реєстр передбачається внесення відомостей тільки про осіб, які вчинювали зазначені злочини виключно щодо малолітньої особи, тобто віком до 14 років. Однак відносно дітей інших вікових категорій внесення таких відомостей не передбачено. Вважаємо, що зазначене є суттєвим недоліком, який потрібно усунути, в першу чергу, шляхом розширення категорій осіб, які вчинювали злочини стосовно дітей іншого віку. Зокрема вважаємо, що цей діапазон повинен охоплювати вік дитини також до 16 років. Обґрунтовуючи це твердження слід зазначити, що у ст. 156 «Розбещення неповнолітніх» КК України передбачена відповідальність за вчинення розпусних дій щодо особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку. Відповідно до вітчизняного законодавства з 16 років особа може самостійно приймати рішення щодо особистих сексуальних контактів.

У зв'язку з цим, нами пропонується внести зміни до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впровадження Єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти статеві свободи та статеві недоторканості малолітньої особи, та посилення відповідальності за злочини, вчинені проти статеві свободи та статеві недоторканості малолітньої особи» від 09.12.2019 р. № 409-IX: у назві та тексті закону слова «Єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти статеві свободи та статеві недоторканості малолітньої особи» в усіх відмінках замінити словами «Єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти статеві свободи та статеві недоторканості дитини, яка не досягла шістнадцятирічного віку» в усіх відмінках.

У теперішній час поліцейська діяльність переживає період значних змін як в оперативній тактиці, так і в організаційних структурах. Найбільш поширеною з нинішніх змін у філософії боротьби зі злочинністю та поліцейської практики є так звана «поліцейська діяльність, керована розвідувальною аналітикою» (Intelligence-led Policing (ILP)). Вона, по-перше, повинна базуватися на чітких і точних правових положеннях, по-друге, працівники правоохоронних органів, залучені до цієї діяльності, мають бути належним чином навчені застосовувати закони та правила відповідно до міжнародних стандартів з прав людини [13].

Висновки. Сформульовані напрями оптимізації правового регулювання оперативно-розшукового забезпечення дітей розшуку дітей, які зникли безвісти (удосконалення норм законів й відомчих нормативно-правових актів, які регулюють питання розшуку дітей, які зникли безвісти, а також прийняття нової редакції Інструкції з організації розшуку підозрюваних, обвинувачених (підсудних), осіб, які ухиляються від відбування кримінального покарання, безвісно зниклих осіб та встановлення особи невідомих трупів та ін.), дозволять позитивним чином вплинути на підвищення рівня роботи правоохоронних органів, і впершу чергу підрозділів кримінальної поліції під час здійснення оперативно-розшукової діяльності та негласної роботи при надходженні заяв й повідомлень про зникнення дитини безвісти.

Список використаних джерел:

1. Безвісти зниклі: чому в Україні щорічно зникають 5000 дітей. URL: <https://znaj.ua/exclusive/bezvisty-znykli-chomu-v-ukrayini-shorichno-schezayut-5000-ditej> (дата звернення: 12.07.2021).
2. В Україні впроваджують інноваційні підходи до пошуку зниклих дітей. URL: https://mvs.gov.ua/ua/news/9643_V_Ukraini_vprovadzhuyut_innovaciyni_pidhodi_do_poshuku_zniklih_ditej_FOTO.htm (дата звернення: 12.07.2021).
3. Літун О. О. Окремі аспекти удосконалення взаємодії підрозділів кримінальної поліції з іншими підрозділами Національної поліції України під час розшуку дітей, які зникли безвісти. *Актуальні проблеми розслідування кримінальних правопорушень у сфері громадської безпеки та громадського порядку у досудовому розслідуванні* : матеріали наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 30 травня 2017 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. С. 89–91.
4. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12> (дата звернення: 01.09.2021).
5. Офіційний сайт Національної поліції. URL: <https://www.npu.gov.ua/about/struktura/struktura/departament-karnogo-rozshuku.html> (дата звернення: 18.01.2022).
6. Літун О. О. Окремі аспекти удосконалення взаємодії підрозділів кримінальної поліції з іншими підрозділами Національної поліції України під час розшуку дітей, які зникли безвісти. *Актуальні проблеми розслідування кримінальних правопорушень у сфері громадської безпеки та громадського порядку у досудовому розслідуванні* : матеріали наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 30 травня 2017 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. С. 89–91.
7. Літун О. О. Сучасні проблеми оперативно-розшукового забезпечення розшуку дітей, які зникли безвісти, в Україні (за результатами опитування працівників кримінальної поліції). *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 2. С. 304–308.
8. Про затвердження Інструкції з організації реагування на заяви і повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України : наказ М-ва внутр. справ України від 27 квіт. 2020 р. № 357. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0443-20#Text> (дата звернення: 30.05.2021).
9. Дручек О. М. Ювенальна превенція в системі Національної поліції України: проблеми реформування. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 2. С. 63–66. URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2017/2/21.pdf> (дата звернення: 17.07.2021).

10. Інформація про стан виконання у II кварталі 2016 року Плану заходів Міністерства внутрішніх справ України щодо організації виконання розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 р. № 1393-р «Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року», затвердженого 24 березня 2016 року. URL: <http://hro.org.ua/files/docs/1469428912.pdf> (дата звернення: 19.05.2021).; Офіційний сайт Національної поліції. URL: <https://www.npu.gov.ua/about/struktura/struktura/departament-karnogo-rozshuku.html> (дата звернення: 18.01.2021).

11. Тагієв С. Р. Інститут негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному процесі України : теорія та практика : монографія. Чернігів : Десна Поліграф, 2015. 512 с.

12. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні: наказ МВС України від 07 лип. 2017 № 575. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17> (дата звернення: 12.07.2021).

13. Довідник керівника поліції – поліцейська діяльність, керована розвідувальною аналітикою / ІЛР : навч. посібн. / Користін О. Є., Пефтієв Д. О., Пеньков С. В., Некрасов В. А., ; за заг. ред. Вербенського М. Г. Київ : «Видавництво Людмила», 2019. 120 с.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ СУДДІВСЬКОГО РОЗСУДУ ГОЛОВУЮЧОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

SOME ASPECTS OF THE DETERMINATION OF THE JUDICIAL JUDGMENT OF THE PRESIDENT IN THE CRIMINAL PROCESS OF UKRAINE

Актуальність статті полягає в тому, що важлива процесуальна роль у судовому провадженні вітчизняним законодавцем відведена головуючому. Водночас на підставі даних, отриманих у результаті системного аналізу сучасної кодифікації кримінальних процесуальних норм, доходимо висновку, що нині чинна редакція Кримінального процесуального кодексу України не містить окремої статті, присвяченої повноваженням головуючого в судовому провадженні першої інстанції. Не наводить вітчизняний законодавець і дефініції терміна «повноваження головуючого в судовому провадженні першої інстанції». Науково-теоретичний аналіз опублікованих на сьогодні наукових досліджень дає змогу дійти висновку про те, що у правовій доктрині відсутні роботи, присвячені дослідженню суддівського розсуду головуючого в судовому провадженні першої інстанції. Метою статті є вивчення та аналіз доктринальних позицій сучасного стану правового регулювання судового розсуду головуючого в судовому провадженні першої інстанції. З'ясовано що керування перебігом судового засідання передбачає, що головуючий спрямовує судові слідство на забезпечення сторонам рівних можливостей вільно, способом, який вони вибирають, але який водночас не суперечить вимогам закону, здійснювати свої права, що є одним із функціональних обов'язків головуючого в судовому провадженні першої інстанції як керуючого судовим засіданням. У статті розглянуто основні наукові підходи до визначення суддівського розсуду головуючого у кримінальному процесі України. Зазначено, що доцільно було б надати головуючому комплекс контролюючих повноважень стосовно активної позиції захисту та передбачити у складі процесуального статусу головуючого у кримінальному провадженні відповідальність головуючого за пасивного адвоката. Такі зміни сприятимуть реалізації принципу «забезпечення права на захист», передбаченого у ст. 20 КПК України. Відмічено, що правове регулювання повноважень головуючого в судовому провадженні першої інстанції потребує подальшого наукового вивчення з метою виявлення недоліків та шляхів удосконалення.

Ключові слова: *суддівський розсуд, суддівське переконання, кримінальне провадження, судові рішення, кримінальний процес.*

The relevance of the article lies in the fact that an important procedural role in court proceedings is assigned to the presiding judge by the domestic legislator. At the same time, on the basis of the data obtained as a result of a systematic analysis of the modern codification of criminal procedural norms, we come to the conclusion that the current edition of the Criminal Procedure Code of Ukraine does not contain a separate article devoted to the powers of the presiding judge in the court proceedings of the first instance. The domestic legislator does not provide a definition of the term "powers of the presiding judge in the court proceedings of the first instance". The scientific and theoretical analysis of the scientific studies published today allows us to come to the conclusion that there are no works in the legal doctrine dedicated to the study of the judicial discretion of the presiding judge in the court proceedings of the first instance. The purpose of the article is to study and analyze the doctrinal positions of the current state

of legal regulation of the judicial discretion of the presiding judge in court proceedings of the first instance. It has been found that managing the course of the court session requires that the presiding judge directs the judicial investigation to provide the parties with equal opportunities freely, in a way that they choose, but which at the same time does not contradict the requirements of the law, to exercise their rights, which is one of the functional duties of the presiding officer in court proceedings of the first instance as the manager of the court session. The article examines the main scientific approaches to determining the judicial discretion of the presiding judge in a criminal trial in Ukraine. It was noted that it would be expedient to provide the presiding officer with a set of controlling powers regarding the active position of the defense and to provide for the responsibility of the presiding officer for the passive lawyer as part of the procedural status of the presiding officer in criminal proceedings. Such changes will contribute to the implementation of the principle of "ensuring the right to protection" provided for in Art. 20 of the CPC of Ukraine. It was noted that the legal regulation of the powers of the presiding judge in court proceedings of the first instance requires further scientific study in order to identify shortcomings and ways of improvement.

Key words: *judicial discretion, judicial conviction, criminal proceedings, court decision, criminal process.*

Постановка проблеми. Важлива процесуальна роль у судовому провадженні вітчизняним законодавцем відведена головуючому. Водночас на підставі даних, отриманих у результаті системного аналізу сучасної кодифікації кримінальних процесуальних норм, доходимо висновку, що нині чинна редакція Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України не містить окремої статті, присвяченої повноваженням головуючого в судовому провадженні першої інстанції. Не наводить вітчизняний законодавець і дефініції терміна «повноваження головуючого в судовому провадженні першої інстанції».

Науково-теоретичний аналіз опублікованих на сьогодні наукових досліджень дає змогу дійти висновку про те, що у правовій доктрині відсутні роботи, присвячені дослідженню суддівському розсуду головуючого в судовому провадженні першої інстанції.

Метою статті є вивчення та аналіз доктринальних позицій сучасного стану правового регулювання судового розсуду головуючого в судовому провадженні першої інстанції.

Виклад основного матеріалу. Загалом сутність категорії «повноваження головуючого в судовому провадженні першої інстанції» доцільно розглядати крізь призму її триелементної структури за формулою: «повноваження головуючого» + «судове провадження» + «перша інстанція».

Беручи за основу запропоновану формулу, насамперед необхідно зазначити, що в розкритті змісту поняття «повноваження» науковці не змогли дійти одностайності. Аналіз наукової літератури з даної проблеми дає змогу виділити як мінімум два підходи. Представники першого вважають, що повноваження – це сукупність прав і обов'язків державних органів і громадських організацій, а також посадових та інших осіб, закріплених за ними у встановленому законодавством порядку для виконання покладених на них функцій [3, с. 639]. Представники другого – що повноваження варто розглядати як право, надане кому-небудь для здійснення чогось, компетенцію, доручення [8, с. 469].

У кримінальній процесуальній науці стверджується, що більш вдалим видається перший із вищенаведених підходів. Керуючись такими висновками, пропонуємо повноваження головуючого у кримінальному провадженні трактувати як закріплені у кримінальному процесуальному законодавстві правомочності головуючого, що забезпечують реалізацію визначеного предметом відання головуючого обсягу його функцій.

Що ж стосується термінів «судове провадження» та «перша інстанція», то вичерпні їх тлумачення наведено у КПК України. Так, зокрема, судове провадження за КПК України – це кримінальне провадження в суді першої інстанції, яке включає підготовче судове провадження, судовий розгляд і ухвалення та проголошення судового рішення. А суд першої інстанції, згідно з п. 22 ч. 1 ст. 3 КПК України, – це районний, районний у місті, міський та міськрайонний суд, який має право ухвалити вирок або постановити ухвалу про закриття кримінального провадження, а також Вищий антикорупційний суд у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, віднесених до його підсудності цим Кодексом, апеляційний суд у випадку, передбаченому

КПК [6]. Звідси випливає, що під повноваженнями головуючого в судовому провадженні першої інстанції варто розуміти повноваження головуючого у кримінальному провадженні в районному, районному в місті, міському чи міськрайонному суді, а також Вищому антикорупційному суді у кримінальних провадженнях щодо злочинів, віднесених до його підсудності, апеляційному суді у випадку, передбаченому КПК, яке включає підготовче судове провадження, судовий розгляд, ухвалення та проголошення судового рішення.

На підставі отриманих даних доходимо висновку, що під повноваженнями головуючого в судовому провадженні першої інстанції слід розуміти закріплені у кримінальному процесуальному законодавстві правомочності головуючого, що забезпечують реалізацію визначеного предметом відання головуючого обсягу його функцій, цілей та завдань у кримінальному провадженні в районному, районному в місті, міському чи міськрайонному суді, а також Вищому антикорупційному суді у кримінальних провадженнях щодо злочинів, віднесених до його підсудності, апеляційному суді у випадку, передбаченому КПК, яке включає підготовче судове провадження, судовий розгляд, ухвалення та проголошення судового рішення.

З аналізу законодавчих положень, розміщених у КПК України, можна виокремити такі повноваження головуючого в судовому провадженні першої інстанції:

- керує перебігом судового засідання, забезпечує додержання послідовності та порядку вчинення процесуальних дій, здійснення учасниками кримінального провадження їхніх процесуальних прав і виконання ними обов'язків, спрямовує судовий розгляд на забезпечення з'ясування всіх обставин кримінального провадження, усуваючи із судового розгляду все, що не має значення для кримінального провадження; вживає необхідних заходів для забезпечення в судовому засіданні належного порядку (ст. 321);

- у призначений для судового розгляду час відкриває судове засідання й оголошує розгляд відповідного кримінального провадження (ч. 1 ст. 342);

- оголошує склад суду, прізвище запасного судді, якщо він призначений, прізвища прокурора, потерпілого, цивільного позивача, обвинуваченого, захисника, цивільного відповідача, представників та законних представників, перекладача, експерта, спеціаліста, секретаря судового засідання, роз'яснює учасникам судового провадження право відводу і з'ясовує, чи заявляють вони кому-небудь відвід (ч. 1 ст. 344);

- після оголошення обвинувачення встановлює особу обвинуваченого, з'ясовуючи його прізвище, ім'я, по батькові, місце і дату народження, місце проживання, заняття та сімейний стан, роз'яснює йому суть обвинувачення і запитує, чи зрозуміле воно йому, чи визнає він себе винним і чи бажає давати показання. Якщо обвинувачених декілька, головуючий здійснює зазначені дії щодо кожного з них (ч. 1 ст. 348);

- якщо у кримінальному провадженні пред'явлено цивільний позов – запитує обвинуваченого, цивільного відповідача, чи визнають вони позов (ч. 2 ст. 348);

- надає стороні обвинувачення та стороні захисту право проголосити вступні промови (ч. 1 ст. 349);

- перед допитом свідка встановлює відомості про його особу та з'ясовує стосунки свідка з обвинуваченим і потерпілим; з'ясовує, чи отримав свідок пам'ятку про права й обов'язки свідка, чи зрозумілі вони йому, за необхідності роз'яснює їх, а також з'ясовує, чи не відмовляється він із підстав, встановлених Кодексом, від давання показань, і попереджає його про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань та завідомо неправдиві показання (ч. 1 ст. 352);

- приводить свідка до присяги (ч. 2 ст. 352);

- перед допитом потерпілого встановлює відомості про його особу та з'ясовує стосунки потерпілого з обвинуваченим; з'ясовує, чи отримав потерпілий пам'ятку про права й обов'язки потерпілого, чи зрозумілі вони йому, у разі необхідності роз'яснює їх, а також попереджає його про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиві показання (ч. 1 ст. 353) тощо.

Так, правомочність керування перебігом судового засідання й усунення із судового розгляду всього, що не має значення для кримінального провадження, передбачена у ст. 321 КПК України, надає головуючому судді право знімати запитання учасників судового розгляду, якщо вони спрямовані на дослідження обставин, які вже достатньо з'ясовані, або явно виходять за межі кримінального провадження. До того ж головуючий уповноважений надавати вказівки судовому розпоряднику щодо організації підготовки залу судового засідання до слухання в ньому справи, забезпечення додержання особами, які є в суді, встановлених правил та інших заходів, спрямованих на сприяння веденню судового засідання [9] тощо.

Керування перебігом судового засідання передбачає, що головуючий спрямовує судове слідство на забезпечення сторонам рівних можливостей вільно, способом, який вони вибирають, але який водночас не суперечить вимогам закону, здійснювати свої права, що є одним із функціональних обов'язків головуючого в судовому провадженні першої інстанції як керуючого судовим засіданням.

Головуючий уповноважений вживати всіх необхідних заходів для дотримання порядку в залі судового засідання. Водночас на осіб, присутніх у залі судового засідання, кримінальний процесуальний закон покладає обов'язок дотримання певних правил: під час входу до залу суду та виходу суду вони повинні встати. Сторони кримінального провадження допитують свідків та заявляють клопотання, подають заперечення стоячи й лише після надання їм слова головуючим у судовому засіданні. Свідки, експерти, спеціалісти дають показання стоячи на місці, призначеному для свідків. Особи, присутні в залі, заслуховують вирок суду стоячи [7] тощо.

Водночас варто зазначити, що кримінальним процесуальним законодавством головуючий уповноважений надати дозвіл на відхилення від зазначених вище правил у судовому засіданні. Таке рішення ухвалюється ним, базуючись на суддівському розсуді. У КПК України, у ст. 3, що присвячена визначенню основних термінів Кодексу, немає визначення суддівського розсуду. З огляду на вказане, виникає потреба звернутися до наукової літератури. Так, наприклад, варта уваги позиція відомого дослідника Аарона Барака [1, с. 13–14], який розглядає суддівський розсуд як повноваження, надане особі, яка володіє владою вибирати між двома чи більше альтернативами, коли кожна з них є законною. Науковець зазначає, що суддівський розсуд апіорі не є ні емоційним, ні розумовим станом. На його думку, це радше юридична умова, за якої суддя має право робити вибір із декількох варіантів. А. Барак використовує для пояснення цього явища таке порівняння: «Це начебто правовий шлях привів до роздоріжжя, і суддя повинен, не маючи ясного та точного стандарту для керівництва, вирішити, яким шляхом іти». Тобто автор наголошує на можливості вибору, а не на свободі, незалежній від будь-яких чинників. Він говорить про те, що розсуд передбачає «радше зону можливостей, аніж просто одну позицію» [1, с. 15].

Натомість В. Вапнярчук зазначає, що під судовим розсудом у кримінальному процесі необхідно розуміти здійснюваний у регламентованому законом порядку специфічний вид правозастосовчої діяльності суду, сутність якого полягає у здійсненні з підстав, визначених законом, за вчасною волею вибору з декількох рівнозаконних альтернатив найбільш ефективної (дієвої), виходячи з визначених законом мети, завдань, принципів кримінального провадження, його конкретних обставин та сформованої доказової бази, а також керуючись морально-правовими категоріями справедливості, добро-совісності, розумності та пропорційності [3, с. 239]. На нашу думку, найбільш вдалий є підхід, запропонований В. Вапнярчуком. Уважаємо, що саме такий підхід необхідно взяти за основу у процесі розроблення законодавчого тлумачення суддівського розсуду, пропонуємо законодавчо закріпити наведене визначення терміна «суддівський розсуд» у ст. 3 КПК України з незначним його коригуванням для спрощення розуміння в такій редакції: «Суддівський розсуд – це різновид правозастосовчої діяльності суду, що здійснюється в регламентованому законом порядку та полягає у здійсненні з підстав, визначених законом, вибору з декількох рівнозаконних альтернатив найбільш ефективної (дієвої), з огляду на визначені законом мету, завдання, принципи кримінального провадження, його конкретні обставини та сформовану доказову базу, а також керуючись морально-правовими категоріями справедливості, добро-совісності, розумності та пропорційності».

Водночас варто вказати, що загалом норми кримінального процесуального законодавства містять чималу кількість повноважень головуючого в судовому провадженні першої інстанції. Однак не можна не звернути увагу на їх надмірну розпорошеність у тексті КПК України та недостатність у кримінальному процесі, що зумовлює необхідність внесення деяких законодавчих змін. Ідеться насамперед про необхідність систематизації повноважень головуючого в судовому провадженні першої інстанції та розширення їх переліку. Зокрема, за доречне видається систематизувати повноваження головуючого в судовому провадженні першої інстанції, визначивши їх у КПК окремою статтею [13].

Крім того, з огляду на євроінтеграційний курс нашої держави, сьогодні необхідне подальше вдосконалення кримінального процесуального законодавства України в напрямі узгодження його з європейськими вимогами та стандартами. Так, законодавець, зважаючи на те, що для з'ясування обставин, які мають значення для правильного вирішення кримінальної справи, необхідна активна участь суб'єктів процесу, що належать до двох протилежних за змістом вико-

нуваних ними функцій сторін – обвинувачення і захисту, закріпив у Конституції України як одну з основних засад судочинства змагальність сторін і свободу в наданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їхньої переконливості (п. 3 ч. 1 ст. 129). Суду в цьому змаганні відведена роль безстороннього спостерігача, який має виконувати функцію правосуддя, зберігаючи свою неупередженість [3, с. 51].

Відповідно до положень ч. 1 ст. 47 КПК України, захисник зобов'язаний використовувати засоби захисту, передбачені цим Кодексом та іншими законами України, з метою забезпечення дотримання прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого та з'ясування обставин, які спростовують підозру чи обвинувачення, пом'якшують чи виключають кримінальну відповідальність підозрюваного, обвинуваченого.

Цікавою в даному контексті видається практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). У своїй практиці ЄСПЛ неодноразово констатував порушення права на захист у справах, де захисник формально був призначений, проте не здійснював ефективного захисту, що становило істотне порушення вимог КПК (справа «Яременко проти України» від 12 червня 2008 р. [12]).

Крім того, у п. 262 рішення Європейського суду з прав людини у справі «Нечипорук і Йонкало проти України» від 21 квітня 2011 р. [10] Суд наголосив, що, хоча право кожного обвинуваченого у вчиненні злочину на ефективний захист, наданий захисником, який, у разі потреби, призначається офіційно, не є абсолютним, воно є однією з основних ознак справедливого судового розгляду. Встановлені під час апеляційного перегляду обставини свідчать про те, що обвинувачений відмовився від захисника з тих підстав, що вона, на його думку, не здійснювала належним чином захисту його прав, а захисник цих обставин не спростувала. Тобто призначений захисник унаслідок неналежного виконання своїх професійних обов'язків не забезпечив ефективного захисту обвинуваченого, чого потребували інтереси правосуддя, що є порушенням п. п. «с» п. 3 ст. 6 Міжнародної конвенції про захист прав людини і основоположних свобод» [5]. За наявності ознак «символічного надання послуг» захисниками, ураховуючи практику ЄСПЛ у справі «Яременко проти України» від 12 червня 2008 р., апеляційний суд вважає, що це становило істотне порушення вимог КПК.

Заслугує на увагу в даному контексті також справа проти Хорватії: «Адвокат діяв як пасивний спостерігач у провадженні про утримання особи у психіатричній лікарні. А національний суд не зважив на відсутність ефективного юридичного представництва. Отже, мало місце порушення Конвенції». Такого висновку дійшов Європейський суд з прав людини у справі «Чутура проти Хорватії» (заява No 55942/15) [11].

Виходячи з вищевикладеного, на нашу думку, доцільно було б надати головному комплексу контролюючих повноважень стосовно активної позиції захисту та передбачити у складі процесуального статусу головного у кримінальному провадженні відповідальність головного за пасивного адвоката. Такі зміни сприятимуть реалізації принципу «забезпечення права на захист», передбаченого у ст. 20 КПК України.

Отже, правове регулювання повноважень головного в судовому провадженні першої інстанції потребує подальшого наукового вивчення з метою виявлення недоліків та шляхів удосконалення.

Список використаних джерел:

1. Барак Аарон. Судейское усмотрение. Пер. с англ. Москва : Норма, 1999. 376 с.
2. Барташук Л. Роль суду (судді) у забезпеченні права людини на повагу гідності під час розгляду кримінальної справи. *Закон и жизнь*. 2011. No 3. С. 50–56.
3. Вапнярчук В. Сутність активної та ініціативної діяльності суду у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. No 25. С. 236–239.
4. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю. Шемшученка. Київ : ТОВ «Вид-во «Юридична думка»», 2007. 992 с.
5. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 18.10.2019).
6. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. No 4651–VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n2768> (дата звернення: 18.10.2019).
7. Кримінальний процесуальний кодекс України : Науково-практичний коментар / відп. ред.: С. Ківалов, С. Міщенко, В. Захарченко. Харків : Одиссей, 2013. 1104 с.
8. Новий тлумачний словник української мови : у 4-х т. Т. 3 : Обє – Роб / уклад. : В. Яременко, О. Сліпущко. Київ : Аконіт, 1998. 928 с.

9. Про затвердження Інструкції про порядок забезпечення старшими судовими розпорядниками та судовими розпорядниками проведення судового засідання, їх взаємодії з правоохоронними органами : наказ ДСАУ від 18 жовтня 2004 р. No 182/04. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1391-04>.

10. Справа «Нечипорук і Йонкало проти України» від 21 квітня 2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/974_683 (дата звернення: 18.10.2019).

11. Справа «Чутура проти Хорватії» від 10 січня 2019 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/engpress?i=003-6293527-8211183> (дата звернення: 18.10.2019).

12. Справа «Яременко проти України» від 12 червня 2008 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/974_405.

13. Ламбуцька Т.О. Повноваження головуєчого як керуючого в судовому провадженні першої інстанції крізь призму кримінального процесуального законодавства. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2019. Випуск 4 (44). С. 119–124.

ШИРОКА К.Ю.

**ЗАСТОСУВАННЯ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ
ПРИ ОБРАННІ СЛІДЧИМ СУДДЕЮ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ У ВИГЛЯДІ ЗАСТАВИ**

**APPLICATION OF THE PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT
OF HUMAN RIGHTS IN THE ELECTION OF A PRESIDENTIAL MEASURE
BY THE INVESTIGATING JUDGE IN THE FORM OF A SECURITY**

Актуальність статті полягає в тому, що в кримінальному судочинстві України передбачено низку гарантій особи, які забезпечують дотримання прав та міжнародних стандартів під час застосування запобіжного заходу у вигляді застави, який є, в тому числі, альтернативним запобіжним заходом при обранні запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, що збільшує актуальність питання забезпечення гарантій. На даний час у правозастосовній практиці існує ряд не вирішених проблем, які призводять до неоднакового застосування гарантій, в теорії кримінального процесу залишається не визначеним об'єкт гарантій забезпечення прав учасників кримінального провадження при обранні запобіжного заходу, систему гарантій, критерії, які свідчать про забезпечення гарантій. Аналіз теоретичних напрацювань свідчить про відсутність однакового підходу до обставин, які враховуються слідчими суддями при обранні запобіжного заходу у вигляді застави. Аналіз правозастосовної практики свідчить, що слідчі судді при реалізації своїх повноважень враховують не однакові обставини, що призводить до різного застосування норм міжнародного права, практики Європейського суду з прав людини та національного законодавства. У статті досліджуються повноваження слідчого судді як гаранта забезпечення прав учасників кримінального провадження при обранні запобіжного заходу у вигляді застави. Здійснено аналіз правозастосовної практики щодо підходу до обставин, які враховуються слідчими суддями при обранні запобіжного заходу у вигляді застави. Визначено умови, за яких слідчий суддя може бути повноправним гарантом прав та свобод особи. В статі визначено правові та соціально-моральні умови за яких суд є гарантом прав і свобод особи під час застосування запобіжного заходу. Визначено об'єкт гарантій забезпечення прав учасників кримінального провадження при обранні запобіжного заходу у вигляді застави. В статі виокремлено систему гарантій забезпечення прав учасників кримінального провадження при обранні запобіжного заходу у вигляді застави. Здійснено аналіз рішень з Єдиного реєстру судових рішень для вивчення проблемних моментів правозастосовної практики, які виникають у слідчих суддів при реалізації повноважень при обранні запобіжного заходу у вигляді застави та визначено обставини, які стали підставою для скасування ухвали слідчого судді першої інстанції та постановлення нової.

Ключові слова: *застава, запобіжний захід, слідчий суддя, учасник кримінального провадження, підозрюваний, Європейський суд з прав людини.*

The relevance of the article is that the criminal proceedings of Ukraine provide a number of guarantees of the person that ensure compliance with rights and international standards when applying a precautionary measure in the form of bail, which is, inter alia, an alternative precautionary measure when choosing a precautionary measure in the form of guard, which increases the relevance of the issue of guarantees. Currently, in law enforcement practice there are a number of unresolved issues that lead to unequal application of guarantees, in the theory of criminal procedure remains undefined object of guarantees to ensure the rights of participants in criminal proceedings when choosing a

measure of restraint, system of guarantees, criteria for ensuring guarantees. The analysis of theoretical developments shows the lack of a uniform approach to the circumstances, which are taken into account by the investigating judges when choosing a precautionary measure in the form of bail. The analysis of law enforcement practice shows that investigating judges take into account different circumstances when exercising their powers, which leads to different application of international law, the case law of the European Court of Human Rights and national law. The article examines the powers of the investigating judge as a guarantor of ensuring the rights of participants in criminal proceedings when choosing a measure of restraint in the form of bail. An analysis of law enforcement practice on the approach to the circumstances that are taken into account by investigating judges when choosing a measure of restraint in the form of bail. The conditions under which the investigating judge can be a full-fledged guarantor of the rights and freedoms of a person are defined. The article defines the legal and socio-moral conditions under which the court is the guarantor of the rights and freedoms of the person during the application of the precautionary measure. The object of guarantees of ensuring the rights of participants in criminal proceedings in choosing a measure of restraint in the form of bail is defined. The article highlights the system of guarantees to ensure the rights of participants in criminal proceedings when choosing a measure of restraint in the form of bail. The analysis of decisions from the Unified Register of Court Decisions is carried out to study the problematic aspects of law enforcement practice that arise in investigative judges in exercising their powers when choosing a precautionary measure in the form of bail and identify the circumstances that led to revoking the decision of the investigating judge.

Key words: *pledge, precaution, the investigating judge, participant in criminal proceedings, suspect, European Court of Human Rights.*

Постановка проблеми. В кримінальному судочинстві України передбачено низку гарантій особи, які забезпечують дотримання прав та міжнародних стандартів під час застосування запобіжного заходу у вигляді застави, який є, в тому числі, альтернативним запобіжним заходом при обранні запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, що збільшує актуальність питання забезпечення гарантій. На даний час у правозастосовній практиці існує ряд не вирішених проблем, які призводять до неоднакового застосування гарантій, в теорії кримінального процесу залишається не визначеним об'єкт гарантій забезпечення прав учасників кримінального провадження при обранні запобіжного заходу, систему гарантій, критерії, які свідчать про забезпечення гарантій. Аналіз теоретичних напрацювань свідчить про відсутність однакового підходу до обставин, які враховуються слідчими суддями при обранні запобіжного заходу у вигляді застави. Аналіз правозастосовної практики свідчить, що слідчі судді при реалізації своїх повноважень враховують не однакові обставини, що призводить до різного застосування норм міжнародного права, практики ЄСПЛ та національного законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наявність проблем, що виникають з питань гарантування прав і свобод особи під час застосування запобіжного заходу у вигляді застави при реалізації повноважень слідчим суддею зумовлено, насамперед, недостатньою науковою розробкою теоретичних положень щодо їх юридичної природи.

Так, окремі проблемні питання реалізації повноважень слідчим суддею як грантом забезпечення прав учасників кримінального провадження при обранні запобіжного заходу у вигляді застави у кримінальному судочинстві досліджували Ю. П. Аленін, О. А. Банчук, Т. В. Варфоломєєва, В. І. Галаган, Н. В. Глиньська, І. В. Гловюк, О. В. Гончар, М. В. Даньшин, В. С. Зеленецький, О. В. Капліна, О. Б. Комарницька, В. А. Колесник, Тертишник, О. І. Тищенко, О. Ю. Татаров, А. Р. Туманянц, В. Г. Уваров, Л. Д. Удалова, О. О. Юхно, О. Г. Яновська та інші. Їх наукові доробки стали теоретичною основою дослідження та стали підґрунтям для пошуку шляхів вирішення актуальних на сьогодні проблем правозастосовної практики.

З огляду на зазначене **метою** дослідження зазначеної статті є визначення кола таких обставин з урахуванням норм міжнародного права, практики ЄСПЛ та національного законодавства для забезпечення прав особи та виконання завдань кримінального судочинства, визначених у ст. 2 КПК України.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до пункту 3 статті 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод кожен, кого заарештовано або затримано згідно з положення-

ми підпункту «с» пункту 1 цієї статті Конвенції, має негайно постати перед суддею чи іншою посадовою особою, якій закон надає право здійснювати судову владу, і йому має бути забезпечено розгляд справи судом упродовж розумного строку або звільнення під час провадження. Таке звільнення може бути обумовлене гарантіями з'явитися на судове засідання [1]. Застава виконує роль такої гарантії та, як показує практика, є ефективним запобіжним заходом, який застосовується як альтернативний запобіжний захід при затриманні так і як самостійний запобіжний захід. При цьому гарантом забезпечення прав учасників кримінального провадження при обранні запобіжного заходу у вигляді застави виступає слідчий суддя.

Слідчий суддя уповноважений забезпечувати законність та обґрунтованість обмеження конституційних прав і свобод людини на стадії досудового слідства в кримінальному провадженні, до компетенції якого належить прийняття рішення про застосування заходів кримінально-процесуального примусу, проведення слідчих та інших процесуальних дій, що обмежують конституційні права людини, розгляд скарг на дії (бездіяльність) слідчого та прокурора. Основним призначенням слідчого судді є здійснення судового захисту прав і законних інтересів осіб, які беруть участь у кримінальному процесі, та забезпечення законності провадження в справі на стадії досудового розслідування [2, с. 131]. Тобто саме слідчий суддя, здійснюючи судовий контроль, є своєрідним гарантом забезпечення прав і свобод людини на стадії досудового слідства в цілому та при обранні запобіжного заходу у вигляді застави, зокрема.

Слідчий суддя може бути повноправним гарантом прав та свобод особи за певних взаємопов'язаних умов. Аналіз теоретичних досліджень свідчить, що такі умови можуть бути правові та соціально-моральні.

Правовими умовами, за яких суд є гарантом прав і свобод особи під час застосування запобіжного заходу, є норми кримінального процесуального закону, неухильне дотримання яких суб'єктом правозастосування не дозволить піддавати сумніву його процесуальне рішення, давати підстави для оскарження. Це права та обов'язки слідчого судді, судді щодо застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, а також гарантії незалежності суддів, які визначені Законом України «Про судоустрій і статус суддів», а також іншими правовими актами.

Соціально-моральними умовами, за наявності яких суд є гарантом прав і свобод особи під час застосування запобіжного заходу у вигляді застави, слід вважати умови, які створюють внутрішнє переконання судді у правильності прийняття ним процесуального рішення про обмеження права особи на свободу і засновані та не суперечать стандартам у сфері судочинства, Кодексу суддівської етики, Бангалорським принципам поведінки суддів тощо. Ними є людяність, чесність, справедливість, некоруптованість, непідкупність, принциповість, патріотизм, професіоналізм, старанність тощо [3, с. 129-130].

Комплексне поєднання зазначених умов сприяє об'єктивності, незалежності й неупередженості суду у питанні застосування запобіжного заходу як гаранту прав і свобод при його застосуванні [3, с. 129-130].

В. М. Трофименко та А. Р. Тумаянц вказують, що судовий контроль на стадії досудового слідства носить гарантійний правоохоронний характер як стосовно людини, громадянина, так і щодо правосуддя у кримінальних справах, оскільки він покликаний не допустити незаконного обмеження конституційних прав учасників кримінальної процесуальної діяльності, а у разі необхідності – швидко й ефективно їх відновити порушені права [4, с. 202]. Зокрема, основна мета реалізації повноважень слідчим суддею, як гарантом забезпечення прав учасників кримінального провадження при обранні запобіжного заходу у вигляді застави, полягає у забезпеченні з одного боку прав підозрюваного, а з іншого забезпечення інтересів правосуддя. Слідчим суддею встановлюється законність та обґрунтованість застосування норм кримінально-процесуального законодавства щодо конкретного випадку обрання запобіжного заходу, враховуючи можливі негативні наслідки його застосування, виконуючи при цьому вимоги законодавства [5, с. 13].

За своєю сутністю гарантії є системою умов, що забезпечують задоволення інтересів людини. Їх основною функцією є виконання зобов'язань державою та іншими суб'єктами в сфері реалізації прав особистості [6, с. 113]. В аспекті забезпечення прав учасників кримінального провадження при обранні запобіжного заходу у вигляді застави слідчий суддя повинен забезпечити права та виконання зобов'язань підозрюваної особи, щодо якої застосовується запобіжний захід, які виникають з набуттям статусу підозрюваної особи. При цьому, об'єктом гарантій забезпечення прав учасників кримінального провадження при обранні запобіжного заходу у вигляді застави виступають суспільні відносини, які виникають між стороною захисту та стороною обвинувачення у зв'язку з набуттям статусу підозрюваного.

Аналіз теоретичних напрацювань та аналіз поняття і змісту значення «гарантій» дозволяє виокремити систему гарантій забезпечення прав учасників кримінального провадження при обранні запобіжного заходу у вигляді застави. Так, на нашу думку такі гарантії включають в себе: міжнародні акти, до яких належить Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, рішення ЄСПЛ, Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи R(80) 11 від 27.06.1980 «Про взяття під варту до суду» та інші міжнародні нормативно-правові акти; юридичні акти, тобто закони, підзаконні та інші нормативні акти, які містять норми про права і свободи людини, зокрема Конституція України, Закон України про статус судів, КПК України; організаційно-правову діяльність слідчого судді, сторони захисту та сторони обвинувачення під час вирішення питання про обрання запобіжного заходу у вигляді застави, яке полягає у веденні слідчим суддею судового процесу відповідно до вимог КПК України, з дотриманням всіх етапів розгляду клопотання та розподіл процесу таким чином, щоб кожен учасник міг реалізувати механізми захисту своїх прав в ході розгляду клопотання, а також забезпечення судового розгляду з дотриманням принципу поваги до суду; механізми забезпечення захисту прав при обранні запобіжного заходу у вигляді застави, до яких можна віднести право відводу учасників процесу, право на заперечення, які реалізуються безпосередньо після вчинення процесуальних дій, право заявляти клопотання, тощо.

Для вивчення проблемних моментів правозастосовної практики, які виникають у слідчих суддів при реалізації повноважень при обранні запобіжного заходу у вигляді застави нами було здійснено аналіз рішень з Єдиного реєстру судових рішень. В ході аналізу правозастосовної практики, а саме ухвал суддів судової палати з розгляду кримінальних справ апеляційних судів всіх регіонів України, нами було виокремлено обставини, які стали підставою для скасування ухвали слідчого судді першої інстанції та постановлення нової. Так встановлено наступні обставини, які стали підставою для скасування ухвали слідчого судді першої інстанції та постановлення нової: ухвала слідчого судді винесена без урахування всіх фактичних обставин справи, оскільки прокурором в судовому засіданні не доведено обставини для обрання найбільш суворого запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, з метою запобігання ризикам, зазначеним у клопотанні, крім того, під час розгляду клопотання не враховано обставин, які характеризують особу підозрюваного, міцність соціальних зв'язків, помірність розміру застави [7]; слідчий суддя визначив розмір застави, який є завідомо непомірний для підозрюваного [8]; не враховано тяжкість покарання [9]; в ході розгляду клопотання слідчого про застосування запобіжного заходу підозрюваному слідчий суддя не виконав вимог ч. 5 ст. 182 КПК України, не навів доказів на підтвердження виключності випадку, не навів підстав для визначення застави у розмірі, що перевищує вісімдесят розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб [9]; в порушення ст. 182 КПК України визначено розмір застави в гривневому еквіваленті, однак не вказано кількість прожиткових мінімумів; не доведено наявності всіх обставин, передбачених частиною першою статті 194 КПК України; не враховано розмір завданої майнової шкоди і що визначений розмір застави значно перевищує її; слідчий суддя не врахував вимоги ч. 4 ст. 182 КПК України, відповідно до якої розмір застави визначається слідчим суддею, судом з урахуванням обставин кримінального правопорушення, майнового та сімейного стану підозрюваного, обвинуваченого, інших даних про його особу та ризиків, передбачених статтею 177 цього Кодексу, визначивши розмір застави непомірним для підозрюваного, обвинуваченого; при визначенні підозрюваному застави слідчий суддя не встановив наявності у підозрюваного такої кількості майна, яке б давало йому можливість внести визначену заставу і вона б не була для підозрюваного непомірною.

Пропонуємо проаналізувати рішення слідчих суддів та порівняти їх з рішеннями ЄСПЛ для утворення уявлення про те, як практика ЄСПЛ застосовується в практиці національних судів.

Аналіз правозастосовної практики допоміг визначити деякі проблемні аспекти, зокрема, звертає на себе той факт, що слідчі судді часто визначають суму застави в гривнях, в той час, як вона має визначатись в прожиткових мінімумах доходів громадян, що стає непоодиноким підставою для скасування рішення слідчого судді першої інстанції та постановлення нового рішення.

Слідчі судді по різному оцінюють обставини, які підлягають оцінці та допускають порушення, пов'язані із визначенням суми застави, що включає не правильне визначення розміру застави, а також не враховують майновий стан підозрюваного при її обранні, що створює умови непосильності її сплати, що виходячи з практики ЄСПЛ є порушенням частини 3 статті 5 Конвенції. Зазначене зумовлює необхідність визначення обставин, які необхідно враховувати при визначенні розміру застави. Для цього, окрім аналізу правозастосовної практики, ми розглянемо рішення ЄСПЛ, рішення слідчих суддів першої інстанції, теоретичні дослідження та спробуємо запропонувати власне бачення з цього приводу.

Аналізуючи рішення ЄСПЛ «Ноймайстер проти Австрії» доходимо висновку, що суд при вирішенні питання про обрання запобіжного заходу суд визначає співмірність можливості настання ризику уникнення від притягнення до відповідальності з строками застосування запобіжного заходу [10].

Слід зазначити про те, що на нашу думку є такою, що підлягає критиці позиція слідчих суддів, яка полягає в тому, що при обранні запобіжного заходу враховується розмір завданих збитків, який прослідковується при вивченні правозастосовної практики. Основною метою застосування застави не є відшкодування шкоди, завданої злочином. Так, у рішенні ЄСПЛ «Ноймайстер проти Австрії» зазначено, що австрійські суди базували свої розрахунки головним чином на розмірі збитків, спричинених правопорушеннями, у вчиненні яких підозрювався Ноймайстер, які він міг би в подальшому відшкодувати [10]. На думку суду сума застави була такою, що взагалі не розглядалася як можлива. Разом з тим, відмова судових органів брати до уваги будь-яку з запропонованого підозрюваним розміру засови ставала все менш обґрунтованою, чим більше відповідала розміру суми, яку можна було б вважати достатньою для забезпечення явки особи на судовий розгляд [10].

Встановлення розміру гарантії, яку має надати затримана особа, співмірної з сумою завданого збитку, не відповідає частині 3 статті 5 (ст. 5-3) Конвенція виходячи з аналізу рішень ЄСПЛ. Гарантія, передбачена статтею 5-3 Конвенції покликана забезпечити не відшкодування збитків, а присутність обвинуваченого на слуханні. Тому суму застави слід оцінювати головним чином, посилаючись на особу підозрюваного, його майно та його стосунки з особами, які мають надати заставу. Така сума має настільки відповідати зазначеним обставинам, щоб ймовірність втрати застави у разі неявки підозрюваного в судові засідання, будуть достатнім стримуючим фактором для втечі [10].

Так, виходячи з практики Європейського суду з прав людини, уповноважені органи влади повинні приділити визначенню суми застави стільки ж уваги, скільки і вирішенню питання про необхідність тримання обвинуваченого під вартою. Визначаючи суму застави, суди повинні брати до уваги ризик того, що підозрюваний може ухилитися від покарання, обставини особистого життя та тяжкість злочину, у вчиненні якого підозрюється особа. Розмір застави повинен визначатися тим ступенем довіри, при якому перспектива втрати застави, буде достатнім стримуючим засобом, щоб відбити у особи, щодо якої застосовано заставу, бажання будь-яким чином перешкоджати встановленню істини у кримінальному провадженні [11].

В рішенні Європейського суду з прав людини по справі «Пунцельт проти Чехії» (Punzelt v. Czech Republic) № 31315/96 від 25.04.2000 суд визнав, що при визначенні розміру застави крім майнового стану особи слід враховувати майновий стан осіб, у групі з якими було вчинено злочин, а також можливість внесення застави іншими суб'єктами за договірними відносинами, зокрема, страхування, платоспроможність яких не пропорційна майновому стану особи [12]. В цьому ж рішенні судом також враховано співмірність розміру застави та масштабів фінансових операцій, які інкримінувалися заявнику [12].

Висновки. Таким чином проаналізувавши ці та інші рішення ЄСПЛ, теоретичні дослідження та правозастосовну практику можна виокремити обставини, які необхідно враховувати при визначенні суми застави підозрюваному, так до яких належать: визначити співмірність можливості настання ризику уникнення від притягнення до відповідальності з строками застосування запобіжного заходу (ступенем впевненості, яка можлива в тому, що перспектива втрати забезпечення у випадку його неявки в суд послужить достатнім фактором, виключаючи з його сторони будь-яке бажання зникнути); майновий стан особи, а також майновий стан осіб, у групі з якими було вчинено злочин; можливість внесення застави іншими суб'єктами; співмірність розміру застави та масштабів фінансових операцій, які інкримінуються; врахувати дані про особу підозрюваного, обставини особистого життя, його майно та його стосунки з особами, які мають надати заставу; ризик того, що підозрюваний може ухилитися від покарання; тяжкість злочину, у вчиненні якого підозрюється особа; обґрунтованість підозри; тяжкість покарання, що загрожує підозрюваному у разі визнання його винуватим; обставини інкримінованого підозрюваному кримінального правопорушення, зокрема місце вчинення кримінально-протиправних дій та їх кваліфікуючі ознаки; характер таких кримінальних правопорушень; вчинення протиправних дій за попередньою змовою групою осіб, повторно, наявність судимостей; ризик можливого вчинення підозрюваним іншого кримінального правопорушення; враховується також розмір доходу, отриманого внаслідок вчинення кримінального правопорушення; враховується процесуальна поведінка підозрюваного.

11. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Пунцельт проти Чехії» (Punzelt v. Czech Republic). Скарга № 31315/96. 25.04.2000. URL: <https://docs.cntd.ru/document/902115037>

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУК

УДК 346.544.2(477)

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.6.2.43>

ВАСИЛИНА М.М.

ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

TRAINING OF SPECIALISTS FOR GOVERNMENT SECURITY OF UKRAINE

Актуальність статті полягає в тому, що в Україні окреслено стратегічні завдання випереджувального інноваційного удосконалення системи освіти й науки як основи розвитку нації, держави й особистості. Вирішення цих важливих завдань соціально-економічного розвитку, освіти й культури в Україні можливе тільки за умови висококваліфікованих фахівців-професіоналів, спроможних забезпечувати ефективність своєї праці. Це вимагає від вищих навчальних закладів правоохоронної системи освіти України, удосконалення навчально-виховного процесу, формування у студентів, курсантів і слухачів активності й самостійності, готовності до самоосвіти й самовдосконалення, підвищення фахової майстерності, освоєння нових форм, методів і прийомів професійної діяльності. Попри позитивні зрушення у сфері реформування правоохоронних органів, існує досить широке коло проблем і прогалин, що стосуються організаційного та правового забезпечення публічної безпеки. Вони потребують суттєвого удосконалення та набувають особливого значення в контексті гармонізації законодавства, підвищення ефективності діяльності у зазначеній сфері, з урахуванням сучасних реалій суспільних та державних процесів, що відбуваються в Україні. Зроблено висновок, що питання формування практико-орієнтованих умінь студентів, слухачів і курсантів, їх практичної фахової підготовки у навчальних закладах України досить актуальне, багатоаспектне й вимагає нових наукових розробок і досліджень, вирішення ряду важливих проблем: розробка й прийняття на рівні міністерств і відомств правоохоронних органів Концепції професійно-практичної підготовки студентів, слухачів і курсантів з урахуванням специфіки їх діяльності та галузей освітньої діяльності, яка б визначила пріоритетні напрями розвитку та вдосконалення професійно-практичної підготовки студентів, слухачів і курсантів і відповідно тактичну схему її реалізації. Майбутній фахівець правоохоронних органів повинен мати реальне уявлення про місце роботи, вимоги що ставлять до неї; підготовка нової редакції положення про практику, в якій основою має стати «База практики – майбутнє місце роботи»; з метою створення професійної спрямованої організації навчального процесу та покращенням співпраці правоохоронних органів із їх регіональними органами і Центральним апаратом та їх зацікавленості у такій роботі, необхідно розробити комплексну програму навчання студентів, слухачів і курсантів професії, яка була б професійно спрямована на всіх курсах (від першого до випускного) на підготовку майбутнього фахівця системи правоохоронних органів, де кожна дисципліна повинна стати складовою професійно практичної підготовки.

Ключові слова: студент, слухач, курсант, науково-дослідна робота, знання.

The relevance of the article lies in the fact that the strategic tasks of anticipatory innovative improvement of the system of education and science as the basis for the development of the nation, the state and the individual are outlined in Ukraine. Solving these important tasks of socio-economic development, education and culture in Ukraine is possible only under the condition of highly qualified professionals capable of ensuring the effectiveness of their work. This requires higher educational institutions of the law enforcement education system of Ukraine to improve the educational process, to form students, cadets and trainees to be active and independent, to be ready for self-education and self-improvement, to improve professional skills, and to master new forms, methods and techniques of professional activity. Despite positive developments in the field of reforming law enforcement agencies, there is a wide range of problems and gaps related to organizational and legal provision of public safety. They require significant improvement and acquire special importance in the context of harmonization of legislation, increasing the effectiveness of activities in the specified area, taking into account the modern realities of social and state processes taking place in Ukraine. It was concluded that the issue of the formation of praxeological skills of students, trainees and cadets, their practical professional training in educational institutions of Ukraine is quite relevant, multifaceted and requires new scientific developments and research, solving a number of important problems: development and adoption at the level of ministries and law enforcement agencies of Concepts professional and practical training of students, trainees and cadets taking into account the specifics of their activities and branches of educational activity, which would determine the priority areas of development and improvement of professional and practical training of students, trainees and cadets and, accordingly, the tactical scheme of its implementation. The future specialist of law enforcement agencies must have a real idea of the place of work, the requirements placed on it; preparation of a new version of the regulation on practice, which should be based on the "Practice base – future workplace"; with the aim of creating a professionally oriented organization of the educational process and improving the cooperation of law enforcement agencies with their regional bodies and the Central Office and their interest in such work, it is necessary to develop a comprehensive training program for students, trainees and cadets of the profession, which would be professionally oriented in all courses (from the first before graduation) for the preparation of a future specialist of the law enforcement system, where each discipline should become a component of professional and practical training.

Key words: *student, listener, cadet, research work, knowledge.*

Постановка проблеми. В Україні окреслено стратегічні завдання випереджувального інноваційного удосконалення системи освіти й науки як основи розвитку нації, держави й особистості. Вирішення цих важливих завдань соціально-економічного розвитку, освіти й культури в Україні можливе тільки за умови висококваліфікованих фахівців-професіоналів, спроможних забезпечувати ефективність своєї праці. Це вимагає від вищих навчальних закладів правоохоронної системи освіти України, удосконалення навчально-виховного процесу, формування у студентів, курсантів і слухачів активності й самостійності, готовності до самоосвіти й самовдосконалення, підвищення фахової майстерності, освоєння нових форм, методів і прийомів професійної діяльності. При цьому зазначимо, що внутрішніми джерелами успішної діяльності, активності й самостійної особистості фахівця є пошук шляхів формування їх професійно-практичних умінь у процесі набуття знань, умінь і навичок, необхідних для майбутньої професійної діяльності.

Попри позитивні зрушення у сфері реформування правоохоронних органів, існує досить широке коло проблем і прогалин, що стосуються організаційного та правового забезпечення публічної безпеки.

Вони потребують суттєвого удосконалення та набувають особливого значення в контексті гармонізації законодавства, підвищення ефективності діяльності у зазначеній сфері, з урахуванням сучасних реалій суспільних та державних процесів, що відбуваються в Україні.

Незважаючи на зміни, система правоохоронних органів залишається недостатньо ефективною та закритою від суспільства. Україна обрала свій шлях формування правопорядку, необхідність зміни якого обумовлюється інтересами держави та суспільства. Саме тому, процес забезпечення публічного порядку в Україні, що відповідатиме вимогам сьогодення, є одним

з найважливіших завдань правової держави; у здійсненні вказаного процесу беруть участь всі державні органи, зокрема, правоохоронні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми вдосконалення професійної підготовки фахівців до забезпечення державної безпеки були предметом досліджень С.Г. Гордієнка, В.К. Гришука, Н.О. Гурової, О.П. Дзьобаня, С.В. Дякова, І.В. Діордіци, О.О. Дудорова, О.І. Звонарьова, А.Б. Качинського, О.О. Климчука, В.О. Навроцького, Г.В. Новицького, В.Г. Пилипчука, О.С. Сотули, В.В. Сташиса, В.Я. Тація, В.П. Тихого, та інших вчених.

Метою дослідження є розкриття сутності та змісту підготовки фахівців до забезпечення державної безпеки.

Основні результати дослідження. Проблема організації й формування успішної діяльності професійно-практичної особистості та її удосконалення є одним із пріоритетних напрямів сучасних досліджень [1]. Вагомий внесок у її вирішення зробили відомі філософи, педагоги та психологи (І. Кант, Г. Гегель, Д. Дьюї, М. Вебер, Л. Віготський, Г. Костюк, О. Леонт'єв, Т. Котарбинський, І. Колесникова та ін.) [2, с. 10–11]. Дослідженнями визначено структуру діяльності від п'яти (Т. Щедровицький) до 12 (В. Юдін) компонентів [3, с. 176]. Започатковано праксеологічний підхід як особливий спосіб пояснення практичної діяльності людини (польський філософ Т. Котарбинський) [4, с. 7]. У другій половині XIX ст. французький філософ Л. Еспінас запропонував створити і ввести в навчальних закладах вивчення нової навчальної дисципліни «праксеологія» [4, с. 5].

Праксеологія – грецьке слово, що означає діяння, справа. У педагогічній науці створено нову галузь – педагогічну праксеологію, предметом якої є дослідження закономірностей та умов раціональної й успішної діяльності педагога [4, с. 9]. На жаль, у деяких вищих правоохоронній системі сьогодні вона не вивчається. Не викладаються й інші проблеми педагогіки і педагогічної майстерності у зв'язку з відсутністю кафедр педагогіки. Окремі питання практичної підготовки студентів, слухачів і курсантів основні форми з формування праксеологічних умінь (лекції, практичні заняття, навчально-методичні семінари, індивідуальні заняття, практичні заняття, комп'ютерне діагностування, практика, аналіз виробничих ситуацій, побудова виробничих процесів, освоєння професійної лексики, аналіз професійної діяльності фахівців, ділові ігри тощо), розкрито в монографічному дослідженні О. Янковича [5, с. 192].

Разом з тим, на сьогодні склалася певна невідповідність між значимістю практичної підготовки студентів, слухачів і курсантів як базової ціннісної орієнтації спеціаліста, що характеризує його гуманістичну практичну пропозицію, й рівнем теоретико-методологічної розробленості проблем розвитку практичної підготовки, формування праксеологічних умінь як умови удосконалення якості підготовки майбутніх фахівців.

Сформульоване протиріччя дозволяє визначити мету означеної статті: виявити й висвітлити актуальні проблеми практичної підготовки майбутніх фахівців у навчальних закладах правоохоронній системі освіти України.

У дослідженні ми виходимо з того, що практична підготовка, що є базовою ціннісною орієнтацією фахівця, містить у собі сукупність взаємозалежних установок на ставлення до самого себе, до колег, роботодавців, до організації взаємодії й представляє собою найважливішу змістовну характеристику професійної спрямованості особистості майбутнього фахівця. Реалізація практичної підготовки розглядається як допомога студентам, слухачам і курсантам у розв'язанні особистісно-значимих проблем і завдань. Вона спрямована на розвиток таких особистісних установок, що дозволяють кожному студенту, слухачу і курсанту стати суб'єктом конкретної професійної діяльності, власного розвитку й зіставити свої можливості з психологічними вимогами професії до спеціаліста.

Отже, виходячи із зазначеного вище, головним завданням для навчальних закладів правоохоронній системі освіти України є реалізація оптимізації і актуалізації об'єму та змісту практичної спрямованості навчального процесу, приведення навчання майбутніх співробітників у відповідність до умов сьогодення, з сучасними вимогами до співробітників та вимогами оперативної практики, завданнями і перспективами розвитку науково-технічної модернізації правоохоронних органів, їх ролі та місця в системі органів влади і управління.

Практична підготовка – обов'язковий компонент освітньо-професійної програми для здобуття кваліфікаційного рівня, що має на меті вироблення у студентів, слухачів і курсантів професійних навичок і вмінь. Це складова, підсистема професійної підготовки [6, с. 256].

Міністерство освіти і науки України також вважає, що питання якості професійно-практичної підготовки, формування праксеологічних умінь у вузах має стати одним із найважливіших

показників ефективної діяльності вищого навчального закладу не тільки при проходженні процедури ліцензування й акредитації, так і при проведенні поточних і комплексних перевірок [7].

Зокрема, відзначалось, що, крім названих вище питань, не вирішуються у повному обсязі завдання професійно-практичної підготовки як показника якості освіти на завершальному етапі, який значною мірою визначає можливість працевлаштування [8].

Аналіз психолого-педагогічної літератури, використання власних підходів та досвіду роботи показали, що в практиці вищих навчальних закладів правоохоронної системи освіти України використовуються такі форми практичної підготовки студентів, слухачів і курсантів:

- запрошення фахівців-практиків, керівників різних рівнів до викладання окремих дисциплін, спецкурсів, участі у фахових конференціях, круглих столах тощо;
- проведення комплексу робіт з вивчення потреби фахівців тієї чи іншої спеціальності;
- підготовка наказів та інших відомчих нормативно-правових актів про забезпечення базами практики;
- максимальне наближення навчальних планів і робочих навчальних програм до вимог майбутнього місця роботи;
- проведення розподілу випускників за участю практичних підрозділів правоохоронних органів України тощо.

Особливо велика роль у розвитку практичної підготовки належить науковій роботі. Вивчення питань організації курсантської (студентської) наукової роботи свідчить, що у вказаних вище навчальних закладах студенти, курсанти і слухачі залучаються до роботи наукових колективів, кафедр. Слухачі, студенти і курсанти виконують наукові дослідження під керівництвом кафедр, НОЦ, відомих учених за замовленнями практичних підрозділів, програмами, проектами. Для цього створюються наукові колективи, центри науково-технічної творчості, тощо.

Аналіз роботи інститутів, наукових підрозділів та особистого досвіду свідчить, що студентів, слухачів і курсантів необхідно залучати до наукової роботи з перших курсів. Курсантська (студентська) наукова робота сприяє не тільки удосконаленню навчального процесу, а й розкриває студентам, слухачам і курсантам широке коло різноманітних наукових проблем, розширює світогляд, виховує у майбутнього фахівця уміння спостерігати, аналізувати, формувати практичні уміння, виховувати риси фахівця-дослідника. Слід зазначити, що в цих навчальних закладах визначені головні завдання науково-дослідної роботи студентів, слухачів і курсантів:

- прищеплення студентам, слухачам і курсантам початкових систематичних навичок виконання теоретичних та експериментальних науково-дослідних робіт;
- стійке й глибоке засвоєння знань із спеціальних і суспільно-політичних дисциплін;
- розвиток у студентів, слухачів і курсантів творчого, аналітичного мислення, здатності до творчої роботи за фахом, розширення творчого кругозору;
- вироблення умінь використовувати теоретичні знання для розв'язання певних практичних завдань;
- формування у студентів, слухачів і курсантів потреби та уміння самостійно поповнювати свої знання за фахом.

Однак, професійно-практична підготовка майбутніх фахівців потребує суттєвого поліпшення:

- науково-дослідна робота не стала складовою частиною організації навчально-виховного процесу;
- невирішеною проблемою залишається недостатня підтримка з боку керівництва міністерств і відомств правоохоронної системи для забезпечення відповідними базами практики;
- перевантаженість та відірваність навчальних планів навчальних закладів від потреб практичних підрозділів;
- відсутність системи ранньої адаптації випускників на первинних посадах, зв'язків між відомствами та практичними підрозділами;
- недостатня кількість баз практики, незацікавленість керівників регіональних органів і Центрального апарату правоохоронних органів у роботі студентів, слухачів і курсантів, що робить практику простою формальністю;
- недостатність відомчих нормативно-правових актів, що врегульовували б суспільні відносини в цій галузі.

Тому колеґії правоохоронних органів та керівництво вищих закладів правоохоронної системи освіти України особливу увагу звертають сьогодні на посилення практичної підготовки студентів, слухачів і курсантів.

З цією метою необхідно здійснити наступні заходи:

- упровадження в навчальний процес нових систем практичної підготовки студентів, слухачів і курсантів;
- формування системи зв'язків між вищими навчальними закладами і регіональними органами, Центральним апаратом правоохоронних органів для забезпечення здобуття студентами, слухачами і курсантами професійних навичок під час проходження практики;
- розроблення й запровадження системи ранньої адаптації випускників на первинних посадах;
- підвищення конкурентоспроможності вищих навчальних закладів правоохоронної системи освіти України у сучасних умовах.

Усе це дає підстави зробити висновок, що питання формування праксеологічних умінь студентів, слухачів і курсантів, їх практичної фахової підготовки у вказаних вище навчальних закладах України досить актуальне, багатоаспектне й вимагає нових наукових розробок і досліджень, вирішення ряду важливих проблем:

- розробка й прийняття на рівні міністерств і відомств правоохоронних органів Концепції професійно-практичної підготовки студентів, слухачів і курсантів з урахуванням специфіки їх діяльності та галузей освітньої діяльності, яка б визначила пріоритетні напрями розвитку та вдосконалення професійно-практичної підготовки студентів, слухачів і курсантів і відповідно тактичну схему її реалізації. Майбутній фахівець правоохоронних органів повинен мати реальне уявлення про місце роботи, вимоги що ставлять до неї.

- підготовка нової редакції положення про практику, в якій основою має стати «База практики – майбутнє місце роботи».

- з метою створення професійної спрямованої організації навчального процесу та покращенням співпраці правоохоронних органів із їх регіональними органами і Центральним апаратом та їх зацікавленості у такій роботі, необхідно розробити комплексну програму навчання студентів, слухачів і курсантів професії, яка була б професійно спрямована на всіх курсах (від першого до випускного) на підготовку майбутнього фахівця системи правоохоронних органів, де кожна дисципліна повинна стати складовою професійно практичної підготовки (використовуючи при цьому різні методики й форми проведення лекцій, семінарських і практичних занять; практики в регіональних органах та Центральному апараті; освоєння професійної лексики; зустрічей з керівництвом правоохоронних органів та провідними фахівцями; науково-дослідна робота тощо).

Студент, слухач і курсант повинен перетворитися з пасивного учасника навчально-виховного процесу в активного суб'єкта;

- створення (де немає) у вищих навчальних закладах правоохоронної системи освіти України кафедри оперативної педагогіки з метою вивчення основного праксеологічного підходу та особливого способу пояснення практичної діяльності співробітників правоохоронних органів.

- не всі відомчі нормативно-правові документи у вищих навчальних закладах правоохоронної системи освіти України приведені у повну відповідальність з нормативно-правовою базою Міністерства освіти і науки та останньою редакцією Закону «Про вищу школу».

Висновок. Отже, вирішення цих проблем дасть змогу розвивати в студентів, слухачів і курсантів професійно-практичні компетенції:

- соціальну (з ким працювати?),
- професійну (що робити?),
- методичну (як працювати?),
- особисту (чому я можу це робити?),
- формувати праксеологічні вміння.

Створення принципово нової, прогресивної відомчої нормативно-правової бази для вищих навчальних закладів правоохоронної системи освіти України сприятиме покращенню роботи керівного та оперативного складу правоохоронних органів України, що відповідатиме в якісному плані сучасним європейським вимогам.

Список використаних джерел:

1. Про затвердження плану заходів щодо розвитку вищої освіти на період до 2015 року. Розпорядження Кабінету міністрів України від 27 серпня 2010 р. №1728-р. *Урядовий кур'єр*. 2010. 24 вересня-№177. с.12.

2. Колесникова І.А., Титова Е.В. Педагогическая праксиология: учебное пособие для студентов высших учебных заведений. М. : Изд. центр «Академия», 2005. 256 с.

3. Гузеев В.В. Планирование результатов образования и образовательная техника. М. : Народное образование, 2000. 240 с.
4. Которбинский Т. Трактат о хорошей работе. М. : Экономика, 1975. 271с.
5. Янкович О.І. Освітні технології в історії вищої педагогічної освіти України (1957–2008) : монографія / за ред. В.М Чайки., І.О. Янкович. Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. 320 с.
6. Професійна освіта: Словник. Навчальний посібник / уклад. С.У. Гончаренко та ін., за ред. Н.Г. Ничкало. К. : Вища шк., 2000. 380 с.
7. Про практичну підготовку студентів : Лист Міністерства освіти і науки України від 7 лютого 2009 р. № 1/9 – 93.
8. Майборода В. Проблеми розвитку праксеологічних умінь майбутніх компетентних фахівців вищої школи України. *Вища освіта України*. 2012. № 4. С. 31–36.

**МІСЦЕ НОРМ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА В СИСТЕМІ
НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МЕДИЧНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ
ЧЛЕНІВ СІМЕЙ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ В ЗАКЛАДАХ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я МВС**

**THE PLACE OF ADMINISTRATIVE LAW NORMS IN THE SYSTEM
OF LEGAL REGULATION OF MEDICAL CARE FOR FAMILY MEMBERS
OF POLICE OFFICERS IN HEALTH CARE INSTITUTIONS OF THE MINISTRY
OF INTERNAL AFFAIRS**

Актуальність статті полягає в тому, що дослідження проблематики медичного обслуговування членів сімей поліцейських передбачає необхідність розкриття різноманітних теоретико-правових питань, серед яких одним із найважливіших є питання нормативно-правового регулювання цієї сфери. Дослідження останнього дозволяє побачити юридичні засади медичного обслуговування цих категорій суб'єктів, а також основи регулювання правових відносин, що при цьому виникають. Саме від якісного, ефективного та змістовного правового регулювання на пряму залежить ступінь регулювання та упорядкованості суспільних відносин, які виникають в процесі надання медичних послуг членам сімей працівників Національної поліції України. У статті розкрито зміст, особливості та запропоновано власне визначення поняття нормативно-правового регулювання медичного обслуговування членів сімей поліцейських. Розкрито систему нормативно-правових актів, які складають систему нормативно-правового регулювання медичного обслуговування членів сімей поліцейських в закладах охорони здоров'я МВС. Визначено місце та значення в межах нього норм адміністративної галузі права. Зроблено висновок, що система нормативно-правового регулювання медичного обслуговування членів сімей поліцейських в закладах охорони здоров'я МВС складається із великої кількості правових норм різної галузевої належності. Втім, серед них ключове місце належить саме нормам адміністративного права, що підтверджується тим, що: а) за їх допомогою закріплюються права членів сімей поліцейських на медичне обслуговування у закладах охорони здоров'я МВС України; б) визначають правовий статус суб'єктів, що надають медичні послуги; в) встановлюють порядок та умови медичного обслуговування членів сімей поліцейських в закладах охорони здоров'я МВС; г) визначають управлінську підпорядкованість між закладами охорони здоров'я та МВС, а також особливості контролю та координації їх роботи. Окрім того, проведений аналіз положень законодавчих актів дає змогу констатувати, що у відповідному нормативно-правовому регулюванні існує низка прогалин та недоліків, які потребують свого вирішення. При цьому вказані проблеми носять як організаційний, так і правовий характер.

Ключові слова: адміністративні норми, нормативно-правове регулювання, медичне обслуговування, члени сімей поліцейських, заклади охорони здоров'я МВС.

The relevance of the article lies in the fact that the study of the issue of medical care for family members of police officers requires the disclosure of various theoretical and legal issues, among which one of the most important is the issue of regulatory and legal regulation of this area. The study of the latter makes it possible to see the legal basis of medical care for these categories of subjects, as well as the basis for regulating the legal relations that arise. The degree of regulation and orderliness of social relations that arise in the process of providing medical services to family members of the National Police

of Ukraine directly depends on high-quality, effective and meaningful legal regulation. The article reveals the content, features and offers a proper definition of the concept of regulatory and legal regulation of medical care for family members of police officers. The system of normative legal acts that make up the system of normative legal regulation of medical care for family members of police officers in health care institutions of the Ministry of Internal Affairs has been disclosed. The place and significance within it of the norms of the administrative branch of law have been determined. It was concluded that the system of regulatory and legal regulation of medical care for family members of police officers in health care institutions of the Ministry of Internal Affairs consists of a large number of legal norms of different branches. However, the key place among them belongs precisely to the norms of administrative law, which is confirmed by the fact that: a) with their help, the rights of family members of police officers to medical care in health care institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine are established; b) determine the legal status of subjects providing medical services; c) establish the order and conditions of medical care for family members of police officers in health care facilities of the Ministry of Internal Affairs; d) determine the administrative subordination between health care institutions and the Ministry of Internal Affairs, as well as the specifics of control and coordination of their work. In addition, the analysis of the provisions of the legislative acts makes it possible to state that there are a number of gaps and shortcomings in the relevant legal regulation that need to be resolved. At the same time, the specified problems are of both organizational and legal nature.

Key words: *administrative norms, regulatory and legal regulation, medical care, family members of police officers, health care institutions of the Ministry of Internal Affairs.*

Постановка проблеми. Дослідження проблематики медичного обслуговування членів сімей поліцейських передбачає необхідність розкриття різноманітних теоретико-правових питань, серед яких одним із найважливіших є питання нормативно-правового регулювання цієї сфери. Дослідження останнього дозволяє побачити юридичні засади медичного обслуговування цих категорій суб'єктів, а також основи регулювання правових відносин, що при цьому виникають. Саме від якісного, ефективного та змістовного правового регулювання напряду залежить ступінь регулювання та упорядкованості суспільних відносин, які виникають в процесі надання медичних послуг членам сімей працівників Національної поліції України.

Стан дослідження проблеми. Серед науковців, які присвячували свої дослідження проблемі медичного обслуговування працівників поліції, варто відмітити таких, як: З.С. Гладун, О.С. Журавка, В.Ф. Москаленко, С.Г. Стеценко, О.В. Устимчук, І.І. Хожило, І.К. Чурпій та інших. Разом із тим, не зважаючи на високий рівень актуальності проблеми, зміст та система нормативно-правового регулювання медичного обслуговування членів сімей поліцейських в спеціалізованих закладах охорони здоров'я МВС, ґрунтовного та комплексного дослідження на сьогоднішній день не знайшли.

Мета статті полягає у тому, щоб з'ясувати місце норм адміністративного права в системі нормативно-правового регулювання медичного обслуговування членів сімей поліцейських в закладах охорони здоров'я МВС.

Виклад основного матеріалу. Нормативно-правове регулювання медичного обслуговування членів сімей поліцейських змістовно походить від більш складної та широкій категорії правового регулювання в цілому, що охарактеризовано в правовій науці, як такий, що здійснюється за допомогою правових засобів (юридичних норм, правовідносин, індивідуальних приписів та інше) результативний, нормативно-організований вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування, охорони, розвитку у відповідності до вимог економічного базису, суспільних потреб даного соціального устрою [1, с. 211; 2; 3, с. 105]. Нормативно-правове регулювання є органічним відгалуженням правового, але має власний зміст. Наприклад, Р.Я. Демків пише: «Нормативно-правове регулювання – це визначення меж самореалізації суб'єктів права, закріплення в правовій нормі, в свідомості громадян можливості діяти у відповідності з нормами права» [4, с. 18]. О.Ф. Скакун пропонує власне визначення терміну «нормативно-правового регулювання» і доводить, що це не тільки здійснюване державою за допомогою права і сукупності правових засобів упорядкування суспільних відносин, але й їх юридичне закріплення, охорона і розвиток, та

підкреслює, що правовий вплив з усією його багатоманітністю здійснюється на суспільне життя, на свідомість та поведінку людей за допомогою правових і неправових засобів [5]. Враховуючи викладене, нормативно-правове регулювання – це та частина правового регулювання, яка передбачає регулювання суспільно-правових відносин та поведінки населення країни за допомогою юридичних норм та приписів. Базовим вираженням такого регулювання виступають різноманітні правові акти (міжнародні документи, закони, підзаконні акти органів влади, тощо), які складаються із норм різних галузей права.

Зважаючи на це нормативно-правове регулювання медичного обслуговування членів сімей поліцейських можна визначити, як частину впливу права на суспільно-правові відносини, що виникають в галузі діяльності органів охорони здоров'я МВС із медичного обслуговування членів сімей поліцейських, виражений у юридичних актах та закріплених в їх положеннях правових нормах різної галузевої належності. Одне з ключових місць в нормативно-правовому регулюванні медичного обслуговування зазначених суб'єктів відведено нормам адміністративного права. Доводячи сформульовану позицію розглянемо існуючу структуру такого регулювання.

Медичне обслуговування поліцейських та членів їх сімей існує в аспекті питання соціального та медичного забезпечення населення країни в цілому. Тому, важливо в цьому питанні відмітити Основи законодавства України про охорону здоров'я від 19.11.1992 № 2801-ХІІ, в яких закріплено, що кожна людина має природне невід'ємне і непорушне право на охорону здоров'я. Суспільство і держава відповідальні перед сучасним і майбутніми поколіннями за рівень здоров'я і збереження генофонду народу України, забезпечують пріоритетність охорони здоров'я в діяльності держави, поліпшення умов праці, навчання, побуту і відпочинку населення, розв'язання екологічних проблем, вдосконалення медичної допомоги і запровадження здорового способу життя. Основи законодавства України про охорону здоров'я визначають правові, організаційні, економічні та соціальні засади охорони здоров'я в Україні, регулюють суспільні відносини у цій сфері з метою забезпечення гармонійного розвитку фізичних і духовних сил, високої працездатності і довголітнього активного життя громадян, усунення факторів, що шкідливо впливають на їх здоров'я, попередження і зниження захворюваності, інвалідності та смертності, поліпшення спадковості [6].

Окрім того, в положеннях Основ зазначається, що охорона здоров'я – один з пріоритетних напрямів державної діяльності. Держава формує політику охорони здоров'я в Україні та забезпечує її реалізацію. Основу державної політики охорони здоров'я формує Верховна Рада України шляхом закріплення конституційних і законодавчих засад охорони здоров'я, визначення її мети, головних завдань, напрямів, принципів і пріоритетів, встановлення нормативів і обсягів бюджетного фінансування, створення системи відповідних кредитно-фінансових, податкових, митних та інших регуляторів, затвердження загальнодержавних програм охорони здоров'я. Реалізація державної політики охорони здоров'я покладається на органи виконавчої влади. Кабінет Міністрів України організує розробку та здійснення державних цільових програм, створює економічні, правові та організаційні механізми, що стимулюють ефективну діяльність в сфері охорони здоров'я, забезпечує розвиток мережі закладів охорони здоров'я, укладає міжурядові угоди і координує міжнародне співробітництво з питань охорони здоров'я, а також в межах своєї компетенції здійснює інші повноваження, покладені на органи виконавчої влади в сфері охорони здоров'я. Міністерства, інші центральні органи виконавчої влади в межах своєї компетенції розробляють програми і прогнози в сфері охорони здоров'я, визначають єдині науково обґрунтовані державні стандарти, критерії та вимоги, що мають сприяти охороні здоров'я населення, здійснюють державний контроль і нагляд та іншу виконавчо-розпорядчу діяльність в сфері охорони здоров'я [6].

Варто також відмітити Закон України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII, який є спеціальним нормативно-правовим актом, який безпосередньо присвячено врегулюванню проблеми медичного обслуговування членів сімей поліцейських. Зазначений документ визначає правові засади організації та діяльності Національної поліції України, статус поліцейських, а також порядок проходження служби в Національній поліції України. Окремими нормами Закону регламентовано медичне обслуговування поліцейських, зокрема, визначено право поліцейських та їх рідних на медичне обслуговування в закладах охорони здоров'я МВС, частково визначається порядок такого обслуговування і таке інше [7].

Проте, незважаючи на базисну роль Закону України «Про Національну поліцію» в сфері поліцейської діяльності та визначення аспектів соціального забезпечення поліцейських, велика кількість норм з приводу медичного обслуговування цих суб'єктів та членів їх сімей концентрується на підзаконному нормативно-правовому рівні в положеннях правових актів МВС. Напри-

клад, саме Наказом МВС від 03.06.2016 № 462 затверджено Інструкцію про порядок медичного обслуговування в закладах охорони здоров'я МВС, яка визначає порядок медичного обслуговування певних категорій осіб, яким таке право встановлено відповідно до законодавства, та порядок їх прикріплення до закладів охорони здоров'я МВС [8].

До уваги також варто взяти Наказ МВС «Про затвердження Порядку пільгового реабілітаційного, санаторно-курортного лікування, оздоровлення та відпочинку в медичних реабілітаційних центрах, санаторіях, будинках відпочинку, пансіонатах та оздоровчих закладах Міністерства внутрішніх справ України поліцейських, деяких інших категорій осіб та членів їх сімей» від 14.12.2015 № 1568, який визначає процедуру пільгового реабілітаційного, санаторно-курортного лікування, оздоровлення та відпочинку в медичних реабілітаційних центрах, Лікарні відновного лікування, санаторіях, будинках відпочинку, пансіонатах та оздоровчих закладах МВС поліцейських, членів їх сімей та деяких інших категорій осіб [9].

Невід'ємну частину нормативно-правового регулювання медичного обслуговування членів сімей поліцейських складають підзаконні нормативно-правові акти МВС, які регламентують правовий статус закладів охорони здоров'я МВС, уповноважених на здійснення вказаного обслуговування, а також підрозділи міністерства, що координують та контролюють роботу останніх. До цього переліку відносяться Накази МВС: від 03.02.2016 № 177 «Про затвердження Положення про Центральну поліклініку Міністерства внутрішніх справ України»; від 03.04.2017 № 285 «Про затвердження Положення про діяльність медичної (військово-лікарської) комісії МВС»; від 14.06.2017 № 507 «Про затвердження Переліку закладів охорони здоров'я Міністерства внутрішніх справ України»; від 16.05.2018 № 403 «Про деякі питання організації діяльності комісії з проведення атестації лікарів та професіоналів з вищою немедичною освітою та затвердження її складу»; від 27.01.2020 № 65 «Про затвердження Положення про Департамент охорони здоров'я та реабілітації Міністерства внутрішніх справ України»; численні положення про Територіальні медичні об'єднання МВС в Харківській, Миколаївській та інших областях і таке інше.

Привалювання в структурі нормативно-правового регулювання саме підзаконних актів авторства МВС частково підтверджує думку про прерогативу адміністративних норм у врегулюванні суспільних відносин, які виникають під час медичного обслуговування членів сімей поліцейських. Однак, важливо також розуміти, а що взагалі собою являють норми адміністративного права?

В юридичній теорії існує декілька підходів до їх тлумачення, наприклад, В.Б. Авер'янов розглядає норми адміністративного права як встановлені, санкціоновані або ратифіковані державою, формально визначені, юридично обов'язкові, охоронювані засобами державного примусу правила поведінки учасників суспільних відносин у сфері реалізації виконавчої влади та управлінської діяльності державних органів і органів місцевого самоврядування, які забезпечують умови реалізації цими учасниками своїх прав та виконання покладених на них обов'язків [10; 11]. І.П. Голосніченко, М.Ф. Стахурський та Н.І. Золотарьова вважає, що норма адміністративного права являє собою обов'язкове, формально визначене правило поведінки, що встановлено та охороняється Українською державою для організації та регулювання суспільних відносин, які виникають, розвиваються та припиняються в процесі здійснення державної виконавчої влади та відповідальності у сфері управління за незначні правопорушення [12; 13]. С.І. Саєнко під нормою адміністративного права розуміє створену або санкціоновану суб'єктом адміністративної нормотворчості і зафіксовану в офіційних юридичних джерелах систему нормативних положень, які в структурно взаємопов'язаному вигляді описують модель поведінки індивідуального або колективного суб'єкта адміністративного права, умови здійснення даної поведінки і наслідки, які можуть настати від останньої [14, с. 12; 15].

Таким чином, норми адміністративного права – це найбільш базові джерела регулювання поведінки осіб у межах правовідносин в галузі державного управління. Подібні норми несуть в собі владний, офіційний імператив для адресатів, а їх дотримання забезпечується за рахунок державного примусу. Дані норми регламентують відносини між населенням країни і державою та в середині державного апарату між органами влади, їх структурними підрозділами та посадовими особами.

Висновки. Проведене наукове дослідження дає змогу констатувати, що система нормативно-правового регулювання медичного обслуговування членів сімей поліцейських в закладах охорони здоров'я МВС складається із великої кількості правових норм різної галузевої належності. Втім, серед них ключове місце належить саме нормам адміністративного права, що підтверджується тим, що: а) за їх допомогою закріплюються права членів сімей поліцейських на

медичне обслуговування у закладах охорони здоров'я МВС України; б) визначають правовий статус суб'єктів, що надають медичні послуги; в) встановлюють порядок та умови медичного обслуговування членів сімей поліцейських в закладах охорони здоров'я МВС; г) визначають управлінську підпорядкованість між закладами охорони здоров'я та МВС, а також особливості контролю та координації їх роботи.

Окрім того, проведений аналіз положень законодавчих актів дає змогу констатувати, що у відповідному нормативно-правовому регулюванні існує низка прогалин та недоліків, які потребують свого вирішення. При цьому вказані проблеми носять як організаційний, так і правовий характер.

Список використаних джерел:

1. Алексєєв С. С. Общая теория права : учеб. 2-е изд. перераб. и доп. М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. 560 с.
2. Алексєєв С. С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. М. : Юридическая литература. 1966. 187 с.
3. Подорожній Є.Ю. Особливості юридичної відповідальності у трудовому праві України: дисертація. Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ. 2016. 426 с.
4. Демків Р.Я. Закон в системі нормативно-правового регулювання діяльності міліції : дисертація. Київ : Київський національний університет внутрішніх справ. 2007. 218 с.
5. Марушева О.А. Державне управління механізмом нормативно-правового регулювання соціально-економічних відносин у будівництві: теоретичні засади. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2017. № 12. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1304>.
6. Основи законодавства України про охорону здоров'я: закон від 19.11.1992 № 2801-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 4. Ст. 19.
7. Про Національну поліцію: закон від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379.
8. Про затвердження Інструкції про порядок медичного обслуговування в закладах охорони здоров'я МВС : наказ від 03.06.2016 № 462. *Офіційний вісник України*. 2016. № 57. Ст. 1987.
9. Про затвердження Порядку пільгового реабілітаційного, санаторно-курортного лікування, оздоровлення та відпочинку в медичних реабілітаційних центрах, санаторіях, будинках відпочинку, пансіонатах та оздоровчих закладах Міністерства внутрішніх справ України поліцейських, деяких інших категорій осіб та членів їх сімей: наказ від 14.12.2015 № 1568. *Офіційний вісник України*. 2016. № 8. Ст. 395.
10. Адміністративне право України: Академічний курс: підручник: у 2 т. / В. Б. Авер'янов, Ю. П. Битяк, В. В. Зуй та ін.; голова ред. кол. В. Б. Авер'янов. К. : Юридична думка, 2004. Т. 1: Загальна частина. 584 с.
11. Бондаренко В.А. Деякі питання реалізації адміністративно-правових норм. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. Вип.4. С. 78–86.
12. Голосніченко І.П. Адміністративне право України (основні категорії і поняття). К. : Академія управління персоналом, 1998. 52 с.
13. Адміністративне право України. Академічний курс : Підруч.: У двох томах: Том 1. Загальна частина / Ред. колегія : В.Б. Авер'янов (голова). К. : Видавництво «Юридична думка», 2004. 584 с.
14. Саєнко С.І. Норма адміністративного права Росії: перспективи понятійної модифікації. *Адміністративне право та процес*. 2018. № 5. С. 9–13.
15. Дояр Є.В. Норми адміністративного права: сучасний погляд на ознаки та сутність. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. № 3. С. 91–97.

ТАКТИЧНА ОПЕРАЦІЯ «ЕЛЕКТРОННО-ОБЧИСЛЮВАЛЬНА ТЕХНІКА»: НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ

TACTICAL OPERATION “ELECTRONIC COMPUTER EQUIPMENT”: DIRECTIONS OF IMPROVEMENT

Актуальність статті полягає в тому, що тактичні операції мають важливе значення для розслідування будь-яких правопорушень. В кримінальних провадженнях за фактом вчинення шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів вказана криміналістична категорія також відіграє значну роль. Особливо така тактична операція як «Електронно-обчислювальна техніка», яка може забезпечити належне виявлення та вилучення як безпосередньо технічних засобів, так і відомостей та програмного забезпечення шляхом яких вчинювалися різноманітні протиправні дії. Адже в досліджуваній категорії кримінальних проваджень саме вказана сукупність слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних заходів має найбільше значення на початковому етапі розслідування. Наукова стаття присвячена деяким аспектам розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів. Зазначено, що тактичні операції мають важливе значення для розслідування будь-яких правопорушень. В кримінальних провадженнях за фактом вчинення шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів вказана криміналістична категорія також відіграє значну роль. Особливо така тактична операція як «Електронно-обчислювальна техніка», яка може забезпечити належне виявлення та вилучення як безпосередньо технічних засобів, так і відомостей та програмного забезпечення шляхом яких вчинювалися різноманітні протиправні дії. Адже в досліджуваній категорії кримінальних проваджень саме вказана сукупність слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних заходів має найбільше значення на початковому етапі розслідування. Визначено, що однією з першочергових та обов'язкових слідчих (розшукових) дій у визначеній тактичній операції буде обшук, а також такий процесуальний захід як тимчасовий доступ до речей і документів. З'ясовано, що існує потреба в залученні відповідних спеціалістів при проведенні обшуків в досліджуваній категорії кримінальних проваджень. Наголошено на необхідності внесення змін до КПК України, які б давали право уповноваженій особі у ситуаціях, коли особа, у власності якої знаходиться комп'ютерна техніка, не погодилася виконувати ухвалу слідчого судді про тимчасовий доступ до неї, відразу проводити обшук.

Ключові слова: шахрайство, сфера використання банківських електронних платежів, розслідування, тактична операція, «Електронно-обчислювальна техніка», слідча (розшукова) дія.

The relevance of the article lies in the fact that tactical operations are important for the investigation of any crimes. In criminal proceedings based on the fact of committing fraud in the field of using bank electronic payments, the specified forensic category also plays a significant role. Especially such a tactical operation as “Electronic computing equipment”, which can ensure the proper detection and extraction of both directly technical means and information and software through which various illegal actions were committed. After all, in the investigated category of criminal proceedings, it is

the set of investigative (search) actions, secret investigative (search) actions and other procedural measures that are of greatest importance at the initial stage of the investigation. The scientific article is devoted to some aspects of fraud investigation in the field of using bank electronic payments. It is noted that tactical operations are important for the investigation of any crimes. In criminal proceedings based on the fact of committing fraud in the field of using bank electronic payments, the specified forensic category also plays a significant role. Especially such a tactical operation as «Electronic computing equipment», which can ensure the proper detection and extraction of both directly technical means and information and software through which various illegal actions were committed. After all, in the investigated category of criminal proceedings, it is the set of investigative (search) actions, secret investigative (search) actions and other procedural measures that are of greatest importance at the initial stage of the investigation. It was determined that one of the primary and mandatory investigative (search) actions in the specified tactical operation will be a search, as well as such a procedural measure as temporary access to things and documents. It was found that there is a need to involve relevant specialists when conducting searches in the studied category of criminal proceedings. It was emphasized the need to make changes to the Criminal Procedural Code of Ukraine, which would give the right to an authorized person in situations where the person who owns the computer equipment did not agree to comply with the decision of the investigating judge on temporary access to it, to immediately conduct a search.

Key words: *fraud, scope of use of bank electronic payments, investigation, tactical operation, «Electronic computing equipment», investigative (search) action.*

Постановка проблеми. Тактичні операції мають важливе значення для розслідування будь-яких правопорушень. В кримінальних провадженнях за фактом вчинення шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів вказана криміналістична категорія також відіграє значну роль. Особливо така тактична операція як «Електронно-обчислювальна техніка», яка може забезпечити належне виявлення та вилучення як безпосередньо технічних засобів, так і відомостей та програмного забезпечення шляхом яких вчинювалися різноманітні протиправні дії. Адже в досліджуваній категорії кримінальних проваджень саме вказана сукупність слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних заходів має найбільше значення на початковому етапі розслідування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Змістовний внесок загалом у розвиток наукових категорій криміналістичної тактики внесли такі науковці, як Ю. П. Аленін, В. П. Бахін, В. Д. Берназ, А. Ф. Волобуєв, В. І. Галаган, І. Ф. Герасимов, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, В. О. Коновалова, В. К. Лисиченко, Р. Л. Степанюк, К. О. Чаплинський, В. Ю. Шепітько, В. В. Юсупов та інші. В той час, наше дослідження конкретизувало тактичні операції стосовно збирання початкових відомостей про обставини події та виявлення ознак шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів, зокрема, тактична операцію «Електронно-обчислювальна техніка» з огляду на сучасну судово-слідчу практику та позиції науковців.

Метою даної статті є проведення криміналістичного аналізу тактичної операції «Електронно-обчислювальна техніка».

Виклад основного матеріалу. Починаючи розгляд визначеного питання, звернемося до думки Р. Л. Степанюка, який зазначав, що окремі проміжні завдання є настільки складними і специфічними, що вимагають організації цілого комплексу дій, що вміщує в себе слідчі (розшукові) дії, оперативно-розшукові, організаційні та інші заходи, що в сукупності складають тактичну операцію. Автор вказує, що завданням особи, яка проводить дослідження, при побудові окремої методики розслідування є визначення типового кола таких проміжних завдань і розроблення відповідних рекомендацій щодо організації і проведення типових комплексів дій [12, с. 204]. Повністю підтримуючи наведену позицію, зазначимо, що тактична операція «Електронно-обчислювальна техніка» вирішує конкретне тактичне завдання якраз по виявленню та вилученню вказаних об'єктів з усіма можливими додатковими джерелами інформації.

В свою чергу, окрема група науковців (А. В. Лагутін, Г. А. Матусовський) вказували, що тактичну операцію необхідно відносити до категорій криміналістичної методики, назвавши її криміналістичною операцією [6; 7, с. 149–151]. З приводу зазначеного, відмітимо, що потреба в тому, щоб окремі положення криміналістичної тактики на практиці реалізовувалися через мето-

дику розслідування, набуваючи тих характерних властивостей, що відбивають їх адаптацію до обставин і завдань протидію певному виду кримінальних правопорушень, є беззаперечною. Адже тільки в розрізі реалізації конкретних кримінальних проваджень стане зрозумілим, чи є ефективними ті чи інші засоби криміналістичної тактики. В той же час, не можна заперечувати необхідність проведення конкретних досліджень по тактиці проведення окремих слідчих (розшукових) дій, застосуванню деяких тактичних прийомів, виокремленню загальних тактичних операцій.

Зі свого боку, В. М. Шевчук доречно вказує на те, що тактичні операції мають бути максимально «прив'язані» не тільки до тактичних завдань, що постають перед уповноваженою особою, а й виходити із типових слідчих ситуацій. Автор робить висновок, що саме слідча ситуація зумовлює постановку того чи іншого тактичного завдання, а останнє визначає засоби його вирішення [13, с. 138]. Дане твердження також заслуговує на те, щоб визнати його вірним. Адже дійсно лише в певній ситуації можливе виникнення конкретного тактичного завдання, яке потребує вирішення завдяки реалізації тактичної операції.

Загалом, Н. В. Павлова акцентує увагу на тому, що ознаки шахрайства відсутні, якщо особа заздалегідь мала намір виконати зобов'язання відповідно до угоди, але потім, внаслідок певних обставин, що не залежали від її волі, виконати їх не вдалося. Вчена робить висновок, що для визначення наявності чи відсутності ознак шахрайства, необхідно точно знати, «...який був намір у особи під час заволодіння чужим майном чи правом на нього. Тільки у такому разі можна правильно розмежувати цивільно-правовий делікт від шахрайства» [9, с. 76].

Стосовно тактичної операції «Документ» Р. Л. Степанюк зазначає, що її зміст полягає передусім у комплексі заходів, спрямованих на забезпечення збереження документів, в яких відображено важливі для справи дані, а також дослідженні цих документів та використанні у доказуванні. Автор робить висновок, що тому у спеціальних методиках дана тактична операція може мати різні варіанти: пошук документів, збереження документів, дослідження документів, використання документів у доказуванні [12, с. 207]. В даному розрізі, тактична операція «Електронно-обчислювальна техніка» також орієнтована на вказані дії тільки відповідно по технічним засобам та інформації, яка на них знаходиться.

Отже, однією з першочергових та обов'язкових слідчих (розшукових) дій у визначеній тактичній операції буде обшук, а також такий процесуальний захід як тимчасовий доступ до речей і документів. З цього приводу, Д. А. Птушкін акцентує увагу на тому, що нерідко особи, у володінні яких знаходяться речі та документи, не зацікавлені у наданні до них доступу. За відомостями, які отримав вказаний автор в ході власного дослідження, «...у 12% випадків такі особи відмовлялися особі, яка зверталася із ухвалою про тимчасовий доступ до речей та документів. У випадку відмови особи, у володінні якої знаходяться речі та документи, видати останні, слідчий змушений переривати процес і звертатися знову до слідчого судді із клопотанням про проведення обшуку. За таких обставин втрачається час, і поки слідчий отримає нову ухвалу, докази можуть бути знищені» [11, с. 121]. Тому ми вважаємо за доречне внести зміни до КПК України, які б давали право уповноваженій особі у ситуаціях, коли особа, у власності якої знаходиться комп'ютерна техніка, не погодилася виконувати ухвалу слідчого судді про тимчасовий доступ до неї, відразу проводити обшук.

Як зазначає Н. В. Павлова, «...основною метою обшуку є виявлення та вилучення різноманітних записів, документів (перелік вказаний вище), печаток та штампів, офіційних бланків, а також засобів їх виготовлення. Крім того, в ході обшуку можуть вилучатися документи фінансово-облікової звітності, чеки та інші платіжні документи, що підтверджують факт здійснення розрахунків між забудовником та інвестором; інвестиційні та інші договори, рішення, дозволи відповідних органів або їх копії; заяви у різні інстанції із проханням вирішити питання, що стосуються будівельної діяльності; матеріали перевірок та акти попередніх ревізій; чорнові записи, блокноти, записні книжки, фотографії, фотоальбоми із демонстраційним матеріалом; рекламна продукція компанії-збудовника; аудіо- та відеозаписи тощо. До того ж, під час обшуку необхідно вилучати і вільні зразки почерку, підпису та роздрукованих текстів, коли існує необхідність у їх подальшому експертному дослідженні» [9, с. 115].

В свою чергу, І. О. Коваленко наголошує на тому, що важливим заходом при проведенні обшуку до потрапляння в приміщення є відключення такого приміщення від електромережі. Автор вказує, що таким чином вказана дія з боку правоохоронних органів, які проводять обшук, унеможливує швидке знищення інформації, яка знаходиться на електронних носіях. Адже шахраї за допомогою мікрохвильової печі можуть знищити будь-який електронний носій за лічені секунди [3, с. 118–119].

А вже І. М. Попова зазначає, що у випадках, коли планується вилучення документів, значення яких уповноважена особа самостійно визначити не може, для участі в цій процесуальній дії слід запрошувати фахівця відповідного профілю (бухгалтера, податківця, фахівця в галузі комп'ютерних технологій, експерта в галузі будівництва тощо). Вчена вказує, що здебільшого робота з документами потребує комплексного застосування криміналістичних засобів та економічних методів із залученням фахівців різного профілю [10, с. 84].

Зі свого боку, С. В. Князев вказував на те, що матеріальна інформація відображається також на предметах: готівкові кошти; будівельні матеріали; комп'ютерне обладнання; безпосередньо самі будівлі (житло) [1, с. 25]. В розрізі зазначеного, вважаємо найбільш докладним твердження І. О. Коваленка, який зазначив, що особливу увагу на підготовчій стадії обшуку «... доцільно приділити питанням підготовки комп'ютерної техніки, яка використовується для зчитування і видалення комп'ютерної інформації. Для вирішення цього питання хотілося б запропонувати комплект науково-технічних засобів, до складу якого включити: Note Book (повинен бути оснащений максимальним набором контактів (1xLPT (EPP / ECP), 1xCOM, 1xPS / 2, 1xFIR (інфрачервоний порт), 1xMonitor port, 4xUSB 2.0, 1xFireWire, 1xRJ45 (LAN), 1xRJ11 (факс / модем), 1xTV-out (S-video), 1xVideo-in, 1x аудіо вихід, 1x вхід для мікрофона, 1xS / PDIF-out, мережевий роз'єм і т.д.) з можливістю підключення якнайбільшої кількості комп'ютерних засобів (жорсткого обладнання (зовнішніх модемів), PCMCIA BIOS-ом і DOS-ом (мережева карта), миша і клавіатура, принтер і сканер, зовнішній привід, медіа-фото, флеш-драйв тощо); спеціальні програмні засоби (наприклад, програмне забезпечення Vagon International, яке дозволяє створювати точні дублікати або образи жорстких дисків; Gen Tree – проводить складні контекстні пошуки і вивчення графічних і інших об'єктів, система Plook – забезпечує зняття і стиснення копії (образу) змісту досліджуваного носія для подальшого компактного зберігання і прямого доступу до даних досліджуваного носія і т.п.) для всебічного дослідження і аналізу інформації на місці проведення слідчої дії; кабелі, шнури, перехідники для підключення до EOM (електронно-обчислювальної машини) додаткових пристроїв; набір носіїв інформації: жорсткий диск (вінчестер) з великою місткістю інформації, компакт-диски, флешкарти; набір електромонтажних інструментів; набір вимірювальних приладів; технічна бібліотека в електронному вигляді (може бути корисною для пошуку інформації, щодо якої у фахівця виникають певні сумніви). На відміну від інших, цей набір спеціалізованих засобів повинен постійно модернізуватися, поповнюватися новими програмами та даними, а технічні засоби – оновлюватися» [3, с. 119].

Також вважаємо досить актуальною думку К. О. Чаплинського, який зазначив, що «... зростання організованої злочинності, зрощування її з державним апаратом, підвищення технічної оснащеності членів ЗУ, ускладнення зв'язку між ними, використання різноманітних, особливо витончених способів учинення й приховання злочинів, застосування сучасного зв'язку, новітньої вогнепальної зброї та інші негативні чинники, безумовно, ускладнюють і без того непросту діяльність правоохоронних органів. Злочинці не можуть обійтися без надійної організаційно-технічної бази, що робить їх менш вразливими для правоохоронних органів, більш мобільними в одержанні необхідної для організованої злочинної діяльності інформації, що слід враховувати під час підготовки та проведення обшуків» [14, с. 141]. І дійсно, кількість організованих груп, які вчиняють шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів досить велика.

В свою чергу, І. О. Коваленко вказує на необхідність залучення до обшуку у випадках його проведення в установі, організації або на підприємстві, де використовувалися кілька комп'ютерів, групи різнопрофільних спеціалістів. Серед них дослідник виокремлює наступних: «...спеціаліста-криміналіста і фахівця в області інформаційних (комп'ютерних) технологій. У разі необхідності може знадобитися і допомога більш вузьких фахівців – системного інженера, системного аналітика, фахівця-бухгалтера і ін.» [2, с. 386]. А вже М. Й. Кулик вказує, що під час проведення обшуків значну допомогу уповноваженій особі може надати відповідний спеціаліст. Автор зазначає, що «... така допомога полягає у: а) застосуванні пошукових приладів; б) виконанні доручень, що вимагають спеціальних знань і навичок (технік-будівельник, слюсар); в) наданні консультацій з питань дотримання правил безпеки; г) наданні рекомендацій щодо перевірки місць можливого зберігання предметів, що відшукуються; г) наданні порад щодо вилучення знайдених предметів і порядку поводження з ними» [5, с. 187]. Також окрема група вчених (В. М. Бутузов, В. Д. Гавловський, Л. П. Скалозуб) зазначає, що при огляді одного комп'ютера, що знаходиться у власності конкретної особи, уповноважена особа може обмежитися залученням до участі в процесуальній дії фахівця-криміналіста, що має спеціальні знання у комп'ютерно-технічній сфері [8]. Як бачимо, вказані науковці однозначно визначають залучення відповідних спеціалістів при проведенні обшуків в досліджуваній категорії кримінальних проваджень.

Крім того, І. О. Коваленко відмічає окремі особливості, пов'язані з підтриманням активності уповноваженої особи під час проведення обшуку з метою виявлення та вилучення електронних носіїв і інформації на них, зокрема: «...організаційно-тактичні зусилля слідчого (розстановка учасників пошуку, координація дій пошукових груп і ін.); своєчасне реагування на будь-які зміни в поведінці присутніх під час обшуку осіб (наприклад, спроби вимикання електроенергії, пересування обшукуваних, відволікання уваги учасників слідчо-оперативної групи гучними вигуками, знищення документів і т.п.); при виникненні проблемної ситуації зміна тактичних прийомів обшуку, застосування заходів безпеки для учасників слідчої дії, а також способів збереження доказової інформації; обговорення з фахівцем ходу і напрямків обстеження об'єктів (вибір місця початку пошуку, визначення прийомів (методів) пошуку, фіксація окремих дій фахівця за допомогою фото або відеозйомки і т.п.)» [3, с. 119].

З приводу можливої конфліктності ситуації під час проведення обшуку доречною вбачаємо позицію О. Б. Комарницької, яка акцентує увагу на тому, що «...останнім часом конфліктність ситуації під час проведення обшуку пов'язана із залученням захисника до проведення цієї дії згідно з положенням ч. 1 ст. 236 КПК України. Це відбувається тому, що особа, житло якої обшукується, незалежно від того є вона у процесуальному статусі підозрюваного чи свідка, вимагає забезпечення їй права на захист. Безумовне забезпечення безстатусній особі права на захист вимагає зупинення розпочатої слідчої (розшукової) дії. У такій ситуації, враховуючи інтереси слідства, видається доцільним не зупиняти розпочату слідчу (розшукову) дію, а вжити заходів для забезпечення присутності захисника, а не забезпечення його участі. Специфічність й складність положення ч. 1 ст. 236 КПК полягає у його подвійній взаємовиключній правовій природі: примусовість слідчої (розшукової) дії та принцип забезпечення права на захист. На сьогодні мають місце випадки, коли присутні під час обшуку захисники відмовляються виконувати законні вимоги слідчого, мотивуючи це тим, що вони здійснюють реалізацію їхнього обов'язку шляхом надання правових консультацій особі, яка їх запросила, через це вони здійснюють телефонні дзвінки, оглядають вилучені слідчим прокурором речові докази тощо. Як наслідок суперечливого за призначенням положення ч. 1 ст. 236 КПК, знижується, а в деяких випадках не досягається не тільки мета обшуку, а й відбувається недотримання права на захист, штучне створення умов для протистояння сторін захисту й обвинувачення, що не сприяє встановленню дійсних обставин кримінального правопорушення» [4, с. 124].

Висновки. Підводячи підсумок, зазначимо, що тактична операція «Електронно-обчислювальна техніка» може забезпечити належне виявлення та вилучення як безпосередньо технічних засобів, так і відомостей та програмного забезпечення шляхом яких вчинювалися різноманітні протиправні дії. Визначено, що однією з першочергових та обов'язкових слідчих (розшукових) дій у визначеній тактичній операції буде обшук, а також такий процесуальний захід як тимчасовий доступ до речей і документів. З'ясовано, що існує потреба в залученні відповідних спеціалістів при проведенні обшуків в досліджуваній категорії кримінальних проваджень. Наголошено на необхідності внесення змін до КПК України, які б давали право уповноваженій особі у ситуаціях, коли особа, у власності якої знаходиться комп'ютерна техніка, не погодилася виконувати ухвалу слідчого судді про тимчасовий доступ до неї, відразу проводити обшук.

Список використаних джерел:

1. Князев С. В. Виявлення та перевірка оперативної інформації при протидії злочинам, що вчиняються на ринку житла. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2014. № 1 (32). С. 22–26.
2. Коваленко І. О. Деякі аспекти проведення обшуку при розслідуванні шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів. *Правове життя сучасної України* : у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса : Гельветика, 2020. Т. 3. С. 385–387/
3. Коваленко І. О. Організаційно-тактичне забезпечення проведення обшуку при розслідуванні шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів. *Науковий журнал «Visegrad Journal on Human Rights» («Пан'європейський університет» Словачької Республіки)*. 2019. № 6. С. 117–122.
4. Комарницька О. Б. Окремі питання обшуку житла стороною обвинувачення. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2016. № 4 (31). С. 118–129.
5. Кулик М. Й. Особливості проведення обшуку (при розслідуванні привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем). *Митна справа*. 2015. № 2 (98). С. 183–188.

6. Лагутин А. В. Тактические операции при расследовании преступлений. *Криминалистика и судебная экспертиза*. Вып. 20. Киев : Вища школа, 1980. С. 14–21.
7. Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ. Харьков : Консум, 1999. 358 с.
8. Організаційно-правові та тактичні основи протидії злочинності у сфері високих інформаційних технологій: навч. посіб. / [В. М. Бутузов, В. Д. Гавловський, Л. П. Скалозуб та ін.]. Київ : Нац. акад. СБУ України, 2011. 404 с.
9. Павлова Н. В. Особливості розслідування шахрайства, пов'язаного з відчуженням приватного житла: дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Дніпропетровський держ. ун-т внутрішніх справ. Дніпропетровськ, 2007. 223 с.
10. Попова І. М. Розслідування шахрайств, пов'язаних із залученням коштів громадян на будівництво житла : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ: Київ, 2011. 250 с.
11. Птушкін Д. А. Розслідування шахрайства, вчиненого щодо об'єктів нерухомого майна громадян : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Дніпр. держ. ун-т. внутр. справ: Дніпро, 2018. 240 с.
12. Степанюк Р. Л. Типові тактичні операції в методиці розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері. *Право і безпека*. 2012. № 1. С. 204–208.
13. Шевчук В. М. Можливості застосування типових тактичних операцій у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. С. 135–139.
14. Чаплинский К. О. Организация и тактика следчих дій при розслідуванні злочинів, учинених організованими злочинними угрупованнями : монограф. Дніпропетровськ : Юрид. акад. М-ва внутр. справ, 2004. 192 с.

МОЖЛИВІСТЬ ПОВЕРНЕННЯ ВІЙСЬКОВИХ СУДІВ: ПРОБЛЕМИ ТА НЕОБХІДНІСТЬ СТВОРЕННЯ

THE POSSIBILITY OF THE RETURN OF MILITARY COURTS: PROBLEMS AND THE NEED FOR ESTABLISHMENT

Актуальність статті полягає в тому, що судова гілка влади як і інші правові інституції зазнала впливу війни, що, безумовно, внесло свої корективи в процес здійснення судочинства. Адже війна в країні не може не впливати на процес здійснення правосуддя. Проте, навіть в умовах воєнного стану конституційне право людини на судовий захист не може бути обмеженим, про що не раз, починаючи з 2010 року після ліквідації по доцільність створення військових судів і їх місце в системах військової юстиції та судів загальної юрисдикції, обговорювалося в наукових колах та самими суддями. У статті зазначено, що активно ведеться дискусія про необхідність повернення військових судів в Україні. Водночас для того, щоб вони не тільки ефективно працювали, а й не порушували права громадян слід врахувати й особливості роботи в умовах бойових дій та підвищеного навантаження. В статті акцентовано увагу, що закріплення подвійного статусу військових судів як судів загальної юрисдикції у мирний час та спеціалізованих судів на час війни. Зроблено висновок, що серед необхідних механізмів удосконалення – запровадження спрощеної процедури розгляду кримінальних проваджень у військових судах під час війни. Тобто зменшення терміну процесуальних дій, обмеження кількості інстанцій, що здійснюють перегляд рішень військових судів, двома, з одночасним обмеженням максимально можливого покарання, що може призначити військовий суд, 10-ма роками позбавлення волі, а також обов'язковим переглядом рішень, прийнятих у такому порядку після завершення війни вищими судовими інстанціями. Закріплення подвійного статусу військових судів як судів загальної юрисдикції у мирний час та спеціалізованих судів на час війни дасть і подвійний ефект: з одного боку, діяльність військових судів у мирний час на основі найсуворіших стандартів правосуддя підвищить ефективність Збройних сил за рахунок зміцнення правопорядку у військових формуваннях. А з другого – у випадку виникнення загрози війни та початку бойових дій дозволить в максимально короткі строки адаптувати систему правосуддя до воєнного часу, водночас не допустивши перетворення військових судів на репресивно-каральну машину.

Ключові слова: *суди, військові суди, військовий стан, злочин, судовий захист.*

The relevance of the article lies in the fact that the judicial branch of government, like other legal institutions, was affected by the war, which, of course, made adjustments to the process of administration of justice. After all, the war in the country cannot help but affect the process of administration of justice. However, even in the conditions of martial law, the constitutional right of a person to judicial protection cannot be limited, which has been discussed more than once in scientific circles, starting from 2010 after the liquidation of the feasibility of creating military courts and their place in the systems of military justice and courts of general jurisdiction and the judges themselves. The article states that there is an active discussion about the need to return military courts to Ukraine. At the same time, in order for them not only to work efficiently, but also not to violate the rights of citizens, the peculiarities of working in conditions of hostilities and increased

workload should be taken into account. The article emphasizes that the consolidation of the dual status of military courts as courts of general jurisdiction in peacetime and specialized courts in wartime. It was concluded that among the necessary improvement mechanisms is the introduction of a simplified procedure for consideration of criminal proceedings in military courts during the war. That is, reducing the term of procedural actions, limiting the number of instances reviewing the decisions of military courts to two, with the simultaneous limitation of the maximum possible punishment that can be imposed by a military court to 10 years of imprisonment, as well as the mandatory review of decisions made in such order after the end of the war by higher courts. Consolidation of the dual status of military courts as courts of general jurisdiction in peacetime and specialized courts in wartime will have a double effect: on the one hand, the operation of military courts in peacetime based on the strictest standards of justice will increase the effectiveness of the Armed Forces by strengthening law and order in military formations. And from the second – in the event of the threat of war and the beginning of hostilities, it will allow to adapt the justice system to wartime in the shortest possible time, while preventing the transformation of military courts into a repressive and punitive machine.

Key words: *courts, military courts, martial law, crime, judicial protection.*

Актуальність теми. Судова гілка влади як і інші правові інституції зазнала впливу війни, що, безумовно, внесло свої корективи в процес здійснення судочинства. Адже війна в країні не може не впливати на процес здійснення правосуддя. Проте, навіть в умовах воєнного стану конституційне право людини на судовий захист не може бути обмеженим, про що не раз, починаючи з 2010 року після ліквідації по доцільності створення військових судів і їх місце в системах військової юстиції та судів загальної юрисдикції, обговорювалося в наукових колах та самими суддями.

Виклад основного матеріалу. Законом України «Про судоустрій України» від 7 лютого 2002 р. передбачалося, що після утворення адміністративних судів місцеві адміністративні суди розглядатимуть адміністративні справи «крім справ адміністративної юрисдикції у сфері військового управління, розгляд яких здійснюють військові суди». Але після прийняття 6 липня 2005 р. Кодексу адміністративного судочинства України, який набув чинності 1 вересня 2005 р., його Перехідними положеннями вказана норма, що містилася у ч. 4 ст. 22 Закону України «Про судоустрій України», була виключена.

Ось і самі ж судді висловлювалися про те, що: по-перше, військовий суд – це державний орган, адже на відміну від тих самих судів офіцерської честі, військовий суд здійснює функції держави та диможе застосовувати заходи державного, а не громадського примусу.

По-друге, оскільки справи та спори, що розглядає військовий суд, так чи інакше пов'язані зі збройними силами, а значить і з національною безпекою, державною таємницею та обороноздатністю країни, військовий суд – це особливий процес розгляду цих справ і спорів. У деяких іноземних країнах цей особливий процес забезпечується шляхом здійснення правосуддя відповідно до особливих процесуальних кодексів. В інших країнах, зокрема в нашій, такого ж ефекту досягали шляхом введення в загальні процесуальні кодекси особливих правил судочинства щодо військовослужбовців.

По-третє, військовий суд – це особливий склад суду. Розгляд справ у військових судах, у тих країнах, де вони існують, здійснюється суддями-офіцерами, які є спеціалістами у питаннях права, що стосуються збройних сил.

По-четверте, військовий суд – це прийняті суддями цих судів іменем України судові рішення з питань, що належать до компетенції військових судів [2].

Відповідно до ст. 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства в умовах воєнного стану забороняється [7]. Разом з тим, забезпечити безперервну роботу суду під час війни не завжди вдається. Більше того, існують суди, які взагалі не здійснюють судочинство або працюють, не проводячи судові засідання, оскільки за даними Верховного Суду 20% судів опинилися під окупацією або в зоні бойових дій. Для врегулювання даного питання 24.02.2022 Рада суддів України прийняла ряд важливих та актуальних рішень «Щодо вжиття невідкладних заходів для забезпечення сталого функціонування судової влади в Україні в умовах припинення повноважень ВРП та воєнного стану у зв'язку зі збройною агресією з боку РФ».

02.03.2022 Рада суддів України опублікувала рекомендації щодо роботи судів в умовах воєнного стану, з них такі основні: а) відкладати розгляд справи (за винятком невідкладних судових розглядів) та знімати їх з розгляду, оскільки велика кількість учасників судових процесів не завжди мають змогу подати заяву про відкладення розгляду справи чи не можуть прибути в суд у зв'язку з небезпекою для життя; б) справи, які не є невідкладними, розглядати лише за наявності письмової згоди на це усіх учасників судового провадження; в) роз'яснювати громадянам можливість відкладення розгляду справ у зв'язку із воєнними діями та можливість розгляду справ в режимі відеоконференції; для цього учасники справи мають заявити про участь в судовому засіданні в режимі відеоконференції.

У разі неможливості участі в судовому засіданні, рекомендується подавати до суду клопотання про: 1) відкладення розгляду справи та розгляд справи за участі представника; 2) участь в судовому засіданні в режимі відеоконференції. Відповідні клопотання можливо буде направити до суду засобами поштового зв'язку або через систему Електронного суду.

Щодо процесуальних строків, то воєнний стан не впливає на їх перебіг, проте може бути поважною причиною для поновлення або продовження процесуального строку; процесуальний строк, встановлений судом, поновленню не підлягає, а може бути виключно продовжений за клопотанням сторони спору; на час дії воєнного стану продовжуються строк загальної та спеціальної позовної давності, передбачений нормами цивільного та господарського законодавства.

03.03.2022 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів»», яким передбачено, що у зв'язку зі стихійним лихом, військовими діями, заходами щодо боротьби з тероризмом або іншими надзвичайними обставинами, робота суду може бути припинена з одночасним визначенням іншого суду, який буде здійснювати правосуддя на території суду, що припинив діяльність та який найбільш територіально наближений до суду, роботу якого припинено [1].

Для реалізації конституційного права особи на судовий захист, Верховний Суд змінив територіальну підсудність більше 100 національних судів, які під час воєнного стану не можуть працювати. Тому в будь-якому випадку не дивлячись на те, що суд, який мав розглядати справу припинив свою діяльність, розгляд справи буде здійснюватись іншим судом найбільш територіально наближеним. Як дізнатися чи змінено територіальну підсудність судової справи, що розглядалася судом, на території діяльності якого йдуть активні бойові дії? Інформацію про зміну територіальної підсудності судових справ можна дізнатися безпосередньо на сайті конкретного суду (веб-сайт Судової влади України <https://court.gov.ua>).

26 квітня 2022 року у Верховній Раді України зареєстровано законопроект про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України та Господарського процесуального кодексу України (щодо здійснення судочинства в умовах воєнного чи надзвичайного стану) №7316, яким передбачено:

1. Під час дії воєнного чи надзвичайного стану передбачається можливість дистанційної роботи секретаря та надання його повноважень іншим працівникам апарату суду;

2. Особливості судових викликів та повідомлень на період дії воєнного чи надзвичайного стану;

3. Передбачається, що підготовче провадження та/або судовий розгляд має бути проведений протягом розумного строку з урахуванням можливості учасників справи взяти участь у розгляді справи;

4. Розширити сферу застосування письмового провадження у судах всіх юрисдикцій;

5. Поширити особливості розгляду судових справ, які застосовувалися у зв'язку із введенням карантину через COVID-19, також і на період дії воєнного чи надзвичайного стану;

6. Особливість вручення копії судового рішення на період дії воєнного чи надзвичайного стану.

Ситуація, яка сьогодні склалася в країні, потребує, нестандартних рішень та ідей для того, щоб налагодити доступ учасників до суду. Зараз, як ніколи, всі виклики, які постали перед судовою системою на шляху до запровадження електронного судочинства, повинні вирішуватись рішуче і без зволікань, надмірний формалізм за таких обставин шкодить авторитету судової влади, яка повинна захищати інтереси громадян у будь-яких умовах. Для учасників судового процесу створюються всі необхідні та водночас комфортні умови для якісного та ефективного вирішення спору. Запроваджений в Україні карантин та військовий стан попри суттєві обмеження та негативні наслідки, стали поштовхом для діджиталізації правосуддя, запровадження принципово нових процедур, спрямованих на захист прав, свобод та дотримання безпеки учасників судового

розгляду. Впевнені, що на практиці законодавство буде застосовуватись вдало та виважено, технічне забезпечення судів буде поліпшене і, зрештою, норми законодавчих актів будуть ефективно впроваджуватися для закріплення особливостей судового процесу в умовах в воєнного стану.

Слід зацентрувати увагу на тому, що вивчення та аналіз прийнятих місцевими судами рішень (до 24 лютого 2022 року) показали, що найрозповсюдженішими серед військових злочинів та злочинів, вчинених військовослужбовцями, є вчинення дій, спрямованих проти порядку проходження військової служби, а саме: самовільне залишення військової частини або місця служби за ст. 407 КК України.

Слід зазначити, що протягом звітного періоду мали місце факти вчинення і інших видів злочинів, передбачених Особливою частиною Кримінального кодексу України. Так, досить поширеним серед військових злочинів та злочинів, вчинених військовослужбовцями, є незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами, передбачене ст. 263 КК України.

Але станом на сьогодні рекордно зросла кількість кримінальних проваджень щодо військових злочинів та щодо незаконного обороту зброї. З іншого боку кількість інших довоєнних проваджень значно зменшилася. Наразі всім учасникам потрібно пристосовуватися до нових реалій, та нових потенційних справ. Тому, знову все активніше ведеться дискусія про необхідність повернення військових судів. Водночас для того, щоб вони не тільки ефективно працювали, а й не порушували права громадян, необхідно врахувати й особливості роботи в умовах бойових дій, а значить, підвищеного навантаження.

Велика ймовірність, що військові суди не будуть створювати ні під час війни, ні після її закінчення. Про це зазначив Голова Верховного Суду Всеволод Князев під час онлайн зустрічі, організованої Асоціацією правників України та присвяченої обговоренню особливостей роботи судової системи України в умовах війни [3].

Окрім того, окрема Голова ВС зазначив, що питання щодо створення військових судів не просте. За такої складної ситуації в Україні як зараз, буде дуже важко. Необхідно знайти великі кошти на їх створення, відсутня Вища кваліфікаційна комісія суддів та Вища рада правосуддя. Набрати суддів до цих судів, не порушуючи Конституцію України, буде проблематично.

Цікавим є той факт, що каменем спотикання у фаховому середовищі стала концептуальна мета одягнення Феміди у військову форму. Зокрема, під час круглого столу «Запровадження інституту військових судів в Україні», що проводився на базі профільного комітету ВР, ця ідея розділила присутніх експертів на протилежні табори. Природно, що серед прихильників проєктів опинилися ті, хто безпосередньо працював у військових судах і знайомий з їхньою специфікою [4].

На нашу думку, цілком логічним є те, що якщо в Україні були створені військові прокуратури, створення системи військових прокуратур, є оправданим. Оскільки завданням цих органів є збирання доказів щодо вини військовозобов'язаних для подальшого обґрунтування державного обвинувачення, то чому б не створити військові суди. Ми наважимося лише здогадуватися, яка кількість військових злочинів буде надходити до суду після війни.

Потрібно законодавчо, а у випадку необхідності й на конституційному рівні закріпити положення, відповідно до якого в мирний час військові суди входять до системи судів загальної юрисдикції та розглядають кримінальні, адміністративні та цивільні справи, а також справи про адміністративні правопорушення у ЗСУ та інших військових формуваннях. У випадку оголошення воєнного стану діяльність військових судів регулюється законом. Закон про діяльність військових судів під час війни повинен регламентувати низку питань. Зокрема, порядок призначення, звільнення та переведення військових суддів. Доцільним було б увести інститут тимчасового призначення, звільнення та переведення військових суддів на період стану війни Верховним Головнокомандувачем за поданням Голови Верховного Суду з обов'язковою перевіркою прийнятих таким чином рішень спеціальним органом після завершення стану війни. Також слід урегулювати питання мережі військових судів. Верховний Суд як вищий орган системи судів загальної юрисдикції повинен мати можливість оперативно адаптувати мережу військових судів залежно від зміни дислокації військових формувань. Під час війни компетенцію військових судів необхідно буде поширити зокрема на злочини проти основ національної безпеки, а можливо і більше, оскільки декілька місяців війни показали, що злочини, вчинені військовослужбовцями посягають і інші сфери життя. Крім цього, необхідно встановити додаткові гарантії незалежності військових суддів від впливу з боку командування на місцях. Наприклад, такою гарантією може бути введення голови Військової колегії ВС до складу Ради національної безпеки та оборони (а також до складу військового кабінету при ній) та надання військовим суддям (у випадку здійснення тиску на них) права прямого звернення до секретаря РНБО.

Серед необхідних механізмів – запровадження спрощеної процедури розгляду кримінальних проваджень у військових судах під час війни. Тобто зменшення терміну процесуальних дій, обмеження кількості інстанцій, що здійснюють перегляд рішень військових судів, двома, з одночасним обмеженням максимально можливого покарання, що може призначити військовий суд, 10-ма роками позбавлення волі, а також обов'язковим переглядом рішень, прийнятих у такому порядку після завершення війни вищими судовими інстанціями. Закріплення подвійного статусу військових судів як судів загальної юрисдикції у мирний час та спеціалізованих судів на час війни дасть і подвійний ефект: з одного боку, діяльність військових судів у мирний час на основі найсуворіших стандартів правосуддя підвищить ефективність Збройних сил за рахунок зміцнення правопорядку у військових формуваннях. А з другого-у випадку виникнення загрози війни та початку бойових дій дозволить в максимально короткі строки адаптувати систему правосуддя до воєнного часу, водночас не допустивши перетворення військових судів на репресивно-каральну машину. Ми маємо сподівання, що після війни, всі злочинці будуть покарані. Адже, після Другої світової війни міжнародні, національні та військові суди провели судові процеси над десятками тисяч обвинувачених у військових злочинах. Зусилля щодо притягнення до відповідальності винних у злочинах нацистської епохи тривають і в 21 столітті. На жаль, більшість злочинців ніколи не були засуджені або покарані. Проте післявоєнні судові процеси створили важливі юридичні прецеденти. Сьогодні міжнародні та національні трибунали прагнуть дотримуватися принципу, що ті, хто вчиняє злества у воєнний час, повинні бути притягнуті до відповідальності.

Список використаних джерел:

1. Про судоустрій та статус суддів в Україні : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII.
2. Без військових судів потрібного рівня ефективності правосуддя у військових формуваннях не досягти. URL: <http://yurgazeta.com/interview/-bez-viyskovih-sudiv-potribnogo-rivnya-efektivnosti-pravosuddya-uvviyskovih-formuvannyah-ne-dosyagti.html>
3. Князев В. Мало ймовірно, що в умовах воєнного часу ми створимо військові суди. URL: <https://pravo.ua/malo-ymovirno-shcho-v-umovakh-voiennoho-chasu-my-stvorymo-viiskovisudy-holova-vs-vsevolod-kniaziev/>
4. Висоцька Г. Відновленню військових судів в Україні чинить опір сама... Конституція? Закон і Бізнес. URL: <https://zib.com.ua/ua/118588.html>
5. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III.
6. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV/
7. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII.

ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ГАРАНТІЙ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ПРАЦЮ СУДДЯМИ

TO THE CHARACTERISTICS OF GUARANTEES FOR THE EXERCISE OF THE RIGHT TO WORK BY JUDGES

Актуальність статті полягає в тому, що на сьогоднішній день питання вивчення трудовправового статусу суддів є одним із найбільш актуальних не тільки для вітчизняних, а й для світових науковців. Зазначене пояснюється тим, що плюралізм статусу суддів впливає на межі реалізації його трудових прав і обов'язків, а також на необхідність розповсюдження на них загальних та спеціальних трудових гарантій. Саме гарантії являють собою юридичне явище, наявність якого дозволяє всім категоріям працівників, в тому числі і суддям, повною мірою реалізувати свої права та обов'язки як суб'єкта трудового права. Саме тому, надважливим завданням законодавця та науковців – розширювати коло та зміст гарантій реалізації права на працю суддями, як суб'єктами трудового права. У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів та норм чинного законодавства, запропоновано авторське визначення поняття «гарантії реалізації права на працю суддями». Обґрунтовано, що найбільш доцільно виділяти дві групи гарантій реалізації права на працю суддями, серед яких названо: загальні та спеціальні. Охарактеризовано зміст кожної із виділених груп гарантій, а також виокремлено їх характерні особливості. Наголошено, що гарантії реалізації права на працю суддями – це системна сукупність визначених у нормах чинного законодавства інструментів, умов та засобів, що спрямовані на захист та охорону можливостей суддів реалізувати закріплені у Конституції та інших нормативно-правових актах різної юридичної сили можливості, права та інтереси у сфері праці. Правове регулювання реалізації права на працю суддів, як і будь-яких інших представників державної влади, ґрунтується на принципі єдності та диференціації, що в свою чергу, визначає і систему гарантій. Зроблено висновок, що дія загальних гарантій розповсюджується на всіх категорій працівників, в тому числі і суддів. Що ж стосується гарантій спеціальних, то їх наявність підкреслює та виділяє юридичний статус суддівського корпусу з поміж інших категорій осіб, що реалізують трудову діяльність. Саме спеціальні гарантії показують складність праці суддів та супутні їй ризики, в зв'язку з чим необхідними є особливі механізми захисту їх трудових прав, зокрема, прав на працю.

Ключові слова: право на працю, судді, реалізація права на працю, гарантії, правове регулювання.

The relevance of the article lies in the fact that today the issue of studying the labor law status of judges is one of the most relevant not only for domestic, but also for world scientists. This is explained by the fact that the pluralism of the status of judges affects the limits of the realization of their labor rights and duties, as well as the need to extend general and special labor guarantees to them. The guarantees are a legal phenomenon, the presence of which allows all categories of employees, including judges, to fully realize their rights and obligations as subjects of labor law. That is why the most important task of legislators and scientists is to expand the range and content of guarantees for the exercise of the right to work by judges as subjects of labor law. In the article, based on the analysis of scientific views and norms of current legislation, the author's definition of the concept of "guarantees of the exercise of the right to work by judges" is proposed. It is substantiated that it is most expedient to distinguish two groups of guarantees for the

exercise of the right to work by judges, among which are named: general and special. The content of each of the selected groups of guarantees is characterized, as well as their characteristic features are highlighted. It is emphasized that the guarantees of the exercise of the right to work by judges are a systematic set of tools, conditions and means defined in the norms of current legislation aimed at protecting and safeguarding the opportunities of judges to realize the opportunities, rights and interests enshrined in the Constitution and other legal acts of various legal force in the field of work. The legal regulation of the exercise of the right to work for judges, like any other representatives of state power, is based on the principle of unity and differentiation, which, in turn, determines the system of guarantees. It was concluded that the general guarantees apply to all categories of employees, including judges. As for special guarantees, their presence emphasizes and distinguishes the legal status of the judicial corps from among other categories of persons engaged in labor activity. It is the special guarantees that show the complexity of the work of judges and the risks associated with it, which is why special mechanisms for the protection of their labor rights, in particular, the rights to work, are necessary.

Key words: *the right to work, judges, implementation of the right to work, guarantees, legal regulation.*

Постановка проблеми. На сьогоднішній день питання вивчення трудовправового статусу суддів є одним із найбільш актуальних не тільки для вітчизняних, а й для світових науковців. Зазначене пояснюється тим, що плюралізм статусу суддів впливає на межі реалізації його трудових прав і обов'язків, а також на необхідність розповсюдження на них загальних та спеціальних трудових гарантій. Саме гарантії являють собою юридичне явище, наявність якого дозволяє всім категоріям працівників, в тому числі і суддям, повною мірою реалізувати свої права та обов'язки як суб'єкта трудового права. Саме тому, надважливим завданням законодавця та науковців – розширювати коло та зміст гарантій реалізації права на працю суддями, як суб'єктами трудового права.

Стан дослідження проблеми. Гарантії прав людини та їх реалізації займають важливу частину наукових тематик, які не втрачають своєї актуальності у колах представників юриспруденції. Аналізу цієї проблематики присвячували свої роботи такі вчені, як: К.А. Бабенко, Л.Д. Воєводін, Л.М. Герасіна, М.М. Гуренко, О.С. Лисенков, В.Ф. Погорілко, Ю.Н. Тодика, В.Л. Федоренко, та багато інших. Однак, змістовність та складність гарантій, як самостійної категорії теорії права, не дають можливості розкрити її сутність в аспекті всіх існуючих людських прав, особливо, в межах якихось конкретних сфер правового регулювання. В зв'язку з цим гарантії реалізації права на працю суддями на сьогоднішній день не знайшли якісної наукового розкриття.

Саме тому **метою статті** є: встановити коло та розкрити зміст гарантій реалізації права на працю суддями.

Виклад основного матеріалу. Зауважимо, що безпосередньо слово «гарантія» має іншомовні коріння, а саме французьке слово «garantie», що значить – умова забезпечення чогось. У тлумачних словниках термін «гарантія», розкривається, як один із засобів забезпечення виконання зобов'язання; забезпечення, безпека, запорука [1, с. 62; 2, с. 48; 3; 4; 5]. В межах правової науки з приводу гарантій прав та свобод людини висловлювались представники різних галузей права. Наприклад, М.В. Сорочишин вважає, що юридичні гарантії – це правові та організаційно-правові засоби і способи, за допомогою яких забезпечується реалізація прав та виконання обов'язків, передбачених законодавством. Вони являють собою складну систему взаємодіючих елементів, що дають змогу організувати різностороннє забезпечення, яке охоплює різні стадії реалізації прав та обов'язків, захист від посягань, поновлення порушених юридичних прав [6, с. 83; 7, с. 172]. В.Ф. Погорілко і В.Л. Федоренко визначають гарантії прав і свобод людини і громадянина як систему умов і засобів, юридичних механізмів забезпечення належної реалізації закріплених Конституцією та законами України прав і свобод людини і громадянина. Названі гарантії вчені поділяють на загальні та спеціальні (юридичні). Загальні гарантії визначаються рівнем розвитку основних сфер суспільного і державного життя, а саме: політичної, економічної, соціальної, культурної (духовної) та ін. Спеціальні юридичні гарантії конституційних прав і свобод людини та громадянина представлені нормативно й організаційно-правовими механізмами реалізації цих прав і свобод [8, с. 140–142]. О.В. Петришин інтерпретує гарантії прав і свобод людини та громадянина в якості системи загальних (політичних, економічних, духовних тощо) і спеціально юридичних засобів та інститутів, спрямованих на створення умов для реалізації

прав людини, а також забезпечення їх всебічної охорони та захисту від порушень [9, с. 456]. М.І. Іншин підкреслює, що в широкому розумінні поняттям «гарантії» охоплюється вся сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинників, спрямованих на справжню реалізацію прав і свобод громадян, на усунення можливих причин та перешкод їх неповного або неналежного здійснення і захист прав від порушень, що є, на жаль, численними. Хоча ці фактори різноманітні, але стосовно процесу реалізації прав і свобод вони виступають як умови, засоби, способи, прийоми та методи [10, с. 83].

Разом з тим, В.В. Введенська розуміє гарантії прав і свобод людини, як обов'язок держави із створення системи передумов, умов, закріплених у законодавстві засобів і способів, які забезпечують усім та кожному рівні правові можливості для виявлення, набуття та реалізації своїх прав і свобод, їх фактичну реалізацію, охорону та надійний захист [11, с. 148]. О.В. Міцкевич пов'язує зміст гарантії із встановленням державою порядком діяльності державних органів та установ, громадських організацій, спрямований на попередження й припинення посягань на права громадян, на відновлення цих прав і залучення до відповідальності за їх порушення [12, с. 16].

Таким чином, проведене наукове дослідження дає змогу констатувати, що гарантії реалізації права на працю суддями – це системна сукупність визначених у нормах чинного законодавства інструментів, умов та засобів, що спрямовані на захист та охорону можливостей суддів реалізувати закріплені у Конституції та інших нормативно-правових актах різної юридичної сили можливості, права та інтереси у сфері праці.

Правове регулювання реалізації права на працю суддів, як і будь-яких інших представників державної влади, ґрунтується на принципі єдності та диференціації, що в свою чергу, визначає і систему гарантії. Доводячи цю позицію варто відзначити, що загальні гарантії реалізації права на працю – це юридичні норми, дію яких розповсюджено на всіх без виключення працівників, а не тільки суддів. Ключовими з них є гарантії, що закріплені у Конституції України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Наприклад, згідно із статтею 45: «Кожен, хто працює, має право на відпочинок. Це право забезпечується наданням днів щотижневого відпочинку, а також оплачуваної щорічної відпустки, встановленням скороченого робочого дня щодо окремих професій і виробництв, скороченої тривалості роботи у нічний час. Максимальна тривалість робочого часу, мінімальна тривалість відпочинку та оплачуваної щорічної відпустки, вихідні та святкові дні, а також інші умови здійснення цього права визначаються законом» [13].

Окрім того, важливою є гарантія рівності прав громадянам яка закріплена статтею 24 Основного закону. Згідно до цієї статті: «Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям» [13].

Загальні гарантії реалізації права на працю, окрім Конституції України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР також встановлюються нормами Кодексу законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII. Так, стаття 2 Кодексу проголошує, що працівники реалізують право на працю шляхом укладення трудового договору про роботу на підприємстві, в установі, організації або з фізичною особою. Працівники мають право на відпочинок відповідно до законів про обмеження робочого дня та робочого тижня і про щорічні оплачувані відпустки, право на здорові і безпечні умови праці, на об'єднання в професійні спілки та на вирішення колективних трудових конфліктів (спорів) у встановленому законом порядку, на участь в управлінні підприємством, установою, організацією, на матеріальне забезпечення в порядку соціального страхування в старості, а також у разі хвороби або реабілітації, повної або часткової втрати працездатності, на матеріальну допомогу в разі безробіття, на право звернення до суду для вирішення трудових спорів незалежно від характеру виконуваної роботи або займаної посади, крім випадків, передбачених законодавством, та інші права, встановлені законодавством [14].

Отже, загальні гарантії реалізації права на працю суддями включають в себе різноманітні правові норми Конституції України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР та загального законодавства про працю, а саме КЗпП, які регулюють умови державної підтримки права особи на працю, рівності працівників, оплачуваності їх роботи, безпеки праці і таке інше. Дані норми встановлюють

загальний, базовий перелік умов яким робота суддів має відповідати, щоб максимально забезпечувати їх право на працю.

Однак, поряд із загальними існує коло спеціальних гарантій, які пов'язані із статусом суддів. Окремі з них також регламентовані Конституцією України від 28.06.1996 №254к/96-ВР, але замість загального трудового законодавства, доповнює конституційні положення спеціальне. Наприклад, одними з базових гарантій роботи суддів та реалізації ними права на працю є недоторканість і незалежність.

Так, перша гарантія прямо корелюється із фактором незалежності всієї судової системи. Гарантія незалежності проголошується у положеннях Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 № 1402-VIII, якій присвячено статтю 6 Закону. Згідно із положеннями останньої, здійснюючи правосуддя, суди є незалежними від будь-якого незаконного впливу. Суди здійснюють правосуддя на основі Конституції і законів України та на засадах верховенства права. Звернення до суду громадян, організацій чи посадових осіб, які відповідно до закону не є учасниками судового процесу, щодо розгляду конкретних справ судом не розглядаються, якщо інше не передбачено законом. Втручання у здійснення правосуддя, вплив на суд або суддів у будь-який спосіб, неповага до суду чи суддів, збирання, зберігання, використання і поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб з метою дискредитації суду або впливу на безсторонність суду, заклики до невиконання судових рішень забороняються і мають наслідком відповідальність, установлену законом. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи повинні утримуватися від заяв та дій, що можуть підірвати незалежність судової влади. Для захисту професійних інтересів суддів та вирішення питань внутрішньої діяльності судів відповідно до цього Закону діє суддівське самоврядування [15].

Наступною гарантією є сталість трудових правовідносин суддів, що також має свої особливості. У статті 126 Конституції України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР, де йдеться про цю гарантію вказано наступне: «Суддя обіймає посаду безстроково. Підставами для звільнення судді є: 1) неспроможність виконувати повноваження за станом здоров'я; 2) порушення суддею вимог щодо несумісності; 3) вчинення істотного дисциплінарного проступку, грубе чи систематичне нехтування обов'язками, що є несумісним зі статусом судді або виявило його невідповідність займаній посаді; 4) подання заяви про відставку або про звільнення з посади за власним бажанням; 5) незгода на переведення до іншого суду у разі ліквідації чи реорганізації суду, в якому суддя обіймає посаду; 6) порушення обов'язку підтвердити законність джерела походження майна. Повноваження судді припиняються у разі: 1) досягнення суддею шістдесяти п'яти років; 2) припинення громадянства України або набуття суддею громадянства іншої держави; 3) набрання законної сили рішенням суду про визнання судді безвісно відсутнім або оголошення померлим, визнання недієздатним або обмежено дієздатним; 4) смерті судді; 5) набрання законної сили обвинувальним вироком щодо судді за вчинення ним злочину» [14].

Висновки. Таким чином, саме наведений у представленому науковому дослідженні перелік гарантій дозволяє суддям повною мірою та ефективно реалізувати право на працю. При цьому вказані гарантії, враховуючи специфіку трудово-правового статусу суддів, не є однорідними між собою, що обумовлює необхідність їх поділу на загальні та спеціальні. Так, дія загальних гарантій розповсюджується на всіх категорій працівників, в тому числі і суддів. Що ж стосується гарантій спеціальних, то їх наявність підкреслює та виділяє юридичний статус суддівського корпусу з поміж інших категорій осіб, що реалізують трудову діяльність. Саме спеціальні гарантії показують складність праці суддів та супутні їй ризики, в зв'язку з чим необхідними є особливі механізми захисту їх трудових прав, зокрема, прав на працю.

Список використаних джерел:

1. Юридичні терміни. Тлумачний словник / В. Г. Гончаренко та ін. 2-ге вид., стереотипне. Київ : Либідь, 2004. 320 с.
2. Новий тлумачний словник української мови. В 4 т. А-Є / уклад.: В. В. Яременко, О. М. Сліпущко. Київ : Аконт. 2000. Т. 1. С. 572.
3. Энциклопедический словарь/под ред. Б.А. Введенского. М.: БСЭ, 1955.
4. Ожегов С.И. Словарь русского языка I С.И. Ожегов ; под ред. Н.Ю. Шведовой. 20-е изд., стереотип. М. : Рус. яз., 1988.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови і под ред. В.Т. Бусел. К. ; Ірпінь : Перун, 2002.

6. Сорочишин М.В. Нові форми прояву дискримінації у сфері роботи. *Трудове законодавство: шляхи реформування* : матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. Харків : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2013. С. 83.
7. Добріюгло О.В. Поняття і сутність трудових гарантій прав працівників / О.В. Добріюгло. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 170–172.
8. Погорілко В.Ф., Федоренко В.Л. Конституційне право України: підручник / за заг. ред. В.Ф. Погорілко. Київ : Наукова думка; Прецедент, 2007. 344 с.
9. Загальна теорія держави та права: підруч. для студ. Юрид. вищ. навч. закл. / [М. В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.]; за ред. докт. Юрид. наук., проф. акад. АПрН України М.В. Цвіка, докт. юрид. наук., проф. акад. АПрН України О.В. Петришина. Х. : Право, 2011. 584 с.
10. Іншин М.І. Юридичні гарантії як фактор стабільності та підвищення ефективності службово-трудової діяльності державних службовців. *Право України*. 2004. № 5. С. 83–87.
11. Введенська В.В. Постраждалий від злочину: права, гарантовані Конституцією, у Кримінально-процесуальному кодексі відсутні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2006. Спецвипуск № 1(28).
12. Мицкевич А. В. О гарантиях прав и свобод советских граждан в общенародном социальном государстве. *Советское государство и право*. 1963. № 8. С. 15–21.
13. Конституція України: закон від 28.06.1996 №254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
14. Кодекс законів про працю України: закон від 10.12.1971 № 322-VII. *Відомості Верховної Ради України УРСР*. 1971. Додаток до № 50.
15. Про судоустрій і статус суддів: закон від 02.06.2016 № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.

УДК [342.922:347.965] (477)
DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.6.2.48>

МАТЮЩЕНКО С.С.

АДМІНІСТРАТИВНІ ПРОЦЕДУРИ ПІДГОТОВКИ КАДРІВ ДЛЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

ADMINISTRATIVE PROCEDURES FOR TRAINING FOR THE ARMED FORCES OF UKRAINE

Актуальність статті полягає в тому, що на шляху реформування та європейської інтеграції в Україні відбувається реформа правоохоронних органів. Однією з важливих умов успішності здійснення реформи є ефективне кадрове забезпечення Збройних Сил України, яке відповідає вимогам сучасності. Від обраних органами кадрового забезпечення форм та методів реалізації своїх функцій та повноважень залежить результативність діяльності Збройних Сил України як на регіональному, так і на державному рівні. Удосконалення процедур кадрового забезпечення дозволить забезпечити новостворений орган кваліфікованими кадрами, що підвищить рівень довіри населення, а отже, призведе до зростання рівня законності та зменшення правопорушень в країні. У статті досліджено адміністративні процедури кадрового забезпечення Збройних сил України. Наголошено, що процедура добору досить чітко та докладно регламентована Законом України «Про Збройні сили України», а також спеціальними наказами Міністерства оборони України. Визначено, що адміністративною процедурою кадрового забезпечення Збройних Сил України є встановлений законодавчими нормами порядок діяльності органів кадрового забезпечення з метою формування високоефективного та кваліфікованого кадрового складу. Визначено, що Законом України «Про Збройні Сили України» та відповідними підзаконними актами регламентовано адміністративні процедури кадрового забезпечення Збройних Сил України. Проте, закон визначає не весь перелік процедур в органах Збройних Сил України. Запропоновано удосконалену класифікацію адміністративних процедур комплектування Збройних Сил України за кількома ознаками: 1) за ініціатором – за поданням та втручанням. Таким чином, процедури подання можуть бути реалізовані у зв'язку з належним чином оформленим волевиявленням суб'єкта шляхом подання заяви, документів тощо. До перешкоджаючих процедур слід віднести процедури ротації, громадського контролю та інші, які здійснюються за волевиявленням інших суб'єктів правовідносин; 2) за наслідками – позитивні та негативні. До позитивних відносимо просування по службі, порядок отримання вищого рангу, порядок отримання винагороди тощо. Серед негативних – порядок притягнення до юридичної відповідальності, догана, порядок пониження в посаді або звільнення з ініціативи суб'єкта кадрового забезпечення; 3) процедури відповідно до етапу кадрового забезпечення – прогнозування, планування, комплектування, ротація, заохочення, мотивація тощо; 4) за призначенням – організаційні, управлінсько-контрольні та ін.

Ключові слова: адміністративні процедури, кадрове забезпечення, реформа, Збройні сили, Україна

The article examines the administrative procedures for staffing the Armed Forces of Ukraine. It was emphasized that the selection procedure is quite clearly and in detail regulated by the Law of Ukraine “On the Armed Forces of Ukraine”, as well as special orders of the Ministry of Defense of Ukraine. It is determined that the administrative procedure of personnel provision of the Armed Forces of Ukraine is the procedure of activity of personnel support bodies established by legislative norms for the purpose

of formation of highly efficient and qualified personnel. We have determined that the Law of Ukraine "On the Armed Forces of Ukraine" and the relevant bylaws regulate the administrative procedures for staffing the Armed Forces of Ukraine. However, the law does not define the entire list of procedures in the bodies of the Armed Forces of Ukraine. An improved classification of administrative procedures for staffing the Armed Forces of Ukraine according to several criteria is proposed: 1) by initiator – by submission and intervening. Thus, the submission procedures can be implemented in connection with the duly executed will of the subject by submitting an application, documents, etc. Interfering procedures should include procedures of rotation, public control and others, which are carried out as a result of the will of other subjects of legal relations; 2) by consequences – positive and negative. Among the positive ones we include promotion, the procedure for obtaining a higher rank, the procedure for receiving a reward, and so on. Among the negative ones are the procedure of bringing to legal responsibility, reprimand, procedure of demotion or dismissal at the initiative of the subject of personnel support; 3) procedures in accordance with the stage of staffing – forecasting, planning, staffing, rotation, incentives, motivation, etc ; 4) by purpose – organizational, managerial and control, etc.

Key words: *administrative procedures, staffing, reform, Armed Forces, Ukraine*

Постановка проблеми. На шляху реформування та європейської інтеграції в Україні відбувається реформа правоохоронних органів. Однією з важливих умов успішності здійснення реформи є ефективне кадрове забезпечення Збройних Сил України, яке відповідає вимогам сучасності. Від обраних органами кадрового забезпечення форм та методів реалізації своїх функцій та повноважень залежить результативність діяльності Збройних Сил України як на регіональному, так і на державному рівні. Удосконалення процедур кадрового забезпечення дозволить забезпечити новостворений орган кваліфікованими кадрами, що підвищить рівень довіри населення, а отже, призведе до зростання рівня законності та зменшення правопорушень в країні.

Стан дослідження проблеми. Тому особливої важливості набуває питання класифікації процедур кадрового забезпечення Збройних Сил України. Зокрема, окремі аспекти кадрових процедур досліджували В. Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, О. А. Банчук, Д. М. Бахрах, І. П. Голосніченко, М. І. Іншин, Т. Є. Кагановська, А. М. Ключко, І. Б. Коліушко, Н. П. Матюхіна, В. М. Плішкін, В.В. Чумак та інші. Проте, нині адміністративні процедури кадрового забезпечення Збройних Сил України майже не досліджувались, це є актуальним і своєчасним питанням сьогодення.

Метою статті є дослідження адміністративні процедури кадрового забезпечення збройних сил України.

Виклад основного матеріалу. Розпочати дослідження адміністративних процедур кадрового забезпечення варто з визначення основних понять. Так, термін «адміністративна процедура» в наукових колах правників і нині є спірним питанням. Наприклад, В. А. Тарасова вважає адміністративну процедуру витоком адміністративного процесу [1, с. 112–113, 2, с. 11; 3, с. 404]. О. І. Миколенко визначає адміністративну процедуру як послідовність дій владного суб'єкта, врегульовану на законодавчому рівні та структуровану відповідними процедурними правовідносинами [4, с. 29].

Цікавою є позиція О. В. Кузьменко, який в своєму дослідженні акцентує увагу на тому, що адміністративна процедура, на відміну від процесу, не наділена часовою динамікою, процедура не має подовженості у часі, але є формалізованим проявом адміністративної діяльності. Тобто адміністративна процедура, на думку дослідника, – не динамічна, для неї не характерний перехід від одного стану до іншого [5, с. 167; 6, с. 240].

Г. Філатова, вивчаючи питання адміністративної процедури, визначає її як закріплену у певній нормі права правову модель певного виду діяльності відповідного органу, реалізація якої можлива в межах адміністративних відносин [7, с. 92; 8, с. 276].

Досліджуючи питання адміністративних процедур кадрового забезпечення Збройних Сил України, варто погодитися з В. В. Ратніковим, який розглядає адміністративну процедуру як процесуальну форму юридичної діяльності владного суб'єкта з метою досягнення визначеного нормативно результату [9, с. 14].

Одностайної думки щодо визначення та класифікації процедур науковці не дійшли. В. Б. Авер'янов пропонує розглядати процедури виконавчих органів в залежності від виду ді-

яльності органу чи підрозділу. Правник виділяє процедури внутрішнього та зовнішнього спрямування [10, с. 199]. Схожої думки дотримується і О. С. Лагода, зазначаючи, що внутрішньо спрямованими адміністративними процедурами слід вважати сукупність процедур, що реалізуються в межах системи органів виконавчої влади. До другої ж групи дослідник відносить групу процедур, які відбуваються не лише в межах виконавчої влади, але й за участю іншого суб'єкта правовідносин, яким може виступати фізична або юридична особа нарівні з виконавчою владою [11, с. 10].

В. П. Тимошук, досліджуючи процедури в адміністративному праві, виділяє два види: за ініціативою особи (юридичної чи фізичної) та ті, що розпочато за ініціативою владного органу. Так, дослідник до процедур, що виникають за ініціативою особи, відносить адміністративні процедури, які виникли у зв'язку із заявою юридичної чи фізичної особи щодо задоволення її суб'єктних прав чи законних інтересів. В свою чергу, до другої категорії процедур правник пропонує віднести процедури, що почалися за ініціативи адміністративного органу у зв'язку з виконанням покладених на нього обов'язків або виконанням доручень інших органів чи посадових осіб, визначених законодавчо [12, с. 24–25].

Цікавими, на наш погляд, є дослідження С. І. Агафонова, який здійснює поділ процедур в залежності від компетенції та завдань органів управління. Зокрема, дослідник класифікує адміністративні процедури на позитивні та колізійні. Позитивними адміністративними процедурами правник пропонує вважати ті процедури, які здійснюються з метою впорядкування основних видів діяльності того чи іншого органу управління. Колізійними вважає ті процедури, що виникли як результат скарги, суперечки чи розбіжності поглядів, тощо [13, с. 266–267].

Більш розширено пропонує підійти до даного питання С. Г. Стеценко. Зокрема, дослідник виділяє шість видів процедур: нормотворчі, установчі, правозастосовчі, реєстраційні, атестаційні та контрольно-наглядові процедури [14, с. 267, 15, с. 6].

Спираючись на методи та форми кадрового забезпечення, зазначимо, що кожний метод та форма супроводжуються рядом адміністративних процедур. Тому варто погодитися з класифікацією Т. Є. Мєліхова: 1) процедури кадрового планування; 2) процедури формування кадрового резерву; 3) процедури набору/відбору/найму; 4) процедури адаптації персоналу; 5) процедури оцінки та атестації кадрів; 6) процедури навчання; 7) процедури стимулювання та ін. [16, с. 48–49].

Схожого принципу класифікації дотримується і Є. П. Пархимчик, зазначаючи, що кадрова політика є сукупністю кадрових процедур різного напрямку. Так, дослідник пропонує розглядати наступні види кадрових процедур: організаційне забезпечення кадрами; оцінка персоналу; просування персоналу; мотивація та винагорода персоналу; управління персоналом; комунікаційні процедури; процедури соціального захисту персоналу, тощо [17, с. 8].

Цікавою, на наш погляд, є дослідження Н. П. Матюхіної, яка, власне, не дає класифікацію кадрових процедур, проте, в своєму дослідженні визначає умови виникнення адміністративних процедур кадрового забезпечення. Серед таких можна виокремити наступні: 1) необхідність визначення потреби у кадрах, їх відборі та розстановці, підтримці комфортного соціального та психологічного клімату в колективі; 2) забезпечення безпеки працівників; 3) при виникненні потреби у правовому чи інформаційному забезпеченні, тощо [18, с. 145, 19, с. 617].

Отже, єдина точки зору науковців щодо адміністративних процедур кадрового забезпечення на сьогоднішній день відсутня, при цьому, дослідження адміністративних процедур кадрового забезпечення Збройних Сил України практично не проводились.

Таким чином, провівши теоретико-правовий аналіз точок зору стосовно визначення та класифікації адміністративних процедур, пропонуємо під адміністративною процедурою кадрового забезпечення Збройних Сил України розуміти встановлений законодавчими нормами порядок діяльності органів кадрового забезпечення з метою формування високоєфективного та кваліфікованого кадрового складу [20].

В кадровому забезпеченні Збройних Сил України адміністративні процедури мають ряд особливостей. Адміністративні процедури кадрового забезпечення мають на меті реалізацію прав, свобод та законних інтересів громадян, які виявили бажання служити в Збройних Сил України. Так, адміністративні процедури кадрового забезпечення мають публічний характер, урегульований на законодавчому рівні Закони України «Про оборону України», «Про правовий режим воєнного стану», «Про правовий режим надзвичайного стану», «Про Ряду національної безпеки і оборони України», «Про Збройні Сили України», «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про альтернативну (невійськову) службу», «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», «Про правовий режим майна у Збройних Силах України», «Про господарську діяльність

у Збройних Силах України», «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», «Про використання земель оборони», «Про приватизацію державного і комунального майна», «Про державне оборонне замовлення», «Про державну таємницю», «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях», «Про Державну спеціальну службу транспорту», «Про державні гарантії соціального захисту військовослужбовців, які звільняються із служби у зв'язку з реформуванням Збройних Сил України, та членів їхніх сімей», «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України», «Про публічні закупівлі», «Про міжнародні договори України», «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», «Про порядок допуску та умови перебування підрозділів збройних сил інших держав на території України», «Про порядок направлення підрозділів Збройних Сил України до інших держав», «Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ, ветеранів Національної поліції і деяких інших осіб та їх соціальний захист», «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», «Про участь України в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки», «Про ратифікацію Угоди між Європейським Союзом і Україною про визначення загальної схеми участі України в операціях Європейського Союзу із врегулюванням криз», «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України», «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України», «Про Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України», «Про Стройовий статут Збройних Сил України», «Про прийняття Протоколу про вибухонебезпечні предмети – наслідки війни», «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання», «Про боротьбу з тероризмом» тощо [21].

Особливістю адміністративних процедур кадрового забезпечення Збройних Сил України є також індивідуальність прийняття рішень. А також для адміністративних процедур кадрового забезпечення характерний певний порядок реалізації – етапи проведення процедур. Чітко визначена поетапність реалізації адміністративних процедур кадрового забезпечення Збройних Сил України дозволяє забезпечити рівноправний, об'єктивний та своєчасний розгляд справ, сприяти підвищенню ефективності реалізації кадрової політики та підвищенню авторитету органу серед громадськості, дозволяє мінімізувати та ефективно протидіяти корупційним правопорушенням та зловживанням владою посадових осіб [21].

Виходячи з визначеної сутності та мети адміністративних процедур кадрового забезпечення, а також із завдань Департаменту Збройних Сил України [22], визначимо основні види кадрових процедур кадрового забезпечення Збройних Сил України: 1) процедури добору та комплектування Збройних Сил України; 2) процедури організації, методичного та інформаційного забезпечення; 3) процедури підвищення кваліфікації та перепідготовки військовослужбовців; 4) процедури організації професійного навчання та стажування; 5) психологічне забезпечення працівників та військовослужбовців Збройних Сил України; 6) процедури соціального захисту військовослужбовців та інших працівників Збройних Сил України, а також членів їх сімей; 7) процедури організаційно-штатного характеру, розподілу та ефективного використання наявного кадрового складу; 8) процедури з профілактичної роботи, службових розслідувань та перевірок обставин надзвичайних подій в межах компетенції органу; 9) процедури щодо зміцнення дисципліни та законності в діяльності службовців Збройних Сил України; 10) процедури з участі у міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки, тощо [21; 22; 23, с. 342].

Адміністративні процедури добору на посаду військовослужбовця посідають важливе місце в кадровому забезпеченні Збройних Сил України.

Висновки. Таким чином, процедура добору досить чітко та докладно регламентована Законом України «Про Збройні сили України», а також спеціальними наказами Міністерства оборони України.

Отже, у результаті проведеного дослідження нами визначено, що адміністративною процедурою кадрового забезпечення Збройних Сил України є встановлений законодавчими нормами порядок діяльності органів кадрового забезпечення з метою формування високоефективного та кваліфікованого кадрового складу. Нами визначено, що Законом України «Про Збройні Сили України» та відповідними підзаконними актами регламентовано адміністративні процедури кадрового забезпечення Збройних Сил України. Проте, закон визначає не весь перелік процедур в органах Збройних Сил України.

Запропоновано вдосконалену класифікацію адміністративних процедур кадрового забезпечення Збройних Сил України за декількома критеріями: 1) за ініціатором – за поданням та втручаннями. Так, процедури за поданням можуть бути реалізовані у зв'язку з оформленням від-

повідним чином волевиявленням суб'єкта шляхом подачі заяви, документів, тощо. До втручальних процедур варто віднести процедури ротації, громадського контролю й інші, які здійснюються в результаті волевиявлення інших суб'єктів правовідносин; 2) за наслідками – позитивні та негативні. До позитивних ми відносимо просування по службі, процедуру отримання звання вищого рангу, процедуру отримання винагороди, тощо. Серед негативних можна назвати процедуру притягнення до юридичної відповідальності, догану, процедуру пониження у званні чи звільнення з посади за ініціативою суб'єкту кадрового забезпечення; 3) процедури відповідно до стадії кадрового забезпечення – прогнозування, планування, комплектація, ротація, стимулювання, мотивація і т.д.; 4) за призначенням – організаційні, управлінські та контрольні, тощо.

Список використаних джерел:

1. Тарасова В. А. Процедурная форма деятельности органов социального обеспечения. *Советское государство и право*. 1973. № 11. С. 111–115.
2. Агафонов С. И. Административные процедуры и их реализация в деятельности органов внутренних дел Российской Федерации : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.14 «Административное право; финансовое право; информационное право». Москва, 2008. 24 с.
3. Теория государства и права: курс лекций / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. Москва : Юрист, 1999. 627 с.
4. Миколенко О. І. Місце адміністративного процедурного права в системі юридичних знань та системі права України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Запоріжжя, 2011. 40 с.
5. Кузьменко О. В. Теоретичні засади адміністративного процесу: монографія. Київ : Атіка, 2005. 352 с.
6. Коломоець Т. О., Пиріжкова Ю. В., Армаш Н. О. Адміністративне право України : підручник / за заг. ред. Т. О. Коломоець. Київ : Істина, 2009. 480 с.
7. Филатова А. В. Регламенты и процедуры в сфере реализации государственного контроля (надзора): монография / под ред. Н. М. Кониной. Саратов: Науч. кн., 2009. 20 с.
8. Галунько В. В., Олефір В. І., Пихтін М. П. Адміністративне право України : навч. посіб. у 2 т. / за заг. ред. В. В. Галунька. Херсон : ПАТ «Херсонська міська друкарня», 2011. Т 1. : Загальне адміністративне право. 320 с.
9. Ратников В. В. Административная процедура аккредитации в сфере высшего образования: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.14 «Административное право; финансовое право; информационное право». Челябинск, 2012. 23 с.
10. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ : Факт, 2003. 384 с.
11. Лагода О. С. Административная процедура: теория і практика застосування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Ірпінь, 2007. 21 с.
12. Адміністративна процедура та адміністративні послуги. Зарубіжний досвід і пропозиції для України / Автор-упорядник В. П. Тимошук. Київ : Факт, 2003. 496 с.
13. Агафонов С. И. Понятие административной процедуры и концепции законодательного регулирования административных процедур в зарубежных государствах. *Право и жизнь*. 2006. № 101 (11). С. 264–268.
14. Стеценко С. Г. Адміністративне право України : навч. посіб. Київ : Атіка, 2008. 624 с.
15. Талапина Э. В., Тихомиров Ю. А. Административные процедуры и право. *Журнал российского права*. 2002. № 4. С. 3–13.
16. Мелихов Ю. Е., Малуев П. А. Управление персоналом: портфель надежных технологий: учебно-практическое пособие. Москва : Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2008. 344 с.
17. Пархимчик Е. П. Кадровая политика организации : учеб. пособие. Минск : ГИУСТ БГУ, 2011. 128 с.
18. Матюхіна Н. П. Управління персоналом органів внутрішніх справ України: організаційно-правові засади : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07; НУВС. Харків, 2002. 420 с.
19. Плішкін В. М. Теорія управління органами внутрішніх справ: підручник / за ред. Ю. Ф. Кравченка. Київ : НАВСУ, 1999. 702 с.
20. Тетеря В. М. Адміністративні процедури кадрового забезпечення Національної поліції України на регіональному рівні. *Право як ефективний суспільний регулятор*: матеріали міжнар.

наук.-практ. конф., м. Львів, 16–17 лютого 2018 р. Львів : Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2018. С. 83–86.

21. Про Збройні сили України : закон України від 6 грудня 1991 року

22. № 1934-XII. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#top>.

23. Департамент кадрового забезпечення Національної поліції України. URL: <http://www.pri.gov.ua/uk/publish/article/1802871>.

24. Чумак В. В. Адміністративно-правові засади діяльності поліції Грузії, країн Балтії та України: порівняльний аналіз : монографія. Харків : Константа, 2019. 490 с.

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ПРАЦІВНИКІВ СЛІДЧИХ ПІДРОЗДІЛІВ ПОЛІЦІЇ ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ

FOREIGN EXPERIENCE OF LEGAL REGULATION OF SOCIAL PROTECTION OF EMPLOYEES OF INVESTIGATIVE UNITS OF THE POLICE AND POSSIBILITIES OF ITS USE IN UKRAINE

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, узагальнено зарубіжний досвід правового регулювання соціального захисту працівників слідчих підрозділів поліції на прикладі США, Польщі, Молдови та Узбекистану. На основі оцінки позитивних зарубіжних практик сформульовано авторське бачення щодо напрямів удосконалення національного механізму правового регулювання соціального захисту працівників слідчих підрозділів Національної поліції України. Зроблено висновок про доцільність виокремити наступні позитивні моменти зарубіжного досвіду правового регулювання працівників слідчих підрозділів, які слід використати вітчизняному законодавцю в процесі реформування даної інституції в Україні: по-перше, слід переглянути розміри посадових окладів працівників поліції, а також встановити доплату за зайняття особливо відповідальних посад, до яких, беззаперечно, відносяться слідчі. Це гарантуватиме отримання працівниками слідчих підрозділів підвищеної заробітної плати з урахування їх завантаженості та специфіки ризиків у професійній діяльності; по-друге, закріпити обов'язковість додаткових за ненормований робочий час, а також розробити більш дієві механізми матеріального стимулювання працівників слідства та інших посадових осіб, працю яких пов'язано із численними переробками, а також здійсненням функцій у вихідні та святкові дні; по-третє, на прикладі зарубіжних країн законодавчо закріпити чіткий перелік та розміри одноразових грошових виплат у разі втрати працездатності працівником поліції у відповідності до ступеня тяжкості отриманих травм та/або каліцтва; по-четверте, вдосконалити механізм житлового забезпечення поліцейських за рахунок встановлення можливості створення Національною поліцією України власного житлового фонду. В даному контексті необхідно законодавчо закріпити державні гарантії щодо іпотечного кредитування для поліцейських, які не мають власного житла. Зокрема, слід встановити мінімальну відсоткову ставку, а також розмір першого внеску; по-п'яте, сформулювати законодавчі положення про транспортне забезпечення поліцейських. Так, слідчі, а також багато інших працівників Національної поліції України в ході виконання службових завдань часто використовують власний транспорт та власні кошти на паливно-мастильні матеріали. Через це, компенсаційний механізм за використання в роботі власних транспортних засобів має встановлюватись на рівні законодавчих норм про роботу поліції.

Ключові слова: зарубіжний досвід, соціальний захист, працівники, слідчі підрозділи, Національна поліція.

The article, based on the analysis of the scientific views of scientists, summarizes the foreign experience of legal regulation of social protection of employees of investigative units of the police on the example of the USA, Poland, Moldova and Uzbekistan. On the basis of the evaluation of positive foreign practices, the author's vision was formulated regarding the directions of improvement of the national mechanism of legal regulation of

social protection of employees of investigative units of the National Police of Ukraine. It was concluded that it is expedient to single out the following positive points of the foreign experience of legal regulation of employees of investigative units, which should be used by the domestic legislator in the process of reforming this institution in Ukraine: firstly, the size of salaries of police officers should be reviewed, as well as additional payment should be established for occupying particularly responsible positions, which undoubtedly include investigators. This will guarantee that employees of investigative units will receive increased wages, taking into account their workload and specific risks in their professional activities; secondly, to establish the obligation of additional overtime for irregular working hours, as well as to develop more effective mechanisms for financial incentives for investigative workers and other officials, whose work is associated with numerous rework, as well as the performance of functions on weekends and holidays; thirdly, following the example of foreign countries, legislate a clear list and amounts of one-time cash payments in case of incapacity for work by a police officer in accordance with the degree of severity of the injuries and/or mutilation received; fourthly, to improve the mechanism of providing housing for police officers by establishing the possibility of creating an own housing fund by the National Police of Ukraine. In this context, it is necessary to legislate state guarantees regarding mortgage lending for police officers who do not have their own housing. In particular, the minimum interest rate should be established, as well as the amount of the first installment; fifth, to formulate legislative provisions on the transport of police officers. Thus, investigators, as well as many other employees of the National Police of Ukraine, often use their own transport and their own funds for fuel and lubricants in the course of their duties. Because of this, the compensation mechanism for the use of one's own vehicles in the work should be established at the level of legislative norms on the work of the police.

Key words: *foreign experience, social protection, employees, investigative units, National Police.*

Постановка проблеми. Аналіз норм чинного законодавства, наукових поглядів вчених та правозастосовної практики дає можливість говорити про те, що на сьогоднішній день у правовому регулюванні соціального захисту працівників слідчих підрозділів Національної поліції України існує велика кількість проблем. Вирішення останніх потребує проведення комплексних наукових досліджень, які, зокрема, мають бути присвячені вивченню найбільш позитивного зарубіжного правового регулювання соціального захисту працівників слідчих підрозділів поліції. Вивчення останнього має важливе теоретичне та практичне значення, адже дозволить виокремити позитивні аспекти, які слід використати вітчизняному законодавцю в процесі вдосконалення відповідної інституції.

Стан дослідження проблеми. Окремі проблемні питання соціального захисту поліцейських, неодноразово були предметом наукових досліджень в роботах різних науковців, наприклад, Х.В. Солнцевої, М.І. Іншина, О.В. Мальцева, О.П. Клипка, О.В. Волошина, Є.А. Попова та багатьох інших. Проте, незважаючи на чималі теоретичні здобутки, в наукових колах відсутні комплексні дослідження присвячені вивченню зарубіжного досвіду правового регулювання соціального захисту працівників слідчих підрозділів Національної поліції України.

Саме тому **мета статті** полягає у тому, щоб: узагальнити сучасний зарубіжний досвід правового регулювання соціального захисту працівників слідчих підрозділів поліції та опрацювати можливість його використання в Україні.

Виклад основного матеріалу. Звертаючись безпосередньо до конкретних прикладів зарубіжного досвіду, акцентуємо увагу на Сполучених Штатах Америки (далі – США). В останні 7 років, саме взірць побудови правоохоронної системи та регламенту роботи службовців її поліцейських структур став базисним для перейняття на території України. Американські фахівці були одними з головних «архітекторів» реформування радянських органів міліції у Національну поліцію України. Варто відзначити, що чіткого виділення посадових осіб, які уповноважені здійснювати досудове розслідування злочинів, що ми звикли бачити на території України, в Сполучених Штатах Америки відсутнє. Дану функцію покладають безпосередньо на правоохоронні органи, через що розслідування здійснюють і агенти Федерального бюро розслідувань і детективи поліцейських підрозділів. Крім того, саме «поліцією» в нашому розумінні, називають правоохоронні органи муніципального значення в структурі яких функціонують підрозділи адміністративні, патрульні, а також підрозділи детективні.

Федеративний устрій країни впливає на «федеральність» поліцейської структури, яка не має центрального органу управління, на кшталт, Міністерства внутрішніх справ України, що обумовлює соціальний захист її працівників, зокрема, детективів, які можуть користуватись різними гарантіями державного забезпечення в кожному окремому штаті. Водночас, існує ряд спільних особливостей соціального захисту правоохоронців США. Необхідно відмітити, що в системі управління поліцейськими органами Америки активно використовуються моральні та матеріальні заохочення, як інструменти контролю за роботою поліцейських підрозділів, з метою, в першу чергу, попередження корупції. Відносно, поліцейських в залежності від законодавства штату, можуть застосовуватись наступні різновиди заохочень: подяки, преміювання, підвищення посадового окладу, підвищення на посаді, присвоєння почесних звань, тощо. При цьому, роль моральних та матеріальних заохочень, як правило невелика, адже аспект «привабливості» поліцейської діяльності забезпечується за рахунок широких соціальних гарантій. Так, «соціальний пакет» поліцейського США дуже високий. Співробітники поліції в ньому дуже зацікавлені і це є одним з факторів для ефективної служби і причиною, що утримує співробітників на роботі в поліції і прагненні доопрацювати до пенсійного віку. Початкова заробітна плата поліцейського в США не настільки висока і становить близько двадцяти п'яти тисяч доларів на рік. З урахуванням середньої зарплати і рівня життя це невелика сума, але щороку вона збільшується. У поліції можливі переробки, які заохочуються. За них виплачується додаткова зарплата в підвищеному розмірі. Також важливим аспектом, що сприяє залученню громадян на службу в поліцію, є медичне страхування. Медичні послуги в США досить дорогі. Частина медичної допомоги оплачується міськими департаментами поліції, інша частина - страховим медичним фондом, який формується профспілками поліцейських, куди поліцейські відраховують, в залежності від складу сім'ї, більшу чи меншу суму грошей. Медичне страхування зберігається і після виходу поліцейського на пенсію [1, с. 124–125; 2, с. 264–265].

Вельми цікавим є досвід соціального захисту працівників поліції Республіки Польща. Згідно із національним законодавством Польщі, польська поліція є централізованим, озброєним органом правопорядку. Рушійними елементами польської поліції є офіцери, які виконують свої обов'язки у кримінальній, профілактичній та логістичній службах; останні підтримують діяльність поліції з погляду організації, логістики та технологій. Поліцейські здобувають освіту та готуються до виконання своїх обов'язків у поліцейських школах та навчальних центрах. Співробітники поліції мають низку повноважень, у тому числі право перевіряти особу, затримувати та обшукувати людей та приміщення, проводити особисті перевірки, застосовувати заходи державного примусу та вогнепальну зброю [3].

Правовий статус поліції та поліцейських регламентовано Законом Республіки Польща «Про поліцію» від 1990 року. Державні гарантії соціального захисту не розподіляються за конкретними поліцейськими посадами. В цілому весь штат поліції є захищеним та має певні переваги у порівнянні із працівниками інших трудових сфер. Наприклад, досить позитивним прикладом є гарантії грошового забезпечення польських поліцейських. Так, поліцейський, переведений на посаду з нижчим тарифним розрядом базового окладу, зберігає право на ставку окладу, який він отримував на попередній посаді, до моменту одержання вищої ставки окладу за службовою посадою. Міністр внутрішніх справ в особливих випадках може дозволити зберегти поліцейським, переведеним на посаду з нижчим тарифним розрядом, базового окладу, право на тарифний розряд, належний на попередній посаді, з одночасним збереженням звання, пов'язаного з цією посадою. поліцейському незалежно від заохочень можуть надавати мотиваційні премії в грошовій або речовій формі за зразкове виконання службових завдань, виявлені на службі мужність й ініціативу. Може також надаватись допомога в грошовій або речовій формі в разі стихійного лиха, хвороби, смерті члена сім'ї, а також інших подій, що спричиняють погіршення матеріального становища поліцейського та його сім'ї. У разі звільнення зі служби поліцейський отримує право на відшкодування вартості проїзду його та членів його сім'ї, а також вартості перевезення речей до нового місця проживання всередині країни в обсязі та на засадах, що застосовуються під час переведення в інтересах служби [4; 5].

Досить ефективним та дієвим є механізм житлового забезпечення польських поліцейських. Наприклад, поліцейському виплачують грошовий еквівалент за ремонт займаного житлового приміщення з урахуванням кількості членів сім'ї, а також їхніх законодавчо передбачених прав. У разі якщо поліцейський просив надання йому житлового приміщення, але не отримав його на підставі адміністративного рішення про надання цього приміщення, останній має право на фінансову допомогу на одержання житлового приміщення в житловому кооперативі або котеджі чи житлового приміщення, що становить окрему нерухомість [6; 7].

Серед інших держав Європейського Союзу цікавим є досвід Республіки Молдова (далі – РМ) у частині соціального захисту поліцейських в цілому та тих правоохоронців, які реалізують функції пов'язані із розслідуванням злочинів. Необхідно відмітити, що Молдова є однією з перших країн по-

страдянського простору, яка реформувала застарілу систему органів внутрішніх справ та створила поліцію. Основні функції із протидії злочинності виконуються на територіальному рівні органами, які працюють в межах адміністративно-територіальних одиниць Молдови. Окрім них, розслідування та розкриття злочинів здійснюють такі спеціалізовані поліцейські підрозділи, як Національна слідча інспекція та Головне управління кримінальних розслідувань [8].

Варто вказати, що статус осіб, які уповноважені здійснювати розслідування кримінальних правопорушень в РМ, як і на території України, є чітко визначеним. Зокрема, відповідно до положень Кримінального-процесуального кодексу Республіки Молдова від 2003 року № 122-XV, «кримінальне переслідування» здійснюється спеціальними посадовими особами – «офіцерами з кримінальних переслідувань» [9].

В рамках поліцейської структури РМ вказані посадові особи мають статус поліцейських та користуються всіма пов'язаними із цим державними гарантіями, зокрема в сфері соціального захисту. Нормативною основою правового регулювання цього питання є Закон Республіки Молдова «Про діяльність поліції та статус поліцейського» від 2012 № 350. Закон встановлює правову основу та принципи діяльності, порядок організації та функціонування, функції, повноваження та обов'язки поліції, її фінансування та матеріально-технічне забезпечення, а також статус поліцейського. Згідно до Закону, поліцейські визнаються на території Молдови державними службовцями з особливим статусом. Поліцейський перебуває під захистом держави та закону. Його особистість, честь, гідність та професійна репутація охороняються законом. Поліцейські мають право засновувати професійні спілки та вступати в професійні спілки з метою захисту своїх інтересів, права на належну оплату праці, права на соціальний захист та на певні заходи щодо охорони здоров'я та забезпечення безпеки з урахуванням особливого характеру служби в поліції. Поліцейські мають право об'єднуватися і можуть створювати об'єднання професійного, гуманітарного, науково-технічного, культурного, релігійного та спортивного-дозвільного характеру без шкоди для виконання службових обов'язків [10].

Не менш позитивним є досвід в галузі житлового забезпечення поліцейських, зокрема, офіцерів з кримінальних переслідувань. Так, стаття 63 Закону декларує, що поліція має право створювати службовий житловий фонд. Якщо поліцейський та його дружина/чоловік не володіють житлом у населеному пункті, в якому він здійснює діяльність, поліцейський має право на службове житло на період діяльності у відповідному населеному пункті, що виділяється в межах наявності. Виділене поліцейському службове житло не підлягає приватизації. Разом з цим, при припиненні службових відносин поліцейський зобов'язаний звільнити службове житло незалежно від часу служби поліції [10].

На відміну від Молдови, не в кожній державі пострадянського простору правоохоронні органи мають реформований вигляд. Наприклад, в Республіці Узбекистан (далі – РУ) все ще функціонують органи внутрішніх справ (далі – ОВС РУ). Закон РУ «Про органи внутрішніх справ» від 2016 № ЗРУ-407 проголошує, ОВС РУ є державними відомствами, основними завданнями яких є захист прав, свобод та законних інтересів громадян, власності фізичних та юридичних осіб, конституційного ладу, забезпечення верховенства закону, безпеки особистості, суспільства та держави, а також запобігання та профілактика правопорушень [11].

В системі ОВС РУ розслідування злочинів покладається на спеціальні слідчі підрозділи, працівники яких є співробітниками ОВС. При цьому, їх державний захист включає в себе як загальний перелік гарантій соціального захисту, так і спеціальні фактори правового захисту. Так, в цілому соціальний захист працівників ОВС РУ забезпечується шляхом охорони здоров'я; оплати праці; забезпечення житловою площею; відшкодування збитків, заподіяних майну; пільгового користування транспортними засобами під час виконання службових обов'язків; державного пенсійного забезпечення; державного страхування; надання соціальної допомоги [11]. Зокрема, позитивним є досвід транспортного забезпечення співробітників. З цього приводу у статті 40 Закону РУ «Про органи внутрішніх справ» від 2016 № ЗРУ-407 вказано: «Органи внутрішніх справ забезпечуються спеціальними автотransпортними засобами, у тому числі такими, що мають спеціальні світлові та звукові сигнали, які позначають належність до органів внутрішніх справ, а також іншими спеціальними засобами. Співробітникам органів внутрішніх справ, які виконують службові обов'язки, пов'язані з роз'їзним характером праці, провадиться видача місячних проїзних карток на користування міським пасажирським транспортом (крім маршрутних та лінійних таксі) або виплата грошової компенсації у порядку та розмірах, встановлених законодавством. Співробітникам органів внутрішніх справ, які прямують у службове відрядження, за пред'явленням посвідчення про відрядження надається право на позачергове придбання проїзних документів на всі види транспорту. Співробітникам органів внутрішніх справ, які використовують у службових поїздках особистий транспорт, виплачується грошова компенсація у порядку та розмірах, встановлених Кабінетом Міністрів Республіки Узбекистан» [11].

Висновки. Тож, проведене наукове дослідження дає змогу виокремити наступні позитивні моменти зарубіжного досвіду правового регулювання працівників слідчих підрозділів, які слід використати вітчизняному законодавцю в процесі реформування даної інституції в Україні:

– по-перше, слід переглянути розміри посадових окладів працівників поліції, а також встановити доплату за зайняття особливо відповідальних посад, до яких, беззаперечно, відносяться слідчі. Це гарантуватиме отримання працівниками слідчих підрозділів підвищеної заробітної плати з урахування їх завантаженості та специфіки ризиків у професійній діяльності;

– по-друге, закріпити обов'язковість додаткових за ненормований робочий час, а також розробити більш дієві механізми матеріального стимулювання працівників слідства та інших посадових осіб, працю яких пов'язано із численними переробками, а також здійсненням функцій у вихідні та святкові дні;

– по-третє, на прикладі зарубіжних країн законодавчо закріпити чіткий перелік та розміри одноразових грошових виплат у разі втрати працездатності працівником поліції у відповідності до ступеня тяжкості отриманих травм та/або каліцтва;

– по-четверте, вдосконалити механізм житлового забезпечення поліцейських за рахунок встановлення можливості створення Національною поліцією України власного житлового фонду. В даному контексті необхідно законодавчо закріпити державні гарантії щодо іпотечного кредитування для поліцейських, які не мають власного житла. Зокрема, слід встановити мінімальну відсоткову ставку, а також розмір першого внеску;

– по-п'яте, сформулювати законодавчі положення про транспортне забезпечення поліцейських. Так, слідчі, а також багато інших працівників Національної поліції України в ході виконання службових завдань часто використовують власний транспорт та власні кошти на паливно-мастильні матеріали. Через це, компенсаційний механізм за використання в роботі власних транспортних засобів має встановлюватись на рівні законодавчих норм про роботу поліції.

Список використаних джерел:

1. Коголь Т.Н., Анцибалова О.В. Система оплаты и стимулирования государственных служащих некоторых зарубежных стран (Германия, США). *Вестник Кузбасского института*. 2012. № 4 (12). С. 126–133.

2. Балик С.О. Проблеми імплементації позитивного зарубіжного досвіду правового регулювання моральних та матеріальних заохочень поліцейських у вітчизняній реальії. *Юридична наука*. 2020. №6(108). С.263-270.

3. Aboute Polish Police : інтернет стаття. *Офіційний веб-портал поліції Республіки Польща*. URL: <https://info.policja.pl/in/>.

4. Марчук М. І. Грошове забезпечення поліцейських у республіці Польща. *Напрями розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення* : матеріали VI Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 3 листоп. 2017 р.). Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2017. С. 233–235.

5. Марусевич Д.О. Адміністративно-правове регулювання соціального захисту поліцейських: дисертація. Київ : Національна академія внутрішніх справ. 2021. 236 с.

6. Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji. Internetowy System Aktów Prawnych. *Sejm Rzeczpospolitej Polskiej*. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19900300179/U/D19900179Lj.pdf>.

7. Марусевич Д.О. Адміністративно-правове регулювання соціального захисту поліцейських : дисертація. Київ : Національна академія внутрішніх справ. 2021. 236 с.

8. Subdiviziuni specializate: стаття. *Офіційний веб-портал поліції Республіки Молдова*. URL: <https://politia.md/ro/advanced-page-type/subdiviziuni-specializate>.

9. Уголовный-процессуальный кодекс Республики Молдовы: кодекс от 14.03.2003 № 122-XV. *Офіційний веб-портал законодавства Республіки Молдова*. URL: https://continent-online.com/Document/?doc_id=30397729&pos=772;-23.

10. Закон о деятельности полиции и статусе полицейского: закон от 27.12.2012 № 320. *Офіційний веб-портал Союзу офіцерів Республіки Молдова*. URL: <https://ofiterii.md/pravovajabaza/socialnaja-zashhishhenost/zakon-o-deyatelnosti-policii-i-status/>.

11. Закон республики Узбекистан Об органах внутренних дел: закон от 12.08.2016 №ЗРУ-407. *Офіційний веб-портал законодавства Республіки Узбекистан*. URL: <https://lex.uz/docs/3027845>.

**ОРГАНИ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ У ЗАПОБІГАННІ КРИМІНАЛЬНИМ
ПРАВOPOPУШЕННЯМ У СФЕРІ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ
ТА ЕКСПЛУАТАЦІЇ АВТОМОБІЛЬНОГО ТРАНСПОРТУ**

**ENTITIES ENSURING ROAD TRAFFIC SAFETY
AND OPERATION OF ROAD TRANSPORT**

Метою статті являється аналіз забезпечення БДР та експлуатації автомобільного транспорту в Україні, що являє собою діяльність цілої низки органів та посадових осіб у межах повноважень спрямовану на дотримання законності та правопорядку у сфері дорожнього руху, охорону прав і свобод людини та громадянина, а також законних інтересів особи, суспільства і держави у даній сфері. Як і будь-яка інша організаційно-управлінська діяльність, забезпечення БДР та експлуатації автомобільного транспорту відбувається в межах відповідного правового поля, а отже, особи, які її здійснюють, є суб'єктами права та відповідних правовідносин. Оптимальною методологічною основою для визначення особливостей забезпечення БДР та експлуатації автомобільного транспорту в Україні буде така її інтегративна правова модель, яка повністю характеризує та охоплює суб'єкти, що його здійснюють. Суб'єкти запобігання утворюють цілісну у функціональному й організаційному відношенні систему, об'єднану спільністю мети та управління у сфері БДР та експлуатації автомобільного транспорту. Складність цієї системи обумовлена, з одного боку, багатогранністю виконуваних завдань по забезпеченню безпеки, запобігання, профілактиці, припиненню, розкриттю і розслідуванню кримінальних правопорушень, а з іншого – розподілом завдань між суб'єктами різних рівнів, що обумовлене ієрархічною побудовою системи. Дана система є складною соціальною організацією, бо групи однорідних органів, що входять в неї, утворюють відносно самостійні організаційні формування, які функціонують на основі тотожних закономірностей. Кожне з таких формувань є підсистемою більш великої системи та водночас складається зі своїх підсистем. В результаті дійшли до висновку, що система суб'єктів забезпечення БДР та експлуатації автомобільного транспорту в Україні переживає далеко не кращі часи, а уповноважені органи влади діють відокремлено, самостійно, вирішують переважно локальні завдання та не до кінця розкривають свій потенціал. Коло суб'єктів забезпечення безпеки є доволі широким і неоднорідним, між ними немає належного ступеню узгодженості та взаємодії. Усе це вкрай негативно відбивається на кримінологічній політиці БДР: процес її творення є хаотичним, а сама вона – непослідовною та малоефективною. Перевернути таку тенденцію навпаки можливо тільки шляхом налагодження спільної роботи та конструктивної взаємодії всіх інституційних ланок механізму кримінологічної БДР.

Ключові слова: спеціальна правоохоронна діяльність, правоохоронна структура, виклики й загрози, загальносоціальний рівень, кримінальне судочинство, запобігання злочинності, кримінологічний аспект, забезпечення законності, кримінологічна політика БДР.

The purpose of the article is to analyze the provision of traffic safety and the operation of road transport in Ukraine, which is the activity of a number of bodies and officials within the scope of their powers, aimed at maintaining law and order in the field of road traffic, protecting the rights and freedoms of a person and a citizen, as

well as the legitimate interests of a person, society and the state in this area. Like any other organizational and management activity, the provision of RTS and the operation of road transport takes place within the relevant legal field, and therefore, the persons who carry it out are subjects of the law and relevant legal relations. The optimal methodological basis for determining the features of RTS provision and the operation of road transport in Ukraine will be its integrative legal model, which fully characterizes and covers the entities that carry it out. Subjects of prevention form a functionally and organizationally integrated system united by a common goal and management in the field of traffic accidents and operation of road transport. The complexity of this system is due, on the one hand, to the multifaceted tasks performed to ensure security, prevention, prevention, termination, disclosure and investigation of criminal offenses, and on the other hand, to the distribution of tasks between subjects of different levels, which is due to the hierarchical structure of the system. This system is a complex social organization, because the groups of homogeneous bodies included in it form relatively independent organizational formations that function on the basis of identical laws. Each of these formations is a subsystem of a larger system and at the same time consists of its own subsystems. As a result, we came to the conclusion that the system of entities providing RTS and operation of road transport in Ukraine is not going through the best of times, and the authorized authorities act separately, independently, solve mainly local tasks and do not fully reveal their potential. The circle of subjects of security is quite wide and heterogeneous, there is not an adequate degree of coordination and interaction between them. All this has an extremely negative impact on the criminological policy of the RTS: the process of its creation is chaotic, and it itself is inconsistent and ineffective. It is only possible to reverse such a trend by establishing joint work and constructive interaction of all institutional links of the mechanism of criminological RTS.

Key words: *special law enforcement activity, law enforcement structure, challenges and threats, general social level, criminal justice, crime prevention, criminological aspect, ensuring legality, criminological policy of RTS.*

Вступ. Як зазначають науковці, оскільки злочинність, породжується складним причинним комплексом, запобігання їй може бути ефективною лише за умови формування відповідної системи комплексних економічних, соціальних, правових та організаційних заходів, спрямованих на нейтралізацію, блокування, витіснення цього небезпечного явища на засадах здійснення спеціальної правоохоронної діяльності [3]. Ядром такої діяльності має стати принципово нова правоохоронна структура, здатна оперативно реагувати на ті виклики й загрози [4].

У широкому значенні в запобігання злочинності беруть участь представницькі органи, органи виконавчої влади, судові органи; весь комплекс підприємств, установ і організацій, що функціонують в різних сферах соціальної життєдіяльності; громадські об'єднання та окремі громадяни. Проте вказана діяльність здійснюється переважною більшістю названих органів або організацій, супутніх в процесі вирішення інших завдань. Лише для порівняно невеликої частини цих суб'єктів, які реалізують спеціальні цілі та завдання з запобігання, наділені відповідними правами й обов'язками з впливу на ті або інші криміногенні фактори та у зв'язку з цим здійснюють відповідне інформаційне, методичне, ресурсне, кадрове забезпечення, вказана діяльність є спеціально обумовленою [2].

Запобігання кримінальним правопорушенням. В даному контексті неможливо не згадати про суб'єктів, які його здійснюють. Залежно від цілей, завдань і функціональних обов'язків, суб'єктів запобігання умовно можна поділити на дві групи: а) суб'єкти запобігання, які діють на загальносоціальному рівні; б) спеціальні суб'єкти запобігання, до яких належать: органи, які спеціально створені для боротьби зі злочинністю (які діють у рамках кримінального судочинства); органи, що здійснюють інші функції (діють поза рамками кримінального судочинства) [5].

Змістовна сторона поняття «запобігання злочинності» містить два аспекти: кримінально-правовий і кримінологічний. Кримінально-правовий аспект становить діяльність правоохоронних органів з виявлення й розслідування кримінальних правопорушень, виявлення винних осіб і притягнення їх до встановленої законом відповідальності, судовий розгляд кримінальних проваджень і виконання покарань. Кримінологічний аспект становить діяльність правоохоронних й інших органів із виявлення чинних детермінант злочинності, їх усунення, ослаблення, нейтралізації, а також запобігання виникненню нових [6].

Основними напрямками діяльності правоохоронних органів є: забезпечення законності, запобігання виникненню причин та умов учинення суспільно-небезпечних діянь, недопущення їх розвитку і ліквідація наслідків, протидія злочинності й іншим кримінальним правопорушенням.

Обов'язковою передумовою формування ефективної кримінологічної політики БДР є визначення кола учасників цього процесу, об'єктивна оцінка їх можливостей і фактичної ролі в галузевому нормотворенні. Дише таким чином можна виявити та усунути чинники, котрі перешкоджають реалізації кримінологічного забезпечення БДР та експлуатації автомобільного транспорту. Як зазначає О. М. Литвином: «... для побудови грамотної, дієвої політики потрібне чітке уявлення про її механізми, технології, процедури, а, головне, – про систему її суб'єктів. Останні впливають на політику сотнями способів, через різноманітні канали, з абсолютно відмінними (інколи – контрадикторними) цілями. Не знаючи принципів, методів і форм їхньої діяльності, неможливо передбачити, який первинний стратегічний задум та, зрештою, якою буде сама політика» [7].

Вироблення державної політики – це складний процес взаємодії широкого кола учасників суспільно-політичних відносин, які суттєво різняться за походженням, інституційною природою, роллю в прийнятті управлінських рішень, правовим статусом й багатьма іншими ознаками [8]. Зважаючи на різноманітність суб'єктного складу політикоформування, вітчизняними та зарубіжними вченими неодноразово здійснювались спроби систематизувати його шляхом побудови відповідних класифікацій.

Система суб'єктів кримінологічної політики у сфері забезпечення БДР та експлуатації автомобільного транспорту включає в себе широке коло суб'єктів як державної, так і недержавної належності, які так чи інакше беруть участь у цьому процесі. Однак їх діяльність повинна відповідати єдиній, цілеспрямованій державній політиці, і потребує координації у боротьбі зі злочинністю, яка на сьогодні відсутня.

Класифікація органів сектору безпеки щодо забезпечення БДР. На підставі аналізу положень чинного законодавства, а також сучасних доктринальних підходів класифікацію суб'єктів забезпечення такої діяльності проведено за критеріями належності до держави й характером повноважень на дві групи: I) *формуючі* – державні органи, які визначають державну політику у сфері боротьби (у тому числі запобігання кримінальним правопорушенням) зі злочинністю, а саме: Верховна Рада України; Президент України; Кабінет Міністрів України; центральні органи виконавчої влади (Міністерство інфраструктури України; Міністерство внутрішніх справ України);

II) *реалізуючі* – органи, які визначають правила, норми та стандарти БДР та використання автомобільного транспорту, поведінки на ньому, розробляють і впроваджують необхідні для їх практичного втілення організаційно-правові механізми, процедури, контролюють їх виконання та вживають заходів щодо усунення детермінантів й запобігання правопорушенням, припинення, ліквідації небезпек, загроз та їх наслідків; державні органи, які здійснюють правоохоронну діяльність; (Державна служба України з безпеки на транспорті (Укртрансбезпека); Державне агентство автомобільних доріг України; Національна поліція України; Головний сервісний центр МВС України; органи місцевого самоврядування, до функцій яких відноситься здійснення контролю за виконанням законодавства щодо забезпечення БДР; недержавні підприємства, установи, організації; об'єднання громадян та громадяни та ін.).

У той же час, як наголошує Є. В. Скрипа, особливе місце в системі суб'єктів забезпечення БДР та експлуатації автомобільного транспорту належить суб'єктам владних повноважень. Згідно з чинним законодавством, суб'єкт владних повноважень – це орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа, інший суб'єкт реалізації ними публічно-владних управлінських функцій на підставі законодавства, зокрема виконання делегованих повноважень або надання послуг [1]. Ці суб'єкти здійснюють регулювання та контроль у сфері автомобільного транспорту з метою: забезпечення балансу інтересів держави, органів місцевого самоврядування, користувачів транспортних послуг і підприємств, установ, організацій, інших юридичних та фізичних осіб – суб'єктів господарювання на автомобільному транспорті незалежно від форм власності; забезпечення якісного й безпечного функціонування автомобільного транспорту; розвитку та вдосконалення нормативної бази діяльності автомобільного транспорту; визначення загальних засад стратегічного розвитку, системи управління, реформування та регулювання автомобільного транспорту; визначення пріоритетних напрямів розвитку та шляхів оптимізації діяльності автомобільного транспорту; захисту прав споживачів під час їх транспортного обслуговування; захисту національного ринку транспортних послуг і суб'єктів господарювання, що здійснюють свою діяльність у сфері автомобільного транспорту; створення рівних умов для роботи всіх суб'єктів господарювання, що здійснюють свою діяльність у сфе-

рі автомобільного транспорту, обмеження монополізму й розвитку конкуренції; забезпечення зайнятості населення, підготовки спеціалістів і робочих кадрів, охорони праці; раціонального використання енергетичних та матеріальних ресурсів; охорони довкілля від шкідливого впливу автомобільного транспорту, проведення науково-технічної роботи, досліджень і розвитку системи статистики [9].

Означене регулювання та контроль у сфері автомобільного транспорту реалізують шляхом проведення центральними й місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування економічної, тарифної, науково-технічної та соціальної політики, ліцензування, стандартизації та сертифікації на автомобільному транспорті, задоволення потреб автомобільного транспорту в паливно-енергетичних, матеріально-технічних ресурсах і транспортних засобах [9].

Отже, саме суб'єкти владних повноважень визначають засади державної політики у сфері забезпечення БДР, формують і здійснюють її, контролюють процес її реалізації, практичного втілення, у зв'язку з чим вони уповноважені на: прийняття відповідних обов'язкових для виконання управлінських актів, рішень; учинення дій, пов'язаних із втручанням у діяльність інших суб'єктів, у межах, необхідних для забезпечення досліджуваної безпеки; застосування заходів впливу, аж до примусу. Тобто ці суб'єкти покликані формувати й підтримувати відповідну загальну політико-правову атмосферу у сфері забезпечення безпеки на автомобільному транспорті [10].

Інші ж суб'єкти роблять свій внесок у забезпечення безпеки на автомобільному транспорті шляхом сумлінного та чіткого виконання встановлених державою, в особі уповноважених нею суб'єктів, відповідних вимог із питань безпеки на транспорті, закріплених у чинному законодавстві. Дотримання цих вимог дає таким суб'єктам можливість безперешкодно користуватися автомобільним транспортом, займатися господарською діяльністю у сфері автомобільного транспорту чи з його використанням. Так, відповідно до ст. 12 Закону України «Про транспорт» (1994 р.) підприємства транспорту зобов'язані забезпечувати: потреби громадян, підприємств і організацій у перевезеннях; обслуговування пасажирів під час довготривалих перевезень доброякісною питною водою, харчуванням, можливість задоволення інших біологічних потреб; якісне і своєчасне перевезення пасажирів, вантажів, багажу, пошти; виконання державних завдань (контрактів) щодо забезпечення потреб оборони і безпеки України; безпеку перевезень; безпечні умови перевезень; запобігання аваріям і нещасним випадкам, усунення причин виробничого травматизму; охорону навколишнього природного середовища від шкідливого впливу транспорту; права на пільги громадян щодо користування транспортом [11]. Реалізуючи ці обов'язки, підприємства транспорту мають право: визначати термін і графік перевезень; призначати регулярні й додаткові рейси, маршрути перевезень; пропонувати рівень комфорту на власний вибір пасажирів; вимагати від пасажирів, відправників та одержувачів вантажів виконання вимог цього Закону, кодексів (статутів) окремих видів транспорту та інших нормативних актів України, що регулюють діяльність транспорту [11].

Суб'єкти формування кримінологічної політики відіграють стрижневу роль у державній політиці БДР. З-поміж усіх інших учасників політичного процесу тільки вони наділені повноваженнями діяти від імені народу, приймати загальнообов'язкові управлінські рішення, примушувати до їх виконання, розпоряджатися загальнонаціональними ресурсами. Лише їм дано право визначати генеральний політичний курс країни та вектори галузевих політик. За ними – перше й останнє слово у вирішенні будь-яких питань державно-політичного характеру.

До них в першу чергу варто віднести таких державних суб'єктів забезпечення БДР в Україні як:

Верховна Рада України, яка визначає основні напрямки державної політики у сфері безпеки дорожнього руху, встановлює законодавчі основи її реалізації. До її належать: прийняття законів; затвердження Державного бюджету України та внесення змін до нього, контроль за виконанням Державного бюджету України, прийняття рішення щодо звіту про його виконання; визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики; затвердження загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля; заслуховування щорічних та позачергових послань Президента України про внутрішнє і зовнішнє становище України; розгляд і прийняття рішення щодо схвалення Програми діяльності Кабінету Міністрів України; призначення низки вищих посадових осіб у державі тощо [12]. Головний внесок такого вищого законодавчого органу в забезпечення БДР та експлуатації автомобільного транспорту полягає в його законотворчій, організаційно-установчій та контрольній діяльності. Ключова роль цього органу держави виявляється в тому, що саме він визначає організаційно-правові засади забезпечення безпеки в зазначеній галузі, установлює основоположні

правила поведінки, що є обов'язковими для виконання всіма суб'єктами, незалежно від їх правового статусу;

Президент України як гарант додержання Конституції, прав і свобод людини та громадянина повинен усіяло дбати про забезпечення їх додержання і захисту, у тому числі засобами запобігання злочинності. Певною мірою ці повноваження виконувалися. Президент України затверджував Комплексну програму боротьби зі злочинністю (1999, 2001, 2005 рр.), де чільне місце відводилося програмуванню діяльності щодо запобігання їй. Затверджувалися й інші концептуальні та програмні документи з питань протидії окремим виявам злочинності, зокрема корупції [13]. Президент України у 1995–2004 рр. та за нинішньої каденції часто видавав укази, у яких безпосередньо або через доручення Уряду передбачалося розроблення та вжиття заходів, прямо або опосередковано спрямованих на запобігання злочинності. Загалом президентських актів зазначеної тематики не бракує. Проте суттєвим недоліком був і є недостатній контроль за виконанням указів та розпоряджень Президента, відсутність належної відповідальності тих, хто допускає їх невиконання, передусім голів обласних, міських і районних державних адміністрацій. На багатьох територіях запобігання злочинності не організовано, фактично не здійснюється як постійна система.

Таким чином, хоча ч. 1 ст. 102 Конституції України [12] не визначено, до якої гілки влади належить Президент України, водночас ч. 2 цієї статті визначено, що: «Президент є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, дотримання Конституції України, прав та свобод людини і громадянина». Тому на виконання Конституції України та Законів України Президент України підписує закони України, спрямовані на загальносоціальне та спеціальне запобігання правопорушенням і злочинам, указами регламентує правоохоронну та запобіжну діяльність, затверджує комплексні програми попередження злочинності на певний період.

Головними органами і установами, які реалізують кримінологічну політику у сфері БДР є органи та підрозділи МВС України (Національна поліція України (НПУ), до повноважень якої відносять регулювання дорожнього руху та здійснення контролю за дотриманням Правил дорожнього руху його учасниками та за правомірністю експлуатації транспортних засобів на вулично-дорожній мережі, а також забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку) та Міністерства інфраструктури України (Державна служба України з безпеки на транспорті, яка реалізує державну політику з питань безпеки на наземному транспорті; Державне агентство автомобільних доріг України, діяльність якого спрямовано на забезпечення надійного і безпечного руху автомобільними дорогами загального користування); органи БДР Міністерства оборони України (МОУ) (військова інспекція БДР Військової служби правопорядку у Збройних Силах України та ін.) [14].

Істотний вплив на кримінологічну політику БДР здійснюють ЗМІ. Будучи «дієвим інструментом колективного цілеорієнтування» [15], «детермінантами соціально-психологічного контексту людської життєдіяльності» [16], «основним середовищем суспільної комунікації» та «провідним актором соціалізації мас» [Зеленецький, 2020: 385–388], ЗМІ виконують ряд важливих політичних функцій: ідеологічну (формують громадську думку), комунікативну (забезпечують зворотній зв'язок між суспільством і державою), виховну (насаджують правову культуру), дорадчу (окреслюють шляхи вирішення проблемних ситуацій), організаційну (слугують засобом легітимзації управлінських рішень), мобілізуючу (дають імпульс державно-політичним процесам), консолідує (об'єднують громадськість навколо актуальних проблем) та інші [17]. У сфері БДР названі функції реалізуються шляхом: постійного інформування населення стан і динаміку аварійності (деліктності, віктимності) на дорогах країни; висвітлення правових, організаційних, наукових, технічних, кадрових та інших проблем забезпечення БДР; доведення до відома громадськості змісту планів, проектів, ініціатив, спрямованих на підвищення БДР (Концепції цільових програм БДР), створення інформаційного простору для їх публічного обговорення; популяризації ПДР, «цивілізованих» стандартів поведінки його учасників, основ першої медичної допомоги тощо; офіційного оприлюднення нормативно-правових актів з питань БДР, як необхідної умови набуття ними чинності; демонстрації трагічних наслідків легковажного ставлення до вимог правил, норм і стандартів, встановлених у сфері БДР; ознайомлення загалом з позицією держави стосовно невизначених або полемічних питань функціонування вітчизняної системи БДР; імплементація передового зарубіжного досвіду забезпечення БДР.

Однак, слід зазначити, що ЗМІ відіграють доволі неоднозначну роль за цим напрямом. З одного боку, вони орієнтують громадськість на вирішення актуальних питань транспортної безпеки, а з іншого – створюють негативний фон навколо державних ініціатив у сфері БДР, спо-

творюють образ працівника поліції, маніпулюють прорахунками й невдачами кримінологічної політики, зловтішаються вчиненими кримінальними правопорушеннями тощо. Така безвідповідальна позиція істотно знижує ефективність кримінологічної політики БДР. У зв'язку з цим постає потреба в налагодженні нових конструктивних механізмів взаємодії між ЗМІ та публічною адміністрацією - механізмів, які б забезпечили відкритість політичного процесу, демократичний контроль за інформаційними потоками, надійний захист суспільних інтересів.

Висновки. Таким чином, підводячи підсумки, варто зауважити, що система суб'єктів забезпечення БДР та експлуатації автомобільного транспорту в Україні переживає далеко не кращі часи, а уповноважені органи влади діють відокремлено, самостійно, вирішують переважно локальні завдання та не до кінця розкривають свій потенціал. Коло суб'єктів забезпечення безпеки є доволі широким і неоднорідним, між ними немає належного ступеню узгодженості та взаємодії. Усе це вскрай негативно відбивається на кримінологічній політиці БДР: процес її творення є хаотичним, а сама вона – непослідовною та малоефективною. Перевернути таку тенденцію навпаки можливо тільки шляхом налагодження спільної роботи та конструктивної взаємодії всіх інституційних ланок механізму кримінологічної БДР, а саме на законодавчому рівні закріпити процедуру розробки та прийняття стратегічних правових актів з питань БДР; визначити спеціальні повноваження суб'єктів сектору безпеки щодо запобігання кримінальним правопорушенням, суворо розмежувати їх компетенцію; створити дієву координуючу ланку, котра б забезпечила узгодженість формування політики БДР; забезпечити всебічну державну підтримку об'єднань громадян, «орієнтованих» на профілактику аварійності; імплементувати кращі зарубіжні практики щодо забезпечення БДР та запобігання порушенням; окреслити комплекс кримінологічних заходів (правових, організаційних, інформаційних та інших), спрямованих на оптимізацію системи інститутів запобігання, активізацію їх діяльності, консолідацію зусиль навколо актуальних проблем БДР.

Однак, попри специфіку правової природи та статусу кожного з них, вони не відмежовані один від одного, а становлять єдину цілісну систему, функціонування якої підпорядковане спільній меті – кримінологічне забезпечення БДР та експлуатації транспорту.

Список використаних джерел:

1. Скрипа Є. В. Адміністративно-правові засади забезпечення безпеки на автомобільному транспорті : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07. Дніпро, 2020. 426 с. С. 51.
2. Авдєєв О. О., Васильєв А. А., Литвинов О. М. та ін. Кримінологія: питання та відповіді / за заг. ред. О. М. Литвинова. Х. : Золота миля, 2015. 324 с.
3. Мельничук Т. В. Організовані форми злочинної діяльності у зовнішньоекономічній сфері: кримінологічне дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2009. 232 с.
4. Жаровська Г. П. Організаційні аспекти протидії транснаціональній організованій злочинності в Україні. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 73. С. 477.
5. Юхно О. О. Правове регулювання діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2009. № 1. С. 21.
6. Ігнатів О. Протидія злочинності: поняття та сутність. *Юридична Україна*. 2009. № 3. С. 93.
7. Литвинов О. М. Сучасні проблеми управління профілактикою злочинів : монографія. Херсон : Олді-плюс, 2003. 312 с. С. 44–47.
8. Антонова О. В. Середовище вироблення державної політики (теоретико-методологічний аспект) : дис. ... канд. політ. наук. : 25.00.01. Дніпропетровськ, 2005. 225 с. С. 36.
9. Про автомобільний транспорт : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2344-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 22. Ст. 105. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2344-14>
10. Скрипа Є. В. Поняття суб'єктів забезпечення безпеки на автомобільному транспорті. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2015. Вип. 33, ч. 2. Т. 2. С. 184–189.
11. Про транспорт : Закон України від 10 листоп. 1994 р. № 232/94-ВР. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/232/94-%D0%B2%D1%80#Text>
12. Конституція України: Закон від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
13. Про систему заходів щодо усунення причин та умов, які сприяють злочинним виявам і корупції : Указ Президента України від 09.02.2004 р. № 175/2004. Дата оновлення: 03.03.2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/175/2004>.

14. Солонечкий І. І. Адміністративно-правові засади протидії проступкам у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху : дис. ... докт. філос. : 081 «Право». Харків, 2020. 254 с. С. 122–127.

15. Мокряк М. О. Вплив засобів масової інформації на формування суспільної думки, ставлення до закону та злочинність. *Право і суспільство*. 2016. № 6. Ч. 2. С. 150–154.

16. Байлов А. В., Сахута, П. В. Криміногенний потенціал діяльності засобів масової інформації. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2016. № 1(12). С. 143–153.

17. Зеленецький О. С. Взаємодія органів внутрішніх справ та засобів масової інформації у сфері профілактики та розкриття злочинів. *Форум права*. 2012. № 4. С. 385–388.

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ РОБОЧОГО ЧАСУ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

FOREIGN EXPERIENCE OF LEGAL REGULATION OF WORKING HOURS OF POLICE OFFICERS

Актуальність статті полягає в тому, що з моменту розпаду Радянського Союзу, наша держава вийшла з під суцільного впливу залізної завіси, отримала незалежність та стала на шлях розвитку, як європейська держава, котра визнає цінності країн Європи та Заходу. Найбільшим досягненням цього досить складного процесу розвитку, стало офіційне оформлення та визнання України на міжнародній арені за рахунок підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Одними з головних цілей документу визначено посилення взаємодії між нашою державою та ЄС, зокрема, шляхом обміну досвідом у різних сферах. Це дає Україні можливість вивчати найбільш актуальні зарубіжні підходи до побудови внутрішньодержавних юридичних, політичних, економічних та інших інститутів, оцінюючи їх перспективність та актуальність для імплементації. Подібний підхід є ефективним не тільки у державотворчих процесах, але й у науковій роботі, адже вивчення зарубіжного досвіду з окремих юридичних питань, дозволяє опрацювати пріоритетні шляхи вдосконалення національної правової системи, а також опосередковано встановити можливість дієвого функціонування тих чи інших юридичних механізмів, за рахунок експерименту «на відстані». Цілком зрозуміло, що в багатьох зарубіжних країнах вироблено дієві правила встановлення режиму робочого часу працівників поліції, та ефективний правовий механізм його закріплення, тож за умови наявності великого кола проблем правового регулювання робочого часу поліцейських Національної поліції України, актуальним є вивчення саме зарубіжного досвіду з цього питання та визначення можливості його використання на території України. На підставі аналізу досвіду Сполучених Штатів Америки, Великої Британії, Чехії, Польщі та Грузії, розкрито особливості підходів цих держав до правового регулювання робочого часу поліцейських та забезпечення їх основоположних трудових прав та свобод. Порівняно специфіку досвіду кожної країни та вказано на їх відмінності. Акцентовано увагу на позитивних аспектах зарубіжного досвіду правового регулювання робочого часу поліцейських та запропоновано можливість його використання в Україні.

Ключові слова: *робочий час поліцейських, зарубіжний досвід, правове регулювання робочого часу, трудова діяльність поліцейських.*

The relevance of the article lies in the fact that since the collapse of the Soviet Union, our state has emerged from the continuous influence of the Iron Curtain, gained independence and embarked on the path of development as a European state that recognizes the values of the countries of Europe and the West. The biggest achievement of this rather complex development process was the official registration and recognition of Ukraine on the international arena due to the signing of the Association Agreement between Ukraine and the European Union. One of the main goals of the document is to strengthen cooperation between our state and the EU, in particular, through the exchange of experience in various fields. This gives Ukraine the opportunity to study the most relevant foreign approaches to the construction of domestic legal, political, economic and other institutions, assessing their perspective and relevance for implementation.

Such an approach is effective not only in state-building processes, but also in scientific work, because the study of foreign experience on certain legal issues allows you to work out priority ways of improving the national legal system, as well as indirectly establish the possibility of the effective functioning of certain legal mechanisms, due to experimentation "at a distance". It is quite clear that many foreign countries have developed effective rules for establishing the working time regime of police officers, and an effective legal mechanism for its consolidation, therefore, given the presence of a wide range of problems of legal regulation of the working time of police officers of the National Police of Ukraine, it is relevant to study foreign experience on this issue and determining the possibility of its use on the territory of Ukraine. Based on the analysis of the experience of the United States of America, Great Britain, the Czech Republic, Poland and Georgia, the peculiarities of the approaches of these states to the legal regulation of the working hours of police officers and ensuring their fundamental labor rights and freedoms are revealed. The specifics of each country's experience are compared and their differences are pointed out. Emphasis is placed on the positive aspects of foreign experience in the legal regulation of police working hours, and possibilities of its use in Ukraine are suggested.

Key words: *working hours of police officers, foreign experience, legal regulation of working hours, labor activity of police officers.*

Постановка проблеми. З моменту розпаду Радянського Союзу, наша держава вийшла з під суцільного впливу залізної завіси, отримала незалежність та стала на шлях розвитку, як європейська держава, котра визнає цінності країн Європи та Заходу. Найбільшим досягненням цього досить складного процесу розвитку, стало офіційне оформлення та визнання України на міжнародній арені за рахунок підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Одними з головних цілей документу визначено посилення взаємодії між нашою державою та ЄС, зокрема, шляхом обміну досвідом у різних сферах. Це дає Україні можливість вивчати найбільш актуальні зарубіжні підходи до побудови внутрішньодержавних юридичних, політичних, економічних та інших інститутів, оцінюючи їх перспективність та актуальність для імплементації.

На наш погляд, подібний підхід є ефективним не тільки у державотворчих процесах, але й у науковій роботі, адже вивчення зарубіжного досвіду з окремих юридичних питань, дозволяє опрацювати пріоритетні шляхи вдосконалення національної правової системи, а також опосередковано встановити можливість дієвого функціонування тих чи інших юридичних механізмів, за рахунок експерименту «на відстані». Цілком зрозуміло, що в багатьох зарубіжних країнах вироблено дієві правила встановлення режиму робочого часу працівників поліції, та ефективний правовий механізм його закріплення, тож за умов наявності великого кола проблем правового регулювання робочого часу поліцейських Національної поліції України, актуальним є вивчення саме зарубіжного досвіду з цього питання та визначення можливості його використання на території України.

Стан дослідження. Дослідження зарубіжного досвіду у галузі поліцейської діяльності є актуальною сферою наукових розробок багатьох представників юридичної науки, які неодноразово звертали увагу на закономірності та особливості роботи іноземних правоохоронців. Компаративістські дослідження проводились В.М. Анісімовим, Г.В. Атаманчуком, О.М. Бандуркою, А.П. Герасимовим, Є.О. Гідою, Н.П. Матюхіним, Є.А. Поповою, та багатьма іншими вченими. Проте, на сьогоднішній день відсутні якісні та комплексні дослідження, які присвячено вивченню зарубіжного досвіду у питанні безпосередньо правового регулювання робочого часу слідчих.

Мета і завдання дослідження. Метою та завданнями статті є висвітлення особливостей зарубіжного досвіду правового регулювання робочого часу працівників поліції та опрацювання можливостей його використання в Україні.

Наукова новизна дослідження. Наукова новизна проведеного в статті дослідження полягає в тому, що це перша наукова стаття в якій проведено комплексний аналіз зарубіжного досвіду правового регулювання робочого часу поліцейських та забезпечення їх прав та законних інтересів у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Переходячи до аналізу зарубіжного досвіду правового регулювання робочого часу поліцейських звернемо першочергову увагу на досвід Сполучених

Штатів Америки (далі – США), адже саме від поліцейських органів цієї країни Національна поліція перейняла низку важливих функціональних факторів. Першочергово необхідно зауважити, що поліція США – це не єдина централізована структура, а розрізнена система правоохоронних органів із загальнофедеральною та локальною юрисдикцією [1, с.197–198].

В нашому розумінні, саме поліцією, із службовцями яким притаманне звернення «police officer» є органи правопорядку місцевого типу. Поліцейські органи місцевого самоврядування беруть основне навантаження у сфері виконання правоохоронних функцій. Саме на цьому рівні реалізується найбільший обсяг роботи органів охорони правопорядку. Муніципальні органи поліції та органи поліції місцевого самоврядування створюються згідно з нормативними актами штатів, які надають місцевій владі право на самоврядування і також право засновувати місцеві органи поліції [2].

Відсутність централізованої структури поліцейської роботи також позначається на системі нормативно-правових актів, які її регулюють. В більшості випадків кожний підрозділ поліції має власний локальний нормативно-правовий акт, який регламентує особливості розподілу робочого часу. Через це, праця в кожному підрозділі поліції планується цілком по-різному, шляхом встановлення планів роботи які можуть включати в себе п'ятиденний робочий тиждень з двома вихідними днями та 8 годинним робочим днем, або інші формули. Наприклад, в Лос-Анджелесі, поліцейські працюють три дні на тиждень по 12 годин або чотири по 10 годин. Протягом перших 10 років роботи співробітник департаменту має право на тринадцять днів оплачуваної відпустки щороку і 15 днів за свій рахунок [3].

Не є винятком надурочна робота в поліцейських підрозділах США. Необхідність оперативної реакції на постійну зміну ситуації в зоні обслуговування кожного поліцейського департаменту або офісу вимагає залучати останніх до роботи і в вихідні дні, і у нічний час. Проте, подібна праця гарантовано оплачується, що регламентовано на загально федеральному рівні Законом «Про справедливі умови праці» 1938 року. Останній є основним правовим актом у сфері регулювання робочого часу та трудових відносин всіх категорій працівників. У зазначеному Законі закріплюється нормальна тривалість робочого часу, містяться положення про понаднормову роботу, а також особливості правового регулювання праці. Він охоплює більшу частину працівників, зайнятих як в державному, так і в приватному секторі економіки (включаючи державних і муніципальних службовців, працівників). Закон «Про справедливі умови праці» встановлює нормальну тривалість робочого часу - не більше 40 годин на тиждень. На практиці роботодавці вправі залучити працівників до понаднормової роботи, але зобов'язаний оплатити її не менше ніж в півтора разу [4].

Підрозділи поліції Великобританії також децентралізовані. Систему підрозділів поліції в Англії та Уельсі утворюють незалежні формування провінційних сил поліції, столична поліція (складовою її є Новий Шотленд-Ярд), самостійна поліція лондонського Сіті, у Шотландії – об'єднання поліцейських загонів та окремі підрозділи поліції міст. Також цю систему доповнюють незалежні спеціальні поліцейські організації [5, с. 19–25; 6; 7, с. 584].

Незважаючи на децентралізованість поліцейської структури у ВБ, поліцейські характеризуються, як особлива категорія державних службовців, заробітна плата, правовий статус, умови надбавок та преміювання, основи дисциплінарної відповідальності яких регламентовані актами про державну службу та Законом «Про поліцію» від 1997 року [8, с.77]. Так, поліцейські Британії працюють 40 годин на тиждень у восьмигодинні зміни. Однак, їх роботу поєднано із цілодобовим наданням поліцейських послуг, постійною соціальною роботою, а також реагуванням на екстрені виклики та ситуації. Регулярні зміни зазвичай не тривають більше десяти годин, але можуть бути допустимі понаднормові роботи, які оплачуються за вищою ставкою. За бажанням поліцейського та за наявності на те об'єктивних підстав і покладених на нього функціональних обов'язків може бути переведено на неповний робочий день або на роботу з гнучким графіком [9]. Центральне місце у гарантіях захисту трудових прав поліцейських Великобританії займають додаткові виплати за працю понад встановлені норми, зокрема, у нічний час, вихідні та святкові дні тощо [9].

Діаметрально інший досвід регулювання праці поліцейських представлено в Чеській Республіці (далі – ЧР). Основним нормативно-правовим актом функціонування органу в цілому є Закон про поліцію ЧР від 2008 року. Згідно до його положень поліція ЧР – це єдиний збройний корпус безпеки. Поліція служить громадськості, її місія полягає в тому, щоб забезпечити безпеку людей і майна та громадського порядку, запобігання злочинам, а також виконання інших завдань передбачених чинним законодавством ЄС і міжнародними договорами. Організація і управління поліцією згідно до положень розділу II Закону здійснюється на наступних засадах: по-пер-

ше, підпорядкування органу Міністерству внутрішніх справ, яке створює умови для виконання поліцією покладених на неї завдань; по-друге, відповідальності президента (керівника) поліції за діяльність органу перед Міністром внутрішніх справ. Організаційно поліція ЧР складається з наступних підрозділів: президія поліції, яку очолює Президент поліції; національні поліцейські служби; Регіональна поліцейська штаб-квартира; відділи (територіальні підрозділи) [10, с. 196].

Проходження служби поліцейськими Чехії врегульовано Законом «Про службові відносини працівників формувань безпеки» від 2003 року. Цей Закон регулює суспільні відносини в яких беруть участь фізичні особи, які проходять службу у формуваннях безпеки. Під формуванням безпеки цей закон розуміє поліцію Чеської Республіки, пожежно-рятувальну службу Чеської Республіки, митну службу, пенітенціарну службу та інші. Основними видами зайнятості поліцейських є: строкова зайнятість; прийняття на службу на невизначений час. Основний час служби поліцейського становить 37,5 годин на тиждень. За його бажанням може бути встановлено коротший час служби протягом тижня. При рівномірному графіку часу служби він поділяється, як правило, на 5 днів у тижні, так, щоб: неперервний відпочинок протягом тижня припав, якщо це можливо, на суботу та неділю; тривалість зміни одного дня, як правило, не перевищувала 10 годин; розходження у тривалості часу служби, що припадає на різні тижні, не перевищувало 5 годин; середній час служби протягом 2 календарних місяців не перевищував основний час служби протягом тижня. У надзвичайних ситуаціях поліцейському можна встановити виконання служби понаднормово в обсязі не більше 150 годин протягом календарного року. Якщо буде оголошено кризовий стан відповідно до спеціального правового припису або у виняткових випадках, йому можна наказати виконувати обов'язки понаднормово на час кризового стану або на інший необхідний для забезпечення публічної безпеки час [11, с. 85–87].

У Польщі поліція також підпорядковується Міністерству внутрішніх справ та адміністрації республіки Польща. МВС Польщі здійснює централізоване управління воєводськими комендатурами поліції, які розташовані в кожному регіоні держави і загальна кількість котрих становить шістнадцять. Воєводські комендатури здійснюють управління найнижчими ланками поліції – повітовими комендатурами. В даних територіальних підрозділах представлені всі галузеві служби республіканської поліції. За функціональною (галузевою) ознакою поліція Республіки Польща складається з таких галузевих служб: кримінальної поліції, превентивної (профілактичної) поліції, допоміжної поліції [12, с. 164].

Правове регулювання робочого часу поліцейських ґрунтується на положеннях єдиного відомчого нормативно-правового акту, Закону Польщі «Про поліцію» від 1990 року в якому визначається, що час несення служби поліцейським залежить від обсягу його обов'язків, а також права на відпочинок. Службові завдання поліцейського повинні бути визначені в такий спосіб, щоб їх можна було виконати в межах 40-годинного службового тижня, у 3-місячному тарифному періоді. За час служби, що перевищує визначену 40-годинну норму, поліцейському надають вільний від служби час у такому самому вимірі або ж йому може бути призначено грошову компенсацію. Кількість годин служби, що перевищує вказану вище норму, за яку надано передбачену грошову компенсацію, не може перевищувати 1/4 тижневого виміру часу служби поліцейського у 3-місячному тарифному періоді. Отже, законодавство Польщі передбачає відшкодування надмірного робочого часу поліцейських у грошовому еквіваленті або у вигляді надання вихідного часу [13; 14, с. 153–154].

Одним із найбільш спірним є досвід найближчого партнера України у питанні побудови правоохоронної системи та реформування органів поліції, Грузії. Правову основу діяльності поліції в цій державі становить Закон Грузії «Про поліцію» від 2013 року відповідно до положень якого вона є системою правоохоронних установ, що входять до складу Міністерства внутрішніх справ, яка в межах повноважень проводить превентивні заходи та заходи щодо реагування на правопорушення для дотримання суспільної безпеки та правопорядку [15].

Водночас, відомча нормативно-правова база досить поверхнево регламентує робочий час поліцейських. Так, Законом визначено: «Для поліцейських встановлено ненормований робочий день. У системі Міністерства або його окремих структурних одиницях в окремих випадках, індивідуальним адміністративно-правовим актом Міністра на певний термін може бути оголошено спеціальний режим роботи. Під час особливого режиму поліцейські перебувають у передбачених їм місцях роботи. Поліцейському дозволяється залишити робоче місце лише з дозволу безпосереднього начальника. Під час військового чи надзвичайного стану, в інших екстремальних ситуаціях Міністерство переходить на особливий режим роботи» [15].

Висновок. Отже, дослідження зарубіжного досвіду показало наявність подвійного підходу до компенсації за надурочні роботи поліцейських. Так, відповідно до однієї моделі будь-яка надурочна робота (праця в нічний час, у вихідні та святкові дні тощо) оплачується додатково за підвищеними ставками, чітко нормується (може мати граничні показники); згідно із другою – надурочні роботи поліцейських не оплачуються додатково, проте, законодавством встановлюються жорсткі часові обмеження у питанні залучення поліцейських до надурочних робіт.

На нашу думку, зарубіжний досвід правового регулювання робочого часу працівників поліції в багатьох аспектах є позитивним та більш прогресивним за національний, передусім, у питанні чіткості норм, які регулюють особливості розподілу робочого часу працівників поліції, а також матеріальної компенсації їх ненормованої роботи.

Список використаних джерел:

1. Судебные и правоохранительные органы Украины: Учебник/ Под ред. проф. А.М. Бандурки. Харьков : Ун-т внутр. дел, 1999. 350 с.
2. Курлович П.Н. Полиция в правоохранительной системе США / П.Н. Курлович. *Вестник Казанского юридического института МВС России*. 2013. С. 213–215.
3. Савченко А. Важка робота «федерала». Національна академія ФБР США: погляд очима її випускника. *Міліція України*. 2000. № 11/12. С. 26–29.
4. Порівняльне трудове право: курс лекцій / уклад. О.П. Михайлова. Вітебськ : ВДУ імені П.М. Машерова, 2019. 112 с.
5. Крылов Б.С. Полиция Великобритании. Основные черты организации и деятельности : учеб. пособ. М. : ВШ МВД СССР, 1974. 132 с.
6. The Royal Military Police. British Army Website.
7. Льницький В.О. Європейський досвід правового регулювання адміністративно-процесуальної діяльності органів Національної поліції. *Young Scientist*. 2016. № 12(39). С. 581–587.
8. Чередніченко Н.А. Соціально-правовий захист жінок – працівників органів внутрішніх справ. Харків, 2009. 226 с.
9. Job profile Police officer: стаття. Prospects: post a job. URL: <https://www.prospects.ac.uk/job-profiles/police-officer>.
10. Копча В.В. Реформа поліції Чеської Республіки: питання законодавчого забезпечення. *Форму права*. 2017. № 5. С. 195–199.
11. Бугайчук К.Л. Підготовка працівників поліції у зарубіжних країнах: інформаційно-практичний довідник. Харків : ХНУВС, 2021. 140 с.
12. Матюхіна Н.П. Управління поліцією зарубіжних країн: сучасні підходи та ключові поняття. Х. : Гриф, 2006. 301 с.
13. Попов Л. Л. Коренев А. П., Круглов В. А. Административное право и административная деятельность органов внутренних дел. М. : Акад. МВС СССР, 1990. 223 с.
14. Марусевич Д. О. Адміністративно-правове регулювання соціального захисту поліцейських : дисертація. Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2021. 236 с.
15. О полиции: закон от 04.10.2013 N 1444-ІІ. *Офіційний веб-портал законодавства Грузії*. URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/download/2047533/1/ru/pdf>.

СУТНІСТЬ МЕХАНІЗМУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ПРАЦІВНИКІВ МИТНИХ ОРГАНІВ

THE ESSENCE OF THE MECHANISM OF LEGAL REGULATION OF SOCIAL PROTECTION FOR CUSTOMS OFFICIALS

Стаття присвячена з'ясування концептуальної сутності механізму правового регулювання соціального захисту працівників митних органів. Під механізмом правового регулювання соціального захисту працівників митних органів пропонується розуміти юридичну конструкцію, якою позначається цілісна система суб'єктів і взаємопов'язаних інструментів нормативно-правового регулювання соціального захисту відповідного кола працівників для забезпечення належного рівня їх соціальної безпеки. У цьому контексті йдеться про такий рівень соціальної безпеки працівників митних органів, за якого вони спроможні повноцінно задовольнити власні соціальні потреби та законні інтереси соціального характеру, не будучи ураженими соціальними ризиками (включно також соціальними ризиками, які обумовлені роботою в митних органах). Автором встановлюється, що для механізму правового регулювання соціального захисту працівників митних органів характерним є комплекс особливих рис. Зазначається, що для механізму правового регулювання соціального захисту працівників митних органів характерним є те, що він має системно-організаційний характер, який узгоджується із метою соціального захисту працівників та спрямований на виконання комплексу відповідних завдань у сфері забезпечення соціальної безпеки. Також примітним є те, що цей правовий механізм ґрунтується на загальній політиці держави (як соціальної держави) в соціальній сфері, а також створений і діє за принципом поєднання дії загальних норм соціального законодавства і спеціальних норм адміністративного законодавства. Для механізму правового регулювання соціального захисту працівників митних органів властивим також є й те, що він у своїй дії враховує особливості (специфіку) трудової діяльності в митних органах та поширює свою дію лише на працівників, які працюють (чи тих, що раніше працювали) в митних органах (також в окремих випадках – на членів їх сім'ї). Невід'ємною характеристикою розглядуваного механізму правового регулювання також є створення, існування, організаційно-управлінське вдосконалення та повноцінне забезпечення діяльності комплексу суб'єктів, предмет відання яких охоплює забезпечення соціального захисту працівників митних органів. У висновках до статті автором узагальнюються результати дослідження.

Ключові слова: механізм правового регулювання, працівники митних органів, реформа соціального законодавства, соціальна безпека, соціальний захист, трудові правовідносини.

The article is devoted to clarifying the conceptual essence of the mechanism of legal regulation of social protection for customs officials in Ukraine. The mechanism of legal regulation of social protection for customs officials is proposed to be understood as a legal structure (construct) that designates an integral system of subjects and interrelated instruments of regulatory regulation of social protection for the relevant circle of employees (to ensure an appropriate level of social security for these employees). In this context, the author refers to a level of social protection for customs officials that allows

them to fully satisfy their social needs and legitimate social interests without being affected by social risks (including social risks caused by work in customs authorities). The author establishes that the mechanism of legal regulation of social protection for customs officials is characterized by a set of special features. It is noted that the mechanism of legal regulation of social protection for customs officials is characterized by the fact that this mechanism has a systemic and organizational nature. In the most basic sense, this fact is consistent with the purpose of social security, which is to fulfill relevant tasks in the field of social security. It is also noteworthy that this legal mechanism is based on the general policy of the state (welfare state) in the social sphere, is also created, and operates on the principle of combining the general norms of social legislation and the special norms of administrative legislation. It is also inherent in the mechanism of legal regulation of social protection for customs officials that it takes into account the peculiarities (specifics) of labor activity in customs authorities and extends its effect only to employees who work (or who previously worked) in customs authorities (and, in some cases, to their family). An integral characteristic of the legal regulation mechanism under consideration is also the creation, existence, organizational and managerial improvement, and full-fledged provision of the activities of a complex of entities whose subject matter covers the provision of social protection for customs officials. In the conclusion of the article, the author summarizes the results of the study.

Key words: *customs officials, labor relations, mechanism of legal regulation, reform of social legislation, social protection, social security.*

Постановка проблеми. Соціальний захист працівників митних органів є цілеспрямованою, комплексною й законодавчо врегульованою соціально орієнтованою діяльністю держави зі створення соціально безпечних умов трудового та позатрудового життя працівників митних органів, в яких у результаті узгоджених правових, економічних й організаційних заходів ці працівники можуть реалізувати належні їм (як працівникам митних органів) соціальні права. Таким чином, забезпечення належної дії правового механізму забезпечення соціальної безпеки працівників митних органів – це основа для ефективного функціонування відповідних органів публічної служби, що є надзвичайно актуальним питанням в умовах триваючої Російсько-Української війни. Попри це слід констатувати, що стан правового регулювання соціального захисту такого кола працівників залишається не на належному рівні. Вказане демонструє потребу комплексного удосконалення механізму правового регулювання соціального захисту працівників митних органів, що є питання, якому, на жаль, не було приділено належної уваги у 2019 р., коли в Україні відбулась масштабна реформа у фінансній сфері, внаслідок якої було створено Державну митну службу України. При цьому, задля виконання вимог принципу науковості, удосконаленню механізму правового регулювання соціального захисту працівників митних органів повинен передувати процес науково-практичного осмислення сутності такого механізму.

Аналіз наукової літератури та невирішені раніше питання. На сьогоднішній день вченими ще не встановлювалась і не аналізувалась загальна характеристика механізму правового регулювання соціального захисту працівників митних органів України. Попри це, слід констатувати, що особливості та проблематика правового регулювання соціального захисту працівників вже була предметом дослідження багатьох науковців, серед яких: Е. В. Бабенко, В. В. Безусий, В. О. Гаврилюк, О. В. Епель, В. О. Журавель, М. І. Іншин, Л. Ю. Малуго, В. П. Мельник, Н. П. Мокрицька, Д. І. Сіроха, Р. І. Шабанов, Г. О. Яковлєва, О. М. Ярошенко та ін. вчені. Наявні наукові напрацювання у відповідній сфері вказують на реальну можливість повноцінного вирішення окресленої проблеми.

Відтак, **метою** цієї наукової статті є формулювання актуального наукового розуміння механізму правового регулювання соціального захисту працівників митних органів в Україні. Ця мета досягатиметься шляхом виконання наступних *завдань*: 1) розглянути найбільш поширені інтерпретації сутності правового механізму та механізму правового регулювання; 2) окреслити основні ознаки механізму правового регулювання соціального захисту працівників митних органів; 3) сформулювати визначення поняття «правовий механізм соціального захисту працівників митних органів».

Виклад основного матеріалу дослідження. Українські вчені в загальному вигляді сходяться в стереотипному розумінні такої юридичної конструкції, як «правовий механізм». Зокрема, українська правниця Т. І. Тарахонич вважає, що правовим механізмом постає «певна

конструкція, яка передбачає дію послідовно організованих юридичних засобів, які дають можливість досягти конкретну юридичну ціль з дотриманням відповідної процедури» [1, с. 345]. Подібної позиції дотримується також юрист-трудолик М. В. Панченко, на думку якого, в широкому контексті правовим механізмом слід розуміти «закриту систему засобів і чинників впливу на суб'єктів права, завдяки якій нормативні вимоги до юридично значимої суспільної поведінки суб'єктів права знаходять свій практичний вияв» [2, с. 136]. Виходячи із відповідного підходу О. А. Дяченко зазначає, що під правовим механізмом слід розуміти «юридичний конструкт, який в юридичній науці використовується для окреслення певної системи інструментів і факторів, за рахунок яких уповноважений суб'єкт правомірним чином впливає на певні суспільні відносини: які потребують відповідного юридично значимого впливу (без відповідного впливу наявні ризики недосягнення практичної мети виникнення, перебігу, призупинення та припинення таких відносин); з метою створення бажаних умов здійснення цих відносин» [3, с. 93]. Таким чином, *правовий механізм* в узагальненому вигляді є: 1) юридичною конструкцією, яка окреслюється в теоретичній площині та має цілком очевидний об'єктивний вияв, будучи заснованою на правових принципах й на нормативно-правовій базі, охоплюючи відповідне коло суб'єктів права (зокрема, соціального права); 2) системою взаємопов'язаних елементів, за допомогою яких досягається мета створення та дії відповідного правового механізму.

Особливим виявом правового механізму є механізм правового регулювання, під яким у загальному контексті розуміється «система правових засобів впливу на суспільні відносини» [4, с. 305], з метою упорядкування суспільних відносин, сприяння задоволенню інтересів суб'єктів права» [5, с. 118]. У цьому контексті слід погодитись із О. М. Куракіним, котрий під механізмом правового регулювання розуміє «сукупність правових засобів, що покликані моделювати поведінку осіб, за допомогою суб'єктивних прав і юридичних обов'язків» [6, с. 47]. Конкретизуючи це розуміння механізму правового регулювання правник зазначає, що такий правовий механізм є «нормативно-організованим, послідовним комплексним процесом, спрямованим на результативне втілення правових норм у життя, на впорядкування, закріплення, розвиток і вдосконалення суспільних відносин за допомогою адекватних правових засобів з метою реалізації інтересів суспільства та держави» [7, с. 7]. Враховуючи викладене тлумачення поняття «механізм правового регулювання» можемо сформулювати визначення поняття «механізм правового регулювання соціального захисту працівників митних органів», попередньо окресливши особливі риси такого механізму. Потреба у цьому обумовлена, по-перше, складністю юридичних конструкцій «правовий механізм» та «механізм правового регулювання». Зокрема, в цьому контексті погодимось із українською вченою О. А. Дяченко, котра, розглядаючи юридичну сутність правового механізму реалізації прав осіб з інвалідністю у сфері трудових відносин зазначає, що правовий механізм є багатозначним явищем [3, с. 94-95]. По-друге, потреба в конкретизації особливих рис механізму правового регулювання соціального захисту працівників митних органів обумовлено специфікою змісту такого механізму, що обумовлено: відповідним колом працівників, які потребують соціального захисту; специфікою трудової діяльності працівників митних органів, а також соціальних ризиків, пов'язаних із такою трудовою діяльністю, які повинні враховуватись в процесі упорядкування правового режиму соціального захисту вказаного кола працівників.

Відтак, з'ясувавши загальну інтерпретацію сутності правового механізму та механізму правового регулювання, можемо перейти до окреслення основних рис механізму правового регулювання соціального захисту працівників митних органів, а саме таких ознак:

1. Механізм правового регулювання соціального захисту працівників митних органів має системно-організаційний характер, який узгоджується із метою соціального захисту працівників та спрямований на виконання комплексу завдань, досягнення цілей яких обумовлює досягнення мети соціального захисту працівників. Українськими правниками зазначається, що «в контексті дослідження правового механізму, а особливо – його динамічного прояву слід мати на увазі, що функціонування будь-чого доцільно розуміти в якості фактичного вияву функціональної властивості суб'єкта (чи об'єкта) – здатності здійснювати (виконувати) певну діяльність (роботу) на певних підставах та за певних умов» [8, с. 63]. На думку В. В. Гладкого, зазначена діяльність (робота) повсякчас «підпорядкована конкретній меті, адже діяльність (робота) суб'єкта (об'єкта), не підпорядкована певній меті, не може вважатись конструктивною, визначеною та керованою» [8, с. 63]. Саме тому В. О. Швєць, розглядаючи механізм забезпечення стабільності трудових відносин зазначає, що ним є «система, взаємоузгоджених елементів, що у своєму функціональному вияві спрямовані на забезпечення певного стану у взаємовідносинах певних суб'єктів права, що узгоджені правом працівника і роботодавця на стабільні трудові правовідносини» [9, с. 156].

Що ж стосується питання, котре нами розглядається, то в цьому контексті слід зазначити, що загальною метою механізму правового регулювання соціального захисту працівників митних органів є формування нормативно-правових умов задоволення права таких працівників на соціальний захист. При цьому слід мати на увазі, що конституційне право на соціальний захист, як зазначає провідна українська вчена Л. Ю. Малюга, є комплексним правом, зміст якого складають інші суб'єктивні права [10, с. 32]. Таким чином, метою механізму правового регулювання соціального захисту працівників митних органів є створення, зміна (скасування) діючих нормативних правил і стандартів в сфері соціального захисту, виконання (дотримання) яких передбачає створення комплексу усіх необхідних умов, за яких будь-який працівник митних органів (в окремих випадках – також певні члени його сім'ї) характеризується належним рівнем соціальної безпеки, маючи змогу набувати та вільно реалізувати суб'єктивні соціальні та суміжні права (тобто, окрім суто соціальних прав, він працює в умовах, які приведені у відповідність до стандартів гідної праці, а також до вимог збалансованої стабільності трудових правовідносин), а також ефективно захищати їх в інституційній чи позаінституційній формі в разі їх порушення.

Що ж стосується комплексу завдань досліджуваного нами правового механізму, то основними з них слід назвати:

1) втілення в життя основних цінностей соціального права України, приймаючи до уваги той факт, що в нашій державі найвища соціальна цінність – життя та здоров'я людини. Таким чином, відповідне завдання можемо конкретизувати таким чином: правове регулювання соціального захисту працівників митних органів повинно виходити з таких орієнтирів: а) право працівників митних органів на соціальний захист є вищим за задекларовані інтереси держави, які в дійсності за своєю природою є негуманними інтересами (такими, що передбачають нехтування соціальною безпекою працівників з метою їх стимулювання до більш продуктивної трудової діяльності тощо); б) порушення права на соціальний захист працівників митних органів є неприпустимим і держава повинна захищати можливості таких працівників повноцінно реалізувати свої соціальні права та право на захист соціальних прав; в) право працівників митних органів на соціальний захист не може осмислюватись крізь призму дискримінаційних упереджень, заснованих на гендерних стереотипах, стереотипах про трудовий потенціал осіб з інвалідністю та про ефективність трудової діяльності працівників передпенсійного віку тощо;

2) гармонізація (узгодження) на нормативно-правовому рівні, по-перше, публічних інтересів (суспільства, а також держави в особі митних органів) і приватних інтересів (безпосередньо працівників цих органів публічної влади), а, по-друге, – інтересів працівника (в окремих випадках – членів сім'ї працівника) і роботодавця, що стосуються питань соціально безпечного виникнення, перебігу, призупинення і припинення трудових відносин;

3) формування нормативних умов комплексної реалізації кадрової політики в митних органах України яка, з одного боку, не знижуватиме необхідний рівень соціальної безпеки працівників митних органів, а, з іншого боку – передбачатиме безперервний пошук резервів для збільшення обсягу соціальної безпеки таких працівників, приймаючи до уваги реальний поточний стан економіки держави, а також «локальний» бюджет (бюджет відповідного митного органу). В правовому регулюванні соціального захисту працівників митних органів слід виходити також із того, що людська праця переважно «складає собою фундаментальний інтерес людини, котрий повинен бути забезпечений таким чином, щоб відповідний інтерес не став згубним для неї, не пригнічував особистість» [2, с. 131]. Саме тому, для правового регулювання соціального захисту працівників митних органів характерним є приділення суттєвої уваги в створенні соціально безпечних і відповідних людській гідності умов виникнення, перебігу та припинення трудових відносин за участю працівників митних органів.

2. Механізм правового регулювання соціального захисту працівників митних органів ґрунтується на загальній політиці держави (як соціальної держави) в соціальній сфері. Ця риса обумовлена тим фактом, що соціальний захист працівників загалом та працівників митних органів зокрема є органічним елементом публічної соціальної політики, а якості відповідного правового механізму – це об'єктивні (фактичні) показники того, в якій саме мірі держава функціонує в якості соціальної держави (іншими словами, в якій конкретно мірі вона планує виконати та виконує свої соціальні обов'язки, як гарант соціальної безпеки населення).

3. Механізм правового регулювання соціального захисту працівників митних органів створений та діє за принципом поєднання (в нормативній основі цього механізму та в базі, що продукує такий механізм) дії загальних норм соціального (також трудового) законодавства і спеціальних норм адміністративного законодавства (результат процесу експансії адміністративного

права), які сукупно встановлюють соціально-правовий режим соціального захисту працівників митних органів.

4. Механізм правового регулювання соціального захисту працівників митних органів в своїй дії враховує особливості (специфіку) трудової діяльності в цих органах публічної служби, а також передбачає диференціацію потреб соціального захисту різних груп працівників митних органів, враховуючи, що персонал цих органів публічної служби: 1) складають як працівники, котрі мають статус державного службовця, так і ті, що не мають такого спеціального трудо-правового статусу; 2) можуть складати працівники, що можуть характеризуватись наявністю особливого правового статусу, обумовленого їх особливими соціальними потребами (особи з особливими сімейними потребами, вагітні жінки, особи передпенсійного віку, особи з інвалідністю та ін.).

5. Механізм правового регулювання соціального захисту працівників митних органів, як спеціальний вид правового механізму соціального захисту працівників, в своїй дії поширює вплив (стосується) не на всіх працівників, а лише на тих з них, які працюють (в певних випадках – тих, що раніше працювали) в митних органах (також в окремих випадках – на членів їх сім'ї).

6. Дія механізму правового регулювання соціального захисту працівників митних органів передбачає створення, існування, організаційно-управлінське вдосконалення та повноцінне (нормативне, інституційне, інформаційне, матеріальне та ін.) забезпечення діяльності комплексу суб'єктів, предметом відання яких охоплено забезпечення соціального захисту працівників митних органів.

Узагальнюючи викладене доходимо думки, що механізмом правового регулювання соціального захисту працівників митних органів є юридична конструкція, якою позначається цілісна система суб'єктів, взаємопов'язаних інструментів (послідовно організовані заходи та способи) нормативно-правового регулювання соціального захисту відповідного кола працівників для забезпечення належного рівня їх соціальної безпеки (в окремих випадках – також членів їх сімей), за якого вони спроможні повноцінно задовольнити власні соціальні потреби та законні інтереси соціального характеру, не будучи ураженими соціальними ризиками (коли ці ризики не можуть бути усунені – їх негативний ефект підлягає мінімізації), враховуючи також, обумовленими характером трудових функцій, які працівники митних органів повинні виконувати за умовами трудового договору (контракту).

Висновки. Підводячи підсумок викладеному зазначимо, що механізм правового регулювання соціального захисту працівників митних органів (враховуючи також багатозначність поняття правового механізму [3, с. 94–95]) теоретичному й практичному сенсі є: 1) теоретичним поясненням ідеальної моделі нормативно-правового забезпечення соціальної безпеки відповідного кола осіб шляхом здійснення повноважними суб'єктами нормотворчої діяльності, метою якої є конкретизація конституційного права на соціальний захист та окреслення можливостей реалізації права на соціальний захист, гарантій реальності такого суб'єктивного права; 2) способом, за допомогою якого належним чином: а) збалансовуються приватні та публічні інтереси в соціальній сфері стосовно соціального захисту працівників митних органів; б) організовується та нормується юридично значима та юридично відповідальна діяльність суб'єктів, зобов'язаних забезпечувати соціальний захист працівників митних органів; в) забезпечується юридична визначеність правових статусів суб'єктів соціального захисту (в контексті соціального захисту відповідних працівників), процедур і процесів, пов'язаних із соціальним захистом працівників митних органів.

Список використаних джерел:

1. Тарахонич Т. І. Правосвідомість та її місце в механізмі правового впливу. *Альманах права*. 2014. Вип. 5. С. 344–349.
2. Панченко М. В. Правовий механізм забезпечення гідної праці державних службовців України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2019. 455 с.
3. Дяченко О. А. Поняття та риси правового механізму реалізації прав осіб з інвалідністю у сфері трудових відносин. *Соціальне право*. 2020. № 4. С. 92–97. doi:10.37440/soclaw.2020.04.18.
4. Сидоренко Н. С. Механізм реалізації кримінологічної діяльності органів кримінального судочинства. *Юридична наука*. 2020. № 8 (110). С. 305–313. doi:10.32844/2222-5374-2020-110-8.39.
5. Сидоренко В. В. Основні підходи до розуміння сутності механізму правового регулювання. *Держава і право*. 2012. Вип. 55. С. 116–121.

6. Куракін О. М. Структура механізму правового регулювання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 35, Т. 1, Ч. 2. С. 46–49.
7. Куракін О. М. Механізм правового регулювання: теоретико-правова модель : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2016. 40 с.
8. Гладкий В. В. Ознаки правового механізму забезпечення антикорупційної безпеки. *Сучасні погляди на реформування законодавства: матеріали міжнар. наук. конф. (м. Полтава, 25–26 жовтня 2018 р.)*. Херсон : Молод. вчен., 2018. С. 62–66.
9. Швець В. О. Проблеми правового регулювання забезпечення стабільності трудових правовідносин : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2020. 445 с.
10. Малюга Л. Ю. Теоретико-правові основи адаптації соціального законодавства України до законодавства Європейського Союзу : монографія. Херсон : Гельветика, 2019. 406 с.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.6.2.53>

РОЇК В.А.

**РОЗВИТОК АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА
В ЧАСТИНІ УДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕПАРТАМЕНТУ ЗАХИСТУ
ІНТЕРЕСІВ СУСПІЛЬСТВА І ДЕРЖАВИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ
ЯК СУБ'ЄКТА ПРОТИДІЇ МАСОВИМ ЗАВОРУШЕННЯМ**

**DEVELOPMENT OF ADMINISTRATIVE LEGISLATION IN PART OF IMPROVING
THE ACTIVITIES OF THE DEPARTMENT OF PROTECTION OF THE INTERESTS
OF SOCIETY AND THE NATION OF THE NATION OF THE NATION**

В статті автором розглянуто актуальну проблему розвитку адміністративного законодавства в частині удосконалення діяльності департаменту захисту інтересів суспільства і держави національної поліції як суб'єкта протидії масовим заворушенням. Мета статті – визначити і охарактеризувати напрямки розвитку адміністративного законодавства в частині удосконалення діяльності департаменту захисту інтересів суспільства і держави національної поліції як суб'єкта протидії масовим заворушенням. Фундаментом у демократичній державі, де діє верховенства права, є захист свободи слова та проведення мирних масових зібрань. Дослідження специфіки організації правоохоронної діяльності органів національної поліції стосовно забезпечення громадської безпеки та порядку під час проведення масових заходів потребує суттєвого перегляду, виявлення найбільш типових помилок, що трапляються на практиці і вироблення пропозицій розвитку адміністративного законодавства України. Поняття масові заворушення можна охарактеризувати як агресивні і радикальні дії осіб у складі натовпу, які проявляються в організації, керівництві та провокації у вчиненні правопорушень, що супроводжуються насильством, знищенням або пошкодженням майна, захопленням будівель, перешкоджання роботи органів державної влади. Визначено, що оперативні заходи департаменту захисту інтересів суспільства і держави щодо протидії масовим заворушенням спрямовані на контроль ситуації, недопущення переростання мирного зібрання в агресивний характер натовпу, протидія насильству, підпалам і погромам. Запропоновано оперативні заходи для поліцейських Департаменту

захисту інтересів суспільства і держави щодо протидії масовим заворушенням: складання оперативного плану, визначення завдань поліції, розробка і реалізація тактичних дій. Автором запропоновано внести поправки і доповнення до Закону України «Про національну поліцію» (роль і тактичні дії поліції під час масових заворушень), Кодексу України про адміністративні правопорушення (стаття про адміністративну відповідальність учасників масових заворушень), Положення про Департамент захисту інтересів суспільства і держави Національної поліції (розділ щодо визначення заходів з протидії масовим заворушенням). Заходи протидії негативному впливу інформації на широку громадськість, що містить пропаганду щодо порушення територіальної цілісності, заклики до насильства, блокування роботи органів влади, вчинення дій проти існуючого порядку, мають бути спрямовані на припинення роботи таких засобів масової інформації. Перспективами подальших дослідження може бути вивчення методів профілактики правопорушень під час масових заворушень.

Ключові слова: *масове заворушення, адміністративне законодавство, національна поліція, Департамент захисту інтересів суспільства і держави, протидія, заходи.*

In the article the author considers the current problem of development of administrative legislation in terms of improving the activities of the Department for the Protection of the Interests of Society and the State of the National Police as a subject of counteraction to mass riots. The purpose of the article is to identify and describe the directions of development of administrative legislation in terms of improving the activities of the Department for the Protection of the Interests of Society and the State of the National Police as a subject of counteraction to mass riots. The foundation of a democratic state governed by the rule of law is the protection of freedom of speech and the holding of peaceful assemblies. The study of the specifics of the organization of law enforcement activities of national police in relation to public safety and order during mass events requires significant review, identify the most common mistakes that occur in practice and develop proposals for the development of administrative legislation of Ukraine. The concept of mass riots can be described as aggressive and radical actions of members of the crowd, manifested in the organization, leadership and provocation in committing offenses accompanied by violence, destruction or damage to property, seizure of buildings, obstruction of public authorities. It was determined that the operational measures of the Department for the Protection of the Interests of Society and the State to counteract mass riots are aimed at controlling the situation, preventing peaceful assemblies from becoming aggressive in the crowd, combating violence, arson and pogroms. Operational measures have been proposed for the police of the Department for the Protection of the Interests of Society and the State to counteract mass riots: drawing up an operational plan, defining police tasks, developing and implementing tactical actions. The author proposes to amend the Law of Ukraine "On National Police" (the role and tactical actions of the police during riots), the Code of Administrative Offenses of Ukraine (article on administrative liability of rioters), Regulations on the Department of Public and State Protection police (section on determining measures to combat riots). Measures to counteract the negative impact of information on the general public, including propaganda on the violation of territorial integrity, calls for violence, blocking the work of public authorities, taking action against the existing order, should be aimed at stopping such media. Prospects for further research may be to study methods of crime prevention during riots.

Key words: *mass riots, administrative legislation, national police, Department of protection of interests of society and the state, counteraction, measures.*

Постановка проблеми. В умовах реформування правоохоронної та судової системи виникає необхідність вироблення нового якісного правового забезпечення підтримання належного рівня публічної безпеки та порядку в державі, що набуває пріоритетності та актуальності в умовах європейській інтеграційних процесах. Слід звернути увагу на необхідність приведення чинної законодавчої бази, яка стосується діяльності правоохоронних органів у відповідність до

вимог сьогодення, що дозволить суттєво підвищити ефективність захисту прав і свобод громадян. Фундаментом у демократичній державі, де діє верховенства права, є захист свободи слова та проведення мирних масових зібрань.

Дослідження специфіки організації правоохоронної діяльності органів національної поліції стосовно забезпечення громадської безпеки та порядку під час проведення масових заходів потребує суттєвого перегляду, виявлення найбільш типових помилок, що трапляються на практиці і вироблення пропозицій розвитку адміністративного законодавства України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Юридичні проблеми протидії масовим заворушенням потребують невідкладного наукового і практичного вирішення. Нажаль, проблема масових заворушень науковцями вивчена фрагментарно, акцентується увага на лише кримінально-правових заходах з протидії цьому виду правопорушень. Варто загадати про такі дослідники, як: В. І. Бояров, О. С. Володарська, Т. П. Гусак, М. О. Дячкін, М. Ісаєнко, Л. В. Капиця, О. П. Кузьменко, В. М. Махов, Р. П. Олійничук, М. М. Тараненко, П. В. Шалдирван та інші.

Проте, досі залишається багато не врегульованих правових питань щодо визначення і оформлення дій департаменту захисту інтересів суспільства і держави національної поліції, пов'язаних з припиненням масових заворушень, як надзвичайної ситуації соціального характеру, особливо в частині адміністративного законодавства.

Мета статті – визначити і охарактеризувати напрямки розвитку адміністративного законодавства в частині удосконалення діяльності департаменту захисту інтересів суспільства і держави національної поліції як суб'єкта протидії масовим заворушенням.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загострення соціальних, політичних, расових та релігійних протиріч в Україні призвели до появи осередків напруженості й конфліктів, що в деякій мірі навіть виходить за межі нашої держави. Втручання закордонних агресорів і деяких політичних сил унеможливають продуктивний розвиток держави та роблять її несприятливою для іноземних інвестицій. Породженням конфліктів в Україні є зростання масових безладів, що призводять до дестабілізації державного ладу, падіння авторитету державних органів влади, порушення функціонування сфери послуг. У результаті масових безладів заподіюється значний матеріальний збиток, в регіонах різко погіршується криміногенна ситуація. Слід враховувати й те, що ці злочини мають стійку тенденцію зростання, стають масштабнішими, організованими, зростає ступінь їх негативних наслідків [2, с. 109].

Під організацією масових заворушень, В. І. Бояров і П. В. Шалдирван розуміють, по-перше, діяльність, спрямовану на підшукування й підготовку осіб для участі в масових заворушеннях, об'єднання натовпу, а по-друге, керівництво такими діями, які спрямовані на збудження в людей негативного ставлення до законної влади, чинного в державі правопорядку і громадської безпеки та на підбурювання натовпу до вчинення насильства над громадянами, погромів, підпалів, знищення майна, озброєного опору представникам влади, захоплення будівель і насильницького виселення громадян [3, с. 104].

За даними Американського центру стратегічних і міжнародних досліджень (Center for strategic & international studies, CSIS) у європейських країнах антиурядові масові протести посилювалися, в середньому на 12,2% щорічно в період з 2009-го до 2019 року. Актиї непокори 2019 року було на 216,4% більше, ніж 2009 року. В азієських країнах масові антиурядові протести зростали приблизно на 9,9% щороку в період між 2009-м і 2019 роками. Протести на Близькому Сході та в Північній Африці зростали і на 16,5%, що на 44,5% вище, ніж у середньому у світі. Зокрема, вуличні демонстрації із сутичками з правоохоронцями відбулися в Іраку, Ірані, Лівані, Алжирі, Єгипті, Лівії, Тунісі й Азербайджані [1].

За структурним поділом масові заходи, що проводяться в Україні, М. В. Возник поділяє на п'ять груп: 50% – громадсько-політичні акції, майже 31% заходів пов'язані з блокуванням транспортних комунікацій, 10% – з голодуванням, 3% – зі страйками та 6% – з іншими явищами [4].

Способи здійснення організаційних дій масових заворушень можуть бути різними: скликання натовпу; звернення до нього, підготовка й розповсюдження листівок або інших друкованих видань; заклики до непокори, вчинення опору представникам влади, оголошення звернень, у тому числі доведення до натовпу завідомо неправдивої інформації (цьому можуть передувати дії з розповсюдження відповідних чуток); підбурювання до погромів; розподіл ролей серед своїх прибічників; розробка планів дій натовпу з урахуванням настрою людей, накопичених ними образ із визначенням винних у стані, що склався, тощо [3, с. 104].

Така ситуація досить загрозлива, оскільки мають місце часті масові заворушення, що супроводжуються підпалами, погромами, зниженням майна і насильством щодо людей.

Тому, правоохоронним органам необхідно шукати юридичні механізми протидії таким антисоціальним явищам.

Останніми роками, прийняття українським суспільством системи європейських культурних цінностей зумовило розширення існуючих прав, свобод та інтересів громадян. У зв'язку з наростаючими процесами євроінтеграції нарізла актуальна вимога в удосконаленні і розвитку адміністративного законодавства України в частині регулюванні охорони публічного порядку під час масових заходів.

Дослідниця Я. А. Долинна як напрямок розвитку адміністративного законодавства в частині організації охорони публічного порядку пропонує узаконення подання заяви до уповноважених органів громадськими діями про намір проведення певного масового заходу. На рівні керівництва правоохоронних органів повинен бути складений чіткий поетапний перелік дій працівників поліції при організації масових заходів. Повинні бути встановлені чіткі строки не тільки для своєчасної подачі заяви, але й для проведення певних заходів, які потрібні для з'ясування всіх деталей організування заходу. Можливо навіть, розробити механізм співпраці уповноважених органів та організаторів масових заходів, завдяки якому громадяни зможуть цілком законно користуватися своїм правом на проведення масових заходів, а зі сторони органів не виникне жодних питань [6, с. 273–274].

С. С. Чернявський, М. Л. Грібов, А. С. Корзун наголошують, що в Україні доцільно використовувати досвід правоохоронних органів країн ЄС щодо принципів превенції стихійних масових заворушень. До таких принципів належать: активне сприяння поліцією учасникам масових мирних акцій у реалізації їхніх законних прав й інтересів; забезпечення чіткого виконання учасниками таких акцій приписів національного законодавства щодо проведення мирних зборів; формування в суспільстві усвідомлення невідворотності покарання за порушення таких приписів [13, с. 21]. Тобто, головним превентивним заходом науковці вбачають роз'яснення правових наслідків від протиправних дій учасників масових заворушень, виконання положень законодавства.

Ще одним напрямком удосконалення адміністративного законодавства в частині протидії масовим заворушенням є визначення і перекриття грошових потоків завідомо поплачених мітингів. Необхідно законодавчо закріпити обов'язкове публічне оголошення організаторами про джерело фінансування масових заходів. Такий крок є необхідним щоб виявити можливі злочинні канали фінансування проплачених мітингів щодо підбурення громадськості проти політики діючих органів влади, повалення конституційного устрою країни.

Цю думку підтримує А. С. Корзун, який вказує, що велика частина організаторів, як правило, проходять підготовку за програмами, що розробляються та фінансуються неурядовими, громадськими організаціями та благодійними фондами у щільній співпраці спеціальними службами іноземних держав та організацій. Те саме стосується і бойовиків, які є основною ударною силою з перетворення масових заходів мирного характеру на заворушення [8, с. 141].

На основі опрацювання результатів проведеного дослідження, можна запропонувати оперативні заходи для поліцейських Департаменту захисту інтересів суспільства і держави щодо протидії масовим заворушенням: складання оперативного плану, визначення завдань поліції, розробка і реалізація тактичних дій.

Оперативний план – повинен містити короткий опис того, як поліція буде реалізовувати свої стратегічні наміри і, зокрема, як поліція діятиме під час зібрання.

Завдання поліції – впливають зі стратегічних намірів і можуть включати захист важливих об'єктів або конкретних осіб, а також запобігання порушенню нормального руху громадського транспорту. Відправним завданням завжди має бути сприяння проведенню зібрання, але слід приділяти увагу й питанню про те, як забезпечити співрозмірність реагування поліції на порушення порядку або насильство.

Тактичні дії – це способи виконання завдань поліції з охорони правопорядку. Наприклад, для виконання завдання сприяння зібранню оперативний командир може використовувати тактику, що спирається на співробітників із взаємодії з місцевою громадою. З іншого боку, якщо мова йде про зібрання, що супроводжується насильством, завданням поліції може бути розгін зібрання, а в надзвичайних обставинах тактичні дії можуть включати в себе використання сльозогінного газу та/або водометів [11, с. 70].

Отже, оперативні заходи департаменту захисту інтересів суспільства і держави щодо протидії масовим заворушенням спрямовані на контроль ситуації, недопущення переростання мирного зібрання в агресивний характер натовпу, протидія насильству, підпалам і погромам.

Виходячи з досвіду діяльності органів Національної поліції під час проведення масових заходів, можна констатувати, що процес організації та забезпечення публічного порядку поділяється на три етапи:

- підготовчий, який починається з моменту отримання завдання на підтримання публічного порядку під час проведення масового заходу;
- виконавчий, який охоплює дії нарядів і керування ними безпосередньо під час проведення масового заходу;
- заключний, який здійснюється шляхом згортання сил і засобів та зосередження їх у призначених пунктах і підбиття підсумків несення служби [2, с. 113].

Заходи оперативних підрозділів органів національної поліції із протидії масовим заворушенням, на погляд М. Л. Грібова та О. О. Пустового, доцільно об'єднати в такі групи: 1) заходи з виявлення ознак підготовки масових заворушень; 2) заходи із запобігання масовим заворушенням; 3) заходи з припинення масових заворушень; 4) заходи з розслідування масових заворушень [5].

Заходи протидії негативному впливу інформації на широку громадськість, що містить пропаганду щодо порушення територіальної цілісності, заклики до насильства, блокування роботи органів влади, вчинення дій проти існуючого порядку, мають бути спрямовані на припинення роботи таких засобів масової інформації.

До безпосередніх заходів протидії негативному впливу інформації, що містить пропаганду вчинення дій проти громадського порядку, О. В. Олішевський відносить такі: 1) проводити дезорганізаційні заходи через надання правдивої інформації ЗМІ та соціальні мережі щодо дій організаторів, виконавців, пособників та підбурювачів злочину, справжньої їх мети, схем фінансування їхньої діяльності тощо; 2) залучати медіаторів (незалежних посередників, що здійснюють допомогу сторонам у вирішенні конфлікту), авторитетних людей із закликами про припинення неправомірних дій та необхідності звільнити певну територію чи інше місце; 3) налагоджувати контакти та переговори з особами, які активно висловлюють невдоволення; 4) усувати світлові та звукові ефекти, специфічний ритм і мелодію музики, так званого тла «наркотизації», коли навіюваність значно підвищується, а раціональний контроль за поведінкою гальмується; 5) попереджувати подальше збільшення кількості людей та створювати умови для їх розосередження; 6) переводити увагу людей на інші об'єкти, явища, обставини тощо; 7) оголошувати про те, що ведеться відеозйомка учасників натовпу, звертатися до конкретних активно налаштованих осіб з назвою конкретних прізвищ; 8) попереджувати учасників про можливість застосування сили та спеціальних засобів, затримання активних учасників і притягнення їх до відповідальності; 9) установлювати й тимчасово ізолювати агресивно налаштованих осіб тощо [9, с. 172-173].

Варто зазначити, що нагальних змін потребує і діюче адміністративне законодавство, в якому не прописана відповідальність за поширення недостовірних новин у засобах масової інформації телеканалами, електронними-сайтами та друкованими медіа.

Пропонується ввести до 2. «Особливої частини», Глави 14 «Адміністративні правопорушення, що посягають на громадський порядок і громадську безпеку» Кодексу України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року № 8073-X [7] статтю 185 про «Адміністративну відповідальність учасників масових заворушень», текст якої викласти в наступній редакції: «друк та поширення у засобах масової інформації та Інтернет ресурсах антиукраїнських агітаційних матеріалів щодо непокори правоохоронним структурам, зміни територіальної цілісності країни, захоплення чи перешкоджання роботи державним органам влади, закликami до насильства щодо конкретно особи або групи осіб, розпалювання ненависті та пропаганда жорстокості – караються штрафом від 50000 до 1000000 гривень». Передбачається, що таке доповнення до адміністративного законодавства створить перешкоду для засобів масової інформації щодо поширення антиукраїнської пропаганди та створення рейкових (неправдивих) новин про соціально-економічні та політичні події в Україні.

Проте, крім інформаційної роботи і боротьби із антиукраїнською пропагандою, необхідний силовий вплив щодо припинення агресивних противоправних діянь під час масових зібрань.

Протидія масовим заворушенням відноситься до компетенції органів національної поліції, як основного суб'єкта захисту прав свобод, свобод і законних інтересів громадян. Діяльність правоохоронних органів орієнтована також на захист і безпеку органів державної влади України.

Закон України Закону України «Про національну поліцію» від 2 липня 2015 року № 580-VIII [12], визначає повноваження цього правоохоронного органу в сфері протидії масовим заворушенням.

Так, Стаття 2 визначає завдання поліції: забезпечення публічної безпеки і порядку; охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; протидії злочинності; надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [12].

Пропонується Статтю 2 доповнити пунктом 5, який слід викласти в наступній редакції: «надання послуг особистої охорони публічним особам, громадським діячам, журналістам при проведенні масових заходів». Передбачається, що це дозволить уберегти життя і здоров'я державним службовцям, громадським лідерам, народним депутатам та журналістам при виконанні ними своїх посадових обов'язків. Крім того, поліцейська охорона забезпечить належне і безперерйне функціонування органів державної влади, політичних партій, громадських організацій, засобів масової інформації.

У Статті 23 прописано основні повноваження поліції: вживає заходів для забезпечення публічної безпеки і порядку на вулицях, площах, у парках, скверах, на стадіонах, вокзалах, в аеропортах, морських та річкових портах, інших публічних місцях [12]. *Вважаємо за потрібне статтю 23 доповнити пунктом 3б, який викласти в наступній редакції: «забезпечення громадської безпеки та охорони під час масових заходів культурного, розважального, спортивного, політичного характеру».* Передбачається, що такий припис дозволить уточнити роль поліції під час проведення мирних зібрань громадян.

У Статті 30 охарактеризовано види поліцейських заходів: 1) Поліція для виконання покладених на неї завдань вживає заходів реагування на правопорушення, визначені Кодексом України про адміністративні правопорушення та Кримінальним процесуальним кодексом України, на підставі та в порядку, визначених законом. 2) Поліція для охорони прав і свобод людини, запобігання загрозам публічній безпеці і порядку або припинення їх порушення також застосовує в межах своєї компетенції поліцейські превентивні заходи та заходи примусу [12].

З метою попередження масових заворушень в регіонах держави пропонується доповнити статтю 30 пунктом 3, який варто викласти в наступній редакції: «Поліція для захисту публічних інтересів має право здійснення функцій контролю і нагляду за діями груп осіб чи окремих громадян під час проведення масових зібрань з метою недопущення прояву насильницьких дій, висловлювання антиукраїнських заяв, захоплення органів влади та вчинення терористичних актів». На нашу думку, таке доповнення, дозволить закріпити на законодавчому рівні роль поліції щодо захисту публічних інтересів.

У Статті 45 вказано про застосування спеціальних засобів для припинення групового порушення громадського порядку чи масових заворушень: спеціальні маркувальні та фарбувальні засоби, гумові і пластикові кийки, водомети, бронемашини, засоби, споряджені речовинами сльозогінної та дратівної дії, подання сигналу тривоги або виклику допоміжних сил [12].

Зокрема, Статтю 45 вважаємо за потрібне доповнити пунктом 9, щодо розширення спеціальних засобів поліції при порушення громадського порядку чи масових заворушень, який слід викласти в наступній редакції: «використання засобів прослуховування телефонів, моніторинг інформації з соціальних мереж та менеджерів (Viber, Telegram, WhasAp, Zoom та інші), пристроїв ведення прихованого відеозапису – для виявлення антиукраїнських закликів до заворушень, мітингів, агресії, підпалів і погромів, вчинення злочинних дій та масової непокорі громадян, повалення органів державної влади, проявів расової, статевої, релігійної та політичної дискримінації». Також, до тексту Статті 45 доцільно ввести пункт 10, в якому слід зазначити, що «поліція має право на використання безпілотних літальних апаратів та поліцейських дронів для відслідковування і коригування тактичних дій при розгоні масових зборів, якщо вони мають агресивний характер». На наше переконання, такі заходи сприятимуть об'єктивній оцінці ситуації під час масових пікетів та оперативному прийнятті управлінських рішень з боку керівників департаментів національної поліції щодо застосування оперативних дій стороною окремих агресивних учасників (перевірка, затримання, обшук помешкання, стеження, вилучення заборонених предметів і зброї). Крім того, такі спецзасоби суттєво розширять можливості поліції та департаменту захисту інтересів суспільства і держави стосовно протидії адміністративним правопорушенням під час масових зборів, а також дозволять ведення контрзаходів на дії спецслужб іноземних держав (насамперед Росії та незваних республік ДНР та ЛНР) щодо попередження дестабілізації політичної ситуації в Україні.

Такі пропозиції щодо змін до Закону України «Про національну поліцію» можуть уточнити роль і дії підрозділів національної поліції щодо попередження та протидії масовим заворушенням, які мають антиукраїнський або насильницький характер. Втім, слід відмітити, що наве-

дені вище пропозиції змін до законодавства жодною мірою не суперечать конституційному праву на мирні масові зібрання громадян, а спрямовані лише на протидію агресивним волевиявленням натовпу, захист інтересів держави, захист майна, життя і здоров'я учасників зборів.

Проте, наразі невизначеним залишаються заходи та напрямки діяльності департаменту захисту інтересів суспільства і держави національної поліції як суб'єкта протидії масовим заворушенням. Зокрема, в положенні про департамент захисту інтересів суспільства і держави визначені його функції: а) запобігання організації масових заворушень і протиправних дій, які посягають на громадський порядок; б) протидію провокування масових заворушень та інших протиправних дій, які посягають на громадський порядок, поширення матеріалів із закликами до насильства, жорстокості, розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, у тому числі з використанням засобів масової інформації [10].

Вважаємо за потрібне доповнити існуюче положення окремим розділом «про заходи протидії масовим заворушенням», які має право застосувати департамент захисту інтересів суспільства і держави національної поліції:

- загально-соціальна профілактика (роз'яснення, виховні бесіди серед молоді, патріотичне виховання);
 - боротьба з корупцією в органах влади;
 - ведення контрольно-наглядової діяльності за засобами масової інформації (встановлення політичної цензури, виявлення та ліквідація фейкових новин);
 - охоронні послуги (особиста безпека для державних службовців, громадських діячів, журналістів);
 - контрольно-наглядова діяльність за політичними партіями, громадськими організаціями (обшуки, нагляд, перевірки організацій, з метою припинення агресивної антиукраїнської пропаганди);
 - виявлення і припинення діяльності незаконних збройних формувань та воєнізованих груп, з метою попередження терористичних актів та блокування роботи органів державної влади.
- Департамент захисту інтересів суспільства і держави повинен активно співпрацювати зі іншими структурними підрозділами національної поліції для застосування превентивних заходів щодо протидії масовим заворушенням в регіонах України. Для цього необхідно вести поправки в діюче законодавство.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Поняття масові заворушення можна охарактеризувати як агресивні і радикальні дії осіб у складі натовпу, які проявляються в організації, керівництві та провокації у вчиненні правопорушень, що супроводжуються насильством, знищенням або пошкодженням майна, захопленням будівель, перешкоджання роботи органів державної влади.

Запропоновано оперативні заходи для поліцейських Департаменту захисту інтересів суспільства і держави щодо протидії масовим заворушенням: складання оперативного плану, визначення завдань поліції, розробка і реалізація тактичних дій.

Автором запропоновано внести поправки і доповнення до Закону України «Про національну поліцію» (роль і тактичні дії поліції під час масових заворушень), Кодексу України про адміністративні правопорушення (стаття про адміністративну відповідальність учасників масових заворушень), Положення про Департамент захисту інтересів суспільства і держави Національної поліції (розділ щодо визначення заходів з протидії масовим заворушенням).

Перспективами подальших дослідження може бути вивчення методів профілактики правопорушень під час масових заворушень.

Список використаних джерел:

1. Bonnas-Gahot L., Berestycki H., Depuiset M.-A., Gordon M. B., Sebastian R., Rodriguez N., Nadal J.-P. Epidemiological modelling of the 2005 French riots: a spreading wave and the role of contagion. *Scientific Reports*. 2018. Vol. 8. doi: 10.1038/s41598-017-18093-4.
2. Адміністративна діяльність органів поліції України : підручник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. В. В. Сокурєнка ; [О. І. Безпалова, О. В. Джафарова, В. А. Троян та ін. ; передм. В. В. Сокурєнка] ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2017. 432 с.
3. Бояров В. І., Шалдирван П. В. Масові заворушення: особливості кваліфікації. *Часопис Академії адвокатури України*. 2014. Т. 7, № 4. С. 9–18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chaa_u_2014_7_4_3.

4. Возник М. В. Організаційно-правові засади управління органами внутрішніх справ при забезпеченні масових заходів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук ; 12.00.07. Київ, 2010. С. 22.
5. Грібов М. Л., Пустовий О. О. Заходи оперативних підрозділів з протидії масовим заворушенням. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 2 (14). С. 231–247
6. Долинна Я. А. Щодо організації охорони публічного порядку під час проведення масових заходів : *Тези доп. учасників Всеукр. наук.-практ. конф. Сучасні проблеми адміністративно-го права та процесу* (м. Харків, 30 черв. 2017 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, каф. адмін. права і процесу ф-ту № 3. Харків, 2017. С. 272–274. 295 с.
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
8. Корзун А. С. Зміст протидії масовим заворушенням оперативними підрозділами Національної поліції України. *Журнал східноєвропейського права*. 2020. № 82. С. 136–150.
9. Олішевський О. В. Стан та перспективи протидії негативному впливу інформації, що містить пропаганду вчинення дій проти громадського порядку. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2018. № 2 (19). С. 167–175.
10. Положення «Про Департамент захисту інтересів суспільства і держави Національної поліції» : наказ Національної поліції України від 15.04.2020 р. № 297 ДСК. URL: <http://tranzit.ltd.ua/nakaz/files/Наказ%20НП%20297%20-%2015042020%20положення%20ДСК.pdf>.
11. Права людини і забезпечення правопорядку під час публічних зібрань : Керівництво / Бюро з демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ. Варшава, 2017. 153 с. URL: <https://www.osce.org/uk/odihr/375751?download=true>
12. Про Національну Поліцію: Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.
13. Чернявський С. С., Грібов М. Л., Корзун А. С. Використання в Україні зарубіжного досвіду протидії масовим заворушенням. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 1. С. 8–23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknuvs_2021_1_3.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

ПОЛІШ В.В. РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ СПРАВЕДЛИВОСТІ В ОКРЕМИХ ВИДАХ ЮРИДИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУЧАСНОЇ СИСТЕМИ ПРАВА УКРАЇНИ	3
--	---

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

БАБИЧ І.С. ПЕРЕРАХУНОК ПЕНСІЇ КОЛИШНЬОМУ ПРАЦІВНИКУ МІЛІЦІЇ У РОЗМІРІ ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ ПЕНСІЇ.....	9
ВІТРУК В.О. СПЕЦИФІКА ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ ПРАЦІВНИКІВ СУДОВИХ ОРГАНІВ.....	15
КАШПУР О.В. ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ТА СПОСОБІВ ЗАХИСТУ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ ВІД НЕЗАКОННОГО ЗВІЛЬНЕННЯ	23
КУЦОВОЛ К.В. КЛАСИФІКАЦІЯ ОЦІНОЧНИХ ПОНЯТЬ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УКРАЇНИ.....	28
ЛАГОДІЄНКО Д.О. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОКРЕМИХ ЕТАПІВ СЛУЖБОВОЇ КАР'ЄРИ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ.....	37
МАКОВСЬКИЙ Д.В. ГРОШОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСОБОВОГО СКЛАДУ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ СПЕЦІАЛЬНОГО ЗВ'ЯЗКУ ТА ЗАХИСТУ ІНФОРМАЦІЇ УКРАЇНИ.....	42
МЕЛЬНИК В.В. ПОНЯТТЯ ПРИНЦИПІВ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ У ТРУДОВОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ.....	48

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

АГАНІН Б.Ю. ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ У СФЕРІ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ.....	53
ВАЩІЛІН Р.В. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ПОНЯТТЯ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ПОЛІЦІЇ.....	59
ГРУДОВЕНКО О.С. ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ОБ'ЄКТУ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З КОРУПЦІЄЮ.....	65
ГУСАРОВ О.С. СУТНІСТЬ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАПОЗИЧЕНИХ ПРАЦІВНИКІВ.....	70
ДАНИЛЕНКО І.В. ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ СУБ'ЄКТІВ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОРУШЕНЬ ПРАВИЛ ПАРКУВАННЯ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ.....	75
ДЗЮБА І.В. ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ОБ'ЄКТУ, ПРЕДМЕТУ І МЕТОДІВ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УКРАЇНІ.....	82
ІВАНЮК Б.А. ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРИНЦИПІВ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАОХОЧЕНЬ ДО ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ	89
ІЛЬЧИШИН Н.В. СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ СУДОВИХ ПРОЦЕДУР В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ.....	94

КАЗЬМІНА-ВОРОНЕЦЬ Я.С. ЦІЛІ ТА ЗАВДАННЯ З ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ВПРОВАДЖЕННЯ «ЄВРОПЕЙСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО КУРСУ» В СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО УКРАЇНИ.....	101
КАЛЬНА А.В. ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ.....	108
КОМАРОВ О.В. СВІТОВИЙ ДОСВІД ЦИФРОВІЗАЦІЇ МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ.....	113
КРАВЧУК Т.Г. ЗМІСТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ НА ТЕРИТОРІАЛЬНОМУ РІВНІ.....	118
ПРЯНІШНІКОВА І.В. ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ТЕРМІНУ «ВЗАЄМОДІЯ» В КОНТЕКСТІ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУСПІЛЬСТВА ПІД ЧАС ЗАПРОВАДЖЕННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ.....	124
СИДОРОВА Е.О. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ ЗАСОБАМИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА.....	129
ТОКАР П.Т. ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ КЕРІВНОГО СКЛАДУ ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ.....	134
ТОПЧІЙ В.В., БОДУНОВА О.М. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ЯК НАПРЯМУ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЙНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ.....	139

***КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО***

АНИСТРАТЕНКО Ю.І., ГРИЦЮК І.В. ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС СЛІДЧОГО ЯК СУБ'ЄКТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ.....	144
ВЕЧЕРЯ М.Р. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПОКАЗАНЬ СВІДКІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	150
ВІТЮК Д.Л. СКЛАДОВІ ЕЛЕМЕНТИ МЕХАНІЗМУ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ.....	156
ДВОРНИКОВА І.В. СУБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 135 КК УКРАЇНИ.....	161
ЗУБРИЦЬКА М.В. ФУНКЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ РОБОТОДАВЦЯ ЗА ПОРУШЕННЯ ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА.....	167
ІЛЛЯШЕНКО О.В. ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ДЕТЕРМІНАНТІВ НЕЗАКОННОЇ ТОРГІВЛІ ОРГАНАМИ І ТКАНИНАМИ ЛЮДИНИ ТА ШЛЯХИ ОПТИМІЗАЦІЇ ЗАПОБІГАННЯ ВКАЗАНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ.....	175
МАРКУШИН О.Г. ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНОГО ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЙНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ.....	180
НІКІТІН Ю.В., ТОПЧІЙ В.В., ГРИЦЮК І.В. КРИМІНОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА: СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	184
ОЛІЙНИК В.І. КРИМІНОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ В УКРАЇНІ.....	189
ТРАЧ С.С. НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	196

ХОМЕНКО О.М. ПОНЯТТЯ ТА ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВИХ ЗАСАД ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ ЯК СУБ'ЄКТІВ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ.....	203
--	-----

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

АТАМАНЧУК В.М. СУЧАСНІ МОЖЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННО-ОБЧИСЛЮВАЛЬНИХ МАШИН (КОМП'ЮТЕРІВ), СИСТЕМ ТА КОМП'ЮТЕРНИХ МЕРЕЖ І МЕРЕЖ ЕЛЕКТРОЗВ'ЯЗКУ.....	208
---	-----

БУРТОВИЙ М.О. РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА ПОТЕРПІЛОГО НА ВІДШКОДУВАННЯ (КОМПЕНСАЦІЮ) ШКОДИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	215
---	-----

ВОЛКОВ О.О. СПОСОБИ ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ, РОЗПОВСЮДЖЕННЯ АБО ЗБУТУ ШКІДЛИВИХ ПРОГРАМНИХ ЧИ ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ.....	223
--	-----

ДЕНИСЕНКО Г.В. ГАРАНТІЇ НОТАРІАЛЬНОЇ ТАЄМНИЦІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ.....	228
---	-----

ЛІТУН О.О. НАПРЯМИ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗШУКУ ДІТЕЙ, ЯКІ ЗНИКЛИ БЕЗВІСТІ.....	232
---	-----

МАЛЕХ І.Б. ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ СУДДІВСЬКОГО РОЗСУДУ ГОЛОВУЮЧОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ.....	239
--	-----

ШИРОКА К.Ю. ЗАСТОСУВАННЯ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ПРИ ОБРАННІ СЛІДЧИМ СУДДЕЮ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ У ВИГЛЯДІ ЗАСТАВИ.....	245
--	-----

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУК

ВАСИЛИНА М.М. ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	251
---	-----

РАШЕД Ю.О. МІСЦЕ НОРМ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА В СИСТЕМІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МЕДИЧНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ ЧЛЕНІВ СІМЕЙ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ В ЗАКЛАДАХ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я МВС.....	257
---	-----

ВИСКАРКА Т.В. ТАКТИЧНА ОПЕРАЦІЯ «ЕЛЕКТРОННО-ОБЧИСЛЮВАЛЬНА ТЕХНІКА»: НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ.....	262
---	-----

КИСЕЛЬОВ О.О. МОЖЛИВІСТЬ ПОВЕРНЕННЯ ВІЙСЬКОВИХ СУДІВ: ПРОБЛЕМИ ТА НЕОБХІДНІСТЬ СТВОРЕННЯ.....	268
--	-----

КОЛОСОВА М.С. ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ГАРАНТІЙ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ПРАЦЮ СУДДЯМИ.....	273
--	-----

МАТЮЩЕНКО С.С. АДМІНІСТРАТИВНІ ПРОЦЕДУРИ ПІДГОТОВКИ КАДРІВ ДЛЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ.....	278
---	-----

РЕКУН С.С. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ПРАЦІВНИКІВ СЛІДЧИХ ПІДРОЗДІЛІВ ПОЛІЦІЇ ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ	284
РУДИК М.М. ОРГАНИ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ У ЗАПОБІГАННІ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ ТА ЕКСПЛУАТАЦІЇ АВТОМОБІЛЬНОГО ТРАНСПОРТУ.....	289
СІРОТОВ О.А. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ РОБОЧОГО ЧАСУ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ	296
ШКОДА В.М. СУТНІСТЬ МЕХАНІЗМУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ПРАЦІВНИКІВ МИТНИХ ОРГАНІВ.....	301
РОЇК В.А. РОЗВИТОК АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В ЧАСТИНІ УДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕПАРТАМЕНТУ ЗАХИСТУ ІНТЕРЕСІВ СУСПІЛЬСТВА І ДЕРЖАВИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ЯК СУБ'ЄКТА ПРОТИДІЇ МАСОВИМ ЗАВОРУШЕННЯМ.....	306

CONTENTS

**THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW;
HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL DOCTRINES**

POLISH V.V. IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLE OF JUSTICE IN CERTAIN TYPES OF LEGAL ACTIVITIES OF THE MODERN SYSTEM RIGHTS OF UKRAINE.....	3
--	---

LABOR LAW; SOCIAL SECURITY LAW

BABYCH I.S. RECALCULATION OF PENSION FOR FORMER MILITIAMAN IN THE AMOUNT OF A POLICE OFFICER'S PENSION.....	9
VITRUK V.O. SPECIFICATIONS OF EMPLOYMENT OF EMPLOYEES OF JUDICIAL BODIES.....	15
KASHPUR O.V. TO THE PROBLEM OF DEFINING THE CONCEPT AND WAYS TO PROTECT CIVIL SERVANTS FROM ILLEGAL DISMISSAL.....	23
KUTSOVOL K.V. CLASSIFICATION OF APPRAISAL CONCEPTS OF RIGHTS OF SOCIAL SECURITY OF UKRAINE.....	28
LAHODIENKO D.O. PECULIARITIES OF THE LEGAL REGULATION OF CERTAIN STAGES OF THE SERVICE CAREER OF POLICE OFFICERS.....	37
MAKOVSKYI D.V. CASH SECURITY OF PERSONAL STORAGE STATE SPECIAL COMMUNICATION SERVICE AND PROTECTION OF INFORMATION OF UKRAINE.....	42
MELNYK V.V. THE CONCEPT OF THE PRINCIPLES OF COMPENSATION FOR DAMAGES IN THE LABOR LAW OF UKRAINE.....	48

**ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE;
FINANCIAL LAW; INFORMATION LAW**

AHANIN B.YU. DETERMINATION OF THE ESSENCE OF ADMINISTRATIVE ACTIVITIES OF THE NATIONAL POLICE IN THE FIELD OF TRAFFIC SAFETY.....	53
VASHCHILIN R.V. ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECT OF THE CONCEPT OF PUBLIC CONTROL OVER POLICE ACTIVITIES.....	59
HRUDOVENKO O.S. PROBLEMS OF DETERMINING THE OBJECT OF ADMINISTRATIVE OFFENSES RELATED TO CORRUPTION.....	65
HUSAROV O.S. THE ESSENCE OF SOCIAL SECURITY OF BORROWED EMPLOYEES.....	70
DANYLENKO I.V. ON THE QUESTION OF DETERMINING SUBJECTS OF ADMINISTRATIVE VIOLATIONS OF VEHICLE PARKING RULES.....	75
DZIUBA I.V. SOME ASPECTS OF DETERMINING THE OBJECT, SUBJECT AND METHODS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE ACTIVITIES OF TERRITORIAL COMMUNITIES IN UKRAINE.....	82
IVANIUK B.A. TO CHARACTERIZE THE PRINCIPLES OF APPLYING INCENTIVES TO EMPLOYEES OF THE NATIONAL POLICE.....	89
ILCHYSHYN N.V. ESSENCE AND FEATURES OF JUDICIAL PROCEDURES IN ADMINISTRATIVE JUDICIAL PROCEDURE.....	94

KAZMINA-VORONETS YA.S. GOALS AND TASKS FOR FORMATION AND IMPLEMENTATION OF STATE POLICY REGARDING THE IMPLEMENTATION OF THE “EUROPEAN GREEN COURSE” IN AGRICULTURAL HOLDING.....	101
KALNA A.V. THE CONCEPT AND SIGNS OF AN ADMINISTRATIVE OFFENSE IN THE FIELD OF THE ELECTION PROCESS.....	108
KOMAROV O.V. GLOBAL EXPERIENCE OF DIGITALIZATION OF LOCAL GOVERNMENT BODIES: TODAY'S CHALLENGES.....	113
KRAVCHUK T.H. CONTENTS OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE AT THE TERRITORIAL LEVEL.....	118
PRIANISHNIKOVA I.V. THE CONCEPT AND ESSENCE OF THE TERM "INTERACTION" IN THE CONTEXT OF INFORMATION SECURITY OF SOCIETY DURING THE IMPLEMENTATION OF THE LEGAL REGIME OF MARTIAL STATE.....	124
SYDOROVA E.O. MEASURES FOR THE IMPLEMENTATION OF YOUTH POLICY: ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROVISION.....	129
TOKAR P.T. PROBLEMS OF LEGAL RESPONSIBILITY OF THE MANAGEMENT OF THE NATIONAL POLICE.....	134
TOPCHII V.V., BODUNOVA O.M. ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT OF DIGITALIZATION OF PUBLIC AUTHORITIES AS A DIRECTION OF PREVENTION OF CORRUPTION OFFENSES.....	139
 <i>CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL EXECUTIVE LAW</i>	
ANISTRATENKO YU.I., HRYTSIUK I.V. PROCEDURAL STATUS OF INVESTIGATOR AS A SUBJECT OF CRIMINAL TREATMENT.....	144
VECHERIA M.R. FEATURES OF THE FORMATION OF WITNESS TESTIMONY IN CRIMINAL PROCEEDINGS.....	150
VITIUK D.L. COMPONENT ELEMENTS OF THE CRIME PREVENTION MECHANISM IN UKRAINE.....	156
DVORNYKOVA I.V. THE SUBJECT OF THE CRIMINAL OFFENSE PROVIDED BY ART. 135 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE.....	161
ZUBRYTSKA M.V. FUNCTIONS OF THE EMPLOYER'S CRIMINAL LIABILITY FOR VIOLATIONS OF LABOR LAW.....	167
ILLIASHENKO O.V. APPROACHES TO DETERMINING THE DETERMINANTS OF ILLEGAL TRAFFICKING IN HUMAN ORGANS AND TISSUES AND WAYS OF OPTIMIZING THE PREVENTION OF THE INDICATED OFFENSES.....	175
MARKUSHYN O.H. CERTAIN ASPECTS OF GENERAL SOCIAL PREVENTION OF CORRUPTION OFFENSES IN THE SPHERE OF THE DIGITAL ECONOMY.....	180
NIKITIN YU.V., TOPCHII V.V., HRYTSIUK I.V. CRIMINOLOGICAL SECURITY: A COMPONENT OF NATIONAL SECURITY OF UKRAINE.....	184
OLIINYK V.I. CRIMINOLOGY ENSURING THE PROTECTION OF STATE SECRETS IN UKRAINE.....	189

TRACH S.S. REGULATORY REGULATION ECONOMIC ACTIVITY.....	196
KHOMENKO O.M. THE CONCEPT AND GENERAL CHARACTERISTICS OF THE LEGAL BASIS OF THE ACTIVITIES OF THE PROSECUTOR'S OFFICE AS A SUBJECT OF THE SECURITY AND DEFENSE SECTOR.....	203

***CRIMINAL PROCEDURE AND FORENSIC SCIENCE;
LEGAL EXPERTISE; OPERATIVE INVESTIGATIVE ACTIVITY***

ATAMANCHUK V.M. MODERN POSSIBILITIES OF CONDUCTING FOR ENSIC EXAMINATIONS DURING THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES IN THE FIELD OF THE USE OF ELECTRONIC COMPUTING MACHINES (COMPUTERS), SYSTEMS AND COMPUTER NETWORKS AND ELECTRONIC COMMUNICATION NETWORKS.....	208
BURTOVYI M.O. IMPLEMENTATION OF THE VICTIM'S RIGHT TO EXTORTION (COMPENSATION) OF DAMAGE FROM CRIMINAL PROSECUTION.....	215
VOLKOV O.O. METHODS OF COMMITTING CRIMINAL OFFENSES IN THE SPHERE OF USE, DISTRIBUTION OR SALE OF HARMFUL SOFTWARE OR TECHNICAL MEANS: CERTAIN ASPECTS OF CRIMINAL CHARACTERISTICS.....	223
DENYSENKO H.V. GUARANTEES OF NOTARIAL CONFIDENTIALITY IN CRIMINAL PROCEEDINGS.....	228
LITUN O.O. OPTIMIZATION DIRECTIONS OF THE LEGAL REGULATION OF THE OPERATIVE AND SEARCHING PROVISION OF THE SEARCH OF MISSING CHILDREN.....	232
MALEKH I.B. SOME ASPECTS OF THE DETERMINATION OF THE JUDICIAL JUDGMENT OF THE PRESIDENT IN THE CRIMINAL PROCESS OF UKRAINE.....	239
SHYROKA K.YU. APPLICATION OF THE PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS IN THE ELECTION OF A PRESIDENTIAL MEASURE BY THE INVESTIGATING JUDGE IN THE FORM OF A SECURITY.....	245

CURRENT ISSUES OF LEGAL SCIENCES

VASYLYNA M. M. TRAINING OF SPECIALISTS FOR GOVERNMENT SECURITY OF UKRAINE.....	251
RASHED YU. O. THE PLACE OF ADMINISTRATIVE LAW NORMS IN THE SYSTEM OF LEGAL REGULATION OF MEDICAL CARE FOR FAMILY MEMBERS OF POLICE OFFICERS IN HEALTH CARE INSTITUTIONS OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS.....	257
VYSKARKA T. V. TACTICAL OPERATION "ELECTRONIC COMPUTER EQUIPMENT": DIRECTIONS OF IMPROVEMENT.....	262
KYSELOV O. O. THE POSSIBILITY OF THE RETURN OF MILITARY COURTS: PROBLEMS AND THE NEED FOR ESTABLISHMENT.....	268
KOLOSOVA M. S. TO THE CHARACTERISTICS OF GUARANTEES FOR THE EXERCISE OF THE RIGHT TO WORK BY JUDGES.....	273
MATIUSHCHENKO S. S. ADMINISTRATIVE PROCEDURES FOR TRAINING FOR THE ARMED FORCES OF UKRAINE.....	278

REKUN S. S. FOREIGN EXPERIENCE OF LEGAL REGULATION OF SOCIAL PROTECTION OF EMPLOYEES OF INVESTIGATIVE UNITS OF THE POLICE AND POSSIBILITIES OF ITS USE IN UKRAINE.....	284
RUDYK M. M. ENTITIES ENSURING ROAD TRAFFIC SAFETY AND OPERATION OF ROAD TRANSPORT.....	289
SIROTOV O. A. FOREIGN EXPERIENCE OF LEGAL REGULATION OF WORKING HOURS OF POLICE OFFICERS.....	296
SHKODA V. M. THE ESSENCE OF THE MECHANISM OF LEGAL REGULATION OF SOCIAL PROTECTION FOR CUSTOMS OFFICIALS.....	301
ROIK V.A. DEVELOPMENT OF ADMINISTRATIVE LEGISLATION IN PART OF IMPROVING THE ACTIVITIES OF THE DEPARTMENT OF PROTECTION OF THE INTERESTS OF SOCIETY AND THE NATION OF THE NATION OF THE NATION.....	306

НАУКОВИЙ ВІСНИК ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Випуск 6, 2021

Том 2

Відповідальний за випуск – В.В. Галунько

Науковий редактор – О.Ю. Дрозд

Коректори: Я.І. Вишнякова, Н.В. Пірог

Комп'ютерне верстання – С.Ю. Калабухова

Підписано до друку 23.09.2021. Формат 70х100/16.

Обл.-вид. арк. 32,87. Ум.-друк. арк. 26,16.

Наклад 300 прим. Зам. № 0721/237.

Надруковано: ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6424 від 04.10.2018

Україна, 65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Тел. +38 (048) 709 38 69,

+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua